ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԴԻՎԱՌԵԱՆ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ – 2

ՆԻՒ ՃԸՐՋԻ 2007

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ – 2

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԹԷՔԷԵԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԴԻՎԱՌԵԱՆ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ

2

ՆԻՒ ՃԸՐՋԻ 2007

Meetings - 2
Copyright © 2007 by Hagop Vartivarian.

All rights reserved under international and Pan-American
Copyright Conventions.

Printed in the United States of America

Library of Congress Control Number: 2007923297
Vartivarian, Hagop
Meetings - 2

ISBN 9781931834278

Mayreni Publishing, Inc.
P.O. Box 5881
Monterey, California 93944

Կը նուիրեմ ***«Հանդիպումներ – 2»****ը՝*

Յիշատակին ուսուցչիս և գաղափարական դաստիարակիս՝ Գերսամ Ահարոնեանին, որուն գծած ճամբով կը շարունակէ ընթանալ մեր սերունդը:

Յ.Վ.

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԱՅՍ ՀԱՏՈՐԸ

Մեր մամուլին այժմէութիւններու բաժնին մէջ իր տեղը գրաւած է ներկայ հատորին հեղինակը, յաճախ իր իսկ նախաձեռնութեամբ պատրաստուած հարցազրոյցներով: Նման սիրայօժար առաքելութիւններ ենթակային մօտ կ'ենթադրեն հանրային գործունէութեան նուիրումի աշխոյժ ոգի, հասարակական գործիչի եռանդ, տեղեկութիւններ հաւաքելու և դէմքեր ներկայացնելու շահեկան ձգտում և գրական հետաքրքրութիւն: Ասոնց բոլորն ալ անհրաժեշտ են այս հանրային ծառայութեան անխոնջ նուիրեալին մօտ, որուն գործակից վկան եղած եմ «Պայքար» շաբաթաթերթի խմբագրութեան տարիներուն: Չէ պատահած դէպք մը, երբ իր ծառայութիւնը խընդրած եմ թերթին անունով տեսակցելու Նիւ Եորք ժամանած կամ այլ տեղ գտնուող անձնաւորութիւններու հետ և ան անմիջական յօժարակամութիւնը չէ յայտնած, հակառակ իր բազմազբաղութեան: Թող ան հոս գտնէ իմ խոր շնորհակալութեանս արտայայտութիւնը:

Յակոբ Վարդիվառեանին հարցազրոյցներու երկրորդ հատորն է այս: «Հանդիպումներ»ու առաջինը լոյս տեսած էր տարիներ առաջ, իսկ երրորդը՝ երկուորեակի նման միաժամանակ հրապարակ պիտի գայ: Զրուցագրութիւնը հրապարակագրութեան անբաժան և կենսական մէկ մարզն է, թերևս ամէնէն բարախուռնը, ըլլալով նաև վաւերագրայինը: Անոնց հատորով հրատարակութիւնը նոյնքան կարևոր է, որքան թերթին մէջ լոյս տեսած այլ կարգի գրութիւններու- թղթակցութիւններ, յօդուած, օրը օրին նշմար, և այլն: Կը մնայ անշուշտ, որակի հարցը, որ կը տարբերի մէկէն միւսը:

Ներկայ հատորը կը ներկայացնէ քառասուն դէմք աշխարհատարած հայութեան - Հայաստան և Սփիւռք - ազգային կեանքի զանազան բնագաւառներէն.- գրող, երաժիշտ, երգիչ, նկարիչ, խմբագիր, եկեղեցական, կրթական-մշակութային գործիչ, կուսակցական ներկայացուցիչ, պետական մարդ, ազգային-հասարակական դէմք, գործարար: Հեղինակին համար անոնք բոլորը մաս կը կազմեն իր հետաքրքրութեան դաշտին, եթէ ոչ կը ներկայացնեն հաւասար շահեկանութիւն մը մեր ազգային խճանկարային համապատկերին մէջ: Հարցազրոյցներէն ոմանք մէկէ աւելի մասնակից հարցադրողներ ունին, իսկ մի քանին՝ նոյնիսկ խմբական բազմաձայն զրոյցներու նկարագիրը և մթնոլորտը կը կրեն, ինչպէս Անդրանիկ Ծառուկեանին կամ Սիմոն Սիմոնեանին գլուխները: Կան նաև որոշ թիւով անտիպներ, որ տարիներ ետք այս հրատարակութեան առթիւ գրի առնուած են:

Հատորը մաս կը կազմէ հեղինակին «ամբողջական գործեր»ու շարքին: Ընդունելով հանդերձ թէ որևէ նման կարգի գրութիւն իր մէջ կր կրէ վաւերագրական նուազագոյն տարրեր, այս անխտրական մօտեցումը ունի իր անպատեհութիւնները: Հրապարակագիրի մը հարցազրոյցները, ինչպէս գրողի մը բոլոր գրութիւնները, համարժէք չեն կրնար ըլլալ, ոչ ալ նիւթերը հաւասարապէս շահեկան, երբ մանաւանդ անոնք օրը օրին եղած թղթակցութիւններ են և ժամանակի փոշին կրնայ հանգչիլ ոմանց վրայ, նոյնիսկ անոնց երևումէն կարճ ատեն ետք: Ըսենք նաև, թէ հեղինակը չէ ուզած, անտիպներու պարագային, զանոնք բաւարար չափով խմբագրել՝ հետապնդուած հարազատութեան մը սիրոյն, և կամ միւսներու պարագային վերհպել՝ նոյն ըմբռնումով: Այս մօտեցումէն տուժած է որոշ հարցազրոյցներու ընդհանուր պատկերը կամ պղտորած՝ ենթակայինն դիմագիրծը:

Այս սկզբնական վերապահութիւններէն ետք, սակայն, ընդհանրապէս ի՞նչ ճոխութիւն, հարուստ ատաղձ, պատմական վկայութիւն, ամբողջական զրոյց: Վաւերագրային արժէքով էջեր, որոնք շահեկան կը մնան մինչև այսօր: Այս կարգի զրոյցներու շարքին թուենք գոնէ մի քանի անուններ. Փրոֆ. Գէորգ Խրլոբեան, Վարդգէս Պետրոսեան, Բաբգէն Արարքցեան, Կարէն Սիմոնեան: Անոնց հետ պէտք է յիշել առնուազն, իրենց այլազանութեամբ և վաւերականութեամբ ինչպէս նաև անձնական դրոշմով՝ Անդրանիկ Ծառուկեան, Գերսամ Ահարոնեան, Արա Թօփճեան, Սերօ Խանզադեան, Մկրտիչ Շէլէֆեան, Համբարձում Պէրպէրեան, Փոլ Կիրակոսեան, Գարլոս Արսլանեան: Իսկ ուրուագծուող դէմքերու շարքէն՝ Գէորգ Ահճեմեան, Բենիամին Նուրիկեան, Տիրան Արքեպս. Ներսոյեան: Իրենց տարբեր բնոյթով զանազանուող այս բոլոր զրոյցները կը շաղկապուին հասակաց գիծերով - ազգային հարցեր, ընդհանուր մտահոգութիւններ և Հայաստան:

Ամբողջ հայաշխարհի մէկ զգայուն և բախտորոշ շրջանի ենթախորքը կը պատկերուի այս զրոյցներով: Ժամանակ մըն է՝ երբ Ստեփանակերտի 80 տոկոսը կործանած է Շուշիի բարձունքէն անարգել արձակուած ազերի հրետանիի ռումբերէն, երբ Հայաստանի նորաստեղծ հանրապետութիւնը իր ազազուն ոտքերուն վրայ կը մնայ երերուն, երբ «իսկապէս պատերազմ է», ինչպէս կ'ըսէ նորանկախ Հայաստանի Ազգային Ժողովի առաջին նախագահ Բաբգէն Արարքցեան. «պատերազմ դասական իմաստով Ղարաբաղում և տնտեսական իմաստով Հայաստանում, երբ քիչ մնաց փուլ պիտի գար երկրին տնտեսութիւնը»:

Շրջան մըն է նաև, երբ հայաշխարհը տեղաշարժի մէջ է և Սփիւռքը՝ դիմափոխութեան ենթակայ ի վնաս Միջին Արևելքի: Վկայողն է Վարդգէս Համազասպեան. «Առաջ Լոս Անճելոսում երկու թերթ կար. հիմա այնտեղ տպագրւում է 18 թերթ, ամսագիր (...) Գանատան այսօր երկու թերթ ունի:

Ապա ունի միօրեայ դպրոցներ, որոնց մասին այդ օրերին երազել չէինք կարող»: Միւս կողմէ, Խորհրդային Միութեան փլուզումէն ետք ազգային կեանքի վերընձիւղման խլրտումը կ'ապրին Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ հայ համայնքները: Քաղաքական մարզի մէջ թիւերու հետաքրքրական նշում մըն ալ կայ, այս անգամ Վարդգէս Պետրոսեանին կողմէ. Անկախութեան հռչակումէ ետք Հայաստանի խորհրդարանին մէջ երկրորդ մեծագոյն երեսփոխանական խմբակը կազմած է Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը 14 երեսփոխաններով կամ պատգամաւորներով: Առանց մեկնաբանութեան: Ինչ կը վերաբերի տեղաշարժերուն, ժողովրդագրական արիւնահոսութեան դէմ պատուարներ կանգնելու կամ մնացածը փրկելու ճիգերուն՝ անոնց վկան է պէյրութահայ ծանօթ ազգային Նուպար Նազարեան: Եւ ամէն անգամ երևան կու գայ ամերիկահայութեան տիրական դիրքը որպէս անմիջական բալասան հայ գաղութներու հրատապ կարիքներուն և ցաւերուն – դպրոց, եկեղեցի: Թուրքիոյ Պատրիարք Շնորհք Գալուստեան հոս է զանազան կարիքներու համար, նոյնպէս Լիբանանէն տնօրէն Արա Թօփճեան:

Հատորին հրատարակութեան առթիւ, հեղինակը օգտակար նկատած է էջ մը ներածականով ներկայացնել իւրաքանչիւր զրուցող, մասնաւորելով անոր հետ իր անձնական ծանօթութիւնը կամ կապերը: Այդ առթիւ կը պատահի որ գնահատանքն ու զգացական դատումները երբեմն լուսանցքէն դուրս ելլեն, դառնալով քննադատական նկատողութիւններ:

Յակոբ Վարդիվառանի այս շնորհաւորելի և շնորհակալ հատորը արգասիքն է երկարամեայ աշխատանքի և հաւատքի: Հրատարակութիւնը իր ժամանակակից նիւթերով ունի մերօրեայ արժէք ընթերցողին համար, իսկ փաստագրական բնոյթով պիտի պահէ իր շահեկանութիւնը վաղուան ուսումնասիրողին մօտ, որ պիտի հակի անոր վրայ ճանչնալու համար վերջին երեսնամեայ մեր պատմութիւնը, մեր հասարակական կեանքը և մտահոգութիւնները ուղղակի սկզբնաղբիւրէն – մեր ազգային կեանքի զանազան բնագաւառներու արժանաւոր ներկայացուցիչներու վկայութիւններէն:

Պոսթընի
ԳՐԻԳՈՐ ՔԷՕՍԷԵԱՆ

Պէյրութի ՀԵԸ-ի «Վահրամ Փափազեան» թատերախումբի որպէս մնայուն անդամ մաս կը կազմէի այն հիւրախաղերուն, որոնք կազմակերպուած էին Անգլիոյ ու Ֆրանսայի հայաշատ քաղաքներուն մէջ՝ Լոնտոն, Մարսէյլ, Վալանս, Լիոն ու Փարիզ:

Այդ օրերուն, նոր-նոր հետաքրքրութիւն մը սկսած էր ծնիլ մէջս դէպի լրագրութիւն. աշխատակցութիւնս կը բերէի «Երիտասարդ Հայ»ին ու «Զարթօնք»ին: Առաջինը՝ Կոանեան Վարդապետի քաջալերանքովը և երկրորդը՝ Գերսամ Անարոնեանի: Աւարտած էի արդէն ՀԲԸՄ-ի Երուանդ Հիւսիսեան Հայագիտական Հիմնարկը և արդարացնելու էի ուսուցիչներուս սպասածը. աշխատակցիլ գոնէ մեր մամուլին: Երկու պատուական դաստիարակներն ալ եղած էին Հիմնարկէն ներս ուսուցիչներս:

Փարիզ գտնուած այդ օրերուս փափաք մը արթնցաւ մէջս. այցելել ֆրանսահայ նկարիչ Ռիշար Ժերանեանին և «Զարթօնք»ին համար պատրաստել տեսակցութիւն մը: Խնդրեցի Կարիկ Պասմաճեանէն որ գտնէ Ժերանեանը: Կարիկը ծանօթ էր արդէն Պէյրութէն, երբ Սիմոն Սիմոնեանի խնդրանքով դարձած էի անոր առաջին գիրքին՝ «Լուսատտիկ Արևի Մէջ» քերթուածներու երախայրիքին մեկենասը, երբ տակաւին քսանհինգ տարեկան էի: Ֆրանսահայ նկարիչը ծանօթ էր լիբանանահայութեան՝ Պէյրութի մէջ իր ունեցած յաճախակի ցուցահանդէսներով: Հետաքրքրական կրնար ըլլալ:

Մամուլին տալիք առաջին տեսակցութիւնս պիտի ըլլար այս: Երկուքով մտանք իր բնակարանը, որ նոյն ատեն իր աշխատանոցն էր: Արագ կը խօսէր: Բարեբախտաբար ձայնագրող մեքենան հետս էր: Հարցագրոյցէն ետք, Կարիկին խնդրանքին ընդառաջելով, չինական մելանով թուղթի վրայ գծանկար մը նուիրեց Ժերանեան ինծի: Այս առաջին արուեստի գործն էր որ կ'ունենայի նկարիչէ մը: Ու զայն պահեցի գուրգուրանքով ու խնամքով: Իմ հետ ճամբորդեց Ամմման, Վիեննա, Պոսթոն, Նիւ Եորք ու վերջապէս ... Նիւ Ճըրզի:

Պէյրութ վերադարձիս, Լիբանանի քաղաքացիական կոիւները նոր թափ մը ստացած էին: Անմիջապէս Ժերանեանի հետ տեսակցութիւնս յանձնեցի թուղթին: Կոիւները սաստկանալ սկսած էին մանաւանդ մեր թաղերէն Պապ Իտրիսի մէջ: Տպարան Ատլասը կը գտնուէր մեր տան փողոցին ծայրը: Յանձնեցի գրութիւնը տպարանատիրոջ՝ Համալեանին, որ խոստացաւ հասցնել «Զարթօնք»ին:

Նոյն շաբաթ իր ալ տպարանը մեր տան ճակատագրին նման յանձնուեցաւ «Մուրապիթուն»ներու հսկողութեան...: Այլ իրերու հետ այդ մէկն ալ գողցուեցաւ: Բայց տարօրինակօրէն ձայնագրեալ տեսակցութիւնը հրաշքով հասած էր ինծի Պոսթոն:

Այս տեսակցութիւնը ինծի համար ունեցաւ ուրիշ նշանակութիւն մըն ալ, մանաւանդ անոր համար որ այդ օրուընէ սկսեալ սիրեցի ու հաւաքեցի հայ նկարիչներու գործերը:

Ահա՛ իմ առաջին հանդիպումս: Անտիպ:

ՌԻՇԱՐ ԺԵՐԱՆԵԱՆ

Ֆրանսահայ նկարիչ

Առաջին ֆրանսահայ նկարիչը եղած եմ, նոր ժամանակներուն, հոն այցելող:

Հ.– Ձեր վերջին ստեղծագործութիւնները ի՞նչ թեմա կ'ընդգրկեն և ի՞նչ թեքնիք նորութիւններ բերած կ'ըլլաք ձեր գործերուն մէջ:

Պ.– Թեքնիքը նոյնն է: Աւելի միտքի նկարիչ եմ ես: Գիտէ՞ք, ամէն նկարիչ կ'ուզէ պաստառի վրայ գծել, սակայն ես թուղթը կը նախընտրեմ: Ատիկա դժուար է: Ինծի համար թեման չատ կարևոր է. թէև էվոլիւսիա է, սակայն ես ամէն ինչ կրնամ նկարել: Թէ' ծովային նկարներ, թէ' ընտանեան, թէ' նաթիւրմորթ: Ուրիշ նկարիչներ մէկ սթիլ (ոճ) ունին և ուրիշ չեն կրնար ունենալ: Իմս ազատ է, ամէն կողմ կ'երթայ...: Վերջին թեմաս հայկական ճարտարապետութեան վրայ է:

Հ.– Ձեր լիթոները ի՞նչ արժէքով գնահատուած են ֆրանսական արուեստի աշխարհէն ներս:

Պ.– Ամէն նկարիչ լիթօ ունի, որպէսզի տարածէ իր անունը: Ատիկա ժամանակին, մաքուր ձևով ըսուած, սովորութիւն էր: Լիթօն ստեղծուեցաւ որպէսզի ժամանակի ընթացքին նկարիչ մը ճանչցուի: Ռատիօ և թելեվիզիոն չկային:

Լիթօ յունական բառ մըն է որ կը նշանակէ էմբրէսիոն տպել: Այդ քարը Գերմանիայէն կու գայ և մինչև 150 օրինակ կրնայ տպագրել: Բայց այդ

թիւէն յետոյ քարը կը մաչի և չի կրնար աւելի հեռուն երթալ։ Եթէ նկար մը տասը գոյն ունենայ, տասը տարբեր քարեր կը գործածենք։ Որքան թիրաժը քիչ ըլլայ, այդքան աժան կ'ըլլայ ծախսը։ Սակայն նոյն սիւժէէն ինչպէ՞ս հազարաւոր օրինակներ կը տպեն այսօր։ Ատիկա գողութիւն է ինծի համար։ Օրինակ, տոլարները միլիոններով կը տպեն այսօր...։ Տոլարին քլիչէն կայ, մասնաւոր թիւէ մը ետք այդ քլիչէն կը կոտրեն որ նորէն չտպուի։ Այսօր, սակայն, լիթոները հազարներով կը տպեն։

Ես ալ լիթոներ տպեցի, տարածելու համար գործս, բայց ուրիշներու պէս առևտուր չըրի։ Լիթօն որպէս վերջնական գործ չըրի։ Հիմա 20-րդ դարն ենք. լիթոյի դարն է կ'ըսեն։ Այսինքն սոսիէթէ տը գոնսոմասիոն, այսինքն՝ երիտասարդներ դրամ չեն ունենար, իւղաներկ չեն կրնար գնել, լիթօ կ'առնեն աժան գիներով ու իրենց յարկաբաժիններու պատերը անոնցմով կը զարդարեն։ Ու ասոր հետևանք լիթօն էնտիւսթրի դարձաւ։ Այսինքն՝ կանոնաւոր գողութիւն։ Հազարներով կը տպեն. օրինակ հարիւր հատ Լիբանանի համար, հարիւր՝ Անգլիայի, հարիւր՝ Ամերիկայի, հարիւր՝ Ճափոնի, հարիւր՝ Ջուիցերիայի...։

Ես չինական մելանով քարթոնի վրայ կ'աչխատիմ։ Աչխատանքս մէկ չաբաթ կ'առնէ։ Պէրնար Պիւֆէն վաթսուն աչխատանք կը նետէ չուկայ, արագ-արագ տպելով...։ Անոնք արժէք չեն ներկայացներ։

Հ.- Լսեցինք թէ Լիբանանի պատուակալ քաղաքացի էք: Ինչպէ՞ս պատահեցաւ այդ:

Պ.- Այո՛, ես պատուոյ քաղաքացի եմ Լիբանանի։ Ես աւելի օգտակար կ'ըլլամ Լիբանանին քան Լիբանան ծնած քաղաքացի մը։ Լիբանանը կը սիրեմ։ Քսան տարի առաջ, առաջինը եղայ ֆրանսահայ նկարիչներէն որ Լիբանան եկայ։ Այն ատեն նկարչութիւնը այսքան յառաջացած չէր։ Փիոնիէ որ կ'ըսեն, ես այդ եղայ։ Երբ առաջ մէկ կալերի կար Պէյրութի մէջ, հիմա քսանհինգ հատ կայ։ Ժողովուրդը տարուէ-տարի աւելի զարգացաւ։ Իմ գործերը աւելի տարածուեցան։ Լիբանանի պատուոյ քաղաքացի եղայ 1964-ին, կառավարութեան հրովարտակով։

Հ.- Ֆրանսայի մէջ Հայ Նկարիչներու Միութիւն մը գոյութիւն ունի Թորոս Ռոսլին անունով: Կրնա՞ք տեղեկութիւն տալ այս միութեան մասին:

Պ.- Նկարիչներու այս միութեան գաղափարը այն էր որ ֆրանսայի հայ նկարիչները հաւաքուին և հայրենիքին հետ յարաբերութիւն ունենան։ Ու 1968-ին այս միութիւնը հիմնուեցաւ։ Բայց այս երկրին մէջ քիչ մը դժուար է։ Տարբեր հոսանքներ եղան և չահի խնդիրներ ծագեցան։ Իրարու հանդէպ նախանձի հարցեր կան։ Շատ դժուար է...։ Նպատակը Հայաստանի և արտա-

սահմանի այլ նկարիչներու հետ կապեր հաստատել էր, սակայն ուրիշ երես առաւ։ Սակայն ես տնտեսական պատճառներով հրաժարեցայ այս միութենէն։ Երբ առաջին անգամ Լիբանան գացի, միւս նկարիչները վրաս կը խնդային որ Արևելք կ'երթամ... Նոյնը՝ Հայաստան։ Ու երբ յաճախակի այցելեցի և հոն անուն ունեցայ, այդ նկարիչները սկսան իրենք ալ երթալ...։

Հ.– Ձեր ներշնչումները որքանո՞վ կ'առնէք Հայաստանէն և ի՞նչ է ձեր հոգեկան կապը հայրենիքին հետ:

Պ.– Գիտէք, նախ հա՛յ պէտք է ըլլաս։ Առաջին անգամ Հայաստան քսան տարի առաջ գացի ու անկէ ետք յաճախ կ'այցելեմ։ Առաջին ֆրանսահայ նկարիչը եղած եմ, նոր ժամանակներուն, հոն այցելող։ Դուռը զարկած եմ ուրիշներուն որ ինծի հետևին։ Այդպէս Գառզուն, Ժանսեմը և այլ նկարիչներ ալ գացին։ 1957–ին էր այդ։ Այնատեն այդքան յառաջ գացած չէր Հայաստանը։ 1964–ին Սփիւռքահայերու հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէն հիմնուեցաւ ու հրաւիրուեցան։ Ինձմով սկսան սփիւռքահայ նկարիչներու ցուցահանդէսները կազմակերպել։ Երկու տարի ետք Գառզուին, ապա՝ ամերիկահայ նկարիչներու գործերը ցուցադրուեցան։

Հայաստան այնպիսի տեղ մըն է, որ երթալ-գալով նոր բարեկամներ կը չինես. ու եթէ տարի մը չերթաս՝ պակասութիւնը կը զգաս։ Սակայն, դժբախտաբար, Լիբանանէն կ'երթան առևտուրի նպատակով միայն։ Անոնք թուրիզմի չեն երթար Հայաստան, բայց Իտալիա կու գան թուրիզմի։ Հայաստանի պարագային, միայն առևտուրի կ'երթան Լիբանանի հայերը։

Հ.– Հայաստան երբ այցելէք, ի՞նչ բան կը ներշնչէ ձեզ:

Պ.– Գործերուս մէջ կը տեսնէք։ Մեր արմատն է ի վերջոյ։ Հայաստան միայն Երևան չէ. իսկական Հայաստանը գիւղերն են։ Իսկական Հայաստանը հո՛ն է։

Հ.– Յառաջիկայի ի՞նչ ծրագիրներ ունիք:

Պ.– Կ'ուզեմ որ գործերս զարգանան։ Ծրագիրներուս մէջ են առաջին առթիւ այցելել Պարսկաստան ու հոն ցուցահանդէս ունենալ։ Ապա՝ Իտալիա Մայիսին, ու յետոյ՝ Ամերիկա, Հայաստան, ու նորէն Պէյրութ՝ դարձեալ ցուցահանդէս ունենալու։ Ստիպուած եմ մի՛չտ երթալ. երբ երկրի մը մէջ ճանչցուած ես, յաճախ այցելելու ես։ Գնողները կ'ուզեն որ նկարիչը անձամբ ներկայ գտնուի ցուցահանդէսին։

Հ.– Հայերը կը գնահատե՞ն Ձեր գործերը:

Պ.– Ֆրանսահայերը ո՛չ։ Բայց մնացած արտասահմանի հայերը այո՛։

Լիբանանի մէջ կէս-կէս։ Առաջ հայերը հարիւրէն քսան կը գնէին, հիմա յիսուն տոկոս։ Խնդրած էին որ, օրինակ, Պէյրութի Բարեգործականի Ալեք Մանուկեան Մշակութային Կեդրոնին մէջ տամ ցուցահանդէս, բայց արաբները ըսին որ աւելի լաւ է որ իրենց չըլլանակին մէջ տամ ցուցահանդէսը։ Բայց հիմա կարևորը հայու գործերը արաբներուն մէջ տարածելն է։ Արաբները քիչ մը սկսած են նախանձիլ հայերէն։

Հ.- Բայց որքան գիտեմ, Ալեք Մանուկեան Կեդրոնի ցուցասրահին մէջ ծախուած գործերուն մեծ մասը արաբներն են որ կը գնեն:

Պ.- Պէտք է ըսեմ որ հայ կեդրոն է հոն ու պէ՛տք է ըլլայ հայ մշակոյթի կեդրոն։ Քանի մը տարի առաջ Ֆրանսայի մեր նկարիչներուս միութիւնը՝ Թորոս Ռոսլին, որոշեց հոն խմբային ցուցահանդէս մը տալ ֆրանսահայ երիտասարդ նկարիչներուն համար։ Սակայն այդ խնդրանքը ցուցասրահին պատասխանատուներուն հաչուին չեկաւ... պատասխան իսկ չտուին։ Բայց յայտնի եղաւ վերջ ի վերջոյ որ այդ ցուցասրահը առևտուրի կեդրոն դարձած է։

Հոն, յանձնախումբին վրայ, էտի Պահատրեան մը կայ, որ ուզածը կ'ընէ...։ Ի վերջոյ հայ մշակոյթի կեդրոն է հոն ինչպէս Լիբանանի, այնպէս ալ Պարսկաստանի, Ֆրանսայի հայ նկարիչները հոն ցուցադրելու են իրենց գործերը։ Դժբախտաբար առևտուրի կալերի դարձած է։ Այդ ցուցահանդէսը չըրին հաւանաբար, որովհետև յանձնախումբի անդամներէն մէկուն գրպանը չատ դրամ պիտի չմտնար։

Այս հարցը ես Լիբանանի Բարեգործականի նախագահ Պարոն Կարպիս Նազարեանին պարզեցի։ Ըսի թէ գոնէ տարին անգամ մը այս կալերին ծառայելու է նաև երիտասարդ նկարիչները քաջալերելու որպէս միջոց։ Ինչո՞ւ չէ։ Եւ ըսեմ թէ երիտասարդ նկարիչներուն գործերն ալ պիտի ծախուին։ Հարկաւ որ պիտի ծախուին։ Բայց արդիւնքը այն է որ եթէ անհատական մէկ նկարիչի գործերը ցուցադրուին, յանձնախումբի այդ անձը կրնայ նկարիչին հետ առանձինն տիլ մը ընել, հաւաքականի պարագային, 15-20 նկարիչի հետ դժուար թէ կարենայ նման տիլ մը ընել։

Իրականութիւնը այս է և ճիշդ խօսելով գէչ մարդ կ'ըլլամ...։ Ուրիշներ համարձակութիւն չունին այս մէկը ըսելու, սակայն ես ահա՛ կ'ըսեմ։

Փարիզ, Ֆրանսա, 25 Սեպտեմբեր 1975

Անտիպ

Եթէ ազգային քաղաքական կեանքի լայն հետաքրքրութիւններուս մէջ կրած եմ կարևոր ազդեցութիւն մը, այդ ամպայմանօրէն կու գայ նախ յաճախած երկրորդական վարժարանիս՝ ՀԲԸՄ-ի Յովակիմեան-Մանուկեանի ու ապա՝ Երուանդ Հիւսիսեան Հայագիտական Հիմնարկի ուսուցչէս՝ Գերսամ Անհարոնեանէն: Իսկ գաղափարական իմ արևելումս ամպայմանօրէն կը պարտիմ դարձեալ ընկեր Գերսամին, երբ միասին, բարեկամիս՝ Պարոյր Աղպաշեանին հետ, խմբագրատան իր գրասենեակին մէջ, տուինք մեր ուխտը՝ ծառայելու Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան: Ինծի նման, ընկեր Գերսամ Անհարոնեան եղաւ ուսուցիչը և մանաւանդ գաղափարական առաջնորդը շատ շատերու, որոնցմէ գեղեցիկ փունջ մը, ամէնուրեք, այսօր ազգային ծառայութեան մէջ է:

Նոյնիսկ Պոսթոն ու ապա Նիւ Եորք հաստատուելէս ետք, պահեցինք մեր կապերը. ան մի՛շտ քաջալերեց բերելու իմ աշխատակցութիւնս ռամկավար ազատական մեր մամուլին ու մանաւանդ՝ շարունակելու մեր մեծ երազի ճանապարհով մասնակցութիւնս քաղաքական ու կուսակցական աշխատանքներուն:

Քիչ են կուսակցական ա՛յն դէնքերը, որոնք կ'ապրին քեզի հետ ազգային կեանքի առօրեայիդ հետ: Անոնք անդենականէն իսկ կու տան իրենց առաջնորդութիւնը՝ երբ մանաւանդ կը գտնուիս ընկրկումի, յուսախաբութեան ու պարտութեան պահերու դէմ յանդիման: Ընկեր Գերսամ Անհարոնեան ա՛յդ անհատականութիւնն է մեր սերունդին համար, որ մեր ժողովուրդին ապագային հանդէպ բացարձակ լաւատեսութեամբ, անընկճելի իր կամքովը, անտեղիտալի իր հայրենասիրական հաւատքովը, իր ազատական-ռամկավարական գաղափարական ուղղամիտ համոզումներովը, մեր անժամանցելի Հայկական Դատին հետապնդումովը դարձաւ մեզի լաւագոյն օրինակ, որպէսզի շարունակենք մեզ նախորդող սերունդին մեծ գործը:

Այս հանդիպումը արձանագրուած է առանց իր գիտակցութեան: Առաջին երկար բաժինը կ'ընդգրկէ մեր ազգային պահանջատիրութեան առաջին օրերու, Պերլինի Վեհաժողովով սկսած ու ապա՝ մեր յեղափոխական շարժումներով, մեր ազգային ազատագրական պայքարներով ու Մեծ Եղեռնով աւարտած պատմութիւնը, կորուստովը մանաւանդ մեր երեքհազարամեայ պատմական հողերուն, որուն ցաւը ընկեր Գերսամ կը զգար անհուն օրէն:

Այս հատորին մէջ կը ներկայացնենք հայ նորագոյն սփիւռքի կազմակերպական կեանքին մէջ մեր կուսակցութիւններու կատարած աշխատանքը:

Հանդիպումներուս շարքին, բաց մը թողուցած պիտի ըլլայի, եթէ իմ ուսուցչիս հետ այս հանդիպումը լոյս չտեսնէր. հանդիպում մը, որուն ձայնագրեալ երիզը բարի բախտով մը հասաւ ինծի աղիտահար Պէյրութի տանս մնացուքէն...: Պահած եմ իր ազատ խօսելաոճը, իր իսկ բառերով տալու համար իր երկրպագուներուն Գերսամը այնպէս՝ ինչպէս իրենք ճանչցած էին դասապահերու ընթացքին, մտերմութեան մէջ, ժողովներու ընթացքին կամ բեմին վրայ:

ԳԵՐՍԱՄ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Խմբագիր, ուսուցիչ, պատմագէտ եւ կուսակցական գործիչ

Արտասահմանի մէջ, փաստօրէն երկու ազգային կուսակցութիւն կայ. դաշնակցականները և ոամկավարները: Բայց իբրև կուսակցութիւն Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը աւելի կազմակերպուած է և մեզմէ աւելի թերթ ունին անոնք: Անոր ալ պատճառը այն է որ անոնք ամբողջութեամբ արևմտեան պետութիւններու հետ կը գործակցին:

Հ.- Սփիւռքի կազմաւորումը ինչպէ՞ս կը գնահատէք:

Պ.- Երբ այս տեղերը եկան գաղթականները Տէր Զօրէն, յետոյ Արևմտեան Հայաստանը ամբողջութեամբ պարպուեցաւ, Խարբերդի մէջ մաս մը կային անոնք ալ 1922-ին ձգեցին փախան, Կիլիկիան ամբողջ պարպուեցաւ, տարտղնուեցան: Մէկ կարևոր մասը Սուրիա հաստատուեցաւ, վերջէն կամաց-կամաց Լիբանան եկան այդ գաղթականներէն չատեր: Բայց Սուրիա էր կեդրոնը: Կարևոր մէկ մասը Յունաստան գնաց, մէկ մասը՝ Կիպրոս, Ֆրանսա, ուրիչ մաս մը Ամերիկա գնաց: Ամէն կողմ տարածուեցան: Նոյնիսկ սկսանք թիւով չատնալ:

Սկիզբը անչուշտ գաղթական էինք, քէմփերու մէջ կը բնակէինք, ահաւոր պայմաններու մէջ: Հալէպի քէմփի մէջ մենք, օրինակ, տախտակէ տուն մը ունէինք մէկ յարկանի: Այդ պայմաններու մէջ ապրեցանք, բայց կամաց-կամաց կազմակերպուեցանք. նախակրթարանով սկսանք մեր դպրոցները ունենալ, թերթեր սկսանք հրատարակել, կուսակցութիւնները իրենց գաղափարներով սկսան իրենց գործունէութեանց:

Այս անգամ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն տարբեր նպատակներով հրապարակ եկաւ: Դաշնակցականները ուրեմն նպատակ ունէին Սովետական Հայաստանը ազատագրել, որովհետև այն աեն ամէն մարդ կը խորհէր որ

Սովետական իշխանութիւնը ամէն տարի պիտի իյնար, կ՚ինայ կոր, հա՛ ինկաւ, այս եղաւ, այն եղաւ…, և վերաղառնան ու իշխանութեան վերատիրանան. բայց մինչև որ վերատիրանան՝ արտասահմանը կազմակերպել պէտք էր ազգապահպանումի գիծով, որպէսզի չճուլուին, չկորսուին։

Հ.– Քա՞նի տարի այդպէս ապրեցաւ դաշնակցականները:

Պ.– Մինչև երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի վերջը։ Հիմա ալ տակաւին իրենց պաշտօնական յայտարարութիւններուն մէջ «ազատ, անկախ Հայաստան» կ՚ըսեն։ Անկախութիւն, անկախութիւն, անկախութիւն, պէտք է ազատագրենք, առանց անկախութեան ազգին մասին չէ կարելի խօսիլ … մինչև հիմա ալ ունին, բայց գիտեն որ ա՛լ այդ չ՚իրականանար։

Իսկ ռամկավարներուն գալով, այսպէս եղաւ։ Վերակազմեալ հնչակեաններ բոլորովին արմենականներուն չէին միացած, մէկ մասը առանձին կուսակցութիւն մը կազմած էր Ազատական անունով, Հրաչ Երուանդի ևայլն գլխաւորութեամբ, Ամերիկա մանաւանդ տարածուած։ Ուրեմն երբ Խորհրդային իշխանութիւն հաստատուեցաւ և Թուրքիան ալ պարտուեցաւ և հայ սփիւռքը ընդարձակ ծաւալով գոյութիւն ունեցաւ, ազատականները և սահմանադրական ռամկավարները խորհեցան որ այլևս անջատ գոյութիւն պահելու կարիք չկայ։ 1921–ի ամրան, Պոլսոյ մէջ, ասոնք իրարու հետ բանակցեցան և Հոկտեմբերի սկիզբը միացան, համագումար կազմակերպեցին և մէջտեղ բերին Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը։

Ուրեմն Հոկտեմբերի 1–ին էր որ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը կազմուեցաւ ղեկավարներ ունենալով զարձեալ Միհրան Տամատեանը, Վահան Թէքէեանը, Արշակ Զօպանեանը, Հրաչ Երուանդը և չատ ու չատ ուրիշներ։

Հ.– Իսկ կրնա՞ք ներկայացնել Բարեգործականի յարաբերութիւնը ռամկավարներուն հետ:

Պ.– ՀԲԸՄ–ը ստեղծուեցաւ 1906–ի Ապրիլ 15–ին։ Սկիզբը երեք հիմնադիր ունէր. Պօղոս Նուպար փաշան, Տոքթ. Մկրտիչ Անդրանիկեանը և Տոքթ. Նազարէթ Տաղաւարեանը։ Անդրանիկեանը և Տաղաւարեանը ռամկավար էին, սահմանադրական ռամկավար էին։ Նախապէս վերակազմեալ հնչակեան էին, վերջէն ռամկավար եղան։ Իսկ Պօղոս Նուպար փաշան համազգային դէմք էր, անիկա կուսակցական չէր։ Բայց յետոյ, ուրեմն, Բարեգործականը ռամկավարներու կազմակերպութիւնը եղաւ։ Բարեգործականի գաղափարը յղացողը Արփիար Արփիարեանն էր, բո՛ւն գաղափարը մէջտեղ նետողը այդ էր, և Ալիանս Իսրայէլիթի օրինակով (խօսքը մէջերնիս, ատիկա տեղ մը մի՛ գրէք), ատկէ ներշնչուած, որ հայ ժողովուրդը դաստիարակեն, մչակեն, հերկելու

գործիք տան, երկրագործական վարժարաններ բանան, դպրոցներ բանան ամէն կողմ։

Յետոյ պատերազմի չրջանին ու անկէ ետքը, եղաւ գուտ բարեգործական կազմակերպութիւն, և հրաչք գործեցին։ Պատերազմէն ետքը որբահաւաքի կազմակերպութիւնը եղան և հազարաւոր որբ հաւաքեցին և փրկեցին, հսկայ որբանոցներու մէջ։ Այդ որբանոցներէն մէկը հոս էր, Էչրէֆիէի մէջ, մինչև 1935, Քէլեկեան որբանոցը։ Իսկ այդ որբերը երբ մեծցան, արհեստ սորվեցուցին աղջիկներուն ևս, քաջալերեցին աղջիկները տղաներուն հետ ամուսնանալու։ Իւրաքանչիւր աղջկայ երեսուն դեղին ոսկի օժիտ տուին։ Այն ատեն հսկայ հարստութիւն էր 30 դեղին ոսկին։ Եւ հիմա ծանօթ մարդոցմէն մէկ մասը այս որբանոցներէն ելան, Բարեգործականի փրկած սերունդէն են։

Եւ այսպէս, Բարեգործականը իր գործը այնուհետև կրթական գործին յատկացուց։ Եւ մի՛չտ ռամկավարներուն հետ չատ մտերիմ։ Անոր համար կ՚ըսեն Բարեգործականը ռամկավարներունն է, բայց այնպէս չէ՛։ Բարեգործականի բոլոր մեծ ղեկավարները չէզոք են, բայց բարեկամ են, նո՛յն բաներուն կը հաւատան։

Հ.– Վերադառնալով Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան:

Պ.– Ու մեր կուսակցութիւնը մէկ անգամէն, բոլոր գաղութներու մէջ, իրաւունքներու տիրացաւ, կազմակերպուեցաւ։ Դաշնակցութիւնն ալ ունեցաւ, հնչակեաններն ալ ունէին, բայց անոնք կամաց կամաց տկարացան։

Արտասահմանի մէջ ռամկավարներուն նպատակը այս է. Սովետական Հայաստանին թիկունք կանգնիլ, որովհետև ուրիշ տեսակ պետութիւն կազմել այլևս անհնար է։ Նոյնիսկ Պոլսոյ միացումէն ետք յայտարարութիւն հանեցին, որ միակ հնարաւոր կարելիութիւնը միայն Սովետական Հայաստանն է և որուն թիկունք պէ՛տք է կանգնինք։ Եւ պէ՛տք է օգնենք, որովհետև ամբողջ քանդուած էր, քաղաք չկար։

Եւ մենք, Բարեգործականը և ռամկավարները, օգնեցինք չատ։ Նոր Մալաթիա, Նոր Ամասիա, Նոր Արաբկիր, Նոր Սեբաստիա... ասոնք ամբողջ չինեցին ա՛յն հայրենակցական միութիւնները, որոնք տիրապետուած էին ռամկավարներու և Բարեգործականի կողմէ։ Նոր Խարբերդ, Նոր Կիլիկիա, Նոր Զէյթուն, ինչ գիտնամ, որքա՛ն հաչուես, ամէնը։ Յետոյ հաստատութիւններու համար նուիրատուութիւն ըրին։ Քլինիքներ բացին, մայրանոցներ...։ Յորենի հանգանակութիւն ըրին, կօչիկի և այլն։ Մէկը այդ էր ուրեմն՝ Սովետական Հայաստանին օգնել, հակառակ որ արտասահմանի մեծ մասն ալ գաղթական էր։ Առաւելաբար ասիկա տեղի ունեցաւ Ամերիկայի մէջ. համեմատաբար մեր ժողովուրդը աւելի բարեկեցիկ էր հոն։

Երկրորդ. ներգաղթ։ Առաջին օրերէն, Միհանիկեանի հետ գործակցաբար

քսաներկու թուականէն սկսեալ։ Մինչև 1925 Յունաստանէն, Պարսկաստանէն և Իրաքէն մօտ երեսուն հազար հայ գաղթեց, որուն դրամը հոգացին Բարեգործականը, ռամկավարները՝ արտասահմանի մէջ հանգանակութիւններ ընելով։ Ու այսպէս չարունակուեցաւ ներգաղթի չարժումը մինչև 1946–48 տարիները։

Երրորդ հիմնական նպատակը հայկական հողային դատի հետապնդումն է։ Ամէ՛ն կարելի միջոցով, Ազգային Պատուիրակութիւնը ոտքի պահեցինք։ Դաշնակցականները քաչեցին իրենց պատուիրակները։ Պօղոս Նուպարը մնաց, յետոյ ան ալ հրաժարեցաւ և իր տեղը Գաբրիէլ Նորատունկեանը եկաւ, որ Օսմանեան կայսրութեան նախկին արտաքին գործոց նախարարը եղած էր և մինչև Լոզան չարունակեց Ազգային Պատուիրակութիւնը իր գոյութիւնը։ Բայց Լոզանի դաշնագրով Հայկական Դատը թաղեցին մեծ պետութիւնները։ 1923–ի Յունիս 24–ին 55–ամեակն է այս տարի։

Անկէ ետքը Ազգային Պատուիրակութիւնը տեսաւ որ ընելիք չկայ ա՛լ, ցրուեցաւ։ Բայց ռամկավարները առանձինն չարունակեցին բարոյական դատը հետապնդել, բայց հայկական դատ հետապնդել ըսելով կը հասկնային Թուրքիայէն հող առնել և Սովետական Հայաստանին կցել։ Ոչ թէ Սովետական Հայաստանը ազատագրել։ Դաշնակցականներն ասով տարբեր են մեզմէ։ Եւ ասով երկուքը ոխերիմ հակառակորդ դարճած են։ Տեւորներ եղան, և այլն…։

Հ.– Իսկ հնչակեանները ո՞ւր կը գտնուէին:

Պ.– Գալով հնչակեաններուն, հնչակեանները մեզի նման դիրք բռնեցին։ Բայց անոնք գաղափարով աւելի մօտ էին համայնավարներուն. մենք համայնավարական ոչ մէկ բան ունինք, ոչ ալ սոցիալիստական։ Մեր ծրագիրը փրոկրեսիւ գեփիթելիզմի ծրագիր է, այսինքն՝ Ռուզվէլթի նիւ լիտինկի պէս բան մըն է։

Հ.– Տարբեր գաղափարական դպրոցի մը պատկանելով, ինչպէ՞ս Սովետական Միութեան հետ համերաշխ կ'ընթանաք:

Պ.– Գործնականօրէն, զուտ ազգային մտահոգութենէ առաջնորդուած։ Բացարձակ ազգային նպատակով։ Գաղափարական ոչ մէկ կապով, ընդհակառակը՝ արտասահմանի մէջ մեր գոյութիւնը պատճառ եղաւ որ արտասահմանի հայութեան մէջ համայնավարութիւնը չատ չտարածուի։ Մե՛նք պատճառ եղանք։ Որովհետև մենք հողը գրաւեցինք, հայրենասիրութիւնը մենք իւրացուցինք և համայնավարները գափիթալիզէ չկրցան ընել արտասահմանի ժողովուրդին այդ հայրենասիրական զգացումները։

Հ.– Քանի կը հաւատաք *փրոկրեսիւ գեփիթալիզմի*, պիտի չուզէի՞ք Հայաստանի ռեժիմը փոխուած տեսնել:

Պ.– Հիմա այդ տեսակ հարց գոյութիւն չունի մեզի համար, բայց հետագային եթէ երբեք պիտի առիթ ըլլայ, ինչու չէ, այսինքն մենք համաձայն չենք համայնավարութեան:

Հ.– Ուրեմն համաձայն էք «ազատ, անկախ»ի գաղափարին հետ:

Պ.– Չէ՛ ... ազատ անկախի հարց չկայ մեզի համար: «Յոհեր Ձիանամեակի Աւարտին» գիրքիս երկրորդ մասը հայկական դատին նուիրուած է ու դարձեալ երբ նայիք, հոն կը տեսնէք քարտէս մը. թուրք և թրքասէր ժողովուրդները հիմա 75 միլիոն են, գրած ատենս 60 միլիոն էին և մօտ չորս միլիոն քառակուսի քիլոմեթր հողամաս կը գրաւեն, որուն մէջ Սովետական Հայաստանը 30 հազար քառակուսի քիլոմեթրնոց պզտիկ կղզեակ մըն է: Եթէ մենք ռուսերու բարեկամութիւնը չունենանք, մէկ վայրկեանի մէջ մեզ կը կլլեն: Եւ պատրաստ են կլլելու թրքական թերթերը բացէ ի բաց գրեցին Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքին: 1947-ին գրեց «Պոսթուրք» կոչուած թերթը թէ չուտով պիտի գայ ժամանակը երբ Արաքսի (իրենք Արազ կ'ըսեն) ճախ ափ պիտի անցնինք և խրախճանք պիտի սարքենք: Այսինքն Հայաստանի ժողովուրդին հաչիւը պիտի մաքրենք:

Մինչև հիմա կ'ըսեն... մենք ալ ատկէ ճամբայ ելլելով կը խորհինք որ հիմակուհիմա երկու-երեք պատճառով «ազատ, անկախ Հայաստան»ի խօսքը ընել մանկական մտածողութիւն է: Մէկը այն՝ որ Սովետական Միութիւնը արդէն գլուխդ կտրես չի ձգեր ատիկա, երբ Չեխոսլովաքիան, Հունգարիան չձգեց: Երկրորդ, մենք պէտք է որ չձգենք, որովհետև եթէ Սովետական պաշտպանութիւն չունենանք, այլևս թուրքերու եաթաղանին տակն ենք, կը ջարդուինք: Եւ երրորդ, տնտեսապէս որևէ ձևով բացարձակապէս կը փճանայ Հայաստանը: Հիմա դաշնակցականները իրենք ալ գիտեն այս իրողութիւնը, բայց իրենց նախկին սկզբունքային դիծն է և իբրև թէ կը չարունակեն այդ գիծը:

Հ.– Իսկ հիմա վերադառնանք հնչակեաններուն

Պ.– Իսկ հնչակեանները մեզի պէս, մեզմէ քիչ մը աւելի մօտ էին, բայց անոնք գետին չունեցան, տկարացան: Օրինակ, բազմաթիւ քաղաքներու մէջ գոյութիւն չունին:

Հիմա այսպէս եղաւ. եթէ երբեք մարքսիստ ես, եթէ երբեք որևէ հակառակութիւն չունիս Սովետական Հայաստանի գաղափարական ռեժիմի ևայլն տեսակէտէն, այն ատեն անձնատ գոյութեան ի՛նչ իրաւունք ունիս: Կա՛մ համայնավար եղիր, կա՛մ ալ վարքագիծդ փոխէ: Ոչ թէ դէմ, մենք դէմ չենք,

բայց փոխէ, իւրայատուկ դիմագիծ մը ունեցիր։ Իրենց համար արտասահմանի մէջ գետին չկայ այլևս։

Միացեալ Նահանգներու մէջ մատի վրայ կը հաշուուին։ Մէկ հատ սենեակ չունին...։ Նոյիսկ Պոսթոնի մէջ 75–80 տարեկան քանի մը հնչակեաններ եթէ կան, ժողով գումարել ուզեն՝ կու գան մեր ակումբներէն մէկէն սենեակ մը կ'ուզեն որ հոն ժողով գումարեն։ Իրենց թերթն ալ դադրեցաւ...։ Ժողովներուն հի՛ն օրերէն կը խօսին։ Բազմաթիւ երկիրներու մէջ բացարձակ գոյութիւն չունին։ Հոս ունէին, հոս ալ սկսան իրարու դէմ ելլել։ Անցեալ են, չկա՛ն։

Հիմա, արտասահմանի մէջ, փաստօրէն երկու ազգային կուսակցութիւն կայ։ դաշնակցականները և ռամկավարները։ Բայց իբրև կուսակցութիւն Հ.Ց. Դաշնակցութիւնը աւելի կազմակերպուած է և մեզմէ աւելի թերթ ունին անոնք։ Անոր ալ պատճառը այն է որ անոնք ամբողջութեամբ արևմտեան պետութիւններու հետ կը գործակցին։

Հ.– Անոնք ռամկավարներուս համար միութիւն էք կ'ըսեն, ոչ թէ կուսակցութիւն:

Պ.– Կուսակցութիւն ըլլալու համար ի՞նչ պէտք է ընել. քաղաքական գործ պէ՛տք է ընել, քաղաքական գործ ի՞նչ կայ հիմա արտասահմանի մէջ. Հայկական Դատը հետապնդելն է մէկը, չէ՞... մենք որևէ մէկէն աւելի հետապնդած ենք։ Մէկ։ Քաղաքական գործ ի՞նչ կայ. արտագաղթի հակառակիլ, ներգաղթ չատագովելը, չէ՞... մենք որևէ մէկէ աւելի այդ ըրած ենք։ Երկու։ Քաղաքական գործ ի՞նչ կայ. արտասահմանի մէջ գաղութներու ապահովութիւնը երաչխաւորել է, չէ՞... սեքիւրիթին, մենք որևէ մէկուն չափ կ'ընենք ատիկա։ Երեք։ Քաղաքական գործ ի՞նչ կայ. նայիլ որ ժողովուրդը չճուլուի, չտարածուի, չէ՞... որևէ մէկէ աւելի ճիգ կ'ընենք։ Չորս։ Ուրիչ ի՛նչ կայ քաղաքական գործ ընելու։ Այս երկրին մէջ ռեժի՞մ պիտի փոխենք մենք։ Պարապ խօսք է ատիկա։

Այսինքն Դաշնակցութիւնը մեզմէ աւելի ի՞նչ կ'ընէ քաղաքական գործ։

Հ.– Երեսփոխան ունին, գոնէ հոս:

Պ.– Սուրիոյ մէջ հիմա երեսփոխան ունի՞ն։ Վերջին երեսփոխանը մե՛րն էր Սուրիոյ մէջ։ Երկիր մը եթէ ուզէ՝ իրենցմէ կ'ընտրէ, եթէ ուզէ՝ մեզմէ կ'ընտրէ։ Լիբանանի իշխանութիւնները իրենցմէ կ'ուզեն, իրենցմէ կ'ընտրեն...։

Քառասուներեքին ընտրութիւն եղաւ, չէիր ծնած այն ատեն, ես ալ ռամկավար չէի եղած կամ նոր եղած էի այն ատեն։ Կիպրոսէն եկայ հոս 42–ին, տակաւին ղեկավարի պաշտօն չունէի, բայց ընտրութիւն եղաւ, երկու

ռամկավար թեկնածուներ ընտրուեցան։ Ֆրանսական Հոգատար Իչխանութիւնը մէկ հատը ջնջեց, պատռեց ուղղակի թուղթերը, յաջորդ չաբաթ նոր յաւելեալ ընտրութիւն ընել տուաւ և Դաշնակցութեան թեկնածու մը ընտրել տուաւ՝ Տէր Գալուստեան։

Իսկ 47-ին ես ղեկավար էի և ընտրութիւնները ես կը ղեկավարէի, Ռիատ Սոլհը ուղղակի մեր դէմը բանակ և թանկ իջեցուց և չձգեց որ մեր ընտրողները մտնեն։ Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը ընտրուեցաւ։

Պէյրութ, Լիբանան, 14 Մարտ 1978

Անտիպ

Մայիս ամսու սկիզբը դարձեալ Վիեննա եկած էր Լուիզա Պոզապալեանը՝ երգելու Պետական Օփերային մէջ և քանի մը օր հանգստանալու: Այդ առթիւ ինք էր որ փափաքեցաւ Կիրակի օրուան Ս. Պատարագին երգել և իր «կարօտը առնել» հայ եկեղեցական երաժշտութենէն: Մայիս 6-ին, հակառակ կառավարական ընտրութեանց, Ս. Հոփխիմէ եկեղեցին լեցուած էր վիեննահայերու հոծ բազմութեամբ, որոնք եկած էին նաև սրբազան երգեցողութիւն ունկնդրելու Լուիզային բերնէն՝ «Սուրբ, սուրբ», «Ամէն և ընդ հոգւոյդ քում», «Միայն սուրբ» և «Տէր ողորմեա»:

Երբ Պոզապալեան այս երգերը կ'երգէր իր հրեշտակային ձայնով և արուեստով, հաւատացեալներու սիրտերը կը լեցուէին յուզումով և ուրախութեամբ, որ եկեղեցական մեղեդիները, արդարև, իրենց հնութեամբ և ներդաշնակութեամբ կրնան հայ ժողովուրդին համար հպարտութեան աղբիւր մը դառնալ:

Մայիս 9-ին, ան Պետական Օփերային մէջ երգեց իր սիրասուն գլխաւոր դերը՝ «Մատամ Պաթըրֆլայ», և արժանացաւ խստապահանջ հասարակութեան որոտընդոստ ծափահարութեան:

Յաջորդ երեկոյեան, արդէն մեկնումի ժամն էր: Նստած էինք իր պանդոկի հիւրասենեակին մէջ և զուարթ տրամադրութեամբ՝ բաժակ մը ըմպելիի հետ կը կատարէի հետևեալ հարցազրոյցը Մեսրոպ Ծ. Վրդ. Գրիգորեանի և կնոջս՝ Արփիին մասնակցութեամբ:

Պոզապալեան կը հանդիսանայ միջազգային դժուարահաճ օփերայի փայլուն աստղերէն մէկը և առհասարակ համաշխարհային համբաւի տիրացած առաջնակարգ երգչուհի մը: Իր յաջողութիւնը կը պարտի ոչ թէ պատահական պարագաներու կամ կողմնակի քաջալերութեանց, այլ՝ իր սեփական սքանչելի ձայնին, երգելու տաղանդին ու բարձր արուեստին, զօրաւոր կամքին և յարատև աշխատանքին: Նաև համակրելի ու հրապուրիչ անձ մըն է, համեստ ու պարզ՝ այլ ազնուական, հայրենասէր և ազգային ոգիով տոգորուած:

ԼՈՒԻԶԱ ՊՈՉԱՊԱԼԵԱՆ

Օփերայի երգչուհի

Երաժշտական բարձրագոյն կրթութիւնս ստացած օրերուս Միլանոյի մէջ կ'այցելէի ու կ'երգէի հայոց եկեղեցին: Այդ կերպով յարաբերութիւնս հայութեան հետ անխախտ պահուեցաւ և օտարութեան մէջ ազգային զգացումս միշտ վառ մնաց:

Կը նախընտրեմ կեանքիս մէջ նուազ յաջողութիւն ունենալ և «կրէյսֆուլ» (շնորհալի) ծերանալ, քան այլ ձևով ապրիլ:

Հ.- Ընտերու համար հետաքրքրական պիտի ըլլար իմանալ ձեր կենսագրութեան գլխաւոր գիծերը:

Պ.- *Ծնած եմ Մարսէյլ, բայց երեք տարեկանիս ծնողացս հետ փոխադրուած եմ Պէյրութ: Մանկապարտէզ ու նախակրթարան գացեր եմ Էչրէֆիէի Մ. Ձակոբ եկեղեցին և ապա երկու տարի յաճախած եմ Դարուհի Ձակոբեան աղջկանց երկրորդական վարժարանը:* 1958 *թուականին աւարտեցի Հայկազեան Քոլէճը, սակայն* 1953-54 *թուականէն սկսեալ միաժամանակ Պէյրութի երաժշտանոցին մէջ կը հետեւէի երաժշտական դասերու՝ արժանանալով տնօրէնին քաջալերութեան և գնահատութեան: Այդ շրջանին մաս կազմած եմ Բարսեղ Կանաչեանի և Հայկազեան Քոլէճի երգչախումբերուն և* 1958-1960 *տարիներուն առանձին երգահանդէսներով ելոյթ ունեցած՝ Պէյրութ, Հալէպ, Կիպրոս և այլուր:*

Հ.- Կը հաճի՞ք մեզի հակիրճ տեղեկութիւններ տալ ձեր երաժշտական բարձրագոյն կրթութեան մասին:

Պ.- *Երաժշտական բարձրագոյն կրթութիւնս ստացած եմ Միլանոյի մէջ* 1960-1965 *թուականներուն, Սքալայի ուսուցիչներուն մօտ,- Վիթթորիօ Ռուֆֆի և Անտոնիօ Պելթրանի: Գոհ եմ որ այդ շրջանին կ'այցելէի ու*

կ'երգէի հայոց եկեղեցին։ Այդ կերպով յարաբերութիւնս հայութեան հետ անխախտ պահուեցաւ և օտարութեան մէջ ազգային զգացումս միշտ վառ մնաց։

1962 թուականէն սկսեալ, տակաւին ուսումս չաւարտած, Եւրոպայի բոլոր գլխաւոր քաղաքներուն մէջ առիթը ունեցայ մրցանքներու մասնակցելու և օփերաներու մէջ երգելու։ 1962-ին Պրիւքսէլ 120 հոգիներու մէջ չահեցայ էլիզապէթ Թագուհիի Ա. մրցանակը, որ ինծի համար բացառ միջազգային դժուարահաճ բեմերու չարանը։

Յաճախ հրաւէր ստացայ ելոյթ ունենալու ո՛չ միայն Պրիւքսէլի Ազգային Օփերայէն, այլև տեղւոյն ձայնասփիւռէն և հեռուստացոյցէն։ 1962-ին բախտը ունեցայ չահելու «Պրուսեթթ» (Վերտիի ծննդավայրը) և «Ռեճիօ Էմիլիա» մրցանակները։ 1963-1965 անձնական յայտագրով հանդէս եկայ և օփերաներու մէջ երգեցի՝ Անգլիա, Հոլանտա, Էքս ան Փրովանս, Լիզպոն, Էտինպուրկ, Կլինտպորն, Պաալպէք և այլուր։

Հ.- Ձեր յիշած յաջողութիւնները անպայման ուշադրութիւնը գրաւեցին նրոպական օփերաներու տնօրէնութեանց. արդ, ձեր ուսման աւարտին, ո՞ւր սկսաք կամ շարունկեցիք ձեր ասպարէզը:

Պ.- *Ուսումս աւարտելէ ետք փոխադրուեցայ Համպուրկ և մինչև 1971-72 պետական թատրոնին մէջ երգելու մնայուն պարտաւորութիւններ յանձն առի։ Ձայնիս յարմարութեան համապատասխան գլխաւոր դերեր տրուեցան ինծի «Մասքնպալլ», «Թրուպատուր», «Օթելլօ», «Ֆիկարօ», «Մատամ Պաթըրֆլայ», «Մանոն Լեսքօ» և այլ օփերաներու մէջ։ Միաժամանակ Պրիւքսէլ չարունակեցի հիւրաբար երգել «Քարմէն», «Տոն Ճիովաննի», «Պոհէմ» և այլ օփերաներու մէջ։*

Հ.- Գիտենք թէ այժմ Տիւսելտորֆ կ'ապրիք: Կը հաճի՞ք ձեր պայմանագրութեանց և գործունէութեան մասին տեղեկութիւններ տալ:

Պ.- *Համպուրկ մնայուն պայմանագրութիւն ունէի տեղւոյն պետական թատրոնին կամ օփերային հետ։ 1973-ին երբ Տիւսելտորֆ փոխադրուեցայ, այլևս սկսայ միայն հիւրաբար երգել Համպուրկ, Ֆրանքֆուրթ, Ամստեան Պերլին, Լոնտոն, Փարիզ, Վիեննա և այլուր։ 1978-ին երեք տարուան համար հիւրաբար երգելու պայմանագրութիւն ստորագրեցի Տիւսելտորֆի, Պերլինի և Վիեննայի օփերաներուն հետ։ Այս կերպով թէ՛ որոշ ապահովութիւն մը ունիմ և թէ՛ միաժամանակ որոշ ազատութիւն մը կը վայելեմ։ Բնականօրէն կ'երգեմ ինծի համար սահմանուած կամ վերապահուած դերեր, յատկապէս «Մատամ Պաթըրֆլայ», «Թրուպատուր» և «Տոն Ճիովաննի»։*

Հ.– Հետաքրքրական է իմանալ թէ երբևէ հայրենիք այցելա՞ծ էք:

Պ.– *Այո, 1966-67 թուականին էր որ առաջին անգամ այցելեցի ու երգեցի մեր մայր հայրենիքի՝ Խորհրդային Հայաստանի մէջ։ Ամէնուր ուրախացայ մեր ժողովուրդին արուեստի նկատմամբ ունեցած հետաքրքրութեան համար և չատ խանդավառուեցայ մեր հայրենիքի նուաճումներով, ըլլա՛յ չինարարութեան, ըլլա՛յ տնտեսութեան և ըլլա՛յ մշակոյթի մարզերուն մէջ։*

Վեհափառ Հայրապետը ազանչելի անձնաւորութիւն մըն է. ղէմքէն ազնուութիւն և բարութիւն կը ճառագայթեն։ Բնականօրէն, սրտագին փափաքս է դարձեալ այցելել Հայաստան և երգել հայրենի բեմերու վրայ։

Այս տարի Ամսթերտամի Քոնցերտ կեպու նշանաւոր սրահին մէջ երգահանդէս մը տուի, որ ուղղակի ձայնասփիւռով սփռուեցաւ. Բ. բաժինը ամբողջովին հայերէն էր՝ կոմիտասի ժողովրդական երգերէն։

Հ.– Միացեալ Նահանգներ ևս այցելա՞ծ էք:

Պ.– *1966-ին երգեցի Մեթրոփոլիթըն Օերային մէջ և Մոնթրէալ։ 1974-ին Ռիօ տը Ժանէյրօ ելոյթ ունեցայ։ Կը փափաքիմ յարմարագոյն առիթով Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկաներու մէջ հայկական չրջապտոյտ մը կատարել և ամէնուրեք եւրոպական ու հայկական երգահանդէսներ սարքել։*

Հ.– Ինչպէ՞ս կարելի է ձեր շնորհալի ձայնը մասնագիտականօրէն բնութագրել:

Պ.– *«Լիրիք սփինթօ» և «տրամաթիք»։*

Հ.– Ձեր ապագայի ծրագիրնե՞րը:

Պ.– *Կը պատրաստուիմ երեք նոր դերեր երգելու,- Փուչչինիի «Թոսքա»ն, Վերտիի «Ֆորցա տէլ Տեսթինօ» օփերայի Լէոնորան և Ռիչըրտ Շթրաուս Ռոզընքավալիրի «Տի Մարըչալի»։ Բնականօրէն կը ծրագրեմ երգահանդէսներու և նուագահանդէսներու և համերգներու (սոլօ) բաժիններ,- Պեթհովէնի «Միսսասոլեմնիս», Վերտիի «Ռեքվիէմ», Ռոսինիի «Սթապաթ Մաթէր», և այլն։*

Հ.– Կը հաճի՞ք փոքր ինչ ձեր ոչ-երաժշտական հետաքրքրութեանց մասին պատմել:

Պ.– *Կը նախընտրեմ կեանքիս մէջ նուազ յայողութիւն ունենալ և «կրէյսֆուլ» (չնորհալի) ծերանալ, քան այլ ձևով ապրիլ։ Ապագային մանաւանդ երաժշտական ասպարէզէ քաչուելէ ետք կը փափաքիմ գրական աչխատանքով զբաղիլ և առակներ մչակել, ինչպէս և ուսումնասիրութիւն-*

ներ հրատարակել ընկերային ու հոգեբանական հարցերու մասին, յատկապէս օգտագործելով իմ որպէս հայ փորձառուբիւններս։

Վիեննա, Աւստրիա, 10 Մայիս 1979

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 7 Օգոստոս 1979

28 Հոկտեմբեր 1979: Նոր հաստատուած էի Նիւ Ճըրզի: Ուղերթաւս եղած օրերուս, Թէքէեան Մշակութային Միութեան գիծով ու մանաւանդ Վահան Թէքէեանի ծննդեան 100-ամեակի օրերուն, առիթներ ստեղծուած էին տեսնելու և ճանչնալու Բենիամին Նուրիկեանը:

Վահէ-Վահեանի դասերուն, Պէյրութ, միշտ լսած էի Նուիրկեանի մասին: Ան մե՞ծ գնահատանքով կը խօսէր անոր ու «Նոր Գիր»ի մասին: Գիւղագիր, գիւղագիր, գիւղագիր: Հարիւր անգամ խօսած էր Նուրիկեանի մասին և ձևով մը Նուրիկեանի անունը այլևս կապած էինք Թլկատինցիի անունին:

Բարեկամս՝ Անդրանիկ Փոլատեան, առիթ չէր փախցներ հաւաքելու «Նոր Գիր»ի տղաքը: Նոր Տարուան թէ այլ առիթներով կը հաւաքուէինք Փոլատեաններց տունը, ուր ներկայ կ'ըլլային այդ «տղաք»ը՝ Նուրիկեան, Սուրէն Մանուէլեան, Յակոբ Ասատուրեան, Վահան Մալխասեան և ուրիշներ: Այդ հաւաքոյթները այլևս դարձած են յիշատակ ու պատմութիւն: Այդ տղոցմէ շատեր գացին Էնդի աշխարհ: «Նոր Գիր»ի տղաքը վերջին անգամ գրեթէ լրիւ կազմով քով-քովի եկան Թէքէեանի ծննդեան 100-ամեակի օրերուն, երբ Պէյրութէն «Շիրակ»ի խմբագիր և մեր սիրելի ուսուցիչ ընկեր Օննիկ Սարգիսեան այցելաբար եկած էր Նիւ Ճըրզի ու հաւաքուած էինք Յակոբ Ասատուրեանի տունը: Ընկեր Անդրանիկ Անդրէասեանն ալ ներկայ էր:

Սփրինկ Լէյք (Նիւ Ճըրզի) հանդարտ ամարանոց մըն է: Ընկեր Փոլատեան տարին անգամ մը կ'ըսէր. «Յակոբ, ելլենք Բենիկին երթանք ընտանիքով: Կ'ուրախանայ: Թող Անժէլը փիլաւ եփէ, Արփին ալ թապպուլէ պատրաստէ. շատ կը սիրէ»: Ու այսպէս, աղուոր առիթներ կը ստեղծէինք Թլկատինցիի աշակերտին ու ամերիկահայ գրականութեան ևահապետին՝ Նուրիկեանին այցի երթալու: Կ'ապրէր իր զաւկին՝ Զաւէնի հետ: Կը մասնակցէր մեր խօսակցութեանց. ամէն բանէ տեղեակ էր: Հակառակ տեսողութեան դժուարութիւն ունենալուն, կ'ուզէր ամէն բան կարդալ առաջուան նման:

Ուխտագնացութի՞ւն մըն էր մեր պտոյտը այդ օրերուն, թէև նման շաբաթավերջ մը այնքան ալ իմաստաւորուած չէի գտներ: Այսօր, սակայն, կրնամ միայն շնորհակալ ըլլալ Անդրանիկին, որ առիթներ ստեղծեց գտնուելու հայ գրականութեան վաստակաւոր մշակներէն մէկուն հետ, որուն կորուստը եղաւ կորուստը հայ հողի գրականութեան: Հոկտեմբերի աշնանային օր մը, այսպէս, Ատլանտեանի եզերքը մեր սովորական պտոյտէն յոգնած և անօթեցած՝ հաւաքուեցանք Նուրիկեանին տունը: Չեմ գիտեր ինչո՛ւ, այդ օր ձայնագրիչ մեքենան տարած էի հետս: Նուրիկեան սովորականէն տարբեր էր այդ յետմիջօրէին: Տրամադիր էր խօսելու անցեալէն ու ներկայէն դէպքերու և դէմքերու մասին: Զուարթ տրամադրութեան մէջ էր: Հարցումներուս կը պատասխանէր պարզութեամբ, ևահապետական շունչով:

Հոս ձայնագրութիւնը կը ներկայացնեմ հարազատութեամբ: Բենիամինն է խօսողը: Ո՛չ մէկ փոփոխութիւն: Կարելի՞ է դպչիլ Նուրիկեանի լեզուին և մտածումներուն:

1988-ի Փետրուարին, ընտանեկան պարագաներուն միանալով, քանի մը ընկերներով ու գրչի եղբայրներով հողին յանձնեցինք Խարբերդի մեծ գրագէտը:

Անոր աճիւններն ալ օր մը պիտի փոխադրուին Երևան: Ինչո՞ւ Երևան և ո՛չ թէ Խարբերդ, Ծոփաց Աշխարհ:

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՆՈՒՐԻԿԵԱՆ

Խմբագիր «Նոր Գիր» եռամսեայի, գրող

Այս նորերը կարծեմ մեզմէ աւելի շուտ պիտի կորսուին, որովհետև անգլերէնն գիտեն: Ատիկա բողոքի համար չեմ ըսեր, այլ կը ներկայացնեմ կացութիւնը: Կը տեսնեմ որ միւս կողմէն գաղութը կը թարմացնեն որոշ չափով...: Բայց ժամանակաւոր է այդ դժբախտաբար:

Այդ բարեբախտութիւնը Պէյրութի ողբերգութիւնն է: Ցաւալի է:

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ ՄԱՍԻՆ

Հայ լեզուն սորվելու պատեհութիւն չկայ Ամերիկայի մէջ: Ջեն սորվիր և կամաց-կամաց կը մեռնի: Երբեմն կը խորհիմ ես ալ ասանկ եթէ երթամ, Ջաւէնին հետ հայերէն խօսող ա՛լ պիտի չըլլայ: Մեծ եղբայրը՝ Ցարուխիւնը, թէև կը խօսի, բայց ան ալ պատեհութիւն չունի: Իսկ մեր թոռները և անոնց զաւակները բնաւ հայերէն չեն գիտեր:

Երկրէն եկողները քիչ մը կը թարմացնեն: Անոնք անգլերէն գիտեն: Մեր օրերուն եկողները շատ չէին գիտեր: Ես դպրոցս տարրական բաներ մը գիտէի, բայց գիշերային դպրոց գացի անգլերէնս կատարելագործելու համար: Կը սիրեմ լեզուները, բայց այս նոր եկողները կրնան դիւրութեամբ արտայայտուիլ, ինչպէս ձեզի պատահեցաւ: Հին օրերուն շատ ծանր կ'աշխատէինք, գոնէ հացի մը դրամ հանելու համար: Ես 65 տարիէ ի վեր Ամերիկա եմ: Այս չրջանին ահարկու փոփոխութիւններ տեղի ունեցան: Այն ատեն չորս-հինգ տոլարով մէկ հոգիով կրնայիր ապրիլ: Հիմա մէկ օր չես կրնար ապրիլ: Փոխուած են ժամանակները և երկիրը ահարկու կերպով յառաջ գացած է: Այս նորերը կարծեմ մեզմէ աւելի շուտ պիտի կորսուին, որովհետև անգլերէնն գիտեն: Ատիկա բողոքի համար չեմ ըսեր, այլ կը ներկայացնեմ կացութիւնը: Կը տեսնեմ որ միւս կողմէն գաղութը կը

թարմացնեն որոշ չափով։ Գլըճեանը գրած էր այդ մասին։ Բայց ժամանակաւոր է այդ դժբախտաբար։

Այդ բարեբախտութիւնը Պէյրութի ողբերգութիւնն է։ Ցաւալի է։

«ՆՈՐ ԳԻՐ»Ի ԵՒ ԹԼԿԱՏԻՆՑԻԻ ՄԱՍԻՆ

1969–ին իբրև հիւր այցելած եմ Հայաստան Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 100–ամեակին առթիւ Անդրանիկ Փոլատեանին հետ։ Ատկէ առաջ Զարենցի առթիւ կանչած էին, չկրցայ երթալ։

«Նոր Գիր»ի ամբողջ հաւաքածոն ինը հատորներու մէջ կազմուած իրենց ղրկեցի։ Քանի մը գրադարաններու ալ ղրկեցի և վերջինն ալ Գրողներու Տան, ուր սփիւռքահայ գրողներու մասին գրադարան մը կայ կազմուած։ Զէյթունցեան անունով գրող մը, որ Եգիպտոսէն գաղթեր է և Գրողներու Միութեան Վարչութեան քարտուղարն է, ուզեց և ղրկեցի. գնահատանքի աղուոր նամակ գրեց։ Անգնահատելի ահագին բան էր։ Ջմնաց այլևս այս հաւաքածոյէն։ Շարք մը Անդրանիկ Փոլատեանին նուիրած եմ։ Շարք մըն ալ Բարեգործականի գրադարանին։ Բայց ես ամբողջ բովանդակութեան ցանկերը պահած, ինձ տեքս ըրած եմ։ Ընդամէնը 5000 էջ տուած եմ արուեստի և գրականութեան նուիրուած։ Բայց սրտով կ'ընէի, երբեք չէի յոգներ։ Կը սիրէի։ Հայաստանցիները գնահատեցին գործս։

Անդրանիկ Անդրէասեանին և Ալեքսան Գլըճեանին հետ, 1932–ին, «Պայքար»ի մէջ գրական սիւնակ մը բացինք, Հրաչ Երուանդի օրով, «Նոր Գիր» անունով։ Անդրանիկ Անդրէասեանը կը խմբագրէր, բայց խմբովին ընտրութիւնները կ'ընէինք։ Դերձակի խանութի մը մէջ, Գլըճեանի խանութը՝ Նիւ Եորք։ Ատի ամսաթերթ էր։ Տասնմէկ թիւ հազիւ կրցանք հանել, որոհվետև Անդրէասեանը «Նոր Օր»ին կանչեցին իբրև խմբագիր։ Այդ տեղը 20–23 տարեկան էր։ Հոն գնաց և («Նոր Գիր»ը) դադրեցաւ։ Ես ուզեցի չարունակել։ Չկրցանք։

Երեք տարի չանցած, Սուրէն Մանուէլեանը և Մարտիրոս Սարգիսեանը, որ «Միրըր»ի խմբագիրն էր տեղն մը և Տարսոն Գոլէճի չրջանաւարտներէն, կանչեցի և ըսի. «Եկէք թերթ մը հանենք։ Ես կրցածիս չափ կ'ընեմ»։ Որոչեցինք եռամսեան հանել։ Ես խմբագրեցի։ Ամբողջ խմբագրականները ես կը գրէի, իրենք ալ կ'ալակցէին։ Մարտիրոսը ամերիկեան գրականութենէ կը հասկնար։ Սուրէնն ալ սկսնակի պէս էր տակաւին, կամաց–կամաց առաջ գնաց իմ ալակցութեամբը։ Շատ պատուական տղայ է։ Անոնք նիւթապէս չէին կրնար օգնել։ Ցետոյ բաներ մը եղան, իմ վրայ մնաց ամբողջ թերթը։

Ես չվախցայ։ Շարունակեցի։ Աչխատեցայ։ Հայ ֆոթօչնկրէյվըր ռամկավար մը կար, Ճիմ Ջանքալեան, չատ նչանաւոր։ «Որևէ քըթ քեզի կը չինեմ ձրի», ըսաւ, «թերթին համար»։ Հայերէն կարդալ անգամ չէր գիտեր։

կը սիրէր հայութիւնը և ՌԱԿ-ի մէջ ծանօթ դէմք մըն էր։ Յետոյ ուրիշ մը՝ Ղազարոս Պօյաճեան անունով մէկը կար. որևէ նկար ձրի կ'ընէր։ Արամ Հայկազ գրագէտը, ան ալ ֆոթօգնկրէյվինկի մէջ էր և կ'ըսէր ինծի. «Որևէ բան սիրով կ'ընեմ»։ Ան դաշնակցականներու թերթին կ'աշխատակցէր։ Իր հետը գործակցող մէկը՝ Յարութիւն Սամուէլեան, որ երաժշտական խումբ մը ունէր, «Նոր Գիր» կը ստանար, Արամը կարդացեր և «ես ալ պիտի աշխատակցիմ» ըսեր է։ «Հայրենիք»ի խմբագիրը ըսեր է. «Պէտք չէ աշխատակցիս»։ «Իմ գործս է», ըսեր է։ Եւ աշխատակցեցաւ։

«Նոր Գիր»ը չորս հարիւրի չափ բաժանորդ ունեցաւ։ Թերթը ծախքը կը հանէր, աժան էր այն ատեն տպագրութիւնը։ Կը տպէինք տպարանէ-տպարան, բանտէ-բանտի պէս։ Նիւ Եորք սկսանք «Կոչնակ»ին տեղը, ապա՝ Թումայեան եղբայրներ կային, Պոսթոն, անոնք ալ չկրցան։ Վերջ ի վերջոյ «Պայքար»ին վրայ ձգեցի։ Հրաչ Երուանդը օգնեց։ «Ինչ որ կ'արժէ այդչափ կը վճարես», ըսաւ։ Թլկատինցիին նուիրուած 128 էջնոց թիւ մը հանեցի, նկարներով։ Հրաչէն աւելի ուշ իմացայ որ ինք ալ Թլկատինցիի աշակերտը եղած է։ Վեց հարիւր օրինակ տպեցինք։ Արամ Անտոնեանը, փարիզ, Թլկատինցիի ձեռագիրները ղրկեց։ Նախապէս Թլկատինցիի ամբողջական գործը հրատարակել տուած էի, 1927-ին։ Վէնետիկէն Հայր Արսէն Ղազիկեանը օգնեց։ Եօթանասունհինգ տոլար տուի վերջ ի վերջոյ։ Քառասուն օր աշխատեր էր թերթերու հաւաքածոներէն ձեռքով ընդօրինակելով։

Մննդեան 100ամեակին առիթով Թլկատինցիին «Նոր Գիր»ի ամբողջ թիւ մը նուիրեցի։ Ատ ալ եղաւ Թլկատինցիի գործերուն մնացորդացին հատորը, որ ամբողջացուց միւս գործը։ Արամ Անտոնեան գրեց չատ գեղեցիկ յօդուած մը. առաջին տեղը իրեն տուի։ Ինծի գրած էր. «Նուիրկեան, Թլկատինցիի մասին երբ կը գրէք, գրեցէք թէ ան ինչպէ՞ս կ'ապրէր, դպրոցը ինչպէ՞ս կը չարունակէր»։ Այս թելադրութենէն ես չատ օգտուեցայ։

«Նոր Գիր»ին կ'աշխատակցէին Գարեգին Կաթողիկոսը, Անդրէասեանը, Զիթունին՝ Փարիզէն։ Յակոբ Օշականը երկար ատեն աշխատակցեցաւ։ Անիկա ըսաւ. «Մէկ-երկու տարի հանէ, վերջէն կը գրեմ»։ Անմիջապէս սկսաւ աշխատակցիլ։ Վահան Թէքէեանը աշխատակցեցաւ։ Կը քաջալերէր, կրցածին չափ, որովհետև ան «Արև»ը կը խմբագրէր։ «Ընկեր»ով դիմեցի իրեն, այնքա՛ն ուրախ եղած էր։ «Ես չէի գիտեր թէ ընկեր ես», կը պատասխանէր։ Շէյքսփիրէն թարգմանութիւններ տուաւ։ Շէյքսփիրի սոնաթները՝ հնչեակները, դժուար է թարգմանելը։ Ֆրանսերէնէն թարգմանած է։ Անգլերէնին հետ բաղդատեցի. իր թարգմանութիւնները աւելի Թէքէեան են, իսկ գաղափարը Շէյքսփիրէն կու գայ։ Ես ալ թարգմաներ էի մէկ-երկու հատ։ Անդրանիկը՝ Փոլատեան, ըսաւ. «Քուկդ Շէյքսփիրն է, անորը՝ Թէքէեան է»։ Արդէն թարգմանութիւնը կէս հեղինակութիւն է։ Վահագն Դաւթեանը ճիշդ

անակ կ'ըսէր։ Մարք Թուէյնը թարգմանեցի, փերուշան եղայ։ Մանաւանդ երգիծանքը թարգմանելը ահաւոր գործ է։ Բայց յաջողեցայ, որովհետեւ անգլերէն գրականութեան չատ հետեւած եմ։ Պարծանքի համար չեմ ըսեր։ Կը խենթենայի գրականութեան համար։ Գոլէճին մէջ չատ,– հեքթիք կ'ըսեն,– եռանդագին կեանք մը ապրած եմ։

ԴՊՐՈՑԻ ՕՐԵՐԷՆ

Կ'աշխատէի ապրուստիս համար, բայց դասերս ընելէ չէի վախնար։ Ուրիշ ժամ կը քնանայի։ Շաբաթը երկու–երեք գիրք պէտք էր կարդայինք գրականութեան տարբեր ճիւղերու մէջ։ Կ'ընէի։ Ռիփորթ պէտք էր պատրաստել. հայերէն գիտնալս ինծի օգնեց որ անգլերէնն ալ դիւրութեամբ գրեմ։ Միայն լեզուն պէտք է փոխես, ոճդ պիտի փոխես։ Շարադրութիւնը, քերականութիւնը նոյնն են։ Հրաշալի բան է առիկա։ Օգնեց։ Երբեք չէի յուսահատեր։ Ինչոր դրամագլուխ չունէի։ Բարեբախտաբար այն առեն գոլէճին ծախսը աժան էր։

Սփրինկ Լէյք, Նիւ Ճըրզի, 28 Հոկտեմբեր 1979
«ՊԱՅՔԱՐ», 7 Մայիս 1988
«ԱՐԵՒ», 9 Յուլիս 1988

Ահաւասիկ հանդիպում մը, որ, անկասկած, սրտցաւ հայու և միութենականի մտածումներով մեզ կը յանգեցնէ այն համոզումին, թէ որքա՞ն փոխել ջանացած են Հ.Բ.Ը. Միութեան այսօրուան ղեկավարները այդ համազգային միութիւնն ու անոր քոյր կազմակերպութիւնները...: Տասնվեց տարիներ առաջ, Նուպար Նազարեանը որքա՞ն հաւատքով կը խօսի հայ դպրոցի, հայ ուսուցիչի և հայ ակումբի դերին ու կարևորութեան մասին: Կը շեշտէ՛ անհրաժեշտութիւնը այդ գործօններուն, որոնցմով պիտի առաջնորդուի հայ գաղութներու կեանքը:

Դժբախտաբար, հայ ակումբ, հայ ուսուցիչ և հայ դպրոց հասկացողութիւնները փուլ եկած են այսօր միտքերու մէջ:

Նուպար Նազարեանին համար Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան Զարեհ Նուպար ակումբն ու անոր յաջորդած Ալեք Մանուկեան Մշակութային Կեդրոնը երկրորդ տունն մըն էին: Մենք դեռ պատանի՝ մեզի համար Նուպար Նազարեանը հոմանիշ էր Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան: Ինք և իր նման Հ.Ե.Ը.ականներ մեր սերունդին համար տիպար հայեր էին:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմէն ետք, յաճախ առիթ ունեցած էինք ըլլալու գլուխ-գլխի Նուպարին հետ, իր եղբօր՝ Նազար Նազարեանին գրասենեակը, ուր մեր խօսակցութեան գլխաւոր առանցքը կ'ըլլար ակումբային կեանքի զարգացումը մեծագոյն Նիւ Եորքի շրջանին մէջ, և կամ իր փեսային ու վաղեմի ընկերոջս՝ Պերճ Սեդրակեանին բնակարանը, ուր կը զրուցէինք Բարեգործական-Եկեղեցի-ՌԱԿ գործակցութեան մասին:

Անցեալի յիշատակելի օրեր այլևս, աւա՜ղ:

Ներկայ հանդիպումը, կայացած Պերճ և Վերա Սեդրակեաններուն բնակարանը, կը սպասէր գեղեցիկ օրուան մը՝ հրատարակութեան տրուելու համար: Կը յուսայի որ ան զուգադիպէր Նուպար Նազարեանին ազգային ծառայութեան 50-ամեակի հանդիսութեան մը: Չեղաւ այդպէս: Տխուր առիթով մը, իր կանխահաս մահուան առիթով է որ ան կը յանձնուի թուղթին հիմա, էջերէն «Անկախութիւն»ի, որուն հաւատաւոր ընթերցողն եղաւ ան առաջին իսկ օրէն:

ՆՈՒՊԱՐ ՆԱՋԱՐԵԱՆ

Ատենապետ Հ.Ե.Ը.-ի Ասպետներու Համախմբումի

Բարեգործականի ղեկավարութիւնը լրջօրէն խորհելու է որ նոր սերունդէն ուսուցիչ ըլլալու կոչումն ունեցող-ներուն առիթ տայ և ուսուցչական ասպարէզին մէջ որոշակի ապագայ մը գծէ անոնց համար, որպէսզի պատրաստուին այդ ասպարէզը մտնել:

Հ.- Լիբանանի Բարեգործականի շրջանակի ուսուցիչներուն մասին կը հաճի՞ք տեղեկութիւն մը տալ:

Պ.- *Աւագ սերունդի մեր ուսուցիչները տակաւին կը չարունակեն իրենց առաքելութիւնը: Դժբախտաբար կորսնցուցինք Պր. Երուանդ Կրպոյեանը: Մեծ կորուստ եղաւ ան մեզի համար և չկրցանք անմիջապէս յարմար տնօրէն մը գտնել: Հ.Բ.Ը.Մ.ի մեր կրթական Յանձնախումբը որոշեց որ Պր. Արա Թօփճեանը ժամանակաւորապէս յանձն առնէ տնօրէնութիւնը Նազարեան վարժարանին:*

Այս առթիւ ըսեմ որ Կարմիրեան վարժարանը, չնորհիւ իր աչխարհագ-րական դիրքին, ունի մեծ թիւով աչակերտներ: Դարուհի Յակոբեան վարժարանին սեփական չէնքը կը մնայ անգործածելի՝ անապահովութեան պատճառով: Տեմիրճեան վարժարանը, որ Պէյրութի արևմտեան չրջանը կը գտնուի, ունի չատ քիչ աչակերտութիւն: Յովակիմեան-Մանուկեանի աչա-կերտութիւնը ցրուած է Տեմիրճեանի ու Կարմիրեանի մէջ, ուր կը չարու-նակուի ուսումնական ծրագիրը՝ Դարուհի Յակոբեանի աչակերտուհիներուն հետ միատեղ: Կարմիրեանը, այսպիսով, խիստ խճողուած է: Յարմար պիտի ըլլար որ այդ դպրոցաչէնքը ընդարձակուէր: Բարեգործականի պատաս-խանատու մարմինները արդէն որոչում առած են այս ուղղութեամբ:

Ունինք հայ ուսուցիչի պակաս։ Թէև վերջին չրջանին հայ ուսուցիչներ, բաղդատմամբ անցեալի, չատ աւելի լաւ կը վարձատրուին նիւթապէս, բայց և այնպէս Բարեգործականի ղեկավարութիւնը լրջօրէն խորհելու է որ նոր սերունդէն ուսուցիչ ըլլալու կոչումն ունեցողներուն առիթ տայ և ուսուցչական ասպարէզին մէջ որոշակի ապագայ մը գծէ անոնց համար, որպէսզի պատրաստուին այդ ասպարէզը մտնել։ Կը խորհիմ թէ Բարեգործականի կեդրոնն ու, ինչո՛ւ չէ, Ալեք Մանուկեան Մշակութային Հիմնադրամը, որոշ գումարներ յատկացնելու են այդ երիտասարդներուն։ Ապագային առաւել մեծ պիտի ըլլայ հայ ուսուցիչի կարիքը։ Այսօրուան մեր ուսուցիչներուն և մտաւորականներուն միջին տարիքը 60 և աւելի է։ Պարապութեան մը առջև պիտի գտնուինք չուտով։

Փորձառութիւնը ցոյց տուաւ որ ճիշդ ուղի ընտրած են բժշկութեան ու երկրաչափութեան հետևող մեր երիտասարդները, բայց ցաւալին այն է, որ հայ ազգը անոնցմէ մեծ օգուտ մը չքաղեց։ Վերջին քառասուն տարիներու ընթացքին անոնց մէկ մասը կնքեց օտար ամուսնութիւն, ստացաւ բարձր ուսում ու հեռացաւ հայ գաղութային կեանքէն։

Ջեմ ըսեր թէ պէտք չէ օգնել այդպիսիներու, սակայն որոշ չափով ու բաւական կարևոր համեմատութեամբ պէտք է օգնել ուսուցչական ասպարէզի հետևողներու։ Այս ուղղութեամբ մշակելու ենք մասնաւոր ծրագիր։

Կը խորհիմ թէ միակ պատրաստ դաշտը, պարարտ հողը՝ Լիբանանն է այս ուղղութեամբ։ Լիբանանի մէջ կը վայելենք ազգային ամէն ազատութիւն։ Ունինք ամերիկեան ու ֆրանսական համալսարաններ, ինչպէս նաև Հայկազեան գոլէճը։ Կրնանք նաև մեր երիտասարդները ղրկել Հայաստան, որ պատրաստուին իբրև ուսուցիչ։ Աչխարհագրականօրէն Լիբանանի՝ Հայաստանի մօտ ըլլալու պատեհութենէն օգտուելու ենք մեծապէս։ Դեռ ունինք նկատառելի զանգուած մը Լիբանան և օգտուելու ենք այս առիթէն։ Մեր գաղութին մէջ վարժարաններու, եկեղեցիներու և ակումբներու մեծ թիւն ու քով-քովի արագօրէն գալու պատեհութիւնը կ'ոգևորեն մեզ ու կը դիւրացնեն նոր սերունդի դաստիարակումը։

Մեր այս առաւելութիւնները սփիւռքեան ուրիշ ոչ մէկ վայրի մէջ կրնանք ունենալ և անկարելի է ունենալ։ Քանի դեռ կանուխ է, օգտուի՛նք առիթէն։ Կրթական մշակներու կարիքը մեծ է։

Հ.– Ի՞նչ կ'ըսէք Հ.Բ.Ը.Մ.ի Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան մասին:

Պ.– *Հ.Ե.Ը.ի Ալեք Մանուկեան կեդրոնը մինչև 1975 մեծ դեր կատարեց ընկերակցութեան գործունէութեան մէջ։ Անոր ցուցասրահը տարին տասներկու ամիս բաց էր հայ նկարիչներու գործերուն առջև։ Դժբախտաբար*

փակ է ան հիմա։ Հ.Ե.Ը.ը ունի իր կեդրոնական Վարչութիւնը, ունի իր Ասպետներու Համախմբումը՝ ամուսնացած զոյգերու համախմբում մը, որ մեծ դեր ունի Հ.Ե.Ը.ի նիւթական ու բարոյական ամրապնդման մէջ, ունի Տնօրէն Գործադիր Ժողովը, որ ուղղակի մեքենականութիւնն է մեր կեդրոնին։ Իւրաքանչիւր վարչութիւն Գործադիր Ժողովին մէջ ունի իր ներկայացուցիչը և հո՛ն է որ կը լուծուին Երիտասարդացի բոլոր հարցերը։ Հիմա իմ առենապետութեամբս կը ջանամ աւելի աչխուժացնել այդ Գործադիր Ժողովը։

Ունինք նաև սկաուտական չարժումը, որ 1980-ի իր բանակումին համար կը պատրաստուի՝ Լիբանանի մէջ տեղ մը կամ Կիպրոս։

Տակաւին ունինք պասքէթի և այլ մարզական խումբեր։

Ասպետներու Համախմբումի ընտանիքներու մէկ մասին զաւակները օտար վարժարան կը յաճախեն դժբախտաբար։ Հետևաբար, մասնաւոր ջանք կը թափենք որ Ասպետներու ձեռնարկներուն պատանիներն ալ գան և տեսնեն թէ ունինք գեղեցիկ կեդրոն մը, արդիական յարմարութիւններով հպարտութիւն առթող վայր մը։ Ըսեմ թէ ամէն անգամ կը կրկնապատկուի յաճախող պատանիներու թիւը։ Անոնք հպա՛րտ կը զգան հայ ըլլալնուն համար։ Ձիչդ այսպիսի պատանիներու համար է որ կարևոր է ակումբ յաճախելը։

Ցոյսով եմ որ չուտով բնականոն օրերը կը վերադառնան և մեր գործունէութիւնն ալ իր բնականոն ընթացքը կը գտնէ։ Դեռ քանի մը տարի առաջ, 1975-ին, եղած են օրեր, ուր նոյն օրուան մէջ քանի մը ձեռնարկ ունեցած ենք Ալեք Մանուկեան կեդրոնին մէջ։ Եղած են օրեր, ուր 1,500 մարդ գտնուած է կեդրոնին մէջ։

Հ.- Ալեք Մանուկեան Կեդրոնը պատերազմի օրերուն կարևոր դեր մը կատարեց հայութեան համար: Կրնա՞ք տեղեկութիւն տալ այս մասին:

Պ.- *Այո՛, քաղաքացիական պատերազմի անցնող 4-5 տարիներուն կեդրոնը մեծ դեր կատարեց, մանաւանդ իբրև ապաստարան չրջանի բնակիչներուն համար։ Հարիւրաւոր անձեր գիչերած են անոր գետնայարկը և զերծ մնացած ռմբակոծումներու վտանգէն։*

Այդ ահաւոր օրերուն իսկ, չրջանի պատանիներուն համար կազմա-կերպած ենք ձեռնարկներ, որպէսզի փողոց չմնան և ակումբ գան։ Մեծ դեր կատարած են Տկն. Սոնա Ահարոնեանն ու Տկն. Ժագլին Օգնայեանը։ Անոնք հայ պատանիները զբաղած պահած են արուեստի կամ մարմնակրթանքի միջոցով։

Անցեալ տարուան Հոկտեմբերի ուրբնօրեայ ահաւոր չրջանին, երբ սուրիացիները ռմբակոծեցին արևելեան չրջանները, հարիւրաւոր հայ

ընտանիքներ մազապուրծ ապաստանեցան Ալեք Մանուկեան կեդրոն։ Անոնք չաբաթներով խնամուեցան ակումբին մէջ։ Մասնաւոր յանձնախումբ մը կազմեցինք անոնց հոգատարութեան համար։

Հ.– Կրնա՞ք արտայայտուիլ հայկական կազմակերպութիւններու գործակցութեան մասին։

Պ.– *Ցատկապէս յիշեալ հոկտեմբերեան ռմբակոծումներէն ետք գործակցութիւն մը սկսաւ հայ երեք կուսակցութիւններու միջև։ Բարեգործականի կողմէ այդ ժողովներուն կը մասնակցէր Պր. Սեդրակ Գասարճեան և ստանձնած էր գանձապահի պաշտօն։ Ապահովուեցան նիւթական միջոցներ մեր կարօտեալներուն համար։ Հրաշալի գործ տեսնուեցաւ։ Փափաքս է որ այդպիսի գործակցութիւն յաճախ տեղի ունենայ։*

Արտասահմանէն ալ ճիգեր եղան լիբանանահայութեան օգտակար ըլլալու։ Մեծապէս երախտապարտ ենք բոլոր օգնող գաղութներուն։ Մանաւանդ անակնկալ էր մեզի համար ֆրանսահայ գաղութին օժանդակութիւնը։

Կ'ուզեմ յիշատակել Հայաստանէն առաքուած օգնութիւնը և.ա։ Կարելի չէ մոռնալ այդ օրերուն լիբանանահայութեան հանդէպ ցոյց տրուած այդ գուրգուրանքը։

Հ.– Ի՞նչ կը փափաքիք աւելցնել։

Պ.– *Հայութիւնը մեծապէս տուժեց Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմէն։ Բաւական թիւով հայեր մեկնեցան ու դեռ կը մեկնին երկրէն։ Վերջին դէպքերէն ետք չատեր որոշած են ընդմիշտ հեռանալ։ Ցաւալի է մեր գլխէն անցածը, ցաւալի է հայութեան տկարացումը Լիբանանի մէջ, սակայն ես յոյսով եմ որ երբ համեմատական խաղաղութիւնը վերահաստատուի՝ Լիբանանի մէջ նորէն մեր մշակոյթը, գեղարուեստը, մարմնամարզը պիտի վերածաղկին։*

Բարեբախտաբար ազգային մեր կառոյցներուն մէջ մեծ փոփոխութիւն չկայ և կը չարունակենք մեր դպրոցներուն մէջ վայելել նախապատերազմեան անկախութիւնը։

Էնկլըվուտ Գլիֆս, Նիւ Ճըրզի, 12 Նոյեմբեր 1980
«ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ», 6 Յունիս 1996

Օգոստոս 1982: Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի նախագահ Վարդգէս Համազասպեան ժամանած է Նիւ Եորք: Առիթը կ'օգտագործենք հանդիպում մը ունենալու հետը: Թէքէեան Մշակութային Միութեան Միացեալ Նահանգներու և Գանատայի Կեդրոնական Վարչութեան երեք անդամներս՝ Անդրանիկ Լ. Փոլատեան (Ա.Լ.Փ.), Պետրոս Փիանտարեան (Պ.Փ.) և Յակոբ Վարդիվառեան (Յ.Վ.) կը դիմենք Վարդգէս Համազասպեանի առանձնասենեակը, Մերիըթ պանդոկ, Սետըլ Պրուք, Նիւ Ճըրզի: Զրոյցը կը շօշափէ առ հասարակ Հ.Բ.Ը. Միութիւնն ու Թ.Մ. Միութիւնը յուզող հարցեր:

Համազասպեան սփիւռքահայ մշակութային կեանքը մօտէն ճանչցող հայրենի պետական-քաղաքական սակաւաթիւ դէմքերէն մէկն էր: Իր նախագահութեան օրով ամրապնդուեցան սփիւռք-հայրենիք մշակութային կապերն ու յատկապէս կրթական բնագաւառի մէջ արձանագրուեցան նոր զարգացումներ: Որպէս անհատ ան սիրուեցաւ անոնցմէ, որոնք իր հետ շփման մէջ մտած էին: Անոր վաստակը մեծապէս գնահատուեցաւ մշակութային կեանքին առաջնորդութիւն տուող սփիւռքահայ հայրենասէր ղեկավարութեան կողմէ:

Ստորև՝ հատուած մը անտիպ հարցազրոյցէն:

ՎԱՐԴԳԷՍ ՀԱՄԱՋԱՍՊԵԱՆ

Նախագահ Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի

Արևելքում ապրող հայութիւնը այնքան էլ հեշտութեամբ չի հաշտւում Ամերիկայի և միւս երկրների կեանքին, որովհետև տասնամեակների ընթացքում սովորել է այդ երկրներում ապրել և թէ այնտեղ գոյատևման հարցերը շատ աւելի լաւ վիճակում են քան ձեզ մօտ (Ամերիկայում):

Ա.Լ.Փ.– Կարծեմ ասիկա ձեր երկրորդ այցելութիւնն է Միացեալ Նահանգներու գաղութին:

Վ.Հ.– *Այո՛, երկրորդն է. առաջին այցելութիւնը ունեցայ 1972 թուականի Մայիս-Յունիս ամիսներին, երէկ յիշում եմ, և բաւականին երկար ժամանակ անցկացրեցի Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում: Եղայ բոլոր քաղաքներում, ուսումնասիրեցի և հանդիպումներ ունեցայ: Ես զարմանում եմ. տասը տարի յետոյ ես եկայ բոլորովին այլ հրաւէրով, եկայ Ալեք Մանուկեանի հրաւէրով:*

Ա.Լ.Փ.– Հոս գալէ առաջ Գանատա հանդիպեցաք. ո՞ր քաղաքները եղաք արդեօք:

Վ.Հ.– *Գանատայում եղայ ես Մոնթրէալում և Թորոնթոյում: Շատ լաւ մակարդակի վրայ ես տեսայ (գաղութը): 72-ին ես Գանատայում չէի եղել. եղել էի 67 թուականին՝ մի ցուցահանդէսի կապակցութեամբ: Այն ժամանակ համայնքները կային, բայց մշակութային աշխատանք չկար, օճախներ չկային, դպրոցներ չկային, մշակութային տներ չկային, առ հասարակ: Ես յիշում եմ Պրն. Կէօնճեանը մտածում էր մի դրամատուն չէնք վերցնել, որ նրա մի յարկը հաւաքավայրի վերածէին: Բայց ի՛նչ համեմատութիւն:*

Նախ և առաջ Գանատան այսօր երկու թերթ ունի։ Ապա ունի միօրեայ դպրոցներ, որոնց մասին այդ օրերին երազել չէինք կարող։ Եղայ Արմէն Քեպէք վարժարանում, որ գտնուում է Մանուկեան փողոցի վրայ։ Ինձ հիացրեցին 15 մեքենաները աշակերտների փոխադրութեան համար։ Եւ սա ի՛նչ է նշանակում— հայապահպանութիւն։ Բոլոր օթօպուսների վրայ գրուած է Ալեք Մանուկեան դպրոց։

Բայց ինձ ամենից շատ տպաւորել է Թորոնթոյի մշակութային տունը։ Փառահեղ կառուցուածք է. ամէն մի գաղութ պիտի փափաքէր այդպիսի մի տուն ունենալ։ Եւ պէտք է նշել որ այդ տան չուրջը համախմբուած հիանալի գործունէութիւնը տարբեր կազմակերպութիւնների, միութիւնների, որոնք կապուած են այդ տանը հետ։ Եւ մարդիկ, որոնք երբեք հայկական կեանքի հետ կապուած չէին, այսօր հիանալի կերպով աշխատում են այդ տան մէջ որպէս նուիրեալներ հայապահպանման։

Ա.Լ.Փ.- Գանատայէն անցաք Գալիֆորնիա:

Վ.Հ.- *Գանատայից անցայ ես Գալիֆորնիա։ Եղայ Լոս Անճելոս, Սան Ֆրանսիսքօ ու ապա Շիքակօ, Տիթրոյթ, ու վերջապէս Նիւ Ճըրզի, որ նոր էր ինձ համար. Նիւ Եորքին էինք ծանօթ։*

Յ.Վ.- Լոս Անճելըս ձեր այցելութիւններու մասին կրնա՞ք տեղեկութիւն տալ:

Վ.Հ.- *Բոլոր հայկական հաստատութիւնները ոչ միայն այցելել եմ, այլև՝ լաւ տպաւորուել։ Առաջ Լոս Անճելոսում ընդամէնը երկու թերթ կար. հիմա այնտեղ տպագրւում է 18 թերթ, ամսագիր...։ Այնքա՛ն թերթ է տպագրւում, որ նրանց անուններն անգամ չես կարող թուարկել կամ յիշել։ Ապա տպաւորուել եմ Լոս Անճելոսում դպրոցական կեանքի շատ մեծ զարթօնքով. նոր դպրոցներ, չէնքեր...։*

Ապա այն մեծ տարածութիւնը, որ գնել է Հ.Բ.Ը. Միութիւնը, չուրջ մէկ միլիոն տոլարի, բարձունքի վրայ, նպատակ ունի կեդրոն ստեղծել էնտեղ՝ բոլոր յարմարութիւններով։ Դա շատ մեծ ծրագիր է։ Եղայ Տիգրանեան վարժարանը, որտեղ ինքը՝ Արչակ Տիգրանեանը նոյնպէս ներկայ էր. շատ մեծ տպաւորութիւն թողեց այդ վարժարանը. երևի չուտով կը դառնայ երկրորդական վարժարան։

Ունեցայ բոլոր խմբագիրների հետ մամուլի ասուլիս։ Իմ վրայ շատ լաւ տպաւորութիւն թողեց Իրանահայերի Միութիւնը։ Հիանալի, նախ և առաջ, քառաճայն երգչախումբ ունեն։ Լաւ տուն ունեն, լաւ չէնք ունեն, և յետոյ ճարտարապետների Միութիւն ունեն և չէի կարծում թէ այդ քանակութեամբ ճարտարապետներ կը լինեն երբ բարձրացայ նրանց սենեակը,

որտեղ մի 20–30 ճարատարապետներ էին հաւաքուած։ Մի քիչ պատկերացում չունէին հայկական ճարտարապետութեան մասին։ Նրանք հայրենասէրներ են, որոնք իրենց արմատից հանուեցին։ Հարիւրաւոր տարիներ Իրանում ապրել են։ Իրանահայեր էին, որոնք Շահ Աբասի ժամանակ են գնացել, իրենց սովորութիւնները, լեզուն ու մշակոյթը պահպանել են երեք հարիւր տարի։ Եւ աւանդոյթ ունեն հայապահպանութեան։ Ի հարկէ Իրանը օգնում էր հայապահպանութեան տեսակէտից։

Ա.Լ.Փ.– Դուք իբրև Հ.Բ.Ը. Միութեան նախագահ Պրն. Ալեք Մանուկեանի հիւր եկաք Միացեալ Նահանգներ: Ո՞ւր հանդիպեցաք Պրն. նախագահին:

Վ.Հ.– *Պրն. Մանուկեանին Տիթրոյթ ես հանդիպեցի։ Տիթրոյթում բաւականին մենք հանդիպումներ ունեցանք։ Համատեղ գործունէութեան ծրագրեր մշակեցինք։*

Ուրեմն Ֆրեզնօ չկարողացայ գնալ. այնուամենայնիւ Ֆրեզնոյի պատուիրակութիւնը՝ թէև վիրաւորուած, բայց եկել էր Սան Ֆրանսիսքօ հանդիպման։ Ես Սան Ֆրանսիսքոյում հանդիպում ունեցայ մեր Ուիլիըմ Սարոյեանի քրոջ հետ։ Բաւականին երկար զրուցեց։ Տեսայ նրա գրադարանը, ստեղծագործական նկարները։

Յ.Վ.– Այս ամէնը բարի, Պրն. Համազասպեան: Այնպէս կը թուի թէ ձեր տպաւորութիւնները անցնող տասը տարիներուն մեր գաղութին մասին կրկնապատկուած են: Հայ տեղաշարժեր տեղի կ'ունենան, Միջին Արևելքէն արտագաղթ կը կատարուի, որքա՞ն պիտի ուզէինք որ հայ զանգուածները հայրենամերձ գաղութներու մէջ ամրանային: Կրնա՞ք այս ուղղութեամբ ըսել ձեր խօսքը:

Վ.Հ.– *Ես պէտք է հետևեալն ասեմ։ Լիբանանահայ գաղութը ինչպիսի պայմաններում էլ որ լինի, պէտք է մնայ։ Եւ լիբանանահայ գաղութը 77 թուականից սկսեալ զգաց որ ինքը տեղից չպէտք է չարժուի։ Եւ եթէ նկատել էք, նրա արտագաղթը չատ չնչին եղաւ այդ պատերազմական ահաւոր պայմաններում։ Ամէն մէկը կարող էր իրեն ճամպրուկը վերցնել ու ճանապարհ գնալ։ Բայց լիբանանահայը զգաց որ ինքը այդ երկրի քաղաքացին է, այդ երկիրը իր երկրորդ հայրենիքն է, և նա պէտք է մնայ երկրում։ Եւ նա յարմարուեց պատերազմական կեանքին, և հիմա չնայած այդ մեծ արհաւիրքին, այնուամենայնիւ լիբանանահայութիւնը մնում է այնտեղ և երբ պատերազմական գործողութիւնները վերջանան, նա իրեն նորից կը գտնի այնտեղ ու կը ծաղկի։*

Ա.Լ.Փ.– Ասկէ 4–5 տարի առաջ դարձեալ Լիբանանի հայութեան ապրած ողբերգական մէկ շրջանին հայրենիքը մեծ օգնութեան հասաւ: Նման հնարաւորութիւն կա՞յ:

Վ.Հ.– *Երբ պատերազմը վերջանայ, մեր բոլոր միջոցներով պէտք է օգնենք լիբանանահայութեան դպրոցներին, գրադարաններին, մշակութային տներին, և առ հասարակ ազգային կեանքի վերականգնման համար:*

Ա.Լ.Փ.– Եթէ թոյլ տայիք, պիտի ըսէի որ անշուշտ ձեր այս մտածումը կամ պատգամը նաև կերպով մը ուղղուած է սփիւռքի միւս գաղութներուն:

Վ.Հ.– *Բոլորին: Ես կարծում եմ որ սիրիահայ գաղութը այդ պայմաններում չի: Ճիշդ է, այնտեղ էլ այլ պայմաններ կան, բայց սիրիահայ գաղութը, Հալէպը յատկապէս, բաւականին հոծ հայութիւն ունի: Եւ Սիրիայում մենք մեծ քանակութեամբ ունենք մեր չրջանաւարտները: Հետաքրքիրն այն է, որ նրանք լծուել են գաղութային կեանքին և նոր չունէ են տուել գաղութին: Միայն Հալէպում մենք 140 չրջանաւարտ ունենք Երևանի համալսարանից և գաղութահայ կեանքին երբ նայենք, բոլոր կազմակերպութիւններում արդէն չրջանաւարտները գործօն դեր են խաղում: Բարեգործականից մինչև մշակութային միութիւնների կազմակերպիչներ, կուսակցական, դպրոցական առաջնորդներ մեր չրջանաւարտներն են: Հսկայական նչանակութիւն ունի սա:*

Իրաքում ու Իրանում վիճակը մեզ անհանգստացնում է, բայց ես կարծում եմ որ դրանք բոլոր ժամանակաւոր են: Արևելքում ապրող հայութիւնը այնքան էլ հեչտութեամբ չի հաչտւում Ամերիկայի և միւս երկրների կեանքին, որովհետև տասնամեակների ընթացքում սովորել է այդ երկրներում ապրել և թէ այնտեղ գոյատևման հարցերը չատ աւելի լաւ վիճակում են քան ձեզ մօտ:

Պ.Փ.– Պրն. Համազասպեան, յաճախ հաւաքներ կը կազմակերպէք և սփիւռքահայ ներկայացուցիչներ կը հրաւիրէք Հայաստան: Այս շրջանի համար ունի՞ք որոշ ծրագիրներ: Իսկ երկրորդ հարց մը. քիչ առաջ համալսարանաւարտներու մասին կ'ակնարկէիք, արդեօք նպատակայարմար կ'ըլլա՞ր որ Հայաստանի համալսարաններէն շրջանաւարտներ երկու տարին անգամ մը հաւաք ունենային Հայաստանի մէջ, ինքզինքին վերանորոգէին, Հայաստանի իրականութիւնը կրկին անգամ տեսնելով ու խանդավառ վերադառնալով սփիւռք՝ մեզի փոխանցէին այդ խանդավառութիւնը:

Վ.Հ.– *Ես պիտի ասեմ որ մենք այդ հաւաքները մչտապէս կազմակերպում ենք: Նախանցեալ տարի, եթէ չեմ սխալւում, Փոլիթեքնիքի չրջանաւարտները հաւաք կազմակերպեցին Հայաստանում: Այս տարի Հոկտեմբերի*

20-ին մենք ունենք բոլոր մշակութային միութիւնների նախագահների կամ գործիչների հաւաք, և այսպէս իւրաքանչիւր տարուայ համար ունենք ծրագրուած հաւաքներ՝ ինչպէս ուսուցիչների, այնպէս էլ մշակութային գործիչների ու աշխատողների հաւաքներ մչտապէս։ Նրանք գալիս են 15 օրով, մէկ ամսով, լիցքաւորուում են ու վերադառնում։ Ա՛յս է հաւաքների պատմութիւնը։

Ա.Լ.Փ.- Պրն. Համազասպեան, հայրենադարձը կը շարունակուի՞, նոյնիսկ փոքր չափով:

Վ.Հ.- *Հայրենադարձութիւնը չարունակւում է մչտապէս եւ՛ խմբային, եւ՛ անհատական։ Խմբայինը մենք մեծ մասամբ բերում ենք Իրանից, կառավարութեան հետ որոշ համաձայնութեամբ, և տարին երկու հազար հոգի մենք պէտք է ընդունենք։ Բայց Իրանի այս ժամանակաշրջանը հնարաւորութիւն չի տալիս կազմակերպուած կերպով կատարելու այդ բանը։ Երբեմն գալիս են հարիւրով, յետոյ գալիս են երկու հարիւրով։ Անցեալ տարի կարողացել ենք հազար հոգի հայրենադարձ ընդունել Իրանից, սակայն չարունակում ենք և բոլոր պայմանները ստեղծում։ Պէտք է ասել որ չատ մեծ ձգտում կայ հայրենադարձութեան։ Բայց որոշ պետութիւններ չեն համաձայնում մեզ հետ։ Ես Սիրիայում էի ու Քամիշլիում մօտ* 15,000 *հայութիւն կայ որ ոտքի կանգնած աստւմ էին որ մեր պայմանները վատ չեն, ապրում ենք, փառք Աստուծոյ, բայց ցանկանում ենք հայրենիք գալ։ խնդրում ենք մեզ համար մտածել։ Բայց Սիրիայի կառավարութիւնն էլ աստւմ է հայը աչխատասէր է, արհեստասէր է, մենք ևս կառուցում ենք մեր երկիրը, նրանք մեր քաղաքացիներն են և ուզում ենք նրանց Սիրիայում։*

Սետըլ Պրուք, Նիւ Ճըրզի, 8 Օգոստոս 1982
«ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ», 11 Դեկտեմբեր 1997

Բացի իր գրականութենէն՝ ծանօթ էինք նաև իր հայրենասիրութեան, մա՛նաւանդ այն օրերուն, երբ պահանջատիրական իր յանդուգն քայլով դիմած էր խորհրդային իշխանութեան օրուան թիւ մէկ մարդուն՝ Լէոնիտ Պրեժնեւին, ուզելու համար Ղարաբաղը: Իր բաց նամակը նախ լոյս տեսած էր ՌԱԿ-ի «Զարթօնք» պաշտօնաթերթին մէջ և մեր սերունդին համար Խանզադեանը դարձած էր քաջ հայրենասէր: Մթնոլորտը շիկացած էր այդ օրերուն: Մէկ կողմէ Մեծ Եղեռնի տարեդարձները հազարաւոր հայորդիներ կը տանէին Պէյրութի, Փարիզի, Լոնտոնի, Նիւ Եորքի թէ Պուենոս Այրէսի պողոտաներն ու գլխաւոր հրապարակները, միւս կողմէ Մեծ Երազի հաւատաւորներ Աթէնքի, Վիեննայի, Փարիզի թէ Լիզպոնի մէջ իրենց արեան գնով կ'ահաբեկէին թուրք դիւանագէտներ: Քաղաքականացած այս մթնոլորտը արթնցուց ամէն հայու պահանջատիրութիւնը:

Սերոն ընդունեցինք Նիւ Եորք և Թ.Մ.Մ.ի կազմակերպութեամբ ու առաջնորդ Թորգոմ Արք. Մանուկեանի նախագահութեամբ սարքեցինք մեծարանքի հանդիսութիւն մը 20 Փետրուար 1983-ին, Ս. Վարդան մայր տաճարին մէջ: Հոն խօսք առին ծանօթ ազգայիններ Անդրանիկ Լ. Փոլատեան և Յակոբ Կարապետեց:

Սերոն մեր տան հիւրն եղաւ այդ օրերուն: Շնորհիւ Սերոյին, մեր տունը սրբացած էր Սիւնիքի, Զանգեզուրի, Ղարաբաղի թէ Այրարատեան Դաշտի շունչով ու դարձած հաւաքավայրը առողջ հայրենասիրութեան լաւագոյն նուիրեալներուն:

Ամէն առաւօտ կանուխ ան իր ժամանակը կ'անցնէր տղուս՝ Հայկին հետ, որուն մէջ բոյն դրած հայրենասիրութիւնը շատ բան փոխ առած է Սերոյին զրոյցներէն և Մխիթար Սպարապետ գիրքէն, որուն մէջ կար Հայկին ուղղուած հետևեալ մակագրութիւնը. «Սպարապետ Սերոյից՝ հայ զինուորին՝ Հայկին, Արարատով ու Ղարաբաղով կռուելու...»:

Եթէ Միացեալ Նահանգներու մէջ առաւելաբար Զօրի Բալայեան ղարաբաղցին նոյնացաւ Ղարաբաղի հետ, անկէ տարիներ առաջ Սերօ Խանզադեանն էր որ բարձրացուցած էր իր բոունքը՝ յիշեցնելու համար թէ Ղարաբաղը կը պատկանի Հայաստանի: Հարկ էր Ղարաբաղը վերագտնել՝ այնուհետև շարունակելու մեր սրբազան գործը և տուն բերելու Կարսն ու Անին:

Գրչի մարդ Սերոն սուրը անխուսափելիօրէն կը միացնէր մեր դատին: «Առանց սուրի գրիչն ի՞նչ արժի», կ'ըսէր յաճախ, մէջբերելով մեծ ուսուցիչ Մեսրոպ Մաշտոցի խօսքը: Պատմութեան ուսանողն էր ան և պատմութիւնը ներկայացուց հայրենաբնակ թէ սփիւռքաբնակ զանգուածներուն Մխիթար Սպարապետ, Խօսէ'ք Հայաստանի Լեռներ, Թագուհին Հայոց, Անդրանիկ վէպերով, շարունակելով գործը Րաֆֆիի և Շերենցի:

Նիւ Եորք գտնուած օրերուն Սերոն պետական դէմք էր: Անդամ էր ան Հայաստանի խորհրդարանին, սակայն ունէր առաքելութիւն մը— ըսե՛լ սփիւռքահայոց թէ հարկ է շարունակել պայքարը մինչև վերջ, մինչև ամբողջական յաղթանակը մեր արդար դատին, մեր Մեծ Երազին:

Գորիսի զաւակ այս պարզ հայը սիրուեցաւ բոլորէն: Իր մեծութիւնը ան կրկնապատկեց իր պարզութեամբ: Ու երբ օդակայան տարինք զինք քանի մը ընկերներով, արցունք կար մեր այտերուն: Մեր դպրոցական գրասեղաններու «Մխիթար Սպարապետ»ին հեղինակն ու մեր օրերու սպարապետն էր որ ճամբու կը դնէինք դէպի Հայաստան, ուր դեռ գործ ունէր կատարելիք:

ՍԵՐՕ ԽԱՆՋԱԴԵԱՆ

Գրող, «Սպարապետ»

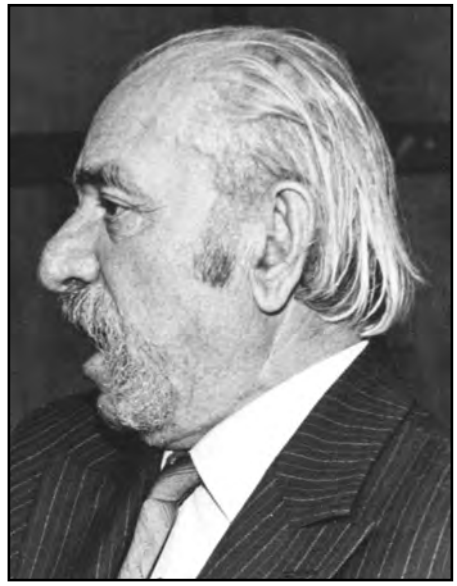

Եթէ արուեստը չի ծառայում այսօրուան գործին՝ վաղուայ ճանապարհի համար, այդ արուեստը պէտք չի: Գեղեցիկ կարելի է գրել, բայց հայ ժողովուրդը գեղեցիկ գրելու կարօտ չի ... աշխարհով մէկ բարձրակոչ պաշտպանել է պէտք մեր արդար իրաւունքներն ու մեր դատը. այսինքն՝ Արևմտեան Հայաստանի վերադարձուելն ու միաւորուելը ... Հայաստանին:

Հ.- Բարի եկաք, Սպարապետ:

Պ.- *Նախ և առաջ ես իմ չնորհակալութիւնն եմ յայտնում Հայաստանի կառավարութեան, մեր Սփիւռքի Կոմիտէին, համամիութենական Ռոսիա կազմակերպութեանը, որ զբաղւում է առհասարակ սովետական երկրում եղած բոլոր ժողովուրդների սփիւռքային հատուածներով, որ ինձ ստիպեցին, համոզեցին գալ այս երկիրը և ծանօթանալ նրան: Շնորհակալութիւն եմ յայտնում ԱՄՆ-ի համապատասխան իշխանութիւններին, որոնք բոլոր դիւրութիւններն ստեղծեցին որ ես Մոսկուայում իրաւունք ստանամ և գամ մեծ այս ասպետական երկիրը: Գիտէք, արդէն իմ տարիքի մարդու համար չատ դժուար է գովասանքներ լսել: Այդ գովասանքները արդէն ես տանն էլ եմ լսում, թէ՛ մեր գիւղերում, թէ՛ թերթերում: Եւ ձեզ մօտ էլ լսեցի, ձեզ՝ որ տան մէկ հատուածն էք: Բայց սա մի տեսակ խօսք է, որովհետև մարդ չկայ որ գովասանք չսիրի: Այնպէս էլ չնորհակալութիւն Նիւ Եորքի իմ ընկերներին, լաւ բարեկամներին, որ նորից յիշեցրին իրենց ազնիւ և սրտաբուխ խօսքերով իմ կեանքի ամբողջ ճանապարհը:*

Հ.- Կ՚ուզենք լսել ձեր կարծիքը ձեր այնքա՛ն կարդացուած «Խօսէ՛ք Հայաստանի Լեռներ» գիրքին մասին:

Պ.– «Խօսէ՛ք Հայաստանի Լեռներ» գրքից հատուածը երբ կարդացուեց ինձ ի պատիւ տրուած ձեր հանդիսութեան ընթացքում, ինչպէս տեսաք, բաւականին յուզուեցի և յիշեցի մօրս։ Մայրս, արդէն այդ օր ասուեց, իշխանական տոհմից էր և ինն թուականին աւարտել էր օրիորդաց գիմնազիան։ Գրագէտ էր մայրս և պարզ էր որ իմ ձեռագիրը կարդում էր նա։ Օրուայ կամ գիշերուայ գրածս, երբ ես դուրս էի գալիս, նստում կարդում էր։ Ոչինչ չէր ասում։ Առաւօտը մի բաժակ քարահունջ արախը դնում էր առաջս, որովհետև դա հրաշք օղի է։ Այն նժոյգի է նման, որ տաքանում է՝ սլանում է, բայց երբեք տիրոջը ցածր չի գցում։

Երբ մի առաւօտ ես արդէն աւարտել էի «Խօսէ՛ք Հայաստանի Լեռներ»ը,– ես սիրում եմ առաւօտները աշխատել, ժամը վեցից մինչև տասներկուսը.– գլուխս դրի սեղանին ու սկսեցի հեկեկալ, որովհետև արդէն հրաժեշտ տուի Ներսէս Ջաւուչին, Զիլ Զաքարին, Արթին Աղային, Աղաւնուն, Բենիամինին, Ուլիկին, բոլորին հրաժեշտ տուի։ Դա արդէն իմս չէր։ Ես ուսիս զգացի մօրս տաք ձեռքը։ Ասաց. «Վեր կաց, գնա՛ դէպի լեռները, դէպի գիւղերը, թաքնուիր այդ ահռելի բեռից, հոգեկան ճնշումից»։

Մի տարի յետոյ, երբ լոյս տեսաւ «Խօսէ՛ք Հայաստանի Լեռներ»ը, Արտաշատի չրջանում էի։ Արտաշատ քաղաքում երկու քաղաքացի մօտեցան ինձ, բարևեցին և ասացին. «Զարմանում ենք թէ ինչպէս դուք չէք խելագարուել այդ գիրքը գրելուց, այդքան ահռելի ցաւեր ու վշտեր տեսնելուց»։ Ես յիշեցի Լևոն Յովսէփի մի այդպիսի խօսքը։ Կարող էք յիշել նրա յուշագրութիւնները։ Տասնհինգ թուականի եղեռնի ժամանակ նա ուղեկցում էր գերմանացի երկաթուղային սպայ ինժիներին, որ Մուսուլի կողմերի երկաթուղապետն էր։

Երբ այդ ազնիւ գերմանացին հարցնում է հային. «Ինչպէ՞ս դուք չէք խելագարւում այս ամէնը տեսնելով», նա պատասխանում է. «Ես զսպում եմ ինձ, որպէսզի մարդկութեանը ներկայացնեմ այս եղեռնի հեղինակներին ու դրանք կատարողներին»։ Եւ գերմանացին խելագարւում է, չի կարողանում համբերել և այս մարդը նրան անց է կացնում Պարսկաստանի սահմանը ու տեղափոխում դէպի Գերմանիա։

Հ.– Ի՞նչ եղաւ ձեր արագ տպաւորութիւնը Միացեալ Նահանգներու հայութենէն։

Պ.– «Կռունկ» բառը։ Ուրախ եմ որ քսանհինգ օր է մօտաւորապէս Ամերիկա եմ գտնւում, ձեզ մօտ, և ոչ ոք ինձ չանուանեց «հայրենի կռունկ»։ Որովհետև Եւրոպայում յաճախ էին ասել «Հայրենի կռունկը եկած է...»։ Բայց երևի գիտէք այս մասին, կամ չգիտէք։ Թէքէեանը մեզ մօտ յայտնի է։ Թէքէեան Միութիւնը չատ լաւ համբաւ ունի հայ ժողովրդի

մէջ։ Մի անգամ ևս չնորհակալութիւն Թէքէեանին որ այս հնարաւորութիւնը տուեց ինձ։

Հ.– Ի՞նչ կը նշանակէ գրականութիւն և արուեստ, սիրելի Սերո։

Պ.– *Ի՞նչ է նշանակում գրականութիւն։ Ի՞նչ է նշանակում արուեստ։ Արուեստն ու գրականութիւնը մեռեալ են եթէ չեն չաղախուում ժողովրդի ցաւերի և հոգսերի հետ։ Մափ ու ծիծաղով եթէ երգուի ժողովրդի կեանքը միայն, խնդութեամբ, ցնծութեամբ կամ միայն ողբով, երկուսն էլ ծայրայեղութիւն են։ Ո՛չ ընդունում եմ լալկանութիւնը գրականութեան մէջ, ո՛չ էլ հռետորական ճոռոմախօսութիւնը, պոէզիայի մէջ յատկապէս։*

Մի անգամ ես դառն խօսքեր ասացի ինձնից աւագ մի բանաստեղծի, որ վանի չրջապատից էր, որի ծնողներին, քոյրերին և եղբայրներին ոչնչացրել էին, միայն ինքն էր փրկուել և դեռ քսանական թուականներից անվերջ երգում էր ծափ ու ծիծաղ, խինդ ու երգ։ Ասացի. «Բա՛ դու արիւնդ չե՞ս յիչում։ Էդ եթէ ես երգեմ, Սիւնիքից, որ եթէ արիւնը յիչում եմ՝ մի՛այն թուրքի արիւնն եմ յիչում, հօրս և պապերիս ձեռքերով թափուած մեր լեռներում։ Չի կարելի մոռանալ արիւնը, մա՛նաւանդ արեան ձայնը»։ Մափ ու ծիծաղով, կամ ողբով, ազգ չի կարելի պահել։ Ճշմարիտ, իրատես պէտք է լինել և ընկածին բարձրացնել, վեհացնել, ո՛չ թէ վէրքը աւելի խորացնել, ինչպէս մի ժամանակ արուել է այդ գրականութեան մէջ։

Հ.– Ինչպէ՞ս կը տեսնէք մեր եկեղեցւոյ դերը ազգային կեանքի մէջ։

Պ.– *Մեր գրականութեան անբաժան մասնիկներից և մեր ազգային կեանքի հզօր սիւներից մէկն է մեր եկեղեցին՝ Հայ եկեղեցին, սկսած, պարզ է, հինգերորդ դարից, մինչև այսօր։ Շատ չգնանք դէպի դարերի խորքը, որովհետև միայն դարերի սրբութիւններով կերակրուելն էլ դեռևս այն չէ։ այլ մօտենանք դէպի մեզ։ Իմ աչքի առաջ այսօր էլ փայլատակում է Գարեգին Յովսէփեանց Սրբազանը, որ հետագայում դարձաւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, որ պատանք հագած գնում էր դէպի Սարդարապատի ճակատամարտ։*

Ինձ համար այսօր էլ փայլատակում է Կիրովականի, Բամպակի, Ղարաքիլիսայի խորէն աւագ քհնյ. Խանզադեանը (մեր հողից վաղուց պոկուած), որ ժողովրդին առաջնորդեց դէպի կենաց և մահու ճակատամարտ, ինչպէս դա արին զօրավարները, խմբապետները, ժամանակի հրամանատարները, որոնց անունները դուք գիտէք։

Հայ եկեղեցին վիթխարի դեր է կատարել հայ պետականութեան պահպանման և ազգային ոգին բիւրեղացնելու և անաղարտ պահելու գործին մէջ։ Խօսքս բացառութիւնների չի վերաբերում, ինչպէս ասենք Մելիքսեդեկ

Կաթողիկոսը, որ եղաւ հայ ժողովրդի տունը քանդողներից մէկը 17-րդ դարում և լեհահայոց կորստի պատճառներից։

Խօսքս ընդհանուրին է վերաբերում։ Ինձ համար պաշտելի է Աբրահամ Կրետացին, ո՛չ պակաս քան Դաւիթ Բեկը։ Աբրահամ Կրետացի Կաթողիկոսը, որ կարողացաւ Նատիր Խանի (հետագայում Նատիր Շահ) մագիլները չոյե-լով փրկել հայ ժողովրդի մի մեծ հատուած և վերականգնել հայկական իշխանութիւնների բեկորները՝ մելիքութիւնները։ Բացի այդ, նա գրեց իր սքանչելի գիրքը՝ «Պատմութիւն Պատերազմացն Նատըրշահի»։ Երևի կարդա-ցել էք։ Տպագրուած է առաջին անգամ Էջմիածնում, վերջերս տպագրուեց մեզ մօտ, թարգմանուեց ռուսերէնի և ռուս ընթերցողները ծանօթացան մեր այդ նշանաւոր պատմութեան և այդ պետական գործիչի գործերին։

Աւելի մօտ չրջանին յիշեցէք Ներսէս Աշտարակեցին։ Աւելի հին չրջանում յիշեցէք Փիլիպոս Կաթողիկոսին, որ առաջիններից մէկն էր իր պապերի ճչմարիտ ճանապարհով գնացող, այսինքն՝ Իսրայէլ Օրիի, Դաւիթ Բեկի, Մխիթար Սպարապետի գծած ճանապարհով— աչխարհի բոլոր կողմերից յոյսը կտրած՝ ռուս ժողովրդի և ռուսական կայսրութեան միջոցով հայ ժողովրդին փրկելու ճանապարհով։ Ու կատարուեց։ Ներսէս Աշտարակեցին ո՛չ միայն հոգևոր առաջնորդ էր, այլև՝ խոշոր զօրավարներից մէկը մեր պատմութեան։ Նա ռուս գեներալ Պասկևիչի հետ ստեղծեց հայկական աչխարհազօրային գնդեր, միացրեց ռուսական բանակին, և 1827 թուականի Հոկտեմբերի 1-ին, ծանր կռիւներից յետոյ, ազատագրուեց Երևանի բերդը, որով և հիմք դրուեց հայ ժողովրդի ինքնութեան։

Ասեմ որ Ներսէս Աշտարակեցիի աչխարհազօրային բանակում մասնակցել է նաև իմ պապի պապը՝ Ճառա Սարգիս, որի մասին «Գարուն»ը գրել է որ իր ռազմաջոկատով արժանացել է ռուսական կայսրութեան Ս. Ստանիսլավի անուան չքանչանի սրբուհի Աննայի ժապաւէնով, և մեր տանը երկար ժամանակ պարծեցել են մերոնք։

Ասելս, յստակ է որ եթէ Ներսէս Աշտարակեցին ու Պասկևիչը չմտնէին Երևան 1827 թուի Հոկտեմբերին, դուրս չմղէին պարսիկներին Արևելեան Հայաստանի այդ հատուածից, հայ ժողովուրդ չէր լինելու։ Գիտէք որ Երևանի առումից առաջ Սովետական Հայաստանի այսօրուայ տարածքում ապրում էր ընդամէնը 16,000 հայ...։ Դա լիակատար կորուստ կը լինէր։ Մեռած էր երկիրը Արարատեան Դաշտով միատեղ։

Եւ ահա՛, այս պատերազմի չնորհիւ, ռուսական զօրքերի հայ կամաւոր-ների չնորհիւ, պարսիկները դուրս մղուեցին Արարատեան աչխարհից, Շիրակից, Լոռուց, Զանգեզուրից ու Ղարաբաղից, և Ներսէս Աշտարակեցու և մեզ համար ամենամեծ ռուս մարդկանցից մէկի՝ Ալեքսանտր Կռիպո-ետովի նախաձեռնութեամբ յիսունից վաթսուն հազար հայեր բերուեցին

Պարսկահայաստանից, տեղաւորուեցին Հայաստանում և սկսեց կենդանանալ երկիրը։

Ապա երբեք չպէտք է մոռանալ Կարինի, Էրզրումի առաջնորդ Կարապետ Յովհաննիսեան եպիսկոպոսին, որ իննսուն հազար հայեր տեղափոխեց ու տեղաւորեց բոլորովին ամայի Շիրակի դաշտավայրում, հայաթիւնից բոլորովին զրկուած Լոռուայ սարահարթերում, որ մինչև օրս էլ ապրում են և չնչում։

Հ.– Հայկական Դատը և մեր իրաւունքները այսօրուան մեր ազգային միա՛կ այժմէական և կարևորագոյն հարցը կը նկատենք: Գրականութեան մէջ ինչպէ՞ս պէտք է ներկայանայ մեր պահանջատիրական խօսքը:

Պ.– *Գրականութիւնը պէ՛տք է տայ պատմական ճշմարտութիւնը և յատկապէս ա՛յն ճշմարտութիւնը, որ այսօր օգտակար է վաղուայ ճանապարհի համար։ Եթէ արուեստը չի ծառայում այսօրուան գործին՝ վաղուայ ճանապարհի համար, այդ արուեստը պէտք չի։ Գեղեցիկ կարելի է գրել, բայց հայ ժողովուրդը գեղեցիկ գրելու կարօտ չի։ Հայ ժողովուրդը իր գրականութեան մէջ պէտք է ցոյց տայ ազգային էութիւնը և քսաներորդ դարի այս շրջանում, ուսմունական թուականների մեր գրականութիւնն ու արուեստը ամբողջովին աշխարհին ցոյց տայ թրքական բարբարոսների ձեռքով ոչնչացուած հայ ժողովրդի ցեղասպանութիւնը։ Եւ աշխարհով մէկ բարձրակոչ պաշտպանել է պէտք մեր արդար իրաւունքներն ու մեր դատը. այսինքն՝ Արևմտեան Հայաստանի վերադարձուելն ու միաւորուելը Սովետական Հայաստանին։*

Այսօր դեռևս Եւրոպայում հնչում են անաստուած, մարդկային խղճի դէմ ձայներ, որ եղեռն չի՛ եղել, որ Արարատը ո՞վ ասաց որ Հայաստանինն է։ Բարեբախտաբար դրա մօտ կան նաև առողջ ձայներ։ Ի պատիւ ամերիկացի ժողովրդին՝ յիշենք քսանական թուականներին՝ 15 թուականի կոտորածների և հայ ժողովրդի ոչնչացման վերաբերեալ Մորկընթաուի դրածները։ Յիշենք մեծ մարդասէր Նանսէնի դրածները։ Յիշենք վիթխարի Մաքսիմ Գորկու, Վալերի Պրիւսովի, այդ ռուս մարդկանց դրածները։ Յիշենք գերմանուհի կոմունիստ կին Ռոզա Լիւքսեմպուրկի ճառը գերմանական վիթխարի դահլիճում, որտեղ նա պարսաւում էր վիլհելմեան կայսրութիւնը՝ հայ ժողովրդին ոչնչացնելու գործում։ Այս ծաղիկները պէտք է մենք, մեր թերթերը, մեր եկեղեցիները, մեր դպրոցները ամէն օր կարդան, որովհետև եթէ մենք միայն մեզնից ենք օրինակ բերում, չատ–չատեր չեն հաւատում. ինկածին ո՛վ պիտի հաւատայ։ Ուրեմն պէտք է բերել ա՛յն ժողովրդների մեծերի ասածները, որոնք այսօր էլ կարող են գբաղուել հայ ժողովրդի դատով, արդարութիւնը վերադարձնելու բաղձանքով։

Հ.– Ունիք պատերազմական օրագրութիւնը Հայրենական Մեծ Պատերազմին: Կը հաճի՞ք արտայայտուիլ ձեր այդ համամարդկային մեծ գործին մասին:

Պ.– *Ես ևս սիրում եմ օրագիրը պատերազմական. և դա միայն* 3 *տարի և* 291 *օր է ընդգրկում. այսինքն՝ այն օրերը, որ եղել եմ կռւում: Դուրս եկաւ որ հիւանդանոցում եմ եղել: Պատկերացնո՞ւմ ես: Կա՛մ հիւանդանոցում պիտի լինես, կա՛մ կռւում, կա՛մ, Աստուած չանի, գետնի տակ: Ու այդ վերջինը բարեբախտաբար չեղաւ: Գործը արժանացաւ պետական մրցանակի: Միայն ռուսերէն թարգմանուել է չորս անգամ և հրատարակուել վիթխարի տպաքանակով: Ամբողջ* 270 *միլիոնանոց Խորհրդային ժողովուրդը այս կարգով տեսաւ թէ ինչպիսի մասնակցութիւն է ունեցել հայ ժողովուրդը ֆաշիզմի կործանումի գործի մէջ: Թերթեր չունենք, համապատասխան կինոնկար չունենք մեր զինուորների մասնակցութեան մասին: Վրացիները հրաշալի նկարում են, մերոնք դեռ չկարողացան այդպիսի մի չարժանկար ստեղծել, որ մարդիկ տեսնէին: Եւ մենք պարտական կը մնայինք* 300,000 *զոհերի առջև այս պատերազմում ընկած՝ եթէ նրանց յիշատակները դուրս չտայինք: Բայց միայն յիշատակներով գործը չի վերջանում: Սա էլ արեան ձայնն է: Ձայն, կոչի ձայն, որ յիշեցէ՛ք, դեռևս պատերազմի վտանգը կայ. յիշեցէ՛ք թէ այսպիսի ծառայութիւն է մատուցել մեր ժողովուրդը մարդկութեանը ֆաշիզմից փրկելու համար և եթէ աստուածավախ ժողովուրդներ ու պետութիւններ են, պէտք է մեր արեան գինը վճարեն:*

Անգլիացիները այս պատերազմին տուել են 300,000 *զոհ, այնքան՝ որքան հայերս: Ֆրանսիացիները, որ ահռելի բռնագրաւման մէջ էին, մօտաւորապէս* 500,000 *զոհ տուին: Բայց այսօր էլ ձեզ յայտնի է որ* 300,000 *զոհի ձայնը բրիտանական կղզիներում խլացուում է: Յիշեցէք Փոցտամի համաժողովում ինչ առաջարկեցին սովետական երկրի ժամանակի ղեկավարները— Արևմտեան Հայաստանը միաւորել Խորհրդային Հայաստանին: Եւ ի՛նչ պատասխանեց Պրն. Իտէնը: Մերժեցին: Եւ սա նոր չի որ մերժուում ենք: Այսպէս մեր հարցը մերժուել է նաև Պերլինի գոնկրէսում* 1878 *թուականին՝ անգլիական պետական գործիչների և գերմանական չանսլէր Պրն. Օթթօ Պիզմարքի ձեռքով, որ յայտարարեց թէ իր զինուորի մի փրթած ոսկորը չի փոխի ողջ հայ ժողովրդի հետ:*

Սրանք մոռանալը, եթէ ուրիշ բան չասեմ, յանցանք է ժողովրդին հանդէպ: Եւ այս ամէնը ժողովուրդը աւելի չուտ ընկալում է գեղարուեստական գրականութեան միջոցով, մեր գրողների ստեղծագործութեամբ:

73 *թուականին գտնուում էի Համպուրկում: Գերմանացի գրողները ինձ հրաւիրեցին քաղաքը պտտել: Ասպետական մարդիկ են, գրող մարդիկ են: Եւ երբ մի հրապարակ տարան մեզ, ցոյց տուին Պիզմարքի արձանը և*

ծաղիկներ կար ձեռքերին ու ինձ ծաղիկ տուին որ դնեմ Պիզմարքի ոտքերի տակ։ Ես հրաժարուեցի ու ասացի (թարգմանիչ ունէին) այդ մարդակերի երեսին նայել չեմ ուզում։ Գալուց, մեզ ուղեկցող գերմանացին հարցրեց. «Մի՞թէ ձեզ դուր չեկա՞ւ այդ յուշարձանը. ինչո՞ւ չմօտեցաք նայելու և ծաղիկ դնելու»։ Ասացի. «Հիմա չեմ պատասխանի, կը պատասխանեմ երերկոյեան», որովհետև 1600 գրողներ հաւաքուելու էին մեզ հանդիպելու։ Եւ ի պատիւ գերմանացի գրողներին, չատ-չատեր, երբ ես ասացի որ կը լինէի իմ ժողովրդի վերջին ստահակը եթէ մեր ժողովրդի դահիճին մօտենայի կամ ծաղիկ դնէի նրա յուշարձանի առաջ», մօտեցան և չնորհաւորեցին ինձ։

Հ.- «Թագուհին Հայոց» պատմական վէպին մասին կը խօսուի այս օրերուն դարձեալ: Պատմաբաններ ինչպէ՛ս ընկալեցին այս գործը:

Պ.- *«Թագուհին Հայոց»ը վերջերս եմ գրել և ինչպէս գիտէք վերաբերուում է հայ ժողովրդի ծագմանը և պետականութեան սկզբին, 14 դար մեր թուարկութիւնից առաջ. այսինքն՝ 3400 տարի առաջ։ Ցաճախ են կիսագրագէտ գիտնականներ ինձ հարցնում. «Աղբիւրներ որտեղի՞ց էք գտել»։ Ձեր արհեստն է դա, տնաքանդներ. դուք պէտք է աղբիւրը գտնէք ու տաք մեզ որ գրենք։ Բայց որովհետև անվերջ գբաղուած են իրենց փառքով, դոկտորայով...։ Ցաւ է դա, և ես ասեմ որ այս մեր պատմաբանները Հայաստանում, բացի մի երեք-չորս հոգուց, ինձ տեսնելու սարսափում են։ Ա՛յս է ճշմարտութիւնը։*

Օրինակ, մի անգամ, մի տարեթիւ է ինձ հարկաւոր։ 18 թուականին գիտեմ որ այդ դէպքը պատահել է Սեպտեմբերին, բայց օրը չգիտեմ. իսկ օրը կարևոր է, որովհետև յարաբերութիւններ կան և պէտք է վէպի մէջ գրեմ։ Զանգ եմ տալիս Ակադեմիայի թղթակից անդամ Դոկտ.-Փրոֆ. ընկեր ...եանին, ասում եմ այս ժողովը ե՞րբ եղաւ։ «կարծեմ 20, 16 թուին, բայց...»։ Ու այսպէս, մի չաբաթ ժամանակ եմ տալիս օրը որոշելու։ Արդէն տարին իմացրել եմ, ամիսն էլ, մնում է օրը. մինչև հիմա որոշում են օրը...։

Սիրելի բարեկամ, պարծանք չլինի ասելը, ես իբրև գինուոր, չարքային գինուոր, ապա իբրև վաչտի հրամանատար, պատերազմից չեմ վախենում։ Թէ ինչո՛ւ։ Բայց սարսափեցի մի օր։ Դա 42 թուականի Սեպտեմբերին էր, երբ լսեցի որ գերմանացիները մօտեցել են Սթալինկրատին, և երբ արդէն Եւրոպայում ամէն տեղ գրում էին, որ չուտով թուրքերը կը մտնեն Անդրկովկաս՝ հենց որ Սթալինկրատը ընկնի։ Ի հարկէ եթէ նոյնիսկ Սթալինկրատը պարտուէր, սովետական երկիրը չէր պարտուի։ Քաչուելու էինք դէպի Ուրալ, Միջին Ասիա, նորից էինք ջարդելու հիթլերական բանակները, բայց հայ ժողովուրդը կը կործանուէր։ Ձէինք կարողանայ պաշտպանել հայ

ժողովրդին։ Եւ Վոլկայի ափերին մեր զօրքերի տարած այդ յաղթանակը փրկեց Հայաստանը նոր կործանումից։

Ուրեմն, «Թագուհին Հայոց»ի մէջ ես ցոյց տուի որ հայ ժողովուրդը յաւիտենական ընկիկ է իր երկրում, Ճորոխ գետի աւազանից, Կեսարիայի չրջաններից մինչեւ Ուրմիա Լիճը և Կուր գետը։ Ընկիկ է։

Սրանով կատարեցի, պէտք է ասեմ, նոր սխրագործութիւն։ Համեստութիւնը լաւ բան է, բայց ոչ ամէն տեղ։ Հարիւր տարի է արդէն մօտաւորապէս, որ Եւրոպական չատ գիտնականներ և հայ գիտնականներ գրում են թէ հայերը Հայաստան են եկել, եկուոր են...։ Սա սուտ է։ Բայց սուտ կայ որ բանի տեղ չես դնի, իսկ այս սուտը վնասակար է։ Որովհետև դրանից դաս ծագեց գերմանական մտքի մէջ։ Նրանք թուրքերին ասում էին՝ ընկիկը դուք էք, հայը եկուոր է, ի՛նչ ուզում էք արէք։ Մի կողմից զէնքը, միւս կողմից Վիլհելմ կայսեր ասածը՝ թէ եթէ ես քրիստոնեայ չլինէի, նոր մկրտուէի, ապա անպայման մահմեդական կը մկրտուէի...։

Եւ ես ասացի որ այս ժողովուրդը ընկիկ է։

Քարապեքիր Փաչայի գիրքը ունէ՞ք. թուրքերէն է։ 20 թուականի Դեկտեմբեր 3-ին Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութեան ղեկավարներից մի քանիսը անհեռատես ու անհիմն կերպով փոխանակ գնալու դէպի Դիլիջան ու Աղստև Սարգիս Կասեանի կարմիր բանակին դիմաւորելու՝ գնացին դէպի Ալեքսանդրապոլ և Քարապեքիր Փաչայի ոտքերն ընկան ու կնքեցին այդ խայտառակ դաշնագիր կոչուածը, որի մէջ գրուած է դուք իրաւունք չունէք զօրք պահելու, սահմափակւում էք Էջմիածնի չրջանով ու Արագածի փէչերով, 10,000 քառակուսի քիլոմեթր, և ոչնչացնելու էք ձեր մէջ գտնուող հակաթուրքական տարրերին, ապա թէ ոչ մեր զօրքը կը մտնի ու կ'ոչնչացնի։ Այդ ժամանակ ողջ հայ ժողովուրդն էր հակաթրքական տրամադրութեամբ, ներառեալ 600,000 որբերն ու գաղթականները, որոնք մեռնում էին։ Եթէ չլինէր Լենինի հեռագիրը տրուած Անդրկովկասի բանակին և ժամանակաւոր կառավարութեանը, որ «Թուրքական յարձակումը Հայաստանի վրայ՝ դա յարձակում է Ռուսաստանի վրայ. զսպեցէ՛ք, այլապէս միլոցների դիմեցէք», ի՞նչ կը լինէր մեր մօտ. ահաւոր բան...։

Քարապեքիր Փաչան ստիպուած մնաց Շիրակում, յառաջ չեկաւ։ Սա ճշմարտութիւն է յաւիտենական։

Այս ճշմարտութիւնը կ'ուզի Քարապեքիր Փաչան ընդունի կամ Թուրքիայի ներկայ վարչապետը, կամ՝ մի ուրիշ մարդ, մեզ համար նշանակութիւն չունի։ Բայց եթէ սա չի ընդունում հայ մարդը, ես դառնանում եմ։ Ճշմարտութիւնը պէտք է ընդունել ինչպէս կայ։ Իմ ապուպապերը Զանգեզուրը պահել են, Սիւնիքը պահել են 5,000 տարի։ Այնտեղ թէ մի թուրք էլ ոտն է դրել՝ գլուխն էլ հետը կորցրել է։

18–20 *թուականներին փոքրաթիւ ուժերով հայը Նուրի Փաչայի, Իզմիթ Փաչայի, մուսաւաթական զօրքերի ահռելի բանակներին դիմադրել է։ Ականջներիս մէջ են դեռևս հռչակաւոր Թօփճի Սիմոնի ասածները, հինգ տարեկանիս։ Այդ օրերին, մեր քաղաքում՝ Գորիսում, ընդամէնը Զանգեզուրը ունէր* 150 *ձիաւոր, ընդամէնը մօտաւորապէս չորս ճակատի վրայ— մէկ Նախիջևանի Շահպուրզի կողմից օսմանեան գնդերի բէկերն ու խաները, մէկ Ղաբանի Եղվարդ գիւղի վրայ, մէկը Գորիճոր գիւղի վրայ եկող, մէկ էլ մեր քաղաքից վերև՝ Իչխան մեծ լերան վրայով։ Զորս ճիւղով եկած բանակ։* 150 *ձիաւոր և* 500 *հետևակ Գորիսի ճակատում, միւս տեղն էլ հազիւ թէ* 500 *հետևակ։ Իսկ ժամանակի մամուլի գրած և այլ տեղեկութիւններով Զանգեզուրը չրջապատած չորս կողմից եկած բանակը կազմուած էր* 60,000 *մարդկանցից։ Ունէին անգլիական ջորիներ, որոնցից մինչև երեսնական թուականները Գորիս լինում էին. դրանց վրայ կրում էին անգլիական թնդանօթներ։ Պրն. Թամսընի և չգիտեմ էլ ինչ անգլիացու ուղարկած թնդանօթներն ուղղուած էին մեր գիւղերին։ Անգլիական թնդանօթ, անգլիական ջորի, անգլիական գէնք և անգլիական հաց թուրքի ձեռքը։*

Սակայն մերոնք ջարդեցին սրանց։ Ինչո՞ւ։ Ինչպէ՞ս։ Ցիչում եմ հօրեղբայրներիցս մէկը դաշնակցական էր, մեռաւ Պարսկաստանում 61 *թուականին, Վանօ Խանզադեան։ Իմ քեռին՝ Արմենակ Զինֆուղարեան, կոմունիստ էր, բայց երբ լուրը եկաւ որ թուրքը գալիս է, իսկ հայի համար աւելի սոսկալի բան չկայ քան դա, առաջինը Վանոն ու քեռիս զինուեցին ձեռք-ձեռքի։ Հայրս կուսակցութեան անդամ չէր։ Գնացին կռուեցին։ Երբ թշնամին գալիս է՝ պէտք է միաւորուես. երբ խաղաղ վիճակ լինի՝ ինչքան ուզում ես թող վիճեն։ Դու ասա ես հինգ աստղ եմ սիրում, ո՛չ ես երեք թևանի աստղ եմ սիրում։ Ճիշդ եմ ասում։ Նա՛խ փրկենք՝ յետոյ գաղափարի գնանք։ Ի՛նչ գաղափար՝ եթէ հող չունենաս։*

Հ.– Լսած ենք թէ յաճախ հարց էք ունեցեր հայրենի պատմաբաններու հետ՝ իրենց տեսակէտները չբաժնելով: Դուք որ գրած էք պատմական վէպեր, պէտք չէի՞ք դիմել գիտականօրէն հաստատուած պատմական իրողութիւններու

Պ.– *Մի չարք գրողներս նպատակ ունեցանք Ուրարտու կեղծիքը ջնջել։ Դա էլ է սուտ։ Դրանով յափշտակւում է հայ ժողովրդի հին դարերի մշակոյթը։ Աստրեստանեան սեպագրով մի քանի տեղ գրուել է որ հիւսիսում գտնւում է ուրարտական երկիր։ Բայց ընթերցող գիտնականներին հարցնում եմ՝ կարո՞ղ էք կարդալ. ասում են՝ կարդում ենք հաւանականութեամբ։ Հաւանականութեամբ կարդացէք Ուրարտեան երկիր։ Օրինակ, խեթ թագաւոր Մուսիլիսը* 1332 *թուին, մեր թուարկութիւնից առաջ, գրում է՝ իմ*

երկրի վրայ յարձակուեց Հայաստանի թագաւորը 700 մարտակառքով և 10,000 հետևակով (3,500 տարի առաջ մի պետութիւն որ ունի 10,000 զինուոր՝ դա հզօրագոյն պետութիւն է եղել)։ Եկան գրաւեցին իմ Տանտուղա քաղաքը, բայց ես յարձակուեցի նրա վրայ և ջարդեցի, կոտորեցի, փչրեցի։ Մի քիչ յետոյ իմ աղջիկը կնութեան տուի։

Էհ, էդ թէ ո՞նց ես ջարդել ու աղջիկդ էլ թշնամուն ես տուել...։ Ընդհակառակը, եթէ ջարդել ես, նրա կինն էլ կը վերցնէիր, աղջիկներն էլ։ Ուրեմն ո՛չ թէ ջարդել է, այլ՝ հաշտութիւն խնդրել, և երիտասարդ հայոց թագաւորը գնացել է հաշտութեան՝ պայման դնելով որ աղջիկը իրեն տայ կնութեան։

Հիմա, այդ Ուրարտու ասածդ որոշ գիտնականներ անց էին կացնում և գրած դասագրքերը թուրքերին էին տալիս։ Բայց դրանց մեղադրինք պետական հողի վրայ և մեր կուսակցութեան կենտրոնական կոմիտէն դադարեց Ուրարտու գործածելուց։ Սա Խորենացու ասած Արարատեան թագաւորութիւնն է, որ տառադարձութեամբ եղել է Ուրարտական թագաւորութիւն։ Այնպէս ինչպէս գերմանացիները իրենց ասում են Գերմանիոյ համար Տէօչլանտ, ուքրանացիներն ասում են Նեննչուրա, հայերս՝ Գերմանիա, արաբներն ու պարսիկները՝ Ալաման։ Ուրեմն եթէ հինգ հարիւր տարի անցնի՝ պիտի կանգնենք ասենք որ չորս պետութի՞ւն է դա։ Նաև պէտք է լեզու իմանալ, լեզո՛ւ։ Լեզուն պատմութեան համար ամենից վստահելի աղբիւրն է։ Պէտք է ժողովրդի հոգեբանութիւն իմանալ։ Ասում եմ, յարգելի ընկերներ, եթէ Ուրարտու թագաւորութիւնը եղել է, այն էլ 300 տարի ու աչխարհը դղրդացրել, ինչպէ՞ս է որ հայ ժողովուրդը չի յիշում։ Հեքիաթի մէջ չի յիշում, առածների մէջ չի յիշում, լեզուական գանձի մէջ չկայ. Խորենացիում չկայ։ Ու դեռ ինչո՞ւ չեն յիշում եգիպտացիները, հռովմէացիները, յոյները, մեր հարևան վրացիները։ Ուրեմն դա ծագել է ասորական սեպագրերից մի կտորից, որտեղ ասւում է բարձրացէք դէպի Ուրարտու երկիրը։ Դա Արարատ երկիրն է։ մանաւանդ այդ ժամանակ հին սրբերից մէկը՝ Երեմիա մարգարէն, գրում էր գնացէք դէպի Արարատեան թագաւորութիւնը, դէպի հայ Ասքանազի տունը։ Վեցերորդ դար Քրիստոսից առաջ։

Վերջերս համալսարանը լոյս ընծայեց «Հայ ժողովրդի Պատմութեան Քրեստոմատիա», այսինքն՝ բոլոր աղբիւրները թարգմանած, ովքեր Հայաստանի մասին գրել են խեթերից սկսած մինչև Նարամսինը։ Վերջում դրուած է ցուցակը հայկական պետականութիւնների, հարստութիւնների։ Գիրքը պետականօրէն է հրատարակուած։ Այնտեղ չկայ Ուրարտական հարստութիւն։ Կայ Սարդուրեան հարստութիւն, Սարդուր Ա.ի հիմնարկած Արարատեան թագաւորութիւնը, ապա Երուանդեան, Արշակունիների, ապա մարզպանական, ապա Բագրատունիների, եւլն.։ Պետականօրէն այդ ծանր սխալը ուղղուած է։

Եւ այստեղ դիտնականներին ասում էի՝ գոնէ օրինակ վերցրէք Գարեգին Սրուանձտեանցից— հանճարեղ մարդ էր։ Գրում էր որ Վանում գտնուած բևեռագիրները պէտք է կարդալ Վանի հայ բարբառով։ Ճի՛շդ էր։ Ու մի ժողովում օրինակ բերի։–

Վերջերս Զանգեզուրում յայտնաբերուել է մի սեպագիր արձանագրութիւն։ Ասի հրաշալի բան է այդտեղ գրուած (չի յայտնաբերուել, բայց ես ասում էի...)։ Ասի գրուած է «Իչթար իլիլու իլալէ»։ Սա ասեմ որ Իչթարը եգիպտական աստուածն է, Իլիլուն՝ բաբելական ստորգետնեայ աստուածը։ Սրանք ծափ տուին։ Ասացի ինչո՞ւ էք ծափ տալիս. սա մեր բարբառով արտայայտութիւն է և կոչւում է՝ «Երանի՛ թէ այս գործը կատարուէր»։ Էս բառերը տանես կպցնես ու իչթարը դարձնես եգիպտական, իլիլուն՝ բաբելական, չի՛ լինի։

Դրանից յետոյ մեր ժողովուրդը ինձ ու Յովհաննէս Շիրազին առաջադրեց Ակադեմիայի իսկական անդամ։ Բաւականին հաճելի բան է, որովհետև 350 ռուբլի ցմահ պէտք է ստանալ. քու մահից յետոյ էլ՝ տիկինդ դրա կէսը պէտք է ստանայ...։ Բաւականին հրապուրիչ բան է։ Ինձ ու Շիրազին պէտք է քուէ տային գաղտնի. 11 ակադեմիկոս. լո՛ւրջ։ Եւ այդ 11 ակադեմիկոսները ինձ ու Շիրազին ջնջեցին. չտուին. կարծեցին թէ դրա համար մենք ողբալու ենք։

Գիտէք, կան ժողովրդների պատմութեան մէջ ժամանակաշրջաններ, երբ կարելի չի դեմոկրատիա խաղալ։ Երբ գեներալ Թադէոս Նազարբէկեանը Զօրավար Անդրանիկի հետ հրաւիրուում է Թիֆլիսի Ազգային Խորհուրդ 18 թուականի Յունուարին, որպէսզի ստեղծի երկրապահ զօրքը, յիշո՞ւմ էք, Նազարբէկեանը ներկայացնում է զօրքի կանոնագրութիւնը, Անդրանիկն էլ հետը։ Այնտեղ կար կէտ մահապատիժ սահմանելու մասին դասալիքների և դաւաճանների։ Ազգային Խորհուրդը չի հաստատում այդ կէտը։ Նազարբէկեանը, որ ռուսական բանակի հին գեներալ էր, փայլուն, աչխարհ իմացող ծերունի մարդ, ասում է աչխարհում բանակ չկայ որ մահապատիժ չունենայ, մենք դեմոկրատ ենք...։ Եւ Անդրանիկն ու ինքը դառն ու տխուր դուրս են գալիս։ Իսկ դրա արդիւնքը ի՞նչ եղաւ էրզրումում. կէգ գիւղի մօտ զօրքը չկռուեց, փախաւ։ Միայն Անդրանիկի 1,000 հոգին էին կանգնած։ Իսկ հայկական բանակը փախաւ և... հրացանը դարձրեց Անդրանիկի վրայ... բայց այդ բոլորը դուք կը կարդաք «Անդրանիկ» գրքի մէջ։

Հ.– Սարոյեանի մասին խօսք մը և ձեր սրտի խօսքը՝ ընթերցողներուն։

Պ.– *Մեր ժամանակակից գրականութիւնը, յատկապէս արձակը, ազգային հիմքի վրայ հիմնուած է։ Եթէ գրականութիւնը չլինի ազգային՝ համամարդկային հնչեղութիւն չի՛ ունենայ։ Դառարկ բան է որ մի ազգի*

գրողը միայն համամարդկային լինի։ Փորձէք Շէյքսփիրին կտրել իր բրիտանական էութիւնից՝ բան չի մնայ։ Փորձէք Փուշքինին զնել Ինտո-նեզիական հողի վրայ՝ չի ստացուի։

Ես կ՚ուզէի ասել որ Սարոյեանի հետ բարեկամութիւն եմ արել 61 թուականից։ Մեր բոլոր գրողները և պետական գործիչները պէտք է մտածեն Սարոյեանի նման։ Երբ գնացինք Գլաձոր, տասնեակ տղերք ցոյց էին տալիս խաչքարերը, եկեղեցիները։ Վերջապէս ասաց բաւական է։ Հիմա էլ ցոյց տուէք թէ ի՞նչ ջրանցք էք կառուցել, ի՞նչ գործարան էք կառուցել որ մարդիկ գործ ունենան։ Այսինքն՝ միայն հնով չի կարելի։

Ուրախ եմ որ սփիւռքում ողջ հայութիւնը լցուած է մեծ սիրով դէպի մայր հայրենիքը։

Մի անգամ խնճոյքում Սարոյեանի հետ էինք, մէկն ասաց թէ Սերոն չատ նման է Սարոյեանին պեխերով...։

Մեր տիկիններից մէկի մէջ երևի մի նախանձ չարժուեց։ Ասաց.

«Ուիլիամ, երևի քո հայր Արամը 14 թուին եղել է Գորիսում, որտեղ ծնուել է Սերոն»։ Հա՛մ ասեց, հա՛մ էլ ծիծաղեց։ Ուիլիամն ասաց.

«Ո՛չ, սիրելի բարեկամս, Սերոյի հայր Նիկոյոսն է Զանգեզուրից եկել Ֆրեզնօ և Ուիլիամը ծնել...»։

«Խօսէք Հայաստանի Լեռները»ի մէջ էնվէրը փաչային սատակեցնողը կարմիր Բանակի հեծելազօրի հրամանատար ղարաբաղցի Մելքումեանցն էր։ Ինքն էլ կոմունիստ էր։ Կարծում եմ պակաս գործ չի տեսել քան Երկանեան, Թորլաքեան, Թեհլիրեան, Շիրակեան, որոնց զաւակներից հիմի էլ կան սփիւռքում (ակնարկութիւն՝ Հայ Գաղտնի Բանակին—Յ.Վ.), որոնց հետ ես համաձայն եմ։ Դրանց թոռներն են...։

Ինչպէս վէպի մէջ գրել եմ, 22 թուականին Բուխարայի մէջ էնվէրը աղաղակում է որ ինքը էնվէր փաչան է։ Մելքումեանցը ոտքը դնում է գլխին ու ասում՝ բերանդ հող գցիր։ Էնվէրն ասում է՝ 2.5 միլիոն ոսկի ունեմ պանքում ու քեզ կը նուիրեմ...։ Հայը պատասխանում է. «Իսկ ի՞նչ պատասխանեմ 2.5 միլիոն հայ ժողովրդի զոհերին։ Ես սպայ եմ և չի լինի գերի ընկածը սատկացնել, բայց ես գերի չէ որ սատկացնելու եմ, այլ՝ մի մարդակեր գազանի։ Ես հայ եմ»։ Ու էնվէրը գոռում է. «Միթէ՞ հայ մնաց...»

Մնացել է փոքրիկ Հայաստանը ու այդ Հայաստանը թևեր պիտի առնի որ մեծ Հայաստանը վերադարձնենք։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 20 Փետրուար 1983
«ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ», 8 Յունուար–7 Փետրուար 1998

Տասը տարի առաջ, Ամերիկա կատարած կարճատև շրջապտոյտէն հազիւ Պէյրութ վերադարձած, մահացաւ ժամանակակից հայ դպրութեան մեծ երախտաւորներէն Սիմոն Սիմոնեանը: Շատ են իր բարեկամները Միջին Արևելք և Ամերիկա, որովհետև բազմաբնոյթ եղան դաշտերը, զորս ան մշակեց տասնամեակներ անօրինակ խանդով և նուիրումով: Նոյնիսկ անոնք, որոնց մօտ դեռ կը յամենայնի իրեն նկատմամբ գաղջ զգացումներ 50-ական, 60-ական թուականներէն, աղաղակող ապօրինութեանց և ատելավառ կիրքի շրջանէն, Ամերիկայի մէջ զինք ընդունեցին գուրգուրանքով և ջերմութեամբ:

Գարեգին Յովսէփեանց Կաթողիկոսի գիտական աշխատակից, գրագէտ, բանասէր, խմբագիր, հրատարակիչ, տպարանատէր, դասագիրքերու հեղինակ և բառին լայնագոյն առումով ուսուցիչ Սիմոն Սիմոնեան հեռացաւ այս աշխարհէն իրեն հետ տանելով յուշերու գանձ մը, որմէ զրկուած պիտի մնանք ընդմիշտ:

Այս «խօսակցութիւն»ը, որ պատառիկ մըն ինք իր մէջ ամբողջական՝ «ըսուելիք» և «չըսուելիք» բաներով, կը պարտինք իր նախաձեռնութեան: Նիւ Եորքէն մեկնումի նախօրեակին, ան անգամ մըն ալ հանդիպիլ ուզեց Միասաք Հայկենցի ետ, որ կոնակի ցաւէ կը տառապէր: Ինծի ընկերացաւ հիւանդը անկողնէն հանելու: Յաջողեցանք:

Տունս ենք: Բաժակները կը նորոգուին: Սիկարի ծուխը մշուշ կապած է: Ո՛չ թուղթ, ո՛չ մատիտ: Երեք հոգի ենք: Չորրորդ մասնակիցը երիզագրող գործիքն է, որմէ միւս երկուքը լուր չունին:

ՍԻՄՈՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Խմբագիր «Սփիւռք» շաբաթաթերթի, մատենագէտ-դաստիարակ

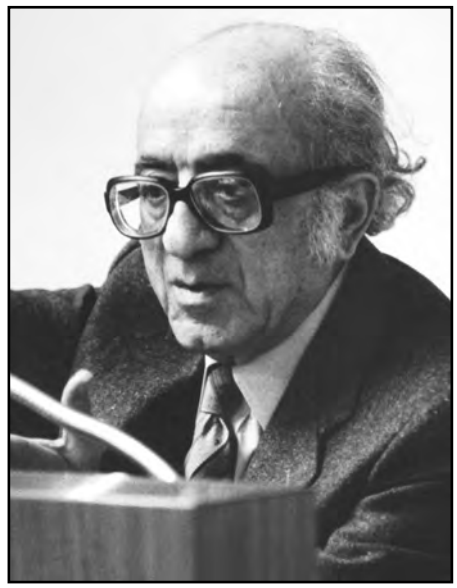

«Զարթօնք»ի բոլոր գաղտնի, պայքարի օրերու խմբագրականները ես կը գրէի: Չեմ գիտեր, այս գաղտնիքը թող չհրապարակե՞մ...:

Յ.Վ.– Խօսինք Չօպանեանի հետ ձեր ծանօթութեան մասին: Ի՞նչ պայմաններու տակ սկսած է այդ բարեկամութիւնը:

Ս.Ս.– *Նախ «Անահիտ»ի աշխատակից եղած եմ: Իմ առաջին ուսումնասիրութիւնը* 1937 *թուին «Անահիտ»ի մէջ հրատարակած եմ,– «Նկատողութիւններ Վարդան Այգեկցիի նորայայտ ձեռագիրներու մասին»: Երկրորդ ուսումնասիրութիւնս Ստեփանոս Դաշտենցի նուիրուած աշխատութիւնս էր, ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը նորայայտ աչուղի մասին: Ստեփանոս Դաշտենց մեծարժէք տաղասաց մը եղած է, որուն տաղերը մէկ ձեռագրով մեզի հասած են: Այդ ձեռագիրը կը գտնուէր Անթիլիասի մէկ մատեանին մէջ, զոր ես ուսումնասիրած էի. այդ իր կարգին: Պոլսոյ նշանաւոր Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Մկրեանի գրադարանին մաս կը կազմէր: Անթիլիասի գրադարանին հայագիտական նիւթերուն խոշոր մասը գրամոլ, գրասէր քահանային հաւաքածոն էր: Շրջան մը, Պոլսոյ եկեղեցականներու այդքան առատութեան մէջ, Խրիմեան Հայրիկի հրաժարումէն ետք, ինն ամսուան չափ՝ կարճ ատեն մը՝ քահանայ վիճակով պատրիարքական տեղապահ եղաւ:*

Այդ ձեռագիրը Հնդկաստանէն ան ստացած է իր անուանակից Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Խաչիկեանի ձեռամբ: Թանկագին ձեռագիր մըն էր ան,

որ ուշադրութիւնս գրաւած էր և որ կը պարունակէր Մտեփանոս Դաշտենցի տաղերու գրեթէ ամբողջութիւնը, ինչպէս նաև այլ տաղեր, որոնց կարգին Նաղաշ Յովնաթանէ տաղեր, որոնցմէ եօթը հատը անտիպ էին։ Անցեալ տարի թէ՛ Դաշտենցի տաղերը իմ մենագրութեամբս և թէ՛ Նաղաշ Յովնաթանի տաղերը հատորով մը ի լոյս ընծայեցի։ Ուրեմն, այս աշխատութիւնները նախ լոյս ընծայած եմ «Անահիտ»ի մէջ և Զօպանեան քիչ մը բացառիկ գնահատական տուած է։ «Սիմոնեան, երիտասարդ աշխատակիցս, որ կը խոստանայ վաղուան մեր մեծագոյն բանասէրներէն մէկը ըլլալ»։ Զօպանեան այս վկայութիւնը տուած է 1938 կամ 39 թուականին «Անահիտ»ի մէջ։

Մ.Հ.– Նմանօրինակ վկայութեան մըն ալ հանդիպեցայ յոբելեանական ձեր գրքոյկին մէջ Յակոբ Օշականէն։ Ան ո՞ր թուականին տուած էր այդ վկայութիւնը։

Ս.Ս.– *47 թուին, երբ որ Գարեգին Կաթողիկոսին (Յովսէփեանց) հետ 40 օրեր Երուսաղէմի վանքին մէջ անցուցինք։*

Մ.Հ.– Զօպանեան սովորութիւն ունէ՞ր նիւթապէս վարձատրելու իր աշխատակիցները։

Ս.Ս.– *Ես կ'անգիտանամ... բայց իր աշխատակիցները սովորութիւն ունէին Զօպանեանը վարձատրելու։ Եւ յուշը զոր պիտի պատմեմ, յուշաշարքը զոր պիտի պատմեմ ճիշդ այդ կէտէն կը սկսի։ Շատ ուրախ եմ Պրն. Հայկենց որ մատը ոչ թէ վէրքին այլ ծաղիկին վրայ դրիք։ Ինչ որ պիտի պատմեմ հաճելի յուշ մըն է։*

Ուրեմն, ի հետևանս 1940 թուականի գերմանական արշաւին, «Անահիտ»ը դադրեցաւ, ինչպէս մշակութային ամէն չարժում Ֆրանսայի մէջ, ըլլայ ֆրանսական, ըլլայ հայկական։ Եւ մենք մտահոգ էինք Ֆրանսայի հայ գաղութով, հայ մտաւորականութեամբը, մտահոգ էինք դժբախտ ճակատագրով Շուշանեանի, որ այդպէս դառնօրէն վախճանեցաւ 42 թուին, կէս լքուած, և ապագային հաւաքական փոս նետուեցաւ։ Մտահոգ էինք մեր սիրելի Զօպանեանով։

Այսպէս մտահոգ եղած է նաև Հարաւային Ամերիկայի կաթողիկոսական պատուիրակ Գարեգին Եպս. Տրապիզոնին։ Յուշը, որ կը պատմեմ, այս եռանկիւնը կը կազմէ – Տրապիզոնի, Գարեգին Կաթողիկոս և Սիմոն Սիմոնեան՝ Զօպանեանի «Անահիտ»ի երիտասարդ աշխատակիցը։

Մ.Հ.– Ի միջի այլոց, հարցում մը ուղղեմ, երբ որ յիշէք պատասխանեցէք. ըստ ձեր դատողութեան։ «Նարեկ»ի երեք աշխարհաբար թարգմանութիւններուն ծանօթ էք,– Թորգոմ Պատրիարք (Գուշակեան), Գարեգին

Տրապիզոնի (Խաչատուրեան) և (Մկրտիչ) Մկրեան: Ձեր կարծիքը յայտնեցէք. այս երեքէն ո՞րը կը նախասիրէք և ինչո՞ւ:

Ս.Ս.– *Երեքն ալ ճախող: Կը նախընտրեմ Վազգէն Գէորգեանի թարգմանութիւնը: Հրաշագեղ բան մըն է: Նարեկացին առաջին անգամ աչխարհաբարով եթէ արտայայտուելու ըլլար, ճիշդ Վազգէն Գէորգեանի պէս պիտի գրէր: Անհաւատալի: Որովհետև իմացած եմ Երևան ուսանողներէն որ Գէորգեան կեանքով, կենցաղով ալ իսկական Նարեկացի մըն է, փրոֆեսոր, դասախօս: Ուրեմն միւս երեքը հանգիստ խիղճով Ատլանտեան կամ Խաղաղական ովկիանոս կրնաք նետել...:*

Յ.Վ.– Ուրեմն վերադառնանք Տրապիզոնի, Յովսէփեանց և Սիմոնեան եռանկիւնին:

Ս.Ս.– *Յակոբ, դարձեալ կենացդ խմենք, որպէսզի յետոյ ազատօրէն խօսինք: Մարի, (տիկին Սիմոնեան) արտօնուած եմ այսքան խմելու...*

Ինչպէ՞ս անցուց ահաւոր պատերազմը Զօպանեան, որ ինքզինք կառավարել չէր գիտեր: Ուրեմն իր աչխատակիցները հարկ էին Զօպանեանին օգնել: Ոչ թէ Զօպանեան իր աչխատակիցները վարձատրէր:

Պատերազմէն առաջ Զօպանեան իր բոլոր վաճառելի գիրքերու «սթոք»ը գինք չատ սիրող Տրապիզոնի Սրբազանին ղրկած է, Հարաւային Ամերիկա: Ըսածներս կրնաք հաստատել: Երբ բախտը ունենաք Երևան այցելելու, Գոհար Ազնաւուրեանէն կ'անցնիք, Տրապիզոնիի Զօպանեանի ուղղած նամակները տեսնելու. հոն մանրամասն հաչիւները կը տեսնէք, որովհետև քիչ ետքը տոլարներու հաչիւ պիտի տամ, թիւերու մէջ կրնամ սխալիլ... որովհետև մարդկօրէն ի վիճակի չեմ տոլարին գինը գիտնալու: Բայց Տրապիզոնիի ղրկած տոլարներով Զօպանեանի գնած պարտէզին սահմանները գիտեմ:

Երբ որ գերմանները 44-ին սկսան Ֆրանսայէն քաչուիլ, Տրապիզոնին մտահոգ էր՝ Գարեգին Կաթողիկոսի և ինծի պէս,- մենք անկէ վերջ, 46ին, քով-քովի պիտի գայինք և պիտի խորհէինք անօգնական որբի մասին, խեղճ մարդու մասին, ինքզինք կառավարել չգիտցող մարդու մասին, որ մեր թանկագին Արչակ Զօպանեանն է: Տրապիզոնի Սրբազան իր քով հաւաքուած գիրքերուն՝ «Ռոզերի տ'Արմենի»ներու երեք հատորներուն փոխարժէքը, Զօպանեանի «Դէմքեր»ու երկու հատորներուն, «Քուչակեան Տաղաչար»ի... բոլորին գումարը կը ղրկէ Զօպանեանի: Այն ատեն արժանթինեան փեսոն այսօրուան պէս ինկած չէր...:

Մ.Հ.– Չէ՞, մէկ փեսոն մէկ տոլար էր:

Ս.Ս.– *Ահաւասի՛կ, իմ պատմելիքներուս համար... Է՛ երեսուն հազար փեսօ*

ղրկած է, հաչխուներէն երեւան պիտի ելլէ, որովհետեւ ես առիթ պիտի չունենամ Երեւան այցելելու։ Իմ պատմածս ըսեմ թէ ստոյգ Զօպանեանի տեղեկութեանց վրայ հիմնուած է։ Ես իսկ պահ մը կը կասկածէի... այլևս չեմ կասկածիր։ Եթէ փեսոն մէկ տոլար կ'արժէր, ուրեմն պատմածս դերիրական է։

Ուրեմն Տրապիզոնին, մարդոց ամենէն պարկեշտը և Զօպանեանը ամենէն աւելի պաշտողը, իր քովը հաւաքուած երեսուն հազար, գուցէ չիսուն հազարի հասնող փեսոները արագաբար Զօպանեանին կը ղրկէ։ Եւ Զօպանեան այդ ատեն բարի հրեչտակ մը ունէր իր քովը, որուն անունը հետագային պիտի տամ, գրական օրէնքով... յատուկ անունը նախ չտամ, բայց ձեզի անպայման այդ քնքո՛յշ էակին անունը պիտի տամ։

Քնքոյշ էակին խորհուրդով, խնճորի ընդարձակ պարտէզ մը կը գնուի, միայն թէ ոչ Պրն. Զօպանեանի անունով։ Մաս մը պարտք կը մնայ։ Այդ թուականի համար խոշոր չէ պարտքը, քանի որ ֆրանսական ֆրանքը անկում ունէր։ Տրապիզոնի Սրբազանին ղրկած փեսոները, ըստ հիմա ձեզմէ իմացածիս, տոլարի հաշուով մեծ գումար էին։

Ուրեմն, 44ին խնճորի պարտէզ մը կը գնուի Փարիզի արուարձաններէն, երբ այդ օրերուն հողը արժէք չունէր։ Ասիկա անջատ դրուագ մըն է լուսաբանող։

Մ.Հ.– Նոյն բարի էակը իր խնամքին առարկան ըրա՞ւ Զօպանեանը մինչև անոր մահը:

Ս.Ս.– *Սպասեցէք. քիչ առաջ ձեզի կ'ըսէի Յուլիոս Խանզադեանի՝ Աւետիս Ահարոնեանի վրայ գրած մենագրութեան մասին, որ լոյս տեսած է Մոսկուայի «Գարուն» ալմանախին մէջ։ Ան կը սկսի Լև Թոլսթոյի մէկ մէջբերումով։ Թոլսթոյը, հանճարեղ գրողը, սկիզբէն կը յայտարարէր որ ինք այն հեղինակն է, որ պիտի լացնէր կամ ուրախացնէր։ Մենք ոչ խնդալու և ոչ ալ լալու տրամադրութիւն ունինք...։ Այնպէս որ սպասեցէք, որոշ բաներ ըստ կարգի ըսեմ և ձեր հետաքրքրութիւնը լարուած մնայ։*

Ուրեմն, 45 թուին Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Հիւսիսայինն Ամերիկայէն կու գայ, Անթիլիասի գահը կը բարձրանայ։ Նոյն թուին հրաւէր կ'ուղղէ որ ես իր բանասիրական գործերուն աշխատակիցը ըլլամ։ Հալէպ ուսուցիչ էի ու 46–ի Ապրիլ ամսուն իր Հալէպ այցելութեան առթիւ համաձայնեցանք որ նոյն տարուան Յունիս 20–ին երբ որ Հալէպի մէջ իմ ուսուցչական պայմանագրութիւնս վերջ գտնէ, Յուլիս 1ին իր քով անցնիմ և իր բանասիրական աշխատանքներուն նուիրուիմ։

45–ի վերջաւորութեան արդէն վաղեմի երիտասարդ և «վաղուան խոստմնալից» բանասէրներէն մէկը՝ սկսայ Պրն. Զօպանեանին նամակ գրել,

ինքն ալ մեզի կ'ուղղէր, իր դժուարութիւններուն մասին կը խօսէր, Ֆրանսայի դժուար կացութեան մասին կը գրէր։ Ու երբ Գարեգին Կաթողիկոսին մօտ հասայ 46 թուին, աստեն-աստեն ան մեր աչխատութիւններու աստեն կոմիտասի մասին, մեր իմացական մեծութիւններու մասին խօսք կ'ընէր, երբեմն ալ Զօպանեանը կը յիշէր։

Մինչ այդ, իմ ընկերներէն մէկը՝ Նչան Խոչաֆեան, 47 թուին փարիզ պիտի մեկնէր։ «Է՛ Սիմոն, ի՞նչ կ'ուզես Փարիզէն»։ «Զօպանեանը նիւթական նեղ կացութեան մէջ է, քեզի երկու հատ Նափոլէոն կարմիր ոսկի տամ»։ Իմացած էի որ մէկ Նափոլէոնով հոն մէկը մէկ ու կէս ամիս կրնար ապրիլ։ Ուրեմն ես իրեն երկու Նափոլէոն տուի ու գնաց Զօպանեանին տուաւ։

Զօպանեանը միամիտ, անդադար նամակ կը տեղացնէր։ «Ի՞նչ պիտի ընեմ այս երկու կարմիր ոսկիները...»։ Իրեն կ'ըսեմ աւրէ, մանրէ, ծախսէ։ Աւրէօք նամա՞կս չէր հասներ, թէ ինքը չէր ըմբռներ, ու դարձեալ նամակ մը։ «Պրն. Սիմոնեան, ի՞նչ պիտի ընեմ այս ոսկիները»։ Ի վերջոյ խոչոր թուղթ մը առի, չեմ գիտեր Գոհար Ագնաւուրեանի Զարենցի անուան թանգարանի արխիւներուն մէջ կա՞յ այդ նամակը, «Պրն. Զօպանեան, երկու կարմիր ոսկիները ձեզի կը նուիրեմ, ծախսեցէք»։

Անկից ետքը նման հարցապնդուող նամակ չեկաւ։ Մինչ այդ աչխատեցայ որ Գարեգին Կաթողիկոսն ալ իր կարգին նուէր ղրկէ։ Այս անգամ Կաթողիկոսը աղուոր նամակ մը գրեց ուրիչ ճամբորդ վարդապետի մը հետ և տասը Նափոլէոն ղրկեց, ինչ որ իր տասը ամսուան կեցութեան լիուլի կը բաւէր։

Է՛ միւնոյն ժամանակ Գարեգին Կաթողիկոսի աստեն-աստեն կ'ըսէի. «Դուք Անթիլիասը մչակոյթի կեդրոն կը հռչակէք, պարբերաբար արտասահմանէն մտաւորականներ հրաւիրեցէք»։ Պէտք է ի պատիւ Գարեգին Կաթողիկոսի ըսեմ որ Զօպանեան, հետագային Օշական (ան ալ հետաքրքրական պարագայ է) իր հիւրը եղան։ Իր հիւրը պիտի ըլլային։ Զօպանեանի պարագան տարբեր է. պատմեմ։

Զօպանեանի հրաւէրները գացին։ Զօպանեան «պէտք է այս յօդուածը վերջացնեմ, պէտք է այս դասախօսութիւնը վերջացնեմ...» ըսելով յետաձգեց իր գալը։ Մինչ այդ պատահեցաւ Գարեգին Կաթողիկոսի սրտի մեծ տագնապը 1950 թուականի Դեկտեմբեր ամսուն։ 51-ի Յունուար 6-ին երբ իմ աղջիկս կը ծնէր, արդէն Գարեգին Կաթողիկոսը հիւանդանոցն էր։ Ուրեմն Գարեգին Կաթողիկոսը հիւանդութեամբ ծանր՝ մահիճին սկսաւ ծառայել։ Զօպանեանը, որ առ նուազն երկու տարի առաջ Անթիլիաս հրաւիրուած էր Գարեգին Կաթողիկոսի հռչակած մչակութային կեդրոնը, իր տաղանդով, իր բանախօսութիւններով, յատկապէս՝ միջնադարեան հայ բանաստեղծութեան մասին ֆրանսերէնով Լիբանանի պետական, մտաւորական օտար, ֆրանսացի,

արաբ, ինչու չէ նաև հայ չրջանակները ոգևորելու, Զօպանեան խուլ կը մնար, միշտ առարկելով իր այս կամ այն պաշտօնը։

Ապա, 1952 թուականի Յունիս 20-ի գիշերին աչքերը փակեց Վեհափառ Հայրապետը, առանց իր կենդանի աչքերով Զօպանեանը ողջունելու իր մշակութային կեդրոնէն ներս։

Ուրեմն մենք չարունակեցինք վախճանեալ երանաչնորհ մեծ հայրապետին գործը։ Ամրան ամիսներն էին՝ Յուլիս, Օգոստոս, Սեպտեմբեր, ես լեռ չբարձրացայ, Անթիլիասի ծովափի այդ մժեղներուն, տաքին, քրտինքին մէջ Վեհափառ Հայրապետի կեանքին ու գործին նուիրուած հսկայ թիւի մը, որ իր տեսակին մէջ, ըստ Անդրանիկ Փոլատեանին կը մնայ եզակի գործ, վրայ կ'աշխատէի։ Այդ թիւը հետագային կաղապար ծառայեց վախճանեալ Զարեհ Կաթողիկոսի նուիրուած բացառիկին։ Իր տեսակին մէջ, հայ ժողովուրդի մէջ, ոչ մէկ դէմք այդ տեսակ թիւի արժանացած է։

Ուրեմն հաստ բացառիկով զբաղած եմ։ Կը սպառիմ։ Ելեկտրական լոյսը կը կտրուի, մենք մոմի լոյսին տակ աշխատեցանք այդ թիւին վրայ, որ կը բաղկանայ 280 էջերէ։ Երկսիւնակ, մեծադիր, չքեղ թուղթի վրայ։ Ամէն ինչ գեղեցիկ։ Ոչ մէկ անճ այդ տեսակ թիւի չէ արժանացած։ Դասաւորուած։ Հիւանդապահուհիները օրագրութիւն կը պահէին իր վերջի օրերուն. «ազի, ազի (մայրիկ, մայրիկ)» ըսելով մահացած է...։

Անդրանիկ Փոլատեանը ինծի հետ զրոյց մը ունեցաւ, ինքը արծարծեց։

Ուրեմն ձեր կենացը, Պրն. Հայկենց։

Ուրեմն, յանկարծ, Զօպանեանէն նամակ մը, Օգոստոսի վերջը, «Ֆրանսական այն ինչ չոգենաւով, այն ինչ օրը կը հասնիմ...»։

Ձինք հրաւիրողը վախճանած է։

Յ.Վ. Իսկ դուք զբաղած էք:

Ս.Ս.- *Կարևոր չէ, որքան ալ զբաղած ըլլամ, կրնամ ժամանակ գտնել։ Այդ օրերուն, ես «Ջարթօնք»ի խմբագրականները կը գրէի։*

Յ.Վ.- Ընկեր Սիմոնեան, ինչ կ'ընէի՞ք:

Ս.Ս.- *Ես քու ընկերդ չեմ։ Բայց «Ջարթօնք»ի բոլոր գաղտնի, պայքարի օրերու խմբագրականները ես կը գրէի։ Ջեմ գիտեր, այս գաղտնիքը թող չհրապարակե՞մ...։ Ձեր կուսակցութեան վերին մարմնի անդամներէն մէկը օր մը եկաւ. «Կը չնորհաւորեմ ձեզ», ըսաւ։ Կարպիս Սրապեան, Լիբանանի Ռ.Ա. Կուսակցութեան Շրջանային Վարչութեան առենապետը։ «Ի՞նչ կը չնորհաւորէք», ըսի։ «Ձեր գրած խմբագրականը»։*

«Պրն. Սրապեան, դուք իրաւունք չունէիք իմանալու որ ես խմբագրական կը գրեմ», սաստեցի և հերքեցի։

Ուրեմն, տիկնոջս ըսի. «Զօպանեան մեր պապան է, նամակներուն մէջ սիրելի հոգեզաւակս կը գրէ։ Պատրաստ եղիր»։ Բարեբախտաբար վկայ մը ունիմ (ցոյց կու տայ տիկինը՝ Մարին, որ անդին նստած կնոջս՝ Արփիին հետ կը զրուցէր)։ Եթէ նոյնիսկ սուտ ըլլայ, վկայ է…։

(Մարին կ'ըսէ. «Պզտիկները կաղանդ պապա Զօպանեան կ'ըսէին, այո, այո»):

Ս.Ս.– *Մարի, կ'աճապարենք, երեխաներու մասը յետոյ պատմենք։*

Ուրեմն չոգենաւով առտուան եօթին պէտք է հասնէր։ Ես ու կինս թաքսի մը վերցուցինք, նաւահանգիստ իջանք։ Նաւը, զարմանալի կերպով, կանուխ եկած էր։ Զօպանեան չկար։ Բարեբախտաբար նոյն թաքսին կեցուցինք, հև ի հև վանք եկանք։ Մէյ մըն ալ տեսանք որ անկիւն մը,– Սեպտեմբեր 6–7 պիտի ըլլայ, «Հասկ»ի հաւաքածոն եթէ տրամադրութեան տակ ըլլայ թուականը կրնանք ճշդել, դիւրին բաներ են ատոնք ճշդել,– քաշուած, ինծի կը յիշեցնէր Զապէլ Եսայեանի մէկ գրուածքը՝ «Արծիւը կը սաւառնէր ու կ'երազէր»։ Արծիւի պէս աչքերը գոց կը մրափէր։ Քովը մօտեցայ, «Պրն. Զօպանեան», ըսի։ Նայեցաւ։ Ո՛չ մէկ միաբան վանքին մէջ. բոլորը Պիքֆայա ամարանոց էին։ Ինծի պէս խենթ աչխարհականներ վանք կ'երթային և այնտեղ կ'աչխատէին։

Զօպանեանի հասկցուցի որ «Անահիտ»ի երիտասարդ աչխատակիցը ես եմ։ «Հա՛ Սիմոնեան» … արթնցաւ, ինքզինք գտաւ։ Անմիջապէս գործաւորներուն խոհարարը գտայ, նախաճաչ մը պատրաստել տուի։ Տիկինը հետս էր։ Պայուսակներուն համար կարգադրութիւն ըրի։ Հին վեհարան մը ունէինք, հոն անմիջապէս սենեակ մը կարգադրեցի։ Նստաւ հոն։

Մարդ չունէինք հոն, տևապէս հարկադրուած էր այս Սեպտեմբերի տաքին ինծի հետ ըլլալու։ Ապա օդերը զովացան և միաբանները վար իջան։

Մ.Հ.– Բայց չըսի՞ք ձեզի ծանօթացնեմ ձեր ոամկավար ընկերները:

Ս.Ս.– *Հա, անոնք բոլորը կու գան։ Կու գան ու կ'երթան. բայց ի՞նչ պիտի ըլլայ, ճաչի մը կը տանին, կը բերեն։ Բայց քսանչորս ժամուան բեռը վրաս է։ «Հասկ»ը պիտի խմբագրեմ։ Գարեգին Կաթողիկոսի «Ճիչատակարան Ջեռագրաց Բ. Հատոր»ը պատրաստեմ։ Առանձին մարմին մը պէտք է Զօպանեանի հետ ըլլալու համար։ Որովհետև, ոչ մէկ մարդ կը յիշէ ան։ Եւ այդ չրջանին ձեզի հաճելի դրուագներ ալ պիտի պատմեմ։*

Միաբանութիւնը, ի վերջոյ, այն ատենուան վարձու հովոցէն վար իջաւ։ Ուսանողներն ալ եկան։ Դպրեվանքը իր կանոնաւոր դասերուն սկսաւ, միաբանական ճաչարանը սկսաւ գործել, ինչպէս՝ ուսուցչականը։ Զօպանեանի կեանքը կանոնաւորուեցաւ։

Ես վանքին մէջ երեք հատ սենեակ ունէի, որովհետև երեք տեսակ

աշխատանքներու համար երեք սենեակի պէտք ունէի։ Մէկը վեհարանին մէջ Գարեգին Կաթողիկոսի հետ աշխատելու համար, ուր Գարեգին Կաթողիկոսի ձեռագիրները դրուած էին. ձեռագիրները չէի ուզեր այլ տեղ փոխադրել, հարկ էր որ ես հոն աշխատէի։

Տեղապահ որոշուած էր երանաչնորհ Գարեգին Կաթողիկոսի մահէն ետքը Խադ Արք. Ալպալահեանը, որ որոշ չափով մը կը մեծարէր զՋօպանեան մինչև թուական մը։ Խադ Սրբազանը հին վեհարանին մէջ կը բնակէր, դեռ արտօնուած չէր վեհարան բնակելու։ Այդ վեհարանը տպարանին վրայ, ուր Սահակ Կաթողիկոսը ժամանակին բնակած էր, աստիճաններէն վեր չորս սենեակնոց վեհարան մըն էր։ Այս մանրամասնութիւնը պէտք է տամ, որպէսզի... դեռ մուտքին մէջն եմ... մեր նիւթին։

Ուրեմն երկու կողմի վրայ չորս սենեակներ կան։ Առաջին սենեակի մէջ Խադ Սրբազանը կը բնակէր, երկրորդ սենեակի մէջ «Հասկ»ի իմ աշխատասենեակս էր, իմ սենեակին դիմացի պարապ սենեակը Զօպանեանի տրամադրեցինք։ Զօպանեանի սենեակին կից նախկին վեհարանի խոհանոց-ճաշասենեակն էր։ Սահակ Կաթողիկոսի ժամանակ տեսակ մը խոհանոց-ճաշարան էր։ Եւ հոն էր նաև լուացարանը։

Բնական է գիշերները ես իմ տունս կ'երթայի, վանքէն մէկ քիլոմեթր անդին։ Ցակոբը լաւ գիտէ մեր տունը։ Ես ամուսնութենէս մինչև հիմա նոյն տունը կը մնամ։ 1946 թուականին մենք այդ տունը վարձած ենք։ 46 թուականէն ի վեր ո՛չ կինս փոխած եմ ոչ ալ՝ տունս։

Յ.Վ.– Փրոֆ. Թովմասեան պիտի ըսէր. «Կուսակցութիւնս ալ չեմ փոխեր»։

Ս.Ս.– *Կուսակցութիւն չեմ ունեցած, բայց սկզբունքներս ես ալ չեմ փոխած։*

Ուրեմն խոշոր միջադէպ մը պատահած պէտք էր ըլլար վերը վեհարանին մէջ, քանի որ ես բուն աշխատանքս տպարանի մէջ կ'ընէի։ Ուրեմն վանքի մէջ քանի տեղ ունէի։ Գիտե՛ն. անոնք որ Անդրանիկ Փոլատեանի պէս այցելած են, գիտե՛ն։ Մէյ մը Գարեգին Կաթողիկոսի աշխատասենեակին կից սենեակը, ուր իր ձեռագիրները կը մնային, երկրորդը հին վեհարանի մէջ Խադ Սրբազանի սենեակի քովի սենեակը, իբրև «Հասկ»ի խմբագրատուն, (և երրորդը) ուսուցչական սենեակս, ուսուցիչներու բաժնին մէջ։ Իմ սենեակի քովն էր Գնել Եպիսկոպոսի սենեակը, անդին Գաբիկեանին սենեակը, Շահան Պէրպէրեանինը... և այլն։

Մ.Հ.– Այդ օրերուն Գնէլ Եպիսկոպոս տպարանապետն էր, չէ՞։

Ս.Ս.– *Այո, տպարանի տեսուչն էր, բայց սկզբունքով տպարան չէր այցելեր։ Հիւրաբար... երբեմն կ'այցելէր. աւելի Պէյրութի Հաճըն թաղի*

իգական սեռի հովուվթեամբ զբաղած էր…։ Գրաբարը սորված ըլլալով, Աւետարանը կ՚ըսէ. «Հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»։ Ան ոչխարներուն հետ քիչ մը չատ կը մնար…։

Անցնինք ուրեմն։ Տպարան գործաւորները մինչև ժամը մէկ կ՚աշխատէին, առտուն հինգին կը սկսէին։ Տաք օրեր էին, մէկէն անդին աշխատիլ դժուար էր։ Արդէն «Հասկ»ի Գարեգին Կաթողիկոսի նուիրուած բացառիկը լոյս տեսեր էր։ Խադ Սրբազան վեհարանէն եկաւ ուղղակի տպարան մտաւ, տպարանի իմ սեղանի մասին ձեզի բացատրութիւն մը տամ։

Ջմռնամ… չատ հետաքրքրական սեղան է (ոտքի՝ կը նկարագրէ), ես կը սիրեմ գործաւորին հետ աշխատիլ, գործաւորը երթևեկութեամբ ժամանակ պէտք չէ կորսնցնէ, բոլոր գործաւորները ինծի կապուած են. կամ կը չարեն՝ «Ցիչատակարան Ձեռագրաց» կամ «Արմաչի Ձեռագրաց Ցուցակ», զոր յանձնած էինք Բաբգէն Քհնյ. Մագսուտեանին, անոր հետ ալ կապուած յուշ կայ, բայց այսօր ծանր կ՚ըլլայ, թող մնայ։ Կամ կը չարեն «Հասկ» գիտականը կամ պաշտօնաթերթը։ Է՛, տեղւոյն վրայ ես պիտի սրբագրեմ մէկիկ-մէկիկ… (ու գրպանէն կը հանէ թուղթ մը) ահաւասիկ սրբագրութենէն նմոյշ մը թէ՛ «Հասկ»ի և թէ՛ «Ցիչատակարան Ձեռագրաց»ի (լեցուն սրբագրութիւններով)։

Մ.Հ.– Այդպէս գէ՞շ կը շարէին այդ ժամանակուան գրաշարները:

Ս.Ս.– *Ո՛չ։ Իրաւունք չունէի գրաբար բնագիրներու վրայ մատիտ խաղցնելու։ Ֆոթոգոփիի դիւրութիւն ալ չկար։ Գործաւորին կու տայինք, և չէ որ տողաչար չէ, գիր պիտի փոխէին, և մեր խեղճ գործաւորները վարժուած էին այդ չարչարանքը կրելու։*

Ուրեմն, Խադ Սրբազանը, կը յիշեմ ժամը 10-ի մօտ, Հոկտեմբեր ամսուան սկիզբները, երբ Զօպանեանի ժամանման մէկ ամիս եղած էր, ներս մտաւ, սեղանիս առջև կեցաւ. «Եաւրում, ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վերջը»։ Աչքս վերցուցի. Խադ Սրբազանն է։ Ես ի յարգանս իր կրօնական աստիճանին, և ոչ թէ խելքին, ոտքի ելայ։

(Միջանկեալ ցոյց տալով տուփ մը. «Ասիկա էնֆիէ (քթախոտ) է։ Օրական 90 սիկարէթ ծխող, սիրտս փճացնող մարդ եղած եմ, ուրեմն այս գիս թեսելի կ՚ընէ (կը գբաղցնէ)»)։

«Ի՞նչ պատահեցաւ, Սրբազան», ըսի։ «Մէկ ամիսէ ի վեր հոգիս ելաւ, ամէն գիչեր կ՚ելլէ, փոխանակ լուացարան մտնելու, իմ սենեակս կը մտնէ…»։ Ուրեմն, Պրն. Զօպանեան իր աղամական իրը վերցնելով Խադ Սրբազանի մահիճին կը մօտենայ և կարծեմ մէկ-երկու անգամ ալ, լուացարան կարծելով, մեր հանճարեղ Տեղապահը, մարդոց ամենէն բթամիտը… կ՚երևի Զօպանեան այդ գիչեր ալ Խադ Սրբազանի վրայ… «Ջրօրհնէք» ըրած է։

Բայց ես ինչո՞վ մեղաւոր եմ։ Ո՛չ Զօպանեանը կանչողն եմ… Գարեգին Ա. կաթողիկոսը տուեալ թուականէն հինգ տարի առաջ կանչեր է զինք։ Ինքը Զօպանեանը երեք ամիսէ ի վեր մամուլի մէջ լսած պիտի ըլլայ որ զինքը հրաւիրողը մահացած է։ Երկու տարիէ ի վեր հիւանդութեան մասին լսած պիտի ըլլայ։ Եգիպտոսէն սկսաւ Գարեգին կաթողիկոսի հիւանդանալը։ 49 թուականին երբոր Գալուստ Կիւլպէնկեանին քով կ՚երթար Զարպհանէլեանին տունը կը մնար…։ Ուրեմն գիտէր որ մարդը երկու տարիէ ի վեր սրտի հիւանդութիւն ունի։ Հոգեվարքի օրեր կ՚ապրի, և մահացած է։ Ինքը այդ հրաւէրը չեղեալ չընդունեցաւ և եկաւ։

Է՛, Մարի, բժիշկը արտօնեց այսքան խմել…։ Ձեր կենաց։

«Սրբազան, ի՞նչ կրնամ ընել», ըսի։ «Եաւրում, ասիկա ամէն գիշեր քովս կու գայ, ձեռքէն կը բռնեմ լուացարան կը տանիմ»։

Բնական է, Խաղ Սրբազանին տեղապահական արժանիքները նկատի ունենալով, մտովին ըսի որ Զօպանեանը ամենէն անմիտ գործը չ՚ըներ։ Ձեր տեղապահութեան վրայ… կը ներէք բառը… Վիքթոր Հիւկոյի պէս ըսենք «իլ ֆօ նոմէ լէօ գոչոն բար սոն նոմ», ուրեմն տեղապահութեանդ վրայ միզեմ կ՚ըսէ։ Բայց ասիկա չարտասանեցի։ «Սրբազան, պիտի համբերէք, ըսի, հայ ազգին այնքան ծառայող մէկը եղեր է…»։

«Եաւրում, ա՛լ չի քաչուիր ասիկա», ըսաւ։ … Բայց Զօպանեան չարուներկեց իր ջրաբաչխութիւնը։

Մ.Հ.– Ձեռքը չէր, կը մոռնար: Զօպանեանը այս վայրկեանին մէկը կը տեսնէր, երկու վայրկեան ետք կը մոռնար, բայց յիսուն տարի առաջուան դէպք մը կը յիշէր:

Ս.Ս.– *Օրինակ, Հրաչ Երուանդը իրեն վճարում կ՚ընէր այդ թուականին և ինքը այդ չրջանին կը գրէր. «Կեդրոնականի ուսուցիչներս» յօդուածաշարքը։ Յակոբ, դուն որ «Պայքար»ի հաւաքածոն աչքէ անցուցեր ես 1952–53 թուականի մէջ պիտի տեսնես Զօպանեանի չարքը՝ «Կեդրոնականի ուսուցիչներս»։ Ամառեանի մասին գրեց։ Գրաբարի ուսուցիչ Գարագաշի մասին գրեց։ Մէկիկ-մէկիկ գրածները գոց արտասանե՞մ։ Եղիա Տեմիրճիպաշեանի մասին իր յուշերը։ Ասոնք «Պայքար»ի մէջ ամենէն արժէքաւոր բաներն են և եթէ կրնաք հաւաքեցէք անոնք և գրքոյկի մը տակ հրատարակեցէք։ Հրաչ Երուանդը կանոնաւոր կերպով վարձատրութիւն կը ղրկէր։*

Լիբանանի մէջ, երբեմն Նոյեմբեր ամսուն հրաչալի գարուն կ՚ընէ։ Պայծառ, արևոտ օր մըն էր։ Նարնջենիները սկսեր էին դեղնիլ։ Ես այս անգամ սենեակներէս չորրորդին մէջն էի։ Միաբաններու և ուսուցիչներու թաղի երկրորդ յարկի վրայի սենեակն եմ։

Հիմակուան պէս կը յիշեմ։ Աղուոր օր մըն էր։ Դուռը ապակեայ էր։ Անթափանց ապակեայ։ Դուռս զարնուեցաւ։ «Մտէք», ըսի։ Մեղմիկ դուռը բացուեցաւ։ Ծերունազարդ, 82 տարեկան Զօպանեանը ներս մտաւ։ «Կրնա՞մ նստիլ», ըսաւ պատկառանքով, ինչպէս միշտ։ Վաղեմի ռամկավարները իմ պաշտամունքին առարկայ եղած են Պրն. Հայկենց։ «Հրամեցէք, Պրն. Զօպանեան»։ «Դուռը լաւ գոցեցէք», ըսաւ։ Յստակ հրահանգներ կու տար։ Կղպեցի։ «Մեր ճայնը հարևան սենեակներէն կը լսուի՞...»։ «Ոչ», ըսի։ Նստաւ։ Ժպիտ մը կար դէմքին վրայ։ Մեղմ, ուրախութեան չող մը կար։

Ես աչխատանքս դադրեցուցի։ Երկիւղածութեամբ իրեն նայեցայ։ «Հրամեցէք Պրն. Զօպանեան», ու գրեթէ բառացի պիտի մէջբերեմ ինչ որ կ'ըսեմ։ Տիկինս մէկէ աւելի անգամներ ասիկա լսած է։ Առաջին լսողը այս քաղցր, յուզիչ զրոյցին Մարին եղած է, որ բարեբախտաբար մեզի միացաւ հիմա։

«Սիմոն, զաւակս, ես քեզ կը սիրեմ իմ զաւկիս պէս»։ «Ողջ ըլլաս», ըսի։ Մտովին ժառանգորդ ներկայացայ իր գրադարանին և այլ իրերուն։ «Քեզի իմ կեանքիս գաղտնիքը պիտի տամ», ըսաւ։ Զգացի որ ժառանգութենէն առաջ ինձմէ բան մը պիտի պահանջէ, որ իմ այդ օրերու հնարաւորութենէն վեր էր։ Ես դպրեվանքի այդ բոլոր պաշտօնները վարած եմ, սիրելի տղաք, կրնամ փաստել, ամենէն չնչին վարձատրութեամբ, 250 լիբանանեան ոսկի ամսականով։ Կ'ապրէի դասագիրքերուն եկամուտին չնորհիւ։ Ամբողջ գաղութներ իմ հայոց պատմութեան և «Արագած» հայերէն լեզուի դասագիրքերուն կը դիմէին...։ Ջոհաբերութիւնը ինչ աստիճանի պիտի ընեմ։ Նայիմ։ Սպասենք։

«Ուրեմն, սիրելի զաւակս», կրկնեց, կրկնակի զիս որդեգրելով, «ես կ'ուզեմ իմ կեանքի վերջալոյսը սիրուն անցնել»։ Սիրուն բառը իրեն կը պատկանէր։ «Իրաւունք ունիք ձեր կեանքի վերջալոյսը սիրուն անցնելու», ըսի։ Շարունակեց. «Իմ կեանքի մեծագոյն գաղտնիքը ձեզի պիտի տամ», ըսաւ։ Սկսայ ճիշդ Լև Անրևի «Ջորրորդ այդ կախուածի պէս...» ես ինծի հարցնել թէ մրթէ ես արժանի՞ եմ այս պատկառելի հայ մտաւորականին կեանքի գերագոյն գաղտնիքը մինակս լսելու, կրելու։ Արդեօք ուսերս պիտի տոկայի՞ն այդ գաղտնիքին։ «Հրամեցէք», ըսի դողդողալով, երկիւղածութեամբ։

«Ես քաղցր հոգի մը կը սիրեմ», ըսաւ։ Հոն չրթունքներս հազիւ կրցայ պրկել չփռնգտալու համար։ Ֆրանսահայ մեծագոյն նկարիչ Էտկար Շահին կարծեմ իր մէկ նկարներէն մէկուն տակ Զօպանեան անուն չէ գրած, սանկ խսիրէ գլխարկով, ճեռքը գաւազան, ծռած՝ երկար վերարկուով լիճօ մը ունի եթէ կը յիշէք, իր ալպոմը չկրցայ տեսնել։ Շահինի տղան 1976-ի աչնան թէ 77-ի սկիզբը Իտալիա տպել տուաւ։ Մեր փառաւոր, մեծագոյն

նկարիչներէն մէկն է։ Ուրեմն Զօպանեանը այդ վաղեմի 19-րդ դարու վերջին տարիներէն մնացած վերարկուով է։ Այդ վերարկուի մասին ալ բաներ ունիմ պատմելիք։ Բայց չատ չտարածուինք։ Հիմնական նիւթին դանք։

«Է, լաւ, իրաւունք ունիք», ըսի։

«Տրապիզոնի», ըսաւ, «անմիջապէս որ պատերազմը դադրեցաւ, իմ իրեն ղրկած գիրքերու փոխարժէքը փութացուց, կոկիկ գումար մը, ես և իմ հոգեհատորս անմիջապէս ընդարձակ պտղաստան մը գնեցինք, բայց մաս մը պարտք մնաց։ Երբ որ պատերազմը դադրեցաւ» (ներածական խօսքիս առեն ինչ մանրամասնութիւններ որ կան հիմա պէտք է ըսեմ, որովհետև Զօպանեանէն լսած եմ) «այդ գումարով կրցանք փոխարժէքին մեծ մասը տալ, մանաւանդ պատերազմը նոր դադրած էր, հողերը չատ աժան էին, ղրկուած դրամն ալ պատկառելի գումար մըն էր»։ Գոհար Ազնաւուրեանի մօտ եղող արխիւէն այդ նամակները օր մը, առիթ ունենանք, մասամբ կամ ամբողջութեամբ, կրնանք հաստատել։ Դժուար է հերքել սակայն։

Մ.Հ.– Ո՞վ էր այդ պահուն իր հոգեհատորը։

Ս.Ս.– Սպասեցէք, սպասեցէք։ «Լաւ, Պրն. Սիմոնեան, ես կ'ուզեմ որ յոբելեանս չուտ ըլլայ, որպէսզի արագաբար գումար հանգանակուի, պարտքս վճարուի»։

«Պրն. Զօպանեան, նոր եկեր էք, մարդիկ գիւղերէն նոր իջեր են, մեր հանդէսներու եղանակը աւելի վերջ է։ յետոյ, դուք սովորական յոբելեար մը չէք, աւելի մեծ ընդունելութեան, մեծ կազմակերպութեան կը կարօտիք։ Ձերը պէտք է համազգային ըլլայ...»։ «Բայց», ըսաւ, «պարտատէրը կը նեղէ և հոգեհատորս կը սպառնայ հեռանալ... Ես չեմ ուզեր հոգեհատորս կորսնցնել»։ «Լաւ, ի՞նչ կրնանք ընել»։

Այդ միամիտ կարծուած Զօպանեանը Պէյրութի իր ռամկավար ընկերներուն ցուցակը ձեռք բերեր էր, ռամկավար հարուստներուն անունները քովն էր։ «Ի հաշիւ յոբելեանի, մենք հոս սեղանաւոր ընկեր մը ունինք»։ «Ո՞վ է», ըսի. ես գիտցայ թէ որո՞ւ կ'ակնարկէր՝ Գասպար Մենակ։ «Պրն. Գասպար Մենակէն փոխ կը վերցնենք ի հաշիւ յոբելեանական հանգանակութեան»։

«Պրն. Զօպանեան, վայելուչ չէ. յոբելեար մը ձեզի պէս, փառք Աստուծոյ, հոս կ'ուտէք, կը խմէք...» (առեն-առեն Խաղ Սրբազանի վրայ կը միզէք... մտքով կ'ըսեմ)։

«Ձէ, ըսաւ, հարկադրուած եմ»։

Այս անգամ սկսայ հարցաքննել թէ ինչ տեսակ պարտէզ է։ Ըսաւ թէ մի միայն խնձորենիներու պարտէզ է «և գիտէ՞ք, ըսաւ, երկու գիչեր ալ հոն,

այդ պարտէզը քնացած եմ, երկու խնձոր ալ կերած եմ»։ Մտովի ըսի՝ Ադամէն չատ աւելի բախտաւոր եղած էք… անիկա հազիւ կէս խնձորը կերաւ և դրախտէն դուրս դրուեցաւ… Բնական է, ասոնք մտքով կ՚ըսենք, եթէ երբեք սինեմայի միջոցները ունենայինք՝ առանձինն տեսարանով մը Ադամը կը բերէինք։

«Լաւ, դուք և Դերենիկ Սրբազանը (Փոլատեան) պէտք եղածը ընելու էք»։

Նեղ կացութեան մէջ եմ։ Պրն. Զօպանեանը ամէն օր նամակ մը կու տար որ փոսթ նետեմ։ Ուշադրութիւն չէի ըներ թէ այդ նամակը որո՞ւ ուղղուած է, և մանաւանդ որպէսզի ծախսը ես չընեմ, դիւանատուն կը յանձնէի։

Այն օրը դարձեալ «Այս նամակը նետեցէք, կարևոր է, որովհետև յուսադրած եմ», ըսաւ։ Մէյ մըն ալ նայեցայ – Նուարդ Էնֆիէճեան և իր տան հասցէն, 9 Ռիւ Սէյ, Փարիզ 9–րդ։ Մինչև հիմա գոց գիտեմ։ Երկու տարի առաջ Փարիզ, Ռիւ Սէյ, ամէն տեղ պտտեցայ, 9 Ռիւ Սէյի մէջ իր տունը չգտայ։ Փոփոխութի՞ւն մը եղած էր, ի՞նչ էր։ Յետոյ Տիկին Բալու–եանի մօտ գացի, ճիշդ այսօրուան պէս ոտքս ուռած էր։ Թափառեցայ, չկրցայ գտնել։ Մեզի համար ալ ատիկա դժուար եղաւ ճշդել։ «Ամուսինս, Հրանդը, եթէ ողջ ըլլար, ձեզի ուղղակի հոն կը տանէր», ըսաւ։

Կ՚ուզէի տեսնել այն տունը, այն սենեակները, ուր Զօպանեան յիսուն տարի ապրած էր։

Ուրեմն Զօպանեանի հոգեհատորը կը կոչուի Նուարդ Էնֆիէճեան։

Դիւանապետը Շահէ Վարդապետեան էր, որ այժմ կը կոչուի Շահէ Արք. Ամեմեան։ Բնական է, մեղմիւ Շահէին ըսի որ խնդիրը այսպէս է։ Աւելի՝ կատակելու համար։ Այս անգամ ուշադրութիւն ըրինք թէ Զօպանեանը որմէ՞ նամակ կը ստանայ։ Էքսփետիթէօրին կը նայինք – Նուարդ Էնֆիէճեան, Զօպանեանի տան հասցէով։ 9 Ռիւ Սէյ, Փարիզ, 9րդ։ Այն ատեն միաւորով փարիզի թաղամասը կ՚որոշուէր։

Շահէ Սրբազան, որ ձեռագիրներ ու նամակներ տեսնելու փորձութեան ենթակայ հոգի մը եղած է կանուխէն… ժպրհեցաւ Զօպանեանի ուղղուած նամակներէն մէկը բանալու։ Էքսփետիթրիս Նուարդ Էնֆիէճեանի կողմէ սպառնալիք կար խեղճ Զօպանեանի դէմ։ «Եթէ մինչև 10 Դեկտեմբեր դրամ չհասցնես, չօճուխներս պիտի առնեմ և Պոլիս պիտի երթամ»։

Ուրեմն Շահէ Վարդապետը բացած ձևով նամակը գոցեց։ Զօպանեանի նամակը տուինք, Զօպանեան նամակը կարդաց, ես կը դիտէի զինք. կարդալէն ետքը, յօնքերը պռստեց. «Սիմոն, զաւակս, պէտք է աճապարենք, փորձանք կայ…»։ Սպառնալիք ստացած է։ Զօպանեան այդ նամակին պատասխանեց, գոց ինծի տուաւ, ես դարձեալ Շահէ Վարդապետին տարի, նամակը բացինք… իրա՛ւ Վիքթոր Հիւկօ…։

Մ.Հ.- Նուարդ Էնֆիէճեանը այդ ժամանակ քանի՞ տարեկան կին էր:

Ս.Ս.- *Չեմ գիտեր, չեմ տեսած, գաղափար չունիմ, բայց հետագային կրնամ մանրամասնութիւն տալ, ամսկավար ուրիշ երիտասարդ ականատեսի մը վկայութեամբ, երբ Զօպանեանի գոյքերը... (կը կանխենք կոր, պատճառ կ'ըլլաք որ կարգը չյարգեմ):*

Ուրեմն, Շահէ Վարդապետ փորձութիւնը ունեցաւ այս անգամ բանալու Զօպանեանի պատասխանը իր հոգեհատորին, որուն անունով արձանագրած էր ընդարձակ այդ կալուածը: Հին, պատերազմական Փարիզի գրեթէ կեդրոն դարձած հինգ հազար մեթրնոց հող: Գինը ես ճշդած եմ, ձեզի թուանշան մը տուած եմ - քսան միլիոն տոլար: Շահէ Վարդապետ նամակը բացաւ: Լաւ կ'ըլլար այս օրերուն Շահէի ներկայութեան այս դրուագը պատմէինք, անպայման ինքը լրացուցիչներ ունէր և կարծեմ 2-3 նամակներ գողցած է, իր քովն են: Այդ սովորութիւնը կանուխէն ունէր...:

Ուրեմն, «Իմ թանկագին հոգեակս», կ'ըսէ մեր իրաւ «Հիւկոն»: Հիւկոն 80ին սիրահարած էր այդ աղջկան և 300 կամ 3,000 նամակ գրած էր, թիւը չեմ ճշդած: Զօպանեանի նամակներուն թիւը կարելի չէ ճշդել, որովհետև ինչ որ Նուարդ Էնֆիէճեանի ուղղուած է, այրած պէտք է եղած ըլլան, ըստ իս:

«Ոտուըներդ պագնեմ», կ'ըսէ Զօպանեան, «մի ընէր, մի ըլլար... ընկեր Գասպար Մեննակի քովը վաղը պիտի երթանք, չուտով քեզի այնքան դրամ կը խաւրեմ...»: Պոլսեցի է կինը, յայտնի հնագէտ Էնֆիէճեաններ եղած են, անոնց մէկուն կի՞ն եղած է, այդ սերունդէն մէկու մը կինը եղած պէտք էր ըլլար... պէտք է ունեցած ըլլայ երկու զաւակ, ըստ Շահէ Վարդապետի հերթական «սանսիւր»ին, մանչ մը և աղջիկ մը: Այնատեն մանչը պէտք էր ըլլար 10 տարեկան, աղջնակը 8 տարեկան: Ուրեմն եթէ պոլսեցիներու ուշ ամուսնութեան հարցը հաշուի առնենք... 42 տարեկան պէտք է ըլլայ կինը, որ այս ալեփառ ծերունիին սիրտը գրաւէ:

Իսկ եթէ կ'ուզէք աւելի տեղեակ ըլլալ, քանի ցակոբը հոս է այսօր, ամսկավար ընկեր մը ունիք Փարիզէն, որ Լիբանան փախադրուեցաւ, կրնայ կապ հաստատել: Զօպանեանը այս թուականէն երկու տարի ետքը պիտի վախճանի: Մէկ երկու տարի ետքը իր արխիւը կարծեմ Պրն. Ա. Մանուկեանի կամ ուրիշի մը օժանդակութեամբ տիկին Էնֆիէճեանի գումար մը վճարելով, Երևան կը փոխանցուի: Ուրեմն Բիւզանդ Ազապեան կը կոչուի ձեր այդ ընկերը, բարձրահասակ, այն որ թուղթի տոպրակի գործ կ'ընէ...: Ես ինչ որ կը պատմեմ, կէտ առ կէտ ուշադրութիւն կ'ընեմ: Փարիզի նախկին ընկերներէն մէկը եղած պիտի ըլլայ:

Կոկորդս կրնա՞մ թրջել ձեր արտօնութեամբ...:

Ուրեմն, դուք պատուական բարեկամ մը ունիք, ամսկավար չէ, բայց

չատ ազնուական մարդ էր՝ Լևոն էֆենտի Նազարեան, կերպասի մեծ վաճառական։

Մ.Հ.– Յակոբին *պոսին* պապան։

Ս.Ս.– *Իմ ալ լաւ բարեկամս, որովհետեւ իր մեծ տղան՝ Կարպիսը, իմ մանկուլթեան ընկերն է։ Նախակրթարանը միասին ըրած ենք վեց տարի, միասին 1930 Յունիս 20-ին չրջանաւարտ եղած ենք, միասին վկայական առած ենք։ Եղբօր պէս եղած ենք դպրոցին մէջ։ Ըստ իմ բնաւորուլթեանս, անոնք որոնք կը հարստանան՝ ես անոնցմէ քիչ մը հեռու կը կենամ։*

Պրն. Նազարեանը ազգային մեծուլթիւններու հանդէպ ակնածանք ունէր։ Օր մը գիս կանչեց, քովը գացի, Կարպիսը, եղբայրը՝ Նուպարն ալ հոն էին։ «Եաւրում, Սիմոն» ըսաւ, այնթապցի էր, «այս Զօպանեանի պէս մեծ-մեծ մարդը եկեր է, այդ վրայի չուլը ի՞նչ է»։ Թուրքերէն գիտէ՞ք, չուլը քուրջի կտորն է։ «Ամօթ է մեր պատուին»։ Ինքն ալ Պապ Խորիսի Պէյէտիէին (քաղաքապետարան) եաւրը չքեղ երկու խոչոր սենեակի մեծուլթեամբ կերպասեղէնի խանութ ունէր... Հա՛, բայց ատկից առաջ ուրիշ բան մը պիտի պատմեմ։

Գարեգին Կաթողիկոսի սենեակը բացուեցաւ, թուղթերու դասաւորումի գործը ինծի ինկաւ։ Զօպանեանի վրայի այդ խեղճուկրար վերարկուն տեսնելով, Գարեգին Կաթողիկոսը չհագած չքեղ փարտիսիւ (վերարկու) մը ունէր, սև, հիանալի։ Այս վերարկուի մասին խօսելու առիթ ունեցայ երկու չաբաթ առաջ Յակոբ Վարդիվառեանի հետ, իջևանած աներճագիս՝ Գառնիկի տունը, երբ դուն չատ յարգելի տիկին մը բերիր հետդ, Տիկին Երուանդուհի Աստուրեան։ Այն ատեն յիշողուլթիւններ եղան, Տատուրեաններու մասին խօսք եղաւ։ Ուրեմն Տատուրեաններէն մէկը՝ կա՛մ Տիգրանը, որ «Ցիչատա-կարան Զեռագրաց Ա. Հատոր»ի մեկենաս եղած է, կա՛մ Տատուրը, Վեհափառ Հայրապետի չքեղ վերարկու մը նուիրած էր, սակայն Տիկին Երուանդուհին ղրկած պիտի ըլլայ... վերջապէս ո՞վ ալ ղրկած ըլլայ... ես Տատուրեանները կը կարծէի։

Ուրեմն երբ այդ վերարկուն ելաւ սենեակէն, ես Խադ Սրբազանին ըսի՝ ասիկա Պրն. Զօպանեանին տանք։ «Եաւրում, յարմար է», ըսաւ։ Ուրեմն այս անգամ իր «քաղցր» եաւրումը ըսաւ Խադ Սրբազան։ Զօպանեանի տարի, «Հանէ այս վերարկուն». չի հաներ։ Հաւատացէք, 19րդ դարէն մնացած... առնուազն չիսուն տարուան կեանք ունեցող այդ վերարկուն չի հաներ։ Բայց վերարկուին երկու գրպանները լեցուած են։ Զօպանեանի յոբելեանը չրջաններու մէջ երբ տօնէինք, ես կ'ընկերանայի իրեն։ Տիկինս ալ մինչև Ազունիէ ընկերացած էր (Ազգային Բուժարան)... Մարին յետոյ Լևոն Նա-զարեանի ինքնաչարժով Անթիլիաս ղրկեցինք, մենք ճամբան չարունակե-

ցինք Զահլէ, ուր ազգային իշխանութիւնը, յատկապէս ձեր ամկավար ընկերները իր յորելեանը տօնեցին և ես այնտեղէն ալ աղուոր դրուագ մը ունիմ... բայց, Զօպանեանի Պէյրութ անցուցած ամբողջ եօթը ամիսներու կեանքը պատմելը երկար պիտի տեւէ։

Ամփոփուինք Ադամի և Եւայի վիճակուած խնձորի պարտէզի չրջափակին մէջ։ Անդին չհեռանանք։

Ուրեմն, Զօպանեանը մերժեց վերարկուն փոխել։ «Ես հանգուցեալ» պատրուակելով (լուրջ պատրուակ մը չէր) «ես չեմ կրնար իմ մեծ բարեկամիս, անհետացող մեծ բարեկամիս վերարկուն հագնիլ և անդադար գինքը յիշել»։ Բայց յայտնապէս հին վերարկուէն չէր ուզեր բաժնուիլ, որովհետև հին վերարկուին երկու գրպանները լեցուն էին իր հոգեհատորէն ստացուած նամակներով։ Հոգեհատորէն, որուն հետ կ'ուզէր իր կեանքի վերջաւորութիւնը իր բառերով «զմայլելի անցնել, սիրուն անցնել»։

Բայց նամակներ իրարու ետևէ կու գային, երկու գրպանները պայթելու աստիճան կը լեցուէին, և կարծեմ որոշ նամակներ ալ կը թափթփէին։ Տպարանի բանուորներէն մէկը գետին ինկած այդ նամակներէն մէկը բաց ինծի բերած է և ես Պրն. Զօպանեանին տուած եմ, բայց ան վստահելով իմ որդիական, հոգեզաւակի զգացումներուն, չատ տագնապ չէ անցուցած։ Պէտք է ըսել որ չատ հաւատարիմ եղած եմ իբրև հոգեզաւակ։

Ուրեմն, վերարկուն տուինք, չհագաւ, բայց իր սենեակի պատէն կախուած մնաց։ Այս անգամ ազգային պատուախնդրութեամբ, Պրն. Լևոն Նազարեանը գիս կանչեց. «Պէտք է այս վերարկուն վրայէն հանենք»։ «Պրն. Նազարեան, չէք յիշողիր, վերարկուն փորձեցինք հանել, մերժեց հանել...»։ «Ջ'ըլլար, հոս բեր, ես գինք աղուոր ճաչի մը պիտի տանիմ մեր տունը, ամենէն ընտիր կերպասէն կտրեմ, ամենէն հռչակաւոր Կիւլէսէրեան դերձակին քով կարել պիտի տամ իմ հաշուոյս... մենք մեր մանկութենէն Պրն. Զօպանեանի անունը լսեր ենք, անիկա մեր ազգին պատիւն է...»։

Զօպանեանը տարի, ճաչը կերաւ։ Կերպասի կտորը ձեռքը մնաց։ «Ի՞նչ պիտի ընեմ այս դումաչը», ըսաւ Զօպանեանը։ «Քեզի աղուոր բարտիսի մը պիտի կարել տամ», ըսաւ Լևոն Նազարեանը։ Զօպանեանը մտահոգ կերպով նայեցաւ որ սիրային նամակներէն բաժնել կ'ուզեն։ Ինք կը խորհէր որ նամակները նոր վերարկուին մէջ չեն տեղաւորուիր...։ Անանկ բան մը լսած եմ մեծ իմաստասէր Փասքալի թէ Սփինոզայի մասին։ Կարծեմ Փասքալ ճագար կը պահէր։ Ճագարը երբոր յղի կը դառնայ, կը սկսի մտահոգուիլ, ճագերը ո՞ր դնէն ներս պիտի մտնեն... և ահագին այս աչխարհի, տիեզերքի գաղտնիքները լուծողը... ի վերջոյ հարցը կը լուծէ. քովնտի պզտիկ դռներ կը բանայ, որ մայրը մեծ ծակէն մտնէ, իսկ ճագերը՝ պզտիկ...։ Ա՛յ իմաստասէր, մօրը մտած-ելած ծակէն կրնան ճագերն ալ մտնել...։

Զօպանեանն ալ չէր կրնար խորհիլ որ այդ հնամեայ վերարկուէն տարբեր վերարկուի մէջ ալ կարելի էր այդ նամակները պահել։ Այդ նամակները կրնային մտնել նոր վերարկուին մէջ, ատիկա ըլլար հանգուցեալ երանաչնորհ Գարեգին Կաթողիկոսի վերարկուն, տիկին Երուանդուհիին կողմէ նուիրուած կամ Լևոն Էֆենտի Նազարեանի կողմէ նուիրուած կերպասը, որ հանրապետութեան նախագահի զգեստները կարող հռչակաւոր Կիւլէսէրեան եղբայրները՝ Երուանդ և…

Յ.Վ.– Շըլլայ Վեհունի ըսէք։

Մ.Հ.– Վեհունին շապկագործ չէ՞։ Հնչակեան։ Աղեքսանդրիոյ Վահան Ալեքսանեանի քրոջը հետ ամուսնացաւ Վեհունիի տղան։

Ս.Ս.– *Վահան Ալեքսանեանի վերջին պսակին մասին ալ կրնամ ձեզի տեղեկութիւն տալ։ Գիշերուան ժամը 11-ը եղեր է…։ Նոյն կնոջ հետ երկրորդ անգամ ամուս… և ամուսնքող Կիւլոյեանը կնքահայր եղաւ։ Այդ օրը ամուսնքի գացեր էր, և դուրսէն մէկը… որպէսզի եգիպտահայ կնքահայր չըլլայ։*

Յ.Վ.– Շարունակենք, Պրն. Սիմոնեան, Զօպանեանը…

Ս.Ս.– *Ժամանակը կը յառաջանար ու յաջորդաբար սկսան յոբելեանական տօնակատարութիւնները։ Նախ Պէյրութի մէջ մեծավայելուչ յոբելեան մը տեղի ունեցաւ, որմէ գոյացաւ, եթէ չեմ սխալիր, 20,000-ի մօտ գումար։ Հին դրամով կարևոր գումար մը։ Անմիջապէս փոխանցուեցաւ Զօպանեանի մատնանշած հասցէին՝ Նուարդ Էնֆիէճեանին, որ կ'երևի չգործադրեց իր սպառնալիքը, ըստ իր նամակներուն՝ երկու «չօճուխ»ները առնել և Պոլիս երթալ։ Զօպանեանի «ոտուըններդ պագնեմ» խնդրանքին առջև տեղի տուաւ, կինը հոն մնաց։ Հետզհետէ գումարները կեդրոնացան օրիորդ կամ տիկին Էնֆիէճեանի ձեռքը, խնճորի այդ ընդարձակ պարտէզին մնացորդ պարտքը տալու։ Ուրեմն «մորթիկէյճ»էն ազատեցաւ, պարտէզը սեփականութիւնը դարձաւ Պրն. Զօպանեանի հոգեհատորին. կալուածը, ուր Պրն. Զօպանեան բախտը ունեցեր էր, ինչպէս ինծի առաջին յայտարարութեան ատեն յայտնած էր, երկու գիշեր քնանալու և երկու խնճոր ուտելու։ Այդ դրախտէն Զօպանեան աւելի խնճոր կերաւ քան՝ Ադամ, որ բաւարարուեցաւ կէս խնճորով միայն։*

Յոբելեաններու չարքը երկար տևեց։ Յոբելեան տեղի ունեցաւ Թրիփոլիի մէջ, ուր քանի մը հազար ոսկիի եկամուտ գոյացաւ։ Զահլէի և Դամասկոսի մէջ։

Երեք վայրերու մէջ Զօպանեանին ես կ'ընկերանայի և միակ բանախօսը ես կ'ըլլայի և ամէն անգամ Զօպանեանը կ'ըսէր. «Մինչև հիմա իմ

յոբելեաններու առիթով իմ մասին արտայայտութիւն ունեցողներուն մէջ լաւագոյնը, Սիմոն, տղաս, դուն խօսեցար»։ Այսպէս ըսաւ Թրիփոլիի մէջ յոբելեանական հանդիսութեան աւարտին, այսպէս արտայայտուեցաւ Զահլէի մէջ և՝ Դամասկոսի։ Զահլէի յոբելեանական տօնակատարութենէն հետևեալը կը յիշեմ։

Դեկտեմբերի վերջին օրերուն էր, սարսափելի, Լիբանանի ամենէն ցուրտ Դեկտեմբերներէն մէկն էր, սարսափելի ձմեռներէն մէկն էր։ Պրն. Լևոն Նազարեանի անձնական ինքնաչարժը նախ մեզ տարաւ Ազունիէի բուժարանը։ Հոն աղուոր հիւրասիրութիւն մը կազմակերպուեցաւ։ Մարի Ազունիէ դուն կայիր…։

ՄԱՐԻ ՍԻՄՈՆԵԱՆ.– Գնէլ Սրբազանն ալ հոն էր։

Ս.Ս.– *Յետոյ ես և Զօպանեանը առանձին չարունակեցինք դէպի Զահլէ։ Զահլէի մէջ յոբելեանը տեղի պիտի ունենար յաջորդ օրը՝ կիրակի։ Ուրեմն Շաբաթ օրը ճամբայ ելած ենք։ Շաբաթ երեկոյեան ես և Պրն. Զօպանեանը իջևանեցանք ազգային չրջանակներու մէջ անուն հանած Յովակիմեանի պանդոկը։ Յովակիմեանի պանդոկը նշանաւոր էր իր հայեցի մթնոլորտով, անչուշտ հաճելի վայր մըն էր ամառներու համար։ Այդ պանդոկի ճմրան դառնութիւնը ես էի որ պիտի ճաշակէի։ Զօպանեան բաժնեկից չեղաւ։ Քիչ մը սպասեցէք ձեզի կը պատմեմ։*

Պանդոկ մը, ուր ամառները կ'իջևանէին Զաւէն Պատրիարք, Պոլսոյ ճակատագրական օրերու հայոց պատրիարքը, որ խօսելու կարողութիւնը կորսնցուցած էր ճիշդ Ստեփան Ալաճաճեանի պէս…։

Մ.Հ.– Քանսէր ուներ կոկորդի։

Ս.Ս.– *Արչակ Ալպոյաճեան, Արտաւազդ Սրբազան (Սիւրմէեան)…։ Ամառները երևելի ազգայիններ կու գային։ Յովակիմեանը ճախ հակումներով ազգային անձնաւորութիւն մըն էր, աւելի հնչակեաններու մօտ։ Հաճընցի էր։ Տասնեակ մը տարիներ առաջ, 35–էն 40–ի միջև… չէ 30–էն առաջ պիտի ըլլայ, Սահակ Բ. Խապայեան Կաթողիկոսի օրով, ինքն իրեն միսիոն մը տուաւ անապատ այցելելու Տէր Զօրի և Ռաս Իւլ Այնի չրջաններէն հայկական ոսկորներ բերաւ, հայ նահատակներու ոսկորներ բերաւ և աքանչելի լուսանկարներ՝ երբ ինք փոս կը փորէր, փոսերու մէջէն Ապրիլեան նահատակներու ոսկորները դուրս կը հանէր…։ Այդ ոսկորները բերաւ Անթիլիասի Մայր Տաճարի քովնտի տեղ մը թաղեց, որուն վրայ հետագային նախ Տեղապահ, ապա կարճ ժամանակի մը համար գահակալող Պետրոս Կաթողիկոսը (Սարաճեան) կառոյց Նահատակաց ներկայ Յուշարձանը Անթիլիասի մէջ։*

Ուրեմն մենք իջևանեցանք հռչակաւոր ազգային Յովակիմեանի պանդոկը Դեկտեմբերի ցուրտ գիշեր մը։ Պրն. Յովակիմեան իր անձնական սենեակին մէջ, որ միաժամանակ կը ծառայէր իբրև հիւրասենեակ, մեզ հիւրասիրեց։ Հրաշալի վառարան մը կը վառէր։ Առատ գինի բերաւ, խորոված։ Ձիս և Ջօպանեանը առատօրէն հիւրասիրեց։ Կէս գիշերը անց հարկ էր իրմէ բաժնուիլ։ Կերած-խմած էինք։ Իր բոցավառ վառարանին կրակովը տաքցած էինք։ Գինին մեզ աւելի տաքցուցած էր։ Իր սքանչելի խորովածները մեր ստամոքսները լեցուցած էին։

Մեզ առաջնորդեց առանձին սենեակ մը. Պրն. Ջօպանեանի համար առանձին սենեակ, ինծի համար առանձին սենեակ։ Ես կը խորհէի թէ ամարանոցի այդ երկու սենեակները տաքցուցած են, ջեռուցուած են։ Հանուած էի և գիշերանոցը հագուած էի, կը խորհէի թէ հաստ վերմակներու տակ ջերմուխիւնս պիտի պահեմ։ Ափսո՜ս, իմ մահճակալիս վրայ մի միայն ամառնային բարակ սաւան մը գտայ վերմակի փոխարէն։ Բայց արդէն մտած էի մահճակալ և վրաս սաւանը դրած։ Բնականաբար ապահովութեան համար դուռը գոցած էի։ Այնպիսի սարսափելի դող մը սկսայ որ տեղէս չեմ կրնար չարժիլ... կ'ուզեմ պոռալ չեմ կրնար պոռալ... նոյնիսկ պոռամ, դուռը եւևէն գոցեր եմ, չեն կրնար բանալ։ Հարկ է դուռը կոտրել։ Այսպէս սարսափելի գիշեր մը անցուցի, Սիպիր աքսորուածներու ճակատագրով։ Հետագային պիտի իմանամ որ ճիշդ այդ թուականին եգիպտահայեր, սուրիահայեր աքսորուած էին Սիպիր։

Ուրեմն, առտուան մօտ հազի՛ւ իմ մարմինիս ջերմուխեամբը ինքզինքս տաքցուցած էի, կրցայ ոտքի ելլել, դուռը բանալ։ Բնական է ամբողջ մտահոգուխիւնս Ջօպանեանն էր, երբ ես իմ 38 տարեկան կորովովս հազիւ ցրտահար ըլլալէ ազատած էի, ստոյգ կերպով Ջօպանեանին դիակը դիմաւորելու համար գացի իր սենեակը։ Պրն. Ջօպանեան ինծի պէս ինքզինք ծածկած էր մխնոյն բարակ սաւանով, բայց ժպիտ մը կար Պրն. Ջօպանեանի դէմքին վրայ։ Մօրուքը վերմակէն դուրս մնացած էր։ «Պրն. Ջօպանեան, ինչպէ՞ս ապրեցաք...»։

Պրն. Ջօպանեան սաւանը վրայէն նետեց, տեսայ որ իր կօշիկներով, հագուստներով և հնամենի՛ բարտիւսոյով քնացած էր, մինչդեռ ես մերկացած էի։ Ջօպանեանի ինքնապաշտպանուխիւնը ինձմէ աւելի զօրաւոր էր, հակառակ անոր որ կեանքի մէջ զինք չա՛տ միամիտ գտած էի։

Փակելու համար Ջօպանեանի հետ իմ հանդիպումները, հարկ է մի քանի դրուագներ ևս յիշել։

Առաջին։ Ջօպանեանի նարտի կամ «թաւլու» խաղալը։ Մէկ մոլուխիւն ունէր, «թաւլու»ն էր։ Ինծի կը յիշէր թէ չա՛տ կանուխէն սիկարէթը ձգած էր։ Սիկարէթի մոլի չէր եղած։ Ծխող մը չէր եղած։ Կ'ըսէր թէ 1937 թուին

«երբ որ զգացի թէ ծխելը ինծի կը վնասէ, սիկարէթի վերջին տուփը կէս ձգեցի, այդ ձեռքի սիկարէթն ալ կէսը վառած մոխրամանի վրայ ձգեցի, մինչև հիմա երէկ գաք իմ գրասեղանի վրայ կը տեսնէք կէս վառած սիկարէթը և ծխատուփը կիսովին պարպուած…»։

Ուրեմն մոլին էր «թաւլու»ի։ Կ'ենթադրեմ թէ կէս դարէ աւելի «թաւլու» խաղցած էր, բայց «թաւլու»ն երբեք չէր սորված, աւելի գէշը… ո՛չ յաղթել գիտէր, ո՛չ պարտուիլ։ «Թաւլու»ն բաց վիճակով չարունակական խաղ մըն էր իրեն համար։ Կրնար դիմացինով երբեք չհետաքրքրուիլ։ Կրնայիր բոլոր քարերը վերցնել, պակսեցնել, իր հոգը չէր, իր ընտրած սև գոյնի քարերը իր ձեռքն էին, կը հաւաքէր, կը չարունակէր, կը վերսկսէր, կը դառնար անդադար։ Դիմացինին ռազմավարութիւնը, բռնած դիրքը, քարերը տեղափոխելը, քարերը վերցնելը հոգը չէր։ 15 քարերը յաճախ վերցուցած եմ, ինքը իր սեփական 15 քարերով խաղցած է…։ Այնատեն տխուր կերպով մտածած եմ որ Զօպանեան Հայկական Դատը, Հայկական Հարցը այդ ձևով հետապնդած է։ Դիմացինը՝ թուրքը, ռուսը, իրեն համար գոյութիւն ունեցած չեն։ Այլ՝ իր չարժումները, իր քարերը, իր դիմումները իրեն մեկնակէտ ունեցած է։

Մ.Հ.– Ուրեմն ասկէ քաղուելիք դասը ի՞նչ է. այն՝ որ Ռամկավար Կուսակցութիւնը Զօպանեանի՞ պէս Հայ Դատ հետապնդեց:

Ս.Ս.– *Զօպանեանի պարագան երբեք չեմ ընդհանրացներ։ Մտածող կուսակցութիւն մը նկատած եմ Ռամկավար Կուսակցութիւնը և մտածող Ռամկավար Կուսակցութիւնը պիտի ուզէի Թէքէեանով ներկայացնել։ Թէքէեանը ամենէն աւելի, կը խորհիմ, բոլորին մէջ, ներկայացուցչական դէմքն էր Ռամկավար Կուսակցութեան։ Զօպանեանը ազնիւ մտածումներով, աչխարհը իր բանաստեղծական երևակայութեամբ պատկերացնող անձ մըն էր։ Դատ հետապնդելու մէջ մեր քարերուն չափ պէտք է մտածենք դիմացինի քարերուն և չարժումներուն վրայ։ Դիմացինին նետած զառը մեզ աւելի պէտք է հետաքրքրէ։ Ինչ թուանշանի կը հասնի «տու չեչ»ը, որքան յարմար պահուն՝ «տու սէչ»ն, որովհետև «թաւլու»ի մէջ պարագայ կայ, ուր երկու վեցը այնքան ալ օգտակար չէ, որքան «իքի պիր»ը՝ երկու մէկը։*

Մ.Հ.– Պրն. Սիմոնեան, կ'ընդունիք, սակայն, որ Պրն. Զօպանեանը միակն էր գրեթէ այդ ժամանակաշրջանին մէջ, որ կրցած էր յարաբերութիւն հաստատել Ֆրանսայի կարևոր դէմքերու հետ և յաջողած էր անոնց կեցուածքը արտայայտել տալ ի նպաստ հայոց իրաւունքներուն:

Ս.Ս.– *Հայ մչակոյթը, հայ ժողովուրդի իրաւունքները ամենէն աւելի տաղանդով, փայլով, բարձր մակարդակով ներկայացնող մը եղած է*

Զօպանեան և իր միամտութիւններու մէջ յաճախ չատ խելացի դուշակութիւններ ալ ըրած էր։

Մ.Հ.– Իրեն ամանը ուսեցա՞ծ ենք։

Ս.Ս.– *Իրմէ առաջ ոչ, իրմէ ետք ալ ես անուն չեմ յիշեր։ Բայց երբեմն ուրիշ բանի մասին ալ խորհած եմ, սիրելի Պրն. Հայկենց։ Ի՞նչ հարկ կար մեզ Եւրոպայի ներկայացնելու։ Մեր փրկութեան, մեր յաւերժութեան ընթացքին վրայ, կ՚ընդունիմ որ որոշ չափով մեծ պետութեանց ծանօթութիւնը երբեմն, չեմ գիտեր, միջամտութիւնները երբեմն կ՚օգնեն, սակայն չեմ յուսար որ մեծերը յօգուտ փոքր ժողովուրդներու չարժին առանց չահ ակնկալելու։ Այնուամենայնիւ, Եւրոպայի մէջ, Պոլսոյ մէջ, Լիբանան և նոյնիսկ կարճ ատեն Եգիպտոսի մէջ Զօպանեան իր ժողովուրդին համար ապրեցաւ, իր կեանքը իր ժողովուրդին կեանքը եղաւ, ապրեցաւ իր ժողովուրդին համար։*

«Թաւլու»ն այն առնչութեամբ կը յիշեմ, այսինքն իր մտածելու եղանակը՝ կարևորը ինք լաւ դուրս գայ Եւրոպացիի առաջ։ Այդ դրան եաին դտնուող Եւրոպացին ի՞նչ կը մտածէ մեր մասին, ի՞նչ կրնայ ընել, այդ երկրորդական է Զօպանեանի համար. կարևորը դուռ թակելն էր, ինչպէս «թաւլու»ի ատեն, իր քարերը ապահով կերպով իր դուռը բերելը...։

Երկրորդ յուզիչ, սրտագրաւ երևոյթը զոր ես յաճախ հաստատած եմ Զօպանեանի վրայ, հետևեալն է։ Անհաչիւ, աննկուն բարութիւն։ Ով որ իրեն դիմած է, հասած է։ Նոյնիսկ, 1936 թուականին, Սուրիոյ Ազգայնական կուսակցութեան պետերը երբ որ փարիզ գացին բանակցելու հովանաւոր ֆրանսական իշխանութեան հետ, Զօպանեան անոնց ալ օգնած է։ Ուրեմն Սուրիոյ ազգայնական «լիտըր»ներէն Տոքթ. Քեյելիին օգնած է Զօպանեան անձնապէս։ Խորամանկ ռամկավար մը Հալէպի մէջ, քիմիագործ եթէ չեմ սխալիր, մականունը լաւ կը յիշեմ՝ Սեմերճիպաչեան, այո, Վահան էֆենտի Սեմերճիպաչեան, ճարտար քիմիագործ մը, նկատած է որ Զօպանեանի և Քեյելիի միջև բարեկամութիւն հաստատուած է ու Հալէպի մէջ իր նոր հիմնածմեծ լապորաթուարի համար պետական արտօնութեան կարիքը զգացած է Սեմերճիպաչեան, միևնոյն 36 թուականին, իր ընկեր Արչակ Զօպանեանին գրած է որ գիր մը ուղղէ իր անունով և գինք յանձնարարէ Հալէպի արաբ Ազգայնական կուսակցութեան պետ տոքթ. Քեյելիի, որուն տունը, կը յիշեմ, Խանտեքի վրայ էր։ Ուրեմն օգտուած էր Սեմերճիպաչեան և ան կը խորհէր թէ Զօպանեան իր ըրած մեծ բարիքին համար իրմէ հաչիւ պիտի պահանջէ։ Պրն. Սեմերճիպաչեան, որ այն ատենը Հալէպէն Պէյրութ փոխադրուած էր, երբ որ Զօպանեան 1952 թուականին Պէյրութ հանգուցեալ կաթողիկոսի իբրև հիւր եկած էր, խնդրանք մը ունէր։

Պրն. Սեմերճիպաշեան հեռաձայնեց ինծի. «Կ'ուզեմ իմ մեծ ընկերս՝ Արշակ Զօպանեանը տեսնել, իր ձեռքը համբուրել։ Ժամադրութիւն մը կազմակերպեցէք Պրն. Սիմոնեան»։ Ես պատասխանեցի հեռաձայնին վրայ. «Որևէ ատեն կրնաս գալ»։ Օր մը նշանակեց։ Ուրեմն ես և Պրն. Զօպանեանը նստած էինք վէհարանի մէկ սենեակը, քիչ ետքը Պրն. Սեմերճիպաշեանը ներկայացաւ, ոտքի վրայ սկսաւ իր չնորհակալական վսեմ ճառին... մինչ Պրն. Զօպանեան կը մրափէր։ Բարձր ձայնով. «Ընկեր Զօպանեան, ձեր այդ մեծ բարիքը երբեք չեմ մոռցած, ձեր չնորհիւ Հալէպի մէջ բացի մեծ լապորթուարը, իր տեսակին մէջ առաջինն էր ամբողջ Սուրիոյ մէջ։ Շնորհիւ ձեր այդ մեծ բարեխօսութեան ես յաջողութիւններ արձանագրեցի...»։ Այնքան բուռն թափով ճառ խօսեցաւ որ Զօպանեան արթնցաւ, նայեցաւ իր երախտագէտ ընկերոջ աչքերուն և երբ քիմիագէտ Սեմերճիպաշեան աւարտեց իր ճառը, Պրն. Զօպանեան մեղմիւ ըսաւ. «Ես նման բան չեմ յիշեր»։ Պրն. Սեմերճիպաշեան կրկին իր չնորհակալութիւնը յայտնեց, առանց գրպանէն մէկ դահեկան հանելու, մնաք բարով մը ըսաւ, քալ գիտնալով որ իր մեծ ընկերը հիանալի մոռացկոտ մըն էր իր ըրած մեծ կամ փոքր բարիքներուն, և ... ասիկա բոլորին հանդէպ։

Ասիկա Զօպանեանին անսահման բարութիւնն էր, ինչպէս իր մեծ բարութեան մէկ արդիւնքն էր իր հալալ ստեղծագործութիւններուն, իր գիրքերուն դրամով գնուած պարտէզը իր անունով չարձանագրելը։ Այդ հրաշալի պարտէզը, որ հետագային՝ հիմա չեմ գիտեր ինչքան ոսկի պիտի արժէ, արձանագրեր էր իր հոգեհատորին համար, որուն հետ սիրուն ծերութիւն մը կ'ուզէր անցնել։ Ափսո՛ս, Արևելքէն մեկնելէն ճիշդ մէկ տարի ետք, 1954-ին մահացաւ։ 53-ին այցելեց Եգիպտոս, ուր բաւական հաճելի ժամանակ անցուց։ Եգիպտոսի ռամկավար ընկերները գրկաբաց ընդունեցան զինք։ Կը յիշեմ մեծ երգիծանկարիչ Սարուխանէն լսած ըլլալ Զօպանեանին հետ իր տան մէջ անցուցած հոյակապ պահերուն մասին։

Ուրեմն Զօպանեան, տարի մը ետք, 1954 Յունիս 10-ին Փարիզի մէջ ինքնաչարժի արկածի զոհ կ'երթար 82 տարեկան հասակին։

Իր տան մէջ, իր գոյքերուն տէրը կը մնար տիկին մը, նոյն տիկին Էնֆիէճեանը, որ իբրև Զօպանեանի բարերար կը ներկայանար։ Ոչ ոք գիտէր պարտէզի գաղտնիքը, բացի ինձմէ, իր հոգեզաւակէն, զոր անժառանգ ձգեց, որուն գուցէ իր պարտքերը մասամբ մարելու պարտականութիւնը ձգեց։ Իրապէս Փարիզ դրամ գոյացնելու համար չատ յոգնած եմ։

Հալալ ըլլայ այդ յոգնութիւնը, ազնի՛ւ, բարի Զօպանեանի համար։

Մ.Հ.- Դուք, հանգիտութիւն մը կը գտնէ՞ք Չօպանեան քննադատին և Սիմոնեան քննադատին միջև:

Ս.Ս.– *Ոչ մէկ նմանութիւն։ Դժբախտաբար կամ բարեբախտաբար հակապատկերներ ենք։*

Մ.Հ.– Ես շեշտեցի քննադատ բառը, սա իմաստով որ, որքան որ տեղեակ եմ, Զօպանեան միշտ հովանաւոր եղած է գրական ուժեր քաջալերելու, Սիմոնեանն ալ նմանապէս։

Ս.Ս.– *Ատոր համար նկարագիրները պիտի բաղդատէք։*

Մ.Հ.– Եւ ատոր համար այս հանգիտութիւնը բառը գործածեցի երկուքիդ կապակցութեամբ։

Ս.Ս.– *Վերաբերմունքի տեսակէտէն, նկարագրի տեսակէտէն հանգիտութեան եզրեր կան, բայց ոչ արուեստի մօտեցման տեսակէտէն։*

Մ.Հ.– Լսած եմ եգիպտահայ գրողներէ. «որևէ քննադատէ, որևէ օրուան հեղինակաւոր դէմքէ քաջալերութիւն չեմ լսած, բացի Զօպանեանէն»։ Եւ Սիմոնեանն ալ իր «Սփիւռք»ով բազմաթիւ գրողներու նեցուկ հանդիսացած, գիրքերը տպագրած, յօդուածներ լոյս ընծայած է «Սփիւռք»ի մէջ։

Ս.Ս.– *Ուղղակի գրական ուղղութիւն ալ տուած եմ։ Աչխատած եմ որ անոնք մեր լեզուն ճիշդ գործածեն, ինքնաքննադատութիւն ընել տուած եմ։*

Մ.Հ.– Զօպանեան Յակոբ Օշական չէ եղած, Սիմոնեան Յակոբ Օշական չէ եղած։ Միշտ Զօպանեան արժէք մը գտած է գրիչ շարժողին մէջ։ Սիմոնեանն ալ արժէք գտած է։

Ս.Ս.– *Երբ որ տաղանդ ցոյց տուած են, հովանաւորած եմ, բայց անոնք որոնք անյոյս եղած են, անպտուղ թզենիի պէս կտրած նետած եմ։ Ոմանք հարկադրած եմ որ գրականութեամբ չզբաղին, ինչպէս՝ տոքթ. Սաղրեանը. զինք հրապարակախօսութեան դրկած եմ, Երուանդ Քասունին և ուրիշներ...։ Օրինակի համար, ամենէն տաղանդաւորներէն մէկն էր Օննիկ Ինճէեանը, զոր լրագրութենէն անդին չեմ դրկած։*

Մ.Հ.– Հոս, յոբելեանական գրքոյկին մէջ, տեղ մը կ'ըսէ թէ ինչպէս քաջալերեցիք զինք ու սփիւռքահայ մամուլէն մշակութային տեղեկատուութեան դրկեցիք զինք։

Ս.Ս.– *Այո, անոր տաղանդը ստեղծագործական չէր։ Բանահաւաքի, լրահաւաքի մէջ էր ձիրքը։ Անիկա լաւ ըրած է։ Առնուազն եօթը-ութը տարի ազգային մշակութային լուրեր հաւաքած է և պիտի թելադրէի որ ամերիկահայ մամուլի մէջ ալ նման էջ մը բացուի։ Ազգային մշակութային լուրերը կարճ, տասական տողով տան։*

Մ.Հ.– Ներկայ սփիւռքահայ մամուլին մէջ, շաբաթաթերթ, օրաթերթ կամ եռօրեայ ո՞րն է ձեր նախասիրութիւնը և ինչո՞ւ, իբրև բովանդակութիւն և խմբագրական որակ:

Ս.Ս.– *Մեծամասնութիւնը իրարու կը նմանին: Ամերիկահայ մամուլը նախ կարծէք բոլորը չաբաթաթերթ են: «Հայրենիք»ը օրաթերթ է...: Սիրելի Պրն. Հայկենց, չեմ ըսեր, խուսափինք: Մեր մամուլը միօրինակ, միաստիճան մակարդակ կը ներկայացնէ: Խստօրէն անջատուող քանի մը անուններ կարելի է տալ, բայց կարծէք իրարու նման բաներ են:*

Յ.Վ.– Այսպէս ցցուն, յատկանշուող որևէ թերթ չի՞ ներկայանար ձեզի:

Ս.Ս.– *Իւրաքանչիւր թերթի մէկ յատկութիւնը պիտի գովենք, այնպէս որ պիտի անցնինք միջին մը որ մեզ կը մղէ յայտարարելու որ բոլորը իրարու կը նմանին:*

Մ.Հ.– Բայց կասկած չկայ որ «Սփիւռք» շաբաթաթերթին նմանող թերթ չկայ այսօր հրապարակին վրայ:

Ս.Ս.– *Իւրատեսակ էր: Ջեմ ըսեր թէ զինք գերազանցող չկար: Ոմանք, օրինակի համար, կը նախընտրէին «Նայիրի»ն, ամսաթերթերու մէջ՝ թերևս «Բագին»ը:*

Մ.Հ.– «Շիրակ»ը հիմա անհունապէս աւելի լաւ է քան «Բագին»ը, իբրև գրական ամսաթերթ:

Ս.Ս.– *Ջեմ ուզեր բաղդատել: Ըստ իս, աւելի ճիշդ պիտի ըլլար... մանաւանդ այդ գրական երկու ամսաթերթերը իրարու նմանցնել: Մէկուն առաւելութիւնը միւսին առաւելութիւնը չէ: Իւրաքանչիւրը իրեն յատուկ առաւելութիւններ և թերութիւններ ունի: Միջինով իրարու կը նմանին:*

Յ.Վ.– Հիմնական հարցերու մասին խօսինք:

Ս.Ս.– *Նայեցէք, սփիւռքի մէջ 40–50 տարի մը պայքարելով քալեցինք, ինչպէս հին նետաճիգ պարսիկներ, որոնք ձիուն վրայ, ձին քշելով, միաժամանակ նետ կ'արձակէին: Մեր գոյապայքարը աւելի իմաստալից, ծրագրուած մղելու ճամբաները որո՞նք են: Մէկ խօսքով, ամբողջ հայ ժողովուրդի յաւերժացման հարց մը ունինք: Սփիւռքի և Մայր Հայաստանի գոյամարտերը հայ ժողովուրդի յաւերժացման համար մղուած, երբեք իրարու չեն նմանիր: Բայց դարը կլանող դար մըն է:*

Մանրուքներ կը հալին մեծերու մէջ: Մեծերուն թիւը կը քիչնայ: Այսօր արևմտեան ճակատը մի միայն Միացեալ Նահանգներով կը ներկայանայ: Կան ֆրանսական, բրիտանական տէրութիւններ, ժողովուրդներ...:

Ինչպէ՞ս կրնանք մեր ուժերը խնայել։ Կեդրոնացնել։ Ներքին պայքարներով չզբաղուիլ։

Օրինակի համար, այն էներժին զոր Ամերիկայի մէջ բաժանուած եկեղեցիներու պատճառով կը սպառենք։ Կարելի չէ՞ եկեղեցական այս պայքարը, այլ բաժանումները, այլ մսխումները զանց ընել, խնայել մեր ժողովուրդին։ Եւ մեր ամբողջ ժողովուրդը դէթ իր ազգային գոյատեւման համար նոր ուղիներ որոնէ։ Ջկա՞ն ուղիներ։ Եղած ձեւով, եղած անցեալի ձեւո՞վ հոսանքը մեզ պէտք է տանի, թէ՞ հոսանքի դէմ թիավարենք։ Առնուազն հոսանքը կեցնենք ամլացում բերող։ Նոր առուներ բանալով, նոր ջրանցքներ բանալով, զայն իմաստուն, աւելի արդիւնաւոր կերպով ընդունելու մեր ազգային արտէն ներս։

Մ.Հ.- Կասկած չկայ որ սփիւռքը հսկայական չափով ժամավաճառ կ'ըլլայ և կասկած չկայ որ սփիւռքը տասը կտոր եղած և այդ վիճակի մէջ կը շարունակէ իր գոյութիւնը, և հիմնական հարցերու շուրջ կասկած չկայ որ պէտք է միատեսակ մտածէ և միատեսակ գործէ: Սակայն, ասիկա ճառի սահմանին մէջ է:

Պէտք է «ինչո՞ւ» հարցումին պատասխաններն ալ գտնել և քաջութիւնը ունենալ մատնանշելու թէ ո՛վ, ինչո՛ւ տուեալ կեցուածք մը որդեգրած է: Ունինք-չունինք Սովետական Հայաստան մը ունինք մեր պապենական հողերու մէկ տասերորդին վրայ: Նորէն մեր առջև կը ցցուի նոյն հարցը. ռուսակա՞ն օրիանդացիա, թէ՞ ոչ: Եւ սփիւռքահայ կազմակերպութիւնները պէտք է իրենց կեցուածքը որոշեն այդ ուղղութեամբ: Քանի մը կազմակերպութիւններ այդ ռուսական օրիանդացիային կը հետևին, ուրիշ կազմակերպութիւն մը, պարագաներու բերումով, այսօր «այո» կ'ըսէ, ու «բայց...» կը շարունակէ: Եւ ատիկա Հ.Յ. Դաշնակցութիւնն է:

Այս էական հարցէն կը բղխին միւս ճիւղաւորումները:

Որքա՞ն ճիշդ է, ըսենք, եկեղեցական բաժանումը շարունակուած տեսնել. ի՞նչ չափով կ'արդարանայ ատիկա:

Հիմա, օրինակի համար, Գարեգին Բ. Կաթողիկոս (Սարգիսեան) երկու-երեք շաբաթ առաջ այցելեր է Սուրիոյ նախագահ Հաֆէզ Ասատին, և ասիկա կը կարդամ «Հայրենիք»ի մէջ, որ արտատպեր է Պէյրութի «Ազդակ»էն, որու մէջ կ'ըսէ. «Գարեգին Կաթողիկոս ներկայացուց Լիբանանի կացութիւնը և խօսեցաւ լիբանանահայ գաղութին դերին մասին: Գարեգին Կաթողիկոս շնորհակալութիւն յայտնեց Հաֆէզ Ասատին, որ հայ ժողովուրդը Լիբանանի մէջ իր կրօնքը կը պաշտէ, իր մշակոյթը կը յառաջացնէ ևայլն... և հաւատաւոր քաղաքացին է Սուրիոյ հայրենիքին և թէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը ամենուրեք օրինաւոր իշխանութեան հետ է»:

Լաւ: Մենք բոլորս, սկսեալ Խորէն Ա. Նահատակ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսէն, որ պատգամ ղրկած է սփիւռքահայութեան, որ իր բնակած երկիրներուն հետ ըլլայ, եղած ենք հաւատարիմ քաղաքացի: Հիմա, ի՞նչ կը հասկնանք օրինաւոր իշխանութիւն ըսելով և եթէ օրինաւոր իշխանութեան հետ է Կիլիկեան Կաթողիկոսութիւնը և համաձայն ալ ըլլանք... թէ պատգամը այս է որ հայութիւնը օրինաւոր իշխանութեան հետ ըլլայ, նոյն տրամաբանութեամբ պէտք չէ՞ ըսել որ Դաշնակցութիւնն ալ պէտք է որ Հայաստանի օրինաւոր իշխանութեան հետ ըլլայ:

Ի՞նչ է տարբերութիւնը Հայաստանի օրինաւոր իշխանութեան և Սուրիոյ օրինաւոր իշխանութեան և կամ Իրանի օրինաւոր իշխանութեան՝ Խոմէյնիի օրով, և այսպէս՝ Լիբանանի օրինաւոր իշխանութեան՝ Ամին Ճեմայէլի օրով:

Եթէ սկզբունքն այն է, որ օրինաւոր իշխանութեան հետ պիտի ըլլանք, ուրեմն հարց չկայ մեզի համար, ինչ կը վերաբերի Հայաստանին: Մենք համաձայն ենք որ սփիւռքի մէջ պէտք է հայ եկեղեցին, հայ ժողովուրդը օրինաւոր իշխանութեան հաւատարիմ քաղաքացին ըլլայ: Եւ եթէ պիտի երկարենք այդ տրամաբանութիւնը, պէտք է ընդունինք նաև որ հայը Սովետական Հայաստանի մէջ պէտք է Սովետական օրինաւոր իշխանութեան հետ ըլլայ:

Եւ եթէ այսպէս է, ինչո՞ւ Անթիլիաս ինքզինքին պիտի վերապահէ, կամ վերագրէ դեր մը, որ կը հակադրուի Հայաստանի օրինաւոր իշխանութեան:

Ս.Ս.– *Կը խորհիմ որ մեր ուժերը խստիւ պէտք է խնայողութեան ենթարկել: Նոյնիսկ մեծ, շատ մեծ ժողովուրդները ի նկատի կ'ունենան, հաշուի կ'առնեն մէկ հատիկ գոհն իսկ:*

Արտասահմանի մեր բոլոր կարելիութիւնները օգտագործելու, չարժման դնելու, չոգի դարձնելու և մեր ազգային կառքը քչելու հարցը կայ՝ ամբողջական գործակցութեամբ մարմնին բոլոր անդամները գործի մղելով:

Ասոր համար «Սփիւռք» չաբաթաթերթով և անոր աչխատակիցներով ամենէն առաջ, շատ կանուխէն, երուանդ Ազատեանի վաղախօս աքաղաղէն շատ առաջ, համահայկական կեդրոնական մարմնի մը գոյութիւնն է որ չեփորեցի: Եւ տակաւին, կը յամենայ, երբ ի մօտոյ «Սփիւռք»ի դադրելու տասնամեակի սեմին ենք: Փաստօրէն 70 թուականէն ի վեր, այս 8 տարիներու ընթացքին «Սփիւռք» գրեթէ լոյս չէ տեսած: Պարբերաբար Գէորգ Ահմահանի ձեռքին տակ լոյս տեսած է:

Կեդրոնական Մարմին մը՝ որ համազգային բոլոր ուժերը լարէ: Համազգային բոլոր կարելիութիւնները գործածէ հայ ժողովուրդի գոյատևման համար: Հայ ժողովուրդի գոյատևում ըսելով ես կը հասկնամ հայախօս հայութիւն մը, որ հայախօս համախմբումով մը հայրենահուն ձանգուածով մը հայկական պատմական հողերու վերատիրանայ: Ձեր

գրքոյկին մէջ, պրն. Հայկենց, ինծի վայել առաջին չափազանցութիւնը տեսայ «Հայկական կայսրութիւն» բացատրութեան։ Մեր վաղուան ցանկութիւններու մէջ ամբողջական Հայաստանի ազատագրութենէն ետքը Դաշնակցութիւնը զանցող, միւս կողմ անցնող առաջարկ մը մեր ժողովուրդին մտքին մէջ կը ձգէք,– Մեծն Տիգրանի օրէն մոռցուած բան մը,– Հայկական կայսրութիւն։

Ես կը մաղթեմ որ Հայկական կայսրութեան տենչ ունենանք առնուազն ամբողջական Հայաստանի մը ազատագրութիւնը իրագործելու համար։

Համահայկական կեդրոնական այդ մարմինը ո՛չ միայն հայութեան մարմնին բոլոր անդամները չարժման պիտի դնէ, համազգային բոլոր կարելիութիւնները օգտագործելով, այլ ամէն բանէ առաջ, ըստ իս, անիկա գլուխ պիտի ըլլայ, ուղեղ պիտի ըլլայ։ Մեզի, մեր ժողովուրդին ընել պիտի տայ բաներ, որոնք յիսուն տարի առաջուընէ կանխումն ըլլան յիսուն տարի ետքը ըլլալիք բաներուն։

Օրինակի համար, պէտք է մեր կեդրոնական մարմինը գուշակէր թէ Լիբանանի մէջ մենք այդ ձեւով պիտի չկրնայինք մնալ։ Կամ Թուրքիոյ հայութեան համար իր նախախնամական, նախատեսական կարելիութիւնները ի գործ դնէր։ Այդ գաղութին օգտակար ըլլալու համար, այդ գաղութի անդամներէն ոմանց արտասահման մեկնումը դիւրացնելու կամ պաշտպանելու աշխատանքը կարենար ընել։

Բայց ասոնք մանրուքներ են։ Համահայկական մարմին մը մեր իրաւունքները մեզի բերելու, մեր հողին վրայ մեր ժողովուրդը վերստին միաւորելու գործը պիտի ընէ։ Իբրև հայ, ինծի համար անհանդուրժելի է որ իմ օրով, իմ կեանքի այս օրերուն դեռ Թրքահայաստանը չարունակէ հայութենէ պարպուած մնալ։ Թուրքը ինքզինք իր արդար անունով բնորոշած է։ Գորշ Գայլն է։

Անդին, թուրք չեղող, թուրքին հակառակորդ ներկայացող ռուս ժողովուրդը և Սովետական իշխանութիւնը աւելի ընդարձակ...

Ձչգրիտ բացատրութեամբ՝ ինչպէ՞ս մենք Գորշ Գայլին ձեռքէն Թրքահայաստանը պիտի ազատագրենք, երբ որ մեզի գաղափարակից, երբ որ պետութիւն մը, որուն համար Մեծ Պատերազմի ընթացքին Հայաստանի պէս փոքր երկիր մը, հայ ժողովուրդի պէս փոքր ժողովուրդ մը վերջին համաչխարհային պատերազմի ընթացքին կորսնցուցած ըլլայ առնուազն 200,000 հոգի... այդ մեր այսքան ծառայութիւններէն ետքը թուրք չեղող, սովետ եղող, ինքզինք արդարադատ հռչակող պետութենէ մը ինչպէ՞ս արդարութիւն ձեռք պիտի բերենք որ հայաբնակ Ղարաբաղը Մայր Հայրենիքի միանայ։

Մինչդեռ ես կը նկատեմ որ փոխանակ այս 30 տարիներու ընթացքին

Ղարաբաղի մը տիրապետելու, ներկայ Հայաստանէն Ջանգեզուրի բաժին մը ձեռքէ հանելու երկիւղը կը զգամ…։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 3 Մայիս 1983

«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ», 5 Օգոստոս–3 Սեպտեմբեր 1993

Յուլիս 1, 1983, Ուրբաթ օր, երեկոյեան ժամը 9: Նիւ Եորքի գեղեցիկ պանդոկներէն Ուալտորֆ Ասթորիայի թիւ 1027 սենեակը կը բարձրանամ: Նախապէս կարգադրուած ժամադրութեամբ հանդիպում պիտի ունենամ ծանօթ ազգային և քաղաքական դէմք Մկրտիչ Շելեֆեանի հետ: Սփիւռքահայ կեանքի մէջ ան ա՛յն քիչերէն է, այդ ալ Թուրքիոյ մէջ, որ ունեցած է պետական-քաղաքական գործունէութիւն:

Ծանօթ անուն մը ո՛չ միայն պոլսահայ գաղութին, այլև՝ բովանդակ հայութեան մէջ:

Կարգ մը պատճառներով, հանդիպումը, որ ունեցած էի ընդհանրապէս ոամկավար ազատական մամուլին և յատկապէս «Պայքար»ի համար, լոյս չէր տեսած ատենին, որովհետև խմբագրատուն չէի յանձնած:

Դեկտեմբերին, 73 տարեկանին, Ժընևի մէջ աչքերը կը փակէր պոլսահայոց Շելեֆը: Ողբացեալ Մկրտիչ Շելեֆեան Զուիցերիոյ մէջ դարձած էր հայրը հայ համայնքին: Իւրաքանչիւր այցելուի համար տեսակ մը պարտականութիւն էր այցելել Շելեֆեանին, որ կը վայելէր Վազգէն Ա. Վեհափառին վստահութիւնը:

Շելեֆեան ծնած էր Ատաբազար, 1914-ին, և իր հայկական կրթութիւնը ստացած էր Պոլսոյ Պեզազեան վարժարանին մէջ: Իբրև ծանօթ վաճառական նետուած էր նաև ազգային հասարակական կեանքին մէջ և եղած թրքական խորհրդարանի երեսփոխան: Մտերիմ բարեկամն էր ան Ատնան Մենտերեսի, որ շրջան մը եղաւ Թուրքիոյ վարչապետ և որուն Շելեֆեան ծառայեց որպէս տնտեսական հարցերու խորհրդատու: Զինուորական յեղաշրջումէն ետք, ան դատապարտուեցաւ բանտարկութեան: Մենտերես կախաղան բարձրացաւ, մինչ ինք ուրիշ 412 երեսփոխաններու հետ մնաց բանտը երկուքուկէս տարի:

Վերադառնալով քաղաքական կեանքին, ան նեցուկ կանգնեցաւ այդ օրերու վարչապետ Սուլէյման Տեմիրելի:

Վարեց Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան ատենապետութիւնը: Իր միջամտութիւններուն շնորհիւ տեղի ունեցան ընտրութիւններ և պոլսահայութիւնը վերագտած եղաւ կազմակերպ ազգային կեանք մը:

Թուրքիայէն հեռացաւ 1970-ին, երբ Մենտերեսի եղբօր հետ առևտրական գործընկերի մեղսակցութեամբ ամբաստանուեցաւ: Իբրև քաղաքական ապաստանեալ հաստատուեցաւ Ժընև, ուր շարունակեց իր առևտրական գործը: 1983-ին որպէս անբաղձալի քաղաքացի զրկուեցաւ թրքական հպատակութենէ և հետևաբար իրեն շնորհուեցաւ զուիցերիական քաղաքացիութիւն:

Երուսաղէմի տագնապի սկզբնական օրերէն իսկ ուզեց գտնել դրական լուծում մը: 1982-ին վերջապէս յաջողեցաւ ճաշի սեղանի մը շուրջ իրար քով բերել երբեմնի երկու մտերիմ եկեղեցականները՝ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան և Շահէ Արք. Ածէմեան...:

Իր քաղաքական հասունութիւնը և ազգային հարցերու նկատմամբ լայն ծանօթութիւնը մեծապէս տպաւորած են զիս:

Պահած եմ տեսակցութեան ընթացքին իր գործածած լեզուն և արտայայտութիւնները, հարազատօրէն ներկայացնելու համար մարդը, հայրենասէրը և ազգասէրը:

ՄԿՐՏԻՉ ՇԵԼԵՖԵԱՆ
Նախկին պետական երեսփոխան Թուրքիոյ

Պէտք է ըսել որ Մեծտերեսը բացառիկ ձևով փոքրամասնութիւններու պաշտպան կանգնող վարչապետ մը եղած է, արդիական գաղափարներով, տաքարիւն անձ մը, խիստ զգայուն և շատ շնորհքով անձնաւորութիւն մը:

Հ.– Ի՞նչ է պատճառը որ ազգային մեր կեանքին մէջ ներտուած և ունեցած էք, ազգայինի հետ, միջազգային քաղաքական դերակատարութիւն:

Պ.– *Նախ անմիջապէս ըսեմ որ, անձնական և բուսական մեր աչխարհէն զատ, կայ աչխարհ մը, որուն մէջ մտնելէն վերջը, անկարելի է անկէ բաժնուիլ: Այդ աչխարհը հանրային գործերու աչխարհն է, մանաւորապէս մեր հայ ժողովուրդին ազգապահպանման խնդիրներուն միջամուխ ըլլալ և կերպով մը ծառայութեան նուիրուիլն է: Անկէ անդին եթէ հորիզոնը աւելի ընդլայնենք՝ կ'ըլլայ քաղաքական գործունէութիւն:*

Նկատեցէք որ մարդ էակը անապատի մէջ չի ծնիր. կը ծնի քաղաքակրթուած աչխարհի մը մէջ: Եթէ չենք ուզեր իբր մակաբոյծ ապրիլ, պէտք է նկատողութեան առնել, որ պէտք է մենք ալ այս քաղաքակրթութեան վրայ որոչ ծեղ մը, գնդասեղ մը, ծառայութիւն մը աւելցնենք: Այդ ծառայութիւնը նախ կը սկսի հայ ծնելով և մեր պարտականութիւնը մեր ընտանիքէն սկսելով կ'երթայ մեր ժողովուրդին:

Երբ նկատի ունենանք թէ միջազգային քաղաքականութեան մէջ ենք, պէտք է որ մեր գործունէութիւնը աւելի ընդլայնենք, որպէսզի միջազգային չափով ալ մեր բաժինը բերենք այս քաղաքակրթութեան:

Բարեբախտաբար, այլևս կ'ապրինք այնպիսի չրջան մը, ուր հայ

ժողովուրդը միջազգային գեհիններու վրայ միջազգային չափով ծառայութիւններ մատուցանելու սահմանուած է և հայ տաղանդը կը յուսանք որ շատ մեծ յայողուրթիւններ ձեռք բերէ այս մարզին մէջ՝ ի փառս մեր ժողովուրդին և մեր նահատակ բազմաչարչար ազգին։ Մեր պատքը այս ձևով հատուցած կ'ըլլանք։

Հ.– Գիտենք թէ Եւրոպայի մէջ տեղական ազգային առումով բեղուն գործունէութիւն մը կ'ունենաք: Կրնա՞ք ամփոփ կերպով խօսիլ այդ մասին:

Պ.– *Նախ անմիջապէս ըսեմ որ ես Եւրոպա եկեր եմ 1970–ին։ Ուրեմն 13 տարուան կեանք մը ունեցած եմ հոն և մինչև այսօր կը շարունակեմ։ Մասնաւորաբար Լոզան և Ժընև հաստատուած եմ։ Տեսայ որ որոշ ուծացում կայ հայկականութեան վերաբերեալ հարցերուն մէջը։ Ուրեմն ես և կարգ մը բարեկամներ, որոնք նուիրուած են ազգապահպանման և գոյատևման հարցին, ջանացինք կերպով մը շատ աւելի ուժեղ ձևով արմատացնել ազգապահպանումը Ժուիցերիոյ մէջ։*

Ընդհանրապէս, Ժուիցերիան չէզոք երկիր է։ Հոն կարգ մը հայեր կ'ըսէին թէ մենք ալ մեր երկրի չէզոքութեան պէս պէտք է որ չէզոք մնանք։ Բայց գոյատևման հարցը որևէ քաղաքական գոյն չի կրեր։ Ինչպէս գիտէք, բոյսերը անգամ,– բնագիտութեան մէջ կարդացած ըլլալու էք,– sélection naturell*–ի (բնական ընտրաբերումի) կ'երթան։ Ընդհանրապէս ցեղերը աստիճանաբար կ'ազնուանան։ Երբ բոյսերուն տրուած այս իրաւունքը կայ, ինչո՞ւ նոյնը չըլլայ մեր հայ ժողովուրդին համար։ Պէտք է հայ ժողովուրդն ալ կերպով մը իր գոյատևման և իր ցեղին բարոյական զարգացումին համար* sélection naturell*–ի երթայ և ատիկա ինքնաբերաբար չ'ըլլար, աշխատանքով կ'ըլլայ։*

Հ.– Պոլսոյ մէջ ազգային գործունէութեան կից ունեցած էք նաև տեղական իշխանութիւններու հետ յարաբերութիւններ: Բացարձակապէս վստահ ենք թէ այդ յարաբերութիւնները մեր ժողովուրդին շահին համար է որ մշակած էք: Կրնա՞ք այնտեղի կեանքին մասին տալ ձեր տպաւորութիւնները:

Պ.– *Ուրեմն, եթէ կը թոյլատրէք, քիչ մը սկիզբէն սկսիմ, հակիրճ կերպով։ Ինչո՞ւ համար ազգային հարցերու մէջ մտայ։ Նախ անմիջապէս ըսեմ որ, երբ տակաւին դպրոցական էինք, թերթերէն և կարգ մը հրատարակութիւններէ կ'իմանայինք թէ մեր ազգային գործերուն գլուխը գտնուող անձերը շատ մը զեղծումներ ըրած են։ Եւ կերպով մը ազգային գործիչ ըսելը նախատական էր այլևս։ Ազգային գործիչը նախօրօք, կերպով մը, պիտակուած էր այն մակդիրով, որ ասկէ անկէ դրամ կ'ուտէ. այդ*

մարդը մակաբոյծ մըն է։ Եւ ամէն մարդ, կարծես թէ, ազգային գործերու մէջ մտնելու կը խրտչէր։ Ջէր ուզեր մտնել։ Եւ անչուշտ թէ իմ ծնողքս ալ պիտի չուզէին որ ես ազգային գործերու մէջ մտնէի։ Բայց քանի մեր դպրոցական կեանքը իր երկրորդական շրջանին վերջին փուլերուն կը հասնէր և մենք մեր գրադարաններուն մէջ կը կարդայինք մեր հին գրականութիւնը՝ կը մտածէինք միայն մեր պապերուն ձգած խոչալիզմին մասին, որ կորսուելու վրայ էր և դրամական փառասիրութիւններու մէջ կը խեղդուէր։

Գիտէք, այդ շրջանին մարդիկ աւելի խոչալիստ կ'ըլլան։ Եւ կ'ըսէինք այն ատեն. «Տե՛ս, Թոքաթլեանի այդ մեծ պանդոկը կայ, որ գրեթէ մակաբոյծ մարդու մը ձեռքը կը գտնուի։ Եթէ կարենայինք ալ Թոքաթլեանը հասուութաբեր կալուածի մը վերածել, մեր բոլոր որբանոցները ինքնաբաւ կ'ըլլային»։ Այդ երազով չատ մտահոգուած էինք բարեկամներով։

Բայց անոր վրայ եկաւ ուրիշ դէպք մը, որ գիս ակամայ մղեց ազգային գործերու մէջ մտնելու։ Պէտք է ըսել որ ես վաճառական ըլլալ չէի ուզեր, և կը նկատէի որ վաճառականութիւնը մակաբուծութիւն է։ Ուրիշ ղուրուչի առնուած բանը, քիչ մը աւելի պահես որ վաղը տասնհինգի ծախես։ Այդ գաղափարներով տոգորուած երիտասարդի մը համար՝ վաճառականութիւնը սրտի չէր խօսեր։ Ես աւելի բժիշկ ըլլալ կ'ուզէի։ Բայց հօրս գործերը չթողուցին որ բժշկական համալսարան երթամ։ Կերպով մը ակամայ վաճառականութեան մէջ նետուեցայ։

Շրջան մը գրասենեակի պաշտօնեայ ըլլալէ վերջ, կամաց-կամաց, ինչպէս բոլոր հայերը, սկսայ վաճառականական կեանքի մէջ որոշ յաջողութիւններ ունենալ։

Պէտք է ըսեմ որ թուրք կառավարութիւնը, Աթաթիւրքէն ի վեր, բացարձակապէս արգիլած էր որ հայերը կառավարական պաշտօնեայ ըլլան։ Կերպով մը հայերուն համար ատիկա լաւ եղած է, որովհետև այդ սեղմումը տարբեր հասուութաբեր գործերու մղած է բոլոր հայերը և այդ առթիւ, հոն, ինչպէս դուք ալ լաւ գիտէք, գրեթէ մուրացկան հայ չկայ, աղքատ հայ չկայ։

Ուրեմն, ինչպէ՞ս պատահեցաւ որ նետուեցայ քաղաքական կեանքի մէջ։ Հակառակ անոր որ հրովարտակով 1862-ի մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը չէր ջնջուած, անոր կիրարկումը արգիլուած էր։ Թէև ան de juré *կար,* de facto *գոյութիւն չունէր։ 1950-ին պատրիարքական ընտրութեան առիթով առաջին անգամ ըլլալով կառավարութիւնը արտօնեց որ երեսփոխանական ժողով ընտրուի, բայց անկէ անմիջապէս ետք ջնջուի։ Այդ առթիւ Գարեգին Խաչատուրեան Սրբազանը Պատրիարք ընտրուեցաւ։ Երեսփոխանական ժողովն ալ իր տեղը մնաց առանց որևէ պաշտօնի։*

Ուրեմն, երբ Պատրիարքը ընտրուեցաւ, ես Պէզազեան երկրորդական վարժարանէն,- Լիսէէն,- նոր չրջանաւարտ դարձած էի։ Պէզազեանին գաւակը՝ Յակոբ, ուզեց վարժարանը իր սեփական ուժերով յաւերժացնել, ինչ որ անկարելի էր։ Ուրեմն նախկին չրջանաւարտներուն դիմեց և նախկին չրջանաւարտներս սկսանք որոչ օգնութիւններով, «անթացուպերով» վարժարանին գոյատևումը ձևով մը ապահովել։ Բայց այդ բաւական չէր. պէտք էր անպատճառ դպրոցը ազգային դարձնել։

Օր մը, Յակոբ Պէզազեանը եկաւ և ըսաւ. «Շելեֆ, երթանք մեր Պատրիարքին, չատ բարի մարդ է, մեր առաջարկը ընենք»։ Ուրեմն գացինք Պատրիարքին, առանց որ գինքը ճանչցած ըլլանք։

Պատրիարքը իմանալէ ետք Յակոբին մականունը, ըսաւ. «Ա՛հ, ես Պէզազեան էֆենտին կը ճանչնամ, մեռած է, լաւ մարդ էր, սանկ էր, նանկ էր...»։ Ապա ինծի դառնալով, հարցուց. «Դուն ո՞վ ես»։ «Ես Շելեֆեանն եմ», ըսի։ «Ի՞նչ գործ կ'ընես», հարցուց։ Ըսի. «Վաճառական եմ»։ «Քանի՞ կչիռ ունիս», հարցուց...։ Այդ նախատինքը ես կերպով մը մարսեցի, անտեսեցի, որովհետև, վերջապէս, ինք մեծահռչակ Պատրիարք մըն էր։

Ներկայացուցինք մեր առաջարկը։ Երկար խօսակցութենէ ետք առաջարկը մերժեց։ Վար իջանք ու Յակոբը սկսաւ լալ։ Ես չատ ազդուեցայ այդ պահէն, որովհետև ես ալ չատ յոյսեր ունէի որ դպրոցը ազգային կ'ըլլար։ Յանկարծ ըսի. «Տարի մը ևս կայ. այս քաղաքական վարչութեան օրը կը լմննայ, ես քեզի կը խոստանամ որ տարիուկէսէն այս վարժարանը ազգային կ'ըլլայ»։ Եւ միտքս դրի։ Ես առենապետ, դրամ տուող մէկն էի, տարիքս այդքան մեծ չէր, որպէսզի զիս դուրս հանէին այդ պաշտօնէս։

Օգտուեցայ ուրիչ պարագայէ մը։ Վեց ամիս ետք, օր մը Խաչատուրեան Պատրիարքը զիս կանչեց։ Ըսաւ. «Ձաւակս, քաղաքական վարչութեան համար կ'առաջարկեմ որ դպրեվանք մը ստեղծենք. Ս. Խաչ դպրեվանք։ Անոնք կ'ըսեն որ այս գործը չի յաջողիր, չենք կրնար ընել, ես Կիւմիւշեան կտակէն 10,000 ոսկի ունիմ։ Արդեօք պիտի ուզե՞ս որ այս տասը հազարը քեզի տամ և այս գործին յանձնախումբը դուն կազմես, նախագահը դուն ըլլաս և այս դպրեվանքը հիմնենք հին Պէրպէրեան վարժարանին վրայ, որ աւերակի վերածուած է այսօր»։ Ես ըսի. «Կ'ընենք»։ «Լա՛ւ, ըսաւ, պայման է որ միայն գաւառէն մարդ առնենք, որպէսզի ծառայէ նպատակին»։

Ու ես սկսայ գործի։ Իմ նպատակս թէ՛ դպրեվանքին ծառայել և թէ՛ միւս գործը յաջողցնել էր։ Եւ վերջապէս ընտրութեան օրը եկաւ, և ես կեդրոնական վարչութեան տասնչորս հոգիներէն երկրորդ կամ երրորդ առաւելագոյն քուէները ստացայ։ Բայց այնպէս պատահեցաւ որ մէկ ամսուան վիճաբանութենէ ետք ես ընտրուեցայ նախագահը այդ ժողովին։ Տարիքով ամենէն փոքրն էի։

Վեց ամիս չանցած, չատ մը գործունէութիւեանց կարգին, որոնց ցանկը երկար է, Պէզազեան դպրոցի խնդիրը մէջտեղ նետեցի և չորս ամիս վերջը Պէզազեանի ազգային վարժարանի որոշումը առի։ Եւ քանի որ Յակոբին վեց ամսուան խօսք տուած էի, այդ որոշումը վեց ամիս վերջը ծանուցեցի և այդ գործը լրացաւ այդպիսով։

Ատիկա եղաւ ինծի համար յաջողութիւն մը։ Ցետոյ եկաւ Թոքաթլեանի խնդիրը, որուն յաջորդեցին ուրիշներ։ Ատոնք ձգենք։

Այդ առթիւ քանի մը մեծ հարցեր գիս մղեցին որ իչխանութիւններուն մօտենամ։

Գալֆայեան վարչութիւնը չէր կրցած կառավարութենէն առնել ա՛յն հրամանագիրը, որ համապատասխանէր մեր ունեցած սահմանադրական օրէնքին, որ հրովարտակով մը տրուած էր։

Պատրիարքին հետ դիմում կատարեցինք Մենտերեսին, որպէսզի մեր վարչութիւնը ընդունուի համաձայն Սահմանադրութեան մեզի տուած իրաւունքին։ Այդ բանակցութիւններու ընթացքին Պատրիարքը գիս ծանօթացուց վարչապետին։ 1953-ին կը պատահէր ասիկա։ Վարչապետը ըսաւ. «Եթէ ասիկա տամ, ուրիչ ի՞նչ պիտի ուզէք»։

Երկրորդ հարցը, որ ամենէն կարևորն էր, կը վերաբերէր մեր կալուածներուն Թուրքիոյ մէջ։ Համայնքը ամբողջ 1200 կտորի մօտ կալուածներ ունէր։ Առենօք, հրովարտակ մը կամ օրէնք մը հրաւիրեր է Պոլսոյ համայնքին բոլոր հոգաբարձութիւնները և քաղաքական խորհուրդները որ իմացնեն թէ ի՞նչ կալուածներ ունին իրենց տրամադրութեան տակը։ Այդ օրէնքը նչեր է թէ այդ տեղեկութիւնները պէտք է տալ մինչև որոշ թուական մը, այլապէս կառավարութեան հակակչռին ներքև կ'անցնին կալուածները։ Եւ քանի որ անցեալին արգելք հաստատուած էր հիւանդանոցին կամ որևէ հաստատութեան տրուած կալուածները բարոյական անձնաւորութիւններու անունին արձանագրելու վերաբերեալ,- անձ մը չէր կրնար ըսել՝ հիւանդանոցի հաստատութեան այս կալուածը կու տամ. անպատճառ անուն մը պէտք է նչէր ան։ Այդ անունը կա՛մ ազգայինի մը և կամ Յիսուսի ու Մարիամ Աստուածածինի անունը կ'ըլլար։

Ազգայիններ ընդհանրապէս եկեղեցական անուններ նչեր են, որպէսզի հաստատեն թէ տուեալ կալուածը եկեղեցիին կը պատկանի։ Աւելի ուշ արտօնուեր են բարոյական հաստատութիւններու ալ տալ, բայց նոր դրութիւնը աննչմար անցեր է մեր չարք մը հաստատութիւններուն կողմէ և սկսեր ենք կամաց-կամաց մեր գոյքերը կորսնցնել։

Գիտէք որ լքեալ գոյքերու օրէնք մը կայ։ Այդ օրէնքը Թալաաթի օրով սահմանուած է այն իմաստով որ՝ իրենց ծննդավայրը պատերազմի ընթացքին լքած մարդիկ կը նկատուին երկիրէն դուրս դրուած և հետևաբար

անոնց գոյքերը կը գրաւուին։ Այդ օրէնքը կը կրէ «Վալը մեթրիւքէ» անունը։

Ահա թէ ինչ կը պատահի։ Հարց կու տան. «Այս որո՞ւ կը պատկանի», կ'ըսեն թէ այս կը պատկանի հայու։ Հարց կու տան. «Ո՞վ է այս Յիսուսը. Յիսո՞ւս է, ո՞ւր են ժառանգորդները։ Չկան։ Ո՞ւր է Մարիամ Աստուածածինը. չկա՛յ։ Կալուածի մը եթէ ժառանգորդ չունի, ըստ օրէնքի պէտք է որ տրուի պետութեան»։

Կայ նաև ուրիշ օրէնք մը, որ կ'ըսէ թէ եթէ 20 տարի կալուածի մը համար կալուածատուրք կու տաս, տակավին քեզի կը մնայ։ Բայց կան երկու կացութիւններ, որոնք իրարու կը հակասեն։ Ուրեմն տակավին դատարաններու ձեռքն է և կրնաք երևակայել թէ դատարանները ինչ ձևով կը հարուածեն։ Ֆրանսերէնով կ'ըսենք թէ érosion*–ի ենթարկուած ենք։ Ասիկա ա՛յն կացութիւնն է, երբ ջուրերը, գետերը հողերը կը քչեն կը տանին, մերկացնելով տարածքը։ Այսպիսով կէսը մնացեր էր մեր կալուածներուն։*

Մեր խնդրանքը հետևեալն էր վարչապետէն. «Կը խնդրենք որ այս érosion*–ը կեցնէք»։ Ան իր խորհրդականները կանչեց և մենք սկսանք բաւական վիճաբանիլ, ևայլն...։ Մենտերեսը սկսաւ համոզուիլ,– պէտք է ըսել որ Մենտերեսը բացառիկ ձևով փոքրամասնութիւններու պաշտպան կանգնող վարչապետ մը եղած է, արդիական գաղափարներով, տաքարիւն անձ մը, խիստ զգայուն և չատ չնորհքով անձնաւորութիւն մը։ Ըսաւ. «Իսկապէս դուք իրաւունք ունիք, թոյլ տուէք որ այս օրէնքը մենք չտկենք, որովհետև հին օրէնք մը նոր օրէնքով մը պէտք է չտկուի»։*

Կասկած չկայ որ խորհրդարանի մեծամասնութիւնը իսլամներէ բաղկացած է։ Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ մեզի ի նպաստ օրէնքի մը որոշումը պիտի կայացնեն։ Վարչապետը քմծիծաղով մը ըսաւ «Թոյլ տուէք որ այդ cuisine*–ը (խոհանոցը) ես կարգադրեմ»։ Եւ կարգադրեց հետևեալ ձևով։*

(Պր. Մ. Շելեֆեան կը պատմէ այդ ձևը, սակայն կը խնդրէ որ բարի ըլլամ զայն երբեք չհրատարակել մամուլով, այլ պահել միայն մեր արխիւներուն մէջ կամ յանձնել օր մը հայրենիքին: Եւ այդ խնդրանքին տեղի տալով է որ զանց կ'առնեմ կարևոր այս բաժինը):

Եւ ինք հետևեալ առտու հեռագիր մը քաշեց Պատրիարքին, զոր չատ կը յարգէր, ըսելով. «Հայրիկ, այս օրէնքը այլևս լուծուեցաւ»։

Հ.– Մեր եկեղեցին տագնապէ մը կ'անցնի, երեսուն տարիէ ի վեր, և հիմա տագնապը ուրիշ երեսներ առած է: Ըստ ձեզի, ի՞նչ ձևով ապահով կը տեսնէք եկեղեցիին ապագան:

Պ.– *Այս խնդիրին չուրջ այն եզրակացութեան հասած եմ որ, եկեղեցին իր տագնապը կը պարտի կանոնագիրի մը բացակայութեանը։ Պէտք է ըսել*

որ մինչև այսօր եթէ մենք ունեցանք 1862-63-*ի Ազգային Սահմանադրութիւնը, որ հրովարտակի, ֆերմանի ձևով մեզի տրուած է, կերպով մը կրօնապետութեան վերջ դնելու յառաջադրութեամբ և կերպով մըն ալ ժողովրդապետութիւն հաստատելու համար եղած է։*

Ինչպէս գիտէք, ֆրանսական յեղափոխութենէն վերջ, երբ նոր ազատական գաղափարներ սկսան ծլիլ և զարգանալ 19*րդ դարու մէջ, երբ մեր գրականութիւնը մեծ չափով ազդուեցաւ անկէ վերջ և մտաւորականները թիւով և որակով աւելցան, այլևս ժողովրդապետութիւնը սկսաւ տիրել մարդոց սրտին և մտքին։ Անհրաժեշտ նկատուեցաւ ժողովրդապետական հիմերու վրայ դրուած սահմանադրութիւն մը ունենալ։ Այդ պահանջը մղեց որ աչխարհականները իշխանութիւնը ձեռք ձգեն՝ համաձայն կղերական դասուն։*

Բայց, ասկից դուրս, եկեղեցա-վարչական որևէ կանոնագիր չենք կրցած ունենալ մեր մէջ։ Աւանդութիւններու, սովորութիւններու և կամ ամէն իշխանութեան գլուխ եկողի conception*-ին, փիլիսոփայութեան կամ հասկացողութեան կապուած ենք և անոնք չատ աղիտալի եղած են, իմ կարծիքով։*

Մենք այսօր չորս Աթոռ ունինք։ Ս. Էջմիածին, Անթիլիաս, Երուսաղէմ և Պոլիս։ Ասոնց մէջ, զուտ եկեղեցական տեսակէտով, բուրգի գլուխէն մինչև ստորոտի՝ մինչև յետին դպիրի փոխ-յարաբերութիւնները չեն ճշդուած կանոնագիրով մը։ Իմ կարծիքս այն է, որ եթէ այս կանոնագիրը ունենայինք, երկուութիւններ և կամ խարխափումներ ու այս կարգի անպատեհ կացութիւնները պիտի չծնէին։ Կանոնագիր մը ունենալու պարագային, ես վստահ եմ որ օր մը հայեր, որոնք այնքա՜ն մարզերու մէջ տաղանդաւոր են, կուսակցական թէ գաղափարական իրենց տարբերութիւններովն իսկ պիտի միանան և մենք պիտի ունենանք եկեղեցական իսկական խաղաղ և իսկապէս ազդեցիկ հայ իրականութիւն մը, հաստատութիւն մը։ Անիկա մեծապէս պիտի նպաստէ մեր ժողովուրդին գոյատևման։ Կանոնագրութիւնը ամէն եկեղեցականին կերպով մը նուիրական մէկ պարտականութիւնն է։ Պէտք է որ դէպի միութիւն ընթացող չարժումներ ըլլան, առանց նկատողութեան առնելու քաղաքական տարբեր մտածումները և ձգտումները։

Ես կը հաւատամ, ինչպէս չատ մը ազգակիցներ, որ մեր եկեղեցին մեր գոյատևման, մեր զարգացման, հայ ինքնութեան մարզին մէջ ամենակարևոր դերը կատարող ամենամեծ հաստատութիւնն է։

Հ.- Անշուշտ կանոնագիր մը չունենալուս պատճառով է որ Երուսաղէմն ալ տագնապէ մը կ'անցնի: Դուք որ մօտ եղած էք մեր Վեհափառին, ի՞նչ կը մտածէք այսօր Երուսաղէմի տագնապին մասին:

Պ.– Իմ կարծիքով, այս տագնապը արուեստական է։ Որոշ, իսկական, հիմնական պատճառ մը չկայ։ Եթէ եկեղեցին ունենար իր կանոնագիրը, այս խնդիրը չէր ծագեր։

Վստահ եմ որ չատ մօտ ատենէն խոհականութիւնը և նուիրապետական հնազանդութիւնը պիտի յաղթեն և այս ամէնը պիտի կարգադրուի՝ չնորհիւ Ս. Էջմիածնի գահակալ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին։ Վստահ եմ թէ երկուստեք խնդիրին դերակատարները կերպով մը համաձայնութեան պիտի գան։ Այդ մասին վստահ եմ։

Հ.– Ինչպէ՞ս կը տեսնէք հայրենիքի տեղը սփիւռքի մէջ։

Պ.– Նախ, քաղաքական գետինը պետական հարց է։ Մեր սփիւռքի մէջ ցրուած ժողովուրդին քաղաքական խնդիրներով զբաղիլը բարդ հարց է։ Ամէն հայ որ կ'ապրի ուրիշ երկրի մէջ, որպէս քաղաքացի ստիպուած է յարմարիլ այդ երկրին՝ Սովետական Միութեան հետ ունեցած քաղաքականութեան։ Ուստի, երբ Հայաստանի հարցը քաղաքական խմաստով ճեռք առնուի, անկարելի պիտի ըլլայ սփիւռքահայութիւնը միևնոյն կէտին չուրջ հաւաքել։ Անչուշտ կը հասկնաք ինչ ըսել կ'ուզեմ։

Մենք կրնանք Հայաստանը ունենալ հասարակաց ըմբռնումներով և կապերով իբր հայութեան հայրենի հողը, կերպով մը ամբողջ մշակութային աւանդութեան, հարստութեան կեդրոնը. իսկ Էջմիածինը իբր կրօնական ու բարոյական արժէքներու մեր կեդրոնը։

Եթէ այդ իմաստով մօտենանք Հայաստանին, ապա ան կը պատկանի բոլորին։ Հայաստանը երբ զերծ է քաղաքական իմաստէ, կը կրէ այնպիսի իմաստ մը, որ մեր ինքնագիտակցութեան, մեր գոյատևման, մեր հայկականութեան իսկական ակն է։

Հոն տեսած ենք մեր ամբողջ պատմութեան տառամանները, մեր երջանկութիւնը և մեր հայկականութիւնը, և այդ կը պարտինք ամենասիրելի հայրենիքին։

Այս ձևով երբ մօտենանք Հայաստանին, այն ատեն սփիւռքահայութեան մէջ կը ստեղծուի հասարակաց ըմբռնում, սէր և գուրգուրանք հանդէպ հայրենիքին։

Նիւ Եորք, Ն.Ե., 1 Յուլիս 1983

«ՊԱՅՔԱՐ», 6 Փետրուար 1988

Մարզպետ Մարկոսեանը, Պոսթոն թէ Նիւ Եորք, իր ջերմիկ մթնոլորտով բնակարանին մէջ յաճախ կազմակերպած է հանդիպումներ, որոնց ներկայ գտնուած են տեղաբնակ մշակութասէրներ ու մտաւորականներ: Սկզբնական օրերուն, այդ հանդիպումներէն անպակաս եղած են Տքթ. Գրիգոր Մագաստեան, Տքթ. Նուպար Պէրպէրեան, Արմէն Տիլան և Տքթ. Զարեհ Տէմիրճեան, բոլորն ալ Պոսթոնէն: Այնուհետև, երբ գրեթէ նոյն ժամանակ տեղափոխուեցանք Նիւ Եորք, յիշեալ խումբին եկան միանալ նոր դէմքեր՝ Ճէք Անդրէասեան, Եդուարդ Պօղոսեան, Իրմա Տէր Ստեփանեան, նաև այդ օրերու բարեջան Առաջնորդը՝ Թորգոմ Արք. Մանուկեան: Այդ նեղ շրջանակին մէջ Մարզպետը կը խոստովանէր թէ Պէյրութի մէջ ատեն մը միացած է ՌԱԿ-ի շարքերուն. ահա թէ ինչո՛ւ ան իր գործունէութեամբ մօտիկ կը զգար Թէքէեան Մշակութային Միութեան ու Բարեգործականին:

Հանդիպումներուն շատ անգամ կը մասնակցէին նաև առողջ մտածումի տէր դաշնակցական մտաւորականներ, ինչպէս՝ Ժիրայր Աթթարեանը:

Տեսակ մը «վերնատուն» էր Մարզպետին ստեղծածը, ուր հայրենի մտաւորականներու կողքին, հանդիպումներ կայացուցած ենք նաև Սիմոն Սիմոնեանին, Տիրան Ներսոյեան Սրբազանին, Անդրանիկ Ծառուկեանին հետ, միաժամանակ ըմբոշխնելով Մարզպետին խոհանոցին խաշը, հնդկահաւը կամ խորոված խոզուկը:

Տարի մը, առաջնորդարանին նախաձեռնութեամբ և Մարզպետին ալ ջանքերով հրաւիրած էինք սփիւռքի ամենավաւերական բանաստեղծներէն (Թուղթ Առ Երևան), խմբագիրներէն (Նայիրի), գործիչներէն (նախկին դաշնակցական) ինչպէս նաև հայրենիքի ու Ս. Էջմիածնի պաշտպաններէն (ՀՅԴ-էն հրաժարելէ ետք մինչև իր մահը) Անդրանիկ Ծառուկեանը, որ իջևանած էր Տքթ. Մարզպետ Մարկոսեանին տունը:

Ծառուկեանին իսկ հաւանութեամբ հանդիպման տարած էի ձայնագրիչս: Այդ օրերուն Ռ.Ա. Կուսակցութեան Մ. Նահանգներու և Գանատայի Շրջանային Վարչութեան դիւանի անդամ էի: Ներկայ էին Իրմա Տէր Ստեփանեանը, Ժիրայր Աթթարեանը, Հայկ Ալահվերտեանը (արուեստաբան, Տիթրոյթէն), Մայք Թերզեանը, Սոնա և Նայիրի Ծառուկեաննները և քանի մը բարեկամներ:

Ահա և 17-12-1983-ի այդ հանդիպումը, որուն ընթացքին արծարծուած էին ազգային նիւթեր:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ

Խմբագիր «Նայիրի» շաբաթաթերթի, գրող

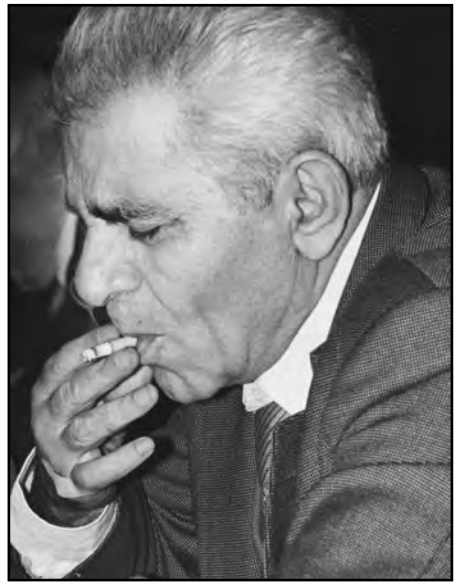

Ես կ'ըսեմ որ ներկայ Դաշնակցութիւնը, դժբախտաբար, իր անցեալի կեցուածքին հաւատարիմ չէ, որովհետև Դաշնակցութիւնը հիմա պէտք էր շատ աւելի մօտիկ զգար ինքզինքը Հայաստանի, քան երեսուն տարի առաջ:

Դաշնակցութիւնը իր հերոսութիւններէն հրաժարեցաւ, դուք ալ (ոամկավարներդ) ձեր լրջութենէն ձանձրացաք:

Ժ. Աթթարեան- Ձեր մէջ ամենէն լաւ Անդրանիկը ճանչցողը գիս համարեցիք: Անդրանիկը ինչ որ կ'ըսէ հիմա, դպրոցական գրասեղաններու վրայ ալ կ'ըսէր, որովհետև ինքզինքին հաւատարիմ է այդ հարցին մէջ.- Հայաստան, հայութիւն, սփիւռք, ևլն.: Բայց մտահոգութիւն մը արթնցաւ մէջս, Յակոբ, երբ ինք քեզի հարցուց թէ ինչո՞ւ դուք 40-50 տարի առաջ Հայ Դատ չէիք հետապնդեր, և դուն պատասխանեցիր թէ հայրենիքը հիմա այդպէս կ'ուզէ: Գիտնալու ես որ այդ կառավարութիւնը ինչ-ինչ ազդեցութիւններու կրնայ ենթարկուիլ: Վաղը եթէ յանկարծ ըսեն որ թուրքերը մեր բարեկամներն են...

Յ. Վարդիվառեան- Ո՞վ ըսէ...

Ժ.Ա.- Հայաստանի պետութիւնը:

Յ.Վ.- Ատիկա դաշնակցականները 50-60 տարի առաջ ըսած էին:

Ժ.Ա.- Եղբայր, ի սէր Աստուծոյ, մի փոխեր այդ խօսակցութիւնը: Հայաստանի պետութիւնը համաձայն ըլլայ որ որոշ քաղաքականութիւն մը

վարուի թէ դուք այդ քաղաքականութեան հետևիք՝ եթէ վաղը յանկարծ պատահի որ ռուսերը ըսեն թէ թուրքերու հետ հարց չունին, այն ատեն Հայաստանը պիտի ըսէ որ մենք թուրքերու հետ խնդիր չունինք. դուք որո՞ւ պիտի հետևիք ձեր քաղաքականութեամբ:

Յ.Վ.– Ոչ...

Ա. Ծառուկեան– *Լաւ, լաւ, աւելի պարզ, քոնքրէթի՝ հայաստանցիի բառով: Ասիկա անեքտոտ մըն է, բայց իրական: Պէտք է ըսեմ որ յուշեր գրելու սովորութիւն չունիմ, բայց ապրող էջեր՝ այո՛: Տքթ. Ճէպէճեանը կը ճանչնա՞ք. Բարունակ Թովմասեանը անչուշտ կը ճանչնաք: Սիլվա Կապուտիկեանի հետ այս երկուքը նստած են քով-քովի, ու ես «Արմէնիա» պանդոկի սենեակս պիտի երթամ. տոլարով «պար» մը կայ, հոն այս երեքը տեսայ. կային ուրիշ երեք հոգիներ ալ, որոնց կռնակը տեսայ: Սիլվան տեսաւ զիս ու կանչեց. չկրցայ ոչ ըսել:*

Պարզուեցաւ որ սկսուած խօսակցութիւն մը կ'ընդմիջուի իմ մուտքովս: «Պիտի չարունակեմ» ըսաւ փրոֆեսէօրը: «Ի՞նչ, Դաշնակցութիւնը կը ծեծուի... սանկ կ'ընեն, նանկ կ'ընեն»: Տեղ մը եկաւ որ չկրցայ լռել: Դիմացը երեք հատ հայաստանցի՝ Մուրատեան Լայլն, Քաղսովետի նախագահ: Հայաստանի կարևոր քանի մարդոցմէ երեքը հոն էին:

Ուրեմն. «Բարունակ, չէ ճանըմ, կը չափազանցես կոր...»:

«Ծօ Անդրանիկ, անոնք քեզի ինչե՛ր ըրին...»:

«Ջէյ,– ըսի,– հիմա դուն ըսէ Պէյրութի մեր գործունէութեամբ Հայաստանի ի նպաստ ուրիշ ի՞նչ կրնայինք ընել, կ'ուզէինք ընել, որ Դաշնակցութիւնը խանգարեց: Դուն հանդէս կ'ընես, անոնք ալ կ'ընեն. անոնք մարզահանդէս կը կազմակերպեն, դուն ալ մարզահանդէս կը կազմակերպես: Անոնք թերթ ունին, դուն ալ թերթ ունիս: Անոնք իրենց հանդէսին վարչապետ, նախագահ կը բերեն, մենք ալ մեր հանդէսին ներքին նախարարը կը բերենք: Զկայ բան մը որ դաշնակցականները ընեն Պէյրութ քաղաքի մէջ և մենք՝ հայրենիքի բարեկամներս, չկարենանք»:

«Ինչո՞ւ անանկ կ'ըսես, Անդրանիկ», ըսաւ փրոֆեսէօրը:

Հայաստանցիներէն մէկը «փրոֆեսէօր, Ծառուկեանը քոնքրէթ ասաց» ըսաւ: Անոնք այդպէս են, «թաչխալայի» չեն հաւատար:

«Այո, օրինակ պիտի տամ», ըսաւ ան. «Գերսամը Ամերիկա պիտի երթար. երեք օր աշխատեցանք: Քամալ Ճումպլաթի միջամտութեամբ հազիւ կրցանք վիզա առնել: Դաշնակցութիւնն էր որ կը խանգարէր: Ինչե՛ր քաչեցինք մինչև որ Գերսամին վիզան ապահովենք...»:

Դիմացինը. «Ուրեմն դուք յաղթեցի՛ք», ըսաւ: «Գերսամը գնա՞ց Ամերիկա.

գնա՛ց։ Հա, երեք օր նեղուխիւն քաչեցիք։ Ենթադրելով որ Դաշնակցութիւնն էր այս արգելքը դնողը կամ ժուռնալ գրողը»։

Եւ այսպէս ահագին վիճաբանութեան բռնուեցանք։ Հայաստանցիները չատ յստակ գիտեն այսօր, չչափազանցենք։ Ժիրայրը սուր-սուր ձեր ըսածը աւելի ճիշդ քոնքրէթ ըսաւ. Հայաստանէն կ՚ուզէք որ հրամա՞ն առնէք. դուք այդպէս բան չէսիք բայց գրեթէ ըսիք։

Հիմա հարցը սա է։ Հայաստանի մէջ մինչև 60-ական թուականները մեզի կը նայէին,- ամբողջ սփիւռքին,- կուսակցական ակնոցով, և այդ ակնոցը կոմունիստական կուսակցական ակնոց էր։ Սփիւռքահայութիւնը անոնք երկու մասի բաժնած էին՝ հայրենիքի դաւաճաններ, հայրենիքի բարեկամներ։ Նոյեմբեր 29-ը տօնողները լաւ հայեր են՝ իրենց ուզածն են. չտօնողները՝ դաւաճան են։

Քսանհինգ-երեսուն տարիներէ ի վեր այդ ակնոցը հանած են ու պետական ակնոց դրած սփիւռքին կը նային. այսինքն՝ սփիւռքի բոլոր հայերուն կը նային հաւասար։ Հայաստանէն կու գան Սերօ Խանզադեան, Եդուարդ Թօփճեան, Վահագն Դաւթեան, մտաւորականներ, կ՚այցելեն առաջին անգամ (Նչան Փալանճեան) Ճեմարան, կ՚այցելեն բոլոր դպրոցները, խորհրդիւն չեն դներ։ Իրենց հետ երբ խօսիս Հայաստանի մէջ թէ դուրսը, իրենց ուզածն այն է որ հայ մնանք։

Հայ Դատի պաշտպանութիւնը սփիւռքի մէջ անոնց համար հայ մնալն է։ Դպրոց բանալո՞վ կը նպաստես այս հայ մնալուն, ակումբ բանալո՞վ, դաշնակցական թերթ կը հանես թէ հնչակեան՝ միևնոյնն է։ Ի հարկէ, նուրբ կուսակցականօրէն, գիտեն թէ այդ երկրին վարչաձևը ի՛նչ է. կուսակցական մարդը երբեք չի չեղիր իր ճամբէն։ Այնտեղէն եկող մարդը կոմունիստ ընկերոջ մը հետ գաւաթ մը աւելի օղի կը խմէ, մտերիմ քանի մը խօսք կ՚ըսէ, այդ ուրիչ բան է։ Բայց պետութեան ունեցած դիրքը այս է և նաև տրուած վիզաներն ալ այդ կը փաստեն։

Պէյրութի մէջ առ նուազն ութ-ինը պաշտօնեաներ կան հիւպատոսարանը։ Անոնց դերը ուրիչ բան չէ, եթէ ոչ հայ կեանքի երակները բռնել և ըստ այնմ գործել։

Յ.Վ.- Ուրախ եմ ձեզմէ լսելով թէ քսանհինգ տարիէ ի վեր Դաշնակցութեան այդպէս կը նայիք. ուրեմն մենք յաջողած ենք մեր նպատակին մէջ։

Ա.Ծ.- Առանց հեգնանքի ըսեմ որ ուրախութեանդ ես երկու անգամ կը միացնեմ խմս։ Քիչ առաջ երբ ես ըսի մրցանակը ձեզի՝ ռամկավարներուդ տանք, գուցէ կարծեցիք թէ հեգնանք էր. ո՛չ։ Ի պատիւ ձեզի, ես, մէկ Անդրանիկ Ծառուկեան, դէմ գրած առենս, օրինակ, Վահէ-Վահեանը մամուլով հայրենիք կ՚ըսէր կը կենար։ Ես կը հակադրուէի, բայց ի՞նչ

պայմաններու տակ…։ Եղիչէ Զարենցները, Ակսել Բակունցները, Թոթովենցները մահացած ատենը, չըլլալիք յօդուածներ կը գրէի։ Յանկարծ, օր մըն ալ, «Զարթօնք»ի մէջ ի՞նչ կադամ,– երբ կարդալ կ'ըսեմ, ուրեմն գրուած է։ երբ գրուած է, ուրեմն դուք ալ կրնաք կարդալ, ստուգելի բաներ են,– յօդուած մը կը կարդամ (ըսեմ հոս որ գրածիս պատասխան մըն էր։ գրածս քիչ մը հեւետրական, եթէ կ'ուզէք՝ երիտասարդական չափազանցութիւններով, ծանր բառերով) «Ի՞նչ կ'ըլլայ, Ծառուկեանը Բակունցին, Զարենցին, Թոթովենցին համար… մենք կը հաւատանք մեր երկրի արդարադատութեան»։ Այս են բառերը։ եթէ անոնք յանցանք մը չունենային՝ չէին պատժուեր։ Այս էր մթնոլորտը։

Հիմա, ես ո՛չ կ'այպանեմ այն ժամանկուան այսպէս գրողը և ո՛չ ալ պատիւ կը զգամ այն ատեն Զարենցները սպաննողներուն դէմ գրելուս համար։ Սակայն մէկ բան կայ։ իրողութիւնները, պատմական իրողութիւնները պէտք է միշտ աչքի առջև ունենաք և ատկէ մեկնած է որ ներկան դատէք։ Ես կ'ըսեմ որ ներկայ Դաշնակցութիւնը, դժբախտաբար, իր անցեալի կեցուածքին հաւատարիմ չէ, որովհետև Դաշնակցութիւնը հիմա պէտք էր չատ աւելի մօտիկ զգար ինքզինքը Հայաստանի, քան երեսուն տարի առաջ։ Ջ'զգար կոր ատիկա։

Ռամկավար Կուսակցութիւնը կը չարունակէ կոր ինքն իրեն հաւատարիմ մնալ։ այսքան։ Բայց ի՛նչ կ'ըլլայ կոր այս անգամ։ իրենց հաճելի չէ որ դաշնակցականներուն նոյն աչքով կը նային Հայաստանէն եկողներ։ Այս պատահեցաւ։ ես մորթիս վրայ գիտեմ։

Պիտի երթամ Հայաստան։ Պէյրութի մէջ վիզա պիտի տան ինծի։ Կաթողիկոսին 25ամեակն է։ Փետրուար 1958–ին գացած եմ Հայաստան։ Ուրեմն կ'ըլլայ 25 տարի լման։ Յանկարծ «Նիւթ» կ'ըսէ պաչտօնեան։ Այն ատեն հայ չկար դեսպանատան մէջ։ Կաթողիկոսէն հեռագիր կու գայ։ «Ձեր վիզան պէտք է լինի, պահանջեցէք»։ Կ'երթամ դարձեալ։ «Նիւթ»։ Շան պէս ետ կը ղրկեն կոր։ Վերջապէս օրը եկաւ։ Հայաստան գացի։

Օր մը ներքին նախարարը կու գայ Կաթողիկոսին քով, ձեռքին երկու հեռագիր, որ՝ «Վեհափառ, այն անձը, որուն համար մենք վիզա տուինք ձեր փափաքով, անոր մասին այս հեռագիրները ստացանք»։ Ի՞նչ է։ մէկը՝ «Շատ կեղծաւոր, չատ խորամանկ մարդ է Ծառուկեանը։ զգուշացէ՛ք»։ Հեռագրողը՝ Հայաստանի բարեկամ մը։ Երկրորդը՝ ամենէն ահաւորը այս է։ «Ծառուկեանի Հայաստան հրաւիրուիլը չատ գէչ տպաւորութիւն կը ձգէ մեր չրջանակին վրայ»։ Թէ ո՞ր չրջանակին, այն ալ դուք ստուգեցէք։ «Այս երկու հեռագիրները ի՞նչ ընենք, Վեհափառ. մենք այսպիսով այս մարդու վիզան կապեցինք», այսինքն՝ կեցուցինք։ Վեհափառը կ'ըսէ. «Ես Պրն. Ծառուկեանը չեմ տեսած, չեմ ճանչնար անձամբ, իր գրութիւններէն կը

ճանչնամ. գրուածիններ՝ որոնք ձեզի ալ ծանօթ են։ Բայց դուք իմ վրաս առաւելութիւն մը ունիք. կը ճանչնա՞ք այս հեռագիրները ձեզի տուողները»։

«Ես չեմ ճանչնար. ինծի անծանօթ մարդիկ են», կ՚ըսէ։ «Եթէ այս անձերը ձեր մօտ վարկ մը ունին, անոնց խօսքը կարևոր է՝ թող չգայ Ծառուկեանը»։ Գլուխը չարժելէն գնաց…։

Շաբաթ մը վերջ եկաւ։ «Մինիսթըրների ժողովին տարուած է մէկ վիզայի պատմութիւնը, Վեհափառ, քակեցին վիզան։ Գիտէ՞ք ինչ մտքով։ Գերմանացի, ֆրանսիացի, անգլիացի ժուռնալիստներ գալիս են Մոսկուա, ուտում, խմում, գնում ու մեր դէմ են գրում։ Մի հատ էլ հայ թող գայ Երևան, ուտի, խմի, գնայ մեր դէմ գրի…»։

Այս մտայնութիւնը, սիրելիս, այս ալ ջնջուեցաւ, պէտք է ըսեմ։

Յ.Վ.– Գիտէ՞ք ինչ է ձեր առաւելութիւնը. երեսուն տարի Դաշնակցութիւնը լաւ ճանչնալով, հիմա ալ լաւ սկսած էք ճանչնալ Ռամկավար Կուսակցութիւնը:

Ա.Ծ.– *Այո, ապրի՛ս, Ռամկավար Կուսակցութիւնը լաւ կը ճանչնամ, և ի պատիւ իրեն ըսեմ որ երեսուն տարի հրաշալի գործ կ՚ընէր. բայց այս վերջին 30ամեակին ինքն ալ սկսաւ…*

Յ.Վ.– Այն օրուընէ սկսեալ որ մեզ ճանչցաք, մեր գործը սկսաք լաւ չտեսնել, ուրեմն… գալիք երեսուն տարիներուն ճանչնալ սկսէք հինչակեաններ կամ հայ համայնավարներ:

Ա.Ծ.– *Շուտով ըսեմ. Դաշնակցութիւնը իր հերոսութիւններէն հրաժարեցաւ, դուք ալ ձեր լրջութենէն ձանձրացաք։*

Յ.Վ.– Որովհետև մեզի բարեկամներ շատցա՞ն. անո՞ր համար:

Ա.Ծ.– *«Գալ տարի Վան» ըսելը ընդունեցէք որ «Գալ տարի Մայիս 28-ը Հայաստանի մէջ տօնենք»էն տարբեր չէ։*

Յ.Վ.– Ո՛չ, տարբերութիւնը մեծ է:

Ա.Ծ.– *Օրինակ։*

Յ.Վ.– Մէկը այն է որ հիմնաւորուած հայրենիքի մը համար կ՚ուզէ երթալ… «հեծանիւներով», իսկ միւսը՝ մերը, մաքուր հայրենասիրութեամբ ըսուած է:

Հայկ Ալահվերտեան– *Ի՞նչ է լուծումը մեր անմիաբանութեան։* 1974-ին *երբ թուրքերը կիպրոս մտան, Քիսինճըրը «գոնկրէչընըլ գոմիթէի»ի առջև քաշուեցաւ։ Կարգ մը գոնկրէսմէններ իրեն ըսին թէ իրենց չրջաններուն*

մէջ ունին յոյները, որոնք իրենց քուէ պիտի տան ընտրութիւններու ժամանակ, մինչդեռ Ամերիկան Թուրքիոյ դրամ կը ղրկէ և Թուրքիան ալ Կիպրոսի վրայ կը յարձակի՝ առանց որ իրենք բան մը ընեն։ Ներկայացուցիչներէն մէկը ըսաւ իր համայնքին կէսէն աւելին յոյներ են։ Քիսինճըրը պատասխանեց. «Յոյները անմիաբան են և անոնց քուէներէն երբեք չվախնաս։ Կը ճանչնամ յոյներ, որ աւելի հանրապետական են քան Ռաքֆելըրը։ Դուն երբեք հոգ մի ըներ. յոյնը երբեք չի միանար»։

Իրմա Տէր Ստեփանեան– Ես Քիսինճըրին վրայ շատ մեծ վստահութիւն չունիմ, իր պատասխաններն ալ շատ կարևոր չեն, որովհետև որևէ լուծում որ գտած է բանի մը, միշտ սխալած է: Աֆղանիստանի, Իրանի, Կիպրոսի մէջ շատ սխալ գործեր ըրած է: Ի՞նչ ըսել կ'ուզէ. հանրապետական հրեաներ ալ շատ կան...:

Ա.Ծ.– *Հակառակ Պրն. Յակոբին չատ չարաչուք վճիռին, ծերացած չըլլալս փաստելու համար, ահա՛ կը խմեմ կենացը...։*

Մարզպետ Մարկոսեան– Այս Հայկական Դատը ինչի՛ կը նմանի, գիտէ՞ք: Մաթեմաթիքի մէջ կարգ մը անլուծելի հարցեր կան: Իսկապէս անլուծելի հարցեր կան, և անոգին վարժապետներ կան որ կ'աշխատին լուծել: Մեր կուսակցականները կամ կուսակցական ղեկավարները այդ վարժապետներն են, որոնց գլուխէն վեր է այս հարցը: Մեր ունեցած միջոցներով նման հարց մը չենք կրնար լուծել: Թէ օր մը «ճինիըս» մը գայ և այդ հարցերէն մէկը կամ երկուքը կարենայ լուծել՝ այդ տարբեր: Բայց կացութիւնը այդ է:

Ա.Ծ.– *Ամօթ չըլլայ Յակոբ, քանի՞ տարեկան ես։*

Յ.Վ.– Երեսունը անց:

Ա.Ծ.– *Ուրեմն երեսուն տարի առաջ սկսուտ էիր։ Ուրեմն ես երեսուն տարի առաջ Ամերիկա եկայ։ Ամերիկայի բոլոր քաղաքները,– թերևս դուք չէք գացած,– այցելած եմ։ Այն ատենը ես լոզունգ մը մէջտեղ նետած էի։ Ըսած էի,– չմոռնաք, դաչնակցական էի այն ատեն,– որ մեր անցեալի յեղափոխականները եթէ միայն զէնքով կայ հայոց փրկութիւն կ'ըսէին՝ երբ ժողովուրդին մեծամասնութիւնը տգէտ էր և միայն փոքրամասնութիւնը կը հետևէր դժբախտաբար, և դեռ մտայնութիւն մըն ալ կար որ զէնքով կռուղներուն դէմ էր,– «քանի մը ֆետայի լեռ ելեր են մեր քաղաքին հանգիստը կը խանգարեն, պետութեան ուշադրութիւնը մեր վրան կը հրաւիրեն... ևլն.»,– այն ատեն իրապէս որ հայութեան պէտք եղածը զէնքն էր՝ երբ թուրքը, քիւրտը, չեմ գիտեր ինչը կու գար տունդ, ստացուածքդ կը գողնար, ընտանիքդ կը պղծէր, ստրուկ կ'ապրեցնէր։*

Ուրիչ ի՞նչը կ՚արժէր՝ եթէ ոչ զէնքը։

Այդ չրջանը անցաւ։ Հիմա քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ կ՚ապրինք. մեր կեանքը վտանգուած չէ, պաշտպանուած է։ Հիմա ալ հայութեան փրկութիւնը հայ մչակոյթը ճանչնալուն մէջ է։

Ռամկավար, դաշնակցական անուննները հոլովելէն անկախ, իրականին մէջ ըրածնին նոյն բանն է։

Յ.Վ.– Այո, Հայ Դատի վերաբերեալ օտար լեզուներով հատորներ հրատարակենք, միջազգային մամուլի մէջ Հայ Դատի վերաբերող յօդուածներ գրենք: Երբ Հայ Դատ ըսենք՝ հասկնանք խաղաղ միջոցներով ազնիւ հետապնդումը: Փրոփականտով Հայ Դատ հետապնդենք: Զերթանք Գերսամին «Գալ տարի Վան» խօսքին:

Ա.Ծ.– *Այս ըսեմ որ այդ առթիւ Գերսամին մազերը փետեցին...։*

Յ.Վ.– Մեր յետադիմական ռամկավարները:

Ա.Ծ.– «*Միայն զէնքով կայ հայոց փրկութիւն*» *ռամկավարներն ալ ունեցան։ Անդրանիկ, Գէորգ Զաւուշ, Սերոբ Փաշա չունեցան, բայց անոնք ալ զէնքի գործ ունեցան։*

Յ.Վ.– Այո, Մխօ Շահէն, Միհրան Տամատեան...:

Ա.Ծ.– *Սակայն երբ սփիւռք եղանք այլևս, զէնքի բան չմնաց։ Իբրև գրող սա պատկերը տուած եմ։ Կուսակցութիւնները եղեռնէն վերջ գետնին տակը չանցան։ Դրամագլուխ մը ունէր ամէն մէկը և կ՚ուզէր պահել։ Ճիշդ խանութ մը ժառանգելու պէս։ Բայց զէնքի առևտուրը այլևս չհաաբեր չթուեցաւ, որովհետև պէտք չկար։ Ինչպէսի մարդիկ խանութը պահելու համար մտածեցին. օրուան պահանջքը ի՞նչ է. գրենական պիտոյքներ, տետրակ, կողք, մատիտ... և մրցումը հոն էր։*

Սակայն խանութին «արմա»ն (ցուցատախտակը) նոյնը մնաց. «Հոս կը ծախուի...» ըսենք։ Անցեալի խանութը Հ.Յ.Դաշնակցութիւն չէ՞ր։ Հիմա ո՛չ յեղափոխութիւն կայ, ո՛չ ալ պատճառ։ Բայց քսան տարեկան տղայ մը գրենական պիտոյքով այդքան ալ չի խանդավառուիր, Ո՛չ ալ զէնքով։ Անոր համար «արմա»ները պահած են։ Ռամկավարները բաւական դիմացան այս զէնքի–մէնքի փորձութեան... Բայց հիմա իրենք ալ վարակուեցան «գալ տարի Վան»ով։

Յ.Վ.– Մեր զինանշանը գիտէք: Ձէնք չկայ հոն: Փետուր կայ, կարկին կայ...

Մ.Մ.– Եւ «քիւրէկ» կայ:

Ա.Ծ.– *Գուրգէն Մահարին գիտէք։ Հայաստանի ամենէն պանծալի գրագէտը։ «Այրուող Այգեստաններ»ու մէջ կ'ըսէ որ ինքը ռամկավար է, «խալխ» ռամկավար, ո՛չ միայն գաղափարներով, որովհետև «թրաժետի» մըն ալ կայ իր կեանքին մէջ։ Իր հայրը ռամկավար եղած է, քեռին՝ դաշնակցական։ Տունին մէջ արկածով հրացան մը կը պայթի քեռիին ձեռքէն և հայրը կը մեռնի՝ իր ուժը տարեկան եղած աւեղին։ Ուրեմն այդ «Այրուող Այգեստաններ»ու մէջ...*

Յ.Վ.– Որուն թերթօնը մենք տպեցինք առաջին անգամ «Զարթօնք»ի մէջ...

Ա.Ծ.– *Այո, այո, եթէ նոյնուիթեամբ տպեցիք, պռաւօ։ Ուրեմն այնտեղ կը զգաս որ մարդը միշտ ինքն իրեն հաւատարիմ է։ Կ'ըսէ որ Վանում երեք կուսակցութիւններ կային՝ դաշնակցական, հնչակեան և ռամկավար։ Ամէն մէկը իր քայլերգը ունէր։ Դաշնակցականներու քայլերգը՝ «Մշակ Բանուոր»ը, հնչակեաններուինը՝ «Հեռաւոր Երկիր»ը, ռամկավարները հիմն չունէին, որովհետև անհիմն կուսակցութիւն մըն էր։ Սրամտութիւն ընելու սիրոյն չէ ըսածս, ինք, ըսի, ծնունդով ռամկավար էր։*

Յ.Վ.– Մեր ուժը ո՛ւն է, ընկեր Ծառուկեան: Այդպիսի սրամտութիւններ շատ կրնանք ընել մենք. ու այդ մեզ կը զօրացնէ: Բարդոյթ չունինք միւսներուն նման:

Ա.Ծ.– *Աստուած պահէ։*

Մ.Մ.– Հիմա այստեղ օրակարգի ճշդում մը կայ: Քիչ առաջ բողոք եղաւ որ Յակոբը ի՞նչ իրաւունքով Անդրանիկին ընկեր Ծառուկեան կ'ըսէ՝ երբ մենք է որ իրաւունք ունինք Անդրանիկին ընկեր Անդրանիկ ըսելու:

Յ.Վ.– Ես անանկ բան չլսեցի...

Ա.Ծ.– *Բոլոր կուսակցականները իրարու ընկեր կ'ըսեն։*

Յ.Վ.– Աւելցնեմ բան մը ևս. երբ կուսակցութեան մէջ աչքերս նոր կը բանային, ինծի Գերսամը, Փրոֆեսէօրը, Մեթրը կ'ըսէին թէ Ծառուկեանին հայրենասիրութիւնը վարակիչ դառնալու է: Եւ մեր նպատակը պէտք է ըլլայ...

Ա.Ծ.– *«Նայիրի»ի ուղեգիծը։*

Յ.Վ.– Ո՞չ: Որ Ծառուկեանին պէս մարդիկ, մտաւորականներ, հասուն գրողներ, ղեկավարներ ճիշդ ուղին գտնեն:

Ա.Ծ.– *Կը մաղթեմ որ ճչմարիտ ըլլան ըսածներդ։*

Յ.Վ.– Կը յիշեմ, Պէյրութի Զարեհ Նուպար ակումբին մէջ ձեր առաջին դասախօսութեան ներկայ եղած եմ: Հայաստանէն նոր վերադարձած էիք, Հայաստանի մասին պիտի խօսէիք: Բոլոր մեր ընկերները հոն էին: Դուրսը կը խօսուէր. «Երանի ամէն նախկին դաշնակցական ղեկավար, առաջնորդ, խմբագիր իրական հայրենիքը տեսնէ»: Ու ըսեմ այս ալ. երբ ամէն հայ իրական հայրենիքը ճանչնայ՝ մենք կրնանք լուծուիլ այլևս. մենք ինքնանպատակ կազմակերպութիւն մը չենք:

Ա.Ծ.– *Այսինքն կամուրջին վրայ նստող չէք:*

Յ.Վ.– Այն օրը որ մեր դաշնակցական ընկերները տեսնեն որ այդ է մեր իրական հայրենիքը, հիմնաւորուած Հայաստանը հոն է իր ժողովուրդով՝ մենք չկանք այլևս սփիւռքի մէջ. կը լուծուինք:

Ժ.Ա.– Դաշնակցականներն ալ ուրիշ բան չեն ըսեր արդէն: Այն օրը որ իրականանայ, մենք չկանք...:

Ա.Ծ.– *Առաջին երթալուս, քսանհինգ տարի առաջ, սեղան մը կար: Օրուան հիւրը ես էի: Սեղանին ամենէն ծայրը «չոճուխ»ի պէս տղայ մը նստած էր. Սերոն դեռ այս «պըյըխ»ները չուներ, ոչ ալ «Սպարապետ»ը գրած էր: «Որքան գիտեմ–, ըսի,– «պարոն»ը չատ յարգի բառ չէ ձեզի համար, բայց «ընկեր» բառն ալ չատ աւելի մաքուր էր, երբ կուսակցութիւնները չկային»: «Է՛դ սրիկայ դաշնակները դաւաճանում են հայրենիքին», ըսաւ Խանզադեան:*

«Նախ այդ կուսակցութիւնը անուն մը ունի: Թուրքերն են որ «դաշնակ» կ՚ըսեն: Եւ յետոյ, եթէ գիս դաշնակցական համարելով այդ բառը կ՚ըսէք՝ չիտակ չէ, ընկերներ,– ըսի,– այդպէս որակել: Իսկ եթէ դաշնակցական չէք կարծեր, և՛ մ, և լուրեր կ՚ուզէք առնել, ես լուր տանող-բերողը չեմ»: Կարծեցի այսպիսով փակուած կ՚ըլլար խօսակցութիւնը:

Եդուարդ Թօփճեան, նախագահը, ըսաւ. «Սերօ, այս բաները հոս մի խօսիր. վաղը եկէք գրասենեակ և հոն վիճաբանեցէք»:

«Է՛, ըսաւ Սերօ, հակառակ դաշնակցական ըլլալուդ՝ լաւ մարդ ես եղեր»:

«Շնորհակալ եմ,– ըսի,– որ այդպէս կը մտածէք. բայց աւելի ճիշդ կ՚ըլլար եթէ ըսէիք՝ դաշնակցական ըլլալուդ համար լաւ մարդ ես»:

Եւ Գուրգէն Մահարին, որ սեղանին եռևն էր, որպէսզի ուրիշներ չնչմարեն, ձեռքով նշան ըրաւ...:

Հիմա տարիներ անցած են: Այսօր կ՚երթամ. երիտասարդութիւնը Դաշնակցութեան մասին գաղափար չունի: Գիւղերը կը պտտիս, Դաշնակցութեան մասին թերևս բառ մը լսած են: Նախկին «ֆանաթիզմ»ը գոյութիւն չունի: Բայց ըլլա՛յ արտասահմանի, ըլլա՛յ Հայաստանի մէջ, այդ նեղմիտ, կուսակցամոլ մարդիկը չկան: «Փրոֆեսիոնէլ» կուսակցականներու համար

կուսակցութիւնը ամէն ինչ է։ Ատենը մէկ հակադաշնակցական յօդուածներ պէտք է գրեն, ինչպէս մեր մէջ Մինաս Թէօլէօլեան մը ունինք, սովետ ռեժիմին դէմ «չէկխոթ-մէկխոթ»...։

Յ.Վ.– Բայց զինք «Հայրենիք»ի խմբագրութենէն հանեցին։ Շրջան մը անգործ մնաց. ասիկա Ժիրայրին չեմ ըսած, բայց լսեր եմ որ եկեր է մեզի ըսելու թէ որքան մեզի դէմ գրած է, նոյնքան ալ դաշնակցականներուն դէմ կրնայ գրել...։

Ա.Ծ.– *Անիկա անգամ մը գրած է. «Ծառուկեանն ալ դարձեր է Մոսկուայի սրինգը, թուխթակը»։ Ես ալ պատասխանեցի. «Ադէկ, մի՛չտ պիտի նախընտրեմ Հայաստանի պաշտպան Մոսկուայի սոխակը ըլլալ, քան թէ թուրքերու զէնք տուող Ամերիկայի թուխթակը»։*

Ժ.Ա.– Անդրանիկ, կը ներես, ես ալ երկու խօսք պիտի խօսիմ այս քաղաքական բաներուն մասին։ Յակոբ, երկու բառ ալ ինձմէ մտիկ կ'ընե՞ս։

Սիրելի Անդրանիկ, մշակոյթ ևլն. շատ աղէկ, կառավարութիւններու մօտ աղերսներ ևլն. ... եղաւ քառասուն տարի։ Սերունդներ մեծցան հայրենիքէն զրկուած, հողերէն դուրս նետուած. այսպէս մեծցան այս տղաքը։ Իրողութիւնը այն է որ այլևս կորսնցնելիք բան չունինք։ Ամէն ինչ կորսնցուցած ենք։ Եկէք նայինք այս քաղաքակիրթ երկիրներուն։ Կը տեսնէք որ ինչ ալ ընենք մշակութային, ուսանողական մարզերուն մէջ, քաղաքակիրթ կերպով, ինչ ալ ընենք՝ նուազագոյն արտայայտութիւն անգամ չենք կրնար գտնել որևէ պետական, ամերիկեան, ֆրանսական և այլ խաւերէ ներս։ Դեսպանատան մը մէկ ապակին կոտրես՝ հարիւր անհատ քու մասիդ կը խօսի ու քու դատիդ մասին կ'արտայայտուի։

Երկու տարի առաջ Ֆրանսա էի, Մարսիլիոյ հայկական դպրոցը։ Յանկարծ երկու *քամիոնէթ* եկան, մէջէն չորս-հինգ հոգի իջան՝ ձեռքերնին *սինեմայի քամերա*ներ։ Պելճիքայի պետական *թելեվիզիոն*ի ընդհանուր տնօրէնն էր։ «Այս պզտիկները պիտի նկարենք», ըսաւ։

Մէկ ժամնոց *ֆիլմ* մը պատրաստելու վրայ էր մարդը՝ հայ պատմութիւնը ներկայացնող։ Երեք սերունդ՝ անցեալ սերունդէն, հինէ հայերէն և հոս վերապրողներէն։ Խօսակցութեան բռնուեցայ հետը և հարցուցի թէ ինչո՞ւ։ Ասկէ երկու տարի առաջ Թուրքիա ղրկուած էր *ֆիլմ* մը պատրաստելու համար հոնտեղի պատմական վայրերուն մասին։

«Կ'երթամ կը տեսնեմ աւերուած եկեղեցի մը, կը հարցնեմ թէ ի՞նչ է այս, կը պատասխանեն թէ այստեղ ժամանակ մը *խայրն*ներ կային, հայեր կային, որոնք պետութեան դէմ էին ու ձգեցին գացին։ Հետաքրքրուեցայ տեսնելու համար թէ հայերուն ի՞նչ պատահած է։ Գացի պետութեան ու ըսի թէ

այսպիսի հարց մը կայ. կ'ուզեմ հայերու պատմութիւնն ալ ներկայացնել: Ինծի պիտճէ տրամադրեցին: Ասկէ երեք շաբաթ առաջ թրքական ցոյց մը կար: Որքան Գերմանիա, Ֆրանսա, Պելճիքա թուրք կայ՝ հաւաքուած ու հայութեան դէմ ցոյց կազմակերպած էին: Կատղեցայ: Նայէ՛, եթէ այս մէկ ցոյցին դէմ դուք տասը ցոյց չընէք՝ հայ չէք: Ես եթէ չտեսնէի Թուրքիոյ մէջ ձեր եկեղեցիներուն վիճակը, ձեր մասին երբեք պիտի չհետաքրքրուէի: Մէկի դէմ դուք տասը հատ պիտի ընէք», ըսաւ *ժուռնալիստը*:

Անդրանիկ, ուրիշ ձևով կարելի չէ դատ ըսուածը ներկայացնել:

Ա.Ծ.– *Կ'ամչնաք ըսելու ԱՄԱԼԱ-ի տերորները:*

Ժ.Ա.– Ինչո՞ւ կ'ամչնանք: Քովս երեք անգամ եկան Էֆ. Պի. Այ.ի պաշտօնեաները: Դեռ միևչև այսօր ալ հեռաձայնիս կը հսկեն:

Ի.Տ.Ս.– Ամերիկայի մէջ կ'ամչնաս: Խորքին մէջ բոլորս գոհ ենք որ կ'ընեն: Ֆրանսայի մէջ այդպէս չէ:

Ժ.Ա.– Ինծի պէս, ուրիշներ ալ չեն ամչնար: «Լաւ, ըսի, բարեկամ, ինչո՞ւ ինծի եկեր ես: Եթէ հայ եմ, երբեք պիտի չկարենամ ըսել որ գէշ ըրինք»:

Հ.Ա.– Քեզի՛ ինչո՞ւ կու գաս. անիկա հասկնանք:

Ժ.Ա.– Ի՞նչ գիտնամ պատճառները: Անունս առեր ես:

Ա.Ծ.– *Ապրիլեան եղեռնէն վերջ Կարտինալ Մերսիէն (պատմական խօսք է ասիկա)... ոչ, ոչ, Լոզանի դաշնագիրէն ետք, ըսաւ որ եթէ այդ անարդարութենէն ետք հայերը աչխարհը կրակի տան՝ ինք պիտի ըլլայ իրենց թողութիւն տուողը: Պատմական խօսք է ասիկա, Պրիւքսէլի տաճարին մէջ:*

Ի.Տ.Ս.– Ամերիկացիներուն քով հայերս «սթարվինկ Արմինիընզ» էինք, վերջերս է որ «թերորիսթ» ճանչցուիլ սկսանք: Գոնէ «թերորիսթ» ճանչցուինք:

Ա.Ծ.– *Միհրան Տէր Մտեփանեանը ծանօթ է: Գրող, լրագրող:*

Օր մը Հալէպ եկած էր: Պէտք է ըսել որ «Նայիրի»ի առաջին տարիներէն ինծի աչխատակից եղած է, ինքը՝ ռամկավար, ես՝ դաչնակցական: Այդ բոլորը մէկ կողմ: Ուրեմն Հալէպ եկած էր ձմեռ օր մը: Որովհետև ինծի բարեկամ էր, փողոցէն քալած տեղն մեր ակումբին առջևէն կ'անցնինք: Ներս կը մտնէ...: Գիտէ՞ք ի՛նչ կը նչանակէ Միհրան Տէր Մտեփանեանին հոն մտնելը. այսինքն՝ ագռաւներու բոյնէն աղաւնի մը կը մտնէ: Ակաուտներու սենեակէն երգի ձայներ կը լսէ: «Ի՞նչ են», ըսաւ: «Հայ սկաուտներ են, Հ.Մ.Ը.Մ.ի տղաքն են», պատասխանեցի: Մտանք սենեակ: Տղաքը անմիջապէս ոտքի կեցան յարգալիր: Ճառ խօսեցաւ այս մարդը. «Տղա՛ք, դուք ապագայ Հայաստանի գինուորները պիտի ըլլաք, դուք ազատամիտ մարդիկ պիտի ըլլաք, դուք Ռ.Ա. կուսակցութեան ապագայ ղեկավարները պիտի ըլլաք...»:

Տղաքը բան չէն հասկնար. յարգանքով կեցած են։ Երևակայեցէ՛ք, Հ.Մ.Ը.Մ.ի ակումբին մէջ։ Մէկ հոգի ձայն չէր հաներ։ Ես ալ կը մտածեմ թէ՛ւը մտնել... բայց չեմ ուզեր խանգարել։ Խօսքերէն ետք տղաքը ծափահարեցին։ Շէնքէն դուրս ելանք։

«Դուն ի՞նչ ըրիր, գիտե՞ս», ըսի, «այս տղոց քարոզ մը խօսեցար, չատ լաւ էր. ըսիր որ մեծցէք և Եռագոյն դրօշակին ծառայեցէք»։

«... Թող երթան ծառայեն», ըսաւ։

Ժ.Ա.– Այս կասկածելի գործիքդ դեռ կը շարունակէ՞ արձանագրել, Յակոբ:

Ա.Ծ.– *«Զէյնէպ» անունով պատմուածք մը ունի, ամենէն գեղեցիկ գրուածքն է։ Զէյնէպը գեղեցիկ կին մըն է, տղու մը կը սիրէ, ուրիշ մըն ալ կը նախանձի։ Կը կռուին...։ «Ես անոր վրայ աչք չունիմ, վրադ քաչէ» խօսքը գրական թերթի մը մէջ կամ որևէ թերթի մէջ, մանաւանդ այդ օրերուն, հրատարակե՛լը...։ Ի՛նչ ընեմ. երեք անգամ սրբեցի, գրեցի, և վերջապէս նոյնութեամբ տպեցի։ Ի՛նչ ռէալիստական ձևով ըսուած է։*

Հ.Ա.– Պոաւօ, Անդրանիկ: Տպեցի՞ր: Ամերիկայի մէջ այն ատեն իսկ չէին տպեր:

Ա.Ծ.– *Ինչ որ կը տպեմ, անիկա կը մնայ։* 1944*–ին էր։ Գռեհկութիւնը նայած թէ ի՞նչ «քոնթեքսթ»ի մէջ կ՛ըսուի։ Ինչ որ կ՛ուզես ըսել, առանց այդ բառերը գործածելու ատիկա ըսելն է։ Գրիգոր Զօհրապը մէկ հատ գռեհիկ բառ չէ գործածած. բայց այդ սիրային պատմուածքները գիտէք թէ ի՛նչպէս գրած է։*

(Այնուհետև ընդհանուր խօսակցութիւն մը ծայր կու տայ Շարլ Ազնաւուրի մասին, որուն հետ նոյն օրը Ծառուկեանը ճաշի հիւրն է եղած Թորգոմ Մանուկեան Սրբազանին:)

Ա.Ծ.– *Տքթ. Քեքլիկեանին հայրը երբ պէյրութ եկաւ՝ «Այստեղ Համբարը Ծառուկեան մը կը սիրէ եղեր, ո՞վ է, տեսնենք հելէ...»։*

«Ես եմ», ըսի։

Ի.Տ.Ս.– Հայրն ալ այդ տարիքին շիփ–շիտակ մարդ էր:

Հ.Ա.– Ճի՞շդ են իր հօր մասին գրածները:

Ա.Ծ.– *Ճիչդ, ճիչդ։ Տքթ. Քեքլիքեան Ցխուսի պէս մարդ մըն էր։ Բերնէն սխալ խօսք մը լսած չեմ ամբողջ կեանքի ընթացքին։*

Ժիրայր, Ճեմարանի առաջին տարին ո՞ր թուականն էր։

Ժ.Ա.– Երեսուն: Բացուեցաւ Բարեկենդանին:

Ա.Ծ.– 31–32 *տարեշրջանը մեզի համար առաջին տարին էր: Զատկի արձակուրդ եղաւ, Մուշեղը (Մուշեղ Իշխան բանաստեղծը) Դամասկոսէն եկած էր, ես՝ Հալէպէն. արձակուրդին որոշեցինք որ Հալէպ երթանք: Մուշեղը ընկերացաւ ինծի: Շոգեկառք առինք, լեռը կը բարձրանայ դանդաղ: «Ճեպընթաց» բառը կայ. անիկա կէսընթաց էր, գիշերուան մէկին հասանք Հալէպ: Վեց ամիս եղած էր Հալէպը ձգելուս: Քրիստափոր պատանեկան միութեան, որուն ատենապետն էի ճեմարան չգացած, վարչութիւնը ժողովի մէջ էր: Ժողով կ'ընէին լուրջ օրակարգով:*

Հ.Բ.Ը. Միութեան տիկնանց յանձնախումբը պարահանդէս կազմակերպած էր Ապրիլ 24–ի օրը: Տոմսակը սեղանին վրայ էր: Տղաքը ժողով կ'ընէին որ երթան ծեծեն, կռուին...: Մուշեղը ըսաւ որ, յանկարծ, Բարեգործականի այն ատենուան քարտուղարը՝ Արիս Շաքլեան, իր ուսուցիչը եղած է Դամասկոս: «Երթանք խօսինք, թերևս բնականօրէն վազ կ'անցնին»: Ուրեմն գացինք Արիս Շաքլեանին քով: Ազնիւ մարդ էր: Բանաստեղծական պզտիկ գրքոյկ մը ունի: Գիրքէն չատ կ'ուզէի ունենալ:

Հ.Ա.– Ես այդ գիրքէն ունիմ:

Ա.Ծ.– *Գոց ալ գիտեմ այդ գիրքէն– «Խեղճ փողոցի չուն իմ, սատակելու համար կերար բաւական թունաւոր չերտ մը հացէն...», այսպիսի տող մը: «Պելետիէ»ն չուներ սատկեցնելու համար թոյներ կու տար: «Փարանթէս»ը գոցենք:*

Ուրեմն գացինք Արիսին քով: Մուշեղը իր նախկին ուսուցչին ներկայութեան անչուչտ համեստ էր: Ես՝ ամբարտաւան: Նստեր ենք: «Պրն. Շաքլեան, այս պարահանդէսը պէտք չէ ըլլայ,– ըսի:– Ես կը ներկայացնեմ Քրիստափոր պատանեկան միութիւնը, պէտք չէ ընէք. Տէր Զօրի ոսկորները... եթէ ընէք՝ պիտի խանգարենք»: «Դուք,– ըսաւ,– բան մըն ալ չէք կրնար ընել. երկու «փոլիս» կը կանչենք, ձեր ականջէն կը բռնեն բանտ կը տանին ձեզ»: Ցայտնի էր որ կը զուարճանար:

Լաւ, ըսինք, կը տեսնուինք: Ըսի որ պիտի ընենք բան մը որ չի կրնար կեցնել: Ի՞նչ է, հարցուց: Դպրոցական եղած ատեններս «քաուչուկ»է գնդակներ կայինն. ասեղով կը ծակէինք, կը սեղմէինք, գնդակը կը տափակնար. յետոյ ջուրի մէջ կը դնէինք, կամաց–կամաց կ'ուռէր: Ցետոյ իրարու դէմ ջուր կը սեղմէինք, ջուրը երեք մեթր... կը նետէր:

«Ցիսուն հատ գնդակ պիտի առնենք, գնդասեղով պիտի ծակենք, փոխանակ ջուրի մէջ դնելու՝ մելանի մէջ պիտի դնենք...»:

«Այո, կ'ընդունիմ, այդ գէնքին դէմ դժուար է պայքարիլ: Կ'ընդունիմ որ չենք կրնար պայքարիլ: Ոտիկանով չ'ըլլար», ըսաւ: « Բայց գիտէ՞ք, ես այդ

ժողովին ներկայ չէի. չեն անդրադարձած որ Շաբաթ օրը Ապրիլ 24 է և Նահատակաց Օրն է»։

Ու Շաքլեան, ապա կ'իմանամ, ըսեր է. «Նուագախումբին պատուիրենք որ ժամը ճիշդ 12-ին սկսի նուագել»։ Երբ ժամը 12-ը անցնի՝ Ապրիլ 25 կ'ըլլայ։ Ինծի այս ըսողը թրքախօս էր. «Խօզիւրը ղափաղաթընտան պէօյիւք», այսինքն թարգմանի՝ «Զքմեղանքը յանցանքէն մեծ»։ Ասիկա կը նմանի այն օրինակին, երբ սուլթանը օր մը կը քալէր, հոպիտին մէկը սուլթանին եռւը կը կսմռթէ, «Ծօ չա՛ն լակոտ, ի՞նչ կ'ընես»։ «Օ՛, կը ներես, թագուհին կարծեցի...»։

Եզրակացութիւն։ Շաքլեան խոստացաւ փոխանցել մեր խնդրանքը։ Իմացանք որ պարահանդէսը յետաձգուած է։ Այնպէս որ Ապրիլ 24-ին պարահանդէս տեղի չունեցաւ։

Ի.Տ.Ս.– Բայց հիմա, Պրն. Ծառուկեան, հարսնիք կ'ըլլայ և դեռ մեր քահանաներուն ներկայութեան:

Ա.Ծ.– *Լոս Անճելըսի մէջ Գրիգոր Շէնեան կայ, լսած էք։ Վաչէ Սրբազանը ճաչի հրաւիրած էր մեզ՝ Պրն. Տիգրանեան, Փրոֆ. Ռիչըրտ Յովհաննէսեան... լուրջ մարդ միայն ասոնք կային, մնացածները համեստ, բարի տղաք են, թերթերու խմբագիրներ և Տքթ. Սաղըրեանը։*

Ուրեմն այս Գրիգոր Շէնեանը գիս պիտի գովէ, և կ'ըսէ թէ Ծառուկեանին քով աչխատած է։ «Ուրիչներ երկու ոսկի կու տային, դուք հինգ տուիք...։ Օր մը մէկը դրամի պէտք ունեցաւ, Ծառուկեանն ալ ըսաւ «ժաքէթ»ս հոն կախուած է, ուզածդ առ»։ Այդքան ապուշ չեմ, եղբայր. ուզածիդ չափ առ. կարծես գրպանս ալ միլիոններով դրամ կայ։

Այդ չի բաւեր, մէկը եկեր ու ըսեր է եղեր թէ ուսանելու համար դրամ կ'ուզէ։ Ես ալ գրպանս պարպեր եմ։ Եկուր ասոր մէջէն ելլիր։ Ես ալ ըսի. «Այս ամէնը աղէկ, բայց Տիգրանեանը քովս նստած է. եթէ Տիգրանեանը «չէք» մը ղրկեց և լսէ որ դրամը աջին-ձախին կը բաժնեմ... ինչո՞ւ կը ղրկեմ»։ Յետոյ ճչդում մը ըրաւ Շէնեանը թէ ատիկա ամուրի Ծառուկեանն էր։

Այսօրուայ Ամերիկայի կամ սփիւռքի կացութեան մասին։ Այսօրուայ սփիւռքը իտէալ է։ Ինչ որ բնութեան օրէնքն է, ինչպէս որ մարդը կը ծերանայ, այնպէս ալ՝ հաւաքականութիւնները։ Բնութեան մէջ չէ տեսնուած երևոյթ մը, որ իր հողէն դուրս ժողովուրդ մը 200-300 տարի ետք պահէ իր իսկութիւնը։

Լաւատեսներ կան մեր մէջ, հարիւր տարի այսպէս պիտի մնանք կ'ըսեն։ Յուռեսեսներ կան, որոնք յիսուն տարի վերջ հայ չի մնար, կամ կը փոխուի կ'ըսեն։ Հիմա կ'ըսեմ թէ այսքան երկար հայ մնալու այդ լաւատեսութիւնը,

«փրոսեսիւր»ը ի՛նչ է։ Ասինքն՝ 99 տարի ցակոբը ցակոբ պիտի մնայ, Անդրանիկը՝ Անդրանիկ, և 99-րդ տարուայ կաղանդի գիշերը պիտի այլասերի՞նք։

Հիմա մենք այդ այլասերումին մէջն ենք արդէն, ու չենք անդրադառնար։ Ինչպէս որ անհատը ամէն օր հայելիին նայելով իր ծերանալը չ'զգար, թերևս կը զգայ՝ բայց չի տեսներ, այնպէս ալ նոյնն են մեր հաւաքականութիւնները։

Մենք հիմա այդ այլասերումի «փրոսես»ն ենք. այս այլասերումի ժամանակ քաղաքական կազմակերպութիւնները, գաղափարական հնոցները պիտի մաչին կամաց-կամաց և կենցաղային այսպիսի ազատութեան մէջ, քիչ մըն ալ անճնասիրական պայմաններու տակ, մարդիկ առաջուան չափ իտէալիստ պիտի չըլլան։

Պատեհապաշտը (մամուլի մասին կը խօսէինք, չէ՞), ճարպիկ մէկը որ թերթ ծախելու մասնագիտութիւնը ձեռք պիտի բերէ, զանգուածին ճաշակը և ախորժակները գիտնալով դրամ պիտի չահի։ Բայց «Պայքար» թերթին կամ «Հայրենիք» թերթին մէջ չես կրնար տպել բան մը, որ անհատի մը վնասելով դրամ չահելու համար «չանթաժ» մը ընես։ Կուսակցական թերթի մը մէջ չ'ըլլար ասանկ բան։ Գէշ թերթ է, լաւ թերթ է, կարևոր չէ։

Բայց անհատական թերթը յանկարծ աղա մը կը տեսնէ, գովասանք մը կը չռայլէ, յետոյ իրիկունն ալ երթալով ստրկաբար անկէ «չէք» մը կը կորզէ։ Ասիկա անհատ մը կ'ընէ, բայց կուսակցական թերթ մը, «Պայքար» ըլլայ կամ «Հայրենիք», չ'ըներ։

Եւ որովհետև նիւթապաշտ դարու մէջ կ'ապրինք և «Նոր կեանք»ը, օրինակ տալու համար, միայն դրամ չահելու համար է, ոչ թէ արժէք մը ներկայացնելու համար։ Կուսակցական թերթերը, անգլերէն ըլլան թէ հայերէն, չատ բնական է որ ետ մնան՝ երթէ ետ մնալը ծախուելու մասին է։ Կուսակցական մը պիտի առնէ իր թերթը, սակայն ոչ-կուսակցական մը պիտի նայի աղուոր թերթի մը։ Ո՞ր թերթն է աղուորը, սուտը-իրաւը երկրորդական են, «ճոք»եր, նկարներ «Հայրենիք»ի թէ «Պայքար»ի մէջ կրնան անտեղի նկատուիլ։ Անանկ բան մը ընէ խմբագիրը՝ յաջորդ օրը դլխուն կու գայ, և՝ իրաւունքո՛վ. կոմիտէն կամ վարիչը կը յանդիմանէ, չի ձգեր՝ կուսակցութեան թերթին արժանապատուութիւնը պահելու նպատակով։ Ասիկա միայն մեր մէջ չէ որ այսպէս է, Ֆրանսայի մէջ ալ, Ամերիկայի մէջ ալ՝ առանց անգլերէն գիտնալու դիտեմ։

Դուք պէտք է գիտնաք թէ ամենէն չատ տարածուած թերթերը որոնք են. սկզբունքային դատ պաշտպանո՞ղ թերթերը, թէ այդպէս «Նիւ Եորքըր»ի նման թերթերը, որոնք միլիոններով կը տպուին և կը ցրուուին։ Ինչո՞ւ համար մենք բացառութիւն պիտի ըլլանք։ Պատճառ մը չկայ։

Յ.Վ.– Բայց այս մեր անգլիագիր թերթերուն չի վերաբերիր: «Տհի Արմինիըն Ռիփորթըր»ն ու «Միրըր-Սփեքթէյթըր»ը նոյնքան բաժանորդ ունին: Անցեալ Հոկտեմբերին երբ երկու թերթերն ալ յիշած էին իրենց տպաքանակը, նշմարեցի թէ տարբերութիւնը հարիւրը չէր անցներ, հակառակ անոր որ Էտի Պօղոսեանը լուրեր կու տայ թէ՛ Վազգէն Վեհափառէն և թէ Գարեգինէն, և այսպէս նոյն հարուածները կու տայ թէ՛ մեզի և թէ դաշնակցականներուն:

Ի.Տ.Ս.– Բացատրեցիք կացութիւնը. հիմա, Պրն. Ծառուկեան, յիսուն տարի վերջ գալիքներու մասին: Ի՞նչ են լուծումները. ղեկավարութե՞ան պակաս:

Ա.Ծ.– *Հայ դատ կ'ըսենք այսօր, հողեր ունինք, պահանջատէր ենք: Ասիկա ամէն մարդ գիտէ: Հայաստանի ժողովուրդն ալ գիտէ: Հայ Դատը սկզբունքային բան մըն է, որ մենք ունինք, զգացումի մէջ կայ, ոմանց ալ մտքին մէջ կայ: Այս դատը լուծելու ճամբաներ կ'որոնենք: Հիմա Հայ Դատ լուծելու գործունէութիւնը սփիւռքի մէջ ինքնին խաբէութիւն է: Պարզ, առանց ամչնալու կ'ըսեմ: Այս խօսքս ալ կ'արձանագրէք:*

Ինչո՞ւ: Որովհետև ամենամեծ քաղաքագէտը այն է, որ կարելի բաներ կ'իրագործէ: Անկարելիին ետևէն վազողը կարելի բաներն ալ կը մոռնայ:

Հիմա ի՞նչ: Ամերիկացի ենք այստեղ, լիբանանցի ենք, պարսիկ ենք: Մենք քաղաքացիական իրաւունքներ միայն ունինք: Քաղաքական ոչ մէկ ուժ ունինք: Ասիկա «ֆաքթ» մըն է, իրողութիւն մը, որ չենք կրնար ժխտել: Արդ, առանց քաղաքական ուժ ունենալու, քաղաքական գետնի վրայ Հայ Դատ հետապնդել՝ կրնայ զանազան ճիւղերու բաժնել մեզ, ծայրայեղութիւններու առաջնորդել: Գիտենք որ մարդիկ սպաննելով Հայ դատ չի լուծուիր: Կամ կ'ուզենք Թուրքիոյ «թուրիզմ»ը կեցնել: Չի կարելի: Ընդհանուր «փրենսիփ» է աշխարհի մէջ. ուր որ թուրք մը մեռնի, բոլոր հայերը համաձայն են որ լաւ որ սատկեցաւ: Ասոր չուրջ վիճիլ չկայ: Բայց եթէ կուսակցականներ, ան ալ ռամկավար, ծանրախոհ, պահպանողական, չըսելու համար՝ յետադիմական, ընդունին որ իրենք ալ քաղաքական դատ հետապնդեն, կը ստիպուիմ փնտռել վերջ ի վերջոյ նուազագոյն խելքն ալ որ Աստուած տուած է...:

Կ'ըսեմ, ի՞նչ տուեալ ունիմ ես այս դատը հետապնդելու: Այն երիտասարդը որ խանդավառութեամբ մինչև լոյս կ'աշխատի Հայ Դատի լուծման համար՝ մեղք է անոր թափած ժամանակին: Տարի մը, երկու, երեք տարի ետք յուսախաբ պիտի ըլլայ ան: Հայութենէն ալ պիտի հեռանայ: Որովհետև, ճամբան որքան ալ դժուար ըլլայ, որքան ալ բարձր ըլլայ՝ «փրաթիք» ճամբայ պէտք է ըլլայ: Իսկ այսօրուան մեր մէջտեղ նետած ճառերով, խօսքերով, բանաստեղծութիւններով կրնանք սերունդ մը խանդավառել

միայն։ Բայց երբ որ անոր խելահասութեան չրջանը գայ՝ պատի մը առջև պիտի գտնուի և այն ատեն յուսախաբութիւնը աւելի դէչ պիտի ըլլայ։

Ի.Տ.Ս.– Բայց որևէ հարցի կապակցութեամբ «փրաթիք» ճամբայ մը կարելի է գտնել, անկարելի չէ։ Բայց ո՞վ պիտի գտնէ այդ. մտաւորակա՞նը, կուսակցակա՞նը։

Ա.Ծ.– *Որևէ երկրի մէջ, ըլլա՛յ տեմոքրաթական թէ տիքթաթուրական, կուսակցութիւններն են։ Պարզ է։ Եւ կուսակցութիւնները փոքրամասնութիւնն են։ Բայց չոգեկառքին վայրաչարժն են անոնք։ Ցիսուն հատ «վակոն» կ'ըլլայ, բայց առջևը մէկ հատ «լոքոմոթիւ» կ'ըլլայ որ զանոնք քաշէ...։ Այդ մասին թիւրիմացութիւն չկայ։*

Բայց ընելի՛քը։ Պիտի ուզէի որ Պրն. Ցակոբը չեչտուած կերպով պատասխաներ սա հարցումին։ Ի՞նչ է գաղտնիքը որ երեսուն տարի առաջ ռամկավար մամուլին մէջ կը գրուէր թէ արտասահմանի մէջ քաղաքականութիւն վարելը հայ կուսակցութիւններու գործը չէ։ Իբրև մեղադրանք Դաշնակցութեան՝ կ'ըսուէր թէ քաղաքականութիւն վարելու իրաւունք չունինք։ Դաշնակցութիւնը ի վերջոյ սնանկացաւ, բայց հիմա ռամկավարները նոյնը կ'ընեն, իրենք ալ կը հաւատան թէ արտասահմանի մէջ հայ քաղաքական դատ կարելի է հետապնդել։ Ես կ'ուզեմ այս գիտնալ թէ ի՞նչ տուեալ ունինք քաղաքական դատ հետապնդելու։

Յ.Վ.– Պատասխա՞ն կ'ուզէք։ Ռամկավար Կուսակցութեան անցնող յիսուն տարիներու մտահոգութիւնը եղած էր սփիւռքի մէջ հայապահպանութեամբ զբաղիլ։ Կոտորուած ժողովուրդի մը համար տուն, դպրոց, եկեղեցի, ակումբ և հայրենադարձութիւն էին կարևորը։ Հիմա որ այդ շրջանը աւարտեցինք, հիմա որ այլևս կազմաւորուած սփիւռք մըն ենք...

Ա.Ծ.– *Հիմա՞*...։

(Զայներիզը վերջ կը գտնէ հոս։ Ծառուկեան իր միտքը կ'ամբողջացնէ ըսելով թէ Հայ Դատը հայ հողին վրայ ապրող հայրենաբնակ ժողովուրդն է որ պիտի հետապնդէ։)

Պրաւնքս, Նիւ Եորք, 17 Դեկտեմբեր 1983
«ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ», 18 Յունուար-1 Փետրուար 1996

1970-ականներուն էր երբ առաջին անգամ այցելեցի Պոլիս: Երկրորդականի մեր ուսուցիչները անուղղակիօրէն կը թելադրէին նամակագրութեամբ հարստացնել մեր անգլերէն լեզուն, որով կը դիմէինք Գոփրնհակըն Տոքթ. Սթիվընսընի, որ մէկ տոլարի դիմաց մեզի կը ղրկէր հաւանական հասցէներ նամակագրութեան համար: Մեր տղաքը կը նախընտրէին դեղին մազերով... աքանտինավիացիաները: Մենք՝ թուխ, առնական, անոնք՝ ճերմակ, այնքա՜ն իգական: Դժբախտաբար չէր մնացած այդ երկիրներէն հասցէ մը ինծի համար, ուշ էի մնացած: Տոքթորը մէկ տոլարս վերադարձուց, Խութանպուլէն հասցէի մը հետ: Կիւլէն Աքթաշ:

Մեծ Եղեռնի 50-ամեայ տարեդարձի օրերն էին... ու ես պիտի թղթակցէի թուրքի մը հետ, անգլերէն սորվելո՞ւ: Պատմութիւնը երկար է և արդէն առանձին վիպակով մը շուտով լոյս աշխարհ պիտի բերեմ. սակայն պատահեցաւ որ Կիւլէնին պատճառով այցելեմ Պոլիս: Թրքուհին, ընկերակցութեամբ մօրը, գիս տարաւ հայկական հաստատութիւնները: Փետրուար ամիս էր: Այցելեցինք Քում Քափուի հայոց պատրիարքարանը: Շնորհք Պատրիարք Հայրը դիմաւորեց մեզ: Առաջին հարցադրումը եղաւ ինծի հայերէն լեզուով. «Այս թրքուհիին հետ ի՞նչ կ'ընես, տղա՛ս, հայ աղջիկ կը պակսի՞ Պէյրութի մէջ»: Ահա՛ այսպէս ճանչցայ հայ եկեղեցականութեան արի իշխանաւորը:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմէն ետք, Կիւլէն կորսնցուցած հետքս, դիմած էր Պատրիարքարան ու Շնորհք Պատրիարք բարի էր եղած տալու «Պայքար»ի հասցէս: Կիւլէնը վերագտած էր զիս:

Շնորհք Պատրիարք եկած էր Նիւ Եորք, ուր ունեցանք հանդիպում ՀԲԸՄ-ի Սետըլ Պրուքի կեդրոնին մէջ: Ընկեր Մ. Հայկենցի կարգադրութեամբ առանձնացած էինք և ունեցած գլուխ-գլխի հաճելի զրոյց: Այդ օրերուն մաս կը կազմէի ՌԱԿ-ի մեր շրջանակի Շրջանային Վարչութեան: Հաճելի էր զրոյցը, զորս արձանագրած եմ: Յաջորդ օրերուն, Տիրան Սրբազանին իսկ թելադրութեամբ եղանք Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Ճեմարանը: Որքա՜ն ալ Տիրան Սրբազան կը ջանար համոզել Պատրիարք Հայրը Ամերիկայի այս ճեմարանին կարևորութեան մասին, ան անդրդուելի կերպով կը կրկնէր. «Մեր Էջմիածնէն ու Երուսաղէմէն գալու են մեր ապագայ հովիւները...: Այստեղինները դժբախտաբար արհեստական են, չընելու համար շինծու»: Որքա՜ն իրաւունք ունէր Պատրիարքը: Վկա՛յ հոսկէ հասած սերունդէն ոմանց ազգային դաստիարակութիւնը:

Ամէն պարագայի, Կիւլէնը այսօր Պողազիչի Համալսարանի՝ նախկին Ռոպըրթ Գոլէճի, փոխ նախագահն է և թեկնածու՝ շուտով դառնալու նախագահը թրքական ամենէն հեղինակաւոր համալսարանին: Ան էր որ անցեալ տարի կազմակերպեց հայկական մեծ եղեռնին նուիրուած սեմինարները, որոնք արգիլուեցան թրքական պետութեան կողմէ:

2005-ին երբ այցելեցի իր բնակարանը, ամբողջ պատ մը գրականութիւն ան հաւաքած էր հայկական հարցին նուիրուած ու արթուն պահակներէն է ան Աղթամարի, Վանի ու այլ հայկական ճարտարապետական կոթողներու պաշտպանութեան:

Նամակագրութիւնը, մեր վա՜ղ երիտասարդութեան օրերէն եկող, հիմնուած էր Հայաստանի ու Կիլիկիոյ կորուսեալ մեր մշակութային արժէքներուն վրայ: Անշուշտ մենք՝ հայերս, անկարելի էր որ զանոնք պահէինք: Թուրքը պահելու էր:

Այսօր, կը յիշեմ պատուական մեր եկեղեցականին բարի խօսքը ու կը պատասխանեմ. «Հայ աղջիկ չի պակսիր, Սրբազան հայր, սակայն մեր ժողովուրդին բարեկամ թրքուհիներ կը պակսին»:

Աստուած թող հոգին լուսաւորէ:

ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ
Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ

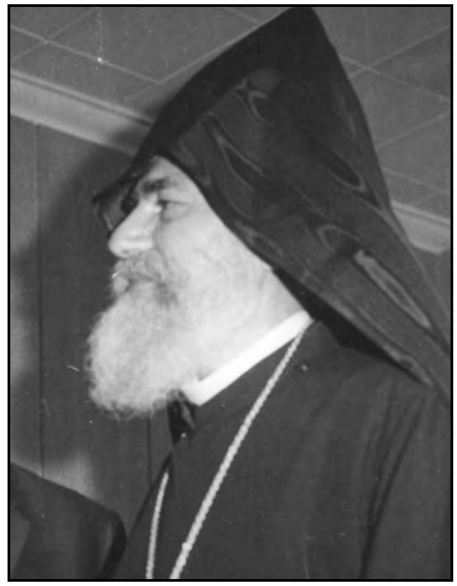

Կրկնած եմ անցեալին, կը կրկնեմ ներկայիս.- ամբողջ արտասահմանի մէջ իր կրթական, կրօնական և բարեսիրական հաստատութիւններուն ամենաշատ նուիրատուութիւն ընող համայնքը պոլսահայութիւնն է:

Հ.- Կը գտնուինք Հ.Բ.Ը. Միութեան կեդրոնին մէջ: Ի՞նչ է Ձեր տպաւորութիւնը այս նոր կեդրոնին նկատմամբ:

Պ.- *Առիթը ունեցայ Բարեգործականի Սեռլլ Պրուքի կեդրոնը այցելել և անոր ներկայացուցիչներուն հետ սեղանակից ըլլալ: Պրն. Մ. Հայկենցի իսկ բառերով՝ միասին հաց բեկանեցինք: Աղուոր բացատրութիւն է հայերէն լեզուի մէջ հաց բեկանելը. բարեկամութեան, մտերմութեան, եղբայրութեան և սիրոյ տեսակ մը արտայայտութիւն է:*

Ուրախութիւնս կը կրկնապատկուի այնու, որ ես կը գտնուիմ Բարեգործականի նոր կեդրոնին մէջ: Առաջին անգամ կու գամ հոս և տակաւին լիովին ընդհանուր գաղափար մը կազմելու առիթ չունեցայ. այնուհանդերձ, տեսածովս՝ արդէն իսկ կ'ենթադրեմ որ նպատակին համար չինուած, պատրաստուած հոյակապ կառուցուածք մըն է: Հետևաբար, մերին առաջին զգացումը կ'ըլլայ չնորհաւորել Բարեգործականը այս կեդրոնին համար և մաղթել ի սրտէ, որ այստեղ աւելի խաղաղ պայմաններու տակ անիկա շարունակէ այն հոյակապ ու աքանչելի գործը որ կը կատարէ հայ ժողովուրդի մէջ:

Հ.- Պոլսոյ Ս. Խաչ Դպրեվանքը ի՞նչ պատկեր կը ներկայացնէ այսօր,

մանաւանդ որ նախորդ ձեր այցելութեամբ եկած էիք դրամահաւաքով օգտակար ըլլալու դպրեվանքին:

Պ.– Մեր ժողովուրդը կ'ըսէ. «Արջը քառասուն երգ ունի, ամէնքն ալ տանճի մասին են»: Այնպէս որ պատգամ տալէ աւելի մեր լեզուի ցաւած կողմը կ'երթանք ու կ'աշխատիմ Պոլսոյ մասին քանի մը խօսք ընել:

Ասկէ առաջ ես եկած էի քանի մը անգամ Ամերիկա, սկզբնական չրջանին Ս. Խաչ Դպրեվանքը նիւթապէս ամուր հիմքերու վրայ դնելու համար: Նոր վարժարան մըն էր պոլսահայ իրականութեան մէջը և անոր աշակերտները ամբողջութեամբ մենք գաւառէն կ'առնէինք և հետևաբար՝ կրկնակի ծառայութիւն կը մատուցանէր այդ վարժարանը:

Գաւառէն մեր երիտասարդները կը բերէինք: Անոնք, բնականաբար, հայեցի դաստիարակութիւն առնելու առիթը չէին ունեցած, ու այնտեղը իբրև հայ ժողովուրդի հարազատներ, կամաց-կամաց կը բացուէին և իրենք-իրենց կը վերագտնէին իբրև հայ ժողովուրդի հարազատներ: Ուրախ եմ ըսել թէ այժմ նիւթապէս համեմատաբար աւելի ամուր հիմքերու վրայ է... և անանկ կը պատահի որ այլևս գաւառին մէջ այդ վարժարանին համար աշակերտ չէ մնացած:

Հ.– Ի՞նչ կը վերաբերի գաւառէ եկող հայութեան, ի՞նչ վիճակ կը ներկայացնէ ան: Հաճեցէք տալ թիւը թրքահայ բնակչութեան:

Պ.– Գաւառի հայութիւնը չատ զգալիօրէն նուազած է: Անոնք որոնք կրնային գալ մեր պատրիարքութեան անցեալ 23 տարիներու ընթացքին և անկէ առաջ Խաչատուրեան Պատրիարքի չրջանին, արդէն եկան և հաստատուեցան Պոլիս: Այսօր Պոլսոյ հայութեան երեքէն երկուքը գաւառացի է:

Բնականաբար, ինչպէս նախընթաց իմ այցելութեանս ընթացքին չեչտած էի, անիկա Պոլսոյ հայութեան վրայ իր որոշ փոփոխութիւնը յառաջ բերած էր: Այն է որ բոլոր պոլսեցիները, որոնք հայախօս էին, մտաւորական մակարդակի տէր էին և նիւթապէս ալ բարեկեցիկ պայմաններու տակ կը գտնուէին, սկսան գաղթել արտասահման և անոնց տեղ եկաւ գաւառէն աղքատ ժողովուրդը: Ըսենք՝ տգէտ ժողովուրդը, հայ լեզուն չխօսո՛ղ ժողովուրդը: Եւ այսպէս մակարդակը հետզհետէ իջաւ պոլսահայութեան:

Բայց փա՛ռք Աստուծոյ, պէտք է ի պատիւ մեր ժողովուրդին ըսեմ որ գաւառէն այս եկողները այսօր տեղաւորուած են Պոլսոյ այդ պայմաններու տակ, իրենց ապրուստը չատ պատուաւոր ձևով կը չահին և ոմանք լաւ կը չահին ու մեծ առևտրական գործերու և կամ խանութներու տէր են: Շատ լաւ վիճակի մէջ կը գտնուին անոնք այսօր:

Վերջին իմ գալուս նպատակներէն մէկն էր այս եկողները հետզհետէ Պոլսոյ մէջ տեղաւորել, անոնց համար տուն առնել, գործ գտնել: Այդ գործն

ալ եղած վերջացած է։ Իսկ գալով թիւին, գաւառի մէջ հայ զգացողներու թիւը տասը հազար է, իսկ Պոլսոյ մէջ ունինք 35,000 *հայուհիւն։ Ընդհանուր մեր թիւը* 45,000 *է։ Մեծ թիւով գաղթ տեղի ունեցաւ անցնող աւելի քան քսան տարիներուն։*

Հ.– Խառն ամուսնութիւնները ի՞նչ վիճակ կը ներկայացնեն այսօր թրքահայութեան մօտ:

Պ.– *Շատ քիչ։ Յոյներու, ասորիներու, երբեմն հրեաներու հետ՝ այո՛։ Գերմանիա կ'երթան գերմանուհիի հետ կ'ամուսնանան։ Ամենաքիչ թուրքերու հետ կ'ամուսնանան։ Մենք կ'ըսենք հարիւր ամուսնութիւններէն մէկը։ Երբ որ աղջիկը թուրք է և տղուն ընտանիքը փափաքի՝ եկեղեցիի մէջ պսակ կ'ըլլայ։ Աղջիկը նախ կը քրիստոնէանայ, կը մկրտուի ու կը կնքուի, անկէ վերջ կ'ամուսնանայ։ Թուրքիան լայիք երկիր ըլլալով, այս հարցը կրօնական հարց կը նկատէ, ենթակայի խղճին կը ձգէ, որ անոնք որոնք կ'ուզեն՝ կրնան քրիստոնէանալ։ Կայ նաև քաղաքական պսակի դրուելիւն։*

Հ.– Յունաց համա՞յնքը քանի հոգի կը հաշուէ:

Պ.– *Պէտք է ըսել որ յունական համայնքը զգալի թիւ մը չի ներկայացներ Թուրքիոյ մէջ։ 2–3,000 հազիւ մնացած են։ Շատ մեծ թիւով յոյն գըօսաչրջիկները կու գան կ'այցելեն Պոլիս ու Թուրքիոյ զանազան չրջանները։ Այսչափ։*

Հ.– Սրբազան Հայր, ի՞նչ է ձեր այս այցելութեան գլխաւոր նպատակը:

Պ.– *Մինչև, ըսենք, տակաւին քանի մը տարիներ առաջ, Պոլսոյ հայուհիւնը իր բոլոր հաստատութիւնները՝ կրօնական, կրթական, բարեսիրական, չատ լաւ կը պահէր և արտասահմանի օժանդակութեան պէտք չունէր։ Երբ մենք պէտք ունեցանք, ա՛յն գործերու համար էր, որ Պոլսոյ հայութեան չէին վերաբերեր։ Դպրեվանք մը ապրեցնելը միայն պոլսահայութեան մը գործը չէր, քանի որ գաւառացի տղաքը կը բերէինք, կը կրթէինք և այս դպրեվանքն ալ եկամուտի աղբիւրներ չունէր։ Հետևաբար, արտասահմանի հայուհիւնը պարտական եղաւ օժանդակելու։*

Նմանապէս, երբ գաւառէն այս գաւառացիները կու գային այնտեղ տեղաւորուիլ, պոլսահայութեան անչուշտ բարոյական պարտականութիւնն էր, բայց թերևս կրնայ ըլլալ որ նիւթական պարտականութիւնը չէ՛ր անպայման անոնց տուն–տեղ գտնել, և մեր խողովակով արտասահմանի հայութիւնը ա՛յդ է որ իրագործեց։

Այնպէս որ, կրկնած եմ անցեալին, կը կրկնեմ ներկայիս.– ամբողջ արտասահմանի մէջ իր կրթական, կրօնական և բարեսիրական հաստատու–

թիւններուն ամենաչատ նուիրատուութիւն ընող համայնքը պոլսահայութիւնն է։

Երեսուներեք եկեղեցիներ, քսաներեք վարժարաններ, երկու խոշոր հիւանդանոցներ (Մ. Խաչը և հայ կաթոլիկներն ալ ունին իրենց հիւանդանոցը), որբանոցներ և այլն... ասոնք պահել, բնականաբար, համայնքի մը համար խոշոր գործ մըն է, զոր սիրով և արդիւնաւոր կերպով պոլսահայութիւնը կը կատարէր։

Սակայն, ներկայ ժամանակներուն մէջը, գիտէք թէ «ինֆլէյշընը» (գնաճ) ըսուած ախտ մը կայ։ Տնտեսական աչխարհին մէջ, այդ «ինֆլէյշընը» ըսուածը ամենէն աւելի զգալի է Թուրքիոյ մէջ։ Դրամը չատ զգալիօրէն կ'իյնայ, մինչ եկամուտները նո՛յնը կը մնան։ Օրինակի համար, 500 ոսկիով նախապէս կրնայինք քիլօ մը միս ունենալ, այսօր հազար լիրան ալ անցիր...։

Ուսուցիչներու ամսականը առաջ 8–10,000 լիրա կ'ըլլար, բայց այսօր, 40–50,000ը հազիւ կը բաւէ ուսուցիչ մը պատուաւոր ձեւով ապրեցնելու։

Այնպէս որ մեր վարժարանները այսօր իրենց պիւտճէն հաւասարակշռելու դժուար կացութեան մատնուած են։

Հետևաբար, ես ինծի համար պարտականութիւն համարեցի չրջագայիլ և աչխատիլ մեր ամերիկահայութեան սրտին դռները անգամ մըն ալ բախել և ըսել. «Դո՛ւք որ կրթական գործը այնքան կը սիրէք իբրև հայ ժողովուրդի հարազատներ, Պոլսոյ մեր այդտեղի կրթական գործը մասամբ վտանգուած է նիւթական տեսակէտէ»։ Եւ որովհետև դպրոցները առհասարակ բոլոր աչակերտներէն կրթաթոչակ կը պահանջեն, չատ կամ քիչ, կան աղքատ ընտանիքներ, որոնց համար ներկայ պայմաններու մէջ մանաւանդ չատ դժուար դարձած է վարժարան ղրկել իրենց զաւակները, արձանագրել, և ըսել որ կրթաթոչակ չեն կրնար վճարել։ Հետևաբար, այդ բարոյական վնասը չկրելու համար, երբեմն կը հարկադրուին իրենց զաւակները տարբեր ձրի դպրոցներ ղրկել։ Պետական կամ ուրիշ։

Որպէսզի այս հոսանքին առաջքը առնուի մէկ կողմէն, և որպէսզի դպրոցներուն զօրավիգ կ'անգնինք միւս կողմէ, մենք կրկին Ամերիկա չրջագայութեան ելած ենք։

Գրեթէ մեր չրջագայութեան երկու երրորդը կատարած ենք և մնացած այս մասը՝ Նիւ Եորք–Նիւ Ճըրզիի այս չրջանն է։

Մեր ծրագիրն է կէս միլիոն տոլարի ֆոնտ մը ստեղծել ու այս ֆոնտին եկամուտով մեր վարժարաններուն պիւտճէի պակասը գոցել, լրացնել։ Ուրախ եմ ըսելու թէ արդէն ձեռք ձգած եմ 300,000 տոլարը և պէտք ունինք 200,000 ևս, այդ մեր մտքին մէջ եղած ֆոնտը հաստատելու համար։

Եւ այնպէս կը յուսանք որ թէև պատրաստութիւններ քիչ եղած են, սակայն այս չրջանի հայութիւնը նոյնքա՛ն հասկացողութեան ոգիով պիտի

դիմաւորէ զմեզ, ինչպէս ասկէ առաջ դիմաւորած էր և ինչպէս դիմաւորեցին միւս համայնքները։

Մեզի համար չատ կենսական գործ մըն է կրթական գործը, հետևաբար մենք պիտի փափաքինք որ Նիւ Եորքի և չրջակայքի հայութիւնը կարենայ լաւ հասկնալ զմեզ և հնարաւորութեան սահմանին մէջը, Աստուծոյ կողմէ տրուած նիւթական բարիքէն բաժին հանէ նաև մեր աղքատ ուսանողներուն համար։

Հ.– Կը յուսա՞ք որ Բարեգործականը մասնակցի կրթական ֆոնտի ստեղծման այս ձեր ծրագրին:

Պ.– *Այո՛, այս նպատակով ալ եկած ենք։ Բարեգործականը սկզբնական չրջանին մեզի զօրավիգ կանգնած էր ու նուիրատուութիւններ կատարած, բայց կարծեմ երկա՛ր տարիներէ ի վեր,– թերևս տասը և աւելի տարիներէ ի վեր,– Հ.Բ.Ը. Միութենէն մենք նիւթական օժանդակութիւն չենք ստացած մեր կրթական նպատակներուն համար։*

Այս անգամ ալ Բարեգործականէն կարևոր գումար մը պիտի ակնկալենք, որ այս ֆոնտը վերջնական ձևի դրուի։

Սեթըլ Պրուք, Նիւ Ճըրզի, 6 Նոյեմբեր 1984
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 1 Սեպտեմբեր 1996

Պրն. Անդրանիկ Լ. Փոլատեան և ես յամեցող պարտականութիւն մը ունէինք կատարելիք՝ տեսակցիլ Տիրան Արք. Ներսոյեանի հետ: Ռամկավարներուս մօտիկ հեգևորական մըն էր ան, թէև երկար բանավէճերով յոգնեցուցած էր Պոսթոնի մեր ղեկավարներէն Տքթ. Յովհաննէս Ծովիկեանը:

Տքթ. Գրիգոր Վարդապետ Մագսուտեանի թելադրութեամբ գացած էինք Ս. Խաչ եկեղեցւոյ կից իր բնակարանը: Հոնկէ ան առաջնորդական աթոռէն քաշուելէ ետք կը հսկէր շիրիմը հոգելոյս Ղևոնդ Արք. Դուրեանի, որ զոհ գացած էր դաշնակ կղերասպանութեան:

Մեր հոգևոր դասուն ամենապանծալի դէմքերէն էր ան՝ լաւապէս տիրապետող Հայց. Եկեղեցւոյ կարգ ու կանոնին: Այսուհանդերձ, կարծէք ըլլար հայ եկեղեցական կանութեան «հիփիի»ն. առանց մուտքի արտօնագրի կը մտնէր ուզած եկեղեցին:

Յարգուած էր ան ամէնուրեք, հայ թէ օտար շրջանակներէ հաւասարապէս: Այնթապցիի «տամար» մը մինչև կեանքին վերջը զգալի կ'ընէր ինքզինք:

Յետ մահու, համաձայն իր փափաքին, մարմինը ամփոփուեցաւ Երուսաղէմ՝ մշտնջենապէս ննջելու պատրիարքներու շարքին, և շարքին Եղիշէ Արք. Տէրտէրեանի, որ հալածելով հալածած էր զինք...:

Իր առաջնորդութեան օրով հոգևորականներու ամբողջ նոր սերունդ մը հասցուց Մ. Նահանգներու մէջ, թէև անոնցմէ ոմանք ապիկար դուրս եկան:

Հետևեալը մէկ մասն է իր գիրքերով շրջապատուած սենեակին մէջ տեղի ունեցած եռակողմ մտերմիկ զրոյցի մը, որուն ամբողջութիւնը լոյսին կու գայ այլ առիթով մը:

ՏԻՐԱՆ ԱՐՔ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ

Ընտրեալ Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի, նախկին առաջնորդ Ամերիկայի հայոց

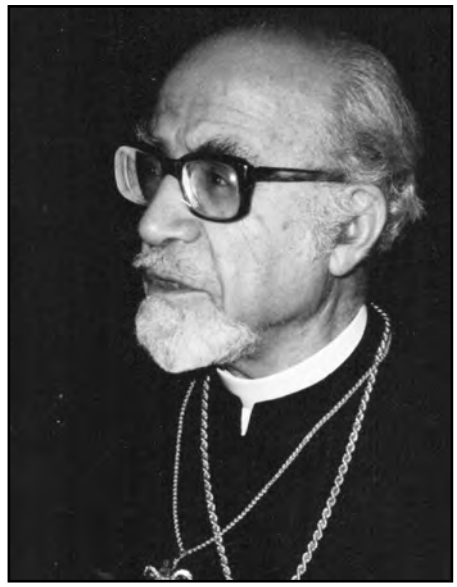

Կը խորհիմ թէ մինչև այն ատեն ազգային մեր դատին հանդէպ հետաքրքրութիւնը պիտի նուազի, որովհետև ո՛չ միայն նոր սերունդ պիտի գայ, այլև քաղաքական հորիզոնին մէջ նոյն բաները ըսելէ պիտի ձանձրանանք՝ որովհետև եզրակացութեան մը պիտի չյանգինք:

ԱԼՓ– Քիչ առաջ հարցուցի թէ ո՞ւր կ'երթանք. պատասխանը չստացայ:
ՏԱ– ***Ամերիկայի՞ համար կ'ըսես:***

ԱԼՓ– Ընդհանրապէս: Ամերիկա՝ այսպէս է. Լիբանանը՝ այնպէս. Իրանը՝ այդպէս. Հարաւային Ամերիկան՝ տարբեր:
ՏԱ– Well: ***Այդ խնդրին ես չատ յստակ տեսութիւններ կրնամ տալ. բայց բոլորովին ապագայի համար են: Ձեմ գիտեր: Մենք պէտք է ըլլանք եկեղեցական համայնք: Պէտք է որ արտասահմանի մէջ դադրինք եկեղեցին քաղաքական համայնք կարծելէ: Եթէ կան քաղաքական գործեր,– ինչին կը կասկածիմ,– պէտք է որ աչխարհական կազմակերպութիւնները ընեն: Հաւանելով ամերիկեան այն տեսութիւնը որ կ'ըսէ թէ եկեղեցին և պետութիւնը անջատ են, աչխարհական կազմակերպութիւններուն կը թողում քաղաքական գործը՝ եթէ կայ. բայց չկա՛յ:***

ՅՎ– Եկեղեցին Ապրիլ 24 կը նշէ:
ՏԱ– ***Մենք մեր նահատակները կը յիչատակենք:***

ՅՎ– Քաղաքական ճառախօսներ կը բերէք սակայն:

ՏԱ– *Ճառախօսներ բերելնիս գիշերւայ է ընդհանուր տրամադրութեան: Օրինապէս՝ եկեղեցին քաղաքական գործ չ'ըներ:*

ՅՎ– Բայց եկեղեցին կը մեծարէ քաղաքական անձնաւորութիւններ, կ'ընէ մշակութային գործ:

ՏԱ– «*Եկեղեցին*» *ըսելը չիտակ չէ: Այսինչ եպիսկոպոսը կամ այնինչ թեմական մարդիկը կ'ընեն այդ: Եկեղեցական հաստատուն աւանդութիւններու վրայ հիմնուած չեն անոնք: Պարզապէս յարմար կը նկատեն որ այդպէս ընեն:*

ԱլՓ– Ձեռվ մը պատասխանեցիք այս կամայական գործունէութեան:

ՏԱ– *Մենք պէտք է զատենք կրօնական ու աչխարհիկ գործերը. այն ատեն չատ աւելի զօրաւոր եկեղեցի մը կ'ունենանք: Ձեմ ըսեր կղերապետութիւն, բայց քրիստոնեայ մարդիկ պէտք է գիտնան եկեղեցիի գործը: Եթէ քրիստոնեայ չես՝ եկեղեցւոյ գործերուն մի' խառնուիր:*

ՅՎ– Ասիկա բացարձակ տեսութիւն է: Թենընֆլայի մեր եկեղեցին կ'երթաս Կիրակի օրով. դուրսը՝ եկեղեցւոյ սրահին մէջ, 40–50 հոգի կը զրուցեն իրարու հետ. ներսը՝ հազիւ 15–20 հոգի կը հետևի պատարագին:

ՏԱ– *Ճիշդ ես. բայց այսուհանդերձ եկեղեցի գալը, զաւակը հոն բերելը ինքնին ցոյց կու տայ գործնապէս թէ եկեղեցիի անդամ է ենթական: Ո'վ եկեղեցիէն ներս է և ո'վ դուրս՝ դժուար հարց մըն է: Միայն մեզի համար չէ: Ամբողջ աչխարհի մէջ ո'վ կաթոլիկ է և ո'վ չէ՝ մարդ չի գիտեր, տեսակ մը* gray area *մը կայ: Նուիրեալ քրիստոնեաները և անուանական քրիստոնեաները իրարմէ զատող սահմանագիծ չկայ: Ինչպէս խօսած ատենս կ'ըսեմ՝ կայ ներքին շրջան մը* (inner circle), *որ կամաց-կամաց կը լայննայ մինչև որ արտաքին խաւերը հասնի:*

. . .

ՅՎ– Յիսուն տարի է որ մեր գաղութը կը ճանչնաք: Գալիք քսան տարիներուն ինչպէ՞ս կը տեսնէք Ամերիկայի այս ափի գաղութահայ կեանքը:

ՏԱ– *Նախ կայ մեր համայնքին մէջ նորեկներու կամ նոր ներգաղթողներու հարց: Ես զանազանութիւն կը դնեմ նորեկ և ամերիկածին հայերու միջև: Վերջապէս սահման մը պէտք է ճչդենք այս խումբը միւսէն զատելու համար: Անոնք որ արտասահմանի մէջ կազմաւորուած են և ետքէն Ամերիկա եկած են, հեռզհետէ պիտի նմանին տեղացի հայերուն: Ասիկա մէկ սերունդի հարց է. իսկ սերունդը 25 տարիներու հարց է: Հետևաբար,*

Ամերիկայի հայութեան ապագային նայելու առեն պէտք է աւելի տեղացի հայերը հաշուի առնելով ճամբայ ելլենք։

Շատ լաւ, հիմա նայինք թէ այս ամերիկահայերուն ապագան ինչպէ՞ս է։

Եթէ սերտէք, պիտի տեսնէք որ անոնց առաջին սէրը կ՚երթայ եկեղեցիին։ Ազգային դատ–մազգային դատ, ատանկ բաներով չատ չեն զբաղիր։ Իրենց հայասիրութիւնը համայնքային է։ Իրենց պատկանած համայնքին ճամբով է այդ սէրը։ Իրենց առաջին սէրը իրենց համայնքն է, որովհետեւ անոր մէջ մեծցած են։ Իրենց կապը արտասահմանի հայութեան հետ պիտի մնայ ոչ–քաղաքական։ Կը խորհիմ թէ մինչեւ այն առեն ազգային մեր դատին հանդէպ հետաքրքրութիւնը պիտի նուազի, որովհետեւ ո՛չ միայն նոր սերունդ պիտի գայ, այլեւ քաղաքական հորիզոնին մէջ նոյն բաները ըսելէ պիտի ձանձրանանք՝ որովհետեւ եզրակացութեան մը պիտի չյանգինք։

Մենք ազգային քաղաքական դատի մասին կը խօսինք առանց նպատակ մը ճչդելու. իսկ եթէ ունին նպատակ մը՝ գաղտնի կը պահեն։ Բոլորս ալ ազգին նուիրուած մարդիկ ենք. երբ Հայ Դատ ըսուի՝ զգացական բան մը կու գայ մեր մէջ... բայց ո՞ւր կ՚երթանք։ Ամերիկահայը, ուրեմն, կա՛մ եկեղեցիով մը համայնքին պիտի պատկանի, կա՛մ ալ առկէ դուրս պիտի ելլէ։ Հարց կը ծագի թէ որո՞ւ պիտի պատկանին դուրս ելլողները։

ՅՎ– Ամերիկացի պիտի ըլլան։

ՏԱ– *Ամերիկացի՞. ո՞վ է ամերիկացին. անունը տո՛ւր, սահմանէ՛։*

ԱԼՓ– Ամերիկացի պիտի ըլլայ, ու եթէ հայ է և հայութենէ քաշուած ու հայերէն չխօսող, կղզիացած և անկիւն մը քաշուած՝ տեղի եպիսկոպոսական կամ բողոքական եկեղեցին պիտի այցելէ։

ՏԱ– *Այո՛, ատիկա բոլոր համայնքներուն մէջ տեղի կ՚ունենայ։*

ՅՎ– Ըսիք թէ 20–30 տարի ետք պիտի ամերիկանանանք ու եկեղեցական համայնքի մը պիտի պատկանինք ու հոն գործենք՝ եթէ հայ մնալ կ՚ուզենք։ Քսան տարի առաջ ալ յայտարարած էիք թէ ազգային–քաղաքական կազմակերպութիւնները ամենաշատ քսան տարի կեանք պիտի ունենան։ Բայց անակնկալներ պատահեցան։

ՏԱ– *Չէի կրնար նախատեսել որ Միջին Արեւելքի մէջ տակնուվրայութիւն մը պիտի ըլլար, տեղաշարժեր պիտի պատահէին ու Եգիպտոսէն, Լիբանանէն հայեր հոս պիտի լեցուէին։*

ԱԼՓ– Ձեր նախկին յայտարարութիւնները բնականօրէն պարագաներու տակ ըսուած խօսքեր էին։

ՏԱ– *Եթէ ամերիկահայութեան վերջին 15–20 տարիներուն եկողները հանենք ու մնացածներուն մասին խորհինք, զանոնք բաղդատենք Առաջին Պատերազմին եկողներու հետ, պիտի կրկնուի նոյնը՝ նորեկներուն համար, քսանհինգ տարի վերջ, որովհետեւ այլեւս դուրսէն գալիք մարդ չկայ։*

ԱլՓ– Ձեր ըսածը եղաւ արդէն։

ՏԱ– *Ու Լիբանանի մէջ վերջապէս հայութիւն մը պիտի մնայ. մաս մըն ալ՝ Իրան։*

ՅՎ– Սրբազան, ինչո՞ւ հայօրէն չմտածենք և հոգ չէ թէ անգլերէնով՝ սակայն հայկական ոգիով աշխատանք թափենք նոր սերունդին համար։ Հոգևորական ըսածնիդ, եկեղեցական ըլլալով հանդերձ, ազգային գործիչ մը կը նկատուի հայութեան համար։ Հոգևորականի մը շաբաթը քառասուն ժամ հոգևոր կեանքի համար տալը շատ է համայնքին կեանքէն ներս։ Ինչո՞ւ ան տասը–քսան ժամ չյատկացնէ ազգային մշակութային գործին։

ՏԱ– *Ամբողջ աշխարհի վրայ չկայ եկեղեցական մը, հայ ըլլայ թէ օտար, որ միայն հոգևորութեամբ զբաղի։ Իրենց համայնքի բարօրութեան կը նուիրուին և իրենց մշակութային կեանքին մասնակցութիւն կը բերեն։ Ոչ, մենք եպիսկոպոսներ և հոգևորականներ ունեցած ենք, որոնք ազգային դատ հետապնդած են։*

Ատենին, թրքական կառավարութիւնը աչխարհականներ կը հալածէր, բայց եկեղեցականներուն նկատմամբ ուշադիր էր։ Ըսեմ նաև թէ չատեր ազգային գործիչ ըլլալու համար ալ հոգևորական սքեմ ստացած են՝ 19–րդ դարու կիսուն Ազգային Սահմանադրութենէն ետք։

ԱլՓ– Ինչպէս Մուշեղ Սերոբեան։

ՏԱ– 1864–էն 1914, յիսուն տարի, եկեղեցականները ազգային դատին ծառայող մարդիկ եղած են։ Բայց ատիկա չի նշանակեր որ իրենց հոգևոր գործերը չեն կատարած։ Քրիստոնեայ մարդիկ և խումբեր եղած ենք, ու այդ գաղափարը եթէ վերցնենք՝ այլեւս քրիստոնէութիւն չի մնար։ Հայ ենք. իմ հայութենէս չեմ մերկանար քրիստոնեայ ըլլալով, և իմ հայութիւնս ինչ որ ինձմէ կը պահանջէ՝ նոյնութեամբ կրնամ տալ։

ՅՎ– Ձեր առաջնորդութեան օրերուն եկող քահանաները արդեօք ի՞նչ տուին ամերիկահայութեան ազգային պահանջներուն։

ՏԱ– *Մարդ մը որքա՞ն քրիստոնեայ է՝ չես կրնար չափել, որքան որ չես կրնար չափել մարդու մը հայութիւնը։ Բիւզանդ կէօզիւպէօյիւքեան մը ունէինք Եգիպտոս, որ պատրիարքներուն և եպիսկոպոսներուն քրիստոնէա–*

կան աստիճան կ՚որոշէր։ Միծաղելի է։ Ինչպէս որ չենք կրնար մէկու մը հաւատքը և քրիստոնէութիւնը աստիճանաչափել, այնպէս ալ անոր ազգային կարողութիւնները չենք կրնար չափել։ Այսինչ առաջնորդին, եպիսկոպոսին կամ քահանային թերութիւնները հիմնական քաղաքական հարցերու վերածել ճիշդ չ՚ըլլար։

ԱԼՓ– Ինչո՞ւ այդ թերութիւնները ընդհանուր երևոյթ են: Տասներկու քահանայէն տասին մօտ անոնք ի զօրու են...

ՏԱ– *Դուն, Անդրանիկ, վիճակագրութեան կը վերածես հարցը։*

ԱԼՓ– Ո՛չ, օրինակ կու տամ:

ՏԱ– *Ո՛չ, օրինակ չես տար։*

ԱԼՓ– Ես ալ այս գաղութին մէջ եմ 33 տարիէ ի վեր, մեծ ու պզտիկ բաւական կը ճանչնամ: Կերպով մը, մտածելակերպով, հոգեբանութեամբ, ընկալումով պատկեր մը ստեղծուած է: Յակոբին մտածումն է որ կ՚ուզեմ ընդլայնել: Ուրեմն, տեղ մը կայ թերութիւն մը. ազգային գիծը, ձեր ըսելով՝ համայնքային գիծը, շատ տկար է: Զաւակ մը կ՚ըսէ թէ ես ինչո՞ւ տասը մղոն պիտի քշեմ Կիրակի առաւօտ Ս. Թովմաս եկեղեցի երթալու համար, երբ քովս կաթոլիկ եկեղեցի կայ. հո՛ն կ՚երթամ:

ՏԱ– *Ատիկա մեր Տքթ. Մովիկեանին ըսածն է. նոյն բանն է, կ՚ըսէք ու կ՚ըսէք, կ՚ըսէք ու կ՚ըսէք...*

ԱԼՓ– Նայեցէք, Իւնիըն Սիթիի եկեղեցին Նիւ Եորք–Նիւ Ճըրզիի ամենէն հին եկեղեցին է: Անոր շուրջ բնակած են տիգրանակերտցիներ, որոնց զաւակները այսօր մինչև Մոնթվէյլ գացած են ու հոն կ՚ապրին: Որովհետև անոնցմէ ոմանք քիչ մը ազգային–համայնքային հետաքրքրութիւն ունեցած են, Կիրակի օրերը իրենց զաւակները կ՚առնեն մինչև Իւնիըն Սիթի կը բերեն:

Հետևաբար, մեր հոգևորականները, որոնք համայնքային գործիչներ են, շահագրգռութիւն պէտք է ունենան և այդ հետաքրքրութիւնը ստեղծեն: Քարոզ կու տան հասարակ առակի մը օրինակը բերելով: Անցեալները մէկու մը կ՚ըսէի՝ շատ աղէկ պատմեցիր առակը, անիկա մեր այսօրուան կեանքին կապենք, մարդկութեան առօրեային կապենք, ու քիչ մըն ալ հայ համայնքին կապենք, որպէսզի բան մը տուած ըլլաս: Այլապէս, տուած քարոզդ համ–հոտ չունի:

ՏԱ– *Կաթոլիկներու և բողոքականներու պարագան ալ նոյնն է։*

ՅՎ– Իմ հաւնած քահանաներէն է ձեր Տէր Առնակը (Գասպարեան

քահանան ձեռնասուններէն էր Տիրան Սրբազանին– ՅՎ). ատեն-ատեն ինծի կ'ըսէ թէ այս Կիրակի քարոզ խօսելու բնաւ սիրտ չունի:

ՏԱ– *Հիմնական պատասխան մը տամ: Մեր հոգևորականները ո՛չ դժոխքէն վեր ելած են, ո՛չ ալ դրախտէն վար իջած են: Անոնք այս համայնքին ծնունդներն են: Ճիշդ ատոր համար ալ, քանի տարիներէ ի վեր, Մ. Ներսէսի Աստուածաբանական Ճեմարանին եռևէն եմ: Յառաջ գացինք, բայց այդքան չէ՛: Զարգացած, հայ և քրիստոնեայ եկեղեցականներու պէտք ունինք: Այս երեք յատկութիւնները կարևոր է որ ունենան անոնք:*

. . .

ՅՎ– Անձնական հարցում մը: Ընտրեալ պատրիարք էք եղած...

ՏԱ– *Օրէնքով ես պատրիարք եմ: Ցիսունեօթին ես ընտրուեցայ պատրիարք, Ցորդանանի թագաւորը գիս չվաւերացուց: Ցետոյ իր մարդը (Եղիչէ Արք. Տէրտէրեան– ՅՎ) եկաւ և պատրիարք եղաւ:*

. . .

ՅՎ– Ի՞նչ է անջատեալ մեր եղբայրներուն վիճակը. ինչպէ՞ս կը գնահատէք:

ՏԱ– *Դաշնակցականները հայ չնկատեցին տեղացի հայերը: Չխորհեցան որ ասոնք առնելու են ազգային իշխանութիւններէն ներս: Մերիններուն մէջ աւելի քիչ եղաւ այս մտածումը, քանի որ դուրսէն եկողները մեծամասնութեամբ դաշնակցականներ էին: Անոնք կ'ուզեն իրենց եկեղեցիներուն մէջ աւելի հայկականութեան տեղ տալ, մինչդեռ տեղացի հայերը աւելի եկեղեցիին կը նային, կրօնականին: Ըսեմ նաև թէ կարգ մը տեղեր ատիկա մեր մէջ ալ պատահեցաւ: Դուրսէն եկողները, մեծ մասամբ իրենց պարագային Պէյրութէն, Եգիպտոսէն, Իրանէն, Հալէպէն եկողներ, ազգային մտահոգութիւններով կու գան: Եւ որովհետև հոս կացութիւնը տարբեր է՝ խնդիր կ'ելլէ: Բոլորն ալ իրաւունք ունին: Հոն հաւաքուեր են. եթէ կ'ուզեն որ համայնքը սա ձևը առնէ, թող առնէ. իրաւունք ունին: Այստեղի հայերը ազգին նկատմամբ այն նուիրումը չունին՝ ինչ որ դուրսէն եկողները ունին: Հոս համայնքին ուժ կու տան: Ռամկավարները մեր մէջ խոհեմ եղան, խնդիրին փափուկ կերպով մօտեցան: Բայց հարցին գանք:*

ՅՎ– Հարցը այն է որ Դաշնակցութեան ղեկավարութիւնը նորեկներուն ձեռքը անցաւ. հիմա հազիւ մէկուկէս ամերիկահայ ունին իրենց ղեկավարութեան մէջ:

ՏԱ– *Այո՛, ճիշդ ես. որովհետև չեն հաւնիր միւսներուն. տարբեր գաղափարներով կու գան այս երկիրը: Ընկերային այս երևոյթները պէտք է հաշուի առնել:*

ՅՎ– Ուրեմն եկեղեցւոյ միութեան հարցը այս ձևով տակաւին շրջան մը նոյնը պիտի մնայ:

ՏԱ– *Միութեան հարցը ուրիշ ծալքեր ունի, ինչպէս՝ առաջնորդի հարցը: Ո՞վ պիտի ըլլայ առաջնորդը: Ոմանք կը խորհին որ երկու կաթողիկոսները պէտք է հաշտուին՝ որ հարցը հոս լուծուի: Սակայն հակառակն է: Միութեան յանձնախումբ մը կայ, որ գործը կը կատարէ: Ինչո՞ւ արգելք ըլլալ յանձնախումբին: Կը նշանակէ որ ուրիշ հաշիւներ կան: Գրուած պայմաններ կան՝ թո՛ղ քուէարկուին:*

ԱԼՓ– Սակայն պայմանաւոր ենք ատոնք:

ՏԱ– *Ի՛նչ պայմանաւոր. գրուած են: Ինչ որ գրուած է՝ գրուած է: Ամերիկայի Գոնկրէսին որոշումները կը քուէարկուին: Քուէին անկեղծը, կեղծաւորը կ՚ըլլա՞յ: Իմին հոգս չէ. կեղծաւորութեամբ տուէք քուէնիդ.* that's all. *անկեղծի-չանկեղծի խօսքը երբեք պէտք չէ ըլլայ:*

ՅՎ– Դաշնակցականները կ՚ըսեն թէ պատրաստ են միանալու, որովհետև գալիք տասը տարիներուն տէր պիտի ըլլան եղեր էջմիածնական բոլոր կալուածներուն:

ՏԱ– *Ինչ որ են՝ այդ են: Դաշնակցութիւնը երազ կ՚ունենայ միայն: Ես ըսեմ՝ եթէ այս ժողովուրդին մէջ մեծամասնութեան տէր կ՚ուզեն ըլլալ, իրաւունք ունին: Եթէ կրցան այնպիսի մարդիկ համոզել որ այստեղի* 600,000 *գաղութին* 400,000*-ը իրենց կողմ ըլլան՝ չատ լաւ...: Եթէ դուք անոր հակառակողն էք, ուրեմն փոքրամասնութիւն կը մնաք: Եթէ մեծամասնութիւն կրցան ըլլալ՝ իրաւունք ունին: Բայց ես երբեք չեմ հաւատար որ ատիկա կրնայ պատահիլ: Հոս Ամերիկա է, և հոստեղի պահանջները նկատի պէտք է առնուին...:*

Նիւ Եորք, Ն.Ե. 16 Փետրուար 1985

«ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ», 20 Մարտ 1997

Թեընֆլայի Ս. Թովմաս Հայց. Եկեղեցւոյ նոր շինարարական ծրագիրները կը գլխաւորէր պոսս՝ Նազար Նազարեան, իր օգնականին՝ Մովսէս Գազանճեանին հետ: Խնդրեց որ հարցազրոյց մը ունենամ սրահին բարերար Ռուբէն Սեւոլըրի հետ: Արդէն յառաջացեալ տարիքի մէջ էր, կ'ապրէր համեստ կեանք մը և այդ օրերուն կը յարաբերէր առաւելաբար Նազարեաններուն հետ:

Սրահը մկրտուեցաւ «Ռուբէն և Լևոն Սեւոլըր» անունով, իր կատարած մեծագումար նուիրատուութեան համար: Այսօր հիւսիսային Նիւ Ճըրզիի այս հայաշունչ և հոծ հայութեամբ համայնքին համար օրհնութիւն մըն է այդ հանդիսասրահը, որքան եկեղեցւոյ կարիքներուն հասնող, նոյնքան մեզի՝ ոամկավարներուս ու թէքէեանականներուս ունեցած լայն գործունէութեանց համար:

Սեպտեմբերեան արևոտ աշնանային օր մը զինք բերի մեր տունը և ունեցայ երկար հանդիպում մը, խօսեցնելով զինք ու արձանագրելով կեանքի իր պատմութիւնը: Պարոն Սեւոլըր ազգային դէմք մը չէր և ոչ ալ ծանօթ մեծ բարերար մը. իր տարիներու վաստակին բերած եկամուտներով ան եղաւ մեր եկեղեցիին մեծ բարերարը:

Անոր կեանքը կեա՛նքն էր իր սերունդին՝ Եղեռնի սերունդին: Անորոշութեան մատնուած, տառապալի կեանքի մը պատմութիւնը: Հայրը՝ մնացած էր Պոլիս, մինչ ընտանիքի միւս անդամները տեղահանուած էին նախ Քոսթանցա (Ռումանիա) ապա՝ Ռուստով՝ Դոնն գետի ափին (Ռուսիա) ու դեռ՝ Սերպիա (Եուկոսլավիա): Վերադարձ՝ Պոլիս ու վերջնական բնակութիւն՝ Միացեալ Նահանգներ:

Ան եղաւ այն հայազգի ոչ-խորհրդային հազուագիւտ և երջանիկ մարզիկներէն, որ մասնակցեցաւ Միջազգային Ողիմպիական Խաղերուն: 1936-ին, Պերլինի մէջ, երբ Հիթլէր իր ամենէն փայլուն օրերը կ'ապրէր, Ռուբէն ներկայացուց Թուրքիոյ պասքէթպոլի խումբը որպէս մարզիչ: Ան ևս քալեց Գերմանիոյ կեռ խաչի դրօշին ներքև՝ ուս տուած ոազմաշունչ գերման երիտասարդներուն: Լայնօրէն կը նկարագրէր այն մթնոլորտը, զոր Ֆիւհրէր ստեղծած էր այդ օրերուն իր երկրին մէջ:

Թուրքերը բռնութեամբ չկրցան Սեմերճեան ազգանունը վերածել Սեմերճիօղլուի, սակայն Ամերիկան կրցաւ քնքշութեա՞մբ Սեմերճեանը վերածել Սեւոլըրի: Ու ահա՛ այսպէս է որ այս մեծ ձուլարանին մէջ մեր Գէորգները դարձան Ճորճեր, Յովհաննէսները՝ Ճաներ, Գրիգորները՝ Կրեկըրներ ... և Յակոբները՝ Ճէքեր:

Ռուբէններու տեղը արդէն իսկ սկսած է թափուր մնալ:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՏԼԸՐ (ՍԵՄԵՐՃԵԱՆ)

Ողիմպիական մարզիկ, բարերար

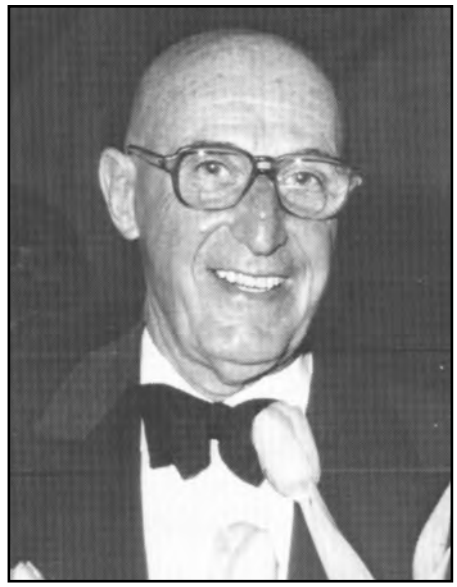

Ողիմպիական Խաղերուն երթալէս առաջ, թուրքերը անունս Սեմերճիի ուզեցին փոխել. չընդունեցի: Հակառակ իրենց պնդումներուն, Պերլին գացի որպէս Սեմերճեան:

Հ.- Վստահ եմ որ քիչեր գիտեն ձեր կեանքի պատմութիւնը: Կը հաճի՞ք կարգ մը տեղեկութիւններ տալ:

Պ.- *Ծնած եմ 15 Դեկտեմբեր 1904-ին Պոլիս, Գատըգիւղ արուարձանը: Հայրս՝ Լեւոն և մայրս՝ Էօժէնի Ֆրէնքեան, Ռումանիայէն: Երկու քոյր ունէի ինձմէ պզտիկ՝ Աննիկ և Նետիկ: Երեք յարկանի տունի մը մէջ կ'ապրէինք, հայկական դպրոցին դիմացը: Աղուոր պարտէզ մը ունէինք: Տան մէջ ունէինք խոհարար և սպասուհի: Հայրս բարձրահասակ ներկայանալի մարդ էր, լուրջ և չնորհքով: Մեծաքանակ կերպասեղէն կը ծախէր խանութ-պաններուն: Եւրոպայի զանազան երկիրներէն ապրանք կ'ապսպրէր և իր անձնական գործն ունէր:*

Բնիկ կեսարացի ենք: Մեծ հայրս կեսարիայէն եկած էր: Կը յիշեմ զինք: Առանց լուցկիի՝ մէկ ծխախոտէն միւսին կ'անցնէր: Տարինե՛ր ապրեցաւ այդպէս: Մեծ հայրս երկրորդ անգամ ամուսնացած էր և իսկական մեծ մայրս չեմ տեսած: Անոնք կը բնակէին Սկիւտար: Պարտէզներու և հողերու տէր էր մեծ հայրս, որ նոյնպէս հիւսուածեղէնով կը զբաղէր: Կիրակի օրերը միշտ եկեղեցի կ'երթայինք: Մեծ հօրս անունն ալ Ռուբէն էր:

Ունեցած եմ երկու հօրեղբայրներ՝ Արամ և Միհրան: Հօրաքոյր մըն ալ ունէի: Հայրս գնումներու համար յաճախ Եւրոպա կ'երթար: Ան բնաւ վրաս

ձեռք չէր բարձրացներ, չէր պոռար։ Միայն թէ նայուածք մը ունէր…։ Եթէ դժգոհ ըլլար, այդ նայուածքէն կը հասկնայի բարկացած ըլլալը։ Շատ գէչ կ'ազդէր վրաս այդ նայուածքը։ Ապտակ զարնելէն աւելի զօրաւոր էր։

Ամիսը մէկ, երկու անգամ Սկիւտար կ'երթայինք ու մեծ հօրս տունը կ'այցելէինք։ Տան մէջ հայերէն կը խօսէինք։

Հ.– Ի՞նչ ուսում ստացած էք:

Պ.– *Փոքր տարիքիս մեր գիւղին դպրոցը գացած եմ։ Երբ մեծցայ, գիս Հինդլեան գիշերօթիկ դպրոցը դրին, Պոլիս։ Գիշերօթիկ դրին, քանի որ դպրոցը մեր տունէն հեռու էր։ Վոսփորը պէտք էր անցնիլ հոն երթալու համար, դժուար կ'ըլլար։ 1914–ի պատերազմը սկսելէն քանի մը ամիս ետք, իմացանք որ թուրքերը Անատոլուի հայերը կը ջարդեն։ Հայրս ըսաւ. «Այստեղ աղէկ պիտի չըլլայ մեզի, գացէք Ռումանիա, մայրիկիդ ընտանիքին քով»։ Մայրս, երեք զաւակներով, և սպասուհին՝ Սրբուհի էր անունը, չոգենաւով ղրկեց նախ Վառնա, ուրկէ անցանք Քոսթանցա։ Մայրս Քոսթանցայէն էր։ Հոն Ֆրէնքեան ընտանիքը հանրածանօթ էր։ Մայրս եղբայր մը և քոյր մը ունէր հոն։*

Հայրս Պոլիս մնաց։ Մէկ, երկու ամիս ռումանական դպրոց գացի։ Անկէ ետք Ռումանիան ալ պատերազմի մասնակցեցաւ։ Գերմանացիները սկսան Ռումանիա մտնել։ Ամբողջ ընտանիքով Քոսթանցայէն փախանք, Գըմփըլում անունով ամարանոց մը գացինք ազգականներով։ Մօտ երեսուն հոգիով Ռուսիա գաղթեցինք։ Հայրս Զուիցերիա դրամ հանած էր և մայրս դրամ կը ստանար հոնկէ. դրամի հարց չունէինք։ Մեր մէջ գինուորական տարիքի հասած քանի մը տղաք ունէինք. անոնք կը վախնային որ գինուոր կը կանչուին։ Օտեսան մօտիկ էր և որոչեցին Ռոստով Դոննի գետեզերքը, Սև Ծովու հարաւը երթալ։ Գերմանացիները հոն չէին կրնար հասնիլ։ Հոն փոխադրուեցանք։ Երկրորդ յարկի վրայ յարկաբաժին մը առինք հինգ, վեց սենեակով։ Ամէն մէկ ընտանիք մէկ սենեակ առաւ։ Մէկ խոհանոց կար։ Պարտաւոր էինք խնայողութիւն ընել… ուստի կարասի չգնեցինք։ Սպասուհին և ես գետինը կը պառկէինք։ Ձմեռը սոսկալի ցուրտ էր, բայց մեր տունը տաք էր։

Ջեմ մոռնար. մեր տունը մեծ տաճարի մը դիմացն էր։ Լայն փողոցի մը վրայ էինք և մէկ ծայրէն միւսը մարդ չէիր կրնար ճանչնալ։ Հոս, Ամերիկայի մէջ, ատանկ փողոց չկայ։ Մատուռը պարտէզի մը մէջ էր։ Ռուսերը երբ եկեղեցիին առջևէն անցնէին, կառքերը, ձիերը կը կեցնէին, խաչ կը հանէին, և ապա կը շարունակէին ճամբան։ Առանց խաչ հանելու չէին անցներ։ Այն ատեն ցարը կ'ապրէր։ Համայնավարները չկային։

Մեր տունէն վար երբ իջնէիր, զառիվարը Դոննն գետը կ'առաջնորդէր։

Այս կողմերը եկանք, որովհետեւ վախցանք որ թուրքերը մեզ կ՚աքսորեն, կը ջարդեն։

Այդ օրերուն Ռուսիոյ մէջ հացը և ուրիշ ուտելիքներ տոմսով էին։ Մտածեցինք նպարավաճառի խանութ մը գնել։ Կ՚երթայի առանց տոմսի հաց կ՚առնէի։ Հոն հայ պաչտօնեայ մըն ալ ունէինք։ Հոն դպրոց չգացի։

Յետոյ Քերենսքին և պոլշևիկները իրարու յաջորդեցին։ Իմացանք որ պոլշևիկները քոզաքներուն հետ կը կռուին։ Պատերազմը մեզի հասաւ։ Մեծ քոյրս ծաղկախտէ բռնուեցաւ։ Հիւանդութիւնը փոխանցիկ ըլլալով, գինք հիւանդանոց տարին։ Նոյն հիւանդանոցին մէջ սպաներ կային. երբ պոլշևիկները եկան, զանոնք դուրս հանեցին և մէկիկ մէկիկ սպաննեցին։ Մայրս ստիպուած էր եղած Աննիկը չալկել և քալելով տուն բերել։

Քոզաքներուն ետևէն ընթանալով անոնց ձգած փամփուշտները կը հաւաքէի... պատերազմ էր վերջապէս։

Ամենէն վտանգաւո՞րը։ Պոլշևիկները եկան քաղաքը գրաւեցին։ Բոլոր տախտակէ փեղկերը կը գոցէինք, քանի որ փողոցը կռիւները կը չարունակուէին։ Մեր ճամբան կը մնար քաղաքէն փախչելու միակ միջոցը։ Երկաթուղագիծը հոն էր։ Քաղաք մտնել–ելլելու ճամբան էր։ Մէյ մըն ալ տեսանք որ ձիաւոր պոլշևիկները կը փախչէին։ Այդ պահուն ահագին փամփուշտներ արձակուեցան մեր տան վրայ։ Մենք գետինը կը մնայինք։ Վախցանք որ պիտի գան մեր տունը գրաւեն։ Մեր յարկին վրայ ռուս բժիշկ մը կար ու բոլորս իր տունը ապաստանեցանք։ Մեզ ներս առաւ։

Պոլշևիկները երբ եկան, տունէ տուն պտըտեցան։ Մեր տունն ալ եկան։ Կ՚արձանագրէին. ընտանիքի անդամներու քանակին չափ պնակ, հագուստ, աթոռ։ Երբ հարցուցին թէ ո՞վ ենք, ռուսերէնով պատասխանեցինք. «պեժի–նսքի», փախստական։ Պոլշևիկները ըսին. «Դուք իսկապէս փախստական էք»։ Մեր տան մէջ աւելորդ բան չունէինք իրենց ցոյց տալու։

Այդ օրերուն տակաւին մայրս դրամ կը ստանար։ Կարծեմ դեռ կապ մը կար հօրս հետ։ Դրամի խնդիր թէև չունէինք, բայց խիստ խնայողութեամբ կ՚ապրէինք։

Մինչև 1918 *մնացինք հոն, մօտ չորս տարի։ Օր մըն ալ հօրմէս լուր առինք որ Պոլիս երթանք։ Կրցանք դիւրութեամբ վերադառնալ։*

Հ.– Պոլիս ձեր նախկին ընտանեկան կեանքի՞ն վերադարձաք**:**

Պ.– *Կը յիշեմ որ մեծ հրդեհ մը եղաւ և մեծ հայրիկիս տունը այրեցաւ։ Ամբողջ «մահալէ»ն այրեցաւ։ Այդատեն մեծ հայրիկս մահացած էր։*

Ամառները մօրաքոյրերնքս կու գային։ Ամուսինը՝ Գրիգոր Զամպաքճեան, արդի նկարչական գործեր կը հաւաքէր։ Շատ գործեր հաւաքած էր։ Պատ չէր մնացած նկար կախելիք և իրարու վրայ դիզուած կը պահէր։ Իր

ամբողջ հաւաքածոն ռումանական կառավարութեան նուէր տուաւ կայսերական չրջանին։ Որպէս գնահատանք, կառավարութիւնը իր բնակած տան փողոցին անունը Զամպաքեան կոչեց մայրաքաղաք Պուքրէշի մէջ։ Ինք ռումանական սպայ էր։ Երբ Ռումանիան ընկերվարական դարձաւ, ինք չարունակեց հոն մնալ, փախուստ չտուաւ։ Պոլշևիկները իրեն չդպան, քանի որ երկրին չատ նուէրներ տուած էր։ Շատ աղէկ մարդ էր։ Հօրաքրոջս անունը Հերմին էր, Հերմիկ կը կոչէինք։

Մինչև այդ չրջանը մենք օսմանեան անցագիր ունէինք։ Հայրիկս այնպէս կարգադրեց որ իբրև թէ բնաւ դուրս չէինք ելած երկրէն. այդպիսով մեր անունը մաքուր մնաց։

Արամ հօրեղբայրս և հայրս գործընկեր էին։ Միհրանը գործի մարդ չէր։ Եուկոսլավիա, Սերպիա ալ մասնաճիւղ ունէինք։ Մեր Պոլսոյ ապրանքները Սերպիոյ համար ալ կ՚առնէինք, հոն ալ կը ծախուէին։ Արամ հօրեղբայրս հոն կը մնար։ Աթաթիւրքի օրերուն հօրեղբայրս հոն մնաց և անոր բաժինը եկան հայրիկէս գրաւեցին։ Անկէ ետք Արամը Հարաւային Ափրիկէ գնաց և հոն ալ մեռաւ։ Ան ալ ներկայանալի մարդ էր։ Միհրանը անդրանիկ եղբայրն էր, յետոյ կու գար հայրս։ Արամը ամենէն փոքրն էր և չէր ամուսնացած։

Երբ Աթաթիւրքը իշխանութեան եկաւ, հայերուն մականուններէն սկսան «եան» մասնիկը վերցնել։ Թուրքերը մականուն չունէին. ըսաւ թէ ամէն մարդ մականուն ունենալու է։ Խորասանճեանը դարձաւ Խորասանճը, և այլն։ Հայրս չուզեց «եան»ը վերցնել։ Դատարան գնաց ու ըսաւ թէ Եւրոպայի հետ գործ ունի և իր վարկը Սեմերճեանի վրայ է, եթէ անունը փոխէ, վարկը կը կորսնցնէ։ Դատարանը մեր Սեմերճեան մականունը պահեց։ Այդ օրերուն բոլորը փոխեցին իրենց մականունները։

Նոյն բանը պատահեցաւ Ողիմպիականին։ Թուրքերը չէին ուզեր որ Սեմերճեան մականունով Պերլին երթամ։ Ես պասքէթպոլի խումբին խմբապետն ու վարիչն էի։ Ըսին թէ 28 միլիոննոց ժողովուրդ են և պէտք է տաճիկ մը տանին Գերմանիա։ Մարզիկները ըսին թէ միայն Ռուբէնը պասքէթպոլ գիտէ, ուրիշ ոչ ոք։ «Թող եաևը հանէ», ըսին. «Թող Սեմերճի ըլլայ»։ Զընդունեցի։ «Միայն Սեմերճեան անունով կ՚երթամ», ըսի։ Տղաքը նորէն Անքարա դիմեցին և ընդունեցին Սեմերճեան անունով խումբին միանալս։

Հ.– Պոլիս վերադառնալէ ետք ինչո՞վ զբաղեցաք**:**

Պ.– Վերադարձէս ետք հայրիկիս գործին մէջ մտայ։ Անկէ առաջ, սակայն, գոլֆ գացի, Պէպէքի ամերիկեան Ռոպերթ Գոլէճը։ Հոն չորս տարի նախ բարձրագոյն դպրոց գացի։ Աւարտած տարիս գոլէճը երկու տարիով դասարան աւելցուց։ Ճիսուն ուսանող էինք, բայց քանի որ դասերուս

միջինը 85-էն վեր էր, դասարան ցատկեցի։ Հետևեցայ առևտրական գիտելիքներու։ Ինծի հետ տասնմէկ ուրիշներ դասարան ցատկեցին։

Երկրաչափ կ'ուզէի ըլլալ։ Հօրս հարցուցի։ Առանց իրեն հարցնելու բան չէի ըներ։ Ըսաւ չատ անօթի մնացող երկրաչափներ կան, առաջիններէն պէտք է ըլլաս, առևտուրի հետևէ՛։ «Ես հոս գործ ունիմ», ըսաւ. «դուն կը չարունակես և չատ աւելի աղէկ կ'ըլլաս։ Մտածէ՛։ Խօսք տուր որ բոլոր նիչերդ Ա պիտի ըլլան»։ Ես յետոյ մտածեցի թէ ինչպէ՞ս չորս տարի ամէն դասի մէջ Ա պիտի առնեմ։ Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ...։ Այսպիսով 1926-ին առևտրական բաժինէն չրջանաւարտ եղայ։

12 հոգինոց դասարանին միակ մարզիկը ես էի։ Ամէն մարդ կու գար մեր դասարանին խաղերը դիտելու։ Ջաւեչտական վիճակ կը ստեղծուէր և ամէն մարդ կը խնդար մեր խաղցած ատեն։ Sportsmanship*-ի բաժակը միչտ մեզի կը տրուէր։*

Պոլիս մեր վերադառնալէն ետք Շիշլի անցանք, Բերայի կողմը։ Ամառները Պէօյիւքատա կղզին կ'երթայինք։ Յոյները Փրինքիփոյ կը կոչէին մեծ կղզին։ Ջորս կղզիներ կային։ Գնալը չատ հայեր կային։

Կը յիշեմ, գործով Սինոպ գացեր էի։ Վաճառականը լուր ըրած էր թէ էրմէնի մը պիտի գայ քաղաքը։ Կառքին մէջէն կը նչմարէի թէ ամէն մարդ զիս կը դիտէր։ Հայ չէին տեսած։ Մեր վաճառական բարեկամը զիս տարաւ քաղաքապետին, որպէսզի հարկի արտօնագիր ստանամ։ Քաղաքապետը՝ խօսուն մարդ մը, հարցեր կու տար Իսթանպուլի մասին։ Ջիս չատ հաւնեցաւ և չուզեց որ Պոլիս վերադառնամ։ Ջորս թէ հինգ օր զիս մօտը պահեց։

Հ.– Հայերէնը ո՞ւր սորվեցաք**:** Մաքուր կը խօսիք**:**

Պ.– *Հայերէնը Ռուսիա երթալէ առաջ Հինդլեան դպրոցը սորվեցայ։ Բայց գոլէճին մէջ ալ հայերէն դասաւանդուէիւն կար և հոն ալ հայերէն կը սորվէինք։ Ուսուցիչիս պատկերը ունիմ բայց անունը չեմ յիշեր այս պահուն։*

Հ.– Ինչպէ՞ս էր ձեր կեանքը Պոլսոյ մէջ**:**

Պ.– *Մեր կեանքը չատ աղէկ էր։ Հայրիկս ունևոր էր. դրամի խնդիր չունէինք։ Մենք աւելի ուչ Փրինքիփոյ հաստատուեցանք. ամառ-ձմեռ հոն էինք։ Հայրիկս մեծ տուն մը չինեց։ Կղզիին մէջ առաջին տունն էր որ* central heating unit *ունեցաւ։ Այդ կղզին թէ՛ ամառը և թէ՛ ձմեռը կեցող քիչ մարդ կար, որովհետև ամարանոց էր։ Նաւ մը ունէինք քսան ձիաուժով։ Ամերիկայէն բերել տուած էի։ Մեր կղզիին չուրջը ցորեկը մինչև ժամը երկու խաղաղ էր և չատ աղուոր ժամանակ կ'անցընէինք։*

Հ.– Սիրային արկածախնդրութիւններ ունեցա՞ք այդ օրերուն:

Պ.– *Ո՛չ: Ատանկ բաներու կարևորութիւն չէի տար. չունէի: Առաջին սէրս գոլէճէն էր: Դպրոցը աղջկանց և մանչերու բաժիններ ունէր: Աղջիկներուն Առնաուտքէօյի բլուրին վրայ էր: Հոն Զապէլ Նագգաչեան անունով աղջիկ մը կար, որուն հետ կը տեսնուէի: Աւելի ուշ ան Ամերիկա եկաւ և ամուսնացաւ, ապա ամուսնալուծուեցաւ: Երբ ես Ամերիկա եկայ, իրեն հանդիպեցայ և հետը ամուսնացայ:*

Ես աւելի աթլեթիզմով կը զբաղէի: Ամառները արձակուրդ կ'առնէի 15 օրով և նաւակովս ծովուն բացերը կ'երթայի: Երբ մեր տունը մարդիկ գային և հարցնէին թէ ո՞ւր է Ռուբէնը, նաւուն մէջ է, հոն կը քնանայ, կ'ըսէին: Նաւակս մեծ էր: Մասնաւոր չինել տուած էի ուղիղ, չիտակ տախտակամածով: Պատկերները մօտս են:

Նշանաւոր պուլտոկ չուն մը ունէի: Միամորճ մը չինել տուած էի. բերանը կու տայի և քովէս կը քալէր:

Հ.– Պոլիս հայկական ողիմպիական խաղերու մասնակցա՞ծ էք:

Պ.– *Այո, քանի մը անգամ մասնակցած եմ իբրև դատաւոր:*

Հ.– Պոլսոյ ձեր ընկերներէն ո՞վ կը շարունակէ յարաբերութիւն պահել ձեզի հետ:

Պ.– *Գալիֆորնիա բնակող Տքթ. Սէթ Արսէնեանը: Դասընկեր էր ինծի: Կայ նաև Խորասանճըն, որ ազգական է ինծի:*

Հ.– Ձեր հօրը խանութը ո՞ւր էր:

Պ.– *Պոլսոյ մէջ Հաւուզլու խանը կար, հոն էր: Մահմուտ Փաշա տանող փողոցին անկիւնը: «Վերջին Լուր» անունով հայկական լրագիր մը ունէինք: Լրագիր ծախողը ձեռքէ կը բերէր և բարձրաձայն կ'ըսէր. «Կարևոր»: Ըսել կ'ուզէր հայերու համար թուրքերու մասին գրուածքն կար մէջը, պէտք է թերթը առնել: «Վերջին Լուր. կարևոր է», ըսելուն պէս՝ բոլոր հայերը կ'երթային թերթը կ'առնէին: «Ժամանակ» թերթն ալ կ'առնէին:*

Մենք մեծաքանակ կերպասեղէն կը ծախէինք: Իտալիայէն, Զեխոսլովաքիայէն, Անգլիայէն, Գերմանիայէն կը ներածէինք: Գործակալներու միջոցով կը պատուիրէինք կամ անձամբ կ'երթայինք ապսպրանքներու համար: Լաւ տեսակի ապրանք կը ծախէինք: Ընդհանրապէս բամպակեղէն էր, չապիկցուներ և ուրիշ կերպասներ, մասնաւորաբար Թուրքիոյ վերաբերեալ ապրանքներ: Ես Թուրքիա չապիկ չեմ գնած: Մեր խանութէն կտոր կը կտրէի, չապկագործին կու տայի և ձրիաբար ինծի համար չապիկ կը կարէր: Ամերիկա գալէս ետք միայն սկսայ չապիկ գնել:

Սա ալ ըսեմ որ, 1922–23–ին, երբ Թուրքիոյ մէջ նորէն խնդիր ծագեցաւ, հայրիկս մեզ Արամ հօրեղբօրս մօտ ղրկեց, Սերպիա։ Պելկրատ երթալով պանդոկ մնացինք վեց ամիս մը։ Իբրև թէ ամիս մը միայն պիտի մնայինք. խնդիրը երկարեցաւ և ստիպուեցանք վեց ամիս մնալ։ Հոն դպրոց գացի։ Ջմեռը սառցադահուկով կը պարապէի։

Հ.– Գանք Ողիմպիական Խաղերուն ձեր մասնակցութեան:

Պ.– *1936–ին պասքէթպոլը սկսան նկատել որպէս միջազգային Ողիմպիականի խաղ։ Առաջին անգամ էր որ Գերմանիոյ մէջ 1936–ին այդ խաղը մաս կը կազմէր Ողիմպիականին։ Թուրքիան ալ հրաւիրուեցաւ խումբ ղրկելու։ Թուրքերը չէին ուզեր խումբ տանիլ ու վերջին ելլել։ Նախ ուզեցին փորձ մը ընել և յունական պասքէթպոլի խումբ մը հրաւիրեցին Պոլիս։ Մեր խումբը յաղթեց։ Ուրիշ անգամ մըն ալ Կալաթասարայի դաշտին վրայ պարտուեցանք յոյներէն։ Այս անգամ զօրավարը ուզեց Լեհաստանի պասքէթպոլի ազգային խումբը հրաւիրել և խոստացաւ մեզ Գերմանիա Ողիմպիականին ղրկել՝ եթէ լեհերուն յաղթենք։*

Լեհերը չընդունեցին հրաւէրը։ Անոնք խորհեցան որ եթէ պարտուին Թուրքերէն, կորսնցուցած պիտի ըլլան պասքէթպոլի Եւրոպական ախոյանութիւնը, քանի որ իրենք էին ախոյեանը։ Այդ սկզբունքէն մեկնելով է որ չեկան։ Մենք պատասխանատու զօրավարին ըսինք թէ մեզմէ կը վախնան ու չեն ուզեր գալ։ Այնատեն արտօնեցին որ երթանք։ Տղաքը գացին Անքարա և ըսին թէ խմբապետը հայ մըն է՝ Ռուբէն Սեմերճեան... Պատմութիւնը գիտես, չկրկնեմ։

Շոգենաւով Պոլիսէն Քէօսթենճէ գացինք, հոնկէ չոգեկառք առինք և Լեհաստանի վրայով Պերլին հասանք։ Երկար ճամբորդութիւն մը ըրինք։ Հասանք Ողիմպիականի պաշտօնական բացումէն տաս–տասնհինգ օր առաջ։ Հոն կեցանք մօտ երեսուն օր։ Շատ լաւ ընդունեցին, տեսակաւոր կերակուրներ կ'ուտէինք։ Տղաքը կչռել կու տային, որպէսզի չափէն աւելի չուտէին։ Մէջերնին չտես տղաք ալ կային։

Հիմա չեմ յիշեր թէ ի՞նչ խումբերու դէմ խաղացինք։ Միայն մէկ անգամ յաղթեցինք և յետոյ դուրս մնացինք։ Ես թէ՛ խմբապետն էի, թէ՛ միջազգային իրաւարար և թէ՛ ազգային ներկայացուցիչ, ուստի ժողովներու կը մասնակցէի։ Կը զարմանայինն որ քանի մը գործ միասին կ'ընէի և ես ալ կ'ըսէի թէ Թուրքիան աղքատ է և մէկ անձ երեք հոգիի գործ պէտք է ընէ։ Ամերիկացի ներկայացուցիչը զիս քովը կը նստեցնէր, որպէսզի թարգման ըլլամ իրեն։ Ժողովը գաղղիերէնով (ֆրանսերէնով) կ'ըլլար։ Հաւկթաճաշ մը չուրջ կը հաւաքուէինք քառասունէ աւելի երկիրներու ներկայացուցիչներս։

Այդ օրերուն Իտալիան Իզմիրը կ՚ուզէր առնել և Թուրքերու հետ խնդիր ունէր։ Իտալացի և Թուրք մարզիկները իրարու բարև չէին տար։ Գերմանիան դեռ պատերազմի չէր սկսած։

Իտալիա ընդդէմ Ֆիլիփփին խաղին իրաւարար նշանակուեցայ, որովհետև ուրիշ ոչ ոք կ՚ուզէր իրաւարար ըլլալ։ Նախորդ օրուան մրցումին իտալացի իրաւարարներէն մէկը դաշունահարուած էր և ուրիշ ոչ ոք ընդունած ըլլալով, ինծի դիմած էին։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 26 Սեպտեմբեր 1985

Անտիպ

Պէյրութի ՀԲԸՄ-ի Երուանդ Հիւսիսեան Հայագիտական Ամպիոնի իմ դասախօսս էր մօտ երեք տարի: Ամպիոնէն ներս, այդ օրերուն կը դասաւանդէին ծանօթ մտաւորականներ՝ Վահէ-Վահեան, Գերսամ Անհարոնեան, Փրոֆ. Աշոտ Պատմագրեան, Գնէլ Արք. Ճերեճեան, Անդրանիկ Վրդ. Կոանեան, որոնց եկան միանալ աւելի ուշ Հայաստանի Բանասիրական հիմնարկներէն շրջանաւարտ մեր տղաքը՝ Յակոբ Աւետիքեան, Պարոյր Աղպաշեան:

Փրոֆեսորը տարբեր էր միւսներէն: Անոր դասապահերուն կը մօտենայինք տարբեր հետաքրքրութեամբ: Կարծէք Երեւանի Պետական Համալսարանին դասարաններէն մէկուն մէջ փոխադրուած ըլլալու ջերմութեամբ կը հետեւէինք իր դասախօսութիւններուն: Ան կը դասաւանդէր նիւթեր,- ինչպէս՝ հայ մտքի փիլիսոփայութիւնը,- որոնք նոր ու տարբեր էին դասական մեր սորվածներէն: Կը պարտադրէր արտակարգ յարգանք մը դասապահերուն և կարելի չէր երբեք անոր տրամաբանութեան հետ վիճիլ, ինչպէս երբեմն կը վիճէինք միւս դասախօսներուն հետ:

Արդէն բաւեկամացած էինք Պէյրութի այդ օրերէն: Ան անհուն հայրենասիրութեամբ ներգաղթի օրերուն նետուած էր նաւ՝ մաս կազմելու կարաւաններուն...: Եղբայրը՝ Նորայր, կուսակցական մեր ընկերն էր ու Գէորգին Պէյրութ գտնուած օրերուն կու գար Լոնտոնէն, տօնական օրերը միասին անցընելու հօր՝ վերապատուելիին յարկէն ներս:

Թատերախումբով Հայաստան այցելութեան օրերուն, յաճախ եղայ փրոֆեսորին և կնոջ՝ Անահիտին հիւրը: Միացեալ Նահանգներ փոխադրուելէս ետք, այցելաբար եկած էին Նիւ Եորք 1986-ին և եղած մեր հիւրը: Թէքէեանի միջոցով Նիւ Եորքի մէջ կազմակերպած էինք իր դասախօսութիւնը: Իր այցէն օգտուելով, ունեցայ այս երկա՞ր հարցազրոյցը մեր մամուլին համար: Հետաքրքիր էր այսքա՛ն ընդարձակ պիտի ըլլար այդ: Կարելի չէր զեղչել որևէ էջ, ու այդպէս մնաց անտիպ, սպասելով այս հատորին հրատարակութեան:

«Անկախութիւն» թերթի հրատարակութեամբ մենք դարձեալ ունեցանք որոշակի յարաբերութիւն, ջերմացնելով մեր անցեալի բարեկամութիւնը:

Մի՛շտ նոր բան մը սորված եմ յարգելի փրոֆեսորէն:

ԳԷՈՐԳ ԽՐԼՈԲԵԱՆ

Դասախօս Երեւանի Պետական Համալսարանի

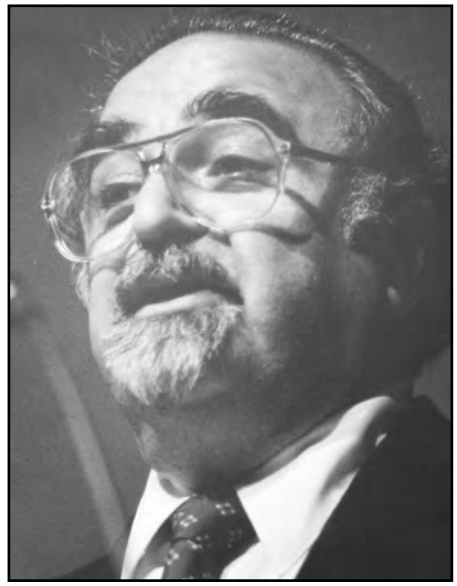

Պէտք է ամէն ինչ այնպէս կազմակերպենք, որ սփիւռքը կենսունակ մնայ՝ տասը հազար մեթր վազելու: Իր հնքը և իր շունչը չպէտք է աւարտուի հարիւրի վրայ: Այսինքն իր ծրագրերը պէտք է մշտականօրէն գոյատևեն: Իսկ սա երբեք չի նշանակում որ պատմութեան ժամանակահատուածում երբ նպաստաւոր առիթներ ստեղծուեն, կարող է իրականացուել զանգուածային վերադարձը դէպի հայրենիք: Հայրենիք՝ իր ամբողջական ըմբռնումով:

Հ.- Այս տարի 40-ամեակն է հայրենադարձութեան առաջին տարուան: Առաջին կարաւանները քառասուն տարիներ առաջ, այս օրերուն էին որ սկսան պատրաստուիլ երթալ դէպի Երկիր, և այդ կարաւաններուն մաս կը կազմէիք նաև դուք: Չորս տասնամեակ ետք, ի՞նչ են այսօր ձեր յիշատակները, տպաւորութիւնները այդ ազգային մեծ շարժումին նկատմամբ:

Պ.- *Նախ, ես կ'ուզենայի չեչտել այն գաղափարը, որ ազգահաւաքումը եղել է կենտրոնական խնդիր Հայաստանի պետականութեան հաստատման առաջին օրից: Ազգապահպանումը կ'ենթադրէր ազգահաւաքում, ազգային կենտրոնացում, և այդ պատճառով էլ, երբ հնարաւորութիւններ ստեղծուեցին Հայաստանում, անմիջապէս ձեռնարկուեց ներգաղթը, հոսքը դէպի Հայաստան: Հետևաբար, այն ունի ոչ թէ փաստօրէն քառասուն տարուան պատմութիւն, այլ 60 և աւելի տարիների պատմութիւն:*

Այսպէս, օրինակ, 1921-ից 25 թուականներին աչխարհի տարբեր կողմերից Հայաստան վերադարձան 20,000 *հայեր, 26-ից 36 թուականներին՝* 42,300 *հայեր, 46-ից 48 թուականներին,- այդ ներգաղթի ամենամեծ ալիքի չրջանին, որին դուք ականատես էք,- մ. Հայաստան վերադարձան* 100,000 *հայեր: 49 թուականից մինչև 62 թուականը հայրենիք վերադարձան* 60,000 *հայեր. իսկ նրանից յետոյ մինչև* 1975 *թիւը* 35,000 *հայեր: 75-ից* 85

թուականներին հայրենադարձութիւնը չարունակւում է մանակի որպէս երևոյթ, և ամէն տարի երեքից հինգ հազար հայեր գալիս են իրենց նախնիների աչխարհը և այստեղ հաստատում իրենց վերջնական կայանը։

Հայրենադարձութիւնը, կամ սփիւռքի այդ չարժումը դէպի հայրենիք, դա առաջին հերթին հայ ժողովրդի երազանքի իրականացումն էր։ Եւ որպէս այդպիսին դարձաւ պետական ծրագիր, և ամբողջ Հայաստանի 65 տարուայ գոյատևումը տեղի ունեցաւ երեք հիմնական միտումների ներգործութեան տակ։

Առաջին միտումը դա սոցիալիստական հասարակութեան կառուցումն էր, երկրորդ միտումը դա քաղաքային կեանքի ստեղծումն էր, ուրպանիզասիոնն էր, ինչպէս ասում ենք, որովհետև Հայաստանը առաջ 50 տոկոսով գիւղաբնակ երկիր էր, հիմա Հայաստանը 70 տոկոսով քաղաքաբնակ է, ճարտարարուեստական երկիր է, և երրորդ միտումը դա ազգահաւաքն էր։

Սա հիմնական միտումներից մէկն է վերջին 65 տարուան Հայաստանի գոյատևման։

Հայրենիք վերադարձան 26 տարբեր երկրներից, կամ մշակութային տարբեր գօտիներում ապրող մարդիկ։ Նրանք եկան տարբեր երկրներից և բերեցին իրենց հետ հայկական մշակոյթի և կենցաղի տարբերակներ։ Եւ ահա, Հայաստան գալով, այդ բոլորը պէտք է համադրուէին և միաձուլուէին բուն աւանդական հայկականի հետ, և ստացուէր ինքնատիպ մի նոր մակարդակ հայ մշակոյթի, հայ մտքի, հայ գործունէութեան պատմութեան մէջ։

Այս առումով, արդէն հայրենադարձութիւնը ոչ միայն ազգային նշանակութիւն ունեցաւ, այլ նաև՝ չատ կարևոր գիտական միջազգային նշանակութիւն։ Այստեղ մենք տեսնելով բազմաթիւ մշակոյթների համադրումը, ազգահաւաքման հողի վրայ, տեսնում ենք նոր օրինաչափութիւններ մշակոյթի, ժողովուրդների զարգացման պատմութեան մէջ, և այս տեսակէտից սա չատ հետաքրքիր երևոյթ է գիտութեան պատմութեան մէջ, ընկերային կեանքի կազմակերպման պատմութեան մէջ։

Հայրենադարձութիւնը միևնոյն ժամանակ զգալիօրէն փոխեց Հայաստանի տեմոկրաֆիք (ժողովրդագրական) դիմագիծը։ Հայաստանը մի ժամանակ ունէր 120,000 բնակչութիւն, որի 50 տոկոսից պակասն էր հայ։ Իսկ ահա՝ Հայաստանում ստեղծուած բնականոն պայմանների և յատկապէս ազգահաւաքման հետևանքով 65 տարի յետոյ ստեղծուեց մի հանրապետութիւն, որտեղ բնակչութեան 90 տոկոսը ազգային է, այսինքն Հայաստանի բնակչութեան 90 տոկոսը հայեր են։ Եւ այս ամբողջ հանրապետութեան մշակոյթի կերտման ընթացքի, ամբողջ հայ կեանքի կերտման վրայ ունեցաւ իր անդրադարձը։ Հետևաբար, մենք այս 65 տարուան մէջ կարող ենք ասել

Հայաստանի 50 տոկոսից պակաս հայութիւնը դարձաւ 90 տոկոս հայութիւն։ Եւ այս գործում մեծ դեր խաղաց ազգահաւաքման այդ գիծը, որ պետական մակարդակով կիրառուեց։

Ազգահաւաքումը անկասկած նաև ընդգծեց մեր ժողովրդի միասնութեան գաղափարը։ Եթէ հայրենիք վերադառնում են տարբեր հայկական օճախներից հայեր, և այդ երկիրը վերադառնում են որպէս հայրենիք, այս միանգամ ևս ընդգծում էր, որ հայ ժողովուրդը, անկախ իր սփռուածութեան հանգամանքից, անկախ այն բանից թէ ինքը որտեղ է գտնւում և ինչ քաղաքացիութիւն ունի, մէկ ազգ է։ Հետևաբար, գոյութիւն ունի արտաչխարհի հայութեան և հայրենի աչխարհի հայութեան անբաժանելի մի միասնականութիւն, որ նրանք նոյն հայրենիքի որդիներն են և իրենց ամբողջ գործունէութիւնը, իրենց ամբողջ մտածելակերպը պէտք է հիմնուած լինի այդ միասնութեան վրայ։ Այս ներգաղթը ինքնին ընդգծում է այդ միասնութեան գաղափարը, որի անտեսումը կարող է վնասակար հետևանքներ ունենալ ազգապահպանման գործի համար։

Հայրենադարձութիւնը իր այսպիսի յաջորդականութեամբ որոշակի դեր խաղաց նաև մշակոյթի հայրենադարձութեան մէջ։ Հայրենադարձները իրենց հետ ոչ միայն բերեցին նիւթական ունեցուածքը, ոչ միայն բերեցին իրենց կենցաղային տարբերութիւնները, կամ հայ կենցաղի տարբերակները, այլ նաև բերեցին դժբախտութեամբ կամ զանազան առիթներով հայրենիքից դուրս մնացած հայ մշակութային բեկորները, բերեցին իրենց հետ այն արհեստագործական հայկական աւանդոյթները, որոնք գնացել էին Հայաստանից դուրս։ Օրինակ, արծաթագործները բերեցին հին հայկական արծաթագործութեան աւանդոյթները, ոսկերիչները նոյնը, դերձակները այդ նոյն ձևով. և բացի դրանից, իրենց հետ բերեցին չատ գրաւոր արժէքներ, մատեաններ, հին գրքեր. բերեցին իրենց հետ միաժամանակ չատ արխիւներ։ Ոչ միայն իրենք բերեցին, այլև հայրենադարձութիւնը հիմք ստեղծեց որ մշակութային արժէքների հոսքը դէպի հայրենիք աւելի ուժեղանայ, որովհետև հայրենադարձութիւնը ուժեղացրեց կապը և վստահութիւնը դէպի հայրենիքը։ Եթէ նայենք վերջին 40 տարիներին, երբ հայրենադարձութիւնը աւելի ուժեղացաւ, մենք տեսնում ենք որ սփիւռքից դէպի հայրենիք չատ աւելի մշակութային արժէքներ ուղարկուեցին՝ քան դրանից առաջ։

Հայրենադարձութիւնը, ինչպէս ամէն մի մեծ գործ, միչտ կարող է ունենալ դժուարութիւններ և սխալներ։ Անկասկած, հայրենադարձութիւնը իր տարբեր փուլերով նոյնպէս ունեցաւ իր թերութիւնները և սխալները, որոնց մի մասը անխուսափելի էր, մի մասը հետևանք էր այն բանի, որ երկուստեք սփիւռքը և հայրենիքը իրար թերևս այդքան չէին ճանաչում և

իրար լաւ չիմանալով՝ թոյլ տուեցին երկու կողմից որոշակի թերութիւններ։ Այստեղ վարդը ինքնին այնքան մեծ է, որ այնտեղ նկատուող փուչերը ծածկւում են այդ վարդի բուրմունքի, մեծութեան ու գեղեցկութեան տակ, որովհետև այդ վարդը այնքա՛ն ազգօգուտ էր, այնքա՛ն ազգանպաստ էր, այնքա՛ն մարդկային էր, որ այնտեղ թոյլ տրուած թերութիւնները դրանով ծածկւում էին և մենք նչելով հանդերձ, տեսնելով հանդերձ այդ թերութիւնները, դրանք չպէտք է դիտեինք խոչորացոյցի տակ և մեկուսացուած այն հիմնական նպատակից, ա՛յն հիմնական դրական ազդեցութիւնից, որ ազգահաւաքումը ունեցաւ հայ ժողովրդի համար։

Հ.– Երբ քառասուն տարի ետ երթանք ու ներկան ուսումնասիրենք ա՛յդ օրերու հայրենասիրութիւնը, կը խորհի՞ք որ նոյն ոգևորութեամբ այսօր ալ երբ առիթներ ընծայուին՝ կարելի է երկրորդ մեծ ազգահաւաք մը ունենալ։

Պ.– *Ամէն մի զգացում վիճակային է, և մենք վերացականօրէն չենք կարող գնահատել կամ խօսել դրանց մասին։ Ասել որ այսօր հայ սփիւռքի մէջ նուազել է հայրենասիրութիւնը՝ ճիշդ չի լինի։*[*] *Փոխուել է հայրենասիրութեան արտայայտման ձևը, փոխուել են հայրենասիրութեան կազմակերպման եղանակները և հայրենասիրութեան դրսևորման, այսպէս ասած, ասպարէզները։ Եւ այդ փոփոխութիւնը երբեմն մենք կ՚ընկալենք որպէս հայրենասիրութեան նուազում կամ հայրենասիրութեան թուլացում, կամ կը համեմատենք ու կը յանգենք այն եզրակացութեան, որ հայրենասիրական առումով սփիւռքը նահանջ է կատարում։*

Ես այդ մտածումից չատ հեռու եմ՝ եթէ մենք հաշուենք այն մամուլը, որ սփիւռքը պահում է՝ չուրջ 210 թերթ և ամսագիր, այն դպրոցները, որ սփիւռքը պահում է՝ չուրջ 200, այն մշակութային կազմակերպութիւնները, որ սփիւռքը պահում է, թիւով բազմաթիւ այն եկեղեցիները, որ սփիւռքը պահում է, և այս բոլորի գումարը վճարում է սփիւռքահայ մարդը, սփիւռքահայ աշխատաւորը։ Եւ եթէ նա հայ արժէքների, հայ եկեղեցու, հայ դպրոցի, հայ պատմութեան նկատմամբ չունենար խորունկ սէր, նա այսքան մեծ զոհողութեամբ այդ նիւթական բերը չէր կրի։ Հետևաբար, գործնական կերպով դիտելով իր բոլոր ելևէջներով ու դժուարութիւններով հանդերձ, իր գործնական արտայայտութեամբ դիտելով, մենք չենք կարող ասել որ հայրենասիրութիւնը այսօր պակասել է։

Երկրորդ, ասացինք որ ձևերն են փոխուել։ Ասենք, երբ դու կարիք ունես

---

[*] *Փրոֆ. Գէորգ Խրլոբեան այս խօսքերը կ՚ըսէր այնպիսի չրջանի մը, երբ երկրաշարժի հետևանքով սփիւռքահայութիւնը տակաւին չէր դրսևորեր այն հզօր հայրենասիրութիւնը, որ երևան եկաւ երկրաշարժի, Ղարաբաղեան չարժման թէ անկախութեան հետևանքով։*

աղքատախնամութեան և դու պէտք է պահես գոյութիւնը տառապող որևէ մի անհատի կամ կազմակերպութեան, երբ դու նպատակ ունես փոքր գործեր կատարելու, այն ժամանակ հայրենասիրութեան դրսևորումը մի տեսակ կը լինի և կ'ունենայ աւելի պարզունակ կազմակերպչական բնոյթ, արտայայտչական բնոյթ, թէկուզ նորից հերոսական։ Բայց երբ որ արդէն դու ունես մի ժողովուրդ սփիւռքում, որը արդէն ոչ թէ հացի կարօտ է, ոչ թէ արդէն հիասթափուածութեան վիճակից դուրս գալու կարօտ է, ոչ միայն մի փոքր անկիւնի պէտք ունի, որտեղ ապրի կամ դպրոց բացի, կամ աղօթք անի, այլ արդէն մտածում ես հայկական համալսարաններ ստեղծելու մասին, մեծ հայագիտական ամպիոններ ստեղծելու մասին, մտածում ես եւրոպական, ամերիկեան չափանիշերով դպրոցներ ունենալու մասին, մտածում ես հայկական հեռուստացոյց, հայկական ռատիօ ունենալու մասին, այստեղ արդէն այդ բոլորի կազմակերպումը և արտայայտութիւնը դառնում է չատ բարդ և պահանջում է լրացուցիչ լծակներ և լրացուցիչ զոհողութիւններ։ Դրա համար էլ, երբ որ դժուարութեամբ են նրանք բաւարարւում, որովհետև դրանք չատ մեծ ծրագրեր են, երբեմն թիւերը հասնում են միլիոնների, երբեմն կամաւորների պահանջը հասնում է տասնեակ հազարաւորների, այդ դժուարութիւնը մեզ երբեմն բերում է այն եզրակացութեան, որ իբրև թէ սփիւռքում նուազել է հայրենասիրութիւնը։

Ես այդպէս չեմ կարծում։

Պարզապէս այն հանգամանքը, որ սփիւռքը որպէս ամբողջութիւն ապրում է Հայաստանի նուաճումներով, Հայաստանի մէջ արձանագրուած ամէն մի փոփոխութիւն լսւում է մեծ յագեցուածութեամբ, մեծ ուշադրութեամբ, այստեղ արձանագրուած ամէն մի յաջողութիւն նրան թռիչք ու թև է տալիս, սփիւռքահայը մի՛չտ կրկնում է որ հայրենիքը իր մշակութային կեանքի սիւնն է, առանցքն է, ողնաշարն է և այս բոլորը կրկնւում են, սրա՛նք նոյնպէս խօսում են այն մասին, որ հայրենասիրութիւնը սփիւռքի մէջ թուլացած է։ Ջէ՛, այս կապը, այս հրապուրանքը Հայաստանի նկատմամբ, Հայաստանի նկատմամբ եղած պաչտամունքը դրա արտայայտութիւնն է։ Այդ մենք տեսնում ենք այն հոգատարութիւնից երբ սփիւռքից որևէ մէկը գալիս է Հայաստան, և հակառակը՝ երբ հայրենիքից մարդիկ են գալիս սփիւռք, սկսած՝ վէհափառից, պետական գործիչներից մինչև սովորական մշակութային գործիչներ։ Նրանց նկատմամբ ցուցաբերուած ջերմութիւնը, հոգատարութիւնը նորից խօսում է այն հայրենասիրութեան մասին, որ գոյութիւն ունի։

Բայց այստեղ արդէն հայրենասիրութեան արտայայտման մակարդակները փոխւում են։ Նաև այստեղ առաջանում է մի նոր հարց ևս։ Հայրենիքը երբ ինքը սկսում է հարստանալ, ուժեղանալ, մեծանալ իր արտադրանքի, իր

մշակութային գործունէութեան չափանիշներով, սփիւռքը գնալով աւելի մեծ ակնկալութիւններ է ներկայացնում հայրենիքին և ինքը ձգտում է աւելի մեծ չափով մասնակցել այդ վերելքին։ Հետևաբար, մի՛չտ կեանքում դժուարութիւններ է ունենում ակնկալութիւնները հարիւր տոկոսով գոհացնելու ասպարէզում։ Միչտ մարդը դժուարութիւններ է ունենում իր ընկերային գործունէութիւնը ամբողջութեամբ ծաւալելու առումով։ Հետևաբար, երբ որ հայրենիքից չատ բան է սկսում սպասուել, այս բոլորը երբեմն միչտ հնարաւոր չի լինում դեռ բաւարարել, այստեղ որոչ տատանումներ, որոչ դժգոհութիւններ են առաջանում, բայց դրանք բնական են, հասկանալի են. այնպէս ինչպէս երեխան հօրից չատ բաներ է ուզում, և երբեմն հայրը զանազան պատճառներով ուզածը տուեալ րոպէին և ամբողջութեամբ չի կարող բաւարարել, բայց ահա այդ ժամանակ կարող են երեխայի մօտ առաջանալ որոչակի զգացմունքային ելևէջներ, բայց դա բոլորովին չի նշանակում որ տուեալ երեխան իր ծնողը դադարել է սիրելուց։ Կամ ծնողի գործերի մէջ է ուզում նա մտնել, մասնակցել, բայց իր անփորձութիւնը, իր որոչակի տեսակի դժուարութիւնները այնտեղ արգելք են հանդիսանում և դա չի նշանակում որ զաւակի և ծնողի միջև առաջանում է համագործակցութեան խզում, այլ ընդհակառակն՝ այնտեղ գործնական դժուարութիւններ կան, որոնք հնարաւոր է լուծել բանիմացութեամբ, համբերութեամբ և ժամանակի ընթացքում։

Հետևաբար, ես չեմ պաչտպանում այն տեսակէտը, որ սփիւռքում հայրենասիրութիւնը թուլանում է։ Եթէ թուլանար, նորից ասում եմ, սփիւռքը մշակութային այդպիսի վերելք չէր ունենայ։ Սփիւռքում այնքան մշակութային օճախներ, նորութիւններ չէին ստեղծուի. էլ չեմ ասում՝ հայկական թատրոն, երգչախմբեր, երաժչտախմբեր, պարախմբեր։ Սրանք բոլորը ձեռք են բերւում ոչ թէ նիւթական միջոցներով միայն։ Այնտեղ դրուած նիւթական միջոցները այնքան քիչ են, համեմատած այն մեծ հայրենասիրութեան և նուիրումի հետ, որ սփիւռքահայը ունի։ Եւ եթէ նրա մօտ նուազէր այդ, մենք չէինք ասի այս բաները։ Բայց դա չի նուազում։ Այս պատճառով էլ ես գտնում եմ որ սփիւռքում հայրենասիրութիւնը չատ ուժեղ է, միայն հարկաւոր է այն աւելի լաւ կազմակերպել, այն աւելի ճիչդ ուղղել և արդիւնաւէտ ձևով օգտագործել։

Պ.– Քանի մը տարիներ առաջ Վազգէն Վեհափառը յայտարարած էր որ սփիւռքը մնայուն երևոյթ է այլևս հայ կեանքին մէջ: Ասիկա չէ՞ք խորհիր թէ յոռետեսութեամբ եղած սրտցաւ արտայայտութիւն մըն է Հայրապետին կողմէ:

Հ.– Հայերս որպէս ժողովուրդ երկար դարեր ունեցել ենք արտաչխարհ։

Սկզբում՝ չատ փոքր։ Մենք ունեցել ենք արտաչխարհ 7–8րդ դարերում Զինաստանում, արտաչխարհ ենք ունեցել 4–5րդ դարերում Կ. Պոլսում, Եգիպտոսի Աղեքսանդրիա քաղաքում, դեռևս քաղաքի հիմնադրութեան օրից։ Երուսաղէմում ունեցել ենք չատ վաղ ժամանակից և, այսպէս, մեզ համար աչխարհում օճախներ ունենալու երևոյթը նորութիւն չի եղել և այն յարատևել է պատմութեան ընթացքում։

Այն ուժեղացել է հետագայում Բիւզանդիայի և Պարսկաստանի մրցակցութեան ժամանակ, երբ Հայաստանը ոտնակոխ է դառնում և բիւզանդացիները մտածում են հայերին այնտեղից տեղահան անել։ Դա աւելի է ուժեղանում երբ որ մոնկոլական արչաւանքից յետոյ Հայաստանը այնպէս է ցնցւում, որ հայերը թողնում են իրենց հայրենիքը և սկսում են արտագաղթել։

Սփիւռքի այսօրուայ բնակչութեան ճնշող մեծամասնութեան 10–րդ–20րդ սերունդը Հայաստանից դուրս եկած մարդիկ են։ Օրինակ, երբ ինձ հանցնես թէ Հայաստանում վերջինը իրենց ընտանիքից ո՞վ է եկել, նրանք կարող են 3–4 հարիւր տարուան պատմութիւն պատմել։ Հետևաբար, այսօրուան սփիւռքահայութեան մեծամասնութիւնը հայրենի հողի վրայ չի եղել 4–5 դար։ Եւ նրանք կարողացել են գոյատևել։ Հետևաբար, այդ փաստը մեզ համար նորութիւն չէ, կամ այդ երևոյթը մեզ համար նորութիւն չէ, և մենք դրանից չպէտք է ազդուենք։

Երկրորդ խնդիրը, որ այստեղ առաջանում է, ա՛յն է, որ նկատելի դարձաւ այն հանգամանքը, որ որոշ մարդիկ սկսեցին չատ վաղ խօսել սփիւռքի մահուան հնարաւորութիւնների մասին։ Բոլորը սկսեցին խօսել այն մասին, որ սփիւռքը կարող է մի քանի տարի կեանք ունենալ։ Մէկը ասեց չխուն, մէկը ասեց հարիւր։ Եւ այս մարգարէութիւնները նոր չեն։ Քսանական թուականներից սկսած խօսւում է այն մասին որ սփիւռքը երկար գոյատևել չի կարող։ Եւ սա անդրադարձաւ կազմակերպութիւնների ծրագրերի վրայ, գործունէութեան վրայ և յատկապէս երիտասարդութեան վրայ։ Սկսեցին այսպէս մտածել,– եթէ իսկապէս մենք մեռնելու ենք, էլ էդ ժամանակ ինչո՞ւ տանջուենք, մշակութային գործունէութիւն ստեղծենք, հայ մամուլ հիմնենք, հայ դպրոց կառուցանենք, հայ մշակութային կազմակերպութիւնների ընթացք տանք, հայ եկեղեցին զօրացնենք։ Եթէ պիտի մեռնենք, բոլոր նրանց համար որոնք այդպէս են կարծում, մեր արածը անիմաստ է։

Հետևաբար, այստեղ սկսեց մահացման ներչնչանքի մի տարօրինակ հիւանդութիւն։ Եւ եթէ դու ամենաառողջ մարդուն էլ սկսես անընդհատ ասել որ նա հիւանդ է, չուտ պիտի մեռնի, նրա մահը իսկապէս կ՝արագանայ։ Ու հիմա անհրաժեշտ է մարդկանց յուչել, որ նրանք չեն մեռնելու։ Սփիւռքը կենսունակ է, նա երկար ժամանակ կարող է, ինչպէս անցեալում,

հիմի էլ գոյատեւել։ Եւ անհրաժեշտ է այդպիսի լաւատեսութեամբ, այդպիսի երկար ծրագրով նախագծել բոլոր աշխատանքները։ Դպրոցը, հետեւաբար, հիմնուում է ոչ թէ 5–10 տարուան համար, այլ՝ երկա՛ր ժամանակաշրջանի համար։ Մշակութային կազմակերպութիւնները երկա՛ր ժամանակներ գործ ունեն անելու, որպէսզի այդ յոռետեսական տրամադրութիւնները վերանան և մարդիկ հաւատան, որ իրենք կարող են գոյատեւել, և երկար ժամանակ գոյատեւել։

Երրորդ հանգամանքը, որ այստեղ պէտք է նկատի ունենանք, այն է, որ խօսելով սփիւռքի գոյութեան մասին և այն համարելով կարճ ժամանակաշրջանի երեւոյթ, տարբեր հանգամանքներով, այստեղ ստացուում էր գործողութեան, ծրագրերի ժամանակային անիրապաշտ մօտեցում։ Գործունէութեան ծրագրերը երկար ժամանակի համար չէին լինում, կարճ ժամանակի համար էր լինում։ Եւ մարդ երբ նախապատրաստուում է վազել հարիւր մեթր, և իրականութեան մէջ նա պէտք է վազի տասը հազար մեթր, արդէն կ'ունենայ լրացուցիչ դժուարութիւններ։ Դրա համար էլ ես կարծում եմ, որ ամէն մարդ սփիւռքին պէտք է ներշնչի, ուժ տայ։ Պէտք է ամէն ինչ այնպէս կազմակերպենք, որ սփիւռքը կենսունակ մնայ՝ տասը հազար մեթր վազելու։ Իր հւքը և իր չունչը չպէտք է աւարտուի հարիւրի վրայ։ Այսինքն իր ծրագրերը պէտք է մշտականօրէն գոյատեւեն։ Իսկ սա երբեք չի նշանակում որ պատմութեան ժամանակահատուածում երբ նպաստաւոր առիթներ ստեղծուեն, կարող է իրականացուել զանգուածային վերադարձը դէպի հայրենիք։

Հայրենիք՝ իր ամբողջական ըմբռնումով։ Բայց եթէ այսօր մենք մտածենք այսպէս, որ մենք հայրենիք պիտի վերադառնանք այսօր կամ վաղը և մեր այս կեանքը ամբողջ ժամանակաւոր է և չատ փոքր հատուածի համար է, այդ ժամանակ չատ վնասակար կը լինի։ Աւելի լաւ է այսօր գործունեայ, յագեցուած ազգային կեանք ունենալ, մտածելով որ մենք երկար պիտի ապրենք այստեղ և ընդունակ ենք երկար ապրել այստեղ, և որպէս հայ, որպէս հայ հոգի ունեցող, որպէս հայ մշակոյթի նուիրուած մարդ, երբ պատեհ առիթը հանդիսանայ, չատ հեշտութեամբ կը վերադառնայ ու կ'ամփոփուի հայրենիք։

Իմ կարծիքով, այն գաղափարը, որ սփիւռքը մշտատեւ հասկացողութիւն է, սա լաւատեսական մօտեցում է և ոչ թէ յոռետեսական։

Հ.– Իսկ ի՞նչ կը վերաբերի արտագաղթի երեւոյթին՝ Միջին Արեւելքէն դէպի Ամերիկա։

Պ.– *Արտագաղթը Միջին Արեւելքէն իսկապէս անակնկալ էր և ցնցեց սփիւռքահայ կեանքը իր ամբողջութեան մէջ։ Միջին և Մերձաւոր Արեւելքի*

հայկական կենտրոնների մէջ ստեղծուել էր այն համոզմունքը, որ իրենք արդէն յաղթահարել էին հիմնական դժուարութիւնները։ Ստեղծել էին իրենց համար բարեկեցիկ հայկական մշակութային կեանք, հայկական կրթական կեանք, հայկական կրօնական կեանք, եւայլն...։

Եւ ահա՛ արդէն ձեռք բերուածը կարող է գոյատեւել, գործել երկա՛ր ժամանակ։ Այս պատճառով ստեղծուել էր վտանգի դէմ պայքարելու նուազեցում, որոչակի հանգստացում։ Եւ յարմարուել էին այդ վիճակին և իրենց ծրագրերը ամբողջութեամբ մշակել էին աչխարհի այդ հատուածում երկար մնալու առումով։

Անկասկած, այնտեղ հայերի քանակը մօտաւորապէս 800,000 *էր։ Սփիւռքի հիմնական զանգուածը այնտեղ էր գտնուում։* 250,000 *Լիբանան,* 250,000 *Իրան,* 100,000 *Սիրիա,* 50,000 *Եգիպտոս, Պաղեստին, Իրաք, Յորդանան...։*

Յանկարծ, երբ Արեւելքը, ոչ թէ հայկական գաղութները, ինքը ամբողջութեամբ ընկաւ անորոշութեան մէջ, այդ անորոշութիւնից բաժին ընկաւ նաև հայերին։ Եւ հայկական գաղութները ցնցուեցին, նրանք եկան այն եզրակացութեան, որ իրենք սխալուել են իրենց բոլոր հաչիւների և եզրակացութիւնների մէջ։

Ահա այս ցնցումը չատ թանկ նստեց ինչպէս քաղաքական, մշակութային, կրօնական կազմակերպութիւնների, այնպէս էլ իւրաքանչիւր անհատի վրայ։ Եւ այսօր այդ երկրների բնակչութիւնը ահա այդ անակնկալ ցնցումի ազդեցութեան տակ է և աչխատում է ելք գտնել։ Ելքը ֆիզիկական առումով արտագաղթն էր և իրենք իրենց գցեցին այնտեղ որտեղ կարող էին։ Մի մասը գնաց Յունաստան, մի մասը գնաց Սիրիա, Ֆրանսիա, Ծոցի երկրներ, մի մասն էլ Ամերիկա, Կանադա...։ Սա ֆիզիկական լուծումն էր հարցին։

Դրան անմիջապէս յաջորդեցին արդէն միւս խնդիրները, որոնք աւելի դժուար էին։ Սկսան հոգևոր խնդիրներ, բաւարարուածութեան խնդիրներ։ Վերցնենք յարաբերական, պատկերաւոր կերպով. նա մի քանի ամիս առաջ պէտք էր երգեր մի քայլերգ, հիմա պէտք է երգի անմիջապէս ուրիչ քայլերգ, պէտք է երդում տար մի սահմանադրութեան, հիմա՝ ուրիչ սահմանադրութեան, պէտք է գնար մի տեսակ ծրագիր ունեցող դպրոց, հիմա՝ ուրիչ...։ Առաջ պէտք է վարեր մի տեսակի աչխատանքի կազմա–կերպուածութեան բնոյթ, հիմա՝ ուրիչ։ Հետևաբար, այստեղ առաջացան նոր խնդիրներ, որոնց իւրացումը, մեկնաբանութիւնը իրենց համար դեռ ժամանակ է պահանջում։

Արտագաղթելով նրանք ստեղծեցին նաև մի վիճակ, որ մեզ յիչեցնում է Արևմտահայաստանից կատարուած արտագաղթը։ Երբ Արևմտահայաստանից բռնագաղթի հետևանքով հայերը եկան Միջին Արևելք, նրանք անմիջապէս

հիմնեցին հայրենակցական միութիւններ՝ Մարաշի, Այնթէպի, Քիլիսի, Ուրֆայի, Հայլն, և հենց հիմնական գործունէութիւնը ծաւալուեց այդ հայրենակցական միութիւնների կողմից, երկար ժամանակ պէտք եղաւ որ այդ հայրենակցականները թուլանան և աւելի ուժեղանայ համահայկական կազմակերպուածութիւնը։

Երբ Միջին Արևելքի երկրներից եկողները սկսեցին ստեղծել արդէն այդ երկրներից եկած կազմակերպութիւնները՝ պարսկահայ, պոլսահայ, սաղիմահայ, Հայլն, այդպիսի խմբակցութիւններ և այդպիսի մշակութային միութիւններ առաջացան։ Եւ նրանք արդէն Կիլիկիայից կամ պատմական Հայաստանից բերած հայկական սովորութիւնները, հայկական ճաշերը, հայկական կենցաղը տանում են այս անգամ իրենց հետ նոր աշխարհ։ Լիբանանից եկողը իր հետ բերաւ նաև լիբանանեան խոհանոց, կենցաղ, պարեր, արտայայտական ձևեր և մշակութային տեսակէտից տարբերութիւնները մեծացան։

Հիմա պէտք է որոշակի ժամանակաշրջան, որ այս տեղայնական հոգեբանութիւնը կամաց-կամաց յաղթահարուի, որպէսզի ստեղծուեն համահայկականի մօտեցող տրամադրութիւններ, բայց այս անելիս պէտք է այնպէս մօտենալ, որ տեղայնական հոգեբանութիւնը վերացնելու ժամանակ հայը չձուլուի, որովհետև կարող է երբեմն անզգուշութիւն կատարուել և տեղայնացած հոգեբանութիւնը կատարուել հայի ձուլման հաշուին։

Վերջապէս, մենք մի՛չտ պէտք է հաշուենք որ հայկական տեղափոխութիւնները, հայ բնակչութեան աշխարհագրութեան փոփոխութիւնը չատ քիչ կամաւոր եղած է։ Բոլորը եղած են հարկադրանքի տակ։ Մեզ ստիպել են որ մենք մեր բնակուած տեղից դուրս գանք և փոխենք մեր տեղը։ Շատ քիչ դէպքերում է որ այդպէս չէ եղած։ Հետևաբար, Միջին Արևելքից տեղափոխութիւնը ո՛չ թէ հայերի կամքով է, այլ պարզապէս այնտեղի պայմանները, այնտեղի անորոշութիւնը հարկադրեցին որ հրաժարուեն այդ տեղից։

Հ.– Կը խնդրեմ որ պարզէք Միջին Արևելեան երկիրներէ արտագաղթի և Արևմտեան Հայաստանէն ու Կիլիկիայէն բռնագաղթի համեմատական նշանակութիւնը այսօրուան հայ կեանքին համար:

Պ.– *Երբ մենք նկատի ունենանք սփիւռքի աշխարհագրութեան փոփոխութիւնը, յատկապէս տեղաշարժը հայրենամերձ գօտիներից դէպի աւելի հեռաւոր աշխարհներ կամ գաղութներ, այստեղ ակամայ մեր առաջ կ'առաջանայ քաղաքական նշանակութիւն ունեցող մի վտանգաւոր երևոյթ։*

Երբ Օսմանեան կայսրութեան կառավարութիւնը պետական մակարդակով ծրագրեց և փորձեց իրագործել ամբողջական բնաջնջումը հայ ժողովրդի,

նա յոյս չունէր որ արաբ բարի ժողովուրդը պիտի չհնազանդի Օսմանեան կայսրութեան պահանջներին, հարկադրանքին և այդպէս զանգուածօրէն պիտի հիւրընկալի, պահի և հնարաւորութիւններ տայ հայ ժողովրդի բեկորներին, որոնք հրաչքով կամ զանազան պատճառներով փրկուեցին։ Քանի առիթը եկել է, ասենք թէ ինչպէս եղաւ որ թուրքերը չկարողացան ամբողջովին իրականացնել իրենց այս հրեչաւոր ցեղասպանութիւնը։

Առաջինը, անկասկած, հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարն էր, հայ ժողովրդի կամքն էր, հայ ժողովրդի որոշ կազմակերպուած դիմադրութիւնն էր, որ հնարաւորութիւն չտուաւ այդպիսի ծրագրի իրականացման։

Երկրորդ, պէտք է նշել, որ քիչ թէ շատ թիւով գտնուեցին թուրքեր, որոնք չցանկացան ենթարկուել իրենց պետութեան հրեչային ծրագրին։ Նրանք չենթարկուեցին ոստիկանութեան և ներքին նախարարութեան պահանջներին։ Զվախեցան նրանց սարսափներից։ Ինչպէս մենք գիտենք, գաղտնի հեռագրերի մէջ Օսմանեան կառավարութեան ներկայացուցիչները յաճախակի բողոքեցին և զարմացան թէ թուրք բնակչութեան որոշ հատուածը չի ցանկանում ենթարկուել իր հրամաններին և զանազան ձևերով օգնում է հայերին, որպէսզի նրանք փախչեն կոտորածից, հետևաբար այդ հանգամանքը որոշ դեր խաղաց։

Երրորդ, մենք պէտք է յիշենք որ քիւրտերը, որոնք խաբուեցին Օսմանեան կառավարութեան կողմից, որոնց ղեկավարութեան մի մասը չկարողացաւ ճիշդ կողմնորոշուել և ընկաւ Օսմանեան կայսրութեան թակարդը, կազմակերպուած չէին և իրենց ծրագրերը թալանչիական, նեղ ընչապաշտական սահմաններից այն կողմ չէին գնում։ Հետևաբար, իրենց անկազմակերպուած վիճակը, իրենց ծրագրերի այսպէս նեղ սահմանափակուածութիւնը չէր կարող հնարաւորութիւն ստեղծել այդպիսի ծրագրի ամբողջական իրականացման համար։ Եւ չմոռանանք որ այդ քիւրտերից շատերը ընթացքին փոխուեցին, որովհետև քիւրտ ղեկավարների մէջ, ցեղապետների մէջ կային մարդիկ, որոնք դէմ էին որ քիւրտերը գործիք դառնան Օսմանեան հրեչաւոր ծրագրի իրագործման գործում։ Եւ հետագայում քիւրտերը զգացին որ իրենք սխալուեն են, որովհետև երբ օսմանցիները հայերի հետ հաշիւը մաքրեցին, սկսեցին հաշիւ մաքրել նաև մնացած քիւրտերի հետ և այսօր, այս պատճառով, քիւրտ ժողովրդի վիճակը Թուրքիայի մէջ սոսկալի վատ է։

Եւ վերջապէս թուրքերը չկարողացան իրենց ծրագիրը իրականացնել, որովհետև հարևան երկիրների ժողովուրդները, որոնք իրենք դարեր շարունակ գտնուել էին Օսմանեան լծի տակ և դարեր շարունակ հայերի նման պայքարել էին օսմանցիների դէմ, յանուն անկախութեան, գիտէին օսմանցիների ինչ լինելը և գիտէին հայերի վիճակը և համախոհ էին նրանց

ազատագրական պայքարին. նրանք ամէն կերպ օգնեցին հայերին և դրա համար Հայաստանի մերձակայ գօտիներում անմիջականօրէն սկսեցին առաջանալ ու մեծանալ հայկական գաղութները։ Դա եղաւ արաբական աշխարհում՝ Լիբանան, Սիրիա, Իրաք, եղաւ Պարսկաստան, այդ մենք նաև նկատում ենք Պալքանեան Թերակղզիի երկրներում, որտեղ հայերը չատացան։ Անկասկած, որոշ մասը գնաց Ամերիկա, Ֆրանսիա, բայց հոծ զանգուածը մնաց այնտեղ։

Ահա՛ այդ զանգուածը, որ հակառակ թուրքական, օսմանական ծրագրի տեղաւորուեց հայաստանամերձ երկիրներում, Թուրքիայի համար միչտ վտանգաւոր էր, Թուրքիայի համար անցանկալի էր, թուրքական ալ ծայրայեղականների, ազգայնամոլների, բանթուրքիստների համար միչտ դա մեծ խնդիր և ցաւ էր։

Ահա, երբ այսօրուայ վիճակում մենք տեսնում ենք մերձահայաստանեան երկրներից հայերի արտագաղթը, նա չատ ջերմուռեեամբ և ուրախուռեամբ է ընդունւում թուրք յետադիմականների, թուրք ֆաչիստների, թուրք ազգայնամոլների, թուրք ծայրայեղականների կողմից, և այս պատճառով էլ մենք պէտք է աւելի լուրջ մտածենք երբ սփիւռքի աչխարհագրուռեան փոփոխուռիւնը կատարւում է այդ ձևով և այդ ուղղուռեամբ։ Այսինքն, մենք պէտք է մտածենք մերձահայրենական սփիւռքային գօտու պահպանման մասին, նրա զօրացման մասին, և ես կարծում եմ որ Միջին և Մերձաւոր Արևելքը նորից կը հանգստանայ, նորից բարգաւաճ վիճակի կը հասնի և մեր հայկական կեանքը այնտեղ կը չարունակուի աւելի բնական ձևով։

Հ.– Որքան մեզ կը մտահոգեն մերձաւայրենական գաղութներու տեղաշարժերը, նոյնքան և աւելի նաև Հայաստանէն արտագաղթը: Թէև վերջին քանի մը տարիներուն այդ շարժումը զսպուած է, բայց և այնպէս իր ազգային աւերը գործեց: Կրնա՞ք այս ուղղութեամբ տալ ձեր տեսակէտը:

Պ.– *Իմ կարծիքով, վերջին տարիների ընթացքում ներգաղթի ժամանակ և նրանից որոշ ժամանակ յետոյ, արձանագրուած որոշ թերուռիւնները, որոշ սխալները արտագաղթի ճանապարհով լուծելը չատ աւելի մեծ, վտանգաւոր և սխալ թերուռիւն է։ Կարճ ասած, մենք կարող ենք ասել, որ նուազ վտանգաւոր սխալը աւելի մեծ սխալով լուծելու փորձ է հայրենիքից արտագաղթը։ Եւ այս պատճառով էլ ես գտնում եմ որ այդ խոտոր է հայ ժողովրդի պատմուռեեան արդի ընթացքին։*

Հայ ժողովրդի պատմուռիւնը վերջին տարիներին ընթացել է, գնացել է ազգահաւաքման ճանապարհով, դէպի հայրենիք հոսքի մեծացման ճանապարհով, որտեղ 1921 թուականից անընդհատ ալիք-առ-ալիք հայեր

տեղափոխուել են հայրենիք։ Նոյնպիսի չարժում, աւելի փոքր չափի անկասկած, մենք նկատում ենք նաև Սովետական Միութեան չափանիշով, Սովետական Միութեան տարբեր գօտիներից, տարբեր քաղաքներից, տարբեր հանրապետութիւններից։ Վերջին 40–50 տարիներին ալիք-առ-ալիք հայեր եկել ու տեղափոխուել են Սովետական Հայաստան։

Հետևաբար, արտագաղթը խոտոր է հայ կեանքի զարգացման վերջին 60 տարիների օրինաչափութեան հետ։ Այն հոսանքի հակառակ չարժում է։

Հակառակ դրան, արտագաղթը այնքա՛ն մեծ ծաւալներ չընդունեց։ Եթէ նոյնիսկ համեմատենք ներգաղթի և արտագաղթի թիւերը, վերջին 15 տարիների ընթացքում, մենք կը տեսնենք, որ արտագաղթը չատ աւելի քիչ է, քան ներգաղթը։ 10 թուականից մինչև 80 թուական աւելի չատ հայեր եկել են սփիւռքից հայրենիք, քան հայրենիքից գնացել են պանդխտութիւն։

Երբ խօսւում է արտագաղթի մասին, չեչտւում է որ դա մարդու իրաւունքն է, ամէն մի մարդ իրաւունք ունի ընտրելու այնտեղ, որտեղ ցանկանում է ապրել։

Եւ երբ մենք հայաստանցիներս դէմ էինք արտագաղթին, որպէս հայ պատմութեան վերջին ժամանակաշրջանի զարգացման օրինաչափութիւն-ներին խոտոր միտում, մեզ մեղադրում էին որ մենք չենք յարգում մարդու այդ իրաւունքը։

Երբ Սովետական կառավարութիւնը զանազան պատճառներով համաձայնուեց իրականացնել արտասահման ապրող իրենց հարազատների հետ միանալու Հայաստանի բնակչութեան փոքր տոկոսի պահանջները, այս անգամ արտասահմանի հայութիւնը սկսեց մեզ մեղադրել այլ չափանիշներով. մեզ մեղադրեցին որ մենք հայապահպանմանը վնասակար գործողութիւն ենք կատարում։ Այս երկու ծայրայեղութիւնները, երկու իրարամերժ միտումները, յաճախ եկող նոյն չրջանակներից, ինքնին պարզաբանում են, ցոյց են տալիս այդ քննադատութեան ներքին ծալքերը և տրամադրութիւնները։

Բայց պէտք է ասել, որ Հայաստանի ժողովուրդը, յատկապէս հայ մտաւորականութիւնը, իր կառավարութիւնից խնդրեց որ ինչքան էլ արտագաղթը որոշ ընտանիքների միացմանը նպաստում է, այն միևնոյն ժամանակ Հայաստանի զարգացմանը, հայ ժողովրդի համահաւաքին և հայ մշակոյթի համահաւաքին և սփիւռքահայութեան հայապահպանման գործին բացասաբար է անդրադառնում, և խնդրեց իր կառավարութիւնից, որ վերանայի իր վերաբերմունքը դէպի այդ հարցը։

Երբ մենք խօսում ենք ընդհանրապէս երկրներից դէպի մի ուրիշ երկիր արտագաղթի մասին, մենք պէտք է նկատի ունենանք մի քանի հանգամանքներ։

Պատմական բերումով, մարդկութեան հասարակութեան զարգացման որոշ շրջանին յայտնաբերուեցին նոր երկրներ։ Այդ նոր երկրները բնակչութիւն դրեթէ չունէին։ Եւ այդ նոր երկրների զարգացումը, այդ նոր երկրների բնակեցումը բնականաբար կարող էր տեղի ունենալ եթէ իրենց նախկին բնակավայրերից մարդիկ գաղթէին այդ երկրները։ Հետևաբար, այդ երկրների կառավարութիւնների, այդ երկրների բնակչութեան, այդ երկրների ընկերային հոգեբանութեան համար արտագաղթը պարտադիր, ցանկալի և կարևոր երևոյթ էր, որովհետև իրենք կարող էին աճել միայն դրսից եկող զանգուածների միջոցով և այդպիսով կարող էին համաչափ քայլել քաղաքակրթութեան հետ, որովհետև այդ երկրներում եղած բնակչութիւնը գտնուում էր նախնական զարգացման մակարդակի վրայ։ Եւ նրա համար չա՞տ երկար ժամանակ էր, չատ մեծ ճիգեր էին պէտք, որ հասնէր Եւրոպական կամ ասիական քաղաքակրթութեանը։

Իսկ այդ երկրների համար այդպիսի արագ զարգացում,– այսինքն հաւասար Եւրոպայի և Ասիայի զարգացած երկրների մակարդակի,– հնարաւոր կը լինէր եթէ այդ երկրներից արդէն քաղաքակրթուած, ճարտարարուեստի վարժուած մարդիկ տեղափոխուէին դէպի նոր աշխարհներ։

Հետևաբար, այստեղ գոյութիւն ունի արտագաղթի նկատմամբ բնականաբար արմատապէս տարբեր մօտեցում։ Այն երկրները, որոնք իրենք հաստատուած էին պատմութեան ընթացքում՝ դասականօրէն արդի կերտուած ազգութիւններ էին, որոնք ունէին հազարաւոր տարիների պատմութիւն, այդ երկրների համար արտագաղթը բոլորովին ուրիշ մի նշանակութիւն ունէր։ Այդ երկիրները արտագաղթը դիտում էին մի կողմից իրենց բնակչութեան նուազեցման որպէս միջոց, իսկ միւս կողմից որպէս աշխատաւոր ուժի և ուղեղի արտահանաք։ Հետևաբար, այդ երկրների համար արտահոսքը արդէն բոլորովին այլ ընկերային, քաղաքական ու մշակութային արժէք ներկայացնող երևոյթ էր։ Եւ դրա համար էր նրանք տարբեր ձևերով մտածեցին ներգործել արտագաղթի ընթացքի վրայ։

Արտագաղթը գաղութատէր երկրներից դէպի գաղութները դիտուեց ուրիշ առումով, որպէս գաղութներում գաղութատիրութեան լծակները ուժեղացնող գործօն, անկախ այն հանգամանքից, որ զարգացած այդ գաղութատէր երկրներից գնացողները գաղութներում ինչպիսի դեր խաղացին՝ դրակա՞ն, թէ՞ բացասական։ Գաղութատէր պետութիւնը այն դիտեց որպէս իր յենարանը ամրապնդող մի ուժ։ Հետևաբար, նրանց մօտ արտագաղթը այլ իմաստ ունեցող մի երևոյթ էր։

Միւս կողմից, մենք չենք կարող չնկատել, որ աշխարհի վրայ գոյութիւն ունեն մեծ և փոքր պետութիւններ և արտագաղթը մեծ և փոքր պետութիւնների, ժողովուրդների, ազգերի համար չի կարող նոյն նշանակութիւնը

ունենալ։ Հետևաբար, եթէ մեծ պետութիւնների համար արտագաղթը երբեմն նոյնիսկ անհրաժեշտ երևոյթ է,– ենթադրենք, միլիառանոց Զինաստանի համար մէկ միլիոնի արտագաղթը ոչ մի զգալի արդիւնք ունեցող երևոյթ չէ,– ապա այնպիսի փոքր ժողովուրդ, ինչպիսին է հայ ժողովուրդը, նրա արդէն հայրենիքում բնակուող 3 միլիոն հայութեան որևէ մէկ տոկոսի արտագաղթը զգալի, առնուազն հոգեբանական զգալի ազդեցութիւն կարող է ունենալ ընդհանուր հայ ժողովրդի վրայ։ Դրա համար արտագաղթի նկատմամբ գոյութիւն ունի նաև մեծ և փոքր ժողովուրդների առանձնակի վերաբերմունքը և այդ մենք մոռանալ չենք կարող։

Միևնոյն ժամանակ, արտագաղթները դիտուում են նրանց ուղղուածութեան առումով։ Արտագաղթեր կան, որոնք օգնում են ժողովրդի համակենտրոնացմանը, ժողովրդի հաւաքմանը, իսկ արտագաղթեր կան, որ հակառակն են անում։ Օրինակի համար, չատ ժողովուրդներ տարբեր տեղերից արտագաղթեցին, տարբեր ժամանակներում, դէպի իրենց հայրենական պատմական բնակավայրը։

30ական թուականներին չատ հրեաներ արտագաղթեցին դէպի Պաղեստին։ Այդ արդէն ազգահաւաքման արտագաղթն է, այդ արտագաղթը տուեալ ժողովրդի պետականութեան ստեղծման ու ամրապնդման հետ կապուած երևոյթ է։

Իսկ կան արտագաղթներ, որ տուեալ պետութեան թուլացման համար են։ Վերցնենք, օրինակ, Լիբանանի ժողովրդի արտագաղթը։ Լիբանանի ժողովրդի զգալի մասը այսօր գտնուում է Լիբանանից դուրս։ Նոյնիսկ մարդիկ կան, որոնք կարծում են որ Լիբանանից դուրս գտնուող լիբանանցիների տոկոսը աւելի մեծ է քան Լիբանանում ապրող լիբանանցիների թիւը։ Եւ ահա՛ այս արտագաղթը դժբախտաբար անդրադարձաւ Լիբանանի ընդհանուր ազգային կերտման, ընդհանուր մշակոյթի, քաղաքականութեան, ամբողջականութեան պահպանման ընթացքին։ Հետևաբար, արտագաղթները դիտելով նաև այս առումով, մենք տեսնում ենք տարբերակներ։

Իմ եզրակացութիւնն այն է, որ արտագաղթները պէտք է դիտել իրենց պատմական իմաստաւորման, ընկերային իմաստաւորման, նրանց ազգային նշանակութեան, համամարդկային նշանակութեան իմաստով, և ամէն ինչ չպէտք է դնել մէկ չափումի տակ, վերացական, իրականութիւնից կտրուած մէկ ընդհանուր, թէև արտաքնապէս, նոյնիսկ որոշ դէպքերում վնասակար հասկացողութիւնների տակ։

Ես արտագաղթի հարցին կը մօտենայի այս տեսակ։

Հ.– Զանազան առիթներով, զանազան տարիներու վրայ երկարող այցելութիւններ տուած էք սփիւռքի գաղթօճախները և քիչ թէ շատ մօտէն

ծանօթ էք գաղութահայ մեր կեանքին: Համեմատած նախորդ ձեր այցելութիւններուն, սփիւռքը ի՞նչ գոյավիճակ կը պարզէ քաղաքականապէս ու մշակոյթի առումով այսօր: Զարթնօք կը տեսնէ՞ք արդեօք, թէ ոչ դէպի լճացում կ'երթանք, դէպի ուծացում կ'առաջնորդուինք:

Պ.– Ես սփիւռքը նմանեցնում եմ Նոյեան տապանին: Սփիւռքի ստեղծման ընթացքը ջրհեղեղն է: Եւ այն համոզմամբ որ Նոյեան տապանը նորից պիտի կանգնի Արարատի գագաթին, հակառակ ջրհեղեղին, հակառակ բոլոր դժուարութիւններին: Այդ Նոյեան տապանի գոյութիւնը ինքնին, անկասկած, երևոյթ է, դժուար և ոչ ցանկալի, բայց՝ Նոյեան տապանի նման՝ ամրութիւն ունեցող սփիւռքը կարողանում է դիմանալ բոլոր տեսակի ջրհեղեղներին և բոլոր տեսակի անվերադարձ ագռաւներին: Ցամենայն դէպս, այս Նոյեան տապանը ունի նաև իր աղաւնիները, իր տատրակները, իր արարատեան մեծութիւնը և Արարատից իջնելը: Այս իմ կարծիքով այն պատկերաւոր նկարագրութիւնն է, ինչ որ կարող եմ ես տալ սփիւռքի գոյութեանն ու գոյատևմանը: Արտաչխարհը հայութեան համար նոր երևոյթ չէ: Մենք եղել ենք այն ժողովուրդներից մէկը, որ միշտ ունեցել է գաղթաչխարհ:

Սկզբնական շրջանին եղել են փոքր համայնքներ, եղել են աւելի չատ մտաւորական կամ առևտրական խմբաւորումներ, եղել են կրօնական կենտրոններ, բայց գնալով այդ արտաչխարհի կէտերի շրջանակները, աչխարհագրութիւնը փոխուել են, մեծացել են: Բայց մինչև 1915 թուականը բոլոր տեսակի արտագաղթերի հետևանքով ստեղծուած արտաչխարհը իր բնակչութեամբ չատ աւելի փոքր էր քան պատմական Հայաստանի վրայ ապրող հայերի թիւը: Հայերը մինչև 15–20 թուականը ապրում էին մեծամասնութեամբ իրենց հայրենի հողի վրայ: Զկար զանգուածային անջատում հողի և հողատէրի, արեան և քրտինքի միացութիւնը հանդիսացող հողի և այդ քրտինքն ու արիւնը չարունակող մարդու:

Այդ պատճառով էլ մենք սփիւռքը համարում ենք նոր շրջան արտաչխարհի հայութեան պատմութեան համար, բայց յամենայն դէպս այս կը նչանակի որ հայ ժողովուրդը իր գոյատևման պատմութեան ընթացքում ի վիճակի է եղել ունենալ արտաչխարհ և այն պահել որպէս ստեղծագործ կենտրոններ, որպէս հայ մշակոյթի կերտմանը նպաստող կենտրոններ, որպէս ազգայինը համամարդկայինին միացնող կենտրոններ, որպէս ազգայինը համաչխարհայինի մէջ ներդնելու կենտրոն: Օրինակի համար, Տիրան Հայկազնը հայկականը մտցրեց հռովմէականի մէջ, Պարոյր Հայկազնը՝ յունականի մէջ, Երուսաղէմի կենտրոնները սկսած վաղ միջնադարից մեծ դեր խաղացին Միջին և Մերձաւոր Արևելքի քրիստոնէական մշակոյթների, յատկապէս նկարչութեան, երաժչտութեան և աստուածաբանութեան

զարգացման մէջ։ Հայկական գաղութը 10–11–րդ դարերում Եգիպտոսում մեծ դեր խաղաց եգիպտական պետութեան և ռազմական ուժի կազմաւորման գործով։ Իրաքի մէջ հայկական փոքր գաղութը նոյնիսկ տուեց մի քանի իշխաններ և զեկավարներ և այդպիսով մասնակցեց այդ աշխարհի ձևաւորման ու գոյատևման։ Նոյնիսկ Եւրոպայի մէջ եղած որոշ երիտասարդներ մասնակցեցին Լրոպական յեղափոխութեանը և դրօչը ձեռքին դուրս եկան բռնատիրութեան դէմ, կարծէք այդպիսով դուրս էինք գալիս Հայաստանը ճնշող Օսմանեան բռնակալութիւնից։

Ուզում եմ ասել, որ մենք հայկական օճախներ, արտաչխարհ ունեցել ենք չատ վաղուց և այդ աչխարհը չի եղել պարզ գոյութիւն, այլ՝ եղել է հայ կեանքի, ինչպէս նաև ուրիչ ժողովուրդների կեանքի մէջ ներգրող, ստեղծագործող ուժ։ Հետևաբար, մենք այս փորձը ունենք, և սփիւռքի մասին դատողութիւններ անելու պահին մենք չպէտք է մոռանանք մեր այս պատմական փորձը։

Հետևաբար, մենք հիմքեր ունենք լաւատեսական կեցուածք ցուցաբերելու դէպի այսօրուայ սփիւռքը։ Պատմական հիմքը չատ աւելի կարևոր է՝ քան հոգեբանական հիմքերը։

Երբ մենք դատում ենք այսօրուայ սփիւռքի օճախների մասին, պէտք է մի չատ հետաքրքիր զուգահեռ անցկացնենք։ Ո՞վ է լաւատեսը և ո՞վ է վատատեսը։

Այստեղ երբեմն լաւատեսի և վատատեսի միջև ոչ թէ ճչմարտութեան հատիկի տարբերութիւնն է, այլ՝ ներքին ամբողջ մտածելակերպի և ուղղուածութեան տարբերութիւն։ Եթէ ենթադրենք հարիւր հոգիանոց մի սենեակի մէջ յիսուն հոգի է նստած, մէկը կարող է ներս մտնել և ասել. «Սենեակը յիսուն տոկոսով դատարկ է», միւսը կարող է մտնել և ասել. «Սենեակը յիսուն տոկոսով լեցուն է»։ Ահա՛ այս երկրորդը լաւատեսն է։ Նա իր ամբողջ ներքնաչխարհով ուղղուած է դէպի դրականը տեսնելու, այն կորիզը, այն սիւնը, որի վրայ կարելի է այսօր զարգացնել ներկան և ապագան. այն սիւնը, որը յոյսը պէտք է լինի։

Այսպէս էլ մենք երբեմն սփիւռքի հարցերին նայելիս նմանում ենք նոյն մարդկանց։ Երկուսն էլ սխալ չեն խօսում։ Մէկը տեսնում է լեցուն տեղերը, միւսը տեսնում է միայն պարապ տեղերը։ Եւ մէկը տեսնելով պարապ տեղերը, հիասթափութիւն է ներչնչում, կասկածամտութիւն է ներչնչում, անորոչութիւն է ներչնչում և այսպիսով անուղղակի կամ ուղղակի կերպով նպաստում է սպիտակ ջարդին։ Իսկ այն մարդը, որ տեսնում է լցուած աթոռները, այն մարդը, որ տեսնում է կատարուած դրականը և սակայն չի մոռանում թերութիւնները, չի անտեսում դրանք, ահա՛ այս մարդը յոյս է տալիս, կեանք է տալիս։ Եւ ահա՛ այս տեսակի մօտեցումն է որ ստեղծագործ

մօտեցում է։ Դժբախտաբար, որոշ դէպքերում մենք երբ սփիւռքի մասին դատողութիւններ ենք անում, կամ մամուլում յօդուածներ ենք տպում սփիւռքահայ գրականութեան, սփիւռքահայ դպրոցի մասին, աւելի շատ բացասական ենք գրում, ախ-վախ ենք անում, աւելի շատ մեղադրում ենք մեր ազգին չգիտեմ ինչ-ինչ բանների մէջ, մոռանալով որ մենք ինքներս երբ ասում ենք այդ՝ մենք մեր ասածից դուրս ենք մնում։

Այդպիսի մօտեցումը երբեք օգտակար լինել չի կարող։ Իսկ այս կապակցութեամբ կ'ուզէի յիշեցնել Մովսէս Խորենացու շատ դիպուկ մէկ ձևակերպումը։ Նա ասում է, որ եթէ մարդիկ յոռետես դառնան, մարդկութեան վերջը արձանագրուած կը լինի։ Որովհետև, ասում է, ամէն մեծ գործ ունի դրական և բացասական ելք։ Ջինուորը կարող է հերոսանալ, բայց նաև ճակատամարտում կարող է մեռնել։ Նաւաստին կարող է նոր աշխարհներ գտնել, առևտրական նոր ճանապարհներ գտնել, հարստութեան նոր միջոցներ գտնել, բայց հնարաւոր է նաև, որ նաւը ընկղմուի և նա մահանայ։ Հողագործը կարող է սերմը ցանել, հունձք չստանալ, անօթի մնալ, բայց նաև կարող է առատ բերք ստանալ։ Մարդը կարող է ամուսնանալ, երջանիկ ընտանիք կազմել, բայց և կարող է դժբախտ ընտանիք կազմել։ Ասում է, եթէ մարդկութիւնը այս երկու հաւանականութիւնների մէջ միշտ ուշադրութիւն դարձնի և կողմնորոշուի բացասականով, մարդկութեանը վերջը պիտի գայ։ Մարդ չի ամուսնանայ, հաց չի ցանուի, ճանապարհներ չեն գտնուի, առևտուր չի կատարուի, երկրներ չեն պաշտպանուի, զինուորներ չենք ունենայ տարբեր ասպարէզների մէջ. բայց, ասում է, մարդկութիւնը իր լաւատեսական բնազդով միշտ ղեկավարուում է լաւ հաւանականութեամբ։ Ամէն ամուսնացող կարծում է, որ ինքը պիտի ստեղծի ամենից երջանիկ ընտանիքը։ Ամէն մէկ նաւաստի կարծում է, որ ինքը պիտի փառք բերի։ Ամէն զինուոր կարծում է, որ ինքը հերոս պիտի դառնայ։ Ամէն ցանող գիւղացի կարծում է, որ ինքը հարուստ բերք պիտի ստանայ։ Եւ այդ է որ մարդկութեան առաջընթացքին կը նպաստի։

Այս ընդհանուր դատողութիւններից յետոյ, ահա թէ ինչ նկատեցի ես սփիւռքի մէջ։

Անկասկած, այսօրուայ սփիւռքի և անցեալի սփիւռքի (15 տարի առաջուան սփիւռքի) միջև համեմատութիւնները ապարդիւն նկատելը մի քիչ ճիշդ չէր լինի, որովհետև սփիւռքի պատկերը փոխուեց տարբեր պատճառներով՝ արևմուտքում փոխուեց նոր ուժերի համադիր կենտրոնացումով, նոր խնդիրների առաջացմամբ, և այլն։ Ասել թէ 15 տարի կամ առաջ այն ինչպէս էր, հիմա ինչպէս է, ընդհանրութիւնների նուազեցումը, վիճակների տարբերութեան մեծացումը, առարկայական չափանիշները չեն ստեղծում, կամ դժուարանում ենք առարկայական չափանիշները գտնել այդ

ճչգրիտ համեմատութիւնը կատարելու համար։ Բայց, անկասկած, որոշ եզրակացութիւններ կան որոշ դիտարկումների մասին։

Առաջինը, դա սփիւռքի իմացական հնարաւորութեան (փոթենցիալի) մասին։ Սփիւռքը դարձել է աւելի կրթուած, աւելի ուսեալ, բայց ուսումի ներգործումը ազգային ընդհանուր կեանքի կազմակերպման վրայ համաչափ չի աճել աստիճանաբար։ Այսինքն, սփիւռքը չատ աւելի արագ կերպով հասել է կրթութեան և ուսեալութեան, գիտական կազմակերպուածութեան մակարդակին, մինչ սփիւռքի կազմակերպուածութիւնը, սփիւռքի զանգուածը այդ աճից, այդ մակարդակից քիչ է օգտուում։

Այս հետևանք է, առաջին հերթին, այն բանի, որ կրթուածների, ուսում ստացողների մեծ մասը թեքնոկրատներ են։ Նեղ մասնագէտներ են, ինժիներներ, բժիշկներ և զանազան ասպարէզների մէջ աշխատող տեխնիկական մտաւորականութիւն։ Անկասկած դա լաւ է, երբ պետականութեան մակարդակով են, երբ այն գործարանները, որտեղ իրենք աշխատում են, ժողովրդի հետ անմիջապէս կապ ունեն և այդ գործարանները հայ համայնքի հետ երրորդական, չորրորդական կապեր ունեն։ Այդ թեքնոկրատիան իր համայնքի վրայ անմիջական ազդեցութիւն ունենալ չի կարող։ Համայնքի վրայ աւելի մեծ ազդեցութիւն կ'ունենայ՝ եթէ աճէր ընկերային գիտութիւնների, քաղաքական գիտութիւնների, մանկավարժական գիտութիւնների, այ՛ն գիտութիւնների վրայ, որ ընկերային կեանքի կազմակերպման հետ անմիջականօրէն կապ ունեն, գաղափարական դաստիարակութեան հետ անմիջական կապ ունեն, հայեցի դաստիարակութեան հետ անմիջական կապ ունեն։ Այս չի նշանակում, որ թեքնոկրատիան չի կարող այդ անել։ Որպէս թեքնոկրատիա նրանք լրացուցիչ ջանք պէտք է անեն, որ դա կատարուի՝ իրենց աշխատանքից դուրս, որպէս մարդ, որպէս նուիրեալ հայրենասէր։

Միւս կողմից, նկատելի է մի երևոյթ, որ որոշակի անջատում գոյութիւն ունի, որոշակի հեռաւորութիւն է ստեղծուել սփիւռքահայ մտաւորականութեան և սփիւռքահայ լայն զանգուածների միջև։ Սփիւռքահայ մտաւորականութիւնը այնքան սերտօրէն ցանկալի չափով և նուիրուած կերպով ժողովրդի հետ կապուած չէ։ Սա սարսափելի հետևանքներ կարող է ունենալ եթէ չարունակուի։ Մեր ամբողջ մտաւորականութիւնը անցեալում, յատկապէս արտաչխարհի մտաւորականութիւնը իր բոլոր արարքներով, իր ամբողջ էութեամբ, իր ամբողջ մտածելակերպով, իր բոլոր նիւթական հնարաւորութիւններով կապուած էր հայ զանգուածի հետ։ Ապեց նրա համար, նրա հետ, և նրա միջոցով։ Այս կապը չատ կարևոր է։

Այսօր սփիւռքի մտաւորականութիւնը իրեն զգալիօրէն հեռու է պահում ժողովրդի զանգուածներից։ Դրա համար կազմակերպուած չատ ճեռնարկներում մտաւորականութիւնը քիչ ներկայ է։ Կամ մտաւորականութիւնը

սպասում է, որ իրեն յատուկ խնդրանք ներկայացնեն հայկական կեանքի մէջ ներգրաւուելու համար, մոռանալով, որ յաճախ այդ մտաւորականների զգալի մասը իրենց բարձրագոյն կրթութիւնը ստացել են հայկական կազմակերպութիւնների տուած օգնութեանը չնորհիւ: Իրենք այս հարցում, պէտք է ասել, ինչ որ չափով նաև երախտապարտ պէտք է լինեն դէպի այն ծնողը, ակը՝ որը իրենց աճման պատճառը հանդիսացաւ: Իմ կարծիքով, սփիւռքի մէջ պէտք է աւելի ուժեղացնել զանգուածների և սփիւռքահայ մտաւորականութեան կապը:

Անկասկած, հայը իր դարաւոր գոյապայքարի հետևանքով միշտ եղել է հայրենասէր: Դժուար է այսօր գտնել մի հայի, որը հայրենասէր չէ: Սա կազմակերպական կամ կուսակցական հարց չէ: Կուսակցութիւնները, իմ կարծիքով, աւելի շատ հետևում են, կազմակերպում են ժողովրդի հայրենասիրութիւնը: Մենք ունենք կազմակերպութիւններ, որոնց հայրենասիրութիւնը շատ աւելի ցածր է՝ քան սփիւռքահայ զանգուածների հայրենասիրութեան մակարդակը: Որոնց հայրենասիրութիւնը նուազ անչահախնդիր է՝ քան ժողովրդի հայրենասիրութիւնը: Բայց մեր սփիւռքահայ ժողովուրդը իր ամբողջութեամբ առած, մեծամասնութեամբ հայրենասէր է: Եւ մեր սփիւռքահայ այն կազմակերպութիւնները, որոնք կարողանում են այդ հասկանալ, յենուել այդ հայրենասիրութեան վրայ, կազմակերպել այդ հայրենասիրութիւնը և աշխատել այդ հայրենասիրութիւնը բարձրացնել, նրա՛նք են որ այսօր աւելի մեծ, դրական գործ են կատարում:

Հետևաբար, սփիւռքի մէջ ես տեսնում եմ այդ հայրենասիրութեան աճը: Բայց երբ որ հայրենասիրութիւնը կ՚աճի, կ՚առաջանան նաև նրա կազմակերպման դժուարութիւնները: Հայրենասիրութիւնը այսօր որպէս զգացում, որպէս գիտակցութիւն սփիւռքի մէջ կայ, բայց քանի սփիւռքի աչխարհագրութիւնը փոխուեցաւ, տեղաչարժերը մեծացան և դրա հետևանքով սփիւռքահայ զանգուածների մէջ անորոշութեան զգացումը, անվստահութեան զգացումը սկսեց ուժեղանալ, այստեղ մեզ պէտք է այդ հայրենասիրութիւնը կազմակերպող ուժերի աւելի գիտակից, աւելի նպատակասլաց աչխատանքը, որը, դժբախտաբար, այս ծանր վիճակում, այս անցման վիճակում դեռ մենք այնպիսի արդիւնաւէտութեամբ չենք տեսնում, ինչպէս մենք տեսել ենք անցեալում: Հետևաբար, իմ կարծիքով, այսօր պէտք է ուշադրութիւն դարձնել սփիւռքահայութեան այդ հայրենասիրական ոգու բազմակողմանի կազմակերպման՝ նոր ջանքերի միջոցով: Սրանք պէտք է կազմակերպել եւ՛ դպրոցական մակարդակով, եւ՛ եկեղեցական մակարդակով, եւ՛ ընդհանուր մշակութային մակարդակով, եւ՛ համագործակցութեան մակարդակով: Հայրենասիրութեան կազմակերպումը մէկ ասպարէզով չի լինի: Դրա համար ես երբեմն զարմանում եմ, թէ ինչո՞ւ

հայրենասիրությունը կազմակերպելու համար պէտք է ուշադրութիւն դարձնել մի՛այն եկեղեցական գործունէութեան։ Մէկը վեր է կենում և ասում է որ այդ կազմակերպելու համար հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել լոկ դպրոցական գործունէութեան վրայ, անտեսելով միւսները. միւսը ասում է միայն ընկերական ձեռնարկների վրայ...։

Ո՛չ։ Հայ ժողովուրդը բազմակողմանի էութիւն ունեցող ժողովուրդ է և հարուստ խորք ունեցող ժողովուրդ ենք մենք։ Եւ այդ հարուստ ներաշխարհը սնելու համար մէկ ճանապարհը, մէկ սնունդը բաւարար չէ։ Նրան պէտք է սնել բազմաթիւ ճանապարհներով, բազմաթիւ կողմերով։ Հետևաբար, այսօր հայրենասիրութիւնը պէտք է կազմակերպել նաև բազմակողմանիօրէն և մենք դրա բոլոր հնարաւորութիւնները ունենք։

Միւս նոր, ուժեղացող ալիքը, որ տեսնում ենք, ա՛յն է, որ սփիւռք և հայրենիք փոխադարձ ազդեցութիւնները բարձրանում են նոր մակարդակի վրայ։

Հայրենիքը ուժեղանալով, աւելի հարստանալով, աւելի լայն հնարաւորութիւններ է ունենում գործնականօրէն ցուցադրելու իր այն համոզմունքը, որ ամբողջ հայ ժողովուրդը, որտեղ էլ որ նրա բեկորները գտնուեն, մէկ ժողովուրդ է և հետևաբար հայրենիքը իր հնարաւորը պէտք է անի միւս հատուածներին օգնելու համար։

Իսկ սփիւռքն էլ նոյն համոզուածութեամբ, նոյն գաղափարով՝ որ հայ մարդիկ ամէնուրեք մէկ ընդհանուր ընտանիքի անդամներ կազմող բաղադրամասեր են, աշխատում է իր կազմակերպուածութեան չափով, իր զարգացման հնարաւորութիւններով մասնակցել հայրենիքի վերելքին։

Ահա՛ այս երկու ընթացքների մէջ եմ ես տեսնում այժմէական, արմատական փոփոխութիւն սփիւռքի մէջ։ Եւ այս կապի ուժեղացումը չատ դրական արձագանգ է ունենում հայ ժողովրդի միասնութիւնը ընդգծելու և յատկապէս հայ ժողովրդի հայրենասիրութիւնը, լաւատեսութիւնը ուժեղացնելու տեսակէտից։

Սփիւռքի մէջ, անկասկած, կան որոշ դժուարութիւններ՝ կապուած անցեալի ժառանգութեան, լեզուի և սփիւռքի գաղութների միջև յարաբերութեան հաստատման։

Այս բոլորը առաւելաբար վերաբերւում է նոր սերնդին։

Օրինակի համար, սփիւռքը այսօր գիտակցում է, որ եթէ ինքը իր տարբեր գաղութների միջև յարաբերութիւն չունենայ, կապերը չուժեղացնի, ամբողջ սփիւռքի գոյատևումը վտանգուած կը լինի։ Հետևաբար, առաջ միայն մտածում էին ամէն մէկ օճախի, ամէն մէկ կենտրոնի գործունէութեան մասին և այդպիսի աշխատանքներ էին ծրագրում։ Հիմա ամէն մէկ կենտրոն, ամէն մէկ օճախ իր գործունէութիւնը ծրագրելիս պէտք է նաև

հաշուի առնի միւս կենտրոնների, միւս օճախների գործունէութիւնը։ Այսպիսով, ամերիկահայը պիտի հաշուի առնի գանատահայութիւնը, արգենդինահայութիւնը, ֆրանսահայութիւնը, և այլն։ Եւ մշակի ծրագրեր, որոնք ոչ միայն տուեալ գաղութի հայութեանը վերաբերուէն, այլ նաև ողջ արտաչխարհի հայութեանը։ Եւ ահա այս նոր երևոյթ է, որի կարևորութիւնը ընդգծուում է։

Այստեղ հաղորդակցման դժուարութիւններ կան, մենք աչխարհում մօտ 25–26 երկրներում ունենք հայկական կենտրոններ, որոնց մէջ կան նաև չատ մեծ կենտրոններ, ինչպէս Ամերիկան, որտեղ նոյնիսկ կարծում են մինչև ութ հարիւր հազար հայ կայ։ Այդպիսի մեծ կենտրոն է Ֆրանսիան 300,000 հայերով, Լիբանանը դեռ, Իրանը, Արգենդինիա։ Սրանք հոծ կենտրոններ են։ Բայց որպէսզի մենք իրար հետ հաղորդակցենք, մենք ունենք հաղորդակցման միջոցի կարիքը։ Դժուար է ենթադրել որ մէկ հայ կարող է այդ բոլոր լեզուները սովորել, որպէսզի հայկական գաղութները իրար հետ հաղորդակցեն։ Մէկը չի կարող սովորել և՛ անգլերէն, և՛ ֆրանսերէն, և՛ իսպաներէն, և՛ արաբերէն, և՛ իտալերէն, և՛ գերմաներէն... որպէսզի հայկական բոլոր գաղութների միջև հաղորդակցութիւնը ստանայ անհրաժեչտ արդիւնաւէտ մակարդակ։ Այս հնարաւոր է իրականացնել, եթէ մենք մայրենի լեզուն պահենք։ Հայերէն մայրենի լեզուն միակ լեզուն է, միակ հաղորդակցման հնարաւոր միջոցն է, որի չնորհիւ գաղութները կարող են իրար հետ կապ հաստատել։ Եթէ նոյնիսկ ուրիչ փաստարկներ չունենանք մենք հայոց լեզուն պահպանելու համար, այս փաստարկը ինքնին հրամայական է, ինքնին չատ խիստ պարտադրիչ է՝ հայոց լեզուի պահպանման և զարգացման վրայ յատուկ ուչադրութիւն դարձնելու։ Էլ ես չեմ ասում ուրիչ բաների մասին։

Միւս խնդիրը երկլեզուանիութեան խնդիրն է։ Սփիւռքը երկլեզուանի է։ Երկխորհրդանչային է։ Այսինքն, նա պէտք է ոչ մի ասպարէզում մէկ կողմ չունենայ։ Սփիւռքը առնուազն երեք տարրեր է ընդգրկում ինքն իր մէջ՝ գիտակցութեան, լեզուամտածողութեան և կազմակերպուածութեան մէջ։ Նա մի կողմից պատկանում է հայ պատմութեան, չարունակութիւնն է հայկական պատմութեանը. միւս կողմից կապուած է այն երկրի ժողովրդի հետ, որտեղ ինքը ապրում է և պատկանում է այդ երկրին, այդտեղի աւանդութիւններին, և այլն և այլն...։ Այս եղաւ երկրորդ տարրը։

Եւ վերջապէս այն կապուած է այսօրուան Հայաստանին, արդիական Հայաստանին, որը իրեն ապագայի յոյսն է, որը իր երազանքների իրականացման երաչխիքն է։

Հետևաբար, առնուազն սփիւռքահայի մօտ այս երեքի միասնութիւնը կա՛յ։ Սա արդէն ինքնին կը նչանակի, որ սփիւռքահայը պէտք է երկու լեզու

իմանայ առնուազն, հայերէնը և այն լեզուն, որ տուեալ պետութեան մէջ խօսւում է։ Երկլեզուանիութիւնը անխուսափելի է։ Եւ ահա՛ այս հանգամանքից ելնելով, մեզ մօտ սփիւռքի մէջ նկատում ենք վէճ։ Որոշ մարդիկ գտնւում են, որ բաւարար է որ մարդ իմանայ միայն այն երկրի լեզուն, որ ինքը գիտէ։ Միւսները պնդում են ոչ, այդ կարող է իմանալ, կարող է չիմանալ, դա մեր գործը չի, մենք միայն ուշադրութիւն պիտի դարձնենք մայրենի լեզուի վրայ։ Եւ նրանք ովքեր մայրենի լեզուն չգիտեն՝ մեր շրջանակներից նրանց դուրս հանենք, կամ նրանց համարենք կիսատ հայեր։

Երկու մօտեցումներն էլ սխալ են։ Մենք պէտք է հաշուի առնենք իրականութիւնը, հաշուի առնենք առարկայական վիճակը։ Հետևաբար, մենք պէտք է ամէն կերպ ուժեղացնենք հայոց լեզուի ուսուցումը հայկական զանազան տեսակի դպրոցներից ներս։ Ստեղծենք աւելի չատ հայախօսներ, ստեղծենք աւելի չատ հայ գրողներ, հայ կարդացողներ։ Բայց միևնոյն ժամանակ մեր շրջանակներից դուրս չթողնենք այն մարդկանց, որոնք զանազան պատճառներով հայերէն չգիտեն։ Եւ նրանց ընդգրկելով հայկական միջավայրի մէջ, նրանց հետ միասին աշխատելով, մենք կարող ենք օգնել, որ նրանք աւելի չատ հայերէն սովորեն։

Միւս խնդիրը, իմ կարծիքով, երիտասարդութեան և հայ արժէքների կապն է։ Երիտասարդը կարող է հայ մնալ եթէ գիտնայ և հաւատայ հայ արժէքներին։

Նկատելի է մի միտում, որ հայ արժէքները աւելի չատ կապւում են մեր ցաւերի, մեր վէրքերի, մեր կոտորածների, մեր դժբախտութիւնների հետ։ Եւ ահա՛ կայ մի միտում, որ հայութեան գոյատևումը պէտք է հիմնուի մեր ցաւերի վրայ։ Երիտասարդութիւնը այսպիսի մօտեցումը չի կարողանում իմաստաւորել։ Նա ուզում է իր ամերիկացի, ֆրանսիացի, անգլիացի, արաբ միւս երկների բնակիչների հետ խօսելիս նրանց համաչխարհային արժէք ներկայացնողի կողքին տեսնել իր համաչխարհային արժէք ներկայացնողը։ Նրանց յաղթանակների կողքին ուզում է տեսնել իր յաղթանակների ներկայացուցչութիւնը։ Այնպէս որ, նա չի ուզում նրանցից տարբերուել այն բանով, որ ինքը արցունքի տէր մէկն է, իսկ միւսը՝ յաղթանակի և մեծութեան։ Ինքը ուզում է նրանցից տարբերուել այն բանով, որ իր յաղթանակն աւելի մեծ է, և իր արժէքն աւելի կարևոր է, իր ներդրումն աւելի նշանակալից է։

Այս պատճառով էլ նոր սերնդի դաստիարակութեան ժամանակ մենք նրանց պիտի կապենք հայութեան անցեալի և ներկայի հետ ո՛չ թէ մեր ցաւերով, այլ մեր մեծարժէք նուաճումներով։ Նրանց պէտք է ներկայացնենք հայ ժողովրդի պատմութեան համաչխարհային դասերը, պէտք է մենք տանք այն մեծ դերը, որ հայ ժողովուրդը խաղացել է համաչխար-

հային քաղաքակրթութեան մէջ։ Այն նուաճումները՝ որ հայ ժողովուրդը ունեցել է անցեալի և ներկայի մշակոյթի պատմութեան մէջ։ Երիտասարդը այդ ձևով իր կապը կարող է պահպանել մեր ժողովրդի հետ։

Ես վերջերս հանդիպեցի դպրոցներից մէկում 4-րդ դասարանցի երեխաների։ Իրենց ասացի. «Երեխաներ, դուք ի՞նչ հարցեր ունէք, ինձի տուէք»։ Մէկն ասաց. «Պարոն, ես չեմ հասկնար թէ ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս մերիններուն, հայերուն միշտ այդպէս կոտորեր են»։ Այսինքն, մատղաշ երեխան իր անցած բոլոր նիւթերից ստացել է մէկ տպաւորութիւն, որ հայը եղել է մի ժողովուրդ, որ միշտ կոտորուել է։ Այսպիսի միջոցով մենք ամուր, դիմացկուն հայրենասիրութիւն, միւս ուժերի հետ մրցող հայրենասիրութիւն չե՛նք կարող ստեղծել։

Միւս խնդիրը, որ մենք ունենք նոր սերնդի հետ, օտար ամուսնութիւնների հարցն է։ Դա, այսպէս ասած, արտահայ ամուսնութիւնների հարցն է։ Մենք պէտք է խնդիր դնենք ներհայ ամուսնութեան։ Բայց սա ինչպէ՞ս կարող ենք իրականացնել։

Մենք երբեմն մեղադրում ենք զանազան մարդկանց, կրօնականների, սրան-նրան։ Ո՛չ։ Ամէն երևոյթ ունի իր ներքին օրինաչափութիւնը։ Եւ միայն այդ օրինաչափութիւնները հասկանալով և օգտագործելով է որ մենք կարող ենք դրանց վրայ ներգործել։ Ամուսնութիւնը, ինչպէս երևում է, այսօր աւելի չատ հիմնւում է մարդու անհատական կարծիքների, համոզմունքների վրայ։ Ջոյգերը դնալով ամուսնանում են ո՛չ թէ հարկադրանքից ելնելով, այլ այն համոզմունքից՝ որ նրանք իրար համապատասխան են, որ իրար սիրում են։ իսկ համապատասխանութեան մէջ չափանիշները արդէն աւելի գնում են իմացական ճաշակի, հոգևոր արժէքների ասպարէզում, և ոչ թէ այլ ասպարէզներում։

Հետևաբար, եթէ մենք կ՚ուզենք ամուսնութեան ընթացքի վրայ ներգործել, պիտի ներգործենք այս երևոյթների միջոցներով և ոչ թէ հարկադրանքի միջոցով։ Այս նշանակում է, որ երեխան իր առաջին օրերից կամաց-կամաց պիտի ընկերային կեանքի մէջ համապատասխանութիւն ունենայ։ Ունենայ ազգային չափանիշներ, ազգային պատկանելիութեան տարր, սովորոյթների ընդհանրութեան տարր։ Եթէ այս չլինի, մենք վերևից ճնշելով չենք կարող հասնել յաջողութեան։

Կամ ենթադրենք եթէ այդ բոլորը չենք ստեղծել և երեխան յանկարծ դարձաւ 15-20 տարեկան, հասաւ ամուսնութեան նախաչեմին, և սկսենք նրա առաջ խնդիր դնել, որ նա պէտք է ներազգային ամուսնութիւն ունենայ։ Մենք չատ ուշացած կը լինենք, որովհետև նրա մօտ արդէն ձևաւորուել են հիմքեր։ Այս իրագործելու համար մենք պէտք է առաջին օրից երեխայի հետ ընկերութիւն անենք և երեխայի մօտ կամաց-կամաց, առանց հարկադրանքի

ստեղծենք այն համոզմունքը, այն ներաչխարհը, որ ինքը կարող է երջանիկ լինել եթէ ներազգային ամուսնութիւն ունենայ։

Այս բոլորը անելու ամենից լաւ ձևը սեփական ընտանիքի օրինակն է։ Եթէ մենք հայկական աւանդութիւնները պահենք մեր ընտանիքի մէջ, եթէ հայկական աւանդոյթները յարգելով ամուսինները իրար հետ վերաբերուեն և երեխան տեսնի հայկական ընտանիքի առաւելութիւնները՝ համեմատելով իր շուրջի ընտանիքների հետ, և գտնի որ հայկական աւանդութիւններով ղեկավարուող հայկական ընտանիքների վիճակը չատ աւելի երջանկութիւն, չատ աւելի հաճոյք և ընտանեկան կայունութիւն է բերում, երեխայի մօտ կ՚առաջանայ ներազգային ամուսնութիւն կնքելու միտումը։ Երբ որ ծնողները իրենք հայկական ընտանեկան աւանդոյթներ չեն պահում, այն ժամանակ դժուար թէ երեխան կամ իրենց զաւակները տրամադրուած լինեն հայկական ընտանիք ստեղծելու, և հայկական ընտանիք ստեղծելու երաչխիքներից մէկը ներազգային ամուսնութիւնն է։ Հետևաբար, այսօրուայ սփիւռքի կարևորագոյն խնդիրներից մէկը երիտասարդութեան ընտանեկան կեանքի կազմակերպումն է։

Հ.– Ինչպէս գիտէք, արտաշխարհի մէջ մշակութային զարթօնք մը սկսած է անցնող քսան տարիներուն: Արդեօք այդ մշակոյթը, յատկապէս արուեստը, իւրայատկութիւն մը ունի՞, թէ՞ հայկականութենէ դուրս սկսած է ելլել արդէն: Միջոցներ պիտի կարենա՞ք ունենալ օր մը Նիւ Եորքի, Փարիզի թէ Լոնտոնի նման մեծ ոստաններու մէջ հայ արուեստագէտները հասցնելու միջազգային մակարդակներու:

Պ.– *Սփիւռքահայ մշակոյթը անբաժանելի մասն է 5000–ամեայ հայ մշակոյթի պատմութեան։ Անկասկած, այն ունի իր առանձնայատկութիւնները, թելադրուած ժամանակով և տարածութեամբ։ Որոշ ուսումնասիրողներ, հետազօտողներ այն կարծիքին են, որ գոյութիւն չունի սփիւռքահայ մշակոյթ։ Նրանք գտնում են, որ կան հայեր, որոնք ստեղծագործում են աչխարհի զանազան մասերում, բայց նրանց ստեղծագործութիւնը հայ մշակոյթին չի պատկանում, այլ՝ պատկանում է տուեալ երկրի ժողովրդի մշակոյթին, տուեալ երկրի քաղաքակրթութեան։ Հետևաբար, սփիւռքահայ հասկացողութիւնը չինծու է և խորքից զուրկ։ Մենք այս տեսակէտը չենք բաժանում չատ հասկանալի պատճառներով։*

Երկրորդ մօտեցումը այն է, որ այո, գոյութիւն ունի սփիւռքի մէջ հայկական մշակոյթ, բայց չատ նեղ առումով, չատ փոքր առումով և ոչ թէ որպէս համընդհանուր երևոյթ։ Նրանք սփիւռքահայ մշակոյթը նեղացնում են երեք կողմերով։ Առաջին, ոմանք գտնում են, որ սփիւռքահայ մշակոյթ ասելով պէտք է հասկանալ ա՛յն մշակոյթը, որ աւանդական հայկական

կազմակերպութիւնները ունեցել են և նրա գոյութիւնը պահպանում են արտաչխարհում։ Օրինակի համար, հայկական եկեղեցին ունի իր մշակութային արժէքները։ Սփիւռքում հայկական եկեղեցին այս կամ այն ձևով պահպանում է հայ մշակոյթը, իր մշակոյթը, հետևաբար սփիւռքահայ մշակոյթ ասելով հասկանում ենք եկեղեցական մշակոյթը սփիւռքում։

Հայ դպրոցը ունեցել է իր աւանդոյթները դարերի ընթացքում և ահա՝ սփիւռքահայ դպրոցը պահպանում է այդ աւանդոյթները և կարծում է, որ դա սփիւռքահայ մշակոյթ է։ Մենք ունեցել ենք բարեգործական կազմակերպութիւններ, որոնք ունեն հայկական ուղղուածութիւն. հետևաբար, նրանք այս կամ այն չափով պահպանում են հայ մշակոյթը։ Հետևաբար, նրանք սփիւռքահայ մշակոյթը հասկանում են որպէս հաստատութենական մշակոյթ, իսկ քանի այդ հաստատութիւնները գոյութիւն ունեն նաև սփիւռքի մէջ, նրանց միջոցով պահպանուողը հայ մշակոյթն է սփիւռքում։

Նեղ մօտեցման միւս արտայայտութիւնն այն է, որ սփիւռքը զանազան վայրերում ունի իր կենտրոնները, իր սփիւռքեան հաւաքաբնակ վայրերը։ Առնենք այդպիսի բնակատեղ՝ Պուրճ Համուտը Լիբանանի մէջ, հետևաբար, այդտեղ կարելի է հայկական մշակոյթի մասին խօսել։ Ժամանակին այդպիսի հաւաքատեղի էր ենթադրենք Հալէպի Նոր Գիւղը, և վերջապէս մի քիչ աւելի լայնացնելով սփիւռքահայ մշակոյթը, նրանք լաւագոյն դէպքում կարողանում են ընդունել սփիւռքահայ մշակոյթը որպէս տուեալ երկրի մէջ գոյութիւն ունեցող մշակոյթ, ինչպէս սիրիահայ մշակոյթ, լիբանանահայ մշակոյթ, ամերիկահայ մշակոյթ և այլն... որպէս երկու մշակոյթների խառնուրդ, կամ որպէս հայ հին մշակոյթի մնացորդ այդ երկրի մէջ։ Այս տեսակէտը, անկասկած, որոշ տրամաբանական կամ համոզեցուցիչ տարրեր միայն ունի, բայց ընդհանրապէս ես այս տեսակէտը նոյնպէս չեմ բաժնում։

Ես աւելի տրամաբանական և հիմնաւորուած եմ գտնում այն տեսակէտը, որ սփիւռքահայ մշակոյթը հայ մշակոյթի անբաժանելի մասն է։ Մենք՝ հայ ժողովուրդս, արդէն ունենք աւանդոյթ արտաչխարհում մշակոյթ կերտելու, պահպանելու և հետևաբար այս նոր պատկերը պատմութեան մէջ մշակոյթ կերտելու և պահպանելու մեր ունեցած աւանդոյթի չարունակութիւնն է արտաչխարհում, միայն թէ նոր պայմաններով։

Հիմա այստեղ հարց կ'առաջանայ, որ որո՞նք են սփիւռքահայ մշակոյթի բնորոշ գծերը, ինչի՞ հիման վրայ մենք որևէ մշակոյթ կարող ենք համարել սփիւռքահայ մշակոյթ։ Այս հարցին պատասխանելու համար պէտք է պատասխանել մի ուրիշ չատ աւելի կարևոր հարցի։ Այն՝ թէ սփիւռքահայը ինչպէ՞ս կարող ենք համարել հայ։ Ի՞նչ չափանիշներով սփիւռքահայը հայ է։

Մենք այստեղ կ՛ուզենանք առանձնացնել հետևեալ չափանիշները։ Առաջին, այն գիտակցութիւնը և այն զգացումը, որ մարդ իրեն համարում է հայ։ Եթէ մէկը իրեն չհամարի հայ, անկախ այն հանգամանքից թէ նա ի՞նչ լեզուով է խօսում, նա ի՞նչ ծնողներ ունի, մենք նրան չենք կարող հայ դարձնել։ Բացի այդ, մենք ունենք լեզուական չատ ընդհանրութիւններ ունեցող ժողովուրդներ, որոնք իրենց չեն համարում նոյն ազգին պատկանող։ Օրինակի համար, աչխարհի վրայ մի տանեակ ժողովուրդ խօսում է անգլերէնով, բաւական չատ ժողովուրդ խօսում է ֆրանսերէնով, բայց ամէն մէկը իրեն համարում է տարբեր ժողովուրդ։ Օրինակ, անգլիացին, գանատացին, աւստրալիացին, նոր զելանտացին խօսում են անգլերէնով, բայց ամէն մէկը իրեն համար տարբեր ժողովուրդ է։ Հետևաբար, կարևորը այն գիտակցութիւնն է, թէ տուեալ մարդը իրեն համարում է ո՞ր ազգի անդամ։

Ո՛չ միայն ինքը պատկանում է ընդհանրապէս ազգին, այլ նաև այդ ազգի մչակոյթին։ Հետևաբար, սփիւռքահայը ա՛յն է, որ ինքը իրեն համարում է պատկանող 5000 տարուայ հարուստ պատմութիւն ունեցող հայ մչակոյթին և այդ մչակոյթի ներկայացուցիչն է։ Բացի այդ, մենք չպէտք է մոռանանք նաև հողի նչանակութիւնը, որովհետև այն հողը, որ կոչւում է հայրենիք, դա այն հողն է, որին դարերի ընթացքում մեր նախնիները իրենց արիւնն են խառնել, իրենց քրտինքն են խառնել, և այդ հողը արդէն մարդկայնացուած հող է, զուտ ֆիզիկական հող չէ։ այդ հողի մէջ կայ Վարդանի և Անդրանիկի արիւնը, և այդ հողի մէջ կան Նարեկացու, Մաչտոցի և Սայաթ Նովայի յետնորդը։ Հետևաբար, այդ հողը մեզ համար ազգայնացուած հող է և ահա՛ որպէսզի մէկը հայ լինի, սփիւռքի մէջ պէտք է ինքը իրեն համարի պատկանող նաև այդ պատմական հողին։

Ահա՛ առաջին պայմանը, որ իմ կարծիքով սփիւռքահային կարելի է համարել հայ՝ եթէ ինքը այս երեքը ընդունի։

Երկրորդ չափանիչը այն է, որ դեռևս լրիւ հայ չէ ա՛յն մարդը, որ այս բոլորը կ՛ընդունի և հայկական որևէ կազմակերպութեան մէջ գործօն դեր չի խաղայ։ Հայ լինել նչանակում է կերտել, աչխատել հայավարի և այդ հնարաւոր է եթէ որևէ մէկը ներգրաւուի հայ կազմակերպութիւններից որևէ մէկից ներս և աչխատի յանուն հայ ժողովրդի, յանուն հայ մչակոյթի, յանուն հայ կեանքի։ Հետևաբար, սփիւռքահայի հայ լինելու երկրորդ չափանիչը իր մասնակցութիւնն է սփիւռքահայ կազմակերպութիւնների աչխատանքներին. աչխատանքնե՛ր, որոնք ուղղուած են հայ ժողովրդի զարգացմանը, բարգաւաճմանը, հայ ժողովրդի միասնութեանը, հայրենիքի բարգաւաճմանը։

Երրորդ չափանիչը հայոց լեզուի իմացութեան և օգտագործման տարրն

է։ Հայը պէտք է ձգտի հնարաւորին չափ սովորել հայոց լեզուն և հնարաւորին չափ լայնօրէն կիրառի հայոց լեզուն, կարդայ հայերէն, գրախօսի հայերէն գրուած գիրքը, գրականութիւնը, մամուլը։ Հետևաբար, երրորդ չափանիշը այս է։ Հայոց լեզուի պահպանման համար պէտք է զարգացնել հայ դպրոցը, հայ դասարանը, հայ գրականութիւնը։ Այս չի նշանակում որ մենք պէտք է անտեսենք այն մարդկանց, որոնք կը լրացնեն առաջին երկու պահանջները, բայց զանազան պատճառներով հայերէն չեն կարդացել, սովորել, իսկ առիթը առաջանալու դէպքում նրանք պատրաստ են ջանասիրօրէն սովորելու մեսրոպատառ սուրբ հայոց լեզուն։

Յորրորդ, սփիւռքահայը ա՛յն է, որ իր սրտի խորքում, իր ուղեղի ծալքերի մէջ, իր մկանների, ուժի մէջ, նաև ունի սէր և նուիրում դէպի այն ժողովուրդը, որի հետ ինքը ապրում է, դէպի ա՛յն երկիրը, որի քաղաքացին է, դէպի այն դրօշակը և սահմանադրութիւնը, որին ինքը ծառայում է։ Հետևաբար, սփիւռքահայը միևնոյն ժամանակ ունի պատկանելիութեան այդպիսի լայն զգացում, որովհետև հայ լինել, նշանակում է նաև գնահատել ուրիշների ազնուութիւնը, հայ լինել նշանակում է նաև օգնել մարդկութեանը, հայ լինել նշանակում է լինել երախտագէտ, և հայերի երախտագիտութիւնը չատ յայտնի է դարերի ընթացքում։ Այս իսկ պատճառով, երբ որոշ պատմաբաններ, յատկապէս Օսմանեան կայսրութեան դաժանութիւնները արդարացնող պատմաբաններ, ուզում են հայերին ներկայացնել որպէս ապերախտ ժողովուրդ, ոչ ոք նրանց չի հաւատում։

Ահա՛ եթէ սրանք են սփիւռքահայ լինելու չափանիշները, այս մօտեցմամբ մենք կարող ենք նաև սահմանել սփիւռքահայ մշակութային ազգային պատկանելիութեան չափանիշները։

Առաջին չափանիշը ազգային խորհրդանիշների օգտագործումն է։ Սա, չատ պարզ է։ Եթէ նկարիչը կ՛օգտագործի ազգային թեմաներ, գոյներ, աւանդական գծային լուծումներ, խորհրդանիշներ, պարզ է, դա պատկանած կը լինի ազգային մշակոյթին։

Երկրորդը այն է, որ մէկը հայկական բանահիւսութիւնը կամ ֆոլկլորն է զարգացնում, սնուում է այդ ակունքներից, ո՛չ թէ կրկնում է, ո՛չ թէ վերապատմում է, այլ՝ հայ հեքեաթով սնուում է, հայ դիւցազնավէպով, Սասունցի Դաւիթով սնուում է, ժողովրդական առակներից և այլ ակունքներից իմաստութիւն է քաղում, ինչ որ մենք տեսնում ենք Սարոյեանի, Սիւրմէլեանի, Հանրի Վէրնէոյի մօտ...։

Միւսը, որ երբեմն չատ աւելի կարևոր է, ա՛յն է, որ ամէն մէկ ստեղծագործող անհատ ունի ընկալող ներաշխարհ։ Այդ ներաշխարհը ստեղծուում է որոշակի պայմանների, որոշակի պատմական ներգործութեամբ։ Ահա եթէ այդ ներաշխարհը ստեղծուած է հայկական կեանքի թելադ-

րանքով, հայկական պատմուլթեան ուղղուածուլթեամբ, հայկական ոգու օրինաչափուլթեամբ, ահա և այդ աչխարհը ընկալող և մչակոյլթի վերածող ներաչխարհը ի՛նքը հայկական է և նրա ստեղծագործուլթիւնը ևս հայկական։ Օրինակի համար, Փափազեանը խաղաց «Օթելլօ»ն։ Այդ «Օթելլօ»ն հայկական էր ո՛չ թէ այն պատճառով որ կատարողը հայ էր, այլ Փափազեանը «Օթելլօ»ն մեկնաբանեց հայ պատմուլթեան, հայ ոգու խնդիրների տրամաբանուլթեամբ և տուաւ իր «Օթելլօ»ն։ Այս պատճառով էլ նա կը պատկանի հայ մչակոյլթին։ Այս առումով մենք կարող ենք յիչել Ուիլիըմ Սարոյեանին, որ ասում է. «Այն ոգին որ իմ մէջ կը գրէ և այն ոգին որ իմ գործերի մէջ կայ, հայկական է, թէև ես կը գրեմ անգլերէնով, ամերիկեան կեանքի մասին»։ Հետևաբար, Սարոյեանը զգում էր որ արտաքին իրականուլթիւնը գրականուլթեան վերածող ներաչխարհը հայկական է։ Նոյն բանը ընդգծեց նաև Գառզուն։ Երբ Գառզուին հարցրին. «Քո արուեստը ո՞ր ժողովուրդին կը պատկանի»։ Նա ասեց. «Առաջին հերթին հայ ժողովուրդին, որովհետև այ՛ն աչխարհը որ իմ մէջ կայ և ամէն ինչ և կը վերածէ արուեստի՝ կերտուած է հայ հոգու տրամաբանուլթեամբ, ե՛ւ իմ թախիծը, ե՛ւ իմ ամօթխածուլթիւնը, ե՛ւ իմ մչչապատումը, ե՛ւ իմ գեղեցիկը, ե՛ւ գծերի այդ ամբողջ առատուլթիւնը, բոլորը հայկական հոգու իւրայատկուլթիւններն են, որ ես դրած եմ իմ արուեստի մէջ»։ Նոյնը կը տեսնենք հոս ևս։ Ալան Ցովհաննէսը ևս նոյնպիսի մօտեցում ունի։ Հետևաբար, մենք այստեղ ի՞նչ կը տեսնենք։ Կը տեսնենք որ արուեստը հայկական է՝ երբ կերտողը աչխարհի ամէն իր դիտել է հայկական տեսանկիւնից, անկախ այն բանից, թէ ո՞ր երկրի մէջ է ստեղծել կամ ո՞ր լեզուով է արտայայտուել։

Ցետոյ միւս չափանիչը ա՛յն է, այն գիտակցուլթիւնն է, որ ինքը որպէս հայ է մասնակցում համաչխարհային մչակոյլթի կերտմանը։ Եթէ ինքը գիտակցում է, որ իր կատարած գործը, հայու միջոցով, հայու ուժով, հայու ստեղծագործուլթեամբ, հայու տրամաբանուլթեամբ միջազգայինի զարգացմանը նպաստող մի բան է, այդ երևոյթը կը պատկանի հայ մչակոյլթին։ Երբ ինքը այդ գիտակցուլթիւնը, այդ պատկանելիուլթիւնը, այդ զգացումը չունի, այդ երևոյթը հայ պատմուլթեան չի պատկանի։ Օրինակի համար, Գերմանիայի մէջ Ադամեանը ստեղծեց մեր դարի սկիզբներին գունաւոր հեռուստացոյցը։ Նա այդ արեց գիտակցելով, որ ինքը չարունակում է հայ մաթեմատիկոսների, ֆիզիկոսների, հայ հանճարի մտքի աւանդոյլթները և որպէս հայ ունի իր ներդրումը միջազգայինի մէջ և դա կատարուել է հայկական խողովակով, հայկականի հնարաւորուլթիւնների միջոցով, և այս պատճառով մենք չենք կարող այն կտրել հայկական իրականուլթիւնից, որովհետև ինքը՝ ստեղծագործողը, այդ ոգով, այդ մտքով, այդ տրամադրուլթեամբ է արել։

Հետևաբար, ահա մենք այսպիսի չափանիշներ ունենք սփիւռքահայ մշակոյթը հայկական համարելու համար։

Եւ վերջապէս մէկ ուրիշ հարց։ Եթէ քո ստեղծածով դու կ'ուզես կատարելագործել հայ կեանքը, բարգաւաճեցնել Հայաստանը և աւելի բազմակողմանիօրէն հարուստ դարձնել հայ մարդուն. այսինքն՝ եթէ քո գործունէութիւնը դու ուզում ես օգտագործել նաև ի փառս հայոց աչխարհի, երբ դու գրում ես մի բանաստեղծութիւն և եթէ այդ ֆրանսերէնով է, բայց ուղղուած է ա՛յդ նպատակին, այդ բանաստեղծութիւնը ֆրանսիական չէ։ Այդ հայկակա՛ն է։ Եթէ դու գրես մի երաժշտութիւն, որը ուղղուած է հայու հարստացման, հայ հոգու մեծացման, հայ մտքի ընդարձակման, հայու գեղագիտական կատարելագործման, երաժշտութիւնը կը պատկանի, անկասկած, համամարդկայինին, բայց նոյն ժամանակ այդ երաժշտութիւնը հայկական է։

Այս չափանիշներով կարելի է մօտենալ սփիւռքի մշակոյթին՝ նրա հայկականութիւնը որոշելու համար։

Հ.– Իսկ այս բոլորը ի մի հաւաքելու, ծանօթացնելու աշխատանքը անշուշտ կ'երթայ մեր այն մշակութային կազմակերպութիւններուն, որոնք շնորհալի գործ կը կատարեն: Արդեօք այդ միութիւնները իրենց աշխատանքը լիովին կը կատարե՞ն ձեր՝ հայրենի մտաւորականներուն տեսակէտով:

Պ.– *Անկասկած սփիւռքը ունի իր հոյակապ մշակութային կազմակերպութիւնները, որոնք, ուրախութեամբ պէտք է ասել, գնալով ծաւալում են իրենց գործունէութիւնը։ Ես համամիտ չեմ այն մարդկանց, որոնք նրանց գործունէութեան նկատմամբ ունեն բացասական կեցուածք։ Որովհետև այսօր մեր մշակութային պահանջները սփիւռքում արմատապէս տարբեր են ա՛յն մշակութային պահանջներից, որ հայ սփիւռքը ունէր 20-ական, 30-ական, նոյնիսկ40-նական թուականներից։ Այդ ժամանակ հարկաւոր էր մի խրճիթ, որպէսզի հաւաքուեն ու երեխաները սովորեն այբուբեն։ Հիմա սփիւռքը մտածում է հայկական համալսարաններ ստեղծելու մասին։ Այն ժամանակ բաւական էր մի փոքր անկիւն, որտեղ 2-3 հայ հայկական գիրք հաւաքէին, որպէսզի հայը գար, հայկական տառեր կարդար։ Հիմա արդէն մեծ հայագիտական մատենադարանների, թանգարանների մասին է մտածւում։ Անցեալում մշակութային հասկացողութիւնը մի-երկու երաժշտութիւն էր սիրողական մակարդակով կատարուած, որոնք պարզապէս բնատուր զգացումներ, հայրենասիրական ոգի էին առաջացնում, մարդկանց տանելով դէպի իրենց ծննդավայրը։ Հիմա արդէն սփիւռքահայ երաժշտութիւնը ունի իր հանճարեղ քոմփոզիթորներին, համաշխարհային համբաւով օփերայի երգիչներին, իր չատ գեղեցիկ երգչախմբերին...։ Մենք*

մտածում ենք համասփիւռքեան չափանիշով գեղարուեստական փառատօնների մասին։ Եւ հայ ստեղծագործութիւնը ստուգում ենք համաշխարհային ստեղծագործութեան միտումների չափանիշներով։

Հետեւաբար, այսօր պահանջը, զարգացման մակարդակները փոխուել են անցեալ 30–40 տարիների այդ վիճակից և առաջացած դժուարութիւնները աճի դժուարութիւններ են, վերելքի, սոսկալի թռիչքի դժուարութիւններ են, և այդ պատճառով էլ դրանք չպէտք է դիտել որպէս դժուարութիւններ, որոնք կապուած են կորուստի, բացասական անկումների, ևայլնի հետ։

Անկասկած, հայ մշակութային կազմակերպութիւնները իրենց ուղղուածութեամբ որոշում են իրենց կշիռը հայ պատմութեան մէջ։ Մշակոյթի ներգործութիւնը իր գործունէութեան ընթացքում չի կարելի չափել իր անդամների քանակով։ Ենթադրենք որ մենք Նարեկացիի նման մէկ երկու հոգի էինք ունեցել, բայց Նարեկացին մի ամբողջ ուղղութիւն, մի ամբողջ հոսանք, մի ամբողջ արև հանդիսացաւ հայ մշակոյթի դպրութեան մէջ։ Որովհետև նրա ներքին ուղղուածութիւնը, պատմութեան ընթացքի հետ ոչ թէ թուլացաւ, այլ՝ մեծացաւ։ Նրա արժէքները այնպիսին են, որ դիմացաւ բոլոր տեսակի ելևէջներին և ինչքան մօտենում է մեզ կամ նոր չրջանին, այնքա՛ն աւելի խորը հասկացւում և այնքան դեռ անելիք ունի Նարեկացին։ Հետևաբար, մշակութային կազմակերպութիւնների գործունէութիւնը, նրանց ազգօգուտ իմաստը չի չափւում նրանց քանակով, այլ նրանց՝ ժողովրդի, հայրենիքի հետ ունեցած կապի որակով և հայ կեանքի վրայ դրական ազդեցութիւն ունենալու հնարաւորութեամբ։

Հետևաբար, մէկը եթէ ասում է որ մենք հազար հոգիանոց մշակութային կազմակերպութիւն ենք, միւսը 100 հոգանոց, դեռ չի նշանակում որ հազար հոգիանոց մշակութային կազմակերպութիւնը, մշակութային առումով, իր խորքով աւելի մեծ, աւելի զօրաւոր է՝ քան միւսը։

Ուրեմն, սփիւռքի մշակութային կազմակերպութիւնները չափում ենք, կամ դիտում ենք այն առումով, թէ ինչքանո՞վ նրանք չարունակում են հայ մշակոյթի աւանդոյթները։ Ինչքանո՞վ նրանք արմատաւորում են մշակոյթի աւանդոյթները։ Ինչքանո՞վ են զարգացնում։ Զուտ չարունակելը դեռևս դրական գործ չէ. տեղքայլը այսօրուայ կեանքում կիսամահ է, եթէ ոչ՝ ամբողջական մահ։ Այդ կազմակերպութիւնները պէտք է զարգացնեն իրենց հնարաւորութիւնների չափերով, բայց մշակութային կազմակերպութիւնը չափւում է ըստ այն հանգամանքի, թէ ինչպէս է պահում և ինչպէս է զարգացնում հայ մշակոյթի աւանդութիւնները, ինչպէ՞ս է, ինչքանո՞վ է դրանք արմատաւորում ժողովուրդի էութեան մէջ, որովհետև կարող է պատահել որ ինքը 100 հոգով անում է, բայց ժողովրդական ներդրում չի ստանում։ Կարևորը իր այդ կատարածը արմատաւորելն է իր ժողովրդի մէջ,

նստեցնելն է ժողովրդի սրտի մէջ, ուժեղացնելն է ժողովրդի հայրենասիրութիւնը։

Ցետոյ, այս տրամադրութիւնը գնում է դէպի հայրենիք։ Ինչքանո՞վ են այդ մշակութային կազմակերպութեան գործունէութեան արմատներն ու ծաղիկները հասնում հայրենիք։ Որոշ մարդիկ ուզում են հայրենի աչխարհ հասնել պարզապէս հայրենի աչխարհի սնունդը ստանալու համար, որովհետև եթէ իրենց արմատները չհասցնեն մինչև հայրենի աչխարհ, իրենք չեն կարող ապրել։ բայց իրենց ծաղիկները նրանք չեն ուզում հայրենի աչխարհ հասցնել։ Ահա՛ մշակութային կազմակերպութիւնը նաև չափում է այն, թէ ինչքա՛ն իր արմատները գնում են հայրենի աչխարհ և ինչքանո՞վ էլ իր ծաղիկները ուղղուած են հայրենի աչխարհ։ Ոչ միայն նրանք իրենց ինքնապաչտպանութեան համար սնուում են հայրենիքով, այլ նաև իրենց արտադրանքով վերադառնում են դէպի հայրենիք, դէպի հայրենի սնող իրականութիւն։ Մշակութային կազմակերպութիւնը նաև չափում է այդ հանգամանքը։

Եւ վերջապէս, այս բոլորով, մշակութային կազմակերպութիւնը չափւում է իր հայապահպանման ծառայելու գործունէութեամբ։ Օտարացումը հայ մշակութային կազմակերպութեան գործունէութեան խորթ է։ Պէտք է իւրաքանչիւրը ունենայ ամէն մէկ հարցի նկատմամբ իր սեփական ազգային չահերին համընկնող մօտեցում։ Պէտք է մենք մեր մշակոյթի տարածմամբ ուժեղացնելով հայկական կեանքը, ուժեղացնենք նաև հայկական մտածողութիւնը, հայկական տեսանկիւնը, հայկական ընկալումը։ Եթէ մենք այս չենք կարող անել, մշակոյթը կը ցուլուի, կ՚եթերանայ, կը ցնդի. թէև հոտը վառ կը մնայ, բայց ներգործութիւն չի ունենայ։ Բայց վերջապէս, հայ մշակոյթը, Մեսրոպից մինչև այսօր գիտի մէկ ճչմարտութիւն. պէտք է ազգայինը և համամարդկայինը միաճուլել։ Ազգայինը չի կարող բարճրագոյն մակարդակների վրայ գտնուել, արդիական դիրքեր գրաւել՝ եթէ չսնուի միջազգայինով։ Եթէ ինքը չբարձրանայ միջազգայինի մակարդակին, եթէ ինքը՝ մարդկայինը, համամարդկային ընտանիքի մի անբաժանելի մասը չդառնայ։ Հետևաբար, մշակութային համամարդկայնացման գործունէութիւն է համամարդկայինը հայացնել, հայկականը համամարդկայնացնել։ Եւ զգալ, հասկանալ մշակութային գործունէութիւնը այս ամբողջ կաթսայի, եռացող, կենդանի, ոչ ինքնասպառ, այլ ինքնակերտ կաթսայի մէջ։

Ահա՛ այս առումով է որ ես կ՚ուզենայի մի երկու խօսք ասել Թէքէեան Մշակութային Միութեան մասին, որ իմ կարծիքով իր ամբողջ քառասնամեայ պատմութեամբ աչխատել է իրականացնել ա՛յն պատկերը, որի մասին ես համառօտակի խօսեցի։

Ես կ՚ուզենամ որ 40 տարիների իր պատմական փորձի վրայ կանգնած,

հայրենասէր Թէքէեան կազմակերպութիւնը օգտուի իր սխալներից քաղած եզրակացութիւնից, ներչնչուի իր կատարած սխրանքներից և նայելով դէպի Արարատին և հայրենիքին՝ հասնի նոր բարձրունքների, ի փառս հայ ժողովրդի, ի փառս համաչխարհային մեծ մշակոյթում հայ մշակոյթի տեղը ամրացնելու գործի։

Հ.– Այս ամէնը շատ բարի. սակայն այսպէս սփի՞ւռք պիտի մնանք: Ի՞նչ հեռանկարներ կան վերադառնալու դէպի մայր հող: Ի՞նչ աշխատանքներ կ'ենթադրէ այդ դարձը երկուստեք:

Պ.– Ահա՛ ամբողջ հայ ժողովրդի պատմութիւնը ելևէջների, յոյսերի, սպասումների և այդ յոյսերի իրականացման պատմութիւն է։ Երբ 387 թուականին Հայաստանը բաժանուեց ու 428 թ. Հայաստանի թագաւորութիւնը վերացաւ, հայերը չկորցրին իրենց հաւատը դէպի հայ պետականութեան վերականգնումը։ Եւ նրանք պայքարեցին, երկա՛ր և չատ հզօր թշնամիների դէմ։ Աւելի ճիշդ, երկիրը գրաւող ուժերի դէմ։ Նրանք պայքարեցին պարսիկների դէմ, խալիֆաների դէմ։ Բայց ահա՛ 9–րդ դարի վերջին, իրենց պայքարը պսակուեց յաղթանակով։ Վերականգնուեց հայկական պետականութիւնը, հայկական իշխանութիւնների միասնութիւնը, առնուազն մեծամասնութեամբ, Բագրատունեաց Հայաստանի մէջ։ Միւս կողմից, իրականացաւ հայ գահի երազանքը նաև Կիլիկիոյ հայերի։ Զաքարեանների չրջանին նոյնպէս գոյութիւն ունէր հայկական պետականութեան որոշակի ձև։

Այսպիսով, մօտաւորապէս 9–րդ դարի վերջից մինչև 14–րդ դարը, մօտաւորապէս 500 տարի, հայերը ունեցան այս կամ այն ձևի պետականութիւն, որը յաղթանակն էր նախորդ 500 տարուան ազատագրական պայքարի։ Դրանից յետոյ հայ ժողովուրդը նորից կորցրեց իր պետականութիւնը, ու նորից 500 տարի պայքարելուց յետոյ պատմական Հայաստանի որոշ տարածքի վրայ վերականգնուեց հայ պետականութիւն։ Եւ այսօր, 65 տարուց ի վեր այն ապրում է աննախընթաց վերելքով։

Սա նոյնպէս յաղթանակն է այդ ազատագրական պայքարի։

Այսպիսով, պայքարների յաղթանակը, պսակադրումը, օրերով և ամիսներով չէ որ չափում են։ Յաղթանակները երբեմն երկա՛ր ժամանակաշրջանի պահանջ ունեն։

Բայց այդ ժամանակաշրջանին պէտք է մարդ ունենայ կամք, յարատևութիւն, տեսլական, չկորցնի իր լաւատեսական կեցուածքը, իր ջանասիրութիւնը, կազմակերպուածութիւնը, հաւատը իր սեփական ուժերի նկատմամբ։ Հետևաբար, այսօր մենք չպէտք է օրերով կամ ժամերով չափենք այն օրը, երբ չատ չլուծուած հարցեր պիտի լուծուեն։ Մենք միշտ

պատրաստ պէտք է լինենք այսօրուայ վիճակը աւելի բարելաւելով, մեզ աւելի կատարելագործելով, մեր ժողովրդի դիտակցութիւնը և ոգին աւելի բարձր պահելով և այսօրուայ Հայաստանը աւելի զարգացնելով, և այսօրուայ Հայաստանի չուրջ աւելի նուիրուած կերպով համախմբուելով, որովհետև եթէ որևէ մի տեսակ փոփոխութիւն պէտք է լինի, որևէ տեսակի երազանք պէտք է իրականանայ, դա պէտք է լինի այս Հայաստանի չուրջ, այս Հայաստանի միջոցով, այստեղ արձանագրած յաջողութիւնների ուղղութիւններին յենելով։

Հետևաբար, ես կարծում եմ, որ մենք բոլորովին հիասթափուելու կարիքը չունենք, բոլորովին մեր ձեռքերը թափ տալու կարիքը չունենք, կարծելով որ այդ խնդիրները, որոնք դեռ կան և դեռ լուծուած չեն՝ երբեք չպիտի լուծուեն։

Այս խնդիրները լուծելի խնդիրներ են, ժամանակի ընթացքում։ Ձգիտենք այդ ժամանակը երբ կը գայ, բայց այդ ժամանակի համար մենք պատրաստ պէտք է լինենք։ Իմ կարծիքով այսօրուայ մեր խնդիրը այդ է, որովհետև այդ հարցի լուծումը կապուած է բազմաթիւ խնդիրների հետ, որոնց մեծամասնութիւնը մեզանից անկախ գործօններ են։

Հ.– Իսկ գալիք 10–15 տարիներուն հայրենիքի թէ սփիւռքի մէջ ի՞նչ յաջողութիւններ պիտի արձանագրենք և ինչպէ՞ս պիտի դիմաւորենք 21րդ դարը:

Պ.– *Իմ համոզմունքը այն է, որ նոր դարի ամենամեծ բերելիքը պիտի լինի մեր երազանքների ճնշող մեծամասնութեան իրականացումը։ Կարծում եմ 21րդ դարը հայ ժողովրդի համար, առաջին հերթին, պէտք է լինի այդ դարը։*

Ունեմ այն հաւատքը, որ եթէ ոչ իմ երեխաները, ապա իմ թոռները պիտի տեսնեն իրենց պապերի և նախնիների չա՛տ երազանքների, անլուծելի համարուող երազանքների իրականացումը։

Միւսը, որ անխուսափելիօրէն նկատելի է, տարածութիւնների կրճատման տրամաբանութեամբ առաջացած հետևանքներն են։ Արդէն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներից դէպի Խորհրդային Հայաստան մեկնումը դարձել է մի օրուայ խնդիր։ Առաւօտեան կարելի է նախաճաշել Ամերիկայի ամենահեռաւոր ափում՝ Լոս Անջելոսում, իսկ երեկոյեան արդէն կարելի է ընթրել Երևանի մէջ։

Վաղը այս միջոցը աւելի պիտի կրճատուի։ Մարդիկ հեռաւոր անկիւններից հայրենիք պիտի հասնեն չատ աւելի կարճ ժամանակամիջոցում։ Եւ այս պատճառով է որ այս յարաբերութիւնների սերտացումը պիտի փոխի չատ բան սփիւռք–հայրենիք կապերի, յարաբերութիւնների, փոխադարձ

ազդեցութիւնների մէջ։ Շատ աւելի մեծ թիւով Հայաստանից պիտի գան սփիւռքի օճախները, և մարդիկ չատ աւելի մեծ քանակութեամբ պիտի գնան սփիւռքից հայրենիք։ Ահա, իմ կարծիքով, 21–րդ դարի մէջ այս յարաբերութեան մեծացումը, այս փոխադարձ ազդեցութիւնների մեծացումը, մեզ համար պէտք է լինի սպասելի։

Միւս հաւանական ակնկալութիւնը, որ մենք կարող ենք ունենալ 21–րդ դարից, այն է, որ 21–րդ դարի փոխադարձ ըմբռնումները պէտք է մեծանան։ Այսօր աչխարհը գնալով աւելի է փոքրանում և արդէն տիրապետող է այն տեսակէտը, որ աչխարհի բնակիչները նոյն նաւի, նոյն մեքենայի, նոյն ինքնաթիռի, նոյն գնացքի ուղևորներ են։ Հետևաբար, բոլորս նոյն մեքենայի մէջ ենք։ Եւ այդ գիտակցութիւնը մեզ կը տանի նաև մի երկրորդ եզրակացութեան՝ որ բոլորս, կամայ թէ ակամայ, պէտք է աչխատենք, որ այդ մեքենան չխաթարուի, չխափանուի և գոյատևի։ Անկախ թէ մենք իրար նկատմամբ ինչպիսի դիրքորոշում ունենք, մենք իրարից ինչքանով ենք տարբերւում մեր մտածելակերպով, գործելակերպով, պետական կառուցուածքով, մենք ստիպուած ենք ու բնական տրամաբանութեամբ պէտք է մտածենք նոյն մեքենան պահել ընթացքի մէջ, որովհետև եթէ որևէ մէկը աչխատի այդ մեքենային վնասել, վնասած կլինի ոչ թէ միւսներին, այլ նաև իրեն։ Այս նչանակում է, որ աչխարհը այս վիճակով պէտք է գնայ աւելի սերտ փոխ–յարաբերութեան, աւելի խորը փոխադարձ ըմբռնման, և այդ պատճառով էլ մենք սփիւռքի և հայրենիքի մէջ մեր կապերը ուժեղացնելու, մեր փոխադարձ ըմբռնումները խորացնելու աւելի լայն հնարաւորութիւն պէտք է ունենանք։

Անկասկած, կարող են առաջանալ զանազան ուժեր կամ միտումներ, այն թուլացնելու, այն դէպի տարբեր ուղղութիւններ չեղելու։ Կարող են այսպիսի բաներ առաջանալ։ Բայց որպէս ընդհանուր միտում, մենք նոյն մեքենայի ուղևորներն ենք և բոլորս էլ պարտաւոր ենք այդ մեքենան ընթացքի մէջ պահել, բնական ընթացքի մէջ պահել, այդ մեքենան անվտանգ պահել։ Ահա, իմ կարծիքով, այս գիտակցութիւնը 21–րդ դարի մէջ աւելի և աւելի հրամայական պէտք է դառնայ։

Միւս կողմից, 21–րդ դարը մարդու արժէքաւորման մէջ պէտք է առաջացնի մեծ փոփոխութիւններ։ Մարդը երբ անցեալում, 3–400 տարի առաջ, որևէ մի բան էր պատրաստում, իր և իր պատրաստածի միջև նոյնութիւնը ակնյայտ էր։ Աթոռ պատրաստողը կ'ասէր այս աթոռը ամբողջութեամբ ես եմ պատրաստել։ Հետևաբար անհատը և իր արտադրանքը նոյնանում էին և անհատի պատասխանատուութիւնը դէպի արտադրանքը մեծ էր։

Հետագայում դա փոխուեց։ արդէն մէկ աթոռ պատրաստելու համար մասնակից դարձան տասնեակ, հարիւրաւոր ու երբեմն հազարաւոր մարդիկ։

Հետևաբար դժուար է ասել, որ այդ աթոռը ո՞վ պատրաստեց։ Անհատի աշխատանքի արդիւնքը և անհատը իրար հետ նոյնացում արդէն չունեն։ Հետևաբար, անհատը իր գործի մէջ մի տեսակ ճուլուեց, մի տեսակ աներևութացաւ։ Եւ հիմա չէր կարող իր արտադրածի հաճոյքը այնքան ուժեղ ստանալ։ Նա չէր կարող իր պարտականութիւնը այդպէս լաւ տեսնել։ Բայց միաժամանակ այդ ընթացքին մեծացաւ աշխատողի նշանակութիւնը, որովհետև եթէ 100 բանուորից 99-ը լաւ աշխատեն, մէկը վատ աշխատի, արտադրանքը կը լինի անորակ։ Բայց այդ մէկը ո՞վ է, անորոշ է։ Բայց որ մէկի աշխատանքը վճռական դարձաւ ամբողջի աշխատանքի արդիւնքի համար, արդէն սա ակնյայտ է։ Այստեղ արդէն անհատի արժէքը բարձրացաւ, բայց աներևոյթ անհատի։

Հիմա մենք տեսնում ենք մարդկութեան զարգացման երրորդ շրջանը։ Այս առումով այսօր կոճակների վրայ նստած որևէ անճնաւորութիւն, մէկերկու կոճակներ սեղմելով կարող է հազարաւոր գործողութիւններ կատարել, տասնեակ հարիւրաւոր իրեր արտադրել։ Անմիջականօրէն նրա և գործողութեան արդիւնքի միջև տրամաբանական կապ կայ։ Բայց արդէն այստեղ մէկ անհատը արտադրում է ոչ թէ մէկ իր, այլ բազմաթիւ իրեր։ Հետևաբար, նա նոյնանում է չա՛տ աւելի մեծ աշխարհի հետ՝ քան առաջ։ Այստեղ անհատի ամէն մէկ արժանիքը, հոգեբանական, ֆիզիկական, բարոյական, քաղաքական ունի իր նշանակութիւնը։ Ամենափոքր տատանումը հոգեբանական ելևէջների, ամենափոքր անուշադրութիւնը զգացմունքային որևէ խաթարումի կամ մոքի մի պահ կատարուող չեղում, կարող է չատ մեծ հետևանքներ առաջացնել։

Ահա, 21-րդ դարում այդքան պիտի մեծանան անհատի իրաւասութեան, կարևորութեան չրջանակները։ Եւ այսօր անհատը ինքը սկսում է սարսափել իր այդ ստանձնած պարտականութեան մեծութիւնից։ Եւ ահա՛ 21-րդ դարում մարդը սրան պիտի յարմարուի և ապրի, գործի այդպիսի պայմանների մէջ. նա պէտք է վարժ լինի, որ իր ամենափոքր հպումից, ամենափոքր անճշդութիւնից, իր ամենափոքր ստեղծագործութիւնից, անուշադրութիւնից կախուած է ոչ թէ մէկ աթոռի ստեղծումը, այլ հազարաւոր արժէքների, պրոցեսների և մարդկանց գոյութիւնը։

Ահա այս պէտք է լինի 21-րդ դարի հոգեբանական վիճակը, որի մէջ պիտի ապրի նաև հայ ժողովուրդը, որին մասնակից պէտք է լինի նաև այսօր ծնուող հայ մանուկը։

21-րդ դարի մասին մտածելու ժամանակ, ես ակամայ զգում եմ մի բան։ Որ կեանքը գնում է դէպի տրամաբանականացում։ Այսօր ամէն ինչ ղեկավարւում է ինֆորմացիայի միջոցով։ Այսօր կիպերնետիքսի, Սայբերնետիքսի դար է։ Հետևաբար, ամէն ինչ ունի իր չափանիշները, կայուն

չափումները։ Ամէն ինչ պէտք է ենթարկուի այդ չափման, այդ պահանջին, և ով որ չի համապատասխանի նրան՝ մի ձեռք պիտի գայ և նրան դուրս հանի շարքից։ Հետևաբար, ուզենանք թէ չուզենանք, մենք բոլորս պիտի ենթարկուենք մեր աշխատանքի, մեր գործունէութեան և երբեմն մեր ստեղծագործութեան մէջ այդ դրուած չափումին, որը շատ տրամաբանական է, որը շատ գիտական է, որ արդիւնք է բազմաթիւ հաշուարկների։ Այս կը նշանակի, որ մենք բոլորս պիտի դառնանք տրամաբանական կառոյցներ։ Այս անխուսափելի է։ Եւ մեր այսօրուայ դպրոցական ծրագիրները այդ ուղղութեամբ են գնում։ Մեր դպրոցական ծրագրերի մէջ նպատակը տրամաբանական կառոյց ունեցող մարդու ստեղծումն է։ Բայց այստեղ կամայ թէ ակամայ պիտի զօրանայ դրան հակառակ մի բան։

Մարդիկ պիտի ասեն. «Մենք միայն տրամաբանական էակներ չենք, ինչքան էլ տրամաբանական էակ լինելը դրական երևոյթ է, դա գիտութեան ոգուն համապատասխանում է, դա արդիւնաւէտ է, Լայլն»։

Մարդիկ պիտի ասեն որ իրենք զգացմունքային են։ Ահա՛ զգացմունքը կորցնելու վախը պիտի մեծանայ։ Զգացմունքային սովը պիտի մեծանայ և մարդիկ պիտի որոնեն զգացմունքային նոր աղբիւրներ, նոր ձևեր։ Եւ ահա 21–րդ դարը պէտք է գնայ մարդկային զգացմունքային աչխարհը ուրոյն ձևով զարգացնելու ճանապարհներ գտնելու ուղղութեամբ։ Մարդկային տրամաբանական հնարաւորութիւնը չատ զարգացաւ և այն կտրուեց մարդու զգացմունքային աչխարհի զարգացման համաչափութիւնից։ Եւ նրա համար էլ, կամայ թէ ակամայ, 21–րդ դարում մեր ուշադրութեան կենտրոնում պէտք է լինեն նաև զգացմունքային զարգացման, դաստիարակման, ներաչխարհը բաւարարելու և այն հարստացնելու խնդիրները։

Իմ կարծիքով, սա նաև պիտի լինի միւս կարևոր վիճակը։ Այս վիճակին մենք պիտի ենթարկուենք նաև։ Եւ այստեղ մեզ համար կարևոր հարց կայ։ Որովհետև հայրենասիրութիւնը ոչ միայն միտք է, տրամաբանութիւն է, այլ նաև հայրենասիրութիւնը զգացմունք է։ Դու չես սիրում քո կնոջը, քո մօրը, որովհետև նա աչխարհում ամենագեղեցիկը, ամենախտէալականն է։ Այդ տրամաբանական կառոյցի համար է։

Դու սիրում ես, որովհետև այնտեղ մտնում են բազմաթիւ զգացմունքային գործօններ, որոնք փոխում են տրամաբանական կառոյցի իմաստը։ Այսպէս էլ հայրենիքը սիրում ես, քո ժողովուրդը սիրում ես ոչ որովհետև նա ամենաբարձրն է, նա ամենամեծն է բոլոր հարցերում, այդ տրամաբանական կառոյցի խնդիր է, բայց նաև այն պատճառով որ այնտեղ կան զգացմունքային չատ–չատ գունաւորումներ, առանց որի դու տարբեր պիտի լինէիր։ Ահա այս իմաստով հայրենասիրական գիտակցութիւնը, զգացումը պիտի ենթարկուեն այս նոր տրամաբանական կեանքի հոլովոյթին։ Եւ

այստեղ մենք նրա արդիւնքները պիտի տեսնենք, նրա դժուարութիւնները զգանք 21–րդ դարում։

20–րդ դարը դարձաւ առաւելաբար ազգային ազատագրական շարժումների և նրանց յաղթանակի դար։ Ազգութիւնները սկսեցին ձևաւորուել, մեծանալ, զարգանալ։ Աչխարհով մէկ ուժեղացաւ ազգային ոգին։ Բայց ինչպէս անցեալին, այնպէս էլ այսօր ամէն մէկ ազգային ազատագրական շարժում, ազգային զգացմունքի ամէն մէկ մեծացում, տրամաբանօրէն կապուեց համամարդկային համաչխարհային տրամադրութիւնների հետ։ Որովհետև երբ այդ շարժումը լոկ մէկ երկրում չէր, այլ տարբեր երկրներում էր, միաժամանակ կամ որոշ ակնթարթներով տարբեր, այլ ահա առաջացաւ նրանց ներքին կապի, նրանց ներքին դաչնակցութեան խնդիրը, որի հետևանքով նաև առաջացաւ այդ ազգային տրամադրութիւնների համազգայնացում։ Այդպէս եղաւ ֆրանսիական յեղափոխութիւնը և այդ իր տրամադրութիւններով կապուեց ուրիչ երկրների ազատագրական շարժումների հետ։ Սնեց միւս ազատագրական շարժումները և այսպիսով լոկ միայն ազգային երևոյթ չմնաց։

Նոյնը մենք կարող ենք ասել ամերիկեան յեղափոխական–ազատագրման շարժման մասին։ Նոյնը՝ իտալականի, հունգարականի, ռուսականի, հայկականի մասին։

Այդ պատճառով էլ ազգային ազատագրական շարժումը, որ 20–րդ դարի բնորոշ արտայայտութիւններից մէկը եղաւ նաև, չէր կարող մնալ զուտ ներազգային։ Եւ այդ շարժումները տարածուեցին ամբողջ ափրիկեան ցամաքի, հարաւ ամերիկեան ցամաքի վրայ, ասիական երկրներում։ Հետևաբար, այդ շարժումի համամարդկային շարժման համանման ճիւղաւորումները, տարբերակներն էին տարբեր երկրների։ Եւ ահա այս շարժումների համազգայնացումը, համազգայնական կապերի ուժեղացումը պէտք է աւելի ընդգծուի 21–րդ դարում։ Առնուազն 21–րդ դարի առաջին կէսերին։

Այս կը նշանակի, որ ամէն համամարդկային բան պիտի ազգայնանայ, ամէն ազգային բան այս կամ այն ձևով պիտի համամարդկայնանայ։ Ահա այս առումով նաև մենք կարող ենք ասել, որ հայ ժողովրդի ազգային զարգացումը, ազգային վերածնունդը, ազգային մշակոյթի կերտումը, և այդ նոյն երևոյթները տարբեր երկրներում բացի իրենց ազգային ներգործումից, բացի իրենց ազգային նշանակութիւնից, պիտի ունենան աւելի և աւելի միջազգային հնչեղութիւն։ Այսինքն՝ հայ ժողովրդի աճը բացի ազգային նշանակութիւնից՝ 21–րդ դարում պիտի ունենայ աւելի չատ համամարդկային և համաչխարհային նշանակութիւն։ Այդ ընթացքը արդէն այսօր նկատելի է, բայց քայլերը նոր են կատարւում և 21–րդ դարում դա պիտի դառնայ հիմնական արտայայտուղ միտումներից մէկը։

21–րդ դարը նաև իր իւրայատկութիւններով պէտք է լուծի բնակչութեան բաւարարելու խնդիրը։ Այսօրուայ գիտութիւնը ունի բոլոր հնարաւորութիւնները արտադրելու այնքա՛ն, ինչքան մարդկանց պէտք է։ Այսօր կան երկրներ որոնք իրենց գիտական հնարաւորութիւնները կիրառելով գիւղատնտեսութեան, ճարտարարուեստի և այլ ասպարէզի մէջ արտադրում են իրենց պէտքերի քառապատիկը, երբեմն տասնապատիկը։ Այս մակարդակին ուշ թէ շուտ պիտի հասնեն նաև միւս ժողովուրդները։ Դա գիտութեան այսօրուայ տրամաբանութեան հետևանքն է։ Հետևաբար, շուտով պէտք է լինի աւելի շատ արտադրելու հնարաւորութիւն, աւելի շատ արտադրանք։ Հետևաբար, աշխարհի բնակչութեանը սնելու, նրան բաւարարելու հնարաւորութիւնը լուծուած կը լինի։ Ահա 21–րդ դարը պէտք է լուծի այդ արտադրուածը աշխարհի բոլոր մասերում և բոլոր ժողովուրդներին հաւասար բաժնելու հարցը։ Այսինքն այնպէս կազմակերպել մարդկային հասարակութիւնը, ընկերային կեանքը, որ ստեղծուած արժէքներից օգտուեն բոլորը։ Եւ այդ ժամանակ արդէն կը վերանայ յետամնաց երկիրը, կը վերանայ աշխարհի վրայ եղած սովը, աղքատութիւնը, և այլն։

Ահա՛ վերջին ժամանակներս մենք տեսնում ենք, որ ՄԱԿ–ը այս ուղղութեամբ մեծ աշխատանք է տանում։ Զանազան պետութիւնների տեղային միութիւններ այս ուղղութեամբ իրենց չրջանում աշխատանքներ են տանում։ Հետևաբար, միտում կայ, որ երբ այս դառնայ աւելի ուժեղ, աւելի հիմնական, և աւելի մեծ գործ կատարի՝ այս երազանքը նորից կ՚իրականանայ։ Այսինքն, մեծ արտադրութիւն և բոլորին հաւասար բաչխում։ Այդ ժամանակ մենք կը փոխենք մեր տեսակէտը, որ աշխարհը մենք սնել չենք կարող և դրա համար էլ մարդկութիւնը պէտք է ոչնչացուի որպէսզի աշխարհը հնարաւոր լինի փրկել անօթութիւնից։

Ահա՛ մօտաւորապէս այն ինչ ես սպասում եմ 21–րդ դարից։ Առաջին հերթին իմ թոռների, իմ ժողովրդի, իմ բարեկամների և համայն աշխարհի համար։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 26 Յունուար 1986*

Անտիպ

* Խրլոբեան այս հարցազրոյցէն չորս տարի ետք պիտի արտագաղթէր Միացեալ Նահանգներ։

Հ.Բ.Ը.Միութեան 80-ամեակը փառաւոր կերպով, 1986-ին, կը նշուէր Ուաշինկթընի մէջ: Ամերիկայի շրջանակէն ներս աննախընթաց հանդիսութեանց շարք մըն էր որ կազմակերպած էր Բարեգործականի Ամերիկայի Կեդրոնական Վարչութիւնը և այդ աշխատանքին ծրագրումը յանձնուած էր մեր սիրելի բարեկամ ամոլին՝ Տէր և Տիկին Վարդգէս և Ռիթա Պալեաններուն: Ալան Յովհաննէսի նուիրուած մշակութային նուագահանդէսով, մամլոյ ասուլիսներով, ընկերային հաւաքոյթներով ու ժողովներով բեռնաւորուած յայտագիր մըն էր որ կը հրամցուէր ներկաներուն, քաղաքական ու ազգային դէմքերու ներկայութեամբ:

Կը նշուէր նաև Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան դայեակին՝ Ազերիթօ տը Պերթիկանի ծննդեան 90-ամեակը: Ան եկած էր Ռոպերթօ Կիւլպէնկեանին հետ մասնակցելու տարեդարձին բարեսիրական ա՛յն միութեան, որուն նախագահութեան կոչուած էր իր պոսը՝ Գալուստ Կիւլպէնկեան: Ներկայ էին դեսպաններ Էտուըրտ Ճերեճեան և Սէթ Մոմճեան: Խօսք առին Փրոֆ. Վարդան Գրիգորեան, Ռիչըրտ Մանուկեան: ՀԲԸՄ-ի փառքի օրերն էին նախագահութեանը տակ 85-ամեայ Ալեք Մանուկեանին, երբ տակաւին Կեդրոնական Վարչական Ժողովին մաս կը կազմէին մօտ տասը ոամկավար ընկերներ:

Այս առթիւ հրաւիրուած էր Արժանթինի արդարադատութեան երիտասարդ հայազգի նախարարը՝ Գարլոս Արսլանեան, որ դատած էր երեսնամեակ մը Արժանթինի իշխանութիւնը վարած զինուորական խունթան: Մեծ քայլ մըն էր այդ, որովհետև կար օրինութիւնը Միացեալ Նահանգներու օրուան նախագահին՝ Ռոնըլտ Ռեկընի, որ յոյս էր սկսած ներշնչել ճնշուած ազգերուն, որոնց կարգին՝ արժանթիցիներուն:

Օրուան աստղն էր նախարար Արսլանեանը: Ուաշինկթընի Ազգային Մամլոյ Ակումբին մէջ 42 հեռուստատեսիլի կայաններու թղթակիցներու ներկայութեան կու տար մամլոյ ասուլիսը:

Այս առթիւ Պէյրութի Տէմիրճեան վարժարանի իմ երբեմնի ուսուցչուհիս՝ Ռիթա Պալեան, հրաւիրած էր զիս ներկայ գտնուելու և հարցազրոյց ունենալու Պարոն Արսլանեանի հետ: Հանդիպումը տեղի ունեցաւ երեք լեզուներով՝ սպաներէն, անգլերէն ու հայերէն: Տեսակցութիւնը պատրաստեցի Պուենոս Այրէս հրատարակուող մեր պաշտօնաթերթին՝ «Սարտարապատ»ին համար, ուր ամբողջութեամբ լոյս տեսաւ ան: Ընկեր Գէորգ Մարաշլեանէն, որ այդ օրերուն կը պաշտօնավարէր Արժանթին, խնդրեցի թարգմանել տալ այս հանդիպումը մեր հայատառ մամուլին համար, սակայն այս ևս, ինչ-ինչ պատճառներով, սպասեց լոյս աշխարհ գալու այս հատորով միայն:

Հաճելի զրուցակից մը, տաքուկ ու հաղորդական նկարագիրով: Ունեցած բարձր պաշտօնէն «չգինովցած» պետական անձնաւորութեան հետ տեղի ունեցաւ այս հանդիպումը Վարդգէս Պալեանի ներկայութեան: Հարաւային Ամերիկայի մէջ պետական նման հանգամանքներ ունեցող դէմքեր աո հասարակ կը դառնան գոռոզ ու անոնց հետ դժուար կ'ըլլայ հաղորդակցիլ, մտերմանալ:

ԳԱՐԼՈՍ ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

Նախկին արդարադատութեան նախարար Արժանթինի, դատաւոր

Հայ Դատը ինքնին իր մէջ ունի բարոյական ուժ մը, ինչպէս նաև ուժ մը՝ հիմնուած բաւարար չափով արդարութեան և տրամաբանութեան վրայ: Սակայն ան կարիքը ունի ուշիմ, դիւանագիտական և կշռադատուած ձևով ներկայացման միջազգային մարմիններու մօտ:

Հ.- Սիրելի Պրն. Արսլանեան, եկած էք Հ.Բ.Ը.Մ.ի 80-ամեակի տօնա-կատարութիւններուն մասնակից ըլլալու: Ի՞նչ են Ձեր տպաւորութիւնները այս առթիւ Ուաշինկթընի մէջ տեղի ունեցած հանդիսութիւններէն:

Պ.- *Իսկապէս ինքզինքս պատուուած կը զգամ հրաւիրուելով Հ.Բ.Ը. Միութեան հիմնադրութեան 80-ամեակի հանդիսութեանց: Այս է իմ ներկայութեանս միակ նպատակը:*

Ծանօթ էի կամ ծանօթ եմ Հ.Բ.Ը. Միութեան Արժանթինի Մասնաճիւղի գործունէութեանց: Կը ճանչնամ անոր բարեսիրական և կրթանպաստ աշխատանքները, անոր նպաստը դպրոցներուն: Արժանթինի ամենակարևոր և ամենաարդիւնաւոր աշխատանքը այս պահուս երեք բաժիններով կրթական Հաստատութիւնն է իր ուսուցչական սքանչելի աշխատանքով:

Իսկ հիմա կրցայ գնահատել կազմակերպութեան իսկական գործելա-կերպը, լսենք՝ իր կեդրոնին մէջ: Տպաւորութիւնը զոր կը տանիմ չատ լաւ տպաւորութիւն մըն է. գերագո՛յնը: Հանդիսութիւններուն մասնակցեցան հայկական գաղութներու բարձրագոյն խաւի անձնաւորութիւններ:

Բարեգործականը իսկապէս կարևոր աշխատանք կը տանի պահպանելով և նիւթապէս օժանդակելով հայկականութեան: Ան ոչ միայն կը հիմնէ, նիւթապէս կ'ապահովէ և կը պահպանէ դպրոցները, ուր կը դաստիարակուին

հայերէն և հայկական մշակութային արժէքներ, այլև կ'օժանդակէ պահպանելու համար հայկական սովորութիւններն ու աւանդութիւնները։ Ասիկա չատ կարևոր է և պէտք է գնահատուի սփիւռքի հայութեան կողմէ, և այս պարագան պահանջը կը դնէ հայերու միջև կապը աւելի զօրացնելու՝ սովորութիւններու, լեզուի, կրօնքի և ամէն կարելի այլ միջոցի չնորհիւ։ Ասոր հետ միասին կարևոր են նաև մարդոց նուաճած դիրքերը, ինչպէս է պարագան Միացեալ Նահանգներու յարգելի պաշտօնավարներու,– Էտուարտ Ճերեճեան, Նիւ Եորքի Գրադարանի տնօրէն Վարդան Գրիգորեան, Ռոպերթ Կիւլպէնկեանը, որուն հիմնարկութիւնը ունի կարևորութիւն մը, որ կը գլէ կ'անցնի Փորթուկալի Հանրապետութեան սահմանները։ Բայց մենք չատ աւելի ուրիչ անճնաւորութիւններու հանդիպեցանք, որոնք մեզ ընդունեցին սիրով ու կարօտով, որոնք միայն մեզի հասկնալի են՝ որովհետև հայկակա-նութիւնը կ'ապրի միայն արեան ամուր կապերով, սովորութիւններո՛վ, ազգասիրութեա՛մբ։

Հ.– Ամերիկահայութեան վերաբերեալ ձեր ունեցած տպաւորութիւնը հոս գալէ ետք ի՞նչ փոփոխութիւն արձանագրեց: Տեսա՞ք այն ինչ որ կը կարծէիք թէ ունինք մեր այս գաղութին մէջ:

Պ.– *Ամերիկահայութիւնը չէի ճանչնար և ասիկա առաջին այցելութիւնս է, որով անծանօթ էի ամերիկահայութեան ընկերային և մշակութային կեանքին։ Ամէն պարագայի, գիս չի զարմացներ տեսածս, այլ՝ կը վաւերացնէ տպաւորութիւնս թէ հայու հոգին նոյնքա՛ն մեծ է Արժանթինի մէջ, որքան՝ Ամերիկայի։ Անճնաւորութիւններու հետ հանդիպումներէս ձեռք բերած տեղեկութիւններովս կրնամ ըսել որ պարագան նոյնն է ամէն տեղ, ուր հաստատուն հայ գաղութ կայ։ Հայ ժողովուրդը յեցած է 3000 տարուայ պատմութեան, հոգ չէ թէ տխուր, դաժան և ծայրայեղ ողբերգական դրուագներով։ Պատմութիւնը տարօրինակ ձևով զօրացուցած է հայ անհատներու միջև եղած կապերը։ Պէտք է նաև նչենք թէ մեր ազգը կը պահպանէ իր նոյն կրօնքը՝ զայն դաւանելով և գործադրելով հաւատար-մութեամբ. առաքինութիւն՝ որ կարևոր ազդակ մըն է։ Պէտք չէ մոռնանք թէ բոլոր տառապանքները հայուն տանելի եղած են քրիստոնէական մեծ ու արժէքաւոր հաւատքով. քրիստոնէութիւն մը, որ զարգացուցած են իսլամ աշխարհի կողմէ չրջապատուած տարածքի մը մէջ։*

Հ.– Հայրենիքէն դուրս մեր ապրած երկիրներուն մէջ ինչպէ՞ս կը խորհիք որ պէտք է մեր ժողովուրդը վերապրի հիւրընկալ բոլոր ափերուն վրայ:

Պ.– *Ես կը խորհիմ թէ հայապահպանութեան համար հայ մը պէտք է խորացնէ իր ծանօթութիւնը հայոց պատմութեան մէջ և տարածէ այն ինչ*

որ կրնայ։ Օրինակ, ծանօթանայ Հայ Դատին և բաւարար ձևով ծանօթացնէ եղեռնի նիւթը, աչխատի զօրաւոր ձևով, դիւանագիտութեամբ, միջազգային կազմակերպութիւններու մէջ, որպէսզի կարենանք յաջողցնել այն ինչ որ Թուրքիան կը փորձէ ձախողցնել կամ խեղաթիւրել։ Այդ բոլորը կարևոր են ապագայ մեր պահանջքներուն համար։

Հ.– Ուրեմն կը հաւատա՞ք որ մեզ հիւրընկալող երկիրներու ներքին քաղաքական կեանքին մեր մասնակցութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն է։

Պ.– *Կը փափաքէի որ աւելի յստակացնէիք այս հարցումը։*

Հ.– Օրինակ, Միացեալ Նահանգներու մէջ Ճորճ Տէօքմէճեանի մը ներկայութիւնը որպէս Գալիֆորնիոյ կառավարիչ կամ այլ կարևոր պաշտօններու մէջ հայերու մասնակցութիւնը մեծապէս օգտակար կ'ըլլան մեր դատին։

Պ.– *Այո, բայց ես կը կարծեմ որ հոս պէտք է յստակ տարբերութիւն մը դնել։ Ես կը նկատեմ որ հայերու կամ ծնունդով հայերու մասնակցութիւնը մեր ծնած երկիրներուն ներքին քաղաքական կեանքին քաղաքացիի պարտականութիւն մըն է. ասիկա մէկ կողմէ։ Երկրորդ, այն աչխատանքը, զոր հայը կը տանի, մեծապէս օգտակար պիտի ըլլայ ամէն տեսակի պահանջքներու, որովհետև ան ցոյց պիտի տայ թէ որքան զարգացած է, ինչպիսի մղիչ ուժ ունի և որքան արժէք կը ներկայացնէ հայը։ Ասիկա անուղղակիօրէն և թերևս ալ ուղղակիօրէն պիտի նպաստէ Հայկական Դատին։*

Հ.– Արժանթինը միշտ նկատած ենք մեզի բարեկամ երկիր, հայերու բարեկամ երկիր հինէն ի վեր։ Կը խորհի՞ք որ Արժանթինի նման երկիրներու միջոցով կարելի պիտի ըլլայ մեզի բարեկամ ազգութիւններ շահիլ Հայ Դատին համար։

Պ.– *Ես կը կարծեմ որ այս նիւթին մասին խօսեր էի նախապէս։ Արժանթինը միշտ ալ թիկունք կանգնած է Հայ Դատին, ինչպէս, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետութեան ճանաչումը Նախագահ Հիփոլիթօ Յիրիկոժենի կողմէ, և վերջերս ալ Արժանթինի Ազգային Խորհրդարանին որոշումը՝ ցեղասպանութիւնը ՄԱԿ-ի մէջ ծանօթացնելու։*

Եթէ վերոյիչեալը յաջողեցաւ, կը նչանակէ թէ Արժանթինի Հայ գաղութի անդամները կարևոր գործ մը կատարած են։ Արժանթինի կառավարութիւնը ինչ որ ըրած է Հայ Դատին համար, կատարած է հայ գաղութին կարևորութիւնը նկատի ունենալով։ Ասիկա օրինակ մըն է թէ ինչպիսի կարևորութիւն ունի ուրիչ երկիրներու մէջ աչխատիլը, որուն պէտք է հետևին միւս գաղութները։

Հ.– Հիմա որ դուք քաղաքական ասպարէզին մէջ էք, կը խորհի՞ք թէ ձեզի պէս Արժանթին ծնած երիտասարդներ պիտի շահագրգռուին մեր ժողովուրդի ապագայով:

Պ.– *Ես կը կարծեմ որ այո: Վստահ եմ որ հոն կան չատ երիտասարդներ, որոնք կարևոր դերեր վերցուցած են Արժանթինի կեանքին մէջ: Կ'ակնարկեմ մասնաւորաբար մտաւորականներու, որոնք համալսարանաւարտ են և ընդհանրապէս ծանօթ Հայ Դատին: Եւ անոնք, բնականաբար, պիտի ստանձնեն պարտականութիւններ: Միւս կողմէ, ծանօթ եմ թէ որքան երիտասարդներ կ'աշխատին գաղութի տարբեր կազմակերպութիւններու մէջ. պարագայ մը, որ կը հաստատէ նախկին ըսածներս:*

Հ.– Գիտէք թէ վերջին շրջանին մեր ժողովուրդին վարկին անվայել անհաբեկչական շարժումներ կ'ըլլան ամէն կողմ: Ի՞նչ է ձեր վերաբերումը անհաբեկչութեան նկատմամբ առ հասարակ:

Պ.– *Ահաբեկչութիւնը կը նկատեմ բոլորովին բացասական երևոյթ ազգերու կեանքին մէջ: Բարի նպատակներ չեն իրականար չար միջոցներով: Եթէ նպատակը բարի է, ուրեմն անոր հասնելու միջոցները նոյնպէս բարի պէտք է ըլլան: Ահաբեկչութիւնը կամ բռնարարքը որպէս միջոց օգտագործելը բարի չէ, որովհետև անոնք ելք մը փնտռելու անմիտ ձևեր են, որոնք երբեք լաւ նպատակի պիտի չկրնան ծառայել:*

Պէտք է նշեմ որ Հայ Դատը ինքնին իր մէջ ունի բարոյական ուժ մը, ինչպէս նաև ուժ մը՝ հիմնուած բաւարար չափով արդարութեան և տրամաբանութեան վրայ: Սակայն ան կարիքը ունի ուշիմ, դիւանագիտական և կշռադատուած ձևով ներկայացման միջազգային մարմիններու մօտ, ուր կարելի է ճանաչում գտնել՝ եթէ յարմարագոյն մարդոց բաւարար չափով տեղեկութիւններ հասնին: Միւս կողմէ, ինչպէս ուրիչ տեղ ուրիչ առիթով մը ըսած եմ, գոյութիւն չունի լաւ կամ գէշ ահաբեկչութիւն: Բոլոր ահաբեկչութիւնները ալ գէշ են: Եւ այսօրուայ կարծեցեալ լաւ ահաբեկչութիւնները վաղը կրնան գէշ ահաբեկչութիւններ նկատուիլ:

Աւելին, չեմ կրնար անտեսել այն կարելիութիւնը՝ որ ահաբեկչական արարքի մը կրնայ պատասխանուիլ ուրիչ և աւելի զօրաւոր ահաբեկչութեամբ մը, որով կը ստեղծուի կացութիւն մը, որ չէր նախատեսուած:

Հ.– Եթէ քաղաքական գծով ունիք ուրիշ ըսելիք, խնդրեմ: Այլապէս, եկէք վերադառնանք հայ կեանքին: Հաւանաբար գեղեցիկ վերադարձ մըն էր ձեր վերադարձը հայութեան, որ արտասահմանի ամբողջ հայութիւնը հպարտացուց՝ մանաւանդ ձեր ստանձնած պաշտօնով: Ի՞նչ զգացում ունիք այս պահուս այդ վերադարձով:

Պ.– *Իմ տպաւորութիւնս այն է որ ես հիմա աւելի հայ կը զգամ քան առաջ, և աւելի քան երբեւիցէ։ Ո՛չ անոր համար որ ոևէ ատեն լքած եմ հայութիւնը, այլ անոր համար որ հիմա կարելիութիւնը ունիմ կապ հաստատելու, զրուցելու մարդոց հետ, որոնք կը մտածեն ինծի նման, կը զգան ինչպէս որ ես կը զգամ, կը կոչուին ինչպէս որ ես կը կոչուիմ։*

Հ.– Երբ Եզէկիէլը, ձեր զաւակը, մեծնայ, ի՞նչ տեսակ հայկական միջավայրի մէջ կ'ուզէիք զինք տեսած ըլլալ։

Պ.– *Հայկական միասնական մթնոլորտի մը մէջ, միացած, ամրացած, զօրաւոր, որ մշակէ եղբայրական յարաբերութիւններ և ունենայ միևնոյն և միակ ինքնութիւն։*

Հ.– Պիտի ուզէի՞ք հիմա կամ մօտիկ ապագային կամ աւելի ուշ այցելել Մայր Հայրենիք, տեսնել մեր ժողովուրդը հո՛ն ևս։

Պ.– *Անշուշտ թէ այո, ինծի համար խորին ցանկութիւն է երթալ և տեսնել նախնիներուս հողը՝ հոն գտնելու իմ արմատները. հո՛ն՝ ուր իմ նախորդներս ապրած են, և տեսնել անոնց մշակոյթը, անոնց ծնունդը։*

Հ.– Իմացած եմ որ ձեր հայրը այնթապցի է։ Կարելի՞ է ձեր հօր կեանքէն պզտիկ դրուագ մը լսել։

Պ.– *Հայրս կեանքիս համար չատ կարևոր անձնաւորութիւն մը եղած է, սակայն, ցաւ ի սիրտ, իր կարևորութիւնը զգացի իր մահէն ետք միայն։*

Այսօր խորին ակնածանք մը ունիմ իրեն հանդէպ, որովհետև հիմա կը զգամ իր ապրած կեանքին իմաստը, և թէ ինչո՞ւ ստիպուեցաւ գաղթել Արժանթին, ուր, ինչպէս մենք կ'ըսենք, եկաւ մէկ ձեռքը առջև և միւս ձեռքը ետև, հայրենի հողին վրայ ձգելով ամէն բան՝ իր ընտանիքը, իր ունեցուածքը, և ամէն ինչ որ իր կեանքին ընկերն էր, քայլ գիտնալով հանդերձ որ ըրածը իսկական արկածախնդրութիւն մըն էր։

Հ.– Կը խորհի՞ք որ գալիք 10-15 տարիներու ընթացքին Հարաւային Ամերիկայի քաղաքական կեանքը հաւասարակշռուած պիտի ըլլայ։

Պ.– *Կը խորհիմ որ այո, և բոլորովին համոզուած եմ որ այդպէս պիտի ըլլայ։ Կը խորհիմ որ Արժանթինը և Արժանթինի ժողովուրդը բաւական հասունցած են։ Հասունցած է նաև իր ղեկավար տարրը և գոյութիւն ունի արտաքին կարծիք, որ կը հաստատէ օրէնսդրական կարգի առկայութիւնը երկրին մէջ, նոյնիսկ զինուորական չրջանակներուն մէջ, որոնք ծաւալուն դեր մը վերցուցին Արժանթինի քաղաքական կեանքին մէջ և հիմա կը հասկնան թէ իրենց դերը միայն երկրին անձեռնմխելիութիւնը պաշտպա-*

նեղն է արտաքին վտանգներէ և երկրին օրէնսդրութիւնը յարգելը։

Հ.– Ի՞նչն է որ ամենադժուար կացութիւնը կը ստեղծէ Արժանթին ժողովուրդին համար. տնտեսակա՞ն հարցը, թշուառութի՞ւնը։ Ո՞րն է որ ամենէն առաջ կը ցցուի ժողովուրդին առաջ։

Պ.– *Ես կը խորհիմ որ ներկայի ամենաահաւոր խնդիրը, ներողութի՛ւն...։ Արժանթինը ունի երկու հիմնական խնդիրներ։ Առաջինը՝ ռամկավարութիւնը ամրապնդել, ընդունելով ցարդ պատահած անօրէնութիւնները։ Ասիկա իրականացուելու վրայ է. այս կապակցութեամբ կ'ուզեմ ընդգծել դատավարութիւնները, որոնք կը տարուին ամէն տեսակ ահաբեկչական ձևերուն դէմ, որոնք գործուած էին ահաբեկչութեան նպատակով։ Երկրորդ ահաւոր խնդիրը, որ չատ կը տառապեցնէ Արժանթինը, որովհետև անոր վրայ ազդեցութիւն չունինք, արտաքին պարտքն է։ Արժանթինը աչխարհին պարտական է 50 հազար միլիոն տոլար։*

Այս պարտքը յառաջացուցած են անոնք, որոնք իրաւասութիւնը չունէին զայն յառաջացնելու, որովհետև այդ դումարները չծախսուեցան ժողովուրդին բարօրութեան համար և ձեռք բերուած են չատ դիւրութեամբ։

Ասոր պատճառով Արժանթինը այժմ պէտք է իր պահեստի կարևոր մասէն և արտաքին առևտուրէն առաջացած չահերէն վճարէ այդ պարտքը։ Սակայն այդ պարտքին միայն տոկոսը կրնանք վճարել մենք։ Այնպէս որ Արժանթինը անկարելի է որ վճարէ այդ պարտքը իր ամբողջութեամբ և մեր ուսերուն վրայ կը զգանք ծանրութիւն մը, որ կը խափանէ մեր ներքին զարգացումը։ Միայն տոկոսները վճարելու համար պէտք պիտի ըլլայ առնել գօտեպնդիչ քաղաքական և տնտեսական որոշումներ, որոնք անպայման կ'ազդեն աչխատաւորներուն ռոճիկներուն վրայ։ Ասիկա ծանր բեռ մըն է աչխատաւոր դասակարգին համար, որ իր կարգին ժխտական ազդեցութիւն ունի երկրի ներքին սպառումին և արտադրութեան վրայ։

Հ.– Կը խորհի՞ք որ Կեդրոնական Ամերիկայի քաղաքական շարժումները, որոնք տեղի կ'ունենան ընկերվարական նպատակներով, ապագային պիտի թափանցեն Հարաւային Ամերիկայի այլ երկիրներ։

Պ.– *Կ'ուզեմ գոհունակութիւն յայտնել որ կը գտնուիմ ձեր մէջ, արիւնակից ազգակիցներուս մէջ, ինչպէս նաև երախտագիտութիւնս կը յայտնեմ Հ.Բ.Ը. Միութեան՝ իմ հանդէպ ցուցաբերած ուշադրութեան համար։*

Ուաշինկթըն, 21 Յունիս 1986

«ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏ», 29 Դեկտեմբեր 1986

Տասնութ տարիներ առաջ էր, երբ ԹՄՄ-ի Նիւ Եորքի մասնաճիւղին հրաւէրով մեր քաղաքը այցելութեան էր եկած պէյրութահայ հանրածանօթ գեղանկարիչ Փոլ Կիրակոսեանը իր ամբողջ ընտանիքով: Ան եղած էր արուեստի ուսուցիչս Բարեգործականի վարժարանէն ներս: Աւելի ինք էր որ կը նկարէր գրատախտակին վրայ, քան մենք՝ ուսանողներս: Կը գծէր մեր դէմքերը մանաւանդ: Կը գծէր կենդանիներ ու երբեմն ալ՝ տարօրինակ նկարներ, որոնց նայելով չէինք հասկնար թէ մեր ուսուցիչը ի՞նչ կ'ուզէր ըսել...:

Մարտ 27-29, 1987-ին Նիւ Եորքի Առաջնորդարանի սրահին մէջ ունեցանք բացումը վաւերական մեր վարպետին՝ նկարիչ Փոլ Կիրակոսեանի իւղաներկներու վերջին գործերուն: Այս առթիւ ան պատրաստած էր նաև իր գործերուն ծաղկաքաղ մէկ գեղատիպ հրատարակութիւնը:

Ցուցահանդէսը արձանագրեց որքան նիւթական, նոյնքա՛ն բարոյական բացառիկ յաջողութիւն: Բացման հանդիսութեան խօսք առած էին Լիբանանի հիւպատոս Սամիր Պիթարը, օրուան առաջնորդ սրբազան հայրը՝ Թորգոմ Արք. Մանուկեան, ցուցահանդէսի կազմակերպումին համար ծնունդ առած յանձնախումբին ատենապետուհին՝ օրիորդ Սօնա Պօղոսեանը, արուեստի քննադատ Գրիգոր Քէօսէեանը և անշուշտ հիւր գեղանկարիչը:

Այդ օրերուն տակաւին կը շարունակուէր Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմն ու մեր հաստատութիւնները կը մնային նիւթական անցուկ վիճակի մը մէջ, որոնց կարգին Պէյրութի Վահան Թէքէեան վարժարանը: ԹՄՄ Հիմնադիրներու Մարմինի անդամ ու ինծի բարեկամ Կարօ Յարութիւնեան խնդրած էր որ Նիւ Եորքի մեր մասնաճիւղը կազմակերպէր ցուցահանդէս մը վարպետին գործերով ու նիւթական հասոյթը ամբողջութեամբ տրամադրուէր Թէքէեան վարժարանին: Անշուշտ կարելի չէր մերժել նման ձեռնարկ մը, մանաւանդ որ Փոլ հանրածանօթ անուն մը ըլլալով սփիւռքահայ կեանքէն ներս ու առաջին անգամ գալով այս ափերը՝ մտածեցի թէ կարելի պիտի ըլլար ընդհանրապէս նախկին լիբանանահայ նիւթորաբնակ ու նիւթըրգիաբնակ մեր արուեստասէր հասարակութեան մօտ հետաքրքրութիւն ստեղծել ու որպէս բարեսիրական նախաձեռնութիւն յաջողութիւն արձանագրել:

Կը մնար Փոլ Կիրակոսեան ընտանիքին համար ապահովել մէկ ամսուան կեցութեան վայր, այլապէս նիւթական եկամուտէն մեծագումար բաժին մը ստիպուած պիտի ըլլայինք ծախսել պանդոկներու հաշուոյն:

Ու զիրենք հիւրասիրելու այդ պատիւ՛ն ես արժանացայ ու Քըրնիի ընդարձակ տանս մէջ անշուշտ որ հանգստաւէտ յարկաբաժին մը յատկացուեցաւ իրենց, մանաւանդ որ Փոլի տիկինը եղած էր կնոջս՝ Արփիին դրացին: Վայելեցինք ուսուցչիս ու մանաւանդ ժամանակակից սփիւռքահայ գեղանկարչութեան վաւերական վարպետին՝ Փոլին բարեկամութիւնն ու մտերմութիւնը: Փոլ այսօր անշուշտ որ կը դասուի Գառզուի թէ Ժանսեմի սերունդի մեծերու կարգին:

Առիթներ եղան Փոլի հետ այցելելու մեր շրջանակի ծանօթ ազգայիններուն՝ Նազար Նազարեանին, Վահագն Յովնանեանին, Տոքթ. Յարութիւն Մխճեանին և ուրիշներու, որոնք ընդունեցին զինք յարգանքով ու քաջալերեցին ԹՄՄ-ը իր այս առաքելութեան մէջ:

Սաղմահայ ծնունդ ու քաղքեցի էր ան. իր լեզուն հին երուսաղէմցիներու բարբառն էր, զոր հետագային կրցած էր մաքրել ու մեր լեզուին մօտիկ վիճակի մը հասցնել: Սակայն, արուեստագէտի իր պոհեմեան նկարագրի գիծերով, այդ ամբողջ մէկ ամիսը, մեր տունը դարձուցած էր ան իրաւ արուեստանոցի ու արուեստի կեդրոնի մը:

Մէկ կողմէն կը գծէր, միւս կողմէն կ'ընդունէր հիւրեր ու նախկին աշակերտներն ու իր արուեստի երկրպագուները: Նիւ Եորքի առօրեայ հնքէն ետք, հաճելի մթնոլորտի մը վերածուած էր մեր տունը իր, արուեսագէտ զաւկին՝ Էմմանուէլի, միւս զաւկին ու կնոջ ներկայութեամբ:

Վերջապէս անմոռանալի օրեր էին անոնք:

Ու խնդրած էի ունենալ իր հետ ոամկավար ազատական մամուլին համար տեսակցութիւն մը. ըսած էր թէ իր հայերէն լեզուն անհասկնալի պիտի ըլլար ընթերցողին համար: Խոստացած էի զայն բարելաւել: Տարինե՞ր անցան այդ թուականէն ի վեր: Ան ունէր մեծ յարգանք ՌԱԿ-ի առաքելութեան և օրուան ղեկավարութեան նկատմամբ:

Անցեալ ամիս առևտրական գործով Փաքիստան ստիպուած պիտի ըլլայի մեկնիլ. երկիր մը՝ ուր հայ պիտի չըլլար: Վերցուցի հետս Փոլի հետ ունեցած ձայնագրութիւնս, գիտնալով թէ երեկոները պիտի ըլլայի ազատ և առանձին: Մօտ քսան տարիներու հեռաւորութենէ մը ահա՛ ամբողջ անցեալ մը սկսաւ տողանցել, երէկի մեր ազգային ցաւերովն ու հարցերովը:

Մինչև այսօր մեր տունը զարդարուած կը մնայ Փոլի պաստառներով, ուր կան մեր դիմանկարներն ու ... Վահան Թէքէեանի նուիրած իր մէկ գեղեցիկ ստեղծագործութիւնը:

Ահա այս յիշատակներով կը փափաքիմ բաժնել ընթերցողներուն հետ Փոլի հետ ունեցած տեսակցութիւնս: Փոլ եղաւ Պէյրութի մէջ երիտասարդ շատ մը արուեստագէտ նկարիչներու համար ուսուցիչ իր ամբողջական իմաստովը. Ասատուր, Նորիկեան, Ժամկոչեան, Հրայր ... Հմայուած Փոլի արուեստէն՝ անոնք նուիրուեցան գեղանկարչութեան ու այսօր իրենք արդէն դարձած են կարևոր անուններ հայ թէ օտար արուեստի աշխարհներէն ներս:

ՓՈԼ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Գեղանկարիչ

Օր մը երբ լիբանանցիները սորվին որ իրենց ունեցած հողը շատ յարգի է, այն ատեն շատ մը հարցեր լուծած պիտի ըլլան:

Մեր էութիւնը Հայաստանով երաշխաւորուած է: Մեր մտքին մէջ Հայաստանի պատկերն է որ կը գծուի:

Հ.- Սիրելի վարպետ, Միացեալ Նահանգներ կը գտնուիք 2-3 շաբաթներէ ի վեր և ունեցաք ձեր անհատական ցուցահանդէսը Նիւ Եորքի մէջ: Ի՞նչ առաքելութեամբ եկած էք այս ափերը. ցուցահանդէսի կողքին ազգային ի՞նչ գործ ունիք կատարելու:

Պ.- Թէքէեան Մշակութային Միութեան անդամ եմ երկա՛ր տարիներէ ի վեր: Ուսուցիչ եղած եմ և տարիներ դաս տուած եմ մեր դպրոցներուն մէջ, հայ պատանիին մեր արուեստը սիրցնելու և աչքը զարգացնելու համար:

Հայերը չատ զօրաւոր են իրենց ականջը զարգացնելու մէջ, փաստը՝ որովհետև մեծ երաժիշտներ ունինք:

Մեր աչքը 600 ***տարի կտրուած էր արուեստէն: Ուրեմն 20-րդ դարով նո՛ր վերածնունդ մը ստեղծուեցաւ չնորհիւ կարգ մը հայ նկարիչներուն և կամաց կամաց ան սկսաւ զարգանալ մեր մօտ: Ունինք հայ գեղանկարչութեան պատմութիւն մը, սկսելով մեր դասականներէն՝ Այվազովսքիէն մինչև Մարտիրոս Սարեան ու մեր օրերուն՝ Մինաս Աւետիսեան ու Հայլն: Անշուշտ արտասահմանն ալ ունի նկարիչներ, սակայն հայրենի հողին վրայ հայ արուեստը աւելի պաշտպանուած պիտի ըլլայ:***

Ըսեմ թէ արտասահմանի հայ նկարիչներուն հետ մինչև հիմա լուրջ յարաբերութիւն չէ պահուած, որովհետև ժամանակ չունեցանք: Մինչև որ

ցիրուցան հայութիւնը ինքզինքը գտնէ, ժամանակ առաւ։ Օտարները աւելի բռնած են մեր հայ նկարիչները քան՝ հայերը. ու այդ օտարները մեր հայ գեղանկարիչներէն մեծապէս կ'օգտուին։ Այդ օտարները իրենց ուզածին պէս մեր գործերուն գիները կը բարձրացնեն կամ կը նուազեցնեն։

Իմ նպատակս եղած է որ հայերը գնահատեն հայ արուեստագէտները և հայերը ունին ուժը այդ ընելու։ Թող մաղեն ու լաւերը դուրս հանեն...։

Ու եթէ ինծի հարցնես, կրնամ ըսել որ Նիւ Եորքի իմ այս ցուցահանդէսով, կարօ և Քնարիկ Ցարութիւնեաններ ու դուք տէր և տիկին ինծի համար եղաք կռնակի ծուծ։ Դուք եղաք որ արուեստագէտը բերիք հոս, ցուցահանդէսը կազմակերպեցիք ու մշակութային չարժում ստեղծեցիք։ Ձիս բերելով ու ծանօթացնելով Նիւ Եորքի ու Նիւ Ճըրզիի հայութեան՝ ցոյց տուեցաւ որ Լիբանանի մէջ հայ արուեստագէտ մը կայ, որ եղած է արուեստի ուսուցիչ և նկարիչ. նաև՝ հայ նկարիչներու սերունդ մը պատրաստած է ու տակաւին կը չարունակէ իր արուեստը։

Ու այսպէս, չնորհիւ իրենց ալ, Թէքէեան Մշակութային Միութիւնը կ'օգտուի նիւթապէս ու բարոյապէս։ Նիւթապէս, որովհետև Լիբանան պատերազմին չարունակութեան պատճառով տնտեսական դժուարին օրեր կ'ապրի։ Մննդական միջոցներու անբաւարարութիւնը դարձած է համընդհանուր։ Կայ նաև նիւթական միջոցներ ապահովելու դժուարութիւն։ Պատերազմը 12 տարիներէ ի վեր կը չարունակուի։ Ու այս պայմաններու պատճառով եթէ տգէտ սերունդ մը մէջտեղ գայ, մեզի համար չատ վտանգաւոր վիճակ մը պիտի ստեղծէ։

Ուրեմն Թ.Մ. Միութիւնը կը ծրագրէ իր Պէյրութի Վահան Թէքէեան վարժարանով տալ արուեստի հասկացողութիւն և դաստիարակութիւն, գուցէ պատերազմի այս օրերուն, որպէսզի մեր Թէքէեանի ապագան փայլուն ըլլա՛յ։

Հ.– Մարտի (1987) վերջին շաբաթավերջին ունեցաք ձեր առաջին ցուցահանդէսը Նիւ Եորքի մէջ: Ի՞նչ են ձեր տպաւորութիւնները այդ ցուցահանդէսէն:

Պ.– Տպաւորութիւններս չա՛տ լաւ են։ Առաջին, ըսեմ թէ հանդիպեցայ նախկին լիբանանահայ առաջին իմ աշակերտներուն և անոնցմով չրջապատուած ընտանիքի մը մէջ ըլլալու հաճոյքը ունեցայ։ Երկրորդ, տեսայ թէ Թէքէեան Մշակ. Միութիւնը հսկայ ուժ մը ունի, այս ցուցահանդէսին բերելով ահագին մարդ ու գնողներ։ Վերջը՝ անչուշտ կապ մը հաստատեցաւ Ամերիկայի ու Լիբանանի միջև, ներկայութեամբը Լիբանանի հիւպատոսին։ Հոս ըսեմ որ մի միայն արուեստն է որ կրնայ այդ կապը պահել ժողովուրդներու միջև։

Հ.– Տասներկու տարիներէ ի վեր պատերազմի մէջ է Լիբանան ու դուք մնացիք հո՛ն: Ձեր աշակերտներէն շատեր Փարիզ և ուրիշ երկիրներ հաստատուեցան: Ի՞նչն է պատճառը որ ձեզ այդ երկրին կը կապէ յամառօրէն: Յո՞յսը՝ լաւատեսութեան, հաւա՞տքը՝ Լիբանանի նկատմամբ, սէ՞րը ժողովուրդին՝ հայ թէ արաբ:

Պ.– Ես բնաւորութիւն մը ունիմ: Գաղտնիք մըն է. քեզի բացատրեմ: Եթէ մէկը ինծի պզտիկ բարիք մը ընէ ու եթէ ես տասնապատիկով չվերադարձնեմ, չեմ հանգստանար: Ես Լիբանանի հողին վրայ ապրեցայ, հացը կերայ, ջուրը խմեցի, ամուսնացայ, ընտանիք կազմեցի, զաւակ բերի և անո՛ւն առի: Չհանդուցաւ Լիբանանը, բայց ես չեմ կրնար ձգել այդ հիւանդը: Կռնակ դարձնելով փախչիլ չեմ կրնար:

Ուրեմն երբ պատերազմը սկսաւ, ես ձեռքով-ոտքով աւելի Լիբանանին կապուեցայ, լա՛ւ գիտնալով որ ռումբեր կը պայթին, մահեր կրնան ըլլալ ու ընտանիքս ալ անապահով կրնայ ըլլալ: Ու իսկապէս ալ պատահեցան նման դէպքեր: Անկարելի է նկարագրել տեսածներս:

Ու կամաց-կամաց վարժուելով այդ ահաւոր կեանքին, սկսայ աւելի գծել ու ստեղծագործել, որովհետև պատերազմը արուեստագէտը կ'արթնցնէ, աւելի մարդկային կը դարձնէ: Ինչպէս որ զօրաւոր թղթակից մը վտանգաւոր տեղեր կը մտնէ, ես ալ այդպէս՝ այս վտանգին մէջ մտայ:

Հոնկէ է որ իմ անունս տարածուեցաւ արաբական աշխարհին մէջ: Եւ, անշուշտ մարդ պէտք չէ իր մասին խօսի, կրցածիս չափ ցուցահանդէսներ կազմակերպեցի Լիբանանի խաղաղութեան ի նպաստ: Օրինակ, պատերազմներու ընթացքին վիրաւորուողներու ի նպաստ: Անշուշտ ես հարուստ մարդ չեմ, սակայն իմ նկարներով է որ օգնեցի ու բերի իմ մասնակցութիւնս Լիբանանի ժողովուրդին: Այս ցուցահանդէսներով բաւական նիւթական ապահովեցի և կարօտեալներուն օգնեցի:

Ժաք տը Պրիւճոնը եկաւ ու չատ գեղեցիկ ցուցահանդէս մը կազմակերպեցի: Այս բոլոր ցուցահանդէսները երկու նպատակի կը ծառայեն. մէկ՝ նիւթական մուտք մը կարօտեալներուն և երկրորդ՝ ցոյց կու տայի աշխարհին թէ տակաւին լիբանանցին ու հայը այս երկրին մէջ կ'ապրին ու կը ստեղծագործեն: Վերջապէս ... Լիբանանի հողը սիրեցի:

Երկրորդ՝ իմ գործերս սկսան արաբական աշխարհի մէջ տարածուիլ. այսպէս՝ Քուէյթի, Ամմանի, Դամասկոսի, Սէուտական Արաբիոյ թանգարանները կազմակերպեցին գործերուս ցուցահանդէսները և իրենց թանգարաններուն համար գնեցին գործերէս: Ու ես այդ նիւթական հասոյթները բերի Լիբանան: Ինչպէս որ այսօր Նիւ Եորքի մէջ Թէքէեանը կը կազմակերպէ ցուցահանդէսս նիւթապէս օգնելու Պէյրութի Վահան Թէքէեան վարժարանին:

Ուրեմն ինծի համար, առաջին հարցը կը մնայ այն որ ես չեմ կրնար հիւանդը ձգել իր երեսին ու հեռանալ։ Եթէ ես իսկական մարդ եմ, ուրեմն իսկական նկարիչ եմ։ Ժամանակն ալ արդէն ցոյց պիտի տայ թէ իսկական նկարի՞չ եմ…։

Հ.– Լա՛ւ, այս միտքը յառաջ տանելով, այն հոյլ մը երիտասարդ հայ նկարիչները որ Լիբանանէն հեռանալով կ'անցնին Ֆրանսա և այլուր, արդեօք անոնք կրնա՞ն ձեզի նման համամարդկային զգացումներ ունենալ։

Պ.– Դժուար հարց է։ Կրնամ ըսել թէ արուեստի աչխարհի մէջ նկարչութիւնն ու երաժչտութիւնը մոնոփոլիզէ եղած է։ Եթէ այդ երիտասարդները իրենց անուննները չփոխեն, իրենք եթէ չօտարանան, դժուար թէ յաջողին։

Ձեռքս գրքոյկ մը անցաւ, ուր աչակերտներէս մէկը կը գրէր թէ Փարիզի մէջ կը ստեղծագործէ։ Համարձակութիւն չունի գրելու թէ հայ է և լիբանանցի ծնունդով։ Բոլոր իմ նկարիչ աչակերտներս այս դժուարութեան առջև կը գտնուին։ Այդ վախը և բարդոյթը կայ իրենց բոլորին մէջ։ Կարծէք քաղաքականացուած է արուեստը Եւրոպայի այդ երկիրներու մէջ, փոխանակ մնալու մաքուր գեղանկարչութիւն։

Հ.– Իսկ Լիբանանի մէջ մնացած հայ նկարիչները ձեր նոյն զգացումները ունի՞ն։

Պ.– Այո՛, ունին։ Ոմանք տակաւին ուսուցչութիւն կ'ընեն համալսարաններէն կամ Աքատեմի տէ Պօ զ'Արէն ներս։ Տակաւին կու տան ցուցահանդէսներ։ Ըսեմ թէ այս առումով արուեստի ճիշդ կեդրոն է Լիբանանը ու հաւանաբար աչխարհի ամենէն կարևոր կեդրոններէն մէկն է։ Մինչև այսօր, ու պիտի ըսեմ թէ մի՛չտ ալ այդպէս պիտի մնայ։ Լիբանանի մէջ ռումբեր կը պայթին, ցուցասրահներու ապակիները կտոր-կտոր կ'ըլլան, նո՛յն պահուն արուեստասէրը չէքը կը գրէ ու պաստառ մը կը գնէ…։ Հոգը չէ։ Ո՞ւր տեսնուած է նման երևոյթ։ Դուրսը ի՛նչ կը խօսին Լիբանանի մասին, նոյնը չէ այն ի՛նչ որ ներսն է։

Ժողովուրդը վարժուեցաւ այս կացութեան։ Անչուչտ վախի զգացումը մի՛չտ կայ, սակայն դրացիդ կամ ընկերդ կու գայ, քեզ կը քաջալերէ, ես ալ հոս եմ կ'ըսէ…։

Հ.– Ի՞նչ կը նախատեսէք Լիբանանի ապագային նայելով. հայկական թէ տեղական առումով։

Պ.– Ես կը խորհիմ թէ եթէ օր մը լիբանանցիները սորվին որ իրենց ունեցած հողը չատ յարգի է, այն աստեն չատ մը հարցեր լուծած պիտի

ըլլան։ Դուրս ելլող ամէն լիբանանցի ամպայմանօրէն չէ որ յաջողած կ՚ըլլայ։ Շատեր դժբախտ են և ձախողած։ Մարդ արարածը երբ իր հայրենի հողը կը սիրէ՝ ամպայմանօրէն իր ապագան հոն պիտի կերտէ։ Ու կը սկսի աւելի սիրել իր հայրենիքը։

Առաջին հարուածները ուտելէ ետք է որ միայն, հիմա, սկսած են հասկնալ թէ ո՞վ է իսկական իրենց թշնամին։ Հազարաւորներ երկիրը ձգեցին ու չատեր ալ վերադարձան, ըսելով թէ կը նախընտրեն մնալ պատերազմի մէջ, քան դուրսը։ Դուրս ելած յաջողածներն անգամ Լիբանանի նկատմամբ նոստալժի ունին։

Հայութիւնը հոն կը վայելէ տակաւին իր ազգային ժառանգութիւնները՝ լեզուն, մշակոյթը, դպրոցը, գրականութիւնը, եկեղեցին ու վանքը։

Հ.– Վերջապէս ապագային նայելով ի՞նչ կը նախատեսէք:

Պ.– Ապագան չատ փայլուն է։ Շատ։ Վստահ եմ անոր։ Ամէն փոթորիկէ ու անձրևէ ետք, դարձեալ ծաղկում պիտի ըլլայ։ Ու Լիբանան պիտի վերածաղկի։

Հ.– Քանի մը անգամ Հայաստան այցելած ու շփումներ ունեցած էք հայրենի մեր արուեստագէտներուն հետ: Արդեօք անոնք միջազգային մակարդակի հասնող տեղ մը գրաւա՞ծ են արուեստի աշխարհին մէջ, թէ ոչ սահմանափակուած են ազգային տեղայնական շրջագծի մը մէջ:

Պ.– Ջէ։ Հայաստանի գոյութեամբն է որ սփիւռքը կ՚ապրի։

Առաջին. մենք չենք կրնար գծել ու ստեղծագործել եթէ Հայաստան մը գոյութիւն չունենայ։ Ի վերջոյ, մեր բոլոր մտածումներն ու գիծերը Հայաստանի մասին կը կատարուին։ Գեղեցիկ բնութիւնը, գեղեցիկ Արարատը, գեղեցիկ Հայաստանը իր արտերով, դաշտերով, մարդերո՛վ է որ միայն սփիւռքի հայ արուեստագէտը կ՚ապրեցնէ ու ստեղծագործելու կը մղէ։ Մեր էութիւնը Հայաստանով երաշխաւորուած է։ Մեր մտքին մէջ Հայաստանի պատկերն է որ կը գծուի։

Ու երկրորդ, եթէ հարցնես թէ Հայաստանի մեր նկարիչները համաշխարհային դէմքեր ունի՞ն, պիտի պատասխանեմ արագօրէն թէ այո՛, անշուշտ ունին։ Եթէ արդարօրէն կը նայիս Հայաստանի արուեստի գործերուն վրայ, կը տեսնես թէ այդ գործերուն մէջ խարդախութիւն չկայ։ Դուրսի մեր նկարիչներուն պէս պաստառին վրայ չեն կոխեր, պաստառը պատռելով քանի մը գիծ չեն քաշեր, կամ՝ իրենց արիւնը չեն թափեր ... չիմարօրէն։ Հայաստանի մէջ այդպիսի պարապ բաներ չկան։ Ան որ լա՛ւ կը գծէ՝ ան ըլլայ դասական կամ արդիական, արդէն առողջ նկարիչ է և մնայուն արժէք։

Ու Հայաստանն ալ եթէ օր մը աւրուի ու դուրսի նկարիչներուն պէս դառնան մեր արուեստագէտները հոն, արդէն վերջերնիս եկած է, որովհետեւ, հոգեպէս երթալիք տեղ չի մնար մեզի համար, դժբախտաբար։

Մեր էութիւնը հո՛ն է, որովհետեւ Հայաստանի յատակը պինդ է։ Հիմը չա՛տ զօրաւոր է։

Արտասահմանի մէջ չահեր կան, որպէսզի մեր արուեստը ճախողի, աղաւաղուի, աւերուի ու այլափոխուի։ Միջազգային չուկայի մէջ չահեր ունեցողներ կան, որոնք կ'ուզեն որ մեր նոր սերունդին նկարագիրը աւրուի ու հետեւաբար մորալը տկարանայ։

Հայաստանի մէջ Սարեանը, Աւետիսեանը, Յակոբեանը, Խանջեանը արդէն պատմութիւն մը թողած են։ Ո՞վ պիտի որոշէ համաշխարհային անուն մը ունենալ։ Ա՞նձ մը պիտի որոշէ։ ո՛չ, այդ բարդոյթը պէտք չէ որ ունենանք։ Հիմա այնպէս մը պատահած է հոս որ եթէ չահ չունին մարդիկ, թերթերու մէջ այդ արուեստագէտին անունը չեն յիշատակեր։ Հայաստանի մէջ տեղ ունին միայն անոնք որոնք լա՛ւ կը գծեն։ Հոս, արեւմուտքի մէջ, տեղ կ'ունենան մարդիկ որ գիտեն քանդել աղուոր արուեստը։ Այդ մարդիկ ապուշ կ'երեւնան, որպէսզի իրենց մասին խօսուի։ Անուն, մականուն կը ջանան փոխել, ծննդավայր ու ազգութիւն կը փոխեն, որպէսզի ուշադրութիւն գրաւեն։

Հայաստան առողջ է ու մաքուր և բարի։ Անոնք յատակ արուեստի գիծ ունին, հայկական գոյն ունին։ Բարեբախտաբար չկրցան քանդել մեր արուեստը։

Արուեստագէտներս, մենք մեր մտքին մէջ է միայն որ կ'երազենք միջազգային դէմք դառնալ։ Եթէ յաջողած է գործդ արդէն դուն համաշխարհային նկարիչ ես։ Այսքա՛ն։

Հ.– Հայաստանի արուեստի մակարդակը ինչպէ՞ս կը գնահատէք։

Պ.– Հայաստանի բնութիւնը գծելու արուեստին տիրացած են մեր հայրենի նկարիչները, ինչպէս՝ Սարեանն ու Յակոբեանը։ Միւս կողմէ՝ Խանջեանը, որ դարձած է պատմութիւնը պաստառին վրայ դնող նկարիչ, արդէն դարձած է տեսիլաթէօր մը, որ ինքնին մեծ արժէք ունի։ Իսկ Մինասը գոյնով մթնոլորտ ստեղծելու արուեստովը, անկասկած որ հարստութիւն մը կը բերէ մեր արուեստի աչխարհին համար։ Դարձեալ կը կրկնեմ. մեր նկարիչները առողջ են իրենց արուեստի մակարդակով։

Հ.– Ինչպէ՞ս դիմաւորեցին ձեզ հայրենիքի մէջ։

Պ.– Հայաստան արուեստագէտները չա՛տ կը սիրէ, ու ոչ միայն կը սիրէ այլ՝ յարգալիր է, մանաւանդ եթէ լա՛ւ արուեստագէտ ես։

Հայաստանցիները միշտ կը սիրեն օգնել, առանձինն չեն թողուր քեզ, մի՛չտ կը չրջապատեն։

Հայաստան ունի արուեստի աղուոր քննադատներ, ինչպէս Միքայէլեանը, Իգիդեանը։ Հոն կայ թանգարան՝ արդիական թէ դասական։ Այս Իգիդեանը մանուկներու համար թանգարան հիմնած է։ Հայաստանի մէջ պզտիկ տարիքէն գոյն ու գոյն, աչք ու աչք, գիծ ու գիծ կը սորվեցնեն։

Մենք հոս, մինչ այդ, կը սպասենք որ օտար մը մեր մասին խօսի, բաներ մը գրէ։ Ու ահա՛ այն է որ ես չեմ հաւնիր։ Մուրալ չեմ ուզեր. գործս այս է, գիտեմ գործիս տկարութիւնն ալ զօրութիւնն ալ, քննադատէ մը աւելին։ Ամէն օր կ'աչխատիմ որ գործերս բարելաւեմ. մնացեալը երկրորդական է։ Չեմ ուզեր որ քննադատներ իրենց ուզածին պէս մեկնաբանեն գիս։

Ըսեմ թէ Նիւ Եորքի մէջ հետս համաձայնութիւն մը ստորագրել ուզեցին։ Ակաֆեանը հոս ինծի ցուցասրահի մը տնօրէնին ծանօթացուց, Ռաֆայէլ անունով, 50–50 չահու սկզբունքով։ Մերժեցի։ Ես ունիմ իմ աչխարհը, իմ գործը և իմ ազգը։ Չեմ ուզեր նկարչական քաղաքականութիւն խաղալ, որպէսզի համաչխարհայի՛ն դէմք դառնամ, ու մարդիկ գործածեն գիս ու արուեստս։ Պէտք է վախնա՞ս որպէսզի համաչխարհային դէմք դառնաս և կամ պէտք է ասոր–անոր ուզա՞ծը ընես որպէսզի համաչխարհային դէմք դառնաս։ Այս ի՛նչ աչխարհ է։ Հայաստան անանկ բան չկայ։

Հ.– Ձեզ ոմանք կը ճանչնան որպէս համամարդկային նկարիչ. ազգային ցաւերը տեսնելով հանդերձ, խորունկ կերպով կը տեսնէք ընդհանրապէս պարզ ժողովուրդի մը ցաւերը: Այս զգացումները արդեօք տարուէ–տարի ձեր մէջ կը զօրանա՞ն:

Պ.– Աւելի կ'ուժեղանայ, այո՛։ Սկիզբէն տեսած եմ մարդը իմ նկարչական աչխարհին մէջ։ Նկարչութիւնը գիս կը տանի մինչև մարդկութեան սկիզբը։ Ու ըսեմ նաև թէ զարգացուցած եմ այդ համաչխարհային արուեստի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը։

Արդիականութենէն գեղեցիկը կը քաղեմ, իսկ անցեալի դասականութենէն ալ կը նետեմ աւելորդ տգեղութիւններ։ Ու այսպէս, արուեստս կը զարգացնեմ, սակայն մի՛չտ մարդու հետ կ'ապրիմ։ Մա՛րդն է որ իր ներկայութեամբն ու կեցուածքովը կը մնայ պատառիս մէջ։

Եթէ ուզեմ կը փոխեմ երբեմն. կրնամ որպէս գերիրապաչտ տեսնել, արտայայտապաչտ տեսնել, կամ տեսնել՝ տպաւորապաչտ կամ պարզապէս իրապաչտ։

Ու այսպէս, վերջին հաչուով, ուզես–չուզես, մարդիկ պիտի հաւնին պատառիս վրայ գծած գործս։

Հ.– Այս վերջին ցուցահանդէսի գործերուն մէջ ձևի փոփոխութիւն մը մտցուցած էիք: Կարծես նոր շրջան մը կը բոլորէք: Ի՞նչ է պատճառը ատոր:

Պ.– Աչխատանքն է: Որովհետև ես ամէն օր կ'աչխատիմ, ինքնաբերաբար կը զարգանայ այդ փոփոխութիւնը: Որքա՛ն աչխատիս, ստեղծագործես, այնքա՛ն յառաջ կ'երթաս: Արդէն մէջս է, մտքիս մէջ գծուած են տիպարները, ու այդ կտաւին վրայ գծելով ճև ու չարժում կ'առնէ ու մէջտեղ կու գայ: Ես ալ իմ մէջս կռիւ մը ունիմ. աւելի զարգանալ...: Կարևորը միչտ աչխատա՛նքն է: Ինչպէս պարզ գործաւոր մը օրական ութը ժամ կ'աչխատի, չի յոգնիր, ես ալ աչխատելու և յոգնելու եմ՝ հասնելու համար իմ սպասած արդիւնքին: Եթէ այդ չընեմ, ուրեմն ես խօսքի մարդ եմ, ոչ՝ գործի:

Ու որքա՛ն չատ աչխատիմ, կը խորհիմ թէ տակաւին ստեղծագործելու չեմ սկսած: Ես գիտեմ ըրածս, ինքնավստահ եմ, ու կարևոր չէ թէ համաչխարհային դէմք կը դառնամ թէ ոչ: Ասոնք բառեր են, պարզապէս: Աւելորդ փառասիրութիւններ են ատոնք միայն: Նկարիչ մը մոռնալու է դրամը, փառքը: Նկարիչի մը բրոպլեմը ինքն իր պաստառին հետ ըլլալու մէջն է: Ինծի կ'ըսեն. ինչո՞ւ Ֆրանսա չես հաստատուիր, ու ես կը պատասխանեմ. «Օր մը Ֆրանսան իմ տունս կու գայ»: Ու այդ իրականացաւ. Ֆրանսացիներ գործս տեսան Պէյրութի տանս մէջ, հաւնեցան և չքանչան տուին ու մեծ գովասանքով արտայայտուեցան:

Հ.– Արուեստագէտ ըլլալու կողքին նաև ուսուցիչ էք: Գոնէ ես ձեզ որպէս իմ ուսուցիչս ճանչցած եմ: Կ'ուրախանաք այսօր, ըսելով թէ երբ քաղաք մը կ'այցելէք, ձեր նախկին աշակերտները ձեր շուրջ կը բոլորուին: Ի՞նչ հոգեկան հաճոյք կը ստանաք ատկէ:

Պ.– Ես, իրապէս, չատ չարչարուեցայ, սկիզբի տարիները երբ դաս կու տայի: Ինծի համար դժբախտ օրեր էին անոնք: Դժուար օրեր էին ինծի համար, որովհետև թէ՛ պիտի սորվէի, թէ՛ սորվածս ալ աշակերտին փոխանցէի: Մեր ազգին արուեստի մակարդակը չա՛տ ինկած էր ու կ'ուզէի բարձրացնել զայն գոնէ նոր սերունդին մօտ: Կ'երթայի գիրք կը գնէի, կը սորվէի, կը սորվեցնէի...: Ու մինչև այսօր կը սորվիմ և միևնոյն ժամանակ կը սորվեցնեմ: Անոր համար ալ ուսանողներու բանակ մը ունեցայ: Եւ անոնցմէ ծնան լա՛ւ անուն ու մակարդակ ունեցող նկարիչներ, որոնք այսօր արուեստի մեր հրապարակը կը գրաւեն:

Երբ դաս կու տայի իրենց, որպէս պզտիկ մանուկներ ու պատանիներ չտեսայ զանոնք. իրենց մօտեցայ որպէս հասուն տղաք: Այդպէս կը վարուէի իրենց հետ, գիտնալով որ երբ մեծնան, անոնք այլապէս պիտի ատէին զիս... եթէ զիրենք իրենց պատանեկութեան յարգած չըլլայի: Ուսանողը քեզ կը սիրէ միայն այն ատեն, երբ գիտնայ թէ իրեն հանդէպ անկեղծ ես:

Շատ անկեղծ էի անոնց նկատմամբ, ու ահա հիմա անոր պտուղն է որ կը քաղեմ։ Արուեստի ծառը այնպէս մըն է որ 20–30 տարի ետք միայն պտուղ կու տայ, ի տարբերութիւն բնութեան մեր ծառերուն։ Եւ ահա՛ այսօր, 30 տարիներ ետք ուրախութեամբ սկսած եմ քաղել այդ պտուղները Տանիմարքայէն Գերմանիա ու Ֆրանսայէն ահա հոս՝ Նիւ Եորք։ Ահագին ուսանողներ տեսայ՝ բոլորն ալ յարգալիր վերաբերմունքով ինծի նկատմամբ։

Հ.– Ձեր հարիւրաւոր աշակերտներուն մէջ վստահաբար կան տաղանդաւորներ ներկայական ասպարէզին մէջ: Կրնա՞ք քանի մը անուն յիշել անոնցմէ, տալով անոնց գործերուն մասին ձեր կարծիքը:

Պ.– Ես կրնամ ըսել որ մարդ անձնասէր պէտք չէ ըլլայ։ Ես ուզեցի բաժնել իմ ունեցածս բոլորին հետ, միասին վայելելու համար ձեռք բերուած արդիւնքը։ Հի՛ն ժամանակներուն ևս արուեստագէտներ կ՚աշխատէին առանց իրենց անունը յիշատակելու։ Գլուխ գործոց արուեստի գործեր կան, որոնց հեղինակներուն անունն անգամ չենք գիտեր այսօր։ Կարևորը նոր սերունդը դաստիարակելն է։

Ուրախ եմ որ կրցայ յաջողիլ որ սերունդ մը կրցաւ գոյնով ու աչքով հարստանալ։ Ջեմ ուզեր անուններ տալ։ Կարևորը մա՛րդն է որ այդ սերունդին մէջ այսօր կը ստեղծագործէ։

Կ՚ուզես որ քանի մը անուն տամ։ Եթէ տամ՝ չյիշածներս պիտի նեղուին։ Կրնամ 30–40 անուն չարել։ Մեծը-պզտիկը չկայ, բոլորն ալ նկարիչ են։

Հ.– Միջազգային արուեստի ո՞ր շրջանը ձեզ տպաւորած է ամենէն շատ:

Պ.– 20-րդ դարու արուեստը, որուն մասին խօսիլը վտանգաւոր է, որովհետև այս դարու մէջ կան չինողներն ու քանդողները։ Կան իրական արուեստագէտներ, որոնք կ՚ուզեն չարունակել իրական արուեստը, կան նաև անոնք, որոնք կ՚ուզեն քանդել գեղեցիկը։

Երէկ Նիւ Եորքի ժամանակակից արուեստի թանգարան այցելեցի. մէկը գետինը քարի կտոր մը դրեր է ու կը ներկայացնէ որպէս քանդակագործի մը արուեստը։

Մե՛ղք Միքելանճելոյի որ գիշեր-ցերեկ աշխատելով այդ քարը փայլեցուցած ու ձևաւորած է։ Ու այս մէկը, փողոցէն քար մը բերելով թանգարան դրած է...։ Այս ի՛նչ ծիծաղելի երևոյթ է. ան ալ Նիւ Եորքի պէս մեծ քաղաքի մը թանգարանին մէջ դրուի...։ Ասիկա մարդոց վրայ խնդալ է պարզապէս։ Այս քանդողներու սերունդին կը պատկանի։ Ու այս վա՛տ ձևով քանդող մըն է։ Ուրիշ մը երկաթի կտոր մը բերած է, ուրիշ մը պատ մը ներկած է... որո՞ւ վրայ կը խնդան այս մարդիկը։ Մինչև ե՞րբ մարդոց վրայ կրնան խնդալ։

Դժբախտութիւնը այն է որ մէկ գոյնով ներկուած պատը Միքելանճելոյի արուեստի գործին քով կը դնեն, նո՛յն չէնքին մէջ կը ցուցադրեն, կամ նո՛յն գիրքերուն մէջ կը հրատարակեն։

Միծաղելի է։ Գիրք մը պիտի գնեմ, ուր կան դասականներէն՝ Ռաֆայէլ, Միքելանճելօ, տպաւորապաշտներէն՝ Մոնէ, Փիսսարօ, Սիսլի, Տէկա, Սեզան, վերջը կը տեսնես պատռուած պաստառները... ու այս բոլորը նոյն ալպոմին մէջ։ Ամօ՛թ է։ Այդ գիրքը ես չեմ գներ։ Դրամ չեմ տար անոր։ Ջեմ ուզեր որ մարդիկ մեր վրայ խնդան, իրաւունք չունին պարտադրելու իրենց այս քանդումի քաղաքականութիւնը արուեստի պատմութեան վրայ։ Անոր համար ալ ես փախուստ կու տամ այս երևոյթներէն։

Ու կ՚ըսեմ թէ Միջին Արևելքի մէջ, ու նաև Հայաստանի մէջ, տակաւին առողջ է մեր արուեստը, բնական է։ Անոր համար ալ ես հոն կրնամ հանգիստ ստեղծագործել։ Հոս անհամեմատ երկու չափեր կան. կա՛ն չատ յալողածներ և իրական արուեստի մակարդակին բարձրացող նկարիչներ և անոնց կողքին՝ տկարներ, որոնք կ՚ուզեն բարձրանալ այդ մեծերուն կողքին, քաղաքականութենէ մը առաջնորդուած։ Կարելի չէ խառնել այս երկուքը։

Այսօր կրնամ ըսել թէ քարէ դարաչրջանի՝ 35 հազար տարի առաջուան նախամարդուն քարայրի մէջ գծած որմնանկարները՝ ձին ու եղջերուն, աւելի բարձր արուեստի մակարդակի մը հասած են քան թէ այն, որ այսօր որպէս նորարար կը ցուցադրէ իր գործերը։

Նորը ես կը հասկնամ և կ՚ընդունիմ, եթէ իր մէջ ունի գեղեցիկը արուեստին։

Հ.– Լիբանանցի նկարիչներու մօտ ինչպէ՞ս կը տեսնէք արուեստի հանդէպ անոնց ունեցած հասկացողութիւնը:

Պ.– Արաբական աշխարհը կայ, Լիբանանը չկայ։ Արաբական երկիրները թէև քաղաքականապէս ձախողած կրնան ըլլալ յաչս Արևմուտքին, սակայն արուեստի մակարդակի վրայ անոնք յալողած են ու առողջ։ Ջկայ տեղայնական նկարիչ. արաբական աշխարհի մէջ յալողած նկարիչը զաւակն է այդ 100 միլիոն արաբ ժողովուրդին։

Ինչպէս երգչուհի մը՝ Ումմ Գալսում, Ֆէյրուզ կը ճանչնան բոլոր արաբական երկիրները, այնպէս ալ նկարիչ մը։ Ես կը խորհիմ թէ արաբները ֆանաթիզմ չունին։ Ես իբրև Փոլ Կիրակոսեան՝ հայ նկարիչ մըն եմ ծագումով, սակայն ինծի համար կ՚ըսեն արաբական աշխարհի ամենէն լա՛ւ նկարիչն ես։ Նոյնիսկ լիբանանցի ալ չեն ըսեր, այլ կ՚ըսեն արաբ։

Ըսեմ թէ արաբական աշխարհէն ներս նոր նկարչութեան վերածնունդ մը սկսած է ստեղծուիլ։ Մեծ չարժում մը կայ այս օրերուս և մանաւանդ՝ ազատութիւն արուեստներու նկատմամբ։ Ըսեմ թէ արաբական երկիրներու

մէջ գնահատուած եմ, յարգուած եմ։ Եւրոպա թէ Ամերիկա ամէն ինչ պիզնէս է, դժբախտաբար։ Քուէյթի կառավարութիւնը, օրինակ, միլիոններ կը ծախսէ արուեստները քաջալերելու համար։

Ըսեմ թէ արաբները արուեստի բոլոր բնագաւառներէն ներս ունեցած են փայլուն անցեալ։ Ճարտարապետութեան, գրականութեան, գիտութիւններու մէջ բարձր մակարդակներու հասած էին, մինչեւ որ մոնկոլները յարձակեցան ու ապա օսմանեան թուրքերու տիրապետութեան օրով արուեստները սկսան կաղալ։ 20–րդ դարը, սակայն, երկա՛ր քունէ մը ետք, արթնցուց արաբական աչխարհը։

Արաբները բարի ժողովուրդ են. պէտք է գիտնալ անոնց հետ վարուիլ։

Հ.– Արուեստագէտները նաև քաղաքական մտածողութեամբ մէկական գործիչներ են: Վստահ եմ թէ Հայկական Դատը ձեզ ալ կը հետաքրքրէ:

Պ.– Մայրս ինծի կը պատմէր որ ես ծօթը մօրեղբայրներ ունեցած եմ և բոլորն ալ ջարդի և աքսորի մէջ մեռած են։ Կը պատմէր թէ ինչպէ՛ս անոնց զաւակները թուրքերը մեռցուցած են իրենց մայրերուն աչքերուն առաջ։ Երբ պզտիկ էի, չէի հասկնար այդ պատմութիւններուն ուժեղութիւնը։ Սակայն երբ լիբանանեան պատերազմը տեսայ, աւելի արթնցաւ մէջս մօրս այդ պատմածներուն ուժգնութիւնը։

Ու ես այդ թեմայով գծեցի Տէր Զօրի անապատը – չարք մը, որմէ, ցաւկոթ, օրինակ մը ունիս, Պէյրութէ եղած օրերուդ ցուցահանդէսէն գնած էիր։ Սկիզբը աւազը գծեցի, վերջը՝ մարդիկը, որոնք դարձեալ աւազ եղան...։ 1.5 միլիոն հայերու կորուստին վէրքերը իմ մէջ աւելի բացուեցան լիբանանեան կռիւներու օրերուն։ Լիբանանցին եկաւ դիտեց Տէր Զօրի այդ պաստառները ու զանոնք տեսաւ որպէս իր իսկ վէրքը։

Այսօր մեր ջարդը կը չարունակուի։ Այսօր Լիբանանէն հայեր կու գան մինչեւ Լոս Անճելըս։ Մեզի՝ հայութեան համար Լոս Անճելըսը վերջին պա՛տն է։ Անկէ անդին ովկիանոս է՛ր չըլլար, դեռ մեզ հո՛ն պիտի քչէին։ Հայերս քաղաքականութեան մէջ չատ տկար ենք։ Ցեղասպանութիւնը կը չարունակուի մինչեւ օրս։

Մայր հողէն 15 հազար քիլոմեթր հեռու հա՞յ կրնայ պահուիլ։

Ու այս վիճակին ի տես, անչուշտ որ հայ նկարիչը կը տառապի ու կ'ազդուի։ Իմ գործերուս մէջ մի՛չտ գաղթն է որ կը գծեմ։ Ցաւիտենական գաղթ մը կայ գործերուս մէջ։

Իրրեւ ազգ այնքա՛ն բարի ենք որ մեզ այս օտարները ուզածնուն պէս կը խաղցնեն։ Ուշ չէ որ անդրադառնանք թէ խաբուած ենք։

Ուրախ եմ որ փոքր ազգի զաւակ եմ, ու անոր համար ալ պիտի ուզեմ իմ գործերովս ազգս բարձրացնել։

Մեծ ազգը պէտք չունի ինծի, անոնք ամէն ինչ ունին։ Հա՛յն է որ ինծի պէտք ունի։

Կրկնելու սիրոյն սա ալ ըսեմ թէ չատ մը հայ երիտասարդ նկարիչներ իրենց անունը կը փոխեն։ Հայկական անուններու տեղ օտար անուն կը գործածեն։ Վախի զգացում է այս, խորհելով որ եթէ հայկական ծագումով անունը պահեն՝ միջազգային արուեստի մէջ պիտի չյաջողին։ Խաչատուրեանը պահեց, որովհետեւ իր երաժշտութեամբ ինքզինք պարտադրեց։ Նաքեանը, Շիլթեանը նկարչութեան մէջ պահեցին իրենց անունները։ Անուն փոխելով արուեստի մակարդակը չի բարձրանար։ Այսպիսիները ո՛չ հայութենէն և ոչ ալ օտարներէն պիտի մեծարուին։ Սարեաններ, Սարոյեաններ, Մամուրեաններ համաշխարհային անուններ են։

Ես գոնէ պիտի չուզէի համաշխարհային անուն մը ըլլալու սիրոյն անունս փոխել... ու անունս կը պահեմ. Փոլ Կիրակոսեան։ Գոնէ հանգիստ քուն մը կ՚ունենամ այսպիսով։

Հ.– Մշակութասէր ընտանիքի մէջ ծնած էք և ուրախ եմ որ ձեր զաւակներն ալ կը հետևին արուեստի ձեր անցած ճանապարհին: Կրնա՞ք խօսիլ ձեր ընտանիքին մասին:

Պ.– Հայրս թաւջութակ կը նուագէր, մեծ հայրս ևս արուեստագէտ՝ մանրանկարիչ եղած էր։ Գիտեմ թէ զաւակներս երաժշտութեան տաղանդ ունին։ Տղաս ալ թաւջութակ կը նուագէ, միւս տղաս ալ գեղեցիկ ձայն ունի։ Կարծեմ ասիկա արիւնին մէջ է։ Կինս ալ նկարչուհի է։ Էմմանուէլն ալ կը նկարէ։ Ուրեմն եթէ հայրն ու մայրը արուեստագէտներ են, զաւակները անշուշտ որ իրենց քաշած պիտի ըլլան։

Հպարտ եմ անոր համար։ Արուեստագէտ մը հարուստ կ՚ըլլայ իր հոգիով։

Հ.– Շուտով պիտի վերադառնաք Լիբանան: Յառաջիկայ այցելութեան ինչպէ՞ս կ՚ուզէիք տեսնել Ամերիկայի ձեր այցը:

Պ.– Այլևս հեռաւորութիւնները այնքա՛ն մօտիկցան որ առաջուան նման երկա՛ր ճամբորդութիւններ չմնացին։ Կարճցան աշխարհի միջոցները։ Անշուշտ այս երկրի թանգարաններէն ևս ես օգտուեցայ։ Այս այցելութիւնները կարևոր են, և ինչու չէ, դարձեալ կ՚ուզեմ գալ և աւելիով օգտուիլ։ Նկարիչի մը համար նոյն տեղը մնալը տեղքայլ ընել կը նշանակէ։

Ամերիկեան քաղաքակրթութիւնը նոր է, Եւրոպականը՝ հազար տարեկան է, իսկ արևելեանը՝ 5000 տարեկան է. և այս ամենէն նկարիչը միշտ կ՚օգտուի։

Հ.– Ձեր գործերուն մէջ հայկականութիւնը ո՞ւր կը գտնէք:

Պ.– Գո՛յնն է, կարծեմ։ Կը գծեմ անձ մը, հայկական գիծերով ու գոյներով, սակայն արդիական մօտեցումով։ Պէտք է ամուսնացնես հինը և նորը. ու մեր այսօրուան հարցերը նորոգես այսօրուան նոր սերունդին աչքին առաջ։ Ջես կրնար ուրանալ որ 20-րդ դար կ՚ապրինք. քայլ պահելու ենք անոր հետ։

Հ.– Հայրենիքէն ճեռու ապրելով կրնա՞ք հայ նկարիչ նկատուիլ։

Պ.– Անշուշտ։ Որովհետև արուեստագէտին ներաշխարհը չի փոխուիր։ Նկարիչը միայն էսթեթիկ գեղեցկութեան մասին չի մտածեր ստեղծագործած ատեն, այլ մտածումմը կը դնէ իր գործին մէջ ու անոր համար ալ բոլոր իրա՛ւ արուեստները իրար կը մօտենան։

Հ.– Ո՞ւր ուրախ պիտի ըլլայիք կեանքի մէջ։

Պ.– Գործս հասցնել մակարդակի մը, երբ ամէն դիտող կարենար հասկնալ ու սիրել։ Այս փնտռտուքին մէջն եմ։ Կ՚ուզեմ որ ամէն մարդ սիրէ գործերս ու գիծերս ու գնահատէ զայն. վերջապէս մտնէ իմ արուեստի աշխարհէն ներս։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 5 Ապրիլ 1987

«ԱԶԳ», 3 Սեպտեմբեր 2005
«ՆՈՐ ՕՐ», 3 Սեպտեմբեր 2005
«ՆՈՐ ՕՐ-Մշակութային Յաւելուած», Սեպտեմբեր 2005
«ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ», 26 Սեպտեմբեր-3 և 10 Հոկտեմբեր 2005

Կը յիշեմ օրը, երբ Ան արցունքոտ աչքերով հետացաւ Պէյրութի օդակայանէն ու այլևս երբեք չվերադարձաւ Մայրիներու Երկիրը: Եկած էր իր հայրական օրհնութեամբ Կիլիկիոյ թափուր Աթոռին բերելու ելք մը ու ընտրելու երջանկայիշատակ Գարեգին Ա. Յովսէփեանցի արժանաւոր յաջորդը: Դժբախտաբար, Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցին երկփեղկեց իր խնկարկողի դերը լաւապէս կատարելով Արևմուտքին առջև, որ ցուրտ պատերազմով կը ջանար ևսեմացնել Խորհրդային կարգերը, ուր իր հայրապետական ու քրիստոնէավայել ծառայութիւնը կը շարունակէր բերել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջին: Դաշնակցութիւնը այս անգամ կը հարուածէր սրբութիւն սրբոց դարաւոր Մայր Աթոռը:

Առաջին աջահամբոյրը Անթիլիասի վանքի հին վեհարանի աստիճաններուն վրայ առնելս կը յիշեմ, երբ Վեհափառը դրաւ իր Աջը իմ ու եղբօրս գլխուն: Այդ օրուընէ ի վեր, Ան մնաց կապուած մեր ազգային առօրեայ յոյզերուն ու կեանքին, գրեթէ ամբողջ քառասուն երկա՞ր տարիներ: Երկրորդ աջահամբոյրը ունեցայ Ս. Էջմիածնայ Վեհարանին մէջ, երբ թատերախումբով հիւրախաղերու համար այցի էինք գացած Հայաստան: Աջահամբոյրին նախորդող գիշերը, Էջմիածնի պետական թատրոնին մէջ մեր տուած ներկայացման ներկայ էր գտնուած ու կուշտ ու կուտ խնդացած:

Այնուհետև, Նիւ Եորք հովուական Իր այցելութիւններուն, յաճախ եղած ենք միասին: Առաջնորդ Թորգոմ Սրբազան առիթ կը ստեղծէր որ Վեհափառ Տէրը շրջապատուած ըլլար նաև երիտասարդ գրողներով ու ազգային գործիչներով, մանաւանդ ՌԱԿ-ի մեր տղաներով, քաջ գիտնալով մանաւանդ մեր կուսակցութեան ու մամուլին մե՞ծ նուիրումը Մայր Աթոռին: Յաճախ արեան գնով պաշտպանած էինք Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան գերագոյն հեղինակութիւնն ու զանազան թեմերու մէջ ունեցած իրաւունքները:

Գիտէր արժեցնել Իր ունեցած բարձր հեղինակութիւնը, պարտադրելով գերագոյն յարգանք Մայր Աթոռին ու Իր անձին նկատմամբ: Ռումանահայ ծնունդով, ազնուական հմայք մը կը բերէր Իր ներկայութեամբը ո՛ւր ալ գտնուէր: Իր անձնական կեանքին մասին երկարօրէն խօսած է ինծի Փրակայի բարեկամս՝ Հայկ Մարտիրոսեան: Վեհափառը յաճախ այցի կ'երթար Չեխոսլովաքիոյ ծանօթ հանգային ջուրերը և տան հիւրը կ'ըլլար Փրակայի այդ օրերու միա՛կ հայուն:

Վեհափառը բարեկամն էր մեր կուսակցութեան ատենապետին՝ ընկեր Փրոֆ. Բարունակ Թովմասեանին: Վազգէն Առաջին կը հաւատար որ սփիւռքի համար անհրաժեշտութիւն է գործակցութիւնը Մայր Աթոռի, ՀԲԸՄ-ի և ՌԱԿ-ի, և իրապէ՛ս ալ այս երեք հաստատութիւններու բարի գործակցութեամբ շատ բան շահեցան թէ՛ հայրենիքը, թէ՛ սփիւռքը:

1987-ի Նոյեմբեր 30-ին, երբ Վազգէն Ա. Նիւ Եորք կը գտնուէր, ՌԱԿ-ի այդ օրերու Կեդրոնական Վարչութեան պատուակալ վարիչ տնօրէն ընկեր Դոկտ. Վաչէ Ղազարեանի հետ միասին հանդիպում մը ունեցանք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ընդհանրական հայրապետին հետ: Հանդիպման ներկայ էր Տիրան Արք. Ներսոյեան:

Անհաւասիկ կարգ մը հատուածներ այդ հանդիպումէն՝ հարցազրոյցի ձևով:

ՎԱՉԳԷՆ Ա.
Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

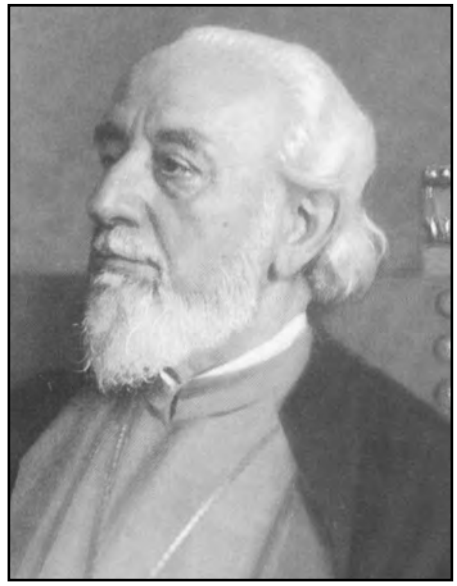

Եթէ միութիւն բառը պիտի օգտագործենք՝ միութիւն Էջմիածնի հետ, կամ վերամիաւորում Էջմիածնայ հետ: Մեզի համար այդ է հարցը:

Ես չեմ կարծեր և չեմ ալ տեսներ որ այստեղ մեր թեմերէն ներս յատուկ ոչ-ազգայինի տրամադրութիւններ կան. բայց եկեղեցիէն առաջ ազգայինը՝ այդ ալ անշուշտ ճիշդ չ'ըլլար: Ատիկա դաշնակցականները կ'ընեն: Անոնք քաղաքականացուցած են, կուսակցականացուցած են եկեղեցին:

Հ.– Ի՞նչ հանգրուանի մէջ կը գտնուի Երուսաղէմի Պատրիարքութեան տագնապը և ի՞նչ միջոցներով կը գտնէք թէ կարելի պիտի ըլլայ դարմանումը այդ խնդրին, որ մեծապէս կը վնասէ Հայ Եկեղեցւոյ վարկին:

Պ.– *Ես ալ չեմ գիտեր: Պատասխան չեմ կրնար տալ:*

Հ.– Իմացանք թէ Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը իր վերջին նիստին կրկին Հայց. Եկեղեցւոյ Կանոնադրութեան հարցին անդրադարձեր է: Այդ առիթով դաշնակցական մամուլը լայն պայքար մը բացած է Ձեր այդ գովելի նախաձեռնութեան դէմ՝ յայտարարելով թէ կղերապետական բնոյթ է հոն տիրական:

Պ.– *Այդ մասին մամուլին հետ հարցազրոյց ունեցանք այստեղ: Այդ մասին ես հոն արտայայտուեցայ:*

Հ.– Աշխարհականներու դերը որքանո՞վ նկատի առնուած է հոն:

Պ.– *Նախ տակաւին նախագիծ չկայ հրատարակուած, հետևաբար ինչո՞ւ հրապարակաւ, պաշտօնապէս խօսիլ բանի մը մասին որ գոյութիւն չունի: Դաշնակցական մամուլը աղմուկ կը հանէ. չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ կը հանէ, ինչէ՞ն ներշնչուած: Երևակայութի՞ւն է:*

ՏՆ.– Անոնց ամբողջ գրածը երևակայութեան վրայ հիմնուած է:

Հ.– Տրուած ըլլալով որ Անթիլիասի ներկայացուցիչները հանդիպումներ ունեցած են Ձեր հետ, մինչ ՌԱԿ տեղեկութենէ զուրկ կը մնայ այս հարցին կապակցութեամբ, որոշ տուեալներ ունեցած ըլլալու են անոնք:

Պ.– *Ձեմ գիտեր. միայն գիտեմ թէ երևակայութեան արդիւնք են։*

ՏՆ.– Հիւանդագին երևակայութեան արդիւնք են:

Հ.– Գարեգին Բ. Կաթողիկոսին Եգիպտոս և Աւստրալիա այցելութեանց Վեհափառութիւնդ իր հաւանութիւնը յայտնա՞ծ էր արդեօք:

Պ.– *Այո, յայտնուած է, որովհետև իբրև հիւր գնաց։ Իբրև հիւր ամէն տեղ ալ կ'ընդունինք։ Կիլիկեան Աթոռի եպիսկոպոսներ կու գան, այդ ուրիշ բան է։ Մեսրոպ (Աչճեան) Եպիսկոպոսը կու գայ (Էջմիածին), բայց ես գինքը այստեղ իբրև առաջնորդ չեմ ճանչնար. այդ ուրիշ հարց է. պէտք չէ չփոթել մէկը միւսին հետ։*

Հ.– Մ. Նահանգներու մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ միութեան հարցը կ'արծարծուի չէզոք զանգուածի մը և դաշնակցականներու կողմէ: Արդեօք կը խորհի՞ք թէ ասիկա անջատ հարց մըն է, թէ՞ անբաժան մէկ մասն է ընդհանրական միութեան խնդրին:

Պ.– *Անջատ մաս չէ։ Էջմիածնի իրաւասութեան տակ նախապէս գտնուած չրջաններու վերադարձն է Էջմիածնի իրաւասութեան ներքև։ Ուրիշ խօսքով, եթէ միութիւն բառը պիտի օգտագործենք՝ միութիւն Էջմիածնի հետ, կամ վերամիաւորում Էջմիածնայ հետ։ Մեզի համար այդ է հարցը։*

Հ.– Ձեր գահակալութեան երեսուն տարիներու ընթացքին իրագործած եղած նկատառելի թիւով եկեղեցիներու վերաշինութիւնն ու վերաբացումը: Անմիջական ի՞նչ ծրագիրներ ունիք նոր, այդօրինակ աշխատանքի մը համար:

Պ.– *Այո, չատ եկեղեցիներ բացուեցան ... երկու գործօն վանքեր ալ պիտի բացուին։ Նոյնիսկ դիմում կատարած ենք Ղարաբաղի Գանձասարը ստանալու համար (ատրպէյճանական) կառավարութենէն։ Այս Հայաստանի հետ կապ չունի։ Արդիւնքը ի՞նչ կ'ըլլայ, չեմ գիտեր։ Մեր Հայաստանի իշխանութիւնները ամբողջական կերպով տրամադիր են նոր եկեղեցիներ ու վանքեր բանալու։*

Հ.– Մեզի համար հիմնական մտահոգութիւն մըն է թեմերու մէջ եկեղե-

ցականներու և յատկապէս կարգ մը աշխարհականներու մերձեցման կերպը ազգային հարցերու: Անոնք կ'ուզեն զուտ քրիստոնէական մեկնակէտով ու եկեղեցական մտահոգութիւններով մօտենալ հարցերուն և այդպիսով ձևով մը ապազգայնացնող դիմագիծ պարտադրել եկեղեցիին:

Պ.– Ես չեմ գիտեր. այստեղ չեմ բնակիր տևապէս: Բայց ինչքան գիտեմ, ինչպէս հիմա կը տեսնեմ այստեղ մեր թեմերէն, ապազգայնանալու վտանգ չկայ: Ճիշդ է, ամէն բանէ առաջ եկեղեցի ենք մենք, և ամէն գործունէութիւն, ազգայինն ալ մէջը ըլլալով, եկեղեցական գեղեստ պիտի ունենայ, ըսենք, կամ եկեղեցիի, կրօնականի, հաւատքի վրայ հիմնուած պէտք է ըլլայ: Եւ ատիկա ընելը մեզի համար դժուար չէ, որովհետև մեր ազգային աւանդութեամբ, պատմութեամբ այնքան միատեղ զարգացած են որ եկեղեցականը զօրացնել՝ միաժամանակ հայկականը զօրացնել կը նշանակէ:

Անշուշտ ես չեմ կարծեր և չեմ ալ տեսներ որ այստեղ մեր թեմերէն ներս յատուկ ոչ-ազգայինի տրամադրութիւններ կան. բայց եկեղեցիէն առաջ ազգայինը՝ այդ ալ անշուշտ ճիշդ չ'ըլլար: Ատիկա դաշնակցականները կ'ընեն: Անոնք քաղաքականացուցած են, կուսակցականացուցած են եկեղեցին:

Նիւ Եորք, Ն.Ե., 30 Նոյեմբեր 1987

«ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ», 5 Մարտ 1995

Տիկին Երուանդուհին ազգանուէր հայուհիներէն էր Նիւ Եորքի հայ կեանքին: Մեր շրջանակի բոլոր կարևոր տիկնանց շարժումներուն ան բերած է լայն մասնակցութիւն, տրամադրելով իր ժամանակը, դրամը և տունը, որ կը գտնուէր Պրանքսի մէջ:

Նախկին նիւ-եորքահայեր գիտեն թէ Երուանդուհիին տունը օրհնուած հայ տուն է, ոչ միայն անոր համար որ Ամերիկայի հայոց առաջնորդ Գարեգին Արք. Յովսէփեանց մինչև Սսոյ Աթոռին կաթողիկոս ընտրուիլը, շրջանի մը համար կը մնար Տէր և Տիկին Խորէն և Երուանդուհի Ասատուրեաններուն բնակարանը, այլ՝ այդ տան մէջ հիւրասիրուած են Ամերիկա եկող այդ օրերու կռունկները՝ Սիլվա Կապուտիկեանը, Մարօ Մարգարեանը, Անահիտ Սահինեանը, Վազգէն Ա. Վեհափառը, Զարուհի Տոլուխանեանը: Ու դեռ օրհնուած է Նիւ Եորքի հայութեան ծանօթ անուններով՝ Մամուլեանով, Տատուրեանով, առաջնորդներ Տիրան, Մամբրէ, Զգօն, Թորգոմ սրբազաններով, «Նոր Գիր»ի տղաներով... ու դեռ, ու դեռ:

Վահան Թէքէեան Վարժարանի Օժանդակ Յանձնախումբին մաս կազմելով կազմակերպած է նուիրահաւաք Պէյրութի մեր վարժարանին համար: Բարեգործականի, Առաջնորդարանի Տիկնանցին, Պոլսահայ Միութեան և դեռ ազգային ամէն շարժումի մէջ Երուանդուհին ներկայ եղած է միշտ:

Տիկին Երուանդուհիին մտերմութեան արժանացած եմ շնորհիւ Անդրանիկ Փոլատեանին: Ամերիկա գալէս տարի մը ետք, ան հրաւիրած էր զիս Գոհաբանութեան Տօնը միասին անցընելու: Ու այդ տարուընէ ետք, մինչև իր վերջին շունչը, ընտանիքիս համար աւանդութիւն էր դարձած ամերիկեան այս տօնին ըլլալ իր հետ ու հնդկահաւը հոն ուտել:

Ուրեմն առաջին այցելութեանս, 1977-ին, Կրէյհաունտ պըսով Պոսթոնէն եկայ Նիւ Եորքի կայարանը, ուր Անդրանիկը դիմաւորեց զիս ու ըսաւ. «Երուանդուհիին պիտի երթանք»: Մտայ այդ օրհնուած տունը: Անդրանիկը դրական բաներ մը ըսած էր, սակայն շեշտած էր թէ չաւուշ կին է: Այո՛, զօրաւոր անհատականութիւնը առաջին րոպէէն իսկ զգալի էր: Զիս առաջնորդեց տան երկրորդ յարկը ու ըսաւ. «Յակոբ, տղաս, այս անկողինին վրայ պիտի պառկիս. ասիկա Գարիգին Կաթողիկոսին անկողինն էր: Հոսկէ արթնցաւ ու զինք նուաճահանգիստ տարինք որ Անթիլիաս երթայ»: Այդ ու յաջորդող քանի մը գիշերները այդ անկողնին հիւրը եղայ: Կարծեմ ես ալ հո՛ս հայութեամբ մկրտուեցայ, ծառայելու այս գաղութին:

Յաճախակի այցելութիւններ ունեցանք տօնական թէ այլ առիթներով: Այդ տարուան Քրիսմըսի օրը մնաց մեր տունը և ունեցանք այս հանդիպումը: Խօսեցուցի, յանպատրաստից, հինէ՞ն: Եւ արցունքոտ աչքերով կը յիշէր ան Անդրանիկ փաշային Նիւ Եորք այցը, Դուրեանին սպանութիւնը, Ս. Վարդան մայր տաճարին օծումը, Յովսէփեանց Կաթողիկոսին սիրած ճաշերը...:

Մահուընէ շաբաթ մը առաջ դարձեալ հանդիպեր էի իրեն: Անմիջապէս սեղան դրաւ ու ըսաւ. «Կարծեմ այս պիտի ըլլայ մեր վերջին հանդիպումը»: Յաջորդ շաբաթ այս ազնուական հայուհիին մարմինը յանձնեցինք Ամերիկայի հողին:

ԵՐՈՒԱՆԴՈՒՀԻ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ

Մշակութասէր հայուհի

Այդ ժամանակներուն այնքա՜ն խեղճ ու կրակ էր Ամերիկան... ամբողջ գաւառացի ու հի՜ն մարդիկ, որոնք սակայն հոգի ունէին: Քով քովի կը հաւաքուէին ընտանիքները: Հայկական կեանք մը կար: Իրարու գուրգուրանքով կը նայէինք:

Հ.– Այս հանդիպումը կ'ուզենանք ոչ թէ այսօրուան, այլ՝ վաղուան սերունդներուն համար, որպէսզի իմանան թէ ձեր սերունդը ինչպիսի պայմաններու տակ հասած է Ամերիկա և կեանքի ինչպիսի ընթացք մը ունեցած է: Իգական սեռի պարագային, դուք այդ պատուական սերունդի լաւագոյն ներկայացուցիչներէն էք: Խնդրեմ, պատմեցէք:

Պ.– *Ես ելեր եմ 1921-ին Պոլիսէն: Ամբողջ ընտանիքս՝ 87 հոգի, զոհ գացած է Մեծ Եղեռնին, կախաղանին: Մնուցդն եմ նահապետական ընտանիքի մը: Պապենական տունս հնչակեան եղած է և ազգային դէմքեր՝ Տոքթ. Տաղաւարեան, պատրիարքներ, մեծ հօրս մի՛չտ հիւր եղած են: Սեբաստիայէն կու գային մեր գիւղին՝ Պիւնեանի ճամբով: Պիւնեան նախապէս կը կոչուէր Սամոսատ: Հին փոքր Հայքի մէջ էր: Մեսրոպ Մաշտոցը, եթէ չսխալիմ, կարգամայի վանքը ապրած է: Մենք տարին անգամ մը հոն կ'երթայինք,– չօճուխ էի, ձիերու ոտքերուն տակ,– Զատիկ օրով, ձիւնծաղիկ կը հաւաքէինք, մատաղ կ'ընէինք:*

Այդ յիշատակները երազի պէս կու գան հիմա ինծի, ի հարկէ:

1915-ին *ընտանիքս բաժան բաժան եղած է: Կախաղանին զոհ տուած եմ հօրեղբայրս՝ Վահան Քիւրքճեանը, կեսարիոյ ընդհանուր տնօրէնը: Այս եղելութիւնը, հիմա 81 տարեկան եմ, մինչև հիմա կ'ապրի մէջս:*

Մեծ հայրս՝ Գասպար ուստա կ'ըսէին, ազգասէր էր և երեսփոխան եղած էր։

Պոլիսէն եկած եմ Ամերիկա, հաստատուած եմ Պոսթոն քանի մը ամիս։ Քանի մը ամիսէն ամուսնացած եմ Խորէն Ասատուրեանի հետ։ Ընտանիք կազմած եմ և քանի ամուսինս ալ ազգասէր էր, համերաշխ կեանք մը ապրած ենք։

Այդ ժամանակներուն այնքա՜ն խեղճ ու կրակ էր Ամերիկան... ամբողջ գաւառացի ու հի՛ն մարդիկ, որոնք սակայն հոգի ունէին։ Քով քովի կը հաւաքուէին ընտանիքները։ Truck-ներու *մէջ նստելով* Van Courtland Park *կ'երթայինք և այնտեղ Արշաւիր Շիրակեան և բոլոր հայերը փիքնիք կ'ընէին այն ատեն։ Ամէն մարդ, ծրարը առնողը, Նիւ Եորքէն ալ* subway-*ով կու գար։*

Հայկական կեանք մը կար։ Իրարու գուրգուրանքով կը նայէինք։ Յետոյ կամաց կամաց երիտասարդութիւն մը եկաւ արտասահմանէն... ինտո՞ր ըսեմ, չատ բաներ կը մոռնամ հիմա, Յակո՛բ, տղա՛ս։

Այն ատեններն մենք եկեղեցի մը ունէինք 17-րդ փողոցը, յետոյ փոխադրուեցանք 27-րդ փողոցը և հո՛ն ամուսնացայ։ Third Avenue-*ի վրայ քլըպ մը կար. հոն եղած են հնչակեաններու և Դաշնակցութեան ակումբները։ Հոնտեղ ծանօթացած եմ Շահմուրատեանին (Արմենակ)։ Այն ատեն անանկ կուսակցական խտրութիւններ չունէինք։ Ամէնքն ալ մէկ ընտանիքի պէս ազգային ապրումներ կ'ունենայինք։ Այն ատեն քահանան Վռամշապուհ անունով լաւ քահանայ մըն էր։ Յետոյ, չորապսզ քահանայ կ'ըսէին, կեսարիոյ գիւղերէն բարի քահանայ մը եկաւ՝ Սահակեան, Եդուարդ Սահակեանին պապան կ'ըլլար։*

Այն ատեններն եկեղեցին միասին էր։ Խոճասարեան Հայկ էֆենտին կար, Նիկողոսեան... ասոնք Պոլսոյ մէջ ուսուցիչ եղած էին։ Տիկին Խոճասարեանը 27-րդ փողոցը հայերէն դաս կու տար։ Ազգային ոգի կար և բոլորն ալ աղքատ, հազիւ կ'ապրուէին...։ Ամէն բան այնքա՜ն աժան էր և ժողովուրդը ուրախ և երջանիկ էր։ Մի՛չտ հայրենիքի համար աչխատանքներ կը տանէին։ Արտասահմանի գաղութներուն համար դրամներ կը հաւաքէին։

Վերջը բաժանումներ ունեցանք եկեղեցիի. Դուրեանի սպանութիւնը եղաւ։

Հ.– Աւելի մանրամասնօրէն կրնա՞ք խօսիլ այդ մասին։

Պ.– *Ս. Խաչ եկեղեցին բացուեցաւ 19... Դանիէլեաններըն, Վահան Քիւրքճեան, Արտաւազդ Գույումճեան։ Ասոնք ատենապետները եղան Ս. Խաչ եկեղեցիին։ Անկէ ետք ունեցանք 30-րդ փողոցի մեր ռամկավարներու եկեղեցին։*

Ժողովուրդն այն ատեն սկսաւ երկուքի բաժնուիլ։

Տիքիճեան և այլն... նաւով Պոսթոն կ'երթայինք։ 23-րդ փողոցէն և First Avenue*-էն իրիկունը կ'առնէինք նաւը, կը նստէինք և յաջորդ առտու Պոսթոն կ'ըլլայինք։*

Այնքա՜ն հաճելի էին այդ օրերը... Խոճասարեանը, Տիքիճեանը, Տիկին Նուարդը, Մոցիկեանը, որ հոգաբարձու էր 30-րդ եկեղեցիին մէջ։ Վերջէն Սիրանոյշ Խաչունին եկաւ Ամերիկա, Տիկին Նիկողոսեանը՝ Ազաւնին, սկսան եկեղեցիէն ներս աչխատիլ։ Ինտո՞ր ըսեմ. ընտանիք մըն էինք, իրարու դուրգուրացող, հազուագիւտ երեւոյթով ու ազգային ոգիով։ Ինչ ընելնին չէին գիտեր... չկայի՞ն, կը հնարէին։

Հ.- Զօրավար Անդրանիկի Նիւ Եորք այցելութեան օրերէն ի՞նչ կը յիշէք:

Պ.- *Յետոյ, ժամանակ մը ետք, եկաւ Զօրավար Անդրանիկը։ Դիմաւորելու գացինք և ի՛նչ ժողովուրդ։ Գացինք նաւէն հանեցինք գինք։ Հայկազ անունով ազգական մը ունէր և հոն մնաց։ Անկէ վերջը Մայամի գնաց և Պէյլերեաններուն հիւրը եղաւ։ Փողոցի մը անունը Զօրավար Անդրանիկ կոչուեցաւ։*

Ապա Զօրավարը գնաց Քալիֆորնիա, բաւական ատեն հոն ապրեցաւ։

Հ.- Գիտեմ որ Գարեգին Յովսէփեանցի մասին յիշատակներ ունիք: Կրնա՞ք քանի մը հատ ներկայացնել:

Պ.- *1932-33-ին Գարեգին Յովսէփեանցը Ամերիկա եկաւ և աչխուժութիւն մը սկսաւ մեր ժողովուրդի կեանքէն ներս։ Կազմակերպուեցանք և աչխատեցանք գինքը հոս պահել։ Երախաներով ու մեծերով քուէ հաւաքեցինք որ հոս մնար։ Ու այսպիսով Ամերիկայի լիազօր ընտրուեցաւ ու ապա՝ առաջնորդ Ամերիկայի հայոց։*

Գարեգին Սրբազանը եռուզեռ մը ստեղծեց մեր թեմէն ներս։ Օժանդակ մարմին մը կազմեց։ Այն ատեն 21-րդ փողոցին և հինգերորդ պողոտային վրայ առաջնորդարան մը ունէինք։ Պզիկ սենեակ մը, այսպէս. Վահան Քաջունին էր քարտուղարը։ Սկիզբը Տիկին Քէօլէեանին տունը հաւաքուեցանք տիկնանց օժանդակ մարմինը կազմելու։ Տիկիններ Նիկողոսեան, Եաղլեան, Խոճասարեան, Սոֆի Թովմասեան, Վերժին Էքսէրճեան, Պալաքեան, ես ու բաւական ուրիչներ։ Հիմա անունները չեմ յիշեր։ Սկսանք մշակոյթին ուժ տալ նախ։ Սկիզբը, հայկական տարազներով տողանգ մը ըրինք Հոկտեմբերին, մշակոյթի ամսուան առթիւ, Նիւ Եորքի Town Hall*-ին մէջ։ Գարեգին Յովսէփեանց Սրբազանը երջանիկ էր։ Ան չինարար եպիսկոպոս էր։ Ապա յանձնախումբ մը կազմեցինք «Անոյշ» օփերան ներկայացնելու համար, մասնակցութեամբ Մարօ Գազանճեան երգչուհիին։ Տեսնէիր այդ ժողովուրդը, հարիւրներով եկան տեսնելու։ Այն ատեն երկու տոլար էր մուտքը։*

Գարեգին Սրբազանի ատեն այնքա՜ն հաճելի օրեր ունեցանք։ Ան ժողո-վուրդը քով քովի բերել կու տար։

Ժողովներ կը գումարէր Սրբազանը Կիւլպենկեաններուն օֆիսը։ Ան այդ օրերուն Տատուրեաններուն տունը կը մնար։ Անոնք ալ, քիչ մը հին գլուխ մարդիկ, ամէն բանի մասին կ՚ուզէին հետաքրքրուիլ, ինքն ալ չէր ուզեր որ ամէն բան գիտնան։ Մեզի կու գար, որովհետեւ Յովհաննէս Աւագեանը դրացիս էր. միշտ միասին կ՚ըլլայինք։ Ժամանակ մըն ալ իմ տունս մնաց։ Բայց գինք միշտ տանող-բերողը ամուսինս էր։ Ուր որ երթայինք, միասին կ՚երթայինք։ Ընտանիք մը կազմուած էր այսպիսով։

Գարեգին Յովսէփեանցը անգամ մը համալսարան գնաց, ես ալ տկար անգլերէնով թարգման եղայ։ Ան գունաւոր ապակիներու ուսումնասիրու-թիւն կ՚ուզէր ընել։ Զինք չա՛տ կը յարգէին հոն։

Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմը չատ ցնցեց գինք։ Յովհաննէս Պապէսեանը կը ճանչնա՞ք. ան քարտէս գծող էր։ Օր մը առաջնորդարան էի, այս մարդը ներս մտաւ ու ըսաւ Գարեգին Սրբազանը տեսնելու եկած եմ։ Հրաւիրեցի տունս բարեկամական հաւաքոյթի։ Լուր առինք որ Էջմիածնի մէջ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը վախճանած է և մանուկները թաղած են գինք... Է՛ Յակոբ, տղա՛ս, կը մոռնամ կոր...։

Հ.– Բարեգործականը այդ օրերուն ի՞նչ վիճակ ունէր:

Պ.– *Շատ անդամ չունէր, ոչ ալ աչխուժութիւն. բայց մաքուր դասակարգ մը կար։ Հայկական ոգիով կու գային քով քովի, մէկ փեղին հարիւրի կը բաժնէին որ օգնեն արտասահմանի ժողովուրդին։ Այն ատեն կազմուեցաւ յանձնախումբ մը Տիկին Գարակէօզեանէ, Տիկին Թաւչանճեանէ, Տիկին Գազանճեանէ, Տիկին Պալեօզեանէ։ Շնորհալի տիկիններ բոլորն ալ, քով քովի եկան և կազմուեցաւ տիկնանց Բարեգործականի կեդրոնական յանձնաժողովը։ Մտերմիկ չրջանակի մէջ կիները սկսան եռուզեռի մը։ Անդամները չատցան։ Դասախօսական ժողովներ սկսանք ունենալ, գրական հանդիպումներ՝ բոլորն ալ եկեղեցիէն ներս։ Տիկին Վերժին Պալաքեան և ուրիշներ չատ մեծ դեր խաղցան։ Տոքթ. Պալաքեանն ու Տոքթ. Էքսէրճեանը մօտէն կը հետաքրքրուէին։ Անոնք մտաւորական դասակարգ մը հաւաքեցին։ Զապէլ Արամը նաև պէտք չէ մոռնանք։*

Հ.– Իսկ Թէքէեանի օժանդակը ինչպէ՞ս կազմուեցաւ:

Պ.– *Թէքէեանը չա՛տ վերջը կազմուեցաւ։ Այն ատեն ռամկավարները մեծ ուժ ունէին։ Բայց Թէքէեան անունը միշտ մեր մէջ կ՚ապրէր։ Ամէն դասախօսութեան մէջ միշտ Թէքէեան բանաստեղծը կը յիշուէր։*

Ռամկավարներն ու հնչակեանները զօրաւոր էին ու լա՛ւ։

Ռամկավարներուն մէջ Տիրատուր Տիքիճեանը, Հապէչ մը կար, յաւիտենական երեսփոխան կ՚ըսէինք իրեն, Երեմեան, Պոսթոնէն կու գար, Ծոցիկեանը կար, Տոքթ. Յովսէփեանը. այն ատեններըը 23-րդ փողոցը կը նատէին։ Բենիամինը, Սուրէնը, Մալխասեանը կար։ Ասոնք վերջէն սկսան «Նոր Գիր»ը հրատարակել։ Հետերնիս էր նաև մեր Յակոբը (Աստուրեան), բայց Յովհաննէս Աւագեանը գլխաւոր մղիչներէն էր։ Անիկա կուսակցութեան չէր պատկաներ, բայց մի՛չտ հրահանգ կու տար... անոր գաղափարը կ՚առնէին։ Հոս էր նաև Անդրանիկ Անդրէասեանը, ժամանակ մը Ալէքը (Գըլըճեան) հոս էր և վերջէն գնաց Գալիֆորնիա։ Շմաւոն մը, Ճան Քէչիչեան մը կային, ռամկավարներ էին։

Հ.- Վերադառնանք Գարեգին Յովսէփեանցին: Ինչպիսի՞ նկարագրի տէր եկեղեցական էր ան:

Պ.- *Պատերազմի մէջ էինք։ Դերենիկ Սրբազանը (Փոլատեան) Ֆորտհըմ համալսարան կ՚երթար։ Օր մը ըսաւ. «Է՛, Սրբազան, ձեզի բան մը պիտի ըսեմ, բայց պիտի բարկանաք»։ «Է՛, ի՞նչ է ըսելիքդ, տղա՛»։ Դերենիկը աւելցուց. «Ամէն ուսանող աղջիկ մը կ՚առնէ համալսարանէն դուրս կը հանէ և իմ վրաս կը խնդան, ըսելով որ ես աղջիկ չունիմ»։ «Կորի՛ր այստեղէն», ըսաւ։*

Յովսէփեանցը գրպարտեցին, ըսելով որ գերմանացի նացի է։ Յառաջդիմականները ըրին։ Այն ատեն Պատրիկին (Սէլեան) մեղքը առին։ Բայց Պատրիկը երբեք լուր չունէր...։ Ամերիկայէն ան պիտի մեկնէր Անթիլիաս երթալու. դժուարութիւն կ՚ունենար։ Տեղ չէին կրնար գտնել նաւերու մէջ։ Վերջէն, Նազարէթ Պարսամեան անունով բարեկամ մը ունէի, անոր դիմեցի։ Յովսէփեանցը Պէյրութ կաթողիկոս ընտրուելու տակաւին չգացած, Գարեգին Տրապիզոնցին նամակ մը գրած էր իրեն. «Սիրելի Գարեգին, իմ պաշտօնս դուն առիր... ինծի անարդարութիւն ըրիր»։ Այդ նամակը իմ մօտս մնացեր էր։ Մեր տունը մոռցեր էր ատիկա։

Հա՛...

Նազարէթին խնդրեցի որ բան մը ընէ։ Մարկոսեան մը կար. Նազարէթը անոր դիմեց։ Նազարէթը դեռ կ՚ապրի, Մայամի է։ Ասիկա, հակառակ պատերազմին, ճամբորդութիւնը կարգադրեց։ Վահանը քարտուղար էր այն ատեն. բարձին տակ պահեր էր թուղթերը, որ չերթայ...։ Գարեգին կաթողիկոսը այնքա՛ն յուզուած, այնքա՛ն տխուր էր։ Պէյրութէն նամակ կու գար որ ինչո՞ւ կ՚ուշանար իր գալը։ Վերջապէս Մարկոսեանին միջոցով, հաճընցի էր, Ուաչինկթըն Տի. Սի.ի մէջ, կառավարութեան մէջ բարեկամներ ունէր, հրամանը եկաւ իր ճամբորդութեան։

Իր ճամբորդութենէն առաջ, Տատուրեաններուն տունը հանդիպեցանք, ողջերթի սեղան մը դրինք Աղաւնին ու ես քանի մը հոգիներով։

Կատակ չատ կը սիրէր Գարեգին Կաթողիկոսը։ Աղաւնին ըսաւ. «Վեհափառ, երբ որ երթաս, մենք ի՞նչ պիտի ընենք քեզի գանք նէ... այն ատեն մեզ պիտի չընդունիք. կ՚ուզենք գալ վիզդ փաթթուիլ...»։ Գարեգին Վեհափառը ըսաւ. «Էլի հիմակուընէ համբուրուեցէք տէ լմննանք...»։ Այսպէս կատակներ կ՚ընէինք իր հետ։

Յաջորդ օրը Southferry *եկանք* cruise*-ներու տեղը։ Վեհափառը Խորէնին հետ օթոմոպիլով բերինք։ Դերենիկ Սրբազանը այն ատեն վարդապետ էր։ Պզտիկ նաւակի մը մէջ դրինք... յուզուած էինք։ Հոն էին Վահան Քաջունին, կինը, Տատուրեաննները։ Երեք-չորս ընտանիք միայն, որովհետեւ արգիլուած գօտի էին այդ տեղերը։ Ամերիկացի միսիոնարներ ալ կային։ Հիմա կու լանք մենք, կը համբուրուինք, բարի ճանապարհ կը մաղթենք։ Ասիկա ձեռքերը վեր առաւ, «Տէր իմ», ըսաւ, «մեր պահապանն ես. ապահով պիտի երթամ, մի՛ լաք»։ Դերենիկն ալ հետը գնաց ու ըսաւ. «Ետ կ՚ուզեմ դառնալ»։*

Մինչեւ Լիզպոն գացին։ Միսիոնարները ըսին որ իրենք գինք կը պահեն։ Լիզպոնէն գերեզմանատուն գացեր էր։ Գուչնայեանին տղան Առաջին Պատերազմին մահացաւ ճակատին վրայ։ Վեհափառը անոր գերեզմանը գացեր է եւ նամակ մը գրած էր ինծի. «Երուանդուհի, Գուչնայեանին ըսէք որ տղուն գերեզմանը այցելեցի եւ աղօթեցի»։

Գնաց, Պէյրութ հասաւ։ Առաջին նամակը ստացայ՝ այսինչ օրը օծումին պիտի երթամ...։ Երկար բարակ նամակ մը։ «Քու չինած քօղդ, հարսանիքի պէս, պիտի դնեմ»։ Իրեն հետ գացի ժանեակները առի... ես ալ «վիքթորի» դրի ժանեակին վրայ։ Անանկ որ այդ օրը իրեն հետ ապրեցայ կաթողիկոսական օծումը։ Բարեկամներով քով քովի եկանք նո՛յն ժամուն որ օծումը պիտի ըլլար։ Յուզիչ էր։

Գիտե՛ս, Գարեգին Կաթողիկոսը մի՛չտ մեր մէջ կ՚ապրի։ Ջեմ մոռնար։

Հ.– Բաւական հայրենասիրական գործ տեսաք Հայաստանէն առաջին այցելուներուն նկատմամբ**:** Ձեւով մը աղուոր մայրիկ եղաք անոնց**:**

Պ.– *Նախ Մարոն (Մարգարեան) բերինք։ 1969-ին էր։ Երբ առաջին անգամ Երեւան գացի 1958-ին, Տարմարին (Մարտիրոսեան) հետ, որ լաւ ռամկավար էր, ըսաւ որ Մարօ Մարգարեան մը կայ, կ՚ուզեմ որ ծանօթանաս։ Մարոն եկաւ, խեղճ ու կրակ, կ՚ամչնայ...։ Վերադառնալէս ետք Մարոյին հրաւէր ղրկեցի. այդ օրերուն դժուար էր։ Մարգարեան անունով ծանօթ մը ունէինք Պոսթոն և եղբայրը գտանք ըսելով հրաւէրը ընդունուեցաւ։ Անանկով յաջողցուցինք Մարոյին գալը։ Երեք ամիս մնաց։ Ամէն կողմ գինք յարգեցինք։ Համազասպեանը ըսաւ. «Երուանդուհի, չատ բան կը պարտինք քեզի։ Առաջին հայ գրագիտուհին Ամերիկա տարիր և հիւրասիրեցիր»։ Այն ատեն Սիլվա Կապուտիկեանը նեղուեցաւ որ Մարոն իրմէ առաջ բերի...։ Ես*

ալ ըսի. «Եթէ ուզէիր, քեզ ալ կը բերէի»: Մարոյէն եռք սկսան կամաց կամաց գալ: Փաւէլ Լիսիցեանը եկաւ, Զարուհի Տոլուխանեանը եկաւ... գրեթէ բոլորը եկան:

Հ.– Գիտեմ որ Պէյրութ ալ այցելած էք: Ի՞նչ տպաւորութիւններ կրած էք:

Պ.– 1955-ին Պէյրութ էի: Պոլիս առևտուրի գործով գացեր էի: Փիրան-եաններուն հետ Պէյրութ անցայ: Ինծի համար փոքր Հայաստան էր: Նոյնիսկ արաբ տղաները հայերէն կը խօսէին այն ատեններուն: Այն ատեն բաժա-նումները պատահած էին: Խադ Սրբազանը տեսայ: Դարուհի Յակոբեան վարժարանի չրջանաւարտներու հանդէսին գացի: Թէքէեան վարժարանի չրջանաւարտներու հանդէսին գացի և հոն ծանօթացայ Թովմասեաններուն և ռամկավար ուրիշ ազգայիններու: «Զարթօնք»ի խմբագիր Գերսամ Ահա-րոնեանին այցելեցի. իր՛նչ լաւ ու ազնիւ մարդ էր:

Յետոյ Խադ Սրբազանին հետը խնդիր ունեցայ: Գարեգին Կաթողիկոսին դամբարանը գացի, Անթիլիաս: Առաջին անգամ Դերենիկ Սրբազանին հետ խնդիր ունեցայ: Դրամ տուի որ ծաղիկ դնեն Վեհափառին չիրիմին վրայ: Պզտիկ բան մը դրած էին...: «Ծաղիկին տեղը, փոխան ծաղիկի դրամը կաթողիկոսարանին նուիրած եմ» (արդարացաւ): Խադին ըսի, ան ալ հաստ ձայնով «պատահակա՛ն է» ըսաւ:

Հ.– Նիւ Եորքի դէմքերէն Փոլատեանին հետ ուրկէ՞ սկսաւ ձեր ծանօ-թութիւնը:

Պ.– *Անդրանիկին հետ՝ Բարեգործականէն*, Fifth Avenue-էն սկսեալ: *Անի-կա Պոսթոն էր առաջ, վերջը Ֆրեզնօ (գնաց), վերջը Բարեգործական եկաւ: «Նոր Գիր»ի տղաներուն մօտ եղած եմ: Յետոյ՝ «Նոր Գիր»ի տղաները և Թէքէեան Մշակութային Միութիւնը նոյնն են ինծի համար, տարբերութիւն չունին: Փոլատեանը մեր մտաւորականներուն մէջ հիմա լուրջ, ընտիր, լաւագոյններէն մէկն է: Շիտակ խօսող՝ խարդախութիւն չի գիտեր: Մաքուր հոգի ունի, կամեցող է: Ինծի համար Անդրանիկը պաչտելի է, որովհետև երբեք սուտ չի խօսիր: Ուղիղ կը խօսի ու բարեկամութիւնը պահող է: Ազգասէր է. ազգը իր հոգին է: Բարեգործականը իրեն համար պաչտամունք եղած է: Շատ կը ցաւիմ որ հիմա Բարեգործականը վար կ'երթայ: Ես որ հիներէն մէկն եմ, կը ցաւիմ, սիրտս կ'արիւնի հիմա: Ինչո՞ւ դրամին զոհ պիտի երթաք: Դրա՞մը պէտք է խօսեցնէ, թէ ոչ ազգը պէտք է պաչտպանէք:*

Հ.– Ամերիկահայ կեանքը ինչքանո՞վ փոխուած կը գտնէք այս օրերուն, զայն բաղդատելով անցեալին հետ:

Պ.– *Հիմա թագաւորութիւն է: Ինտո՞ր ըսեմ. մշակոյթը հարստացաւ, նոր*

սերունդը աւելի զարգացած է։ Դուրսէն եկողները աւելի հայեցի են։ Կուսակցութիւնները զօրացան։ Անոնք մեծ դեր կատարեցին գաղութէն ներս՝ նոր առաջնորդարան, նոր եկեղեցիներ... ասոնք բոլոր մեծ դեր խաղացին։

Պէտք է ըսենք որ «Նոր Գիր»ի տղաներուն ու մանաւանդ Բենիամինին չատ բան կը պարտինք։ Սուրէնը, Աւագեանն ալ անոր ուժ տուին։

Հ.– Առաջ կ'ըլլային մշակութային ձեռնարկներ, որոնք այսօր չեն կատարուիր:

Պ.– *Ներկայացում կու տային։ Շանօթ դէմքեր էին՝ Զարիֆեան, Աբելեան, Սիւրապեան։ Առաջին «Օթելլօ»ն խաղացին 1923–ին։ Աբելեանը «Հին Աստուածներ»ը խաղաց, և Ռուբէն Մամուլեանին մայրը, հայրը՝ Զաքարիան, մեծ դեր կը խաղային։ Նշանաւոր Քաուչը, Ահարոնեանին տղան կար։ Այն ատեն մենք խտրութիւն չունէինք Դաշնակցութեան նկատմամբ։ Անոնք ալ չատ դերեր խաղացին։ Ռուսահայեր կային... Դանիէլեանը։ Շուչիկը, քանի մը տիկիններ, Զարիֆեանը չնորհալի կին էր, Սիրանոյշ Քալուսին, դերակատարներէն՝ Արշալոյս Գուլումճեանը մէջերնին էր, Զապէլ Արամը։*

Հ.– Ձեր հին բարեկամներէն շատեր գացին: Առանձին չէ՞ք զգար հիմա:

Պ.– *Հին ծանօթներէն մնացած են տիկին Ուռեանը, Զարուհի Գազանճեանը, Ճուլիէթ Իփեքճեանը։ Ասոնք Բարեգործականի տիկնանց միութենէն են։ Եկեղեցական օժանդակէն գրեթէ մարդ չմնաց հիներէն։*

Ազգայիններէն Սուրէնը կայ, ան ալ հիւանդանոցն է խեղճը։ Տատուրը կայ։ Առաջ Ս. Խաչ եկեղեցին չատ զօրաւոր էր։ Անոնք չատ մեծ դեր խաղացին։ Ամբողջ ժողովուրդը հոն կ'երթար։

Այն ատեն լաւ դասակարգ մը կար։ Հիմա այդ դասակարգը չմնաց։ Հիմա եկեղեցի երբ երթաք, նոր եկողներու մէջ կորսուած կը զգաք։ Անծանօթ դէմքեր են բոլորը։

Գիտե՞ս, այն ատեն dignity *մը կար։ Անցեալները երբ Պոսթոն գացի, աւելի տարբեր դասակարգ մը եկած էր։ Նիւ Եորքի մեր եկեղեցին եկողներուն հետ չեմ կրնար հաչտուիլ։ Ամէն կողմէ եկած են... կարծես գաւառներէն եկած են։ Անանկ կը զգամ։*

Հ.– Մամբրէ, Սիոն, Թորգոմ առաջնորդներուն մասին ի՞նչ է ձեր կարծիքը:

Պ.– *Կը յարգեմ Թորգոմ Սրբազանը։ Լաւ գործեր կատարեց։ Լաւ դեր կատարեց։ Մայր տաճարի չինութեան գաղափարը Գարեգին Յովսէփեանցինն էր։ Սիոնն ու Մամբրէն էին իրագործողները։ Մամբրէ Սրբազանը համեստ սակայն հպարտ մարդ էր։ Մաքրութիւն մը ունէր, աղայութիւն մը ունէր։*

Ինտո՞ր ըսեմ։ Կղերականի հով մը ունէր։ Կը յարգուէր, կը սիրուէր։ Ամէնուն օգնող էր։ Ձեռքի տակէ, չունեցածէն կու տար նոր սերունդին։

Սիոն Սրբազանը դրամամոլ էր։ Լա՛ւ հայ կրնայ ըլլալ, բայց ոևէ երիտասարդի չօգնեց Սիոնը։

Իսկ Թորգոմ Սրբազանը չատ լաւ դեր կը կատարէ։ Քանի որ մեր եկեղեցիներու տէրերն են, եթէ առաջնորդները երիտասարդները չբռնեն՝ կը կորսուինք։ Այս առումով կը հիանամ Ուռթըրթաունի եկեղեցիին, որ երիտասարդներ կը հաւաքէ, իրարու քով կը բերէ։ Նիւ Եորքի մէջ, դժբախտաբար, ամբողջ ծերակուտականները (եկեղեցի) կ՚երթան. երիտասարդ չկայ։

Ցետոյ Սիմոնեան Վարդապետը չինարար եղած է։ Գաղթականներուն ձեռքի տակէ օգնած է։ Ընտանեկան անմիաբանութիւն ունեցող զոյգերուն խրատած ու քով քովի բերած է։ Շատ գաղտնապահ էր, ցուցամոլութիւն չունէր։ Կարապետ Սրբազան (Կարապետեան) մը ունէինք, տերվիչ մարդ էր։ Գուսան Սրբազանին եղբայրը կ՚ըլլար։

Հ.- Բողոքականները ինչպէ՞ս էին:

Պ.- *Բողոքականները այն ատեն աւելի զօրաւոր էին։ Անոնք տարբեր դասակարգ մը կը կազմէին։ Մեզի չէին մօտենար։ Գարեգին Յովսէփեանցի օրով բաւական խնդիրներ ունեցանք անոնց հետ։ Պելլիկեանը այդ օրերուն միչտ կը գանգատէր մեր սրբազանէն։*

Արմինէին պապան՝ Տիրատուր Տիքիճեանը, սակայն, gentleman *էր։ Տիկին Նուարդը նոյնպէս չնորհալի կին մըն էր։ Լա՛ւ բարեկամուհիներ եղած ենք։ Արմինէն պզտիկ աղջիկն էր, անուշիկ... այդ հոգիով մեծցաւ։ Տղային մասին գաղափար չունիմ, բայց Արմինէն հայկական ոգիով մեծցաւ։*

Հ.- Նկատի ունենալով ձեր երկարատև յարաբերութիւնը Գարեգին Յովսէփեանցին հետ, կ՚արժէ անոր կեանքէն փոքր դրուագներ իմանալ:

Պ.- *Գարեգին Կաթողիկոսին հետ ամէն Տաղաւարի միասին կ՚ըլլայինք Թաթոսեանը, Տատուրեանները, Եղիա Դաւիթեանը և մենք։ Ամէն տարի ամէն Տաղաւարի մեզմէ մէկուն տունը կը հաւաքուէինք։*

Անոր կատակները անմոռանալի են։ Մաքուր մարդ էր։ Տիրայրին հետ միչտ խնդիրներ կ՚ունենար, բայց Տիրայր Սրբազանին չատ օգտակար եղաւ։ Իր չաբաթականը այն ատեն 22 տոլար դարձած էր. ատոր կէսը Տիրայր Սրբազանին կու տար։ Տիրայրը «թեմպէլ» էր, ամէն տեղ չէր երթար։ Հպարտ էր Արմենակ Շահմուրատեանին պէս։ Շահմուրատեանին հետ մտերիմ էր, գրեթէ միչտ միասին կ՚ըլլային։

Գարեգին Կաթողիկոսին հոգին բարձր էր։ Երբ քաղաք իջնելու ըլլայինք, մեր տունին առջևէն պըս կ՚առնէինք. չէր ձգեր որ հինգ սենթը ես վճարեմ։

«Ես,– կ՚ըսէր,– այր մարդ եմ, դուն իգական սեռին կը պատկանիս։ Ինծի համար անպատուութիւն է որ դուն վճարես»։

Սիոնը այդպէս չէր։ Կը սպասէր որ ես վճարէի։ Սիոնին օր մը ըսի. «Գարեգին Սրբազանը քեզի պէս չէր»։

Հ.– Վստահ եմ որ Ալեք Մանուկեանն ալ կը ճանչնայիք:

Պ.– *Ժամանակին իրարու հետ ահագին յարաբերութիւն ունեցած ենք։ Մարիին ամուսնացած օրէն կը ճանչնամ։ Մեր Պատրիկ աղա Սէլեանը դասաւորած էր ամուսնութիւնը։ Առաջ Ֆրնեքթիքըթ կ՚ապրէին և միշտ Նիւ Եորք կ՚երթային։ Մարիին եղբայրը մեզի մտերիմ բարեկամ էր։ Կեսարացի էր. իրար կը ճանչնայինք։ Մարին, անշուշտ, Իզմիր մեծցած է։ Պրիճփորթէն ետքը Նիւ Եորք եկան և պատերազմի ատենը Տիթրոյթ մեկնեցան։ Տեմիրճեաններուն հետ ընկեր էին անոնք։ Այդ «ֆոսէթ»ը (ծորակ) Գառնիկ Տեմիրճեանին «փաթենթ»ն էր։ Ասիկա ձեռքէն ինտո՞ր առաւ նէ... իրարու հետ խնդիր ունեցան։*

Տատուրեանները հագուստի գործ կ՚ընէին Canal Street*–ի վրայ։ Պատերազմի ընթացքին, Բիւզանդ Փիրանեանը Քլիվլենտ գնաց։ Զինուորական* blanket *կ՚առնէր, այդ* blanket*–ը մկրատով կը կտրէին, կը կարէին...։ Բռնուեցան։ Բիւզանդը բանտ գնաց։ Ցետոյ եկան մեր տունը, որպէսզի Գարեգին Սրբազանը վկայութիւն տայ։ Սրբազանը վկայութեան գնաց և վերադարձին, յաջորդ օրը, իրեն հագուստ մը ղրկեցին։ «Էլի ասոնք ինծի չրախ հանեցին։ Ես սուտ վկայ եղայ... և այս չորը ինծի ղրկեցին», կ՚ըսէր, կը խնդայինք։*

Բիւզանդը քաղաքացի չէր այն ատեն. չաբաթը անգամ մը ոստիկանատուն կը ներկայանար։

Հ.– Անցնինք ազգային այլ դէմքերու: Ի՞նչ կը մտածէք հայր ու որդի Մագսուտեան քահանաներուն մասին:

Պ.– *Տէր Բաբգէնը ամուսինիս՝ Խորէնին պարագաները՝ Պաղչէճեանները Տարսոնէն գիտէ։ Հինէն ի վեր, Ատանայէն բարեկամներ եղեր են ու հոս ընտանիքի պէս եղած ենք։ Ամերիկայի ընտիր քահանաներէն մէկը եղած է Մագսուտեանը. սիրուա՛ծ մէկը, չինարար մէկը։ Նոյնպէս իր երէցկինը՝ Ազատուհին, պաչտելի էր ինծի համար և օգնող էր իր ամուսինին, զաւակներուն։ Նուիրուած մայր էր և չատ ազգասէր։ Ցետոյ քեզի սա ալ ըսեմ։ Թումայեան քահանան Մագսուտեան քահանային անարդարութիւն ըրաւ։ Պէտք չէ մոռնանք որ Տէր Բաբգէնին չնորհիւ Ամերիկա եկան անոնք։ Շատ սխալած են անոնք։*

Գրիգորն ալ իր այստեղ ուսանողութեան օերէն կը ճանչնամ։ Բարի կամեցող, խելացի, չա՛տ տառապանքներ ունեցաւ Գրիգորը։ Մարդու չէր

գանգատեր. ես լուր չունէի. երէցկինը պատմած էր ինծի։ Ի՛նչ դժուարու-թիւններով առաջ գնաց ան։ Եուսուֆեանին տունը կը մնար որպէս վարձա-կալ։ Զարչարանքով ուսումը աւարտած է։ Կը խոնարհիմ Գրիգորին առջեւ։ Իմաստուն էր։ Միասին Հայաստան գտնուած ենք Փրոֆ. Բարսեղեանին, կրէյսին հետ։ Շատ լաւ ժամանակ անցուցինք։ Անահիտ Սահինեանը բոլոր վանքերը տարաւ գինք։ Լեւոնը (Քեչիչեան) հետերնիս էր քանի մը անգամ։ Գրիգորը հաւատացեալ քահանայ մըն է հիմա։ Կարծես թէ սուրբ է...։ Գրիգորին մասին պատմելիք չատ բան կայ. դուք ինձմէ աւելի լաւ գիտէք։

Հ.– Վավա Խաչատուրեանն ինչպէ՞ս էր:

Պ.– *Օ՛, Վավային մասին...։ Վավան լաւ բաներ ալ ունէր, բայց սոսկալի ցուցամոլ էր։ Ողորմած հոգի Սարգիսը (ամուսինը) չգտնուած մարդ էր։ Եկած օրերէն բարեկամներ եղած ենք։ Աւագեանին կ'երթայինկու գայինկ, մեզի կու գայինկ, փիքնիքի կ'երթայինք։ Կախարդիչ էր Վավան, գրաւել գիտէր։ Ջեռնարկներ կ'ունենայինք, կու գար սրահ. «Է՛, ինծի համար տոմսակ կա՞յ»։ Կը պատասխանէինք. «Ոչ, չկայ»։ «Զարմանալի է», կ'ըսէր։ Ուր որ աղա կար, «բարև» ըսելով անոնց կը մօտենար. «Տոմսակս մոռցեր եմ»։ Անոնք ալ տոմսակ կը գնէին իրեն։ Ուրախ եմ որ ազգին դրամը առաւ ազգին տուաւ։*

Հ.– Գավուքճեաններուն և տիկին Զարուհի Գալեմքեարեանին մասին ալ կ'ուզենք իմանալ:

Պ.– *Գավուքճեանը (Հայկ) աղա մարդ էր։ Տուող մարդ էր, կամեցող էր։ Ազգասիրութիւնը կը պարտէր Ալիսին, չիտակ ըսեմ քեզի։ Ալիսը գինք միացուց Ազգային Հիւանդանոցին, Պոլսահայ Միութեան։ Այդպիսով իր մէջ ազգային ոգին զարգացաւ և եղաւ մեծ բարերար։ Բայց բնութիւն մը ունէին։ Օրինակ, Բարեգործականի անդամ էր, բայց տուրքը չէր վճարեր, անոնք ալ չէին ուզեր։ Գալեմքեարեանն ալ այդպէս էր։ Մեր միւս կին գրողները՝ Պալաքեան, Էքսերճեան, տարբեր էին. ճչդապահ, խօսքերնին յարգող։ Անոնք նաև մեր մամուլին կ'օգնէին։*

Այս տիկին Գալեմքեարեանը ամբարտաւան էր։

Տոքթ. Նագգաչեան մը ունէինք (հա՛, հիներէն, ա՛ն ալ ռամկավար էր... քիչ առաջ մոռցայ անունը տալ)։ Վերջ ի վերջոյ Տոքթ. Նագգաչեանին հետ աւրուեցաւ տիկին Գալեմքեարեանը։ Դուրեանին բարեկամն էր...։

Զարուհին որպէս բանաստեղծուհի կը յարգէին։ Երբեմն կը զարմանամ, գիտէ՞ք։ Տիկին Գալեմքեարեանը անակ մե՛ծ բանաստեղծուհի մը չէ։ Ես քանի մը պոլսահայ կիներ կը ճանչնամ, գրողներ կը ճանչնամ։ Անոնց հետ տիկին Գալեմքեարեանը չես կրնար բաղդատել։

Հ.– Հրաչ Երուանդը տեսնելու պատեհութիւն ունեցա՞ծ էք:

Պ.– *Այո։* Gentleman *մարդ էր։ Հիներէ՛ն։ Այո, Ա. Նազարը, Տոքթ. Ծովիկեանը, Տիքիճեանը ամբողջ* group *մըն էին, քով քովի կու գային։ Անոնց հոգին նուիրուած էր ազգին ցաւերուն։ Նաև Հերեանը, Տոքթ. Արչակ Տէր Մարկոսեանը ռամկավար ղեկավարներ էին։ Հիմա բոլոր անուննները մոռցեր եմ։*

Հ.– Մեր տիկին Նուարդ Եուսուֆեանին մասին ի՞նչ կ'ըսէք:

Պ.– *Ջինք դուք ինձմէ աւելի լաւ կը ճանչնաք։*

Հ.– Մենք վերջին տարիները ճանչցանք...:

Պ.– *Նուարդին առաջին ամուսինը պատուական մարդ էր, կեսարացի էր։ Ես Ամերիկա եկած եմ* 1921*-ին և առաջին ամուսինին գրատունը՝ կիլիկիա, կ'երթայի գիրք կ'առնէի կարդալու։ Մաքուր ու ազգասէր մարդ էր ու Նուարդին տղան անկէ եղած է։ Հրանդը* 27*-ի վրայ գրատուն ունէր։*

Ինծի համար Նուարդը մեծ արժէք չունի, բայց Թէքէեանին տուաւ ունեցածը։

Հ.– Նիւ Եորքի անցեալ ազգային կեանքէն տուիք դէպքերու և դէմքերու նկարագրականներ, որոնք ծանօթ չեն լայն հանրութեան: Տոքթ. Յովսէփեանի մասին ի՞նչ կ'ըսէք:

Պ.– *Գարեգին կաթողիկոսը Առաջին Պատերազմի ընթացքին Հայաստան հաց է մուրացեր և էջմիածնի մէջ, ձիւներուն տակ, չոր թուրթ կը հաւաքեն և կ'ուտեն եղեր։ Տունէ-տուն գացեր հաց է մուրացեր։ Այնքա՜ն դժուարութիւններ քաշած են անոնք։*

Տոքթ. Յովսէփեանը, նոյն տարիներուն, համաճարակի առեն, Հայաստանի մէջ անքուն մնալով ժողովուրդը փրկած է։ Մեր Մարճիին (Մարճըրի Յովսէփեան) հօրը՝ Տոքթ. Յովսէփեանին չատ բան կը պարտի հայութիւնը։ Երբ ես Հայաստան գացի, կինը՝ Մաքրուհին ալ հոն էր և ըսի բոլորին. «Գիտէ՞ք, Տիկին Յովսէփեանին ամուսինը ձեր պապերը, մամերը փրկած է համաճարակի օրերուն, փրկարար գործ տեսած է»։

Մաքրուհին, այդ տարիքին, դեռ խելքը գլուխն է։ Մէյ մը ան, մէյ մըն ալ Շահան Նաթալիին կինը։ Մաքրուհին lady *է։*

Այս մէկն ալ ըսեմ։ «Կոմիտաս» երգչախումբը Նիւ Եորքի մէջ կազմողը Իսահակ Աբրահամեանը եղած է։ Անոր կը պարտինք։

Հ.– Կ'ըսեն թէ Նիւ Եորքի մէջ պարահանդէսներ կու տաք եղեր, երկուերեք հազար մարդ հաւաքելով:

Պ.- *Ազգային Հիւանդանոցի, Բարեգործականի, ռամկավարներու հետ միասին, բոլորով կը հաւաքուէինք, Դեկտեմբեր ամսուն կ՚ընէինք։ Ուտես-տեղէնի պիւֆէին պատասխանատուն ես եղած եմ։ Անգամ մը ըսին. «Տիկին երուանդուհի, ամենէն չատ հասոյթ դուն կը բերես»։ Խանութ ունէինք, վաճառականներէն, տուներէն բաներ կը հաւաքէինք, կը պատրաստէինք, կը բերէինք ծախելու, որպէսզի միւթիւններուն օգտակար ըլլանք։ Մեր հա-սոյթը այս ծախուած ուտելիքներէն կու գար։*

Ճաչկերոյթները Essex House-*ին մէջ կ՚ունենայինք։ Այն ատեն* Essex House-*ը մեծ անուն ունէր։ Շատ քիչ անգամ* Hotel Pierre *ըրած ենք։ Այն ատեններուն տարբեր* dignity *կար Պոլսահայ Միութենէն ներս։ Հրաշալի խումբ մըն էր։ Ամէն կողմէ կու գայինք։ Տարին մէկ անգամ ատիկա աւանդութիւն էր։ Ետքէն Բարեգործականը սկսաւ պարահանդէս ունենալ։ Տիկին Գարա-կէօզեանը, Թաւչանճեանը, Սաթենիկ Սմսարեանը, Արմինէ Տաղաւարեանը, ամէնքս միասին յանձնախումբ էինք, ճըրգին և մենք՝ Նիւ Եորքը։ Այն ատեն արդէն միայն Բարեգործականի տիկնանց կեդրոնը կար։ Ամէնը երա՛զ է, ցակոբ։*

Հիմա, ես կը սիրեմ Տիկին Այվազեանը։ Շնորհալի կին է։ Ուրախ եմ որ առաջնորդարանին մէջ է հիմա։ Մարին ալ (Պետրոսեան) լաւ է։ Առաջուան հր՛ն հարուստները չկան հիմա։ Նոր հարուստներ եկած են, դասակարգը փոխուած է Նիւ Եորքի մէջ։ Բայց ուրախ եմ որ եռուզեռի մէջ են հիմա։ Դարը փոխուած է, ժողովուրդը, մտայնութիւնները փոխուած են։ Հիներէն, իմ սերունդէս գրեթէ մարդ չմնաց։

Հ.- Իսկ ներէն զո՞վ կը ճանչնաք: Օրինակ, Բարեգործականէն Կիրա-կոսեանը, Հայկենցը կը ճանչնա՞ք:

Պ.- *Շատ մտերմութիւն չունիմ, բայց Հայկենցին հանդէպ յարգանք ունիմ։ Ան* gentleman *է։ Ցեղով, ՀԲՄ-ի մէջ Գալփաքեանը լաւ մարդ էր։ Ազգային ոգիով կեսարացի էր։ Կեսարացիները ազգայնական են, գիտե՞ս։ Հաչխունին գիտեն, բայց ազգին կու տան։*

Նաև Կիրակոսեանը լա՛ւ մարդ էր, նուիրում ունէր։ Անգամ մը Հայաս-տանէն պարի խումբ մը եկած էր, գացինք դիմաւորելու։ Տղաները դրամ չունէին, դեղ կ՚ուզեն առնել։ Կիրակոսեանին դիմեցին։ Ըսաւ. «Բարեգործա-կանէն չեմ կրնար առնել, բայց իմ քսակէս կու տամ»։ 150 տոլար էր, ինչ էր։ Ուրիշներէն ալ առի և այդ տղաներուն տուի։ Երբ Հայաստան գացի, չմոռցան անոնք։

Այդ ատեններ չատ դժուար կացութեան մէջ էին։ Հայաստանէն կու գային, քովերնին դրամ չէր ըլլար։ Ամէն բան որ տեսնէին, առնել կ՚ուզէին։ Հիմա անանկ չէ։

Հ.– Ի՞նչ կը խորհիք Էջմիածնի յաջորդ կաթողիկոսի ընտրութեան մասին:

Պ.– *Ներսէս Արք. Պոզապալեանը չատ կարող սրբազան է: Անանկ մը պատրաստուի որ ան ըլլայ նոր կաթողիկոսը: Այդտեղի ժողովուրդին մտածումը այդ է: Շատ կը սիրեմ զինք: Էջմիածին երթալուս միշտ կ'այցելեմ իրեն: Հոգևոր է:*

Հ.– Արուսետագէտ Փուշմաններըը, Հազարեանը, Շահինեանը ճանչցա՞ծ էք:

Պ.– *Պապանին՝ Յովսէփը, աղուոր մարդ էր: Մայրերնին ալ: Պոլսահայ Միութեան հիմնադիրներէն մէկն ալ անոնք էին: Բայց այստեղի երկու զաւակները՝ բծախնդիր, խեղճ, ուտելու կը վախնան: Անգամ մը բան մը պէտք եղաւ, հեռաճայն ըրի Օննիկ Տէօքմէճիին համար: Ըսի քիչ մը կնոջը օգնեցէք: Ժամանակին բոլորս մօտ բարեկամներ եղած էինք: Հիմա ասոնց ունեցածը ի՞նչ պիտի ըլլայ: Հօրը գործերը... կառավարութե՞ն պիտի երթան:*

Հազարեանը բնաւ մի հարցներ: Անիկա առաջուընէ կտակ ըրաւ, բայց աղջիկը տունը գող մտաւ ըսելով կտակը փոխեց:

Փուշմանի համար կ'ըսեն որ ունեցածնին Հայաստանի պիտի տան: Որքա՞ն իրականութիւն է, չենք գիտեր: Հիմա եղբայրները՝ Արմանտը, միւսը, չատ չեմ տեսներ:

Շահինեաններըը աղուոր ընտանիք են: Ցառաջդիմական էին: Անդրանիկին հօր և մօր հետ դրացի եղած ենք, միշտ միասին եղած ենք: Անոնք աւելի Հայաստանի համար կ'աչխատէին: Եղբայրը՝ Ձորճը, աղուոր տղայ էր, ռամկավար էր:

Հ.– «Սասունցի Դաւիթ» հանգանակութեան մասին քանի մը խօսք:

Պ.– *Գարեգին Կաթողիկոսը դեռ հոս էր: Մենք այն առենուընէ դրամ կը հաւաքէինք «Սասունցի Դաւիթ» թանկերուն համար: Մենք այդ օրերուն հայկական տարազներ հագած ենք: Սա ալ ըսեմ որ իմ տարազս Սմսար-եաններուն տունը մնացած է. կիւլպենկեաններըը ինծի նուէր տուեր էին:*

42-րդ *փողոցը կը սպասեմ օր մը* «Help for Russia. Help us» *երիզով թևերնուս վրայ, Գարեգին Սրբազանն ալ մեզի հետ: Կին մը, արիսթոքրաթ, երկա՛ր հագուած, բան մը ձգեց տուփին մէջ: Օր մը գիս կեդրոնէն կանչեցին: Տուփին վրայ մեր անուններըը գրուած էին: Ռուս դեսպանատուն ունէինք Նիւ Եորք: Ըսին թէ տուփին մէջէն հի՛ն ոսկի մը գտեր են, կ'ուզեն գիտնալ թէ ո՞վ տուաւ: Միտքս եկաւ, ըսի թէ կին մը* «I like the Russian people, I don't like the idea» *ըսաւ ու նետեց: Ի՞նչ դրամ է... Հին ըլլալու է, ցարական օրերէն:*

Ցետոյ տունէ տուն բուրդ կը տանէինք sweater *հիւսելու։ Ես մօտաւորապէս* 200 *հատ հիւսել տուի։ Իմ իրաւունքս ալ Շուչան Շահինեանին անցաւ։ Այդ* sweater*-ներուն վրայ երկտող կը դնէինք։ Այն ատեններըն ան ալ կեդրոնին մէջ էր և մեծ դեր կը խաղար։ Պալեօզեանն ալ կար։*

Գարեգին Կաթողիկոսին գաղափարով սկսաւ «Սասունցի Դաւիթ» հրապարակելու նուիրահաւաքը։

Հ.– Իսկ ներգաղթի հանգանակութի՞ւնը։

Պ.– *Ներգաղթը կազմակերպուեցաւ յառաջդիմականներու կողմէ։ Ռուս հիւպատոս մը եկաւ, ըսաւ. «Դուք կը պատրաստուիք երթալո՞ւ. ձեզի համար չէ։ Ուր որ խեղճուկրակ, ներսի գաւառներէն, Միջին Արևելքէն... մենք անոնք կ'ուզենք։ Ձեզի պէս մարդիկ եթէ երթան, երջանիկ պիտի չզգան», ըսաւ։ Այս յառաջդիմական տանկալախները... մէկը ուսուցիչ պիտի ըլլայ, մէկը երևանի քաղաքապետ պիտի ըլլայ, չեմ գիտեր ինչ պիտի ըլլայ... անանկով ճամբայ ելան։ Տետէքեան, Մերունեաններ, Պետրոսեան... անուննե՛րը մոռցայ։ Իրենց դեսպանը խորհուրդ չտուաւ որ երթան։* Hotel Pennsylvania*-ի մէջ խօսեցաւ։ Պոսթոնէն չատ գացին։ Կարծես թէ արքայութեան տունը կ'երթային...։ Բայց դրամ հաւաքեցինք մենք ներգաղթի համար։*

Հ.– Սիլվա Կապուտիկեանէն ի՞նչ յիշատակ ունիք։

Պ.– *Գիշեր մը մեզի մնաց։ Նոր Տարիէն մէկ գիշեր առաջ էր։ Սիլվան ըսաւ. «Երուանդուհի, պիտի գամ քեզի մնամ»։ Շահինեաններուն կը մնար։ Այն ատեն Զոլաքը ողջ էր, պիտի Սիլվան տանէր պտըտցնելու։ Սիլվան ուզեց* պաղեօ *առնել։ Կեանքիս մէջ իմ տունս ջուրը բոսոր եկած չէր։ Այդ օրը ասիկա* պաղեօ *մտաւ... ամբողջ ջուրը բոսոր եկաւ։ Հիմա ի՞նչ ընեմ։ Վար գացի, ջուր տաքցուցի, լուացի, ալքոլով լուացի մարմինը։*

Օր մըն ալ «Մազի ներկ կ'ուզեմ», ըսաւ։ Ես ի՛նչ գիտնամ. անանկ բաներ չեմ ըներ։ Ներկով սանտր...։ Յաջորդ օրը Զոլաքը եկաւ, վարսայարդարին գնաց, ամենէն սուղնոց գինով մազերը չտկեց։ Մենք անանկ բաներ չենք ըներ։

Առաջնորդարանը հաւաքոյթ ունինք Նոր Տարուան։ Նոր Տարիի ժամը 12*-ին Յակոբը (Սարեան), Սուրէնը (Մանուէլեան), Անդրանիկը (Փոլատեան), մենք, քանի մը հոգի սեղանակից եղանք։ Զոլաքը առաւ գինք մինչև առաւօտ պտըտցուց չեմ գիտեր ո՛ւր...։*

Հայաստանէն եկողներէն ամենէն տանտիկինը Անահիտն (Սահինեան) էր։ Զարան (Տոլուխանեան) ալ այդպէս էր։ Սենեակը երթայիր՝ ամէն բանը տեղը-տեղին, կոկիկ։ Սիլվային սենեակը երբ տեսայ, Տիրայր Սրբազանին տունը միտքս բերաւ։ Ծակ-ծուկը, պաղեօ*-ին մէջ գիրք կը դնէր։*

Հ.– Միշտ Տիրայր Սրբազանին մասին խօսեցաք: Հապա Տիրան (Ներսոյեան) Սրբազա՞նը:

Պ.– *Տիրան Սրբազանը մեծ գիտնական է, բայց թեմպէլ է: Անցեալ տարի էր, Ճոյսենց տունն էինք, ապա ամարանոցի տունը գացինք: Տիրանն ալ հոն էր, կը խօսէր: «Սրբազան», ըսի, «ինչո՞ւ համար գիրք չես գրեր»: «Է՛, այնքա՛ն գիրք կայ որ կարդալիք: Ի՞նչ պիտի գրեմ»: Ըսի. «Սակայն դուն տաղանդ ունիս: Մենք քու գիրքդ կ'ուզենք»: Անիկա լաւ անգլերէն գիտցողներուն մէջ առաջիններէն մէկն է: Թորգոմը, բարեկամս, չի կրնար Ներսոյեանին հասնիլ: Բայց մեր Տէր Գրիգորին (Մագասուտեան) հետ մարդ չի կրնար մրցիլ:*

Հ.– Կարծեմ Վեհամօր հետ բարեկամութիւն մը հաստատած էիք:

Պ.– *Այո, Սիրանոյշին հետ: Երբ առաջին անգամ Հայաստան գացի, Վեհափառին ալահամբոյրէն յետոյ պարտէզը պզտիկ տեղ մը կար, հոն հաւաքուեցանք Վեհամայրը, Մարտիրոս Սարեան վարպետը, Բերսաբէ Գրիգորեանը, ես: Հոն Վեհամօր հետ մտերմացայ: Ամչնալով ըսաւ թէ ասեղ և թել կ'ուզէ: Ըսի թէ ունիմ քովս: Ի՛նչ գիտնայի թէ այնքա՛ն կարևոր բան էր խնդրածը: Պատերազմէն նոր ելած էին և չկային այդ բաները, ճակոբ: 58-ին էր:*

Երբ Ամերիկա դարձայ, սկսայ Գանատայէն բրդեղէն առնել և Պոլսոյ Պատրիարքին միջոցով Հայաստան ղրկել:

Հ.– Քանի մի՛ւթը բացիք, հարց տամ նաև Ճնորհք Պատրիարքին մասին:

Պ.– *Սուրբ է: Անկէ ժամանակին այնքա՛ն կը գանգատէին: Այդ մարդը մեր հերոսներէն մէկն է: Պէտք է յարգը գիտնանք: Թուրքիոյ մէջ հերոսաբար ճամբայ կը գտնէ իր ազգին համար:*

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 25 Դեկտեմբեր 1987

Անտիպ

Հերոսական էջ մը անկասկած՝ Հայկական Լեգէոնը, որ դժբախտաբար չունեցաւ իր վերջնական յաղթանակը: Կորսնցնելէ ետք Արեւելեան Հայաստանը, շատերուն յոյսը կը մնար Կիլիկիան: Ու երիտասարդներ մինչեւ իսկ հեռաւոր Ամերիկաներէն զինուորագրուեցան լեգէոնական շարժումին, այն հաւատքով թէ ազատատենչ Ֆրանսան մեզի համար պիտի ապահովէր գոնէ Կիլիկիան: Սակայն 1921 Հոկտեմբերին Անքարայի Քեմալական կառավարութիւնը կը կնքէր դաշինք Ֆրանսայի հետ, որ պիտի լքէր Կիլիկիան: Ֆրանսան կ'որոշէր Կիլիկիոյ հայութիւնը թողուլ իր ճակատագրին...:

Վերջի՞ն յոյսն իսկ մարած էր մեզի համար:

Եւ Արարայի հերոսները, որոնք Պաղեստինէն Պէյրութի ճամբով հասած էին Կիլիկիա, կազմելու համար վաղուան մեր պետութեան առաջին զօրաբաժինը, Գնդապետ Պրեմոնի հրաժեշտով այլևս թաղուած կը տեսնէին կիլիկեան աղուոր մեր Երազը...: Ատանան արդէն պաշարուած էր, երբ Հայկական Լեգէոնը իր վերջնական ցրումին հրահանգը կը ստանար: Ֆրանսացիները Կիլիկիան ծախած էին թուրքերուն:

Ֆիլատելֆիոյ մեր կուսակցական ընկերներուն միջոցով ծանօթացած էի նախկին լեգէոնական ընկ. Պետրոս Սեմերճեանին: Ան ներկայ կը գտնուէր ՌԱԿ-ի և Թէքէեան Մշակութային Միութեան ձեռնարկներուն: Յառաջացեալ տարիքին մէջ կ'երջանկանար մեր կուսակցութեան ձեռք բերած յաջողութիւններով: Ընկ. Սեմերճեանի լեգէոնականներու սերունդէն քիչեր մնացած էին:

Կիլիկեան անկախութեան երազն էր որ զինք տարած էր հոն: Հայրենասիրական ոգիի ինչպիսի՜ խտացում պէտք է ունեցած ըլլար ան՝ երթալու Երկիր: Այսօր քանինե՞ր պիտի ըսէին նոյնը. ա՛յն՝ ինչ ըրաւ այդ անկրկնելի սերունդը:

Ֆիլատելֆիոյ մեր այս նահապետ ընկերը քանի մը տարի առաջ տեղաւորած էին Նիւ Եորքի Հայ Տարեցներու Տունը — ծերանոց:

ՊԵՏՐՈՍ ՍԵՄԵՐՃԵԱՆ

Լեգէոնական

Ուրախ եմ որ ձեզիպէսները տակաւին կան: Ամէն սերունդ իր գործը պէտք է կատարէ, իր պարտքը պէտք է վճարէ:

1 Յունուար 1988, Ամանորի օրը, հաւաքուած ենք նիւ-եորքաբնակ մեր հարազատին՝ Տիկին Երուանդուհի Աստուրեանին բնակարանը, դիմաւորելու համար Նոր Տարին:

«Պարտականութիւն մը ունինք կատարելիք», կ'ըսէ ընկեր Անդրանիկ Փոլատեան: «Այցելելու ենք ընկեր Պետրոս Սեմերճեանին: Ծերանոցն է, կ'ուրախանայ: Խումբով երթանք: Անակնկալ մը ընենք»: Ընկ. Սեմերճեան յուզումով կը դիմաւորէ մեզ: Կը փաթթուի ամուր կերպով մեզի: Կը նստինք չուրջը:

«Կեանքը ասիկա է եղեր: Նորէն փառք Աստուծոյ որ սքանչելի կեանք ունեցայ: Տարիքս գիտէք... բաւական է: Այսօր աչխարհը իմս է: Զեզմով չըլսապատուած եմ: Շատ, չատ, չատ ուրախ եմ ձեզ տեսնելով»:

Անդրանիկն է. «Քու սերունդդ տարբեր սերունդ է, նորը բանի չի գար...»:

«Չէ, չէ, այդպէս չէ, կը բողոքէ ընկ. Սեմերճեան, ժամանակները փոխուած են, նորերն ալ լաւ են»:

Փոլատեան կ'ուզէ խօսիլ հինէն, կ'ուզէ արթնցնել հին յիչատակները, կը խօսի իրեն լեգէոնական Գասպար Մենակի մասին: Ափսոս, յիչողութիւնը արդէն տարիքին հետ ամլանալ սկսած է: «Եթէ այսօր Ֆիլատելֆիոյ մէջ

ակումբը կայ, Թէքէեանի չարժում կայ, չատ բան քեզի կը պարտի, սիրելի Պետրոս»։

Կը խօսինք ազգային-կուսակցական նիւթերու շուրջ։ Կը խօսինք ընկերներ Եզնիկի, Միրիջանեանի, Ալապիլիքեանի մասին, որոնք տակաւին Ֆիլատելֆիոյ մեր ակումբին հին պահակագունդը կը կազմեն։

«Եզնիկը գաւազանով կը քալէ եղեր, ես կը քալեմ առանց գաւազանի։ Փառք Աստուծոյ։ Գաւազանով չեմ կրնար քալել»։

Կը բանանք կամաւորական խումբի նիւթը։ Գրեթէ բան չի յիշեր։ Միայն կը կրկնէ մեր ըսածները։ Միայն կը յիշէ սա խօսքը. «Ամերիկայէն կիլիկիա գացինք կամաւոր խումբ մը։ Անուն ձգող խումբ մըն էինք։ Անցեալը կը մոռնամ, միայն գիտեմ թէ լաւ անուն թողուցած ենք։ Կը լսեմ ուրիշներէ։ Ինծի յաճախ կ'ըսեն թէ դուն այսպէս ըրեր ես։ Հպարտանքով կը խօսին մեր մասին...։ Ճիշդ այս սենեակը իմ անունովս եղաւ։ Սենեակին վրայ անունս դրին։ Այստեղի ժողովուրդը չատ կը սիրէ զիս։ Կը պատուեն զիս։ Ամբողջ կեանքիս մէջ վատ անուն ճգած չեմ։ Միշտ ազգային ծառայութեան մէջ եղած եմ։ Պզտիկ տղայ էի, հայրիկս կը սորվեցնէր թէ ինչպէս պէտք էի ծառայել ազգիս։ Հայրս կը տանէր պատէզը ու քար նետել կը վարժեցնէր...»։

Այո, փոքրիկ Պետրոսին հայրը զինավարժութիւն կը կատարէր։ Այդ օրերուն հայրենիքը ազատելու համար զէնքն էր պէտք։ Ֆետային էր պէտք։ Լեգէոնականն էր պէտք։

Ու ընկ. Սեմերճեան կը շարունակէ. «Ուրախ եմ որ ձեզիպէսները տակաւին կան։ Ամէն սերունդ իր գործը պէտք է կատարէ, իր պարտքը պէտք է վճարէ»։

Մրար մը ամանորեան պտուղ կը յանձնենք իրեն։ Կը խոստանանք անպայման վերադառնալ, դարձեալ ըլլալ միասին։

Կ'ելլէ ոտքի ու դարձեալ կ'ողջագուրուի։ «Առտուները կը քալեմ. տակաւին կրնամ վազել...»։

Վազել սորված է ան կիպրոսի մէջ, նախքան Արարա մեկնիլը։ Դեռ ան զինուորն է Հայ Դատին։

Արցունքոտ աչքերով «Աստուած հետերնիդ ըլլայ» կ'ըսէ։

Այս եղաւ մեր վերջին տեսակցութիւնը։ Ֆիլատելֆիայէն ընկ. Անթուան Պազարպաչեան կը հաղորդէր անոր մահուան գոյժը։

* * *

Կը յիշեմ ծերանոց առաջին այցելութեանս օրը, քանի մը տարի առաջ, երբ ընկ. Պետրոսին ենթաբաճկոնէն դէպի գրպան գացող չղթայէն կախուած էր մեր կուսակցութեան զինանշանը, զոր հպարտութեամբ կը կրէր։

Ականատես կ՚ըլլանք տերևաթափին այն սերունդին, որ զէնք ի ձեռին կռուեցաւ մեր հողին վրայ։

Արդեօք այս երջանկութիւնը պիտի ապրի՞ օր մը մեզ յաջորդող սերունդը, տեսնելու մեր մէջ ալ նոյն թանկագին զոհողութիւնը՝ «կեանքի գնով ծառայելու հայ ժողովուրդին ու Հայաստանին»։

Նիւ Եորք, Ն.Ե., 1 Յունուար 1988

«ՊԱՅՔԱՐ», 30 Յուլիս 1988
«ԱՊԱԳԱՅ», 12 Սեպտեմբեր 1988
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 7 Հոկտեմբեր 1988

Դեռ տասնամեակ մը առաջ էր, երբ բոլոր «տղաները» կը հաւաքուէին զանազան առիթներով այս կամ այն գրչակիցին տունը: Կը խօսէին հինէն: Մենք, նորերս, մտիկ կ'ընէինք: Մերթ ընդ մերթ կը քաջալերէին մեզ արտայայտուելու լոյս տեսած սա կամ նա գրութեան մասին: Բոլորն ալ կը հետևէին մեր մամուլին: Իրենց այդ յառաջացեալ տարիքին մէջ այդ ի՞նչ հետաքրքրութիւն... կը զարմանայի:

Ընկեր Անդրանիկ Անդրէասեանի Նիւ Եորք այցելութիւններէն մէկուն առիթով հաւաքուած էինք ընկեր Մանուէլեանի տունը: Տիկ. Պայծառ կը հիւրասիրէր: Հոն էին բոլոր տղաքը: Հոն էր տղոց բարեկամը և գրչեղբայրը՝ Թորգոմ Սրբազանը (Մանուկեան): Հոն էինք նաև մենք՝ քանի մը նորերս: Ծայր կու տար տաք խօսակցութիւն մը, սկսելով գիւղէն, գաւառէն՝ Թլկատինցիէն, հասնելու Երևանի և Պէյրութի գրողներուն: Հաճոյք էին այդ հանդիպումները: Դպրո՛ց մը՝ մեզի համար:

Ու այսպէս, անցնող տաս-տասնհինգ տարիներուն եղանք Սուրէնին հետ Թէքէեանի կազմակերպած ձեռնարկներուն, հայրենի մտաւորականներու հետ հանդիպումներուն, առաջնորդարանին կողմէ նախաձեռնուած ձեռնարկներուն և «Նոր Գիր»ի տղոց հաւաքոյթներուն:

Լսած էինք թէ կը տառապէր անբուժելի հիւանդութենէ: Միշտ յոյս ունէր թէ ինք՝ տոկուն մարդ, գիւղի տղայ, այդ հիւանդութիւնը պիտի զգետնէր: Սակայն քաղցկեղը սկսած էր տարածուիլ մարմնին մէջ: Տղոց հարազատը, երկարամեայ քոյրը՝ Տիկ. Երուանդուհի Ասատուրեան, օր մը պնդեց երթալ հիւանդանոց և վերջին անգամ հանդիպիլ Սուրէնին:

Կ'արձանագրեմ անոր վերջին խօսքերը, որպէս յիշատակ իրմէ՝ միւս «տղոց», նորերուն, հայ գրականութեան բարեկամներուն համար:

ՍՈՒՐԷՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ
Գրող

Վերցուցէք մեզմէ քանի մը հազար գիրքերը, վերցուցէք մեզմէ քանի մը հազար եկեղեցիները, վերցուցէք մեզմէ քանի մը անուշիկ աւանդութիւնները, մեր սովորութիւնները, հաւատացէք որ մեր ամբողջ հայ կեանքին մէջ բան չի մնար:

Ես կեանքին մէջ մեծցայ չա՛տ քաղցր սիրով. ինչ որ ունէի կեանքին տրամադրեցի: Լաւ էր, գէշ էր, քիչ էր, շատ էր, ամէն բան կեանքին տրամադրեցի և ուզեցի որ զաւակներս ալ տրամադրեն և իրենք ալ դառնան այդ կեանքին: Եւ յուսախաբ չեղայ ես, կեանքէն յուսախաբ չեղայ: Տուի բոլորը և հիմա կ'առնեմ: Զաւակներս, Մարթայի զաւակը, կու գան կանոնաւոր ամէն օր, կը տեսնեն զիս, կը մխիթարեն զիս, իրենց զաւակի որդիական սէրը, համակրութիւնը, քաղցրութիւնը կը բաժնեն ինծի:

Օրական կու գան, ձեզի պէս, կու գան-կ'երթան, կ'այցելեն:

Իմացայ որ մեր տղաքը, Գալիֆորնիա, մանաւանդ Բենիամինը, Նուրիկեանը, չա՛տ ծանր վիճակ ունի: Իննսուներկու տարեկան է, գիտէք:

Եւ այսպէս հիմա, տասը ամիս է, հիւանդանոցն եմ: Անկէ առաջ չորս ամիս տունը մնացի, երկու ամիս՝ պարբերաբար գրասենեակ գացի, և մնացեալ ժամանակն ալ այստեղ եկայ: Սրբազանն (Թորգոմ) ալ այցելեց: Այսօր ալ թելեվիժընի վրայ էր. կոմիտաս երգեց:

Անանկ որ տասը ամիս է հիւանդանոցը և չորս ամիս ալ տունը մնացի: Եկուր տես որ հիւանդանոց եկած օրս Զապէլն (կինը) ալ ձեռքը և ոտքը կոտրեց: «Փերուչան» եղանք, եկանք ինկանք այստեղ:

Երուանդուհին կու գայ միշտ: Եւ ըսի թէ դուք այդ աղջիկը չէք գիտեր:

Այդ աղջիկը ամբողջ հոգիով սէրը, համակրութիւնը, քաղցրութիւնը, չնորհը, ամէնը ազգին տուած է։ Այն ատենը, երբ հայ ժողովուրդը չատ քիչ առիթ կ'ունենար արտասահմանեան և հայրենի արուեստագէտներու, բանաստեղծներու, գրողներու, չգիտեմ ինչերու ծանօթանալու, այս աղջիկը իր տունին մէջ, իր յարկին տակ կաթողիկոս և գործիչ, բանաստեղծ և գրող կը հիւրընկալէր։ Գիրքերու հրատարակուած օրը «ինթերվիու» կը սարքէր։ Կու գայիր, կ'ուտէիր, կը խմէիր, չատերն ալ «բարան» կ'առնէիր–կ'երթայիր։ Բռնել համբուրելդ կու գայ։ Զգրկես՝ պարտազանց կ'ըլլաս, որովհետև ասանկները հազուագիւտ եղան և հազուագիւտ ալ պիտի մնան, ցակոբ ջան։

Դուք (հոս կու տայ չարք մը անուններ) միացէք ասանկ։ Ի՞նչ կը մնայ թէքէեանէն...։ Պէտք է չարունակ հաւատքով յիշել այն բոլոր բաները որ կ'ընէք թէքէեանին համար, կուսակցութեան համար՝ հայրենական զգացումներով։ Մ՛րդ կը պահէք, ազգ կը պահէք, ազգային աւանդութիւնները, ազգային գեղեցիկ սովորութիւնները կը պահէք։ Մտաւորական տղաք էք...։ Ազգային գեղեցիկ նկարագրի գիծեր ունինք մենք։ Տակաւին ազգային մեծ չնորհներով օժտուած տղաներ, աղջիկներ ունինք մենք։

կ'ըսէի ցակոբին (Աստուրեան) կարճ ատենուան խօսակցութեան ատենը, այդ աղջիկը ի՛նչ աղուոր նատեր է քու մասին գրեր է (խօսքը Անահիտ Դաշտենց–Թիւրապեանին մասին է, որուն Թ.Մ.Մ.ի կազմակերպութեամբ Պրն. Աստուրեանին վերջին գիրքին գիւնեճօնին գրութիւնը լոյս տեսած էր «Պայքար»ի մէջ)։

Հարց կու տամ «Նոր Գիր»ի թողուցած ժառանգութեան մասին։

Կեանքէն իբրև գնահատութիւն չատ բան չի մնար։ Շատ բան չի մնար եթէ միւս բաները չհաշուես։ Ի՞նչ ունինք եաւրում։ Ի՞նչ ունինք. Մովսէս Խորենացի ունինք, Վարդանանց Պատերազմ ունինք, Կորիւն մը, Ագաթանգեղոս մը ունինք, Դաւիթ Անյաղթ ունինք։ Անոնք դարերու ընթացքին մեզի տուած են և ասոնք ալ մեր ձեռքէն առնեն նէ՝ կը վերջանանք։

Վերցուցէք մեզմէ քանի մը հազար գիրքերը, վերցուցէք մեզմէ քանի մը հազար եկեղեցիները, վերցուցէք մեզմէ քանի մը անուշիկ աւանդութիւնները, մեր սովորութիւնները, հաւատացէք որ մեր ամբողջ հայ կեանքին մէջ բան չի մնար։

«Նոր Գիր»ը այդ բոլո՛ր բաները ըրաւ։ Այդ ի՛նչ չարժումի էր։ Գրած եմ, գնա՛ կարդա՛։ Առաջին անգամ իրարու հանդիպողը Մարմարը և Սուրէնը եղան, 42–րդ փողոցի գրադարանը, առիւծներուն ինչքա՛ն պատկառելի, վախով–սարսափով արձաններուն տակ. ամէն մէկը մէկ կողմ նստած քեզի կը նայիին։ Եւ ուրախ եմ որ վերջը տղաները մէկիկ–մէկիկ չարուեցան եկան։ Ու վերջէն եկան նորեր ... Անդրանիկը (Փոլատեան) եկաւ, Գրիգորը (Մագ–

սուտեան) եկաւ, դուն եկար, միւսները… բոլորը եկան, չուրջը հաւաքուեցան, և չնորհքով գրական մթնոլորտ ստեղծուեցաւ, չնորհքով, չնորհքով։

Ամենէն կարևորը, սակայն, «Նոր Գիր»ը մէկ բան ըրաւ. ՄԷՐ, չափազանց տաքուկ սէր ունեցաւ։ Յովհաննէս Աւագեանը կ'ըսէր որ մեր բոլո՛ր գրական չարժումներուն մէջ ասանկ չարժում չէ եղած, իբր սիրոյ, համակրութեան, զգացումի և քաղցրութեան ամբողջական արտայայտութիւն։ Ո՛չ Պոլսոյ «Հայրենիք»ները ունեցան, ո՛չ Ֆրանսայի «Մենք»երը ունեցան, ո՛չ «Մեհեան»ները ունեցան, ո՛չ ալ տակաւին Լիբանանի գրական չարժումին մէջ եղողները ունեցան, հակառակ որ ատոնց իւրաքանչիւրին հանդէպ չա՛տ որոշ համակրութիւն և սէր ունիմ։ Լաւ գործ կ'ընեն տղաները։ Ըլլայ «Բագին»ը, ըլլայ «Շիրակ»ը, որ այս տարի իր տարեդարձը տօնեց փառաւորապէս հայրենիքին մէջ։ Իսկ Գալիֆորնիոյ մէջ Տոնոյեանը չնորհալի գործ կը տեսնէ։

Հարց կու տամ իր կուսակցական կեանքին մասին:

Ես դժբախտաբար կուսակցական չարժումին չատ քիչ մասնակցութիւն ունեցայ։ Կը ցաւիմ անոր համար։ Սարսափելի կը ցաւիմ որ չկրցի կուսակցական գիծով մեծ աչխատանք տանիլ։ Սակայն մէկ գիծ, որ մեր Վահան Թէքէեանը կը չօշափէր չարունակ, այդ գիծը ինծի չատ խօսեցաւ,– ՄՇԱԿՈՑԹը։ Վահան Քիւրքճեանը չատ անգամ ըսած էր. «Սիրելիս, ես կուսակցութիւնը անչուչտ չատ կը սիրեմ, բայց պիտի ուզէի որ այս մեր կազմակերպութիւնը մչակութային գիծ ունենար»։ Ատիկա ականջիս խօսեցաւ աւելի չատ, քան թէ ուրիչ բան։

Նիւ Եորք, Ն.Ե., 17 Յունուար 1988

«ՊԱՅՔԱՐ», 8 Ապրիլ 1989

Մեր հայրերը եղած էին բարեկամներ և մինչև իսկ, շրջանի մը համար, գաղափարի ընկերներ: Մեր ծնողներէն եկած ընկերական բարեկամութիւնը փոխանցուեցաւ մեզի՝ Պարոյրին ու ինծի ... ու ահա կը շարունակուի առանց ընդմիջումի մինչև այսօր: Պարոյրն ալ իր հօրը՝ Աղպաշիին (ինչպէս սովոր էին ըսել Պէյրութի իր երբեմնի ընկերները) նման ընտրեց դժուար ճանապարհը ազգային կեանքին. այսինքն՝ հրապարակագրութիւնը, որ ամենէն ապերախտն է ազգային մեր բոլոր աշխատանքներուն: Պարոյրը Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի բովանդակ տարիներուն մնաց Պէյրութ ու հսկեց հրատարակութեանը ՌԱԿ-ի պաշտօնաթերթ «Զարթօնք»ին:

1988-ին Մոնթրէալի մէջ կը գումարուէր ՌԱԿ-ի Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը, որմէ ետք ժողովին մասնակից մեր երիտասարդ ղեկավարներէն խումբ մը եկաւ Նիւ Ճըրզի՝ մօտէն ծանօթանալու համար հետզհետէ կարևորութիւն ստացող մեր համայնքին կեանքին ու կուսակցական շրջանակին: Աւետիքեանին (Երևանէն), Պոտրումեանին (Մոնթեվիտէոյէն), Գրիգորեանին (Աթէնքէն) հետ մեր հիւրն էր նաև Պարոյրը՝ Պէյրութէն: Անմոռանալի օրեր անցուցինք, մանաւանդ երբ Արփին՝ կինս, ամիսով մը դէպի Հարաւային Ամերիկա մեկնած ըլլալով, Քըրնիի մեր տունը իր լողաւազանով այդ օրերուն դարձած էր ժամադրավայրը մեր ընկերական շրջանակին: Երեկոներուն ակումբի մը մթնոլորտը կը տիրէր, իսկ օրուան մէջ՝ կարծէք անոնք ըլլային համալսարանի իրենց հանրակացարաններու միջավայրին մէջ:

Հակառակ Պարոյրին հետ գրեթէ տարեկից ըլլալուս, ան տարի մը եղաւ դասախօսս Հիւսիսեանէն ներս: Դասէն ետք, ընկերներով կը հաւաքուէինք Պէյրութի մեր տան մէջ: Այդ օրերուն պահանջատիրական շարժումները տարբեր տարազումով մը կը խանդավառէին տեսլապաշտ նոր սերունդը, երբ անձնազոհ երիտասարդներ կեանքի գնով լծուած էին ահաբեկչական շարժումներու: Ու ահա այդ մթնոլորտին մէջ ալ երկուքով տուինք նոյն օրը մեր ուխտը ծառայելու ՌԱԿ-ին, ընկեր Գերասիմ Ահարոնեանի գրասենեակին մէջ, ունենալով զինք՝ մեր կնքահայրը:

Իր նախաձեռնութեամբ հաստատեցի ծնողացս յիշատակին «Զարթօնք» մրցանքը, որուն առաջին մրցանակակիրը իմ խնդրանքիս ընդառաջելով եղաւ մեր թերթի խմբագիրը՝ նոյն ինքը ընկեր Պարոյր Աղպաշեան:

Լաւագոյն գործակցութիւն մը մշակուեցաւ, մանաւանդ երբ ես որպէս ՌԱԿ-ի Կեդրոնական Մամլոյ Դիւանի ատենապետ յաճախակի հեռախօսային հաղորդակցութիւններով թէ անձնական հանդիպումներու ընթացքին, քաջալեր հանդիսացայ շարունակելու իր խմբագրի պաշտօնը:

Ան կը մնայ այսօր ոամկավար ազատական մամուլին ամենէն երախտաշատ ու սիրուած մշակներէն մին:

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Խմբագիր «Ջարթօնք» օրաթերթի, հասարակական գործիչ, դասախօս

Ազգային դաստիարակութիւնը միայն վարժարաններէն չի գար, այլև և գլխաւորաբար՝ տունէն, ընտանիքէն, ակումբէն կամ միութենէն, որպէս լրացուցիչ օղակներ:

Հ.- Հայ կրթական կեանքին մէջ, հետզհետէ մեծ բաց մը յառաջ կու գայ հայերէն լեզուի և հայերէնագիտութեան առարկաներ դասաւանդող ուսուցիչներու պակասով: Այս աշխատանքը երկար տարիներ կատարեցին Լիբանանի թէ Միջին Արևելքի մէջ մեր կրթական օճախները: Ի՞նչ վիճակ կը պարզեն այսօր այդ բացը գոցելու ձեր աշխատանքները:

Պ.- ***Այո, ցաւ ի սիրտ յայտնենք, թէ յատկապէս վերջին տասնամեակին զգալի բաց մը կայ հայերէնագիտութեան դասաւանդման մէջ, համապատասխան փորձառու անձերու մեկնումով, իսկ նորերու ալ՝ անբաւարար թիւով:***

Ճիշդ է թէ այդ ուղղութեամբ կը տարուին առանձնայատուկ ճիգեր և աշխատանքներ, որպէսզի երիտասարդ ուժեր ներգրաւուին այդ մարզերէն ներս, սակայն մօտիկ անցեալին որոշ պատասխանատուներու անտարբերութիւնը, այլև՝ անգոհացուցիչ նիւթական պայմանները, պատճառ դարձած են որ չատեր վերապահութեամբ մօտենան այդ ասպարէզին, իսկ ուրիշներ՝ անհրապոյր գտնեն զայն:

Անշուշտ, առաջինը դատապարտելի է, իսկ երկրորդը անընդունելի, տրուած ըլլալով որ նման վերաբերմունքներ մեծապէս կը վնասեն դպրոցապահպանման և հայապահպանման գործին, առաւել՝ կը նուազեցնեն

գաղութին ուժականութիւնը։ Հետեւաբար, թելադրելի պիտի ըլլար դառնալ աւելի գործնական՝ խոստումներուն մէջ և աւելի հետեւողական՝ ընտրեալ մասնագէտներու քայլաերանքին մէջ։

Աւելին. յոյժ գնահատելի և ողջունելի նկատելով վաստակաւոր երէց-ներու բերած նպաստը հայերէնագիտութեան մէջ, կը կարծենք թէ այս և հետագայ հանգրուաններուն է որ ամենէն չատ կարիքն ու անհրաժեշ-տութիւնը պիտի ունենանք նման մասնագէտ ուժերու, և ասիկա՝ գործնապէս փաստը տալով այդ առաքելութեան կարևորութեան և ներդրումի հիմնա-կանութեան։

Հ.– Գոհացուցիչ արդիւնք կու տա՞յ հայկական կրթական օճախը, ծանր-րաբեռնուած ըլլալով գիտական և այլ նիւթերով, երբ կը սպասենք որ վաղուան ազգային հարցերով մտահոգ ազգայինը պիտի գայ այդ վար-ժարաններէն։

Պ.– *Եթէ չգայ, կը նշանակէ թէ իր առաքելութեան մէջ կայ խախուտ բան մը։ Արդէն մեր մտահոգութիւնները կը կեդրոնանան այդ կէտին վրայ, աւելի՛ բարելաւելու, աւելի՛ արդիւնաւորելու և աւելի՛ նպատակային դար-ձնելու, և նոյնիսկ ամենէն դժնդակ պայմաններուն մէջ։*

Ինչպէս ըսուեցաւ, ճիգն ու տրամադրութիւնը այժմ կա՛ն հասնելու բաղ-ձալիին, սակայն, հոս թող ներուի ըսելու թէ՝ ազգային դաստիարակութիւնը միայն վարժարաններէն չի գար, այլև և գլխաւորաբար՝ տունէն, ընտա-նիքէն, ակումբէն կամ միութենէն, որպէս լրացուցիչ օղակներ։

Այլևս հնամաչ, ժամանակավրէպ և ապառողջ է տէր-Թոդիկեան լոզուն-գը. «Միսը դպրոցին, ոսկորը ծնողքին»։

Այո՛, հայկական կրթական օճախը հիմնական դեր մը ունի վաղուան ազգայինը պատրաստելու, թէկուզ և ծանրաբեռնուած ուսումնական ծրա-գիրով։ Բայց նոյնքան կարևոր է որատոր մէջ անքակտելի բաժին մը վերցնելու պարտաւորութեան նաև ծնողներն ու հանրօգուտ կազմակերպու-թիւնները։

Եթէ այս առանցքը դառնայ չօչափելի իրականութիւն, վստահ եղէք, որ մեր քաղաքական, ազգային, մշակութային, ընկերային թէ կրթական կեանքը կը լուսարձակուի ու կը հունաւորուի։

Հ.– Երևանի մէջ հայագիտական ու բանասիրական նիւթերով մասնա-գիտացող մեր ուսանողները, վերադառնալով իրենց գաղութները, պէտք եղած աշխատանքը կը տանի՞ն: Ի՞նչ կ'ակնկալուի անոնցմէ: Ձեր շրջանի սերունդին, որ ձեր կարգին հոն մասնագիտացած է, և այսօրուան սերունդին միջև ազգային հարցերու մօտենալու ի՞նչ տարբերութիւն նշմարելի է:

Նորեր, այսօր ու գալիք օրերուն, կը պատրաստուի՞ն յաճախել այդ հիմնարկները: Ու վերադարձողներ բնաւ յուսախաբ եղա՞ծ են հետևելով հայագիտական նիւթերու:

Պ.- *Այս հարցումին պատասխանելը ինքնին կ'ենթադրէ այլ հարցադրում մը, բանասիրականի ճիւղերէն չրջանաւարտներու իրենց մասնագիտութեան գծով աչխատանք կը հայթայթուի՞, ասպարէզային առումով տանելի կեանք մը վարելու:*

Դժբախտաբար, ո՛չ: Համապատասխան հիմնարկներ, Միջին Արևելքէն թէ յատկապէս Միացեալ Նահանգներէն, ունին իրենց «յաւերժական» ամրանիստ տէրերը, որոնք «անփոփոխելի» են և «անփոխարինելի»...

Ո՞ւր պիտի աչխատին այդպիսի մասնագէտներ: Եթէ կը կարծուի թէ միայն քարտուղարային չոր ու ցամաք կալուածներու մէջ պիտի մնան այդպիսիներն, այն ալ կարկտան կարգադրութիւններով, չարաչար կը սխալին այսպէս մտածողներ:

Հայրենի համալսարանը ունի իր արժանի մակարդակն ու վարկը, վկայականը՝ իր բարձր արժէքը, իսկ մասնագէտը՝ իր արժանապատուութիւնը:

Հետևաբար, եթէ տեղն ու տրամադրութիւնը կան, բանասիրականի չրջանաւարտներէն չատ բան կ'ակնկալուի, այլապէս՝ ինչպէս կարգ մը մասնագէտներու պարագային, յուսախաբութիւնն ու հիասթափութիւնը կը դառնան անխուսափելի, հուսկ ապա՝ վնասաբեր սփիւռքին համար:

Ինչ կը վերաբերի հին ու նոր չրջանաւարտներու ազգային հարցերուն մօտենալուն, կը կարծենք թէ հիմնական տարբերութիւններ չկան, սակայն ճիշդ պիտի ըլլար որ նորեր նախ հոս՝ Լիբանանի մէջ, սփիւռքը ճանչնային իր դժուարութիւններով ու հանգոյցներով (գէթ մէկ-երկու տարի), ապա ընդգրկէին իրենց համապատասխանող կալուածները այլուր:

Հ.- Լիբանանէն արտագաղթը կասեցնել անկարելի կը նկատուի, շատ հասկնալի ու բացատրելի պատճառներով: Սակայն և այնպէս, նօսրացած այդ գաղութին տակաւին յամառօրէն կառչած՝ կ'ուզենք պահպանուած տեսնել մեր քաղաքական կեդրոնները: Հիմա, որ ճանչցած էք Մ. Նահանգներն ու Գանատան, տակաւին համոզուա՞ծ էք թէ այդ պարտականութիւնը դեռ պիտի շարունակենք յանձնել Լիբանանին:

Պ.- *Անկասկա՛ծ, որովհետև հակառակ 13-ամեայ պատերազմին, արդէն տրուեցաւ վճռոը, որ տակաւին հոն կայ ու պիտի մնայ անխախտ կորիզ մը հաւաքականութեան: Համոզմունքը հաւատքի մը արդիւնքն է և այդ կորիզը՝ իր առաջնորդող կազմակերպութիւններով, կառչած է իր տեղայնական պայմաններուն: Այսօր, կը ծրագրուին ու կը կերտուին նորանոր կառոյցներ, յօգուտ լիբանանահայ ժողովուրդին բազմաբնոյթ լրացուցիչ կարիքներուն:*

Միթէ՞ ասիկա ապացոյց մը չէ որ ան տակաւին պիտի չարունակէ մնալ իր «մատակարարի» դերին մէջ։ Սակայն, ասիկա մէկ պայմանով. Լիբանանը մնայ մէկ ու միասնական իր հողային ու ժողովրդային անբաժանելիութեամբ։ Ասիկա կը չեչտե՛մ, որովհետեւ կան միամիտներ, որոնք կը կարծեն գաղութապահպանումը նուիրագործել միայն աչխարհագրական որոշակի սահմաններու մէջ, ինչ որ բացարձակապէս անընդունելի է

Հ.– Լիբանանի մեր շրջանակը ի՞նչ կը սպասէ Ամերիկայի շրջանակէն և այս գաղութի պատասխանատուներէն:

Պ.– *Լիբանանի չրջանակը և առհասարակ լիբանանահայութիւնը կ՛ակնկալեն, որ ամերիկահայ գաղութները երբեք չանտեսեն ու չնսեմացնեն այս կենսունակ բազկերակը, պատճառաբանելով որ հոն կը տիրէ անապահովութիւն ու տնտեսութեան վատթարացում։ Վերջ ի վերջոյ այդ բոլորը պիտի վերջանան։ Ուրեմն, անհրաժեչտ է գործով ու բանիւ նեցուկ կանգնիլ անոր անսասանութեան, նոյնիսկ ի գին նիւթական յաւելեալ զոհողութիւններու։*

Հ.– Ընկեր Աղպաշեան, թոյլ տուէք որ քաղաքական հարցումով մը փակենք մեր այս հարցազրոյցը: Ղարաբաղի համար սփիւռքը պատրա՞ստ է իր անմիջական օգտակարութիւնը բերելու թէ՛ հայրենի ժողովուրդին և թէ՛ Արցախի մեր եղբայրներուն: Մեր կուսակցութիւնը ինչո՞վ օգտակար պիտի ըլլայ: Եւ արդեօք Դաշնակցութիւնը այս առիթը օգտագործելով պիտի ձեռնարկէ՞ իր տարիներու գործելակերպին՝ շփոթութեան մատնելու հայ սփիւռքը, որպէսզի կարենայ իրեն համար բաժին մը վար դնել՝ կուսակցական ու յետին շահերէ թելադրուած:

Պ.– *Անչուշտ թէ սփիւռքը պատրաստ է իր օժանդակութիւնը բերելու հայրենի ժողովուրդին և Արցախի մեր հայրենակիցներուն։ Մեր կուսակցութիւնը գիտէ ժամանակը, ձևն ու միջոցը ատիկա իրականացնելու։ Մանաւանդ որ մեր կազմակերպութիւնը սկիզբէն ևեթ բնաւ չէ փախցուցած առիթը Ղարաբաղի և «ներքին» միւս հողերուն հարցը հետապնդելու՝ ընդհանրապէս խորհրդապահ դիւանագիտութեան ճանապարհով։ Ներկայ հանգրուանին սփիւռքը կրնայ իր կարևոր օժանդակութիւնը բերել Արցախին, կը բաւէ որ գործենք խոհեմութեամբ, դիւանագիտութեամբ ու չրջահայեցութեամբ։ Անհրաժեչտ է հանրութիւնը լուսաբանել և ճիչդ կողմնորոշել որևէ քաղաքական վնասաբեր մարզանքներու նկատմամբ, որովհետև ատիկա ոչինչով կ՛օգնէ մեր պահանջատիրական իրաւունքներուն ձեռքբերման։*

Ինչ կը վերաբերի Դաշնակցութեան, պէտք է նչել որ Ղարաբաղի վերջին զարգացումներուն դէմ յանդիման բովանդակ հայութեան մօտ երևան եկաւ

համախոհական գովելի կեցուածք մը, և, բնականաբար, ինքզինք հայ ազգային չահերու հետամուտ նկատող որևէ կազմակերպութիւն պիտի չուզէր դուրս մնալ այդ համահայկական ընթացքէն։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 25 Յուլիս 1988

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 25 Օգոստոս 1988
«ՆՈՐ ՕՐ», 1 Նոյեմբեր 1988
«ՊԱՅՔԱՐ», 5 Նոյեմբեր 1988
«ԱՐԵՒ», 25 Նոյեմբեր 1988
«ԱՊԱԳԱՅ», 28 Նոյեմբեր 1988

Բարեգործականի Տէմիրճեան վարժարանի աւարտական դասարանն էինք, երբ տնօրէն Օննիկ Սարգիսեան քաջալերեց տղաքը՝ շարունակելու իրենց երկրորդական ուսումը Յովակիմեան-Մանուկեան մանչերու իսկ աղջիկները՝ Դարուհի Յակոբեան աղջկանց երկրորդական վարժարաններուն մէջ: Պարոն Յովհաննէս Թապագեան, որուն մի՛շտ մօտ էի եղած դեռ նախակրթարանի ուսանողութեան օրերէն, աւարտականներուս ըսաւ. «Խստութի՞ւն կ'ըսէք, Յովակիմեան երթալէն ետք, պարոն Թօփճեանին խստութիւնը ա՛յն ատեն պիտի տեսնէք»: Բայց պարոն Թօփճեանին խստութեան մասին արդէն լսած էի մեր ընտանիքին բարեկամ Հրայր Էլլեզեանէն, որ շրջանաւարտ էր արդէն մանչերու վարժարանէն:

Յովակիմեան-Մանուկեան ու Արա Թօփճեան նոյնացած էին բոլորին միտքերուն մէջ: Բարեգործականի Կրթական Յանձնախումբին համար Թօփճեանին խօսքը վերջին խօսքն էր: Անոր վաստակը եղաւ մեծ Լիբանանի կրթական գործին մէջ, մանաւանդ երբ կրցաւ պահել համերաշխ զուգահեռական մը ազգային նիւթերով դասաւանդուած դասերու բարձր մակարդակին ու գիտական ճիւղերուն միջև, որոնք անհրաժեշտ էին Ամերիկեան Համալսարան ընդունման, Ճի. Սի. Ի.-ի քննութեանց և ապա՝ լիբանանեան պաքալորէայի համար: Հայերէն լեզուի, գրականութեան, պատմութեան, գրաբարի, աշխարհագրութեան, քերականութեան նիւթերուն հետ միատեղ, երևակայեցէ՛ք, ֆրանսերէն ու արաբերէն լեզու և գրականութիւն ու անգլերէն...: Բայց իրաւունք ունէր ան, այդ տարիքին ծծումբ էր մեր ուղեղը և ատակ ամէն բան սորվելու, մանաւանդ որ այդ օրերուն արտադպրոցական մեր միա՛կ հետաքրքրութիւնը կը մնային մարզական խաղերն ու սկաուտական շարժումը:

Յովակիմեանի հինգ տարիներուն ես մասնաւոր խստութիւն մը չեմ տեսած մեր տնօրէնէն: Կա՛մ անոր համար որ առաջին րոպէէն հասկնալով իր օրէնքները, շարժած եմ անոնց սահմաններուն մէջ, կամ ալ նկարագրիս այն գիծին շնորհիւ, որ զիս հեռու պահած է վիճաբանութեան և անտեղի բանսարկութեանց մէջ մտնելէ: Կարելիս ըրած եմ իր աչքէն հեռու մնալու... ու շահելու բարեկամութիւնը իմ սիրած երկու ուսուցիչներուս՝ Վահէ-Վահեանին ու Գերսամ Ահարոնեանին:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի օրերուն եկած էր Նիւ Եորք՝ հանդիպելու իր նախկին սան-սաւառնիներուն: Բարեգործականի Սետրլ Պրուքի կեդրոնին մէջ հաւաքոյթ կազմակերպեցի իրեն ի պատիւ, այդ առթիւ տնտեսապէս յաջողած իր նախկին աշակերտներէն նուիրահաւաք ընելու դիտաւորութեամբ: Դաւիթ Նաճարեան, Տոքթ. Յակոբ Կիւլէքճեան և քանի մը ուրիշներ մասնակցեցան այդ աշխատանքին: Յուսախաբ չդրկեցինք զինք Պէյրութ: Սակայն ան յուսախաբ վերադարձաւ Բարեգործականի այդ օրերու ղեկավարութենէն, կրթական հարցերու նկատմամբ անոնց անտարբերութենէն:

Պարոն Թօփճեան, արժանաւոր զաւակը ՌԱԿ-ի հիմնադիրներէն Տոքթ. Յակոբ Թօփճեանի, չէր յայտարարեր իր կուսակցական ըլլալը: Օր մը, երբ Պէյրութի «Զարթօնք» ակումբի ցանկին վրայ նշմարեցի «մի ոմն», վճարուած տուրքի մը դիմաց, ընկեր Գերսամ ականջիս փսփսաց ցած ձայնով. «Ուրիշին մի՛ ըսեր. Թօփճեանն է»:

Չէի գիտէր որ ունէր գրելու տաղանդ: Երբ հասաւ ֆրանսերէն լեզուով բանաստեղծական իր գիրքը՝ զարմացայ:

ԱՐԱ ԹՈՓՃԵԱՆ
Վաստակաշատ կրթական մշակ

ՌԱԿ-ը ա՛յն կուսակցութիւնն է, որ մնայուն կերպով հայրենիքի կողքին կեցած է. ուրեմն հայրենիքի ոգին արատասահման փոխանցելու կարողութիւնը ունի, ինչպէս նաև՝ արտասահմանի հայ պահանջքներուն բնոյթը արտայայտելու հայրենիքի մէջ: Քանի որ իր դերը աւելի մեծ է, իր պատասխանատուութիւնը աւելի կարևոր կը դառնայ:

Հ.- Ամիսէ մը աւելի է որ կը շրջիք Միացեալ Նահանգներու և Գանատայի զանազան հայաշատ կեդրոնները: Կրնա՞ք արդեօք տալ ձեր տպաւորութիւնները ամերիկահայ գաղութի մասին, իր ազգային զանազան երեսներու մէջ:

Պ.- Նախ չնորհակալ եմ որ ինծի առիթ կու տաք արտայայտուելու մեզի համար չատ սիրելի ամերիկահայութեան մասին: Պարտք կը զգամ արտայայտութիւններս սկսիլ չնորհակալութեամբ ա՛յն գաղութին նկատմամբ, որ սփիւռքի զանազան գաղութներուն գոհացում կու տայ, երբ պարագան իրեն փոխանցուի:

Իմ տեսակէտիս մէջ կրնամ սխալած ըլլալ, և կը խնդրեմ ընթերցողներուն ներողամտութիւնը, քանի որ փորձառութիւնս այս երկրին մէջ պէտք եղած տևողութիւնը չէ ունեցած, վճռականապէս պարագաները դատելու համար:

Հարցուցիք թէ ինչպէ՞ս գտայ ամերիկահայութիւնը:

Պէտք է ընդունիմ թէ, մանաւանդ տնտեսական գետնի վրայ, ամերիկահայութիւնը նախանձելի վիճակի մէջ է: Վստահ եմ թէ իր տնտեսական վիճակը երթալով նոր բարձունքներ պիտի նուաճէ: Սակայն, իր տնտեսական ուժը դեռ չէ գործածուած ընկերային զօրութիւն ստանալու համար, և ոչ

ալ՝ քաղաքական։ Ամերիկահայը իր աչքին առջև պէտք է ունենայ ուրեմն տնտեսական ուժին կազմակերպութեան կողքին, նաև՝ զարգացումը իր ընկերային դիրքին և քաղաքական կարևորութեան։

Իբր ընդհանուր կարծիք կրնամ ըսել թէ ամերիկահայութիւնը ամբողջութեամբ կարողացած է մաս կազմել ամերիկեան դրութեան և այդ ալ՝ արագօրէն։ Համոզուած եմ որ ամերիկահայութեան ապագան չատ մեծ է և անիկա սահմանուած է սփիւռքահայութեան կարևորագոյն կեդրոնը դառնալու, մօտ կամ հեռաւոր ապագային։

Հ.– Ազգապահպանման մեր ճիգերուն մէջ այս գաղութը հայ պահելու միջոցներուն մասին ունի՞ք ըսելիք:

Պ.– *Պէտք չէ ցնորքը ունենանք թէ ամերիկահայութիւնը ինքնաբերաբար հայ կը մնայ։ Այդ ազգապահպանման հարցը չափազանց դժուարին է, որովհետև հայը կը գտնուի երկրի մը մէջ, ուր յափշտակիչ պայմաններ կան միջավայրի և տեղական բարձր որակով մշակոյթի։ Սակայն, հայուն համար, որուն անցեալը կրնայ մրցիլ տեղական մշակոյթին հետ, եթէ երբեք այդ մշակոյթը, կրթական գործը լաւ կազմակերպուի, անկասկած հայութիւնը այս տեղը ուծացումէ կարելի է փրկել և ոչ միայն պահպանել, այլև՝ ստեղծագործ տարր դարձնել։*

Եթէ ամերիկահայութեան թիւը չուրջ 700 հազար է, հայ դպրոց յաճախողներուն թիւը պէտք է ըլլար, ընդունուած չափանիշներով, չուրջ մէկ քառորդը, այսինքն՝ 175 հազար աշակերտութիւն։ Ներկայ հայ դպրոցներուն մէջը այդ թիւին մէկ տասներորդը իսկ գոյութիւն չունի։ Ուրեմն հայ դպրոցի միջոցով կարելի չէ հայ կրթական պահանջին հասնիլ։ Ատոր վրայ աւելցնենք թէ բազմաթիւ հայ վարժարաններու մէջ հայերէնը դժուարամբ կը գործածուի. յաճախ հայերէնէ աւելի մեր չուրջը անգլերէն կը լսենք։

Ուրեմն պէտք է զանազան միջոցներու մասին խորհիլ հայերէնի դասաւանդութեան նկատմամբ։

Առաջինը՝ արդէն խորհուած է. հայ դպրոցները, որոնք արդէն գոյութիւն ունին բաւական մեծ թիւով, ծրագիրներ կան օր ըստ օրէ աւելցնելու։ Նաև կան շաբաթօրեայ, կիրակնօրեայ վարժարաններ։ Հիմնական ուրիշ ճև մըն ալ յանձնարարելի է. կազմակերպել հայաչատ վայրերու մէջ հայերէնի դասաւանդութիւններ ամերիկեան տեղական վարժարաններէն ներս։ Համաձայնիլ վարժարաններու տնօրէնութեանց հետ որ շաբաթը երկու կամ երեք անգամ դասերէ վերջ հայերէն լեզու և հայոց պատմութիւն աւանդուի հայ աշակերտութեան և ատիկա քիչ չատ կարելիութեան սահմաններու մէջ պարտաւորիչ ըլլայ։ Ինչպէս նաև հայերէնը ճանչցուի բոլոր նահանգներու մէջ որպէս ընդունուած լեզու։

Երկրորդ՝ այս երկրին մէջ մեծ ակումբի դրութիւնը նպատակայարմար չէ։ Զևով մը ստեղծուելու են պզտիկ ակումբներ, որոնք ծառայեն մեր երիտասարդները հայ պահելու՝ իրենց ստեղծած միջավայրով և մանաւանդ հայուհիներու հետ յարաբերութիւն ստեղծելով։

Ուրիշ ձև մըն ալ յարաբերութիւններու ամրացումն է հայ վարժարանի և եկեղեցիի միջև։

Ես համոզուած եմ որ ամերիկահայութիւնը պիտի չկորսնցնէ իր հայ ինքնութիւնը, որովհետև ներկայիս կան նոր կազմուած կեդրոններ, ինչպէս՝ Լոս Անճելըսը, ուր հայութիւնը սկիզբէն կը գտնէ հայկական միջավայր։ Եւ դպրոցը կը չարունակէ այդ հայ միջավայրը պահել ու պահպանել։

Հ.- Պր. Թոփճեան, ձեր տեսած հայութիւնը անցնող երեք ամիսներու ընթացքին, այն չէ, ինչ որ է իրաւ ամերիկահայութեան իրական պատկերը: Ամերիկահայը, որ անցեալ դարու վերջաւորութեան և այս դարու սկիզբը կայք հաստատած է Նոր Երկիր, երկրէն եկած հայեր էին և ոչ թէ մայր գաղութներէ: Ու այսօր երրորդ ու չորրորդ սերունդներ են, որոնց համար ազգապահպանման ձեր յիշած զէնքերը մաս չեն կազմեր անոնց հասկցած հայապահպանման ձևերուն: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը իրաւ ամերիկահայերու նկատմամբ:

Պ.- *Ճիշդ է որ ամերիկահայութիւնը կը բաժնուի երկու մասի. բնիկ և եկուոր, բայց, իրականութեան մէջ, քիչ առաջուան իմ թուած միջոցները, որոնց կ'անդրադառնայի, հայերէնն լեզուն Լիբանանի նման զարգացնել, հա՛յ մշակոյթը Պէյրութի նման զարգացնել չէ։ Մեր լեզուն պահել է որոշ մակարդակի վրայ։ Մանաւանդ հայկական ազգային զգացումն է որ պէտք է զարգանայ զանազան միջոցներով։ Ի պատիւ բնիկ ամերիկահայուն պէտք է ըսել թէ, եթէ կորսնցուցած են հայերէն լեզուի գործածութիւնը, անվթար պահած են իրենց ազգասիրութիւնը։ Ամէն անգամ որ սփիւռքի հայը դժուարութեան մէջ է եղած, բնիկ ամերիկահայը հասած է առաւելագոյն չափով։*

Ուրեմն այդ կողմէ ալ մենք ամէն իրաւունք ունինք յուսալու թէ ամերիկահայը պիտի տևէ և երթալով ինքնգինքը մօտ պիտի զգայ հայութեան։

Հ.- Ամերիկեան ընկերութիւնը եկեղեցասէր ընկերութիւն մըն է: Հայութիւնն ալ պահելով իր դարաւոր աւանդութիւնը օգտուած է այս երկրին ընձեռած բարիքէն: Եւ ինչպէս գիտէք, սփիւռքի մեծագոյն թեմը ամերիկահայ թեմն է, որ դժբախտաբար բաժանեալ է: Այս պատկերին ի տես, ինչպէ՞ս կը տեսնէք ազգապահպանման մեր միջոցներու գործադրութիւնը:

Պ.– Մէկ խօսքով, կ՚ուզէք որ ես արտայայտուիմ եկեղեցիի դերին մասին ամերիկահայութեան մէջ։

Հարցումը չատ տեղին է, և արդէն ակնարկեցիք ըսելով թէ մեր թեմը և եկեղեցին բաժնուած են։ Ամենէն ցաւալի երեւոյթը ատիկա է, որովհետեւ ազգապահպանման մեր ուժերը կը տկարանան այդ պատճառաւ։

Միայն բաժանումը չէ որ, սակայն, եկեղեցիին խաղալ չի տար իր հիմնական դերը։ Նաև ուրիշ պարագաներ կան, նորէն ցաւալի, որոնց մէջ եկեղեցին ա՛լ աւելի կը տկարանայ իր աւանդական դերով։

Առաջին՝ եկեղեցւոյ առաջնորդներուն մէջ յաճախ անձնական խնդիրներ կը պատահին։ Ներեցէք որ բացօրէն խօսիմ,– մենք պէտք է մեր թերութիւնները գիտնանք, որպէսզի չուտով սրբագրենք, որպէսզի ա՛լ աւելի մեծ չափով կարենանք օգտակար ըլլալ ազգապահպանման։

Երկրորդ՝ մեր եկեղեցին յաճախ կը մոռնայ թէ ազգային եկեղեցի է։ Ուրեմն, կրօնը և կրօնական զգացումը չէ որ միայն պիտի մչակէ։ Կրօնը միշտ միախառնած պիտի ըլլայ ազգօգուտ նպատակներու։

Երրորդ պարագայ՝ կրկին ցաւալի՝ մրցակցութիւն կայ եկեղեցիի և Հ.Բ.Ը. Միութեան մէջև, բազմաթիւ վայրերու մէջ։ Ասիկա ճևով մը կը կասեցնէ գօրաւոր գործունէութիւնը մանաւանդ հայերէն լեզուի դասաւանդութեան և հայ մշակոյթի տարածման տեսակէտէն, որովհետև մենք զբաղած ենք մրցակցութեամբ, հակառակութեամբ, քան մեր առաքելութեամբ։ Եւ այս կը վնասէ թէ՛ եկեղեցիին և թէ՛ Բարեգործականին։

Մենք պիտի մաղթենք որ եկեղեցական այս բաժանմունքը չուտով վերջանայ, մեր կարևոր եկեղեցականները մէկ կողմ ձգեն իրենց փոքր հարցերը և ամբողջութեամբ նուիրուին ազգապահպանման գործին։

Հ.– Քաղաքական կեանքի համար աշխատանք տանելու լաւագոյն դաշտը Ամերիկան կը նկատենք, առ այժմ, որովհետև այս երկիրը կը թոյլատրէ այդ գործունէութիւնը ունենալ անկաշկանդ կերպով: Ի՞նչ կ՚ակնկալուի ամերիկահայութենէն այս ուղղութեամբ և Ռամկավար Ազատական Կուսակցութենէն ու մեր այլ քաղաքական կազմակերպութիւններէն:

Պ.– Հարցումը չատ տեղին է, որովհետև Հայ Դատի հետապնդման ու պաշտպանութեան դերը մանաւանդ ամերիկահայ գաղութին է որ ստանձնած է։ Մինչև հիմա հարցը բաւական լաւ կազմակերպուած կը հետապնդէ։ Սակայն այդ Դատի յաջողութեան համար պէտք է նկատի ունենալ նաև հետևեալ պարագաները։

Առաջին՝ պէտք է Հայկական Դատը փոխադրենք, ազդու կերպով, օտար ազգերու բեմը։ Եւ մնայո՛ւն կերպով պէտք է փոխադրած ըլլանք։ Մեր միջև Հայկական Դատ պաշտպանելը անիմաստ է։ Մենք չրջանի մը համար կը

խանդավառուինք, կը գործենք ու ատկէ վերջ յանկարծ կը դադրինք։ Նորէն ներշնչում կ՚ունենանք, նորէն կը վերսկսինք։ Հայկական օրինական դատ մը կը նշանակէ մնայուն հետապնդում։ Ամենէն զօրաւոր միջոցներով պետութիւններ հետաքրքրել, միջազգային օտար մամուլը հետաքրքրել, անձեր հետաքրքրել, գրականութիւն մէջտեղ բերել։ Եւ այս բոլորը դրամի կը կարօտին։

Մենք պէտք է Հայկական Դատին կողքին ունենանք սփիւռքի Հայ Դատի սնտուկ մը, որ ձևով մը հայթայթէ այն տնտեսական միջոցները, որուն միջոցաւ կը հետապնդեն Հայկական Դատը։

Ցմոռնամ ըսելու որ Հայկական Դատը կ՚ենթադրէ նաև ամերիկեան և Եւրոպական ուսում ստացած հայ պատմաբաններու կողմէ ուսումնասիրութիւնը նոր արխիւներու, որոնք գոյութիւն ունին այսօր և որ նոր լոյս կը սփռեն Հայկական Դատին վրայ։ Աւելի ազդու կ՚ըլլան օտարներու աչքին, քանի որ արխիւները օտար աղբիւր ունին և ուսումնասիրուած են Եւրոպական-ամերիկեան գիտական առումով։ Այդ ուղղութեամբ ըսենք թէ Բարեգործականը կը հետապնդէ այդ արխիւներու ուսումնասիրութիւնը, ինքը դրամ տալով։ Շատ մօտերս կարդ մը գործեր պիտի երևին։ Ասիկա Հայկական Դատին համար։

Գալով կուսակցութիւններուն, ես անոնցմէ եմ որ կը հաւատամ կուսակցութիւններու գոյութեան։ Որովհետև կուսակցութիւնները հայ կեանքը վառ կը պահեն, հայ կեանքին զանազան անկիւնները կ՚ուսումնասիրեն։ Բայց կուսակցութիւններու յարաբերութիւնները պէտք են կանոնաւորուիլ։ Կուսակցութիւնները պէտք չէ թշնամութեան վերածեն իրենց գործունէութիւնը։ Վտանգը ատիկա է։ Այսօր որևէ քաղաքակիրթ երկիր կուսակցութիւններ ունի։ Բայց երբ որ ազգին ընդհանուր չահերը կան, բոլորը կը միանան և մէկ լուծում կ՚առաջարկեն։ Մեր մէջ այն վտանգը կայ, որ մեր կուսակցութիւնները միշտ կեդրոնախոյս ընթացք մը կը բռնեն և աւելի կը պաշտպանեն կուսակցական՝ քան ազգային ընդհանուր չահերը։

Ժամանակն է որ, մանաւանդ Ամերիկայի մէջ, վերջնականապէս ըմբռնուի ասիկա, քանի որ ամերիկահայութիւնը սփիւռքի ամենամեծ գաղութը դարձած է և կուսակցութիւնները հոստեղը խոշոր դեր ունին և առ առաւելն պիտի ունենան խաղալիք։ Ձիշդ այդ ուղիէն դատելով, ես պիտի ուզէի որ կուսակցութիւնները Ամերիկայի մէջ գոնէ մնայուն կերպով իրարու հետ յարաբերութեան մէջ մնան և իրենց մամուլի միջոցաւ իրենց յարաբերութիւնները յայտնեն վայելուչ ձևով մեր ժողովուրդին։

Կուսակցութիւններու չարքին ես կը հաւատամ որ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը սփիւռքի գաղափարականը կազմելու մէջ ա՛լ աւելի մեծ դեր ունի։ Որովհետև, ան ա՛յն կուսակցութիւնն է, որ մնայուն կերպով

հայրենիքի կողքին կեցած է. ուրեմն հայրենիքի ոգին արտասահման փոխանցելու կարողութիւնը ունի, ինչպէս նաև՝ արտասահմանի հայ պահանջքները ընոյթը արտայայտելու հայրենիքի մէջ։ Քանի որ իր դերը աւելի մեծ է, իր պատասխանատուութիւնը աւելի կարևոր կը դառնայ։ Եւ այդ պատասխանատուութիւնը ուրեմն զինք կը դնէ ա՛լ աւելի դժուարին կացութեան առջև։ Պիտի մաղթէի որ Համկավար Կուսակցութիւնը գիտակից ըլլայ այդ կոչումին, և լայնօրէն գոհացում տայ այդ ուղղութեամբ։

Հ.– Քանի եզրակացուցիք քաղաքական մեր կազմակերպութիւններու, մանաւանդ մեր կուսակցութեան կարևոր դերը՝ հայրենիք–սփիւռք կապերու գծով, ի՞նչ ունիք ըսելիք այդ կապերուն մասին:

Պ.– *Սփիւռքը, անկախօրէն հայրենիքի մէջ որդեգրուած գաղափարական ուղեգիծէն, ունենալու է անոր նկատմամբ նուիրում, սէր և գործակցութիւն։ Գիտեմ որ այս օրերուս հայրենիքի մէջ կան յուզիչ պարագաներ, ինչպէս Ղարաբաղի ապագան և մթնոլորտի թունաւորումը կամ ապականումը։ Այս վերջինը ինծի համար Ղարաբաղի հարցէն ա՛լ աւելի կարևոր է։*

Այս երևոյթը մեզի կը տանի կարևոր եզրակացութեան մը։

Մենք սփիւռքի մէջ պէտք ենք ունենալ այնպիսի ընդհանուր կազմակերպութիւն մը, որ սփիւռքի խօսքը ունենայ մեծ կշիռ թէ՛ հայրենի կառավարութեան և թէ՛ մեր հայրենիքը հովանաւորող մեծ երկրին կառավարութեան վրայ։

Ընդունուած ճշմարտութիւն մըն է. որքան դուն ուժ կը ներկայացնես տնտեսական և քաղաքական կեանքի մէջ, բարոյական քու ազդեցութիւնդ այնչափ ազդու կ'ըլլայ։ Այսօր սփիւռքի բոլոր տարրերը պէտք է միանան ամենախիստ կերպով պահանջելու համար թէ՛ հայրենիքի կառավարութենէն և թէ՛ զինք հովանաւորող երկրէն, հայրենիքի օդի և մթնոլորտի ապականութեան մաքրագործումը։ Այլապէս, հայրենիքի ֆիզիքական կեանքը պիտի ըլլայ հիւանդոտ և կարճատև։

Նաև, աւելցնեմ թէ այս քննադատական յայտարարութիւնը մեզի որևէ իրաւունք չի տար որ հայրենիքի և զինք հովանաւորող երկրին հանդէպ ունենանք թշնամական և յարձակողական արտայայտութիւններ։ Ջմռռնանք որ դարեր դրեր ենք հայրենիքի մը տիրանալու համար։ Գտեր ենք օճախ մը, որ ընդհանուր առմամբ կը պաշտպանուի ուրիշ պետութեան մը կողմէ, որուն գաղափարականը կրնան չատեր չբաժնել, բայց մեր համակրութիւնը հատուածի չ'երթար, գաղափարականի չ'երթար, այլ կ'երթայ մեր հայրենի հողին։ Ուրեմն զգուշաւոր պիտի ըլլանք։ Երբ քննադատենք, նկատի ունենանք թէ այդ քննադատութիւնը չվերածուի ազգային մոռացումի և ազգային զգացումի տկարացման, մանաւանդ երիտասարդ սերունդներու մօտ։

Հ.– Ամերիկահայութեան ապագային մասին արդէն զանազան հարցերով անդրադարձումներ ըրիք: Որպէս եզրափակում ի՞նչ ունիք ըսելիք:

Պ.– *Եզրափակումս չատ յստակ է։*

Մենք կը նախատեսենք ամերիկահայութեան համար հիմնական դեր ապագային սփիւռքի առաջնորդութեան մէջ։ Ինչպէս որ ժամանակին Պէյրութը ստանձնեց Պոլսոյ դերը, Պոլսոյ կարևորութեան անհետացման պատճառով, ուչ չէ այն օրը երբ ամերիկահայութիւնը պիտի ստանձնէ նոյն ժառանգութիւնը։ Ներկայիս արդէն սկսած է պատրաստուիլ, բարեբախտաբար լաւագոյն ձևով, ու երբ փոխանցումը գայ՝ դժուարութիւն պիտի չունենայ այդ դերը խաղալու։

Բայց սա հիմնական հարցը կարևոր է։ Պէտք չէ ամերիկահայութիւնը հաւակնութիւն ունենայ հիմա իսկ Լիբանանի դերը ստանձնելու։ Լիբանանի մէջ դեռ կան կեդրոնները մեր կուսակցութիւններուն, Անթիլիասի Կաթողիկոսութեան Աթոռը, դպրոցներու լայն ցանց մը, հրատարակչական ճոխ արտայայտութիւն, բազմաթիւ գաղափարական թերթեր, հայ մտաւորականութեան վճռական դերը։ Այս բոլորը դեռ երկար տարիներու համար կը դարձնեն Պէյրութը առաջնորդ։ Բայց նկատի ունենալով քաղաքական վիճակը և նախատեսելով քաղաքական կացութիւնը Լիբանանի մէջ՝ պէտք է պատրաստ ըլլալ անակնկալներու։ Դուք պատրաստ պէտք է ըլլաք ընդունելու, քանի դեռ ներկայիս պատրաստ չէք, մանաւանդ ղեկավարութեան առումով։ Այդ ղեկավարութիւնը չատ չուտով և չատ զօրաւոր կերպով պէտք է ստեղծուի Ամերիկայի մէջ։ Երբ դեռ ձեր հողին վրայ առաջնորդ չէք, ինչպէ՞ս կ'ուզէք սփիւռքի առաջնորդ ըլլալ։ Ա՛յդ ժամանակ միայն կրնաք խորհիլ այդ մեծ ժառանգութեան մասին։

Հ.– Քառասուն-յիսուն տարուան կրթական մշակ Բարեգործականի, որևէ մէկէն աւելի Բարեգործականը դուք ճանչցաք, որովհետև սերունդ ալ հասցուցիք: Բարեգործականը ինչպէ՞ս տեսաք Ամերիկայի մէջ: Այն ինչ որ Պօղոս Նուպարներ ստեղծեցին, արդեօք այդ գաղափարականը կ'արտայայտուի՞ այսօր, այդ ոգին կա՞յ:

Պ.– *Դժուարին հարց մը կու տաք ինծի։ Բարեգործականը չուրջ ութսուն տարուան կեանք ունի։ Բայց արդէն դարձած է սփիւռքահայութեան ազգային կառոյցներէն մէկը, եկեղեցւոյ և կուսակցութեան կողքին։ Իր դերը ուրեմն կ'ըլլայ անսահման։ Նոյնիսկ եկեղեցւոյ և կուսակցութիւններու վրայ սա առաւելութիւնը ունի թէ ինքը ընդհանրական բնոյթ ունի։*

Սակայն, համոզուած եմ որ իր բոլոր կարելիութիւնները չի գործածեր։ Զի գործածեր մի քանի պատճառներով։

Նախ, այսօր, կարող գործիչներ, որոնք Բարեգործականի գործը իրենց

ուսերուն վրայ առնեն ու տանին, չատ դժուար է գտնելը մեծ թիւով։ Եւ սփիւռքը մեծ թիւով առաջնորդներու պէտքը ունի։

Երկրորդ։ Մտահոգութիւնը ունիմ որ Բարեգործականի գաղափարականը,– ո՛չ թէ սահմանադրութիւնը,– ամբողջութեամբ լաւ ըմբռնուած չէ։ Ես առիթը ունեցայ Լոս Անճելըսի և Թորոնթոյի մէջ արտայայտուելու, և քանի մը օր եաք Նիւ Եորքի մէջ ալ պիտի արտայայտուիմ։ Բարեգործականի գաղափարականը հիմնուած է ամբողջութեամբ ժողովուրդի վրայ։ Եթէ կրնայի ամփոփել տարազի մը մէջ Բարեգործականի ամբողջական ոգին, պիտի ըսէի՝ հայ ժողովուրդէն, հայ ժողովուրդին, հայ ժողովուրդով։

Հայ ժողովուրդէն։ Բազմաթիւ անձեր են որ Բարեգործականը հիմնած են։ Նման կիւլպէնկեանի, Գարակէօզեանի և Ճինիչեանի՝ անհատներ չեն հիմնադիրները։ Բարեգործականի պարագային, հիմնադիրներու խումբ մը մարդիկ կը ներկայացնէին զանազան հակումները մեր ժողովուրդին, հիմնադրութեան ժամանակ։ Եւ այդ ձեւով կը շարունակուի։ Միշտ ալ խումբեր կու գան վարելու Բարեգործականը, որոնց վերջին խումբը յարգելի ցկեանս նախագահ Պր. Ալեքս Մանուկեանի խումբն է։ Իրենք ալ իրենց կարգին ջահը պիտի փոխանցեն ուրիշներու։

Ժողովուրդին։ Անխտիր ամբողջ ժողովուրդին կը ծառայենք։ Զանազանութիւն չունինք կրօնքի, սեռի, գաղափարականի, հակառակ որ կը վերագրուի թէ Բարեգործականը ազդեցութեանը տակն է ռամկավարներու։ Ռամկավարները Բարեգործականի մէջ կը գործեն, բայց չատ սխալ է խորհիլ թէ ռամկավարներ և բարեգործականականներ նոյնն են։ Պէտք չէ չփոթել։ Ինչո՞ւ. չատ բնական է որ Բարեգործականը կը գործէ իր բարեկամներուն հետ, և որովհետև ոչ թէ չէզոք այլ անկախ գաղափարական ունեցող կազմակերպութիւն է, դիւրքաւորում ունենայ այն մարդոց հանդէպ, որոնք իր արժանիքները և գործունէութիւնները կ՚ուրանան։ Ատիկա չի նշանակեր որ կողմ կը բռնէ, այլ ինքնապաշտպանութեան եղանակ է, ինչ որ որևէ կազմակերպութիւն, ոևէ անձ գործի պիտի դնէր։

Բարեգործականը երբ ժողովուրդին համար կ՚աշխատի, ունի բարեկամներ և ունի հակառակորդներ, որոնք Բարեգործականի արժանիքները ուրանալու աստիճանի կ՚երթան։ Պէտք չէ ուրեմն մարդիկ զարմանան թէ Բարեգործականը չէզոք դիրք չբռնէ։ Չէզոքութիւն կը նշանակէ տկարութիւն, գաղափարականի պակաս։ Անկախութիւնը կը նշանակէ ամէն կազմակերպութիւններու նկատմամբ հաւասար վարուելակերպ ունենալ, բացի անոնց հանդէպ, որոնք կը դիրքաւորուին Բարեգործականի դէմ։

Ժողովուրդով։ Բնորոշիչ գիծը Բարեգործականի՝ ժողովուրդովն է, և այնտեղ է որ մեծ թերացումի մէջ ենք։ Որովհետև, կ՚ուզեմ հաւատալ որ մեր իսկական դրամագլուխը ոչ թէ տնտեսական դրամագլուխն է, այլ՝

բարոյական դրամագլուխը, որ կը կոչուի հայ ժողովուրդ։ Մենք հայ ժողովուրդին պէտք ունինք, որպէսզի Բարեգործականը ապրի։ Եւ ըսեմ նաև թէ հայ ժողովուրդը Բարեգործականին պէտք ունի, որ ի՛նք ապրի։

Ուրեմն, մենք պէտք է Բարեգործականի ծիրէն ներս ընդունինք որքան որ կարելի է մեծ չափով անդամներ։ Պէտք է որ մեր բոլոր գործերը կազմակերպենք ժողովուրդի միջոցաւ, տեմոքրաթիք միջոցաւ, և բնաւ պէտք չէ նկատենք Բարեգործականի գործունէութիւնը մենաշնորհը խմբակի մը։

Ես գիտեմ թէ այդ ոգին Բարեգործականի ղեկավարներուն մէջ կայ, բայց գործադրութեան մէջ զգուշաւորութեան պակաս կայ։

Շուտով պէտք է այդ ուղղութեամբ սրբագրութիւնը բերուի։ Ամէն մարդ պէտք է զգայ թէ Բարեգործականը լայն յարաբերութիւններ կը վարէ իր ժողովուրդին հետ, իր ականջը կը դնէ ժողովուրդին սրտին՝ լսելու համար բոլոր հարցերը և այդ դժուարութիւններուն արագօրէն դարման բերելու, ժողովուրդէն բխած ղեկավարութեան միջոցաւ։

Կարգ մը մարդիկ այսօր Բարեգործականը կը քննադատեն։ Մանաւանդ Բարեգործականը կը քննադատեն անոնք, որ Բարեգործականի մէջը չեն։ Ես իրաւունք չեմ տար որևէ մէկու, որ դրսեցի է, Բարեգործականի ընտանիքին մաս չի կազմեր, Բարեգործականին քննադատութիւն ուղղելու։ Քննադատութիւնը մէջէն պէտք է ըլլայ։ Ով որ կ՚ուզէ Բարեգործականը կարգի բերել, կը խորհի թէ իրաւ ու արդար կէտեր ունի, Բարեգործականի մէջէն ճայնը լսելի թող դարձնէ։ Բարեգործականի մէջէն թող պայքարի։

Ամփոփ կերպով, ուրեմն, կ՚ուզենք մեր տեսակէտը այսպէս ներկայացնել Բարեգործականի նկատմամբ։

Հ.– Հաճեցէք տալ լիբանանահայ կեանքի մասին տեղեկութիւններ, ինչպէս նաև խօսիլ այդ երկրին մէջ ապրող մեր գաղութին վիճակուած ապագայ դերին մասին, իր ազգային քաղաքական, մշակութային, կրթական երեսներովը:

Պ.– Ինչպէս որ ասկէ առաջ զանազան պատասխաններու մէջ զգացուցի, Լիբանանը կը մնայ հայ սփիւռքի սիրտը և միտքը։ Այսօր 52 դպրոց, որոնցմէ 10ը երկրորդական, չուրջ 9000 աշակերտութեամբ և 500է աւելի ուսուցիչներով կը գործեն Լիբանանի մէջ, և կը պատրաստեն ապագայ հայ գործիչը, հայ գրողը և հայ մտաւորականը։ Ոչ մէկ գաղութ մինչև հիմա կարողացած է այդ չափը խաղալ կրթական տեսակէտով։

Այլ տեսակէտով ալ ունինք օրինակներ։ Ունինք բազմաթիւ ակումբներ՝ երիտասարդական, զանազան կուսակցութիւններու պատկանող կամ Բարեգործականի։ Այդ ակումբներ գացողներուն թիւը չուրջ 5–6 հազար է։ Ունինք երեք կարևոր օրաթերթեր, բազմաթիւ չաբաթաթերթ–ամսաթերթեր։

Կուսակցութիւններու կեդրոնները հոն հաստատուած են։ Կիլիկիոյ Աթոռը Լիբանանէն կը ճառագայթէ։ Ունինք գեղարուեստական, թատերական, երաժշտական բազմաթիւ արտայայտութիւններ, նուազ որակաւոր անցեալի բաղդատմամբ։ Եւ ունինք վայր մը, ուր հայը կրնայ ազատօրէն հայերէն արտայայտուիլ, ազատօրէն հայերէն գործել, ազատօրէն հայերէն խօսիլ։ Այդ երկրին պայմանները որևէ տեղ դեռ գոյութիւն չունին հայուն համար։

Եւ անգամ մը ևս կը կրկնեմ, ոչ մէկը դեռ կրնայ Լիբանանի դերը խաղալ։ Համբերատար ըլլանք, ապագան կազմակերպենք, պատրաստ ըլլանք բոլոր վայրերու մէջը, բայց օգնենք Լիբանանի, որովհետև այդ օգնութիւնը միայն ձևականօրէն Լիբանանի համար է։ Իրականութեան մէջ ինքնօգնութիւն է։ Մենք Ամերիկա և Գանատա ղրկեցինք այդ երկու երկիրներու հայ վերածնունդի տարրերը։ Ամէն ուղղութեամբ՝ լրագրող, գործիչ, եկեղեցական, ուսուցիչ ևայլն։ Ուրեմն ամերիկահայը չահաւոր եղաւ։ Լաւ դրամագլուխի մը արդար տոկոսը եղաւ։ Անանկ որ թող չըսեն թէ ձրիօրէն դրամ տրուեցաւ Լիբանանին։

Շատեր հետաքրքրուած են լիբանանահայութեան թիւին մասին։ Դժուար է ճշդրիտ թիւեր տալ։ Գնահատումներ եղան։ Պետական գնահատումը կայ որ քաղաքական պատճառներով տարբեր թիւ կու տայ։ Կաթողիկէ համայնքը մի քանի ամիս առաջ 90 հազար ըսաւ, լուսաւորչական եկեղեցին 120 հազարի գաղափարը ունի, իսկ մենք մեր հայ դպրոցներու և օտար վարժարաններու հայ աշակերտութեան թիւէն դատելով, կը խորհինք 70–80 հազարի չուրջ է։ Թէ այս թիւը պիտի նուազի՞, չենք գիտեր։ Ատիկա կախում ունի քաղաքական պայմաններէն։ Մէկ բան կրնամ վստահեցնել թէ՝ պիտի մնայ թիւ մը, որ աւելի նուազ չէ քան 50–60 հազարը։ Եւ 50–60 հազար թիւը կը բաւէ որ Լիբանանը չարունակէ ըլլալ հայթայթիչը հայ սփիւռքի հայ գործիչին։

Որակը կարևոր է մեզի համար և ոչ թէ քանակը։ Ուրեմն երբ Լիբանանի ապագային մօտենանք, պէտք է վստահ ըլլանք թէ ան պիտի տևէ։ Նուազ կարևորութեամբ քան առաջ, նուազ որակի և թիւի ուժով, բայց պիտի ունենայ իր մանաւանդ տեղը հայ սփիւռքին մէջ։

Ամենազօրաւոր կերպով կը դատապարտենք այն անձերը, մանաւանդ նախկին լիբանանահայերը, որոնք կը նկատեն թէ Լիբանանի դերը վերջացած է և Լիբանանը դարձած է քանդուած երկիր։ Ինչպէս բացատրեցինք ապացոյցներով, Լիբանանը իր ամբողջական կչիռը կը պահէ սփիւռքի հայութեան առաջնորդութեան մէջ և իր դերը կը լրանայ երբ քաղաքական պայմանները Լիբանանի հայ գաղութը ամբողջութեամբ քանդած կ՚ըլլան։

Հ.– Լիբանան ըսելով պէտք է հասկնալ նաև Միջին Արևելքի միւս

գաղութներու գոյավիճակի հարցը: Անոնք ի՞նչ պատկեր պիտի ստանան Լիբանանի պարպումով:

Պ.- *Լիբանանի կողքին կան հայ գաղութներ Իրանի, Սուրիոյ, Իրաքի, Յորդանանի և Եգիպտոսի մէջ: Այդ գաղութներուն մէջ արդէն, նկատի ունենալով կրկին քաղաքական պայմանները, հայերը չատ սեղմուած ազգային արտայայտութիւն ունին: Կը խորհինք թէ ժամանակի ընթացքին երթալով ազգային գոյութիւնը և մշակոյթը պիտի տկարանան: Ուրիչ բան չենք կրնար ըսել այդ գաղութներու մասին, որովհետև չենք կրնար գիտնալ:*

Հ.- Յովակիմեան-Մանուկեան Մանչերու Երկրորդական Վարժարանի 40-ամեակի առթիւ եկաք այս ափերը ու յիշատակի և զգացումներու առիթ ստեղծեցիք մեր Մայր Վարժարանով անգամ մը ևս հպարտանալու: Այս պահուս, ձեր շրջանաւարտներէն ես ալ, իմ դասընկերներուս և հարիւրաւոր Յովակիմեանցիներու կողքին, կ'ունենամ տարօրինակ զգացում մը. և ատիկա ձեզի և Յովակիմեանին աշակերտած ըլլալու հպարտութեան զգացումն է: Ինչո՞ւ Յովակիմեանցին հպարտ է իր վարժարանով:

Պ.- *Պիտի նախընտրէի այդ հարցումին պատասխանը ես տուած չըլլալ, որովհետև պատասխանս ինքնագովութեան նման արտայայտութիւն մը պիտի ըլլայ:*

Բայց կարելի է նաև առարկայօրէն հարցը ներկայացնել:

Յովակիմեան-Մանուկեանը սկիզբէն եղած է ամէն բանէ առաջ ազգային զգացումի և հայագիտութեան զօրաւոր կեդրոն մը: Երկրորդ, իր ուսումնական պատրաստութեամբ յայողած է բոլոր մարզերուն մէջ նուաճումներ արձանագրելով, ինչպէս հին ժամանակներու մէջ արաբական սերթիֆիքայի քննութեանց մէջ, երկրորդ՝ ճի Սի Ի-ի քննութեանց, երրորդ՝ երկու պաքալորէաներու արդիւնքներուն մէջ, և չորրորդ՝ համալսարանի մուտքի քննութեանց մէջ: Երբ որ այդ յայողութիւնները ամէն տարի կը կրկնուին և կը պահեն իրենց մակարդակը, չատ բնական է որ Յովակիմեանցին կը խորհի թէ իր վարժարանը Լիբանանի կամ Միջին Արևելքի լաւագոյն վարժարաններէն մէկն է:

Ինչպէս գիտէք, իմ ներկայութիւնս այստեղ կը բացատրուի սա ճևով թէ եկած եմ մեր նախկին սաներուն այցելելու և նաև իրենցմէ խնդրելու իրենց օժանդակութիւնը Յովակիմեան-Մանուկեանին ներկայ դժուարութեան օրերուն:

Պէտք է խոստովանիմ որ անխտիր Յովակիմեանցիները պատասխանեցին իմ կոչիս և իրենց օժանդակութիւնը այն աստիճանի հասաւ, որ Յովակիմեանը բազմաթիւ տարիներու համար ունի ամավարկի ապահովութիւն: Ուրիչ ծրագիրներ ալ կան Յովակիմեանցիներու մտքին մէջ, յաջորդ տարիներու

ընթացքին կատարելիք։ Նաև օժտել Յովակիմեանը նոր չէնքով և վերա-կանգնել այս վարժարանին գրադարանը, գիտաչխատանոցը և դպրոցական կահաւորումը։

Կ'ուզէի մէկ բառ աւելցնել Յովակիմեանի ներկայ և անցեալի դերին մասին։ Յովակիմեանի կարևորութիւնը առաջ կը գգացուէր Լիբանանի սահ-մաններուն մէջ։

Որքան ժամանակը անցաւ և հայերը սփիւռքի մէջ տարածուեցան, մանա-ւանդ Լիբանանէն արտագաղթով, Յովակիմեանի կարևորութիւնը չեչտուե-ցաւ։ Յովակիմեանը ներկայիս ունի իր նախկին սաներու գործունէու-թեամբը, պատրաստութեամբը նուիրումի յատուկ մթնոլորտ մը։

Սփիւռքահայութեան մօտ կարևոր է անոնց դերը։ Այսօր արտասահմանի մէջ քիչ են այն գաղութները, ուր Յովակիմեանցիներ չեն խաղար խոչոր ազգային դեր։ Բայց, իբր իրենց նախկին կրթական առաջնորդը, իրենցմէ ուրիչ ակնկալութիւն մըն ալ ունինք, մանաւանդ ամերիկահայութեան մէջ. նկատի ունենալով իրենց հայկական ու ազգային պատրաստութիւնը և Բարեգործականի հանդէպ նուիրումը, իրենցմէ կ'ակնկալուի այդ բոլոր գաղութներու մէջ առաջնորդի դեր խաղալը։

Չի բաւեր մասնակցիլ ազգային կեանքին։ Ազգային կեանքը, մանաւանդ Ամերիկայի մէջ, կը կարօտի կարող նուիրեալ առաջնորդներու և Յովակիմ-եանցիներու ամբողջ պատրաստութիւնը այդ ուղղութեամբ բնականէն գիրենք կ'ընէ ստանձնողը այդ առաջնորդող դերին։

Մանաւանդ Բարեգործականը ամէն իրաւունք ունի որ բոլոր Յովակիմ-եանցիները ստանձնեն Բարեգործականի մէջ պատասխանատուութեան դեր։ Գիտեմ թէ բազմաթիւ տեղեր մասամբ կ'ըլլան։ Մեր ակնկալութիւնը ամբող-ջական գործն է, ամբողջական առաջնորդութիւնն է, որովհետև ամերի-կահայութիւնը վերականգնելու համար նախ և առաջ պէտք է ունենայ իր իւրայատուկ առաջնորդները։

Խօսքս վերջացնելով, կը մաղթեմ ամերիկահայութեան իրագործումը իր բոլոր ծրագիրներուն, վստահութիւն յայտնելով թէ ամերիկահայութիւնը ուծացումէ հեռու պիտի մնայ և արժանաւոր առաջնորդը պիտի ըլլայ քիչ չատ հեռաւոր ապագային մեր բոլոր ազգային չահերուն, որոնք այնքան տարածուած են արտասահմանի մէջ և այնքան կարևոր կը դառնան թէ՛ իրենց և թէ՛ հայրենիքի համար։

Հ.– Վերջին հարցում մը: Բոլոր Յովակիմեանցիները հպարտ են Պարոն Թոփճեանի աշակերտած ըլլալով: Արդեօք Պարոն Թոփճեան Ամերիկա այցելելէ ետք, իր նախկին աշակերտները տեսնելով ի՞նչ զգացում ունեցաւ այդ տղոց նկատմամբ:

Պ.– Շատ ուրախ եմ որ այդ հարցումը ուղղեցիք։ Որովհետև, կրկին յարաբերութիւն հաստատելով մեր վարժարանի սաներուն հետ, կրնամ ըսել թէ ունեցայ իմ կեանքիս ամենէն երջանիկ օրերը։ Նախ իմ հոգեզաւակներս տեսայ, երկրորդ տեսայ որ Յովակիմեանցի մը չկայ որ կարևոր դիրքի հասած չըլլայ։ Ձևով մը այսպիսով ստացայ իմ 46 տարուան կրթական գործի ամենամեծ վարձատրութիւնը։ Որքան երջանկութիւն է տեսնել յաջողութիւնը աշակերտներուս ամէն մարզի մէջ. որքա՛ն տնտեսական և անձնական, նոյնքան՝ ազգային։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 17 Սեպտեմբեր 1988

«ԱՐԵԻ», 27-28 Փետրուար և 1-2 Մարտ 1989

Նոյեմբերի աշնանային երեկոյ մը այցի եկաւ Գէորգը: Աշունը Նիւ Եորքի ամենէն հաճելի եղանակն է և՝ տրամադրութիւնները բարձրացնող: Գէորգ Ամեմեան խնամիական գիծով կապուած է մեր ընտանիքին հօրեղբօրս՝ Եզեկիէլի կնոջ՝ Լուսինին կողմէ: Ան եղբայրն է Սիմոն Սիմոնեանի տիկնոջ՝ Մարիին: Երբ Լուսինը Պապ Իտրիսի մեր տունը հարս եկաւ, հօրս շրջանակի մտաւորականներու հոյլէն՝ Յովհաննէս Աղպաշեան, Սեդրակ Ապաճեան, Գառնիկ Ադդարեան, Ալֆոնս Դարեան, Գեղամ Սևան, տարբեր խումբ մը սկսաւ յաճախել այնուհետև...: Այս անգամ մայրս ու Լուսինը սկսած էին ընդունիլ Սիմոնեանը, Ամեմեանը, Մեսրոպ ու Գիւտ վարդապետները, Միքայէլ Շատոյեանը և գրողներու խումբ մը, ուր անպակաս կ'ըլլար Թորոս Թորանեանը, որ բոլոր խումբերուն հետ ալ հաշտ էր: Ահա՛ այսպիսի մթնոլորտի մը մէջ էր որ Գէորգը ճանչցայ ու անոր գրականութիւնը կարդացի, հակառակ Վահէ-Վահեանի տեսակէտին՝ թէ անոր արձակը էոթիկ է:

Համրայի մէջ երբ բարեկամներով կը զբօսնէինք, քալելով Պէյրութի այդ օրերու ճաշակաւոր ու արևմտականացած թաղամասը, առիթ կ'ըլլար անցնիլ Ժան տ'Արքի վրայ գտնուող Ամեմեաններու «Հելփ» գրախանութէն: Գէորգ իր եղբօրը՝ Ազատին հետ ունէր շրջանի ամենէն արդիական գրախանութը, առաւելաբար անգլիական լեզուով հրատարակութիւններով:

Գէորգը մի՛շտ եղած էր ընթերցող որքան հայ նոյնքան և անգլիական, ամերիկեան ու օտար գրականութեանց, ու այս պատճառով ալ անոր մտասևեռումը չէր սեղմուած զուտ հայկականի մէջ: Լայն աշխարհ մը բացուած էր անոր առջև՝ համամարդկային արժէքներով լիցքաւորուած: Քաղաքական մտահորիզոնը հեռուները բացած տիեզերքի մը մէջ կ'ապրէր ան: Կը հաւատար ժողովուրդներու բարեկամութեան, առանց համայնավար ըլլալու: Կը հաւատար յեղափոխական շարժումներով ազատագրական պայքարներուն, առանց դաշնակցական ըլլալու: Կը հաւատար ընքերվարական բարեփոխումներուն, առանց հնչակեան ըլլալու: Եւ միւս կողմէ կը հաւատար բարեկիրթ ժողովրդավարական ու ազատական սկզբունքներուն, առանց ռամկավար ըլլալու: Իր մէջ կար այս բոլոր վարդապետութիւններու համեմատչափ գոյակցութիւնը ... առանց խանգարելու մէկը միւսին, այնքա՛ն ներդաշնակ, վստահաբար եկած անյագ իր ընթերցումներէն:

Ան շրջան մը դարձաւ տիպար խորհրդականներէն այն տղոց, որոնք եօթանասունական թուականներուն, որպէս նոր նեմեսիսներ հրապարակ եկան ահաբեկչական գործողութիւններով, արևմուտքի անտարբեր մամուլին ու անոր ենթակայ հրեայ սպասարկութիւններու ուշադրութիւնը հրաւիրելով Հայկական Հարցին վրայ, երբ անոնք մոռցնել կը ջանային զայն, անգամ մը ևս թուրքի ջաղացքին ջուր մատակարարելու նպատակով: Պէյրութի քաղաքացիական պատե րազմի տևողութեան մնաց արևմտեան Պէյրութ, այն հաւատքով թէ տակաւին Միջին Արևելքէն է որ պիտի սկսէին մեր բոլոր հետագայ ազգային պահանջատիրութեան շարժումները: Իր ընտանիքէն առաջ, ազգին պարտաւորութեամբ մտահոգ, երբեմն միայն կ'այցելէր Լիոն տեսնելու իր հարազատները:

Շրջան մը շարունակեց իր աներձագին՝ Սիմոնեանի «Սփիւռք»ը խմբագրելու գործը: Ան չանձնեց այդ թերթը այն տղոց, որոնց այնքա՞ն հաւատաց ու սիրեց:

Գէորգը շա՞տ կանուխ հեռացաւ մեզմէ:

ԳԷՈՐԳ ԱՃԵՄԵԱՆ
Գրող

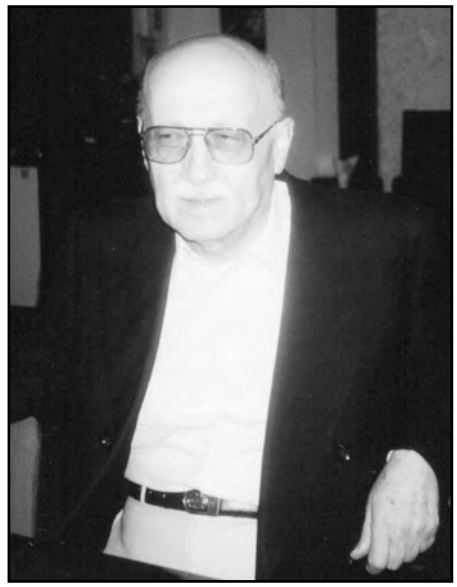

Վերջին վաթսուն տարիներուն, չընելու համար եօթանասուն, սփիւռքահայ գրական գործերուն հարիւրէն իննսունը թափուելիք գործեր են: Տասը առ հարիւրը պիտի մնա՛յ:

Շատ ըմբոստ եղած եմ, հակառակ արտաքին շա՜տ հանդարտաբարոյ վիճակիս: Իսկապէս անկախ կերպով մտածած եմ և հոգ չէ թէ երբեմն սխալած եմ՝ սակայն ուզած եմ որ ամպայմանօրէն մտածումս, համոզումս, տեսակէտս ճիշդ ըլլայ:

Հ.– Գրական աշխարհ ինչպէ՞ս մուտք գործեցիք:

Պ.– *Փոքր տարիքէս ահռելի ընթերցող եղած եմ: Կը յիշեմ 8–9 տարեկան եղած ատենս, օրական գրեթէ մէկ գիրք կը կարդայի: Այդ կերպով, 14 տարեկանիս արդէն գրական աչխարհին մէջ էի: Եւ ինչպէս գրեթէ բոլոր գրողները բանաստեղծութեամբ կը սկսին, ես ալ սկսայ ոտանաւոր գրելով,– ոչ թէ քերթուած կամ բանաստեղծութիւն: Սակայն երբ գիտակցութիւն ունենաս, քանի մը տարի ետք կ'անդրադառնաս թէ գրածդ բանաստեղծութիւն չէ:*

17–18 *տարեկանիս արդէն բաւական լաւ նախափորձեր սկսած էի ընել: Հալէպի Ալէփփօ Գոլէճն էինք: Դպրոցին պարբերագիրքին մէջ քանի մը պատմուածք սկսայ լոյս ընծայել: Անկէ ետք 1–2 տարի խմբագրութեան մաս կազմեցի: Յետոյ, ըստ երևոյթին, կեանքի մէջ նախասիրութեան, խառնուածքի, իրագործումի իմաստով՝ գլխաւոր թեքումս եղած է դէպի գրականութիւնը և ժամանակի ընթացքին ալ կեանքս ամբողջ ատո՛վ լեցուած է:*

Գրական լուրջ աչխատանքի սկսած եմ 35–37 տարիէ ի վեր:

Հ.– Գրականութեան հետ նաև մտածումով մաս կը կազմես մեր ազգային քաղաքական կեանքին: Ինչո՞ւ արդեօք ընդհանրապէս միւս մտաւորա–

կաններուն նման չհակեցար շարժումի մը կամ խմբաւորումի մը, այլ ուզեցիր մնալ անկախ: Մեր միւս գրողները Թէքէեանի, Համազգայինի, Նոր Սերունդի կամ Գրական Շրջանակի շուրջ հաւախմբուեցան:

Պ.– *Շատ փոքր տարիքիս Հ.Մ.Ը.Մ.Ի սկաուտ եղած եմ, Հալէպ: Ակումբի միջավայրի, պատանեկան միութեան, գրադարանի (ուրկէ գիրք կ'առնէի) և ուսանողական միութեան մթնոլորտի մէջ էի: Երբ քիչ մը աւելի մեծցայ, տիկնայ Հնձի բաւարար ներքին գոհացում չտուաւ: Մինչ այդ, Հ.Բ.Ը.Մ. միութիւնը ևս (որ պատերազմէն ետք, 48–49 այդ տարիներուն) հիմնեց Հ.Ե.Ը. Ընկերակցութեան ուսանողական միութիւնը, որուն մաս կազմեցի: Այս միջոցին թէ՛ հոս, թէ՛ հոն, կը տեսնէի թէ ես կուսակցական չեմ կրնար ըլլալ, հակառակ որ այդ միութիւնները, բնականաբար, կուսակցական չէին:*

Խառնուածքի հարց էր, որովհետև չատ ըմբոստ եղած եմ, հակառակ արտաքին չա՛տ հանդարտաբարոյ վիճակիս: Իսկապէս անկախ կերպով մտածած եմ և հոգ չէ թէ երբեմն սխալած եմ՝ սակայն ուզած եմ որ ամպայմանօրէն մտածումս, համոզումս, տեսակէտս ճիշդ ըլլայ:

Ասիկա բացասական դիրքաւորում մը չէ որևէ կողմի նկատմամբ, այլ համոզումս՝ թէ իսկապէս պիտի չկարենայի կոճկուիլ, չաղուիլ, ենթարկուիլ կազմակերպութեան մը: Ցետոյ երբ Լիբանան եկայ ու երբ «Սփիւռք» չաբաթաթերթը հիմնուեցաւ (Սիմոնի «Սփիւռք»ը), անոր աչխատակցութիւնս բերի: Աչխատակցած եմ նաև Նուրիկեանի «Նոր Գիր»ին, յետոյ «Շիրակ»ին, «Բագին»ին: Առանց բացառութեան բոլորին կ'աչխատակցէի:

Սիմոնեան երբ սկսաւ «Սփիւռք»ը հրատարակել, թերթը անկախ ամպիոն մը դարձաւ, անկախ մամուլ էր, ուր ես իսկապէս իմ հունս գտայ, ու այդպէս ալ ընթացաւ: Ատկէ անդին, արդէն չէի կրնար կուսակցական ըլլալ և պատճառ ալ չունէի:

Հ.– Այդ օրերուն Պէյրութի մեր մեծ գրագէտները՝ Վահէ-Վահեան, Մուշեղ Իշխան և Անդրանիկ Ծառուկեան դրոշմ մը տուած էին Միջին Արևելքի մեր գրական աշխարհին: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը նոր սերունդին նկատմամբ:

Պ.– *Այդ երրորդութեան չուրջ ստեղծուած սխալ կարծիք մը գոյութիւն ունի: Այդ չրջանին միա՛յն իրենք չէին, ուրիչ չատեր կային, որոնցմէ անմիջապէս յիշեմ Ժագ Ցակոբեանը, Ստեփան Շահպազը և Պարոյր Մասիկեանը՝ Եգիպտոսէն, իսկ Պէյրութէն՝ անչուչտ Սիմոն Սիմոնեանը և ուրիչներ: Ցիսունական թուականներէն վաթսունական թուականները փոխանցման չրջանին, նոր սերունդ մը հասաւ, որ նոյնքա՛ն և երբեմն աւելի գործ կատարեց, բայց որովհետև այդ «երրորդութիւնը», ըսենք, տուեալ ժամանակին մէջ կրցաւ ինքն իրեն մասին որոչ միթ մը կամ առասպել մը ստեղծել՝ այդպէս ալ մնաց: Թէ ոչ, Պէյրութի մեր տղաքը, գոնէ Գառնիկ Ադդարեանը,*

Արմէն Դարեանը, Զարեհ Մելքոնեանը, Լևոն Վարդանը, Գէորգ Ահեմեանը և բոլոր միւսները, որոնց անուննները ծանօթ են գրական մեր կեանքին մէջ, ըրի՛ն, գործեցի՛ն, իւրաքանչիւրը անոնցմէ իր կարողութեան մէջ, իր մարզին մէջ։ Բայց այս նոր սերունդը աւելի խոնարհ և համեստ եղաւ։ Կը յայտնեմ կարծիքս, առանց թերգնահատելու Ծառուկեանի գործը, Վահէ-Վահեանի գործը և մանաւա՛նդ Մուշեղ Իշխանի գործը, որուն նկատմամբ ես մեծ յարգանք և համակրանք ունիմ։ Ծառուկեանի գործին մէկ մասին նկատմամբ սէր ունիմ։ Կ՚ընդունիմ թերևս անոր աւելի գերհզօր տաղանդը, զոր չարդարացուց, դժբախտաբար։

Եւ այս բոլորը ընդունելով հանդերձ, մեր սերունդը աւելի խոնարհ ու համեստ եղաւ։ Ըստ երևոյթին ժամանակներու բերումով էր։ Մենք այդպէս կրթուեցանք, այդպէս թրծուեցանք։ Պահանջք ալ չզգացինք մենք զմեզ պարտադրելու կամ ներկայացնելու։

Հ.– Կը ճետևիք գրական շարժումին: Միացեալ Նահանգներու մէջ կեդրոնացած են արևելահայ (իրանահայ) թէ արևմտահայ գրողներէն շատ շատեր: Անոնց գործերէն դատելով, ինչպէ՞ս կը տեսնէք սփիւռքահայ գրականութիւնը:

Պ.– *Սփիւռքահա՞յ գրականութիւնը, թէ՞ ամերիկահայ ներկայ չրջանի գրականութիւնը։ Ամերիկահայ գրականութեան վրայ ծանրանանք։*

Ես չեմ կրնար անկեղծ չըլլալ։ Անձնական կեանքիս մէջ և մանաւա՛նդ գրական կեանքիս մէջ անկեղծ եղած եմ։ Գրական քննադատութիւն ըրած եմ և հոն ալ ըսելիքս ուղիղ ըսած եմ։ Սիրելով և գնահատելով հանդերձ Ամերիկայի մէջ ցարդ կատարուածը (վերջին տասը տարիներուն գրեթէ տարին անգամ մը կու գամ և կը տեսնեմ այս նոր չարժումը), դժբախտաբար անով չեմ խանդավառուած։ Կը խանդավառուիմ այն չափով որ կը յուսամ որ օր մը կարելի պիտի ըլլայ մատչիլ աւելի՛ լաւին։

Հոս մշակուած պարսկահայ գրականութեան մասին չատ գաղափար չունիմ, բայց պարսկահայ գրողներու մասին, ինչ որ կ՚ընդհին Պարսկաստան, լա՛ւ գաղափար ունիմ, լա՛ւ գործ կատարած են և լա՛ւ դէմքեր ունին, որոնք այսօր դեռ հոն կը չարունակեն ստեղծագործել։

Գրական գեղարուեստական չափանիշներով զիս գոհացնող գործ չկայ այս կողմերը։ Ցետոյ «Նաւասարդ»ի մէջ ինչ որ լոյս կը տեսնէ, թոյլ է։ Միա՛կ անձը Յակոբ Կարապենցն է, որ զիս կը գոհացնէ։ Սակայն, վերջին հաշուով, Կարապենցը պարսկահայ գրող պէտք չէ նկատենք։ Ան հոս սկսաւ գրել, պատրաստուիլ և ոչ մէկ օրկանական կապ ունի ամերիկաբնակ պարսկահայ գրողներու կամ իրանաբնակ պարսկահայ գրողներուն հետ։

Հ.– Իսկ Զարեհ Մելքոնեանը, որ Պէյրութի մէջ ապուն էր, «Շիրակ»ին գլուխը անցած էր:

Պ.– *Զարեհին ես չատ մօտ եղած եմ: «Շիրակ»ի առաջին աչխատակից-ներէն եղած եմ երբ ամսագիրը հիմնուեցաւ: Զարեհը չատ տաղանդաւոր տղայ էր և է: Հոն Զարեհը գիտէինք, հոս գալէն ի վեր գինք չեմ տեսած: Ըստ երևոյթին, աչխարհագրականօրէն իմ ճամբէս դուրս է իր բնակա-վայրը: Թէ Ամերիկայի մէջ իր կեանքը ի՞նչ եղաւ, ինչպէ՞ս դասաւորուեցաւ որ ինքզինք չէզոքացուց, թէ չէզոքացուեցաւ, հասկնալու է իրմէ: Գիտեմ, սակայն, թէ ան գրեց, թատերական փորձեր ըրաւ, բանաստեղծուքեան մէկ-երկու հատոր ևս լոյս ընծայեց, զորս չստացայ Լիբանանի կացութեան պատճառով: Թերթերու մէջ գրախօսականներ կարդացի իր գործերուն մասին: Բայց կը զգամ թէ Զարեհը չէ այն Զարեհը՝ որ էր Լիբանանի մէջ: Գրական իմաստով իր գործի մասին չէ որ կը խօսիմ, այլ որպէս գրող ու կազմակերպող, մթնոլորտ ստեղծող, գրական կեանք ստեղծող տարր՝ Ամերիկայի մէջ չկրցաւ նոյն դերը կատարել: Զեմ գիտեր թէ ամերիկեան կեանքի իր պայմանները ի՞նչ եղան, որ այդ կերպով անդրադարձան իր գրական-կազմակերպչական կեանքին:*

Հ.– Լիբանան մնացող գրողներուն մասին ի՞նչ կարծիք ունիք: Նորեր կը հասնի՞ն և անոնք գոհացում կու տա՞ն գոնէ «Շիրակ»ի և «Բագին»ի սիւնակներուն մէջ:

Պ.– *Դժբախտաբար ո՛չ: Որովհետև, Լիբանանի ներկայ դրութիւնը չմոռ-նանք... ահաւասիկ 13 տարի եղաւ...: Այսինքն պայմանները ձեռնտու չեն: Բնական է թէ՛ «Բագին»ի, թէ՛ «Շիրակ»ի պարագային: Բոլոր այն տղաքը, որոնք փորձեցին, պէտք եղած առաջնորդութիւնը չստացան: «Բագին»ը լաւ սկսաւ. Սասունին կար, և անոր չունէին տակ՝ Պօղոս Մնասեանը: Բայց Պօ-ղոսը չկրցաւ գրող հասցնել: Եկողները ինծի չատ ալ մօտ տղաք են. անուն-ներ պիտի չտամ: Անոնք առաջնորդութիւն չստացան, որպէսզի հասուննայի և իրենք նաև կազմաւորուէին և իսկական գրական աչխատանք կարենայի տեսնել: Նոյնն է պարագան «Շիրակ»ին, որ Զարեհէն ետք ուղղակի թէ անուղղակի անցաւ Օննիկ Սարգիսեանին: Գիտեմ թէ չրջան մը ամսագիրը ունէր տասը հոգիներէ բաղկացած խմբագրական կազմ մը: Դարձեալ հոն ևս կա՛մ ստեղծուած «ղալմաղալ»ը, կա՛մ Օննիկին (ինծի չատ սիրելի բարե-կամ է, նաև՝ հայրենակից) բազմազբաղ ըլլալը, իր կուսակցական կեանքն ու պատասխանատուութիւնները, ուսուցչական ծանր բեռը ձեռնտու չեղան,– և դարձեալ անկեղծօրէն կ'ըսեմ,– որ ան կարենայ ստանձնել առաջնորդողի դեր մը:*

Իսկ Սիմոն Սիմոնեան կը կատարէր այդ դերը: Սիմոնի «Սփիւռք»ին, որ

վերջին հաշուով գրական հանդէս չէր, ազգային-հասարակական չաբաթաթերթ էր, բուն նպատակը ատիկա էր։ Սիմոնը իր բոլոր հետաքրքրութիւններով, իր բոլոր թերութիւններով և առաւելութիւններով, իր ծանր աշխատանքով, բանասիրական իր հետաքրքրութիւններով և աշխատանքներով, իսկապէս սերունդ մը,- գոնէ քանի մը տղայ,- կրցաւ հրապարակ նետել և իր սիրոյ պտուղն էր ատիկա։ Սիրելով և հաւատալով կը տանէր իր աշխատանքը։

Ծառուկեանի պարագան պէտք չէ մոռնանք։ Ծառուկեանը «Նայիրի»ի մէջ նոյնը պէտք էր կարենար ընել և՝ աւելի՛ լաւ։ Ծառուկեանը ևս թերացաւ։ Անոր պատճառները տարբեր են անշուշտ։ Ծառուկեանը քիչ մը վերէն, ինչպէս Վահէ-Վահեան, կը դիտէ չրջապատը։

Հ.- Ինչո՞ւ այսօր նաև այս պարապութիւնը: Այս կը նշանակէ՞ թէ մեր գրականութիւնն ալ այլևս տեղատուութեան մատնուած է, ինչպէս ազգային մեր միւս բնագաւառները՝ կրթական, հոգևոր, մշակութային:

Պ.- *Սփիւռքահա՞յ գրականութեան մասին է։ Այնքա՛ն ատեն որ սփիւռք կայ, սփիւռքահայ գրականութիւն կայ։ Որակը որքա՛ն լաւ, որքա՛ն գէշ՝ ատիկա այլ հարց։ Վերջին վաթսուն տարիներուն, չըսելու համար եօթանասուն, սփիւռքահայ գրական գործերուն հարիւրէն իննսունը թափուելիք գործեր են։ Տասը առ հարիւրը պիտի մնա՛յ։*

Այս չրջանին նաև, հակառակ Լիբանանի մէջ պատահածին, հակառակ ամբողջ արաբական աշխարհի և Միջին Արևելքի դէպքերուն, որոնք մասամբ խախտեցին մեր խարիսխը, Լիբանանի մէջ մեր կեանքը կենդանի է ամէն կերպով՝ ե՛ւ մշակութային, ե՛ւ կրթական, ե՛ւ եկեղեցական։ Այս կը նշանակէ թէ սփիւռքը տակաւին գոյութիւն ունի, կը չարունակէ, կ'ապրի և լեզուն ալ տակաւին կենդանի է։ Մենք մեր լեզուն կը գործածենք և մեր լեզուով գրականութիւն կը մշակենք։ Մոռնանք որակը։ Պիտի չարունակենք գրականութիւն ունենալ։ Թէ արժէքը ի՞նչ պիտի ըլլար ասոր, այլևս ինծի համար երկրորդական է, հակառակ անոր որ ես չատ բծախնդիր, դժուարահաճ անձ մըն եմ։

Եւ ի վերջոյ նոր տղաք կը հասնին։ Թէ՛ «Շիրակ»ի և թէ՛ «Բագին»ի մէջ 20-22 տարեկան չատ լաւ երիտասարդ տղաք կան, որոնց մէկ մասը Հալէպէն է, ուրիշ մաս մը՝ Պէյրութէն։ Իսկական տաղանդը, ինչ որ ալ ընես, չի՛ մեռնիր։ Իսկական տաղանդը ինքզինք կը նուաճէ և օր մը երևան կու գայ։

Այնպէս որ լաւատես ըլլալու կամ չըլլալու հարց չէ։ Սփիւռքը եթէ մեռնի, այն ատեն է որ սփիւռքահայ գրականութիւնը կը մեռնի։

Հ.- Իսկ օտար լեզուներով գրողներու մասին ի՞նչ է ձեր կարծիքը:

Մանաւանդ անոնցմէ մեծ թիւ մը ունինք այսօր Ամերիկայի մէջ:

Պ.– *Իրենց երկիրներուն մէջ, հոն ուր կ'ապրին, աւելի լաւ է որ իրենց լեզուով գրեն: Իսկ անոնք որոնք մեր կողմերէն եկան և այսօր հոս կ'ապրին և կը փորձեն կամ կ'ուզեն անգլերէն լեզուով գրականութիւն մշակել, դժբախտաբար տեղ պիտի չկարենան հասնիլ: Ջե՛ն կրնար: Նախ լեզուական արգելքը կայ: Որքան ալ լեզուին տիրապետած ըլլան, որպէս գիտութիւն, քերականօրէն նաև: Լեզուն նաև կենդանի գրականութիւն մըն է. լեզուն միայն գիտութիւն չէ: Եթէ քու լեզուդ չէ, անկարելի է որ այդ լեզուով կարենաս գրել այնպէս՝ ինչպէս կը գրէ ամենէն յետին, տգէտ ամերիկացին, որ իր լեզուն լաւ չի գիտեր: Գիտական բառամթերքը կարելի է ունենալ. օրինակ, եթէ դուն պատմագրութիւն պիտի ընես, կրնաս պատմական գործ գրել, այդ տարբեր: Քաղաքական գիտութեան մէջ ևս այդ բոլորը հասկնալի է: Խօսքս գեղարուեստական գրականութեան մասին է: Գիտես որ ես անգլերէն գրած եմ. Պէյրութի գլխաւոր միակ անգլերէն թերթի խմբագրութեան մաս կազմած եմ և յետոյ կատարեալ անգլերէն, գործածական ու հրապարակագրական իմաստով, լեզուն գործածել սորված եմ և կը գրեմ մինչև այսօր: Այսուհանդերձ, գեղարուեստական գրականութիւն պիտի չկարենամ մշակել անգլերէնով այնպէս՝ ինչպէս պիտի ուզէի մշակել:*

Հ.– Լիբանանահայ մամուլը ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնուի:

Պ.– *Մամուլը որոշ կերպով անկում մը ունեցաւ մեր երեք օրաթերթերուն ալ պարագային՝ «Ջարթօնք», «Ազդակ» և «Արարատ»: «Ազդակ»ը չըլլան մը ունէր չատ աւելի փայլուն վիճակ. լոյս կը տեսնէր ութը էջով, գրական բաժինով և հասուն, պատրաստուած խմբագրական կազմով: Մանաւանդ Ոսկուհին հոն էր: Այսօր չկայ այդ մակարդակը: «Ջարթօնք»ի պարագային Գերսամ Ահարոնեանի կորուստը ունեցաւ իր անդրադարձը թերթին մակարդակին վրայ, բայց Յակոբը Աւետիքեանը սքանչելի տղայ է և չատ օգտակար գործ կը կատարէ, իսկապէս: Բայց իր տրամադրելի միջոցները, հնարաւորութիւնները ասոնք են այսօր, թէև պայմանները այսպէս չըլլային, Յակոբը պիտի կարենար «Ջարթօնք»ը աւելի մեծցնել, գօրացնել և նաև գրական չունչ մըն ալ տալ անոր: Վստահ եմ Յակոբին պէս մէկը պիտի կարենար ընել այդ, բայց ներկայ պայմաններու մէջ, հնարաւորութիւններ չկան:*

Հ.– Իսկ ամերիկահայ մամուլին կը հետևի՞ք:

Պ.– *Պատահաբար կը տեսնեմ, այնպէս որ իրաւունք չունիմ կարծիք տալու:*

Հ.- Իսկ Հայաստանեան գրականութեան կը հետևի՞ք:

Պ.- *Ես հետևողական կերպով կարդացած եմ հայրենի գրականութիւնը, բայց վերջին չրջանին ոչ թէ գիրքեր, նոյնիսկ մամուլը չենք տեսներ: Ես նախապէս սփիւռքահայ կոմիտէէն ուղղակի կը ստանայի թերթերը: Հիմա հայրենի մամուլը սկսած է գալ, սակայն այնքա՛ն անկանոն կու գայ, որ կը զարմանաս: «Գրական Թերթ»ը, որ չաբաթաթերթ է, գրեթէ տարի մը եօք ստացայ Փետրուարի թիւը: Իմաստ չունի: Երբեմն 30-40 թիւ մէկէն կու գայ, եթէ գայ: Երբ հոս կու գամ, աւելի հայաստանեան գրականութիւն կը տեսնեմ հիմա, քան Լիբանանի մէջ: Վստահ եմ որ Հայաստանի մէջ նոր սերունդ մը հասած է, սակայն անոր գործին մասին գաղափար չունիմ:*

Հ.- Լիբանանէն դուրս, Միջին Արևելքի այլ գաղութներու մէջ ևս գրական մեր կեանքի պատկերը այնքա՛ն ալ խրախուսիչ չի թուիր ըլլալ: Հալէպի մէջ, ուր մեծ թիւով համայնք մը ունինք, կարծես մթնոլորը կը պակսի:

Պ.- *Հալէպի մէջ պայմանները տարբեր են: Հոն ոչ թէ հայերէն, այլ արաբերէն իսկ ո՛չ մէկ թերթի արտօնութիւն կը տրուի: Ո՛չ քաղաքական, ո՛չ հասարակական, բացի տեղւոյն կուսակցական պաշտօնական օրկաններէն: Այնպէս որ, մեր պարագային, նախ օրաթերթ չենք կրնար հրատարակել, իսկ գրական հանդէս արդէն չկայ: Կարելի է պարբերագիրք հրատարակել, որ ինքնին մեծ աշխատանքի կը կարօտի, քանի որ պէտք է պատրաստես, արաբերէնի թարգմանես ու արտօնութիւն ձեռք ձգես...: Բովանդակութիւն մը տարի մը առաջ յանձնած պիտի ըլլաս թարգմանաբար: Երիտասարդ տղայ մը, որ պիտի ուզէ գրել, ո՞ւր պիտի գրէ: Լիբանանի վիճակը խրախուսիչ չէ: Թէ՛ «Շիրակ»ը և թէ՛ «Բագին»ը չրջաններ ունեցան, երբ չկրցան կանոնաւոր կերպով լոյս տեսնել: Միւս կողմէ, «Նայիրի»ն և «Սփիւռք»ը դադրեցան լոյս տեսնելէ: Դժուար օրերէ կ'անցնինք:*

Հ.- Եթէ խաղաղ Լիբանան մը ըլլար, ի՞նչ պիտի պատահէր այդ գաղութին մէջ:

Պ.- *Ես Լիբանան մնացի ու Լիբանան պիտի մնա՛մ: Եթէ նոյնիսկ ա՛յն հրաչքը չպատահի, պիտի մնամ, որովհետև ես կը հաւատամ որ թէ՛ Լիբանանի և թէ՛ Միջին Արևելքի այլ գաղութներու մէջ հայութիւնը աւելի երկար պիտի տևէ: Իմ ժողովուրդս հոն է, չեմ կրնար ըսել թէ հոս փոխադրուեցաւ, որովհետև հոս գտնուողները «իմ» ժողովուրդիս մաս չեն կազմեր: Ես հոն ապրած եմ, հոն մեծցած եմ, հոդ չաղուած եմ, և գիտեմ թէ հոդ աւելի օգտակար կրնամ ըլլալ և կ'ըլլա՛մ՝ քան թէ այլուր: Այնպէս որ, ինչ որ կ'ընէի մինչև հիմա, վստահ եմ ասկէ ետք ալ պիտի չարունակեմ*

ընել։ Օրինակի համար «Սփիւռք»ը կանոնաւորաբար վերահրատարակելու ծրագրումին սկսայ։ Ինչ կը վերաբերի գրական աշխատանքին, ես այս բոլոր տարիներուն ոչ միայն չատ կանոնաւոր կերպով կը ստեղծագործեմ, այլև կրնամ ըսել որ այդ պայմանները պատճառ եղած են որ բոլո՛ր այն բազմահազար ժամերը, որոնք պարտադրուեցան մեզի, լեցուին գրական գործերով։ Իմ պարագայիս, պէտք է ըսել որ 5–6 գիրք գրած եմ, որոնցմէ 2–3 հատը հրատարակած եմ։ Բոլորը այս չրջանին գրուած են։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 27 Նոյեմբեր 1988

«ՊԱՅՔԱՐ», 9 Սեպտեմբեր 1989

Պէյրութի Յովակիմեան-Մանուկեան վարժարանի շրջանաւարտները ծանօթ են եղած ընդհանրապէս ազգային հասարակական կեանքի մէջ ունեցած իրենց առաջնորդողի դերով: Տնտեսական կեանքի մէջ յաջողած մեր շրջանաւարտները ևս, ազգային ծառայութեան կողքին, եղած են բարերար ու նուիրատու: Այդ հոյլին մաս կը կազմէ Ռուբէնը: Շիքակոյի մէջ ան որպէս յաջողած ճարտարարուեստական բանեցուցած է խաղալիքներու ընկերութիւն մը՝ պահելով հանդերձ իր հետաքրքրութիւնը ազգային կուսակցական հարցերու նկատմամբ: Նախ իր քաղաքի մէջ ան մասնակցած է միութենական կեանքին ու աւելի ուշ ստանձնած է բարձր պաշտօններ, ըլլալով անդամ ՀԲԸՄ-ի Կեդրոնական Վարչական Ժողովի, ՌԱԿ-ի Կեդրոնական Վարչութեան և ԹՄՄ-ի Միացեալ Նահանգներու և Գանատայի Կեդրոնական Վարչութեան:

Անոր առաջին մեծ նուիրատուութիւնը եղաւ ԹՄՄ-ի Լոս Անճելըսի Արշակ Տիգրանեան վարժարանին հիմնադրութեան օրերուն: Այնուհետև, ոամկավար ազատական մամուլին և հրատարակչական այլ նպատակներու համար միշտ ալ ան բերած է իր լայն մասնակցութիւնը:

Կիպրոս ենք Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան նոր շէնքերու բացման առթիւ, բաժնելու մեր ալ երջանկութիւնը ներկայ մեծ թիւով նախկին մելգոնեանցիներու հետ: Նոր անկախացած Հայաստանի մէջ ներդրումներ կատարելու նախաձեռնութեամբ, Ռուբէն խանդավառօրէն կ'ըլլայ սփիւռքահայ առաջին ճարտարարուեստականներէն մին, բերելու մասնակցութիւն մեր հայրենիքի տնտեսական բարգաւաճումին, ու կը ձեռնարկէ խաղալիքի մը գործարանի հիմնադրութեան Երևանի մէջ: Այդ առիթով է որ կ'ունենամ այս հանդիպումը ընկեր Թէրզեանին հետ:

Դժբախտաբար, երկար պիտի չտևէր անոր խանդավառութիւնը: Ան ևս զոհերէն մին կը դառնար կաշառակերութեամբ ապականած Հայաստանի, և իր մէջ փուլ կու գար հայրենասիրական ամէն զգացում:

ՌՈՒԲԷՆ ԹԵՐՋԵԱՆ*

Հիմնադիր «Արմէնթօյ»ի, միութենական գործիչ

Ազգային հիւանդութենէ տառապող հայ մըն եմ պարզապէս: Ընկեր Գերսամ Ահարոնեանի շունչին տակ դաստիարակուած շարքային մը: Ու որպէս ոամկավար ազատական ու Բարեգործականի անդամ պարտականութիւն կը զգամ մեր Հայաստանին իմ մասնագիտութեամբ գործնականապէս օգտակար ըլլալ: Եւ տնտեսական օգնութիւնը կը նկատեմ ամենէն ուժեղը այս օրերուն հայրենասիրութեան համար:

Հ.– Ի՞նչը պատճառ եղաւ որ նախաձեռնէք հայրենիքին օգնելու ձեր ծրագիրին:

Պ.– *Պատմական մը ընեմ նախ:*

Երկրաշարժը ըլլալէն առաջ, արդէն իսկ կը կարդայինք թերթերէն թէ Միացեալ Նահանգներ սկսած էր Խորհրդային Միութեան հետ «ճօյնթ վենչըր»ներու: Ու այդ օրերուն, Ապրիլ 1988ին, Մոսկուան ամերիկեան խաղալիքի ընկերութիւններ հրաւիրեց, հոն սկսելու համար միացեալ ընկերութիւններ:

Այդ օրերուն, մեր ճարտարարուեստական ընկերութիւնը չմասնակցեցաւ այդ հանդիպումներուն, սակայն ամերիկեան 7–8 ընկերութիւններ գացին Մոսկուա: Վերադարձին խաղալիքի ընկերութիւն մը հրաւիրեց մեզ սկսելու Խորհրդային Միութեան մէջ խաղալիքի գործարան մը:

Եւ մեր ընկերութեան տնօրէնութեան համար այս առիթ մը նկատուեցաւ գործ մը սկսելու այդ երկրին մէջ: Իմ միտքէս անցաւ՝ երանի՛ թէ այդ կարենայինք յաջողցնել Հայաստանի մէջ: Սակայն կը տարակուսէի որ այդ կարենայինք յաջողցնել Երեւանի մէջ:

---

* *Այս հարցազրոյցը վարած են Յ. Վարդիվառեան և Յակոբ Աւետիքեան միասնաբար:*

Երբ Մեծ Երկրաշարժը եղաւ, տիկին Լուիզ Սիմոնը գիս Նիւ Եորք հրաւիրեց ու ըսաւ թէ Մասքօ իրենց ընկերութիւնը Խորհրդային Հայաստանի մէջ գործ մը պիտի բանայ ու թէ ինք կը փորձէ ուրիշ ամերիկեան ընկերութիւններու դիմում կատարել, այս ուղղութեամբ Հայաստանի օգտակար դառնալու։ Այս խօսակցութեան կինս՝ Նինան ալ հետս էր այդ օր։ Թէև կինս օտարական է, սակայն հայկական հարցերով միշտ զբաղած է։ Ըսինք. «Շա՛տ լաւ, եթէ դիւրութիւններ ստեղծուին, կ'երթանք»։ Ես Հայաստան երբե՛ք չեմ գացած. երեսուն տարիէ ի վեր կը մտածեմ երթալ, քամերան կռնակս, որպէս «թուրիսթ»...։

Կարլէն Դալլաքեանի հրաւէրով մեկնեցայ Հայաստան։ Դռները բաց էին իմ առաջ, ո՛ւր որ կ'ուզէի երթալ, ամէն դիւրութիւն կը տրուէր ինծի։ Մանօթացուցին չատ մը նախարարութիւններու, թեթև արդիւնաբերութեանց, տեղական արդիւնաբերութեանց։ Մանօթացայ Մարգարեանցի, Մկրտիչեանի, Զիւրապեանի, Սահակեանի, Ղազարեանի, որոնք այս նախարարութեանց պատասխանատուներն էին։ Այցելեցի գործարաններ։

... Գրեթէ յուսախաբ եղած էի, այցելութենէս տասը օր ետք։ Չկրցայ գտնել գործարան մը, որ կարենայինք օգտագործել խաղալիքի արդիւնաբերութեան ծառայող որպէս տեղ։

Եթէ հայկականութեան ոգիով ու զգացումով իսկ մտածենք, անպայմանօրէն տարի մը ետք, այս միջոցներով պիտի ձախողէինք։ Իսկ երբ որպէս առևտրական չահագրգռութեամբ մօտենայինք հարցին, կարելի պիտի չըլլար տրուած միջոցներով գործը յաջողցնել։ Ամերիկեան չափանիշներով ինծի ցոյց տրուած գործարանները ժամանակավրէպ և հին կարգի կառոյցներ էին։ Չափանիշներ կարելի չէր գտնել հոն։

Իմ նպատակս էր գտնել գործարան մը, որ արդէն «փլասթիք»ի արտադրութեամբ կը գործէր և անոր գործունէութիւնը պարզապէս փոխել խաղալիքի։ Ըսեմ նաև թէ այդ գործարաններու մէջ կ'արտադրուին ապրանքներ, որոնց համար չուկաներ չկան, ինչպէս՝ «փլասթիք»է կօշիկ։ Սև Ծովու վրայ թէև կը ծախուին նման կօշիկներ, սակայն պահանջքէն աւելի կ'արտադրուին նման կօշիկներ։

Վրաս յուսահատութիւն սկսած էր գալ այլևս։

Վերջապէս գիս ծանօթացուցին Սամուէլ Թումայեան անունով մէկու մը։ Գիս տարաւ գործարան մը, ոստիկան-պահակներով չրջապատուած։ Այս գործարանը կ'արտադրէ «էլեքթրոնիք» ռազմական սարքեր։ Շատ մաքուր և կարգապահ գործարանի մը մէջ ըլլալու երջանկութիւնը վերջապէս զգացի։ Ամէն մարդ կ'աշխատի, լուրջ մթնոլորտ մը տիրէր հոն։ Երևան գալէս միայն 12 օր ետք, առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնեմ նման մակարդակով կատարելագործուած գործարան մը։ Կազմածի մը մէկ մասն է որ հոն

կ'արտադրուի, և ուրիչ տեղ մը կ'ամփոփուին ու «էսէմպլ» կ'ըլլան և կը չինեն ռազմական կարգ մը սարքեր։ Այս գործարանին մէջ կը չինէին «քոմփիւթըր»ներու «տիսք տրայվ»ները։ Այս գործարանէն ետք Աբովեանի մէջ ուրիչ հայկական գործարան մը կ'երթամ, ուր 17 հազար հայ բանուոր-ներ կ'աշխատին։

Երկու օր տևող խորհրդակցութիւններէ ետք որոշեցինք որ խաղալիքի մեր գործարանը բանեցնելու ենք այդ գործարանի համալիրէն ներս։

Արագօրէն, այդ օրերուն՝ Մարտին, «փրոթոքոլ» մը ստորագրեցինք իրենց հետ, որպէսզի այդ փաստաթուղթը ծառայէ ապագայի մեր գործակցու-թեանց արագացումին։

Հ.– Այս առաջին այցելութենէն ետք, գործնական ի՞նչ քայլերու սկսաք դիմել:

Պ.– *Ցաջորդ այցելութիւնս եղաւ Ցունիսին, կանոնաւոր սերտողութեան առարկայ դարձնելու պայմանները։ Ըսեմ, ի միջի այլոց, թէ այս գործարանը ուղղակի կապուած է Մոսկուայի։ Հայաստանի տեղական իշխանութիւն-ներուն հետ երբեք կապ չունի։*

Տեղական նախարարութիւնը նեղուեցաւ իմ այս ուղղակի Մոսկուայի հետ յարաբերութենէն։ Դժբախտաբար տեղ մը պիտի չհասնէինք եթէ տեղական պայմաններով նախաձեռնել ուզէի այս գործարանը։

Մեր արտադրած խաղալիքներէն նմուշներ տուի Սամուէլին, որպէսզի ցոյց տար Մոսկուայի նախարարութեանը։ Մեծապէս գնահատուեցաւ մեր արտադրութիւնը և շահագրգռութիւն ցոյց տրուեցաւ այս ուղղութեամբ և սկզբնական համամտութիւն մըն ալ յայտնուեցաւ որ նման գործարան մը բացուի Հայաստանի մէջ։ Ու տուին իրենց ամբողջական աջակցութիւնը այս առթիւ։

Ու Ցունիսին այլևս սկսայ գործնական քայլերու դիմել։ Սկսայ աշխատիլ իրենց գործարանին մէջ, որպէսզի մօտէն ծանօթանամ իրենց աշխատանքի ձևին։ Գրեթէ չատ տարբերութիւն չգտայ մեր և իրենց ճարտարարուեստի աշխատանքի ձևին միջև։ Նոյն բարձր մակարդակի աշխատանք մըն է որ հոն կը կատարուի։ Միակ տարբերութիւնը այն է որ իրենցը «տիֆէնս»ի (ռազմական) է, փոխանակ՝ սպառողական ըլլալու։ Սա կը նշանակէ թէ եթէ իրենց արտադրութեան ուղղութիւնը փոխեն, ժողովուրդին գոհացնելու համար տարբեր ապրանքներ չինեն, դիւրութեամբ կրնան յաջողիլ։ Մենք միշտ կը խորհէինք թէ յետամնաց են ճարտարարուեստի մէջ։ Ճիշդ չէ՛։ բարձր որակի գործարաններուն մակարդակը չատ լաւ է։

Մեզի համար չատ լաւ առիթ է օգտագործել նման գործարաններ։

Աչխատանքի այդ օրերուն, մօտէն ծանօթացայ գործարանային կեանքի

մթնոլորտին, աչխատաւորներուն հետ չփուելով գիտցայ անոնց աչխատելու ձեւը։ Հետաքրքրութիւն չատ գտայ մանաւանդ մեր ճիւղին նկատմամբ գործաւորներուն խանդավառութեան մէջ, որովհետեւ այս մեր արտադրութեամբ պիտի կարենան ամբողջական խաղալիք մը հրամցնել, մինչ հիմա միայն կազմուածքի մը մէկ մասն է որ կ'արտադրեն, ինչ որ ձանձրացուցիչ կը նկատուի աչխատող ձեռքերու համար։

Շատ կարճ ժամանակուան մէջ «Արմէնթօյ»ը ժողովրդային ընդունելութիւն գտաւ, մինչեւ իսկ, հետաքրքրական է ըսել թէ օփերայի հրապարակը, ուր սովորականին նման մարդիկ կը հաւաքուին, երկու հոգի կը գրուցէին. «Լիբանանում մի ամերիկահայ խաղալիքի գործարան պիտի բանայ Երեւանում»։ Ու երբ կ'ըսեմ իրենց թէ «Ամերիկայում մի լիբանանահայը որ այդ գործը պիտի ընէ ես եմ», կ'ըսեն. «Ոչ, ոչ Լիբանանում մի՛ ամերիկահայ...»։

Թէեւ թերթերու մէջ տակաւին ոչ մէկ արձանագրութիւն կար, սակայն լուրը արդէն ժողովուրդին հասած էր։

Ապա գացինք Մոսկուա ու տեսակցեցանք «էլէքթրոնիքս»ի նախարարութեան անձնակազմին հետ։ Ըսեմ նաեւ թէ Երեւանի «Անի» միաւորումը (գործարանը զոր պիտի գործածենք) կը պատկանի այդ նախարարութեան։ Իսկ «Անի» միաւորման միւս գործարանները ի՞նչ կ'արտադրեն, չեմ գիտեր, երբեք չմտայ եւ ինծի համար անծանօթ է այդ։

Մոսկուայի մէջ տուի ցանկը այն բոլոր մեքենաներուն, որոնք անհրաժեշտ են մեր գործը սկսելու համար։

Իսկ Հոկտեմբերին, երրորդ այցելութեամբ արդէն անձնապէս հանդիպեցայ նախարարին՝ Կորոսնիկովի հետ։ Եկած էր օդակայան մեզ դիմաւորելու։ Գացեր էինք գործընկերս, մեր փաստաբանը և ես։ Հոս ըսեմ թէ փաստաբանը չատ կարեւոր է նման «ճօյնթ վենչըր»ներու գործին համար, որովհետեւ նոր տեսակի գործընթաց մըն է որ կը կատարուի և ան որ արդէն մէկ հատ յաջողցուցած է, մասնագէտ կը նկատուի այս գործին համար։ Մեր փաստաբանը նման չորս գործեր յաջողցուցած էր։

Բաւական երկար բանակցութիւններ վարեց մեր փաստաբանը, որովհետեւ կ'ուզէր ամերիկեան օրէնքներու տրամադրութիւններով առաջնորդուիլ, իսկ ի՛ւ. Հայաստանի կողմէ եկած փաստաբանը, որ բաւական ճարպիկ մարդ մըն էր, եկած էր իրենց օրէնքներով առաջնորդուիլ։ Ու վերջապէս մեր երկուքին միջեւ համաձայնագիր մը պատրաստեցինք։

Ռուս նախարարին մօտ համաձայնագրին ռուսերէն բնագիրը ստորագրեցինք։ Եւ ես ուզեցի որ անգլերէն բնագիրն ալ ստորագրուի Հայաստանի մէջ։ Գացինք Երեւան ու առևտրական պալատի մէջ գանազան անձնաւորութիւններու ներկայութեան, խորհրդային հայկական և ամերիկեան

դրօշակներու հովանիին տակ ստորագրեցինք համաձայնագիրը։ Ուրեմն հիմա ամէն ինչ օրինաւոր է։

Դեկտեմբերին պիտի վերադառնամ Հայաստան, որովհետեւ կապարները Քորէայէն և Հոնկ Քոնկէն կը ղրկուին։ «Էլէքթրոնիքս»ի նախարարութիւնը 2,100,000 «քոնվըրթըպըլ» ռուբլիով որոշեց այս բոլոր ապրանքները ղրկել Հայաստան։ Ըսեմ նաև թէ նախարարը առաջին օրէն խնդրած էր որ նման գործարան մը նախ Մոսկուայի մէջ բանամ ու ապա՝ Հայաստան։ Իմ պնդումներուս վրայ է որ համաձայն գտնուեցան նախ Երևանի մէջ բանալ։ Սամուէլ Թումայեանի և ռուս նախարարին բարի յարաբերութիւնը մեծապէս նպաստեց գործին յաջողութեան։

Ցոյսով եմ որ յառաջիկայ Ցունիսին (1990) բացումը կը կատարենք և ժողովուրդին կը ներկայացնենք «Արմէնթօյ»ի առաջին արտադրութիւնները։

Հ.– Այս գործունէութենէն Հայաստան ինչո՞վ պիտի օգտուի:

Պ.– *Թիւ մէկ. 275 գործաւորներ «Ալաքս» գործարանի իրենց գործը պիտի պահեն ու «Արմէնթօյ»ին պիտի աշխատին։ Անշուշտ ընտրութիւն մը պիտի ընենք անոնց մէջէն։ Շատ զգայուն հարց է այդ, հակնալի պատճառներով։*

Պրն. Կարլէն Դալլաքեանի մօտ ևս շատ զգայուն հարց է այս մեր նախաձեռնութիւնը, որովհետև այնպէս մը պատահեցաւ որ ձևով մը իր հեղինակութեան վրայէն անցանք ու չիտակ Մոսկուայի միջոցով ըրինք մեր այս ծրագիրը։

Ուրեմն 300 գործաւոր պիտի աշխատին, որպէսզի կէս միլիոն խաղալիք արտադրենք։ Որակը շատ բարձր պիտի պահենք, ասոր կրնանք վստահ ըլլալ։ Ու այս ընելու համար կարևոր է կարգապահութիւնը։

Խթանելու համար աշխատաւորները աւելի լրջութեամբ մօտենալու իրենց գործին, ժամանակի ընթացքին «պոնիւս»ներ պիտի տանք, որովհետև նախարարութեան մէջ աշխատող բոլոր գործաւորները նո՛յն տեսակի աշխատավարձ կը ստանան։ Տրազերծ արտասահմանեան ապրանքներ պիտի վաճառենք շատ աժան գիներով բոլոր լաւ գործաւորներուն, որպէս գնահատանք։

Թիւ երկու. Հայաստան «թեքնոլոճի» բերած եղանք։ Ու այսպիսով պիտի սկսի մրցակցութիւն։ Փափաքս պիտի ըլլայ ու իմ աշխատանքս՝ այդ ուղղութեամբ տանիլ գործ, որպէսզի Հայաստանի մէջ խաղալիքի արտադրութեան մրցակցութիւն ըլլայ։ Այսպիսով Հայաստանի կը վերապահենք Խորհրդային Միութեան խաղալիքի «մոնոփոլի»ն։

Ուրեմն երբ մրցակցութիւն ըլլայ, գիները կը նուազին ու որակը կը բարձրանայ։ Առևտրական այդ տեսիլքը տալու ենք մեր ժողովուրդին։

Այսպիսով մակարդակի հասկացողութեան բարձրացում կ՚ըլլայ։ Հոգ չէ եթէ 5-6 խաղալիքի ընկերութիւններ չուտով մրցակից դառնան «Արմէնթոյ»ին։

Հ.- «Մէնէյճմընթ»ի հարցը ինչպէ՞ս պիտի լուծէք:

Պ.- *Զորս հոգի «Պորտ օֆ Տայրէքթըր»ներ են։ Երկուքը մեզմէ, երկուքը իրենցմէ։ Իսկ «քոնթրոլ»ը միշտ մեզմէ է։ Մենք 60 առ հարիւրը ունինք, իրենք՝ 40 առ հարիւրը։ Նախագահը «Արմէնթոյ»ի միշտ մեզմէ պիտի ըլլայ։*

Հ.- Եկամուտը ինչպէ՞ս պիտի կարենանք դուրս հանել:

Պ.- *Առաջին տարին ծախուած ապրանքին եկամուտները Խորհրդային Միութեան չուկայով եկած, պիտի պահենք հոն, ռուբլի հաւաքելու մտա-հոգութեամբ։ Այդ եկամուտները պիտի ծախսենք գործարանի բարգա-ւաճումին ու ընդլայնման ծրագիրներուն համար։ Մէկ խօսքով «ռիինվէսթ» պիտի ընենք։*

Երկրորդ տարին, մեր արտադրութեան 80 տոկոսը պիտի արտածենք։ Այդ չուկան մենք ենք, այս պարագային։ Հայաստան պիտի վճարուի այդ գնումներուն դիմաց տոլարով։

Այսպիսով «փերեսթրոյքա»ն պիտի սկսի գործել։

Հ.- Ընկեր Թէրզեան, յանդուգն այս նախաձեռնութիւնը ինչո՞ւ այսքա՛ն շուտ կ՚առնէք, գրեթէ առաջին սփիւռքահայերէն ըլլալով:

Պ.- *Ազգային հիւանդութենէ տառապող հայ մըն եմ պարզապէս։ Ընկեր Գերսամ Ահարոնեանի չունչին տակ դաստիարակուած չարքային մը։ Ու որպէս ռամկավար ազատական ու Բարեգործականի անդամ պարտականու-թիւն կը զգամ մեր Հայաստանին իմ մասնագիտութեամբ գործնականապէս օգտակար ըլլալ։ Եւ տնտեսական օգնութիւնը կը նկատեմ ամենէն ուժեղը այս օրերուն հայրենասիրութեան համար։*

Համոզուած եմ որ մեր ժողովուրդին քաղաքական յաջողութիւնը կախուած է տնտեսական յաջողութենէն։ Ամէն անգամ երբ Հայաստանէն քաղաքական պահանջքներ ներկայացուին կեդրոնական կառավարութեան, նկատի կ՚առնուին մեր ունեցած տնտեսական կարելիութիւններն ու կարևորութիւնը։ Ո՛չ քարիւղ ունինք, ո՛չ ծով։ Ուրեմն Հայաստանը տնտե-սապէս զօրացնելու ենք։ Ու եթէ մեր պարագային խաղալիքի «մոնոփոլի»ն ստեղծենք ու այդ մոնոփոլին գործածենք որպէս քաղաքական ուժ, այն ատեն բան մը յաջողցուցած պիտի ըլլանք։

Հայաստանին նուէր ղրկելով օգտակար չենք ըլլար մեր հայրենիքին։

Հայաստան պէտք է տնտեսապէս ինքնաբաւ դառնայ։ Խորհրդային Միութեան միւս հանրապետութիւնները կարգ մը բնագաւառներու մէջ

պէտք է կախուած մնան մեր հանրապետութենէն, որպէսզի քաղաքականապէս ուժ դառնանք ու քարիւղը եթէ գէնք կը գործածեն ոմանք, մենք ալ մեր երկրի «թեքնոլոճի»ն գործածենք ի հարկին։

Հոս գործող կարգ մը ճարտարարուեստական գործունէութիւնները զօրացնենք, զարգացնենք և՝ ինչու չէ՝ ի հարկին նորերը ստեղծենք, որպէսզի չուտով ապահովենք այդ տնտեսական ուժը։ Եւ այսպիսով կը դառնաս լսելի ներկայութիւն մը այդ քաղաքական աչխարհէն ներս։

Վստահ եմ թէ իմ նախաձեռնութիւնը բարի օրինակ պիտի ծառայէ ուրիչներուն։ Վստահ եմ թէ եթէ լուրջ ծրագրուած աչխատանք տանելու ըլլանք, յառաջիկայ տասը տարիներուն ապահոված պիտի ըլլանք այդ ուժը։

Հ.- Մեր կուսակցութեան առաջին նպատակներէն մէկն է եղած տնտեսապէս օգտակար ըլլալ Հայաստանի բարգաւաճման: Նոյնիսկ երբեմն անցեալին հայրենի կառավարութիւնը, սկզբնական օրերու այդ օգտակարութեան մէջ նկատած է պուրժուական միջամտութիւն մը պրոլետարական իրենց կարգ ու սարքին,- ինչպէս Միասնիկեան յայտնած է ընկեր Արտակ Դարբինեանին: Բայց մենք միշտ այդ գործակցութեան հաւատացած ենք, որովհետև մեր նպատակը ղեկավարութիւնը չէ եղած, այլ՝ մեր հայրենիքը ու այդ երկրին վրայ ապրող ժողովուրդը: Այս հաստատումէն ետք, սիրելի ընկեր, աւելցնելիք ունի՞ք:

Պ.- *Այո՛, մեր կուսակցութիւնը կը հաւատայ մեր ժողովուրդին ապագային, գոյատեւման ու հզօրացման և անոր համար սիրտ-քի մէջ մեր կարելին պէտք է ի գործ դնենք։ Ինչպէս անցեալին մեր կուսակցութիւնը այդ դիրքը բռնած է, այսուհետև ալ, ազատ այս օրերուն, աւելիով ընելու ամէն պատճառ ունինք։*

Ըսեմ նաև թէ այսօր ալ մեր չրջանակն է (Ռ.Ա.Կ., Հ.Բ.Ը.Մ. և էջմիածնական թեմերը) որ գործնականապէս այդ դերը կը կատարէ անչահախնդրօրէն ու ամենայն բծախնդրութեամբ ու յարատեւութեամբ։ Օրինակ՝ Լոնտոնէն ընկեր Վարդան Ուզունեանի Պաթումի մէջ գործառնութեան դրուող ծրագրէն իմ. Հայաստան մեծապէս պիտի օգտուի, նկատելով որ մենք ծով չունինք։

Նիկոսիա, Կիպրոս, 22 Հոկտեմբեր 1989

«ԱՐԵՒ», 29-30 Նոյեմբեր 1990
«ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ», 29 Յունուար 1991

1989-ի աշնան Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը բացումը կատարեց իր նորաշէն հանրակացարաններուն, մարզադաշտին, ինչպէս նաև՝ Բարեգործականի նոր ակումբին: Հաստատութեան հողին մէկ մասին վաճառքով կարելի եղաւ այդ շինարարական աշխատանքները կատարել, կարենալու համար հմայել նոր ներումդը և դիմագրաւել պահանջները գալիք տասնամեակներու: Ընկեր Հայկազէն Ուգունեանի մասնակցութիւնը մեծ եղաւ այս ծրագրին իրագործման աշխատանքներուն մէջ:

Մեծ թիւով Բարեգործականի անդամներու ժամադրավայրն էր Նիկոսիան այդ շաբաթավերջին, երբ նախկին մելգոնեանցիներու հետ ներկայ էինք մենք՝ անդամներս այս Միութեան, բերելու մեր ալ բարոյական աջակցութիւնը ՀԲԸՄ-ի ղեկավարութեան, որ գիտէր գնահատել հայ դպրոցն ու անոր տեղը ազգային կեանքէն ներս: Անշուշտ, այդ օրերուն, երբևիցէ մեր մտքէն չէր անցներ որ այդ թուականէն տասնհինգ տարիներ ետք, ևո՛յն այդ ղեկավարութիւնը որոշում պիտի առնէր փակելու հայ դպրութեան դարբնոցը՝ Բարեգործականի անդրանիկ կրթական հիմնարկը:

Քանի մը առիթներով Պէյրութի մէջ հանդիպած էի Սեպուհ Աբգարեանին: Սիմոն Սիմոնեանի տպարանը, Գէորգ Ածեմեանի գրախանութը, Գերսամ Ահարոնեանի խմբագրատունը և մի քանի անգամ ալ Միքայէլ Թաւրիզեանի հետ Պուրճի հրապարակին վրայ գտնուող Ժագոպին գարեջրատունը, որ հանդիպման վայրն էր եղած Պէյրութի լաւ օրերու հայ մտաւորականութեան, անխտիր: Հոն կ'ըլլային ամէն գաղափարի թէ տարիքի մեր գրողները: Ընկեր Ս. Աբգարեանին հետ եղայ նաև ՌԱԿ-ի Աթէնքի ընդհանուր ժողովին, ուր եկած էր ներկայացնել կղզիին Վահան Թէքէեան Ակումբը: Հոն արդէն սկսած էր իր դժգոհանքը յայտնել Բարեգործականի ղեկավարութեան՝ Մելգոնեանի հանդէպ ցուցաբերած անտարբերութեան համար: Մելգոնեանի ապագայով կը մտահոգուէր ան իր արուեստագէտի ջերմ հոգիէն եկած զուսպ արտայայտութեամբ մը, որքա՜ն յատուկ իր մաքուր նկարագրին:

Նիկոսիա այցելութենէս օգտուելով, ուզեցի այս տեսակցութիւնը պատրաստել և տալ մեր մամուլին: Այս մէկն ալ մնաց անտիպ, ինչպէս քանի մը ուրիշներ, սպասելով որ հրատարակութեան արժանանայ այս հատորով:

Նոր շէնքերու բացման հանդիսութենէն ետք, պատահեցաւ որ նոյն թռիչքով վերադառնայի Բարեգործականի ղեկավարներէն Պերճ Սեդրակեանին հետ: Դէպի Ժընևն ճամբու տևողութեան ու անկէ ետք քանի մը ժամեր, այդ քաղաքի ճաշարաններէն մէկուն մէջ, բարեկամս յստակ կերպով կ'ըսէր. «Վերջին փորձ մըն է որ Միութիւնը կ'ընէ Մելգոնեանին նկատմամբ. ու եթէ գալիք տասը տարիներուն այդ մեր զոհողութիւնները չարդարանան, այն ատեն ստիպուած՝ փակելու ենք Մելգոնեանը»:

Զարմացած էի, այդ պահուն, Պերճին այդ յայտարարութենէն. դեռ նոր կը վերադառնայինք բացման հանդիսութենէն:

Մելգոնեանը յայտնի եղաւ որ չարդարացուց Բարեգործականի ղեկավարութեան ակնկալութիւնները: Հաստատութիւնը իր դռները փակեց 2005-ին:

ՍԵՊՈՒՀ ԱԲԳԱՐԵԱՆ

Երաժիշտ, դաստատու

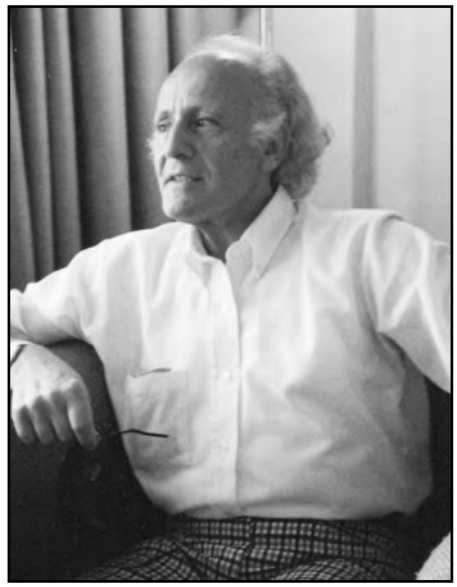

Նոր շէնքերը շատ լաւ են, բայց զայն լեցնող պարունակը պէտք է որ, կը կարծեմ, ևո՛յն թափով շարունակեն բարձրացնել:

Հայրենիքէն բռնած մինչև սփիւռքի բոլոր ծագերը գտնուող մելգոնեաց-ցիներուն համար այս ևորաշէն Մելգոնեանը շարունակութիւնն է աւանդական Մելգոնեանին:

Հ.- Մելգոնեան Հաստատութիւնը նոր հանգրուանի մը առջև կը գտնուի. դուք որ երեսունհինգ տարիներ եղաք այս հաստատութեան հետ, ինչպիսի՞ տարբերութիւն մը կը տեսնէք այսօր:

Պ.- Հիանալի է նոր շէնք ունենալը: Շինարարութիւնը տեղի ունեցաւ, ամէն մարդ գոհ է այս վիճակէն: Նոր շէնքեր են, արդիական շէնքեր են և ամէն կերպով մեր նոր սերունդին համար նոր հորիզոններու տեսլական մըն է: Այսօրուընէ, ճևով մը, կը սկսի նորը: Շա՛տ գեղեցիկ: Ոչ միայն սփիւռքի միայն Միջին Արևելքի երկիրները նկատի ունիմ. մարդիկ որ այս բաները կը ծրագրեն, հաւանաբար հեռաւոր Ամերիկաներուն, Աւստրալիոյ և աշխարհի զանազան չորս ծագերուն ցրուած հայութեան այդ սերունդներուն համար ալ կը մտածեն:

Գլխաւորաբար հետևեալը պիտի ըսէի. շէնքերը շատ լաւ են, բայց զայն լեցնող պարունակը պէտք է որ, կը կարծեմ, ևո՛յն թափով շարունակեն բարձրացնել: Նախ մակարդակը հաստատութեան, որպէսզի համաշխարհային որակ մը զգենու. անկէ վերջ այդ մակարդակը պահելու համար, հաւանաբար, հարկաւոր է ուսուցչական կազմը բարեփոխել: Այդ ուսուցչական կազմը աւելի բարձրացնելու համար մարդիկ նուիրուածութեամբ գալու են իրենց աշխատանքը այս ընդհանուր գործին մէջ դնելու:

Քիչ առաջ խօսեցանք չէնքերու մասին։ Գիտէք, ես որպէս նկարիչ, որպէս քիչ մը չատ այս բաներով զբաղող, Մելգոնեանի հին չէնքին և նոր չէնքին միջև ոչ մէկ էսթեթիք կապ կը տեսնեմ։ Որպէս ֆիզիք, երեսը ճերմակ կառուցուած, սև փեղկերով, արդիական ... բոլորը գովեցին այդ։ Բայց ես կը կարծեմ որ այս նորը չարունակութիւնը ըլլալու էր այ՛ն Մելգոնեանին, որ Մելգոնեան բարերարը ինքը տեսաւ։ Պէ՛տք էր որ գոյնը, զարդարանքներու մէկ մասը քիչ մը նորին վրայ զգացուէին։

Արդիականութիւնը միայն չի՛ բաւեր։ Այնպէս ալ ես կարգ մը դիտողութիւններ լսեցի ժողովուրդէն, նախկին մելգոնեանցիներէն, ըսելով թէ «ես հի՛նը աւելի պիտի նախընտրէի...»։ Շատեր զայն պիտի վերագրեն իրենց յետամնացութեան կամ նոսթալճիին, այդ զգացական մօտեցումին համար։ Ես կը կարծեմ որ այդ ձևով կարելի չէ մօտենալ. չիտակ կողմ մըն ալ ունի այդ տպաւորութիւնը։ Որովհետև երբ անցեալի Մելգոնեանը կ'ըսենք և կամ Մելգոնեանի սերունդը կ'ըսենք, այդ չէնքերու մէջ յառաջ եկան, աճեցան, և այդ անձերը այսօր գաղթաշխարհի մէջ չատ կարևոր դիրքերու վրայ են, ինչպէս որ երէկ ալ այդ ըսուեցաւ։ Հայրենիքէն բռնած մինչև սփիւռքի բոլոր ծագերը գտնուող մելգոնեանցիներուն համար այս նորաչէն Մելգոնեանը չարունակութիւնն է աւանդական Մելգոնեանին։ Պէ՛տք է որ քիչ մը չատ ճարտարապետական կապ մըն ալ ունեցած ըլլար, որպէսզի այդ պարունակը հոգևին չարունակուէր։

Հ.– Մեծ ակնկալութիւններ կան Մելգոնեանէն, ինչպէս կայնի ասկէ 50-60 տարիներ առաջ: Սակայն, այդ նախկին սերունդը այդ ակնկալութիւնները կրցաւ իրագործել, ինչպէս որ յիշեցիք, երբ հաստատութիւնը իր ուսուցչական կազմով կրցաւ ազգային առաջնորդութիւն տուող սերունդ մը դաստիրակել: Այս նոր Մելգոնեանէն կ'ակնկալուի նախկինին նման սերունդ մը պատրաստել: Մանաւանդ Լիբանանի տագնապէն ետք, այդ ակնկալութիւնները պիտի կարենա՞յ արդարացնել ձեր հաստատութիւնը:

Պ.– Մելգոնեանը այդ ակնկալութիւնները կրնայ բաւարարել, եթէ լաւ կազմ մը ունենայ։ Ես այդ ձևով կը հաւատամ։ Որովհետև, անցեալին, մեր ուսուցչական կազմերը, տնօրէնութիւնները և հոգաբարձուները լա՛ւ կերպով ծրագրուած գործունէութիւն մը ունեցան։ Անձեր ունեցանք, որոնք առակ էին այդ սերունդները պատրաստելու աշխատանքին մէջ. հիմա ... վար չեմ ուզեր զարնել իմ նոր պաշտօնակիցներս։ Ես ալ մէկը ըլլալով, մենք այդ առակութիւնը չունինք։ Մարդիկ պէտք է գան, որոնք նոր ըմբռնումով մակարդակի մը վրայ պատրաստեն նոր սերունդը։

Հ.– Նոր սերունդ պատրաստենք որ կ'ըսէք, արդեօք հայ սփիւռքի

պահանջները նկատի ունենալո՞վ կ'ըսեք: Չէ՞ք խորհիր որ արդէն հայ սփիւռքը ինքը ուծացած է և այն ինչ վաթսուն տարի առաջ նոր գաղթաշխարհ դարձած սերունդէն կ'ակնկալուէր, այսօր նման բան նոր սերունդէն սպասել պերճանք կը նշանակէ: Մեր ակնկալութիւններու չափանիշները պէտք չէ՞ փոխենք:

Պ.- Անշուշտ որ պէտք է փոխենք: Շատ չխտակ է ձեր ըսածը. բայց ուրիշ բան մըն ալ կայ որ մենք որպէս հեռաւոր դիտողները մեր հայկական ցեղին, այդ յաւիտենականութեան մէջ նայողները, տարբեր կերպ մը ունի՞նք: Կրնան միջոցները փոխուիլ, սակայն վերջապէս մէկ բան նկատի ունենալու ենք. հայութեան պահպանումը: Ատիկա բացարձակ կերպով չի փոխուիր: Բարձր տեղի մը վրայ ատիկա կեցած է: Մեր տեսլականը հո՛ն սևեռելու ենք: Ուրիշ կերպ մը կայ՞...:

Հ.- Անցնող քանի մը տարիներուն, Մելգոնեանի համար հոգաբարձութիւնը որակաւոր պաշտօնէութիւն գտնելու դժուարութիւնը ունեցաւ: Մանաւանդ արժանաւոր տնօրէն մը, որուն շուրջ բոլորուելու էր մնացեալ կազմը: Այսօր կը տեսնենք թէ այս փառաւոր կառոյցը, անցեալէն եկող աւանդութեամբ ու մանաւանդ Բարեգործականի նիւթական միջոցներով չի կրնար ապահովել տնօրէնութիւն մը և որակաւոր պաշտօնէութիւն մը: Ինչո՞ւ հոգաբարձութիւնը կը գտնուի նման դժուարութեան մը դէմ յանդիման:

Պ.- Հաւանաբար նիւթական վճարումը արդելք կը հանդիսանայ: Նիւթապէս հարկ է որ լա՛ւ կերպով գնահատեն ըլլա՛յ տնօրէնը, ըլլա՛յ պաշտօնէութիւնը ամբողջութեամբ և այն ժամանակ, հաւանաբար, կը գտնենք, և չատ դիւրաւ կը գտնենք արժանաւորներ այդ պաշտօններուն համար: Հարկ չկայ... այսպէս սակարկութեան նիւթ դարձնել անոնց պատուագիները: Եթէ սերունդի մը ապագայովը հետաքրքիր ենք, պէ՛տք է այսօր իսկ այդ նիւթական միջոցները ապահովենք... տնօրէնինն ալ, պաշտօնեայինն ալ, ուսուցիչինն ալ, բոլորինն ալ, որպէսզի կարենանք մենք այս հաստատութիւնը ցանկալի այդ մակարդակին հասցնել:

Հ.- Մելգոնեանը այսօր 210 ուսանող ունի: Այս տարեշրջանը սկսաք առանց տնօրէն ունենալու: Ինչպէ՞ս գործերը յառաջ կ'երթան առանց տնօրէն ունենալու:

Պ.- Աւագ ուսուցիչ է Պարոն Այվազեանը, որ եղած է իմ աչակերտս: Տարիներով հոս եղած է որպէս ընդհանուր հերթապահ: Եւ այդ հանգամանքով անշուշտ ծանօթ է տնօրինական պատասխանատուութիւններուն: Վարժուած է: Այդ ձևով հաւանաբար կ'ընթանանք: Սովորական ոտքին եղած մասերը կ'երթան: Բայց ես կը կարծեմ որ տնօրէնութիւնը միայն այդ ուղիին

գործերը չեն։ Տնօրէնութիւնը հոգեկան մաս մը ունի որ չափազանց կարևոր է։ Եւ այդ է որ մեզի կը պակսի։ Եւ պատրաստուած տնօրէն մը պէտք է ըլլայ, որ ունենայ հոգեկան այդ մասը։ Ամբողջութեամբ նոր մթնոլորտ մը ստեղծէ Մելգոնեանէն ներս, որ նախկին Մելգոնեանին հետ համագօր կերպով կարենայ ընթանալ։

Հ.– Անցնինք այլ նիւթի. ձեր վրայ ի՞նչ տպաւորութիւններ թողուց ձեր վերջին այցելութիւնը Հայաստան: Կ'ուզեմ որ այս տեսակցութեամբ այդ ալ արձանագրած ըլլանք: Ձևով մը աննախընթաց, չըսելու համար առաջին երևոյթ, որուն նախաձեռնութիւնը կ'երթար Մելգոնեանին:

Պ.– Ուրեմն, մենք հոն մեզի նկատմամբ եղած այդ ընդունելութենէն չափազանց գոհ մնացինք։ Եւ հայրենիքին նկատմամբ մեր սփիւռքեան տարածքին վրայ գտնուող սերունդին, մեր աչակերտութեան հոն ըլլալը, այլապէս երաժշտական ելոյթներէն, կարծէք թէ ըլլար չա՜տ կարևոր ու դաստիարակչական։ Իրենց մղում մը, խմբեգթ մը տուաւ հայրենիքի հողին վրայ գտնուիլը, զգալ և գիտնալը թէ մենք հայ սփիւռքի մէջ ենք, բայց հայրենիք ունինք։ Հայրենիքի հողին գաղափարը տարօրինակ և անօրինակ հպարտանք մը տուաւ մեր աչակերտութեան։ Երբ մենք վերադարձանք, իրենց աչքերուն մէջ, իրենց ղէմքերուն վրայ, իրենց գործելակերպին մէջ, բոլորովին տարբեր և անօրինակ վարուելակերպ մը կար, որ մինչև այն ատեն մենք մեր աչակերտներուն վրայ տեսած չէինք։ Գոնէ անձնապէս ես։ Ասիկա կրնամ ըսել այլակերպում մը, այլակերպութիւն մըն էր։

Հ.– Ուրեմն կը խորհի՞ք որ նման այցելութիւններ պէտք է ըլլան նաև սփիւռքի տարբեր կրթական օճախներէն:

Պ.– Այո՛, բայց ես հոս պզտիկ փակագիծ մը պիտի բանամ։ Հետևեալն ալ ըսեմ. զանազան տեղեր այցելեցինք և ասիկա մեր տղոց կողմէ եկաւ, թէև իմ ալ մտածումս էր այդ։

«Ինչո՞ւ համար որոշ չրջանի մը համար հայրենիք չերթանք մենք, ամառուան չրջանին, և հոն մենք ալ գործով մասնակցութիւն չբերենք հայրենիքի վերելքին ու անոր չինարարութեան»։ Կարգ մը սաներ Մելգոնեանի այն գաղափարը ունեցան որ ամառը երթան հոն, չինարար վարպետի մը ղեկավարութեան տակ և իրենք ալ պատ չարեն, չէնք կառուցանեն ... և ասիկա երկրաշարժը չեղած դեռ։ Հայրենիքի չինարարութեան մէջ իրենք ալ մասնակից ըլլան, որովհետև կարգ մը գիւղերու մէջ ալ գտնուեցանք, տեսանք որ այնքա՜ն խեղճուկրակ ձև մը ունէին այդ գիւղերու տուները...։ «Ներկենք» ըսին չատերը։ Ուրիշներ ըսին այս հի՛ն վանքերը վերակառուցանենք։

«Մենք ի՞նչ պիտի կարենանք ընել», ըսի. «մենք ոչ մէկ գաղափար ունինք այդ մասին»։ «Սակայն վարպետներ ունինք, որոնք մեզի կրնան սորվեցնել», ըսին։

Ոգի՛ն է կարևորը։ Եւ այս ուղղութեամբ կարլէն Դալլաքեանին ալ որոշ կերպով ուշադրութիւնը հրաւիրեցի։ Ըսաւ. «Լա՛ւ է որ աչակերտները արտասահմանի մէջ իրենց դասերը լաւ սովորեն և դա արդէն մեծ բան է»։ Ինք, ուրեմն այդ ձևով մեկնաբանեց։

Ես կը կարծեմ որ այդ չինարարական գործը արտասահմանի նոր սերունդին մէջ ալ տարբեր հոգեկան չինարարութիւն մը յառաջ կը բերէ, որ հաւանաբար այս արտասահմանեան ալեկոծութեան մէջ այնքա՛ն գօրաւոր կռուան մըն է, որ մեզ դէպի նոր դար պիտի առաջնորդէ։

Հ.– Առիթէն օգտուելով նաև ձեզի անձնական հարց մը տամ. արուեստի ո՞ր բնագաւառին վրայ կ'աշխատիք հիմա, նկատելով ձեր ունեցած արուեստներու բնատուր բազմաշնորհ ձիրքերը։ Գոնէ, ըսեք, երաժշտութեան մէջ։

Պ.– Բաւական նոր գործեր են. անթիւ մեր հեթանոսական երգերը, որոնք կային, անոնց վրայ քանթաթա մը ամբողջութեամբ կազմած եմ, նուագախումբի, երգչախումբի, մեներգներու համար։ Բացի այդ, երգուած առեները պար տեղի պիտի ունենայ։ Հի՛ն երևակայութեամբ ներշնչուած։

Մեր չատ սիրած բանաստեղծներէն Լևոն Սիւրմէլեանի «Ծառ մըն եմ ես» քերթուածին հիման վրայ ամբողջութեամբ սիմֆոնիկ պոէմ մը գրած եմ նուագախումբի և երգչախումբի համար, որ արդէն վերջացած է։ Անկէ վերջ, Դանիէլ Վարուժանի ամբողջ «Հացին երգը» դաշնաւորած եմ, սոլոներու և երգչախումբի համար պատրաստ է։

Այժմ կ'աշխատիմ մանկական երգեր յօրինելու, անշուշտ մօտ 200 բոլորովին նոր երգեր են և ասոնք պիտի հրատարակեմ պրակ առ պրակ։ Առ այժմ, միայն այս է որ պիտի հրատարակեմ։

Անկէ անկախաբար, կ'աշխատիմ ուրիշ սիմֆոնիկ սենեկային գործերու վրայ, որոնք այս չրջանին արդէն այդ մղումին մէջն են։

Անցեալի գործերուս մասին չեմ խօսիր։

Հ.– Վերադառնալով Մելգոնեանին, մենք զայն գաղափարական դարբնոց մը նկատած ենք, ուրկէ ելած են նաև մեր գաղափարին ծառայող սերունդները։ Արդեօք այդ աշխատանքն ալ լրջօրէն կը կատարուի՞ հոս, ազգային քաղաքական պատասխանատուներուն կողմէ։

Պ.– Հաւանաբար, այդ ձևով ցոյց կը տրուի որ կը կատարուի։ Բայց այդ կանոնական դրութեան վերածուած կերպով չկայ։ Որովհետև այս վերջին

չրջանին ալ, կը կարծեմ որ այն տեսակ ըմբռնում մը կայ, որ Մելգոնեանը պէտք է որ հատուածական խնդիրներէն վեր մնայ և մենք պէտք է որևէ կերպով կուսակցական կամ գաղափարական բաներ չունենանք հաստատութենէն ներս։

Հ.– Եւ ասիկա հոգաբարձութե՞ան որոշումն է:

Պ.– Այո՛ հոգաբարձութեան, և անշուշտ թէ ուղղակի կերպով չ'ըսեր, որովհետև հոգաբարձուներէն ոմանք գիտենք կուսակցական են, միւսներն ալ թէև գաղափարական տեսակէտով մեր կուսակցութեան՝ ՌԱԿ-ի արևելումին հաւատացողներն են։ Բայց կարծես այսպէս բա'ն մը կայ իրենց մէջ, որ այդ մասին պէտք չէ որ հիմա խօսուի և այսպէս կը զգուշանան։ Վերապահութիւն մը կայ։

Հ.– Բայց տարիները կ'անցնին, նոր սերունդներ կը յաջորդեն իրար ու այդ վերապահութիւնը ունենալով՝ հաստատութենէն ներս տեղ պիտի դնէ աւանդութիւն մը՝ հետու պահելու մելգոնեանցին ազգային գաղափարական դաստիարակութենէ, որ մեզի համար կը նշանակէ ազգային պահանջատիրութենէն:

Պ.– Մելգոնեանը ձևով մը ՀԲԸՄ-ի հաստատութիւն է, այնպէս որ դպրոցը հատուածական խնդիրներէ վեր պիտի մնայ, մանաւանդ գիտէք, այս վերջին տարիներուն Նիւ Եորքի մէջ տեղի ունեցող փոփոխութիւններու հասկնալի պատճառներով։

Նիկոսիա, Կիպրոս, 22 Հոկտեմբեր 1989

Անտիպ

Զահրատը, գրչանունով՝ Զարեհ Եալտըզճեան, իսթանպուլահայ (քանի արդէն չմնաց պոլսահայ նկարագիրով բացատրութիւն թրքահայ կեանքի մեր իրականութենէն ներս) գրականութեան ամենէն փայլուն անուններէն ու հայ արդի քերթողութեան ցայտուն դէմքերէն մէկը մեծարելու դարձեալ գեղեցիկ պարտականութիւնը ստանձնած էր Թէքէեան Մշակութային Միութիւնը: 1989-ի աւարտին Միացեալ Նահանգներու և Գանատայի տարածքին, ան հրաւէրովը Թէքէեանին, եկած էր տիկնոջ՝ Անայիսին հետ, ներկայ գտնուելու մեծարանքի հանդիսութեանց ու ներկայացնելու իր վերջին գիրքը՝ «Մէկ Քարով Երկու Գարուն» բանաստեղծութիւններու հաւաքածոն, որ կը հրատարակուէր Ալեք Մանուկեան Մշակութային Հիմնադրամին կողմէ: Օգտակար Հիմնադրամ մը, որ նախագահ Ալեք Մանուկեանի մահով դժբախտաբար մահացաւ...:

Իր գրչեղբօր՝ Ռոպէր Հատտէճեանի խօսքերով. «Զահրատ անկրկնելիօրէն մեծ է ոչ թէ անոր համար որ ան քառասուն տարի առաջ մէջտեղ ելաւ իրմէ առաջ ստեղծուած նոր քերթողութեան վրայ գուրգուրալու և անոր տէր-տիրական դառնալու համար, ան անկրկնելիօրէն մեծ է ոչ թէ նաև անոր համար որ ան քառասուն տարի առաջ արդէն մէկ հարուածով իր ամենաբարձր ոլորտներուն հասցուց իսթանպուլահայ ու համայն հայ գրականութեան արդի բանաստեղծութիւնը, այլ ան մեծ է մասնաւորաբար անոր համար որ յաջողեցաւ ամբողջ քառասուն տարի այդ բանաստեղծութիւնը պահել իր ամենաբարձր գագաթին վրայ և զայն ոտոգել իր ներշխարհէն բխող ներշնչումներու անսպառ ակով»:

Ահա դարձեալ պատիւը ինձի կ'ընծայուէր հիւրընկալելու իսթանպուլահայ այս քերթողը՝ Զահրատը, որ անկասկած Պոլսոյ հայաբոյր մթնոլորտին մէջ հարազատ շառաւիղն է հարիւրամեակ մը առաջ այդ ոստանի մէջ ստեղծագործող մեր մեծերուն՝ Վարուժանին, Մեծարենցին ու Սևակին:

Բաներու մասին, որոնք ինձի անծանօթ էին դեռ իսթանպուլահայ իրական ազգային կեանքէն, ան իր կեցութեան քանի մը օրերուն տուաւ լրացուցիչ լայն բացատրութիւններ: Համեստ բայց պատրաստուած խօսակից մը, խոնարհ բայց լաւատեղեակ զրուցակից մը, սակաւախօս բայց տրամաբանող արտայայտուող մը, առաջին իսկ րոպէէն յայտնի ըրաւ ան իր նկարագիրը:

Անշուշտ, այդ օրերու համեմատաբար աւելի խանդավառ երիտասարդը, Հայ Դատի հետապնդումին ոգի ի բռին նուիրուած կուսակցականը իրեն ունէր տալիք ազգային տաք հարցումներ, որոնք Թուրքիայէն եկած գրողէն պիտի պահանջէին, առ նուազն, ըլլալ զգաստ, շրջահայեաց, աչալուրջ. սակայն ան տուաւ այնպիսի բացատրութիւններ ու կարգ մը համոզիչ պատասխաններ, որոնք երբեք յուսախաբ չըրին ինձի նման ազգային հարցերուն արագ լուծումներ փնտրող թէ պահանջատիրութեամբ ըմբռստ երիտասարդը: Բաւարարուած ալ մնացի մեր մտերմիկ խօսակցութիւններէն:

ՉԱՀՐԱՏ
Քանաստեղծ

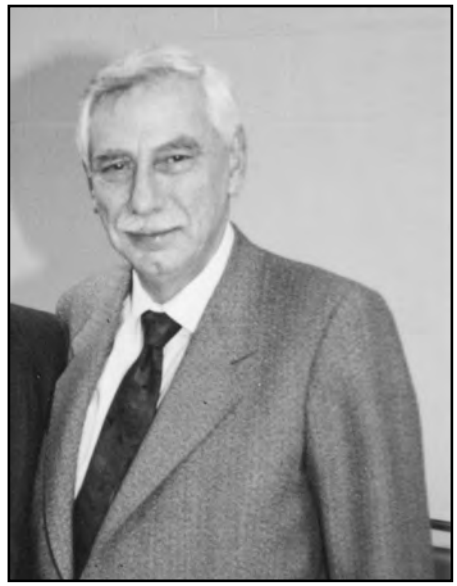

Քիչ մը չփացայ, բայց այս չփանալը էական պատճառ է որ ասկէ վերջը չատ աւելի բծախնդիր ըլլամ իմ գործերուս նկատմամբ և մի՛չտ ջանամ այս ունեցած գործերուս չափանիշներէն աւելի լաւը արտադրել։

Բնաբանս սա՛ է. արուեստը արուեստին համար։ Բայց ըսեմ նաև թէ ամէն բան մարդուն համար է, ինչպէս նաև՝ արուեստը։ Առանց մարդուն արուեստ չ'ըլլար։

Մինչդեռ այդպէս չէր –
Քարերը այնքան հսկայ չէին որ
Երկինք հասնէին –
ու մարդը որ այդ քարերը շինեց
այնքան պզտիկ չէր –
– ի վերջոյ կեանքը
Նորէն կ'ոստոստէ այսպէս – քարէ քար –
մինչդեռ քարին տակ
կեանք կայ ճզմուած

Հ.– Այս չորրորդ համայնքն է, ուր կը մեծարուիք: Այս հանդիսութենէն ետք ի՞նչ տպաւորութեամբ պիտի շարունակէք այցելել մեր միւս մասնաճիւղերուն:

Պ.– Կարելի է հարստանալ բառը, հոմանիշ այս պարագային, գործածել։ Հարստանալ ա՛յն է որ չատ մը նո՛ր բարեկամներ կազմելու պատեհութիւնը ունեցայ և անոնցմէ ոմանց նկատմամբ չատ լաւ տպաւորուեցայ։ Սա ալ ըսեմ որ ամէն մարդ իր լաւ կողմերը ցուցնելու հետամուտ եղած է և ես ալ այդ լաւ կողմերը տեսած եմ. հետևաբար այս չրջապտոյտէն չատ գոհ

եմ։ Նոր բարեկամներով հարստացած ու ճոխացած պիտի վերադառնամ։ Տակաւին մեր այցելութեան կէսին ենք, կամ քիչ մը աւելին։ Երջանիկ կը զգամ։

Պատեհութիւնը ունեցայ նաև հին ընկերներու և վաղեմի բարեկամներու հետ ըլլալու։ Անոնց հետ մէկտեղ ըլլալով հին օրերը վերյիշելու և նոր օրերով խանդավառուելու պահեր ստեղծուեցան։ Անոնց հետ հանդերձ, ի վերջոյ, իմ ճամբորդութիւնս միա՛յն քէֆի ճամբորդութիւն մը չէ, այլ գրական ճամբորդութիւն մըն է։ Շատ մը քաղաքներու՝ ըլլայ Տիթրոյթի մէջ՝ Պրն. Երուանդ Ազատեանը, ըլլայ Մոնթրէալի մէջ՝ Փրոֆ. Յակոբ Խաչիկեանն ու Տոքթ. Յարութիւն Արզումանեանը, նաև վաղեմի մէկ բարեկամ՝ Գաբրիէլ Պասմաճեանը, յետոյ ըլլայ Պոսթոնի մէջ՝ Տոքթ. Մարզպետ Մարկոսեանը և Նիւ Եորքի մէջ՝ դուք և Տոքթ. Հրանդ Մարգարեանը, իմ գրական գործիս և բանաստեղծական վաստակիս մասին արտայայտուեցան, շատ գեղեցիկ, մանրակրկիտ վերլուծումներ կատարելով։ Ինծի համար բացառիկ երջանկութիւն մը եղաւ լսել հոս՝ Նիւ Եորքի մէջ, Հրանդ Մարգարեանի վերլուծումը, ինչպէս նաև ունկնդրել իմ բանաստեղծութիւններուս արտասանութիւնները տիկիններ Զուարթ Պալըքճեանի և Զարմինէ Պօղոսեանի կողմէ։

Պիտի ուզէի ըսել թէ այս բոլորը ինծի մեծապէս հպարտութիւն պատճառեցին. քիչ մը չփացայ, բայց այս չփանալը էական պատճառ է որ ասկէ վերջը շատ աւելի բծախնդիր ըլլամ իմ գործերուս նկատմամբ և մի՛չտ ջանամ այս ունեցած գործերուս չափանիշներէն աւելի լաւը արտադրել։

Հ.– Մեր գրականութեան նոր ժամանակներու բանաստեղծներէն եղաք. եթէ Պոլսոյ մթնոլորտէն դուրս ապրած ըլլայիք, պիտի կարեւցայի՞ք նորարար ըլլալ: Գոնէ ես կը հաւատամ որ Իսթանպուլի ձեր գրական շրջանակը օգտակար եղաւ ձեզի ազատօրէն կիրարկելու նորարարութիւնը:

Պ.– Ես իմ Պոլսոյ շրջանակէս շատ գոհ եմ։ Մանաւանդ ուսանողութեանս շրջաններուն, Պոլսոյ մէջ ունեցած եմ շատ մը համախոհ ընկերներ, որոնք գիս խրախուսած են այս ուղղութեամբ։ Եւ ասիկա անշուշտ անհատական ձեռնարկ մըն է, հարկաւ, անհատական ճիգ մըն է. սակայն, առանց իր միջավայրին, կարելի պիտի չըլլար զայն յաջողցնել։ Որովհետեւ, ինչպէս ամէն արուեստի գործի մէջ, այնպէս ալ բանաստեղծութեան մէջ, առաջին քայլ առնելը շատ դժուար է։ Եւ իր վրայ կը հրաւիրէ զանազան քննադատութիւններ, զանազան խծբծանքներ, նոյնիսկ ծաղրանք ու արհամարհանք։ Անոնց դիմադրելու համար պէտք է մարդ ունենայ իրեն համախոհներու շրջանակ մը։ Մարդ պէտք է ունենայ որոշ միջավայր մը, իրեն նպաստաւոր միջավայր մը, որպէսզի կարենայ հասունցնել իր սկսած գործը։ Ահաւասիկ ես

Պոլսոյ մէջ գտած եմ։ Եթէ արդէն ես այդ միջավայրը չգտնայի, պիտի չկա-րենայի յառաջդիմել։

Անձնապէս պայքար մղած եմ չե՛մ կրնար ըսել։ Իմ պայքարս եղած է միայն արտադրել ու ստեղծագործել։ Բայց իմ նորարար չարժումս պաշտ-պանողներ գտնուած են, ինչպէս Ռոպէրթ Հատտէճեանը, ինչպէս Վարուժան Ա.Ճէմմեանը, Յակոբ Մարթայեանը... մինչև իսկ Յակոբ Մնձուրին և ուրիշ չատեր, որոնք ուսանողութեանս օրերուն գիս դասական կոչած են և զօրավիգ եղած են։

Չէի կրնար խորհիլ, մանաւանդ Ամերիկայի պարագային, որ այնքան տարածուած է հայութիւնը, և համախումբ գործունէութիւն մը ունենալը կարելի է կամ ոչ, քիչ մը խնդրական է, հեռաւորութիւններու պատճառով, արդեօ՞ք ես պիտի կարենայի այդ միջավայրը հոս գտնել։

Իրաւ է որ հոգեկան կապ մը կարելի է գոյութիւն պիտի ունենար հոստեղի գրողներուն և իմ միջև, բայց ատիկա արդեօք բաւարար պիտի ըլլա՞ր գիս աւելի առաջ հրելու։ Այդ մասին բան չեմ կրնար ըսել։

Ուրիշ կէտ մը պիտի ուզեմ այս մասին ըսել։ Նորարար կը դաւանիք գիս. այլևս դադրած եմ նորարար ըլլալէ, որովհետև իմ բանաստեղծութիւնս ար-դէն իսկ դարձած է դասական։ Դասականութեան հասած է։ Իմ նմաններուս փափաքը ա՛յն է որ հասնի, մեզմէ ետք, նոր սերունդ մը, որ չհաւնի մեր բանաստեղծութիւնը, ասիկա հի՛ն է ըսէ և աւելի նոր ուղղութիւններով, աւելի նոր ճամբաներով չարունակէ հայ բանաստեղծութիւնը։ Մաղթենք որ այս իրականանայ և մենք ալ ուրախանանք, խորհելով որ մեր օղակը լրա-ցուցած ենք և յանձնած՝ մեր յաջորդներուն, որոնք իրենց ըմբռնումներով, նոր ոստումներով պիտի ճոխացնեն հայ գրականութիւնը։

Հ.– Անշուշտ թէ սփիւռքի մէջ նոր տղաք կարդալով ձեր գործերը կը խանդավառուին: Կը խորհի՞ք արդեօք որ երբ Սովետական Հայաստանի մէջ հիմա աւելի տարածուին ձեր գործերը, մեծ թիւով շնորհալի տաղանդներ պիտի շարունակեն ձեր գծած ճամբան: Սփիւռքի պայմաններու մէջ դժուար է ձեր պահանջքը կատարել:

Պ.– Գիրքերս արագօրէն հոս սպառեցան արդէն։

Կ՝ենթադրեմ թէ Հայաստանի մէջ ևս նորարար չարժումի մը պահանջը զգալի է։ Եւ չատեր արդէն իսկ այդ ուղղութեամբ սկսած են արտադրել։ Դժբախտաբար, որովհետև ես անձնապէս չեմ կրնար մօտէն հետևիլ Հայաս-տանի գրական անցուդարձերուն և չարժումներուն, հակնալի պատճառ-ներով, այդ մասին չեմ կրնար հարիւրէն հարիւր կարծիք մը յայտնել։

Բայց, ենթադրաբար կ՝ըսեմ թէ, արդէն իսկ Հայաստանի մէջ, մեր՝ խթանպուլահայ բանաստեղծութեան ստեղծած նորարար չարժումը, որ իր

արձագանգը գտած է նաև Պարսկաստանի մէջ (Զօրիկ Մխրզոյեանի, Գալուստ Խանենցի, Հրանդի և ուրիշներու կողմէ), պիտի չարունակէ ունենալ իր անդրադարձը։ Որովհետև ինչ որ մենք ըրած ենք, ուղղակի մեր գիւտը չէ. ասիկա տեսակ մը դարուն պահանջքն է։ Հետևաբար, նոյն պահանջը հարկաւ ըլլայ Լիբանանի, ըլլայ Ֆրանսայի ու Ամերիկայի թէ Հայաստանի մէջ, պէ՛տք է որ գտնէ իր անդրադարձը։

Այսօր, Ամերիկայի մէջ կան անգլիագիր հայ գրողներ, որոնք չնորհալի են և մեծ մասամբ կը հետևին նորարար չարժումին։ Եթէ Թուրքիոյ մէջ այսօր նորարար չարժումին հետևող նոր գրողներ չեն հասնիր, այդ կը նշանակէ թէ այդ նորերը ոչ թէ բանաստեղծութիւն գրել չեն ուզեր, այլ՝ այդ չեն կրնար ընել, քանի բանաստեղծ ըլլալու համար պէ՛տք է տիրապետել հայ լեզուին. ու այդ նորերը տիրապետելէ չա՛տ հեռու են։

Հ.– Ձեր գործերը բաւական լեզուներու թարգմանուած են: Գիտեմ նաև թէ տիրապետած էք քանի մը լեզուներու: Ո՞րը կը խորհիք որ հարազատութեամբ թարգմանուած է և ձեր ականջին աղուոր կը հնչէ:

Պ.– Ատիկա քիչ մը խնդրական հարցում մըն է։ Անգլերէնը լա՛ւ եղած է. երկու հատ անգլերէնով գիրք ունիմ։ Կը յուսամ որ ռուսերէնը լաւ եղած պէտք է ըլլայ, բայց այդ մասին չեմ կրնար լայն կարծիք տալ, ռուսերէն չեմ գիտեր։ Ֆլամէներէն, ռումաներէն թարգմանուած է։ Թուրքերէն թարգմանուած է և լա՛ւ է։ Թուրքերը չատ աղէկ բանաստեղծ մը ունին՝ Ճան Իւժել, անիկա իմ հետ գործակցաբար երկու հատ թարգմանած է։ Տղայ մըն է որ ուղղակի կը տիրապետէ թուրքերէն լեզուին, չատ լաւ թուրքերէն գիտէ և նախկին կրթական նախարարի մը տղան է։ Հասան Ալի Իւժելի տղան է։

Հոս պատմութիւն մը պատմեմ։

Տարի մը, Յակոբ Մարթայեան մեր բանաստեղծը, որ Անգարա կը պաշտօնավարէր և ամառները Պոլիս կու գար, Գնալը մեր տան պատչգամը նստած էի. դուրս նայեցայ որ Ճան Իւժելը, որ մեզի դրացի էր, կ՚անցնի։ Ճան, եկուր, ըսի. ես քեզի մէկը պիտի ներկայացնեմ։ Ներս եկաւ տղան։ Ասիկա Տիլաչարն է, ըսի։ Որովհետև Մարթայեան Տիլաչար անունով կը ճանչցուէր։ Այս տղան Յակոբ Մարթայեանի ձեռքը համբուրեց, հայրիկիս բարեկամն է ըսաւ... Լայլն։ Շատ տպաւորիչ տեսարան մըն էր ատիկա։

Ուրիշ դէպք մըն ալ պատմեմ, թէև կապ չունի մեր այս հարցազրոյցին հետ։ Կ՚ուզեմ որ ասիկա պատմութեան անցնի։

Նորէն, ուրիշ տարի մըն էր, Պարոն Յակոբ Մարթայեանը եկած էր մեզի։ Զիս չատ կը սիրէր և գրականութեանս ալ ջերմ համակիր էր։ Արդէն անոր համար կը սիրէր։ Գնալըի պատրիարքարանի չէնքը գացինք, որպէսզի

Պարոն Մարթայեան իր յարգանքը մատուցէ սրբազան պատրիարք հօր։ Ճամբան հանդիպեցանք Պարոն Յակոբ Մնձուրիի բնակարանը։ Երկու Յակոբներ դէմ դիմաց եկան։ Այս անգամ Մարթայեանը Մնձուրիին ձեռքը համբուրեց։ Երկուքն ալ երջանկութենէ կը խայտային։ Մէկը բան մը կ'ըսէ, միւսը ուրիշ պատասխան մը կու տայ, բայց երկուքն ալ իրենց կեանքէն չատ գոհ են։ Կ'արժէր այդ տեսարանը արձանագրել։

Այս երկու պատկերները յիշողութեանս մէջ չա՛տ կարևոր կերպով տպաւորուած են։

Հ.– Երբ արտասահման կու գաք և կը տեսնէք որ համեմատաբար երիտասարդ տղաք, աղջիկներ ձեր գրականութեամբ խանդավառ են, ի՞նչ զգացում կ'ունենաք անոնց նկատմամբ: Ի՞նչ զգացում կ'ունենաք նախ ձեր գրականութեան նկատմամբ:

Պ.– Կը յուզուիմ, նախ և առաջ. իրապէս, կը յուզուիմ։ Նոյնը պատահեցաւ տասնհինգ օր առաջ Ֆրանսայի մէջ։ Նոյնը՝ դեռ քանի մը օր առաջ Մոնթրէալի Բարեգործականի դպրոցին մէջ. ուսուցիչ մը՝ Մանուէլ Քէօսէեան, իր աշակերտներուն սորվեցուցեր էր Զահրատի բանաստեղծութիւնները կարդալ։ Ամբողջ դասարան մը զատ-զատ կարդացին։ Անոնցմէ մէկը Արշաւիր Կէօնճեանին աղջիկն էր։ Մայրը՝ Նատիան արդէն կ'արտասանէր գրածները։ Յուզուեցայ ... ուր որ էր պիտի լայի։ Նատիան ալ յուզուեր էր և աչքերը արցունքոտեր էին։

Իրապէս այս երևոյթները յուզիչ պահեր են ինծի համար։ Նոր հասած մանուկներ սիրելով կը կարդան գործերս։

Հ.– Մօտաւորապէս քառասուն տարիէ ի վեր կը ստեղծագործէք: Ձևով մը պտուղը քաղած կը տեսնեմ ձեզ ձեր այդ ստեղծագործութենէն: Հոգևին կը զգա՞ք որ գրասէր հասարակութենէն գնահատուած էք այլևս, ամբողջութեամբ:

Պ.– Հիմա ըսեմ թէ ես պտուղին մասին չեմ գրեր։ Ծաղիկին համար կը գրեմ։ Նախ ծաղիկ կ'ըլլայ, յետոյ պտուղի կը վերածուի։ Ես ծաղիկը կու տամ։ Իսկ եթէ պտուղը ըլլայ, աւելի լա՛ւ։ Ես գեղեցիկը տալ կ'ուզեմ, արուեստը տալ կ'ուզեմ։ Եւ բնաբանս սա՛ է. արուեստը արուեստին համար։ Բայց ըսեմ նաև թէ ամէն բան մարդուն համար է, ինչպէս նաև՝ արուեստը։ Առանց մարդուն արուեստ չ'ըլլար։

Հ.– Անցեալները գրագէտ բարեկամի մը հետ երբ կը զրուցէինք, եզրակացուցինք թէ ձեր գրութիւններուն ուժգնութիւնը, տոկունութիւնը աւելի համամարդկային ըլլալուն մէջն է, քան՝ ազգային: Սփիւռքահայ բանաս-

տեղծներէն քիչեր միայն այդպէս գրեցին: Համամարդակայինի կարկինը չկրցան լայն բանալ: Սակայն կը խորհի՞ք որ գալիք տարիներուն ազգայինն ներշնչում տուող նոր բանաստեղծութիւններ պիտի կարենաք թուղթին տալ:

Պ.- Ի՛ ... քանի մը հատ գրած եմ: Բայց իմ մտահոգութիւններս առաւելապէս համամարդկայինն եղած են: Եւ անշուշտ, առո՛ղջ հիմքերու վրայ: Հաստատուն հիմերու վրայ: Եթէ յաջողած եմ, անոր կը պարտիմ: Կը ջանամ այս ձեւով գրել: Որովհետեւ կ'ուզեմ որ օտարները հայութիւնը ճանչնան ոչ թէ իբրեւ էթնիք հաւաքականութիւն, ոչ թէ իբրեւ փոքրիկ համայնք, այլ ճանչնան իբրեւ ազգ մը, որ պատմութեան բաներ մը կու տայ: Ոչ թէ միայն ազգային ցաւերը կ'երգէ, այլ մարդկութեան ընտանիքին մաս կը կազմէ: Ազգ մըն է որ համամարդկային ընտանիքին մէկ անդամն է: Ու ասիկա պէ՛տք ենք ծանօթացնել օտարներուն:

Դժբախտաբար, մեր գրականութիւնը տեղ մը կը հասնի ու հոն այդ փոլքլորիկ վիճակին մէջ կը մնայ: Այդ փոլքլորիկ ու սահմանափակ չըլլագիծէն դուրս պիտի չկարենանք ելլել:

Հ.- Իսկ մեր դասական բանաստեղծներու ներկայ գործերը կարդալով, որևէ մէկ ազդեցութիւն կ'ունենա՞ք այս հանգրուանին:

Պ.- Հակազդեցութիւն կ'ունենամ: Խնդիրը տկարի կամ զօրաւորի հարց չէ: Խնդիրը գրելու ոճաձեւին մասին է:

Կը խօսէինք ուսանողներու մասին: Տիթրոյթ տիկին Նատիա Սարրաֆ(եան)ի գլխաւորած Բարեգործականի Ալեք Մանուկեան վարժարանը գացեր էինք: Հաւաքուած ենք ուսանողներով, որոնք հայ բանաստեղծութիւն պիտի կարդան:

Դպրոցէն ներս մտանք ու Տիկին Սարրաֆը զիս ներկայացուց և աշակերտներուն ըսաւ եթէ հարցումներ կան հարցուցէք: Աչակերտները կը քաշուէին հարցեր տալէ: վերջապէս, տասնչորս տարեկան աղջնակ մը յանդգնութիւնը ունեցաւ առաջին հարցումը տալու. «Պարո՛ն, գրելու ատեն ինչէ՞ն կը ներշնչուիք»: «Ջեզի պէս գեղեցիկ օրիորդներէն» ըսի: Ամբողջ սառերը հալեցան կարծէք թէ: Եւ այդ ուրախ տրամադրութիւնը մինչև մեր հանդիպման աւարտը տևեց:

Եւ իբրև վերջաբան ըսի՛. «Տղաք, դուք պէ՛տք է հայերէն սորվիք»: «Ինչո՞ւ» ըսին: «Մենք հայ ենք, կը սիրենք մեր մշակոյթը»: Պատասխանեցի ըսելով. «Ո՛չ, ո՛չ. դուք պէ՛տք է հայերէն սորվիք, որպէսզի իմ բանաստեղծութիւններս կարդաք»: Յաջորդ օրը հաւաքոյթ մը ունեցան, և այս անգամ աչակերտները իրենք զիս դարձեալ հրաւիրեցին:

Հիմա, ասոր մէջ, խնդրոյ առարկան ես չեմ: Խնդրոյ առարկան, կ'ուզէք անկեղծ ըլլամ. այդ աչակերտները տեսան որ հայ բանաստեղծ մը այնքա՛ն

խոժոռ, դժուար տանելի մէկը չէ։ Ընդհակառակն, հայ բանաստեղծը խնդալ գիտցող մարդ մըն է։ Կատակախօս մէկն է, իրենց հետ համաձայնող մէկն է։ Այնքան մը որ իրենց կազմակերպած յաջորդ օրուան աշակերտական ներքին «բարթի»ին կրնայ մասնակցիլ։

Եթէ այս արդէն իրենց մտքին մէջ տեղ գտաւ, ամպայմանօրէն այս տողաքը հայ բանաստեղծութիւնը պիտի սիրեն։ Կարևորը այն է։ Ես կը ջանամ սիրցնել մեր գրականութիւնը և ոչ թէ պարտադրել։

Հ.– Ձեր գրութիւնները կարդալով, մարդ արագօրէն կը տպաւորուի: Ձեր գծած պատկերները կը մնան իր մէջ նոյնիսկ եթէ բառերը չյիշէ. պատկերները կը մնան երկար ժամանակ: Վրձինի շատ արագ հարուածներով, չորս-հինգ տողերով ամբողջ պատկեր մը ներկայացնելու վարպետն էք: Սիամանթօն այդ ընելու համար հաւանաբար 4-5 էջ պիտի գրէր և ընթերցողը արագօրէն դարձեալ պիտի մոռնար անոր գծած այդ պատկերը: Տարօրինակօրէն ալ ձեր գրածը շատ արագ կերպով արտայայտութեան կը վերածուի: Ի՛նչ կը խորհիք, հաւանաբար ուժն ու տևականութիւնը ձեր գործերուն մէջ հոն կը կայանայ:

Պ.– Կը կարծէ՞ք...

Հ.– Անպայմա՛ն: Իմ կարծիքն է: Վերադառնանք Հայաստան: Սփիւռքը եթէ օր մը օտարանայ ամբողջութեամբ, հայրենիքը իր հայութեամբ հինգ-տասը հազար օրինակներով ձեր գործերը պիտի տարածէ ու անկասկած այդպիսով ալ պիտի տևականացնէ ձեր ստեղծագործութիւնները:

Պ.– Հիմա արդէն Երևանի մէջ իմ նոր գործս՝ «Մէկ Քարով Երկու Գարուն»ը տպագրութեան տրուած է։ Հաւանաբար, չուտով լոյս տեսնէ։

Հ.– Վերադառնալով ձեր այս գործին, կը կարծեմ թէ հաւանաբար արագ ստեղծագործութեան մը արդիւնքը չէ եղած. ու այդ կու գայ ձեր բծախնդիր նկարագրէն: Գուրգուրանք մը կը նկատեմ ամէն մէկ բառի ու վանկի համար: Արդեօք կը սխալի՞մ:

Պ.– Ո՛չ։ Կրնամ ըսել թէ ես կարելի է տասը քերթուած կը գրեմ և ինն կը պատռեմ ու կը նետեմ։ Կ'ուզեմ որ իմ բանաստեղծութիւնս, ըստ ինծի, անթերի ըլլայ. բանաստեղծութի՛ւն ըլլայ, ո՛չ թէ պարապ խօսք ըլլայ։ Սարոյեանի մէկ խօսքը կայ որ մի՛չտ կը յիշեմ. կ'ըսէ. «Բանաստեղծութիւնը պէտք է գրուի այնպէս մը որ արժանի ըլլայ մարմարի վրայ քանդակուելու»։

Ես ալ ինքզինքիս սկզբունք ըրած եմ գրել այդպէս։

Հ.– Ինչպէ՞ս հանգեցաք նման գրելաոճի մը:

Պ.– Ասիկա ներքին մղումի մըն էր: Գիտակցօրէն չէ որ կատարուեցաւ: Ներքին մղումն ալ հարկաւ կարգ մը արտաքին ազդեցութիւններու, մտորումներու, կարգ մը բաղդատութիւններու արդիւնք է, հետեւանք է: Ինքնաբերաբար չէ եղած: Ի վերջոյ մարդոց ներաշխարհը, սա ըսեմ որ, այսպիսի ազդեցութեամբ կը գոյանայ:

Հ.– Պոլսահայ գրական շրջանակին մասին խօսելով, հակառակ ազգային ազատ գործունէութիւն մը չունենալու մեր հասկացողութեան, տակաւին մտաւորականներու աղուոր խումբ մը կը գործէ: Կ'ունենա՞ք արդեօք հերթական հանդիպումներ:

Պ.– Մթնոլորտը ձեր կարծածին չափ գէշ չէ: Ձեր ենթադրածին չափ վատ չէ մթնոլորտը: Հայկական դպրոցներ ունինք, հայերէն կը սորվին: Եթէ նոյնիսկ չեն սորվիր, սակայն հայկական դաստիարակութիւն կ'ըլլայ: Եկեղեցիներ կան, ազգային հաստատութիւններ կան:

Յետոյ ըսենք որ հանդէս մը պիտի կազմակերպուի, հայերէն արտասանութիւններ պէտք է ըլլան, լիսէներէն չըլլան արտասանութիւններ ու կամ այլ «էլեման»ներ կան: Սիրով կ'արտասանեն: Եթէ ասոնք քիչ մը հայերէն գիտնան, յանդգնութիւնը պիտի ունենան գրելու: Այս յանդգնութիւնը կը պակսի իրենց: Մենք բոլորս մի՛չտ տրամադիր ենք գիրենք խրախուսելու, քաջալերելու, բայց... դիմող չկայ: Խնդիրը այդ է:

Մտաւորական բառը դիւրին գործածուելիք բառ չէ: Ի վերջոյ, կարելի է «մտաւորական» խմբակ մը ըսել: Օրինակ, ես մտաւորական չե՛մ: Ըստ իս, ես արուեստի մարդ եմ միայն: Բանաստեղծութիւն գրած ատենս իբրև արուեստի մէկ ճիւղն է որ կ'ընդգրկեմ:

Հ.– Սպաներէն լեզուին ծանո՞թ էք:

Պ.– Ոչ:

Հ.– Անցեալները Արժանթինէն բարեկամ մը կ'ըսէր թէ ձեզմէ սպաներէն լեզուով թարգմանութիւններ տեսած է և այդ գրագէտ բարեկամս կը պնդէր թէ սպաներէն լեզուով թարգմանուելու են ձեր բանաստեղծութիւնները, որովհետև ամենէն հարազատ կերպով անոնք պիտի թարգմանուին այդ լեզուով:

Պ.– Հոս կին մը կայ Մարիա անունով, երկու բանաստեղծութիւն թարգմանած է: Հաւանաբար այդ ըլլալու է: Այս տիկինը գրական հանդէս մը կը հրատարակէ և երկու թիւով մէկական բանաստեղծութիւն դրած էր ինձմէ:

Հ.– Նպատակս էր որ, Հիւսիսայինն Ամերիկայի նման, Հարաւայինն Ամերիկայի մէջ ևս Թէքէեան Մշակութայինն Միութիւնը կազմակերպէր նման հանդիսութիւններու շարք մը ձեզի ի պատիւ: Հաւանաբար, աւելի ուշ. պատրաստ չեն տակաւին հոն: Լա՛ւ, վերադառնանք ձեր վերջին գիրքին: Ինչի՞ արդիւնք է արդեօք ան: Հաւաքածո՞յ մըն է ան տարիներու վրայ երկարող ձեր գրութեանց:

Պ.– «Բարի եկէք»էն վերջ ես գրեթէ գիրք չեմ հանած, բացի բարակ հատորէ մը: Ի վերջոյ, բանաստեղծութիւններ այսքան տարի է կը գրեմ և պէտք էր զանոնք հատորի մը տակ ժողովուրդին սեփականութիւնը դարձնէի, հրատարակէի: Մեր չափանիշներով բազմածախս գործ էր: Ալեք Մանուկեան Հիմնարկին դիմեցի, դրական պատասխան առի: Ու այս գիրքը այսպիսով հրատարակուեցաւ:

Հ.– Վերջին քանի՞ տարիներու կուտակուած գրութիւններ են որ այս գիրքին մէջ մեկտեղուած են:

Պ.– Մօտաւորապէս տասը տարիէ աւելի: Հարկաւ ասոնք բոլորը չեն: Տակաւին գրեթէ այսքան մը ևս կան, որոնք գրեթէ պատրաստ են ուրիշ գիրքով մը հրատարակութեան տրուելու: Պէտք է դարձեալ աչքէ անցնել: Քիչ մը հզօրացնել, նորերով զօրացնել:

Հ.– Ձեր հին գրածները կարդալէ ետք, հիմա որ տարիներու հասունութիւնը ձեր ուսերուն կը կրէք, պիտի ուզէի՞ք զանոնք վերատեսութեան ենթարկել:

Պ.– Չէ՛... երբեք, սքանչելի բանաստեղծութիւններ են այդ հինները: Երիտասարդական խանդով գրուած, երիտասարդական աւիւնով գրուած սքանչելի տողեր են անոնք: Երանի՛ թէ կարենայի նորէն անանկ գրել: Անոնք ինծի համար գոհարներ են:

Մարդ քանի տարիքը առնէ, քիչ մը աւելի դասական կը դառնայ: Ատեն մը սկսած էի չատ դասական ազդեցութեամբ խենթ ու խելառ բաներ գրել: Չէի հաւներ գրածներս, բայց կը գրէի և ըստ ինծի աղէկ կը կարծէի:

Օր մը Վահրամ Մավեանը ականջս քաշեց ըսելով. «Առաջուան գրածներդ աւելի աղուոր էին, Զահրա՛տ: Նախապէս գրածներդ աւելի լա՛ւ էին»: Ապա խորհեցայ թէ իրաւունք ունէր Մավեանը: Անմիջապէս «Փրէնչ» ըրի և ըսեմ որ Մավեանին չա՛տ երախտապարտ եմ: Աստուած հոգին լուսաւորէ՛: Կանուխ մեռաւ:

Ան չատ արժէքաւոր տղայ էր: Ես անձնապէս չատ կը սիրէի զինք, իմ չատ մտերիմ բարեկամս էր: Երբոր Պոլիս գար, անպատճառ նախապէս լուր կու տար, կու գար զիս կը փնտռէր, կ'երթայի այցելութեան:

Իր պաշտօնին պարտականութեան բերմամբ տարին մէկ-երկու անգամ կու գար։ Կարճ կը մնար, բայց գրեթէ ամէն գիշեր կը մէկտեղուէինք բոլորով։

Հ.– Վերջին հարց մը. սփիւռքի մեր բանաստեղծները նկատի ունենալով,– օրինակ՝ Վահէ-Վահեան, Զարեհ Մելքոնեան, Խաչենց, Մ. Իշխան ևայլն,– ասոնցմէ որո՞նց գրութիւնը կարդալով հոգեկան բաւարարութիւն կ'ունենաք:

Պ.– Մելքոնեանը կը սիրեմ, բայց քիչ մը կ'երկարէ։ Աւելի զուսպ եթէ գրէ, չատ աւելի, գոնէ ես, ուրախ պիտի ըլլայի։ Իշխանին վերջին գործը կարդացի – երկու մասերէ կը բաղկանայ – երկրորդ մասը աւելի սիրեցի։ Վահէ-Վահեան բնա՛ւ չեմ կարդացած։ Խաչենցը անչուշտ կը սիրեմ։ Թերթերու մէջ Փանոս Ճերահեան ստորագրութեան կը հանդիպիմ. հաւնեցայ անոր։ Եղիվարդի գործը բոլորովին տարբեր է։

Չհաւնելու հարց չէ իմս, այլ ուղղութեան մը հետևելու հարց է։ Շատ արժէքաւոր կրնայ ըլլալ, բայց իմ ուղղութեանս չի համապատասխաներ։

Հ.– Այնպէս կ'երևայ թէ 21-րդ դար մեր մուտքով, նոր սերունդը աւելի ձեզի նման գրիչներուն է որ մօտ պիտի զգայ, քան այս դարու սկիզբի դասական մեր բանաստեղծներուն:

Պ.– Իմ գրածս ձևով մը իրենց արդի ըմբռնողութիւններուն կը համապատասխանէ։ Դասական մեր բանաստեղծներէն այնքա՛ն պիտի չազդուին, որքան եթէ Զահրատ կարդան։ Աւելի դիւրաւ կրնան կապ հաստատել, հաղորդուիլ և գիտէք թէ արդէն իմ գրութիւններս հաղորդական են։ Պարզ բառեր են, իմաստը խոր է, բառերը մակերեսային են։

Հ.– Զահրատը ինչպէ՞ս որոշած էք ունենալ որպէս գրչանուն:

Պ.– Պատմութեան գիրքի մը մէջ կարդացած եմ թէ Զարեհ կամ Զահրատ անուննները նոյնն են։ Եւ խորհեցայ թէ Զահրատը Զարեհ անունին համազօր է։ Ու այսպիսով տնեցիներն ալ չգիտնան թէ ես եմ գրողը։ Որովհետև, երբ ընտանիքս իմանար, պիտի ըսէր. «Ատանկ խենթ բաներով մի՛ զբաղիր, վաճառական եղիր»։ Իրաւունք ալ ունէին…։

Հ.– Դժգոհ չէք սակայն. պտուղ քաղած էք բանաստեղծութենէն ծաղիկ գծելով…:

Պ.– Ծաղիկն եմ քաղած … ինքզինքս բանաստեղծութեան նուիրած ըլլալուս համար։ Գործէս տուժած եմ, և փոխադարձաբար՝ բանաստեղծութենէն։ Եթէ միայն բանաստեղծ ըլլայի՝ անձս ի՞նչ պիտի ըլլար։ Կամ հակառակը։ Բայց ինչ որ կը գրեմ հիմա, կը գրեմ այնպէս մը որ ժամանակէս գողցած

եմ։ Գողութիւն մը ըրածի պէս։ Ուրիշ բացատրութեամբ մը ըսեմ. անպաչ-ուոն կենակցութիւն մը ըրածի պէս բան մը… Այդ զգացումներով կը գրեմ և հաւանաբար այն ալ պատճառ կ՚ըլլայ որ աւելի համով ըլլայ գործս։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 7 Դեկտեմբեր 1989

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 11-12 Փետրուար 2006

«ՆՈՐ ՕՐ – Մշակութային Յաւելուած», Մարտ 2006

«ԱՊԱԳԱՅ», 24 Ապրիլ-1 Մայիս 2006

«ԱԶԳ» Օրաթերթ – Մշակութային յաւելուած, Թիւ 4, 13 Մայիս 2006

Նիւ Ճըրզիի դեկտեմբերեան ցուրտ գիշեր մը, ուշ ատեն, յանկարծ հեռաձայնը կը հնչէ: «Ասիկա Խաչիկեանն է, Երեւանից. Հարաւային Ճըրզիից եմ կանչում: Կարո՞ղ եմ այս երեկոյ ձեզ այցելել»: Անշուշտ նման փափաք առաջին անգամ չէր որ կը յայտնուէր: Խորհրդային Հայաստանի աղուոր օրերուն, ըլլա՛յ Համազասպեանի, ըլլա՛յ Դալլաքեանի նախագահութեան օրով, Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէին համար Նիւ Եորքի մէջ, հայրենի մեր գրողներուն, արուեստագէտներուն թէ գիտնականներուն համար մի՛շտ ալ մեր տունը որպէս ապահով հասցէ ու ապաստան բաց էր եղած:

Ու այդ ցուրտ-ձմրան, երբ դուրսը ձիւնը ծածկած էր մեր բոլորտիքը, պատիւը կ'ունենամ ընդունելու Բիւրականի Աստղադիտարանի տնօրէն Փրոֆ. Եդուարդ Խաչիկեանը: Ան գնացքով եկած էր Նիւըրք, ուրկէ թաքսի մը առնելով՝ հասած՝ տունս:

Ուրախ էր ըլլալու հայ տան մը մէջ, մանաւանդ գիտաժողովէ մը ետք, երբ Հայաստան կ'ապրէր իր ամենէն տխուր ու ցուրտ օրերը:

Իր այցելութեան առիթէն օգտուելով, ունեցայ հետեւեալ հարցազրոյցը վաստակաւոր սակայն համեստ աստղագէտին հետ, աւելի մօտէն ծանօթանալու համար Ակադեմիկոս Վիքթոր Համբարձումեանի իսկ հիմնած Բիւրականի աստղադիտարանի աշխատանքներուն ու աշխարհին:

Եդուարդ Խաչիկեան ծնած է 1928-ին, Երեւան: Աւարտած է Երեւանի Պետական Համալսարանը 1951-ին: 1960-1969 տարիներուն եղած է գիտական քարտուղարը Բիւրականի աստղադիտարանին: Այնուհետեւ ուսումնասիրութիւններ կատարած է կազային միգամածութեան և Ծիր Կաթինի շուրջ: Յայտնաբերած է նոր աստղահոյլեր (կալաքսիներ): Անդամ է Միջազգային Աստղագիտական Միութեան: Մնայուն երկրպագուն է մանաւանդ իր երբեմնի ուսուցչին ու մտատիպարին՝ Համբարձումեանի:

Տիկին Երուանդուհի Ասատուրեան յաճախակի Հայաստան այցելութիւններով եղած էր բարեկամը Համբարձումեան ընտանիքին: Որպէս մնայուն բարեկամութեան յիշատակ, Համբարձումեանները Տիկին Երուանդուհիին նուիրած էին փարչ մը, ներքին ոսկեպատումով ու արտաքին արծաթապատումով: Ատիկա բերուած էր Կարսէն, որպէս ընտանեկան ժառանգութիւն: Յառաջացեալ տարիքին, Տիկին Ասատուրեան գուրգուրանքով ինծի էր յանձնած հայազգի մեծ գիտնականին այս յիշատակի նուէրը:

Փրոֆ. Խաչիկեանի հետ նոյն երեկոյեան, թանկագին հայկական քոնեակով լեցուած այդ փարչով լուսցուցինք գալիք օրը, այնքա՛ն հաճելի որքա՜ն տարբեր հայրենիքէն եկող մեր միւս մեծերէն՝ գրողներէն, որոնք կ'ապրէին հայրենի հողին վրայ, մինչ Համբարձումեաններ ու Խաչիկեաններ մեզ կը տանէին դէպի անջրպետները հեռաւոր հորիզոններու միգամածութեանց թէ արևային դրութեանց: Արարատէն հեռո՜ւ... ուրիշ աշխարհներ փնտրող հայ գիտնականի մը հետ առաջին հանդիպումս եղաւ այդ օր:

Առաւօտեան անկարելի էր իջնել աստղերէն վար դէպի իրական աշխարհ: Նիւ Եորքի Մեսրոպ Սրբազանը կը հեռաձայնէր. «Ո՞ւր մնաց փրոֆեսորը»: Կը պատասխանէի. «Սրբազան, առիթ տո՛ւր որ ամպերէն վար իջնենք»: Ան հասկցած էր:

ԵԴՈՒԱՐԴ ԽԱՉԻԿԵԱՆ

Բիւրականի աստղադիտարանի տնօրէն

Միացեալ Նահանգներում հրատարակուեց մի գիրք, որտեղ յիշուած էին Կոպեռնիկոսից սկսած բոլոր այն մարդկանց անունները, որոնք գիտութեան մէջ յեղափոխական գաղափարներ էին մտցրել: Խորհրդային Միութիւնից միակ անունը Վիքթոր Համբարձումեանինն էր:

Հ.- Սփիւռքահայութիւնը Բիւրականին կը նայի որպէս վերածնած Հայաստանի նուաճումներուն գեղեցիկ մէկ զարդը: Մեզի համար հպարտութիւն է ունենալ նման աստղադիտարան: Ձեզմէ կ'ուզենք լսել Բիւրականի մասին:

Պ.- *Միացեալ Նահանգներու մէջ Բիւրական անունը Համբարձումեանի անունով է պարզուել: Եւ Համբարձումեանին էտեղ երբ ճանաչեցին որպէս աստղագէտ, նրանք, աստղագէտները հասկացան, որ Խորհրդային Միութիւնը միայն ռուսների երկիրը չէ, կան այնտեղ տարբեր ազգեր, ինչպէս՝ հայեր, և որ Համբարձումեանը հայ աստղագէտ է: Միացեալ Նահանգների աստղագէտները հասկացան, որ Հայաստանի աստղադիտարանը Բիւրականն է, և այն Համբարձումեանի չնորհիւ պատերազմից անմիջապէս յետոյ ստեղծուեց:*

Պէտք է ասեմ, որ սկզբից Համբարձումեանը սովորում էր և աւարտեց Լենինկրատի Համալսարանը և երկար ժամանակ աշխատում էր Լենինկրատում: Լենինկրատի Համալսարանում ինքը բացել է Խորհրդային Միութեան առաջին աստղաֆիզիկայի ամպիոնը: Եւ հիմա տօնուեց արդէն այդ ամպիոնի յիսնամեակը և այդ ամպիոնի ղեկավարն է Համբարձումեանի աշակերտ, յայտնի աստղագէտ տեսաբան, Ակադեմիկոս Սոպլիվը:

Բ. Աչխարհամարտի սկզբում Համբարձումեանը վերադարձաւ Հայաստան և դարձաւ Հայաստանի Ակադեմիայի երկրորդ նախագահը: Առաջինը

Օրբելին էր, որ գնաց Լենինկրատ։ Համբարձումեանը նրան փոխարինեց և մինչև օրս աւելի քան քառասուն տարիներից ի վեր մեր նախագահն է։

Յիշում եմ իմ առաջին Միացեալ Նահանգներ գալը, 1961 թուականում, երբ Պերքլիում Համբարձումեանը ընտրուեց Միջազգային Աստղագիտական Միութեան նախագահ։ Այդտեղ էր որ նա առաջարկեց իր յայտնի տեսութիւնը ակտիւ գալակտիկաների (աստղային համակարգութիւնների) վերաբերեալ և պէտք է ասեմ չատ հետաքրքրական է, գուցէ չատերը չգիտեն, որ Միացեալ Նահանգներում հրատարակուեց մի գիրք, որտեղ յիշուած էին կոպեռնիկոսից սկսած բոլոր այն մարդկանց անունները, որոնք գիտութեան մէջ յեղափոխական գաղափարներ էին մտցրել։ Խորհրդային Միութիւնից միակ անունը Վիքթոր Համբարձումեանինն էր։

Մենք սկզբից փոքր գործիքներ ունէինք, բայց հիմա բաւականին զարգացած լաւ աստղադիտարան ենք։ Ունենք Շմիտթի սիստեմի ամենամեծ դիտակներից մէկը և մի դասական դիտակ՝ երկուսուկէս մեթրանոց տրամագծով, որը ամենամեծն է Եւրոպայում, չհաշուած անչուչտ ամենամեծը՝ վեց մեթրանոց դիտակը, որ գտնւում է դարձեալ Խորհրդային Միութիւնում և որ չի պատկանում որևէ հանրապետութեան. դա ընդհանուր Խորհրդային Միութեան աստղադիտակն է։

Հետաքրքիր է ասել, որ աստղադիտարանը ունի եօթանասուն աստղագէտ։ Եւ հետաքրքիր է, որ բոլորը աւարտել են Երևանի Պետական Համալսարանի աստղագիտական ամպիոնը, որի դեկավարը մինչև հիմա Համբարձումեանն է։ Այսինքն մենք ունենք այսպիսի մի հետաքրքիր աստղադիտարան, որի աշխատակիցները բոլորը մի մարդու աշակերտ են և հայեր են։ Աշխարհի վրայ նման բան չկայ։

Միացեալ Նահանգներում չատ յայտնի են մեզ մօտ՝ Բիւրականում տարուող աշխատանքները գալակտիկաների մասին, որոնք կրում են Մարգարեանի անունը՝ մեր աստղադիտարանի և ակադեմիայի աստղագէտներից մէկը, որ դժբախտաբար երկու տարի առաջ մահացաւ, բայց նրա անունը մնաց։ Դա կատարուեց Շմիտթի դիտակի միջոցով։ Ու քանի որ կարևոր էր այդ ակտիւ գալակտիկաների մանրամասն ուսումնասիրութիւնը, և քանի որ այն ժամանակ մենք չունէինք այդ մեծ դիտակը, ինձ բախտ վիճակուեց այստեղ, Միացեալ Նահանգներում 67–68 թուականներին այդ գործը սկսել և այդ մարմիններն անուանել Մարգարեանի գալակտիկաներ, որովհետև պարզուեց որ նրանք ամենահետաքրքիր մարմիններից մէկն են, որ յայտնի են աստղագիտութեանը։ 68 թուականին Արիզոնայի դիտաժողովին ինձ հրաւիրեցին այդ զեկուցումը կարդալու և այնտեղ ես անուանեցի Մարգարեանի գալակտիկաներ։ Հիմա երբ բացէք որևէ աստղագիտական հանդէս, դուք անպայման այնտեղ կը տեսնէք որևէ մի մարմին, որտեղ Մարգարեանի

անունը դրուած է։ Միացեալ Նահանգներում մեծ թափով ուսումնասիրւում են այդ մարմինները։

Բիւրականում ունենք նաև ակադեմիկոսներ Գուրզադեանը, Միրզոյեանը, որոնք յայտնի են։ Ունենք նաև մի տասը փրոֆեսորներ, երեսուն հատ դոկտորներ, և կրտսեր գիտաշխատողներ։ Աստղադիտարանի լրիւ անձնակազմն է չուրջ 250 հոգի։

Հ.– Ինչպէս յիշեցիք, Փրոֆ. Վ. Համբարձումեանի անունը կապուած է Բիւրականին: Եւ դուք մօտ 40 տարի նախ իրեն աշակերտած ու ապա՝ ձեռը աշխատակցած էք և իր գործը շարունակողներու խումբին մաս կը կազմէք: Ուրախ կ'ըլլանք եթէ Համբարձումեան մարդը նկարագրէք:

Պ.– *Այո դա շատ կարևոր բան է, որովհետև, գիտէք, շատ մեծ գիտնականները յաճախ լինում են ոչ համեստ և ցոյց են տալիս որ իրենք մեծ գիտնական են, բայց Համբարձումեանը այդ բանը չունի։ Որևէ րոպէ կարող էք գնալ նրա մօտ, եթէ ունէք գիտական հարցեր. միւս հարցերը նրան չեն հետաքրքրում շատ։ Նա կ'ընդունի ձեզ անմիջապէս։*

Լաւ ընտանիքի տէր է։ Ունի չորս հատ երեխայ. երկու տղայ և երկու աղջիկ։ Մեծ տղան Մոսկուայում է, բայց ես կարծում եմ որ կը գայ Հայաստան։ Ֆիզիկայի բնագաւառումն է նա. աշխատում է լէյզըրների օգտագործումը բժշկութեան մէջ ճիւղով։ Միւս տղան մաթեմաթիկոս է, մեր Հայաստանի Ակադեմիայի ակադեմիկոս, շատ ճանաչուած։ Աղջիկները ևս կապ ունեն ֆիզիկայի հետ և դոկտորական տիտղոսի տէր են։

Տասը հատ թոռ ունի և չորս հատ ծոռ, եթէ չեմ սխալւում։ Ես կարծում եմ որ ամէն մէկ հայ չորս հատ երեխայ պէտք է ունենանայ։ Ազը անպայման պէտք ենք ապահովել։ Երիտասարդներին նա օգնել է Բիւրականում։ Ասել եմ, բոլորս նրա աշակերտներն ենք։ Բայց նա շատ աշակերտներ ունի ո՛չ միայն Հայաստանում, այլև՝ դրսում։

Շատ բարի մարդ է։ Զարմանալի է որ նրա յիշողութիւնը շատ աւելի ուժեղ է մեր շատ-շատ երիտասարդներից։ Այնպիսի բաներ է յիշում իր կեանքից, որ ուղղակի մենք զարմանում ենք։ Արդէն 81 տարեկան է։ Բիւրական նրա մօտ գալիս էին Ե՛ւ Աւետիք Իսահակեանը, Ե՛ւ Մարտիրոս Սարեանը։ Շատ մօտիկ է եղել հսկայ ֆիզիկոսների հետ, ճանաչուած ֆիզիկոսների հետ. պարզ է, նա դեռ ուսանող, նոր-նոր աւարտած լինելուց գիտական վիճաբանութեան մէջ էր ընկել յայտնի ձինսի հետ և ապացուցել, որ ինքը աւելի ճիշդ է քան թէ ձինսը։

Նրա վերաբերմունքը դէպի գիտութիւնը բացառիկ է եղել միշտ։ Նա մեզ յաճախ է ասում. «Եթէ կ'ուզէք գիտութեան մէջ որևէ արդիւնքի հասնել, պէտք է օրական 18 ժամ աշխատէք։ Աշխատել, աշխատել, և աշխատել»։

Պէտք է ասեմ նաև, որ Համբարձումեանը առաջինն էր, որ բարձր խաւերի մէջ յայտարարեց, որ Ղարաբաղի հարցը մեր հիմնական հարցն է, որ մենք այստեղ արդար ենք։ Դա յայտարարեց Գերագոյն Խորհուրդում և նրանից յետոյ փաստօրէն թափ առաւ այդ հարցը։

Կարևոր է որ նա միանգամից կանգնեց որպէս գլուխ այդ չարժման։ Դրանից յետոյ սկսեցին ուրիշ չարժումներ, որոնք գուցէ գիտէք արդէն։

Հ.– Ձեր գիտական աշխատանքը ի՞նչ նոր ներդրում բերաւ աստղագիտութեան աշխարհին:

Պ.– *Ես մի քանի բնագաւառում եմ աշխատել։ Սկզբնական շրջանում մի աշխատանք արեցի, այսպէս կոչուած տիֆիւզիհնկի ապացոյցներ. դրանք կազից և փոշուց կազմուած մարմիններ են, որոնց ֆիզիկան պէտք է հասկանալ։ Ի՞նչն է պատճառը, որ նրանք լուսաւորւում են, ի՞նչ մեխանիզմով է դա կատարւում։ Դա էր իմ առաջին դոկտորական աւարտաճառը։ Առաջին անգամ պատմութեան մէջ ես ցոյց տուեցի որ կան միգամածութիւններ, որտեղ կայ մագնիսական տարր, և ինչ ձևով է որ դա ֆիզիկապէս առաջ է գնում։ Գրքերում ամէն տեղ դրա մասին գրուած կայ։*

Դա ես չարունակում եմ ուսումնասիրել իմ աշակերտների հետ միասին։ Ինձ բախտ վիճակուեց 68 թուականին Միացեալ Նահանգներում աշխատել և Մարգարեանի գալակտիկաների մէջ գտնել նոր ակտիւ գալակտիկաներ։ Այս գաղափարը Համբարձումեանը տուել էր դեռ 60-ական թուականներին։ Գալակտիկաներ շատ կան, միլիոնաւոր գալակտիկաներ, բայց պարզւում է որ նրանց մէջ կան,– ինչպէս ես դասախօսութիւնների մէջ ասում եմ,– գժուած գալակտիկաներ։ Նրանք այնպիսի ակտիւութիւն են ցոյց տալիս, որ կարող են պայթել, բաժանուել երկու մասի, չպրտել զանգուածներ, որոնք մեր արեգակի զանգուածից միլիոն անգամ մեծ են։

Ես չեմ ուզում իմ մասին շատ բան ասել, բայց մենք մի աշխատանք կատարեցինք ամերիկացի Ուիլմըրնի հետ միատեղ. ինքը փաստօրէն ինձ կցուած էր որ ինձ օգնի դիտումները կատարելու ժամանակ, բայց երբ տեսաւ թէ ինչ աշխատանք եմ կատարել, ինչ հետաքրքիր արդիւնքներ են ստացուել Մարգարեանի մարմինները ուսումնասիրելիս, խնդրեց միանալ ինձ և այդ գործը անել։ Հաճոյքով համաձայնուեցի։ Տասը ամիս այստեղ և երեք ամիս Հայաստանի մէջ միասին աշխատելով կարողացանք հետաքրքիր ուսումնասիրութիւն անել։ Խաչիկեան–Ուիլմըրն անունը արդէն մտել է աստղագիտական բառարանի մէջ, որպէս Խաչիկեան–Ուիլմըրնի դասակարգում ակտիւ գալագտիկաների։ Այսինքն Մարգարեանի գալագտիկաների ամբողջ ֆիզիկան ինձ յաջողուեց ծանօթացնել այստեղ։ Ուրեմն ես գալագտիկաների ուղղութեամբ աւելի շատ գործ եմ արել, քան՝ աստղերի ուղղութեամբ։

Հ.– Ձեր ասպարէզին մէջ տարիքը կը դժուարացնէ՞ գործին ընթացքը:

Պ.– *Ի հարկէ, մարդ ինչքան աւելի մեծանում է, էնքան ակտիւութիւնը պակասում է: Հենց ակտիւ գալագտիկաները որով ես զբաղւում եմ, երիտասարդ մարմիններ են, բայց գուցէ դա է պատճառը, որ դրանք երիտասարդ լինելով և ես էլ երիտասարդ մարմիններով զբաղուելով, ես ինձ զգում եմ չատ երիտասարդ: Ինձ թւում է որ տարիքը դեռ իմ վրայ չատ չի ազդում և երկար կը մնամ այս աչխարհում:*

Վերջերս այնպէս է զարգացել տեխնիկան, որ հիմա կարելի է նոյնիսկ տանը նստած դիտել: Ուղղակի հեռու լինելով դիտակից, կարելի է ուրեմն ինքնագործ ձևով դիտումներ կատարել համակարգիչով: Այդ տեսակէտից ժամանակը ինձ համար և միւս աստղագէտների վրայ չատ չի ազդում:

Հ.– Ինչպէ՞ս աստղագիտութիւնը ընտրեցիք որպէս ասպարէզ:

Պ.– *Լաւ հարց է: Համբարձումեանը 48 թուականին բացեց աստղագիտական ամպիոն համալսարանում: Այդ ժամանակ ես ուսանող էի և Համբարձումեանի անունը չատ յայտնի էր: Ես ուզում էի ֆիզիկոս դառնալ, բայց հենց իմացանք որ բացուել է աստղագիտական ամպիոն, մենք, մօտ 12 հոգի, գնացինք մեր ղեկավարի մօտ (ֆիզիկո-մաթեմատիկայի բաժանմունք) և ասացինք, որ ուզում ենք անպայման գնալ աստղագիտական ամպիոն: Պարզ է որ աստղագիտութիւնը միչտ էլ հետաքրքիր է եղել: Ամէն մարդու համար հետաքրքիր է. նայում է երկինք, հոյակապ են երկինքը, աստղերը: Ես կարծում եմ, որ վերջ ի վերջոյ մարդկութեան «հոպի»ն կը լինի աստղագիտութիւնը: Ես խորհում եմ, որ գիտութեան վերջը նա է:*

Հ.– Իսկ ինորեր կը շարունակե՞ն սկսուած այդ մեծ գործը:

Պ.– *Այո, ի հարկէ, ամէն տարի համալսարանում տասը հոգի աւարտում են աստղագիտական ամպիոնը և միանում մեզ:*

Հ.– Բիւրականէն դուրս Հայաստանի մէջ այլ աստղադիտարան ունի՞ք:

Պ.– *Ո՛չ: Այդքան էլ դիւրին գործ չէ աստղադիտարան ունենալը: Գիտէք, մենք փոքր ժողովուրդ ենք, փոքր հանրապետութիւն ենք, ես կարող եմ ասել որ երկուսուկէս մեթրանոց դիտակը որ մենք ունենք, նա մեզ վրայ նստեց մօտ վեց միլիոն ռուբլի: Նրանք թանկ դիտակներ են: Այնպէս որ երկու տեղ ունենալը Հայաստանի համար չքեղութիւն կը լինէր: Ասեմ նաև, որ վերջերս աւարտուեց աչխարհում ամենամեծ միլիմեթր ալիքի երկարութիւն ունեցող մի ռատիօ-դիտակի կառուցումը մեզ մօտ, Բիւրականից ոչ հեռու: Տրամագիծը՝ յիսուն մեթր:*

Ցոյսով ենք, որ կապեր կ'ունենանք Ամերիկայում գտնուող հայերի հետ:

Քոլնէլ Համալսարանում ռատիօ-աստղագիտական խմբի տնօրէնն Երուանդ Թերզեանը Ապրիլին պիտի գայ մեզ մօտ գիտաժողովների։

Հ.- Սփիւռքի մէջ կա՞ն ուրիշ յայտնի աստղագէտներ, որոնք օր մը պիտի կարենան օժանդակել Բիւրականի մեր գիտնականներուն:

Պ.- *Սփիւռքում մի քանի ծանօթ աստղագէտներ կան։ Մէկը Թերզեանն է, որ Եգիպտոսից է եկել, Աղեքսանդրիայում է սովորել։ Երկրորդը Մթենփորտի Համալսարանում տեսաբան աստղագէտ Վահէ Պետրոսեանն է։ Եւս մի ռատիօ-աստղագէտ դուք ունէք այստեղ՝ Գաբրիէլ Քոճոյեան, որը հիմա գտնւում է Քեպեքի աստղադիտարանում։ Այս երեք աստղագէտները կան միայն այստեղ։ Հետաքրքիր է որ Թերզեան ազգանունը յաճախ չի հանդիպում հայերի մէջ։ Մի հատ էլ Թերզեան աստղագէտ կայ Ֆրանսիայում, Յակոբ Թերզեան, Լիոն քաղաքում, որտեղ աստղադիտարանի տնօրէնի տեղակալն է։ Կան նաև Փարիզում երկու աստղագէտներ, մէկը Զաուիկ Մուրատեան՝ Մետոնում է աշխատում, միւսը՝ Արա Գրիգորեան, որը տեսաբան է և աշխատում է Փարիզում։ Նրանք վերջերս Բիւրականի աստղադիտարանումն էին և մեր աստղագէտների հետ միասին կատարում են ընդհանուր աշխատանք։ Թերզեանն էլ մեզ մօտ էր և մենք նրա հետ նոյնպէս կատարում ենք միասին մի աշխատանք՝ նուիրուած ակտիւ գալակտիկաների։ Նոյնպէս երկու աստղագէտ կայ Մեքսիկոյում, մէկը Պիչմիչ(եան) ազգանունով կին, որը արդէն բաւականին մեծ տարիք ունի, միւսը՝ Մուրատեան։ Կայ նաև Հաճեան անունով մէկը, որի կինն է որ զբաղւում է աստղագիտութեամբ։ Հայերէն լաւ գիտի բայց հայ չի, Հայաստան եկել է։ Երբ որ երեք տարին մէկ Հայաստանում տեղի է ունենում աստղագիտական գիտաժողով, մենք քով-քովի ենք գալիս։*

Հ.- Իսկ Բիւրականի մէջ որո՞նք են այսօր ծանօթ անունները:

Պ.- *Անչուշտ Համբարձումեանը. Գուրզադեանը, որը վերջերս էստեղ էր, Թերզեանի մօտ. Միրզոյեանը, որը նոյնպէս ճանաչուած է. Պարսամեան էլման, որը մեր աստղադիտարանում միակն է, որ զբաղւում է աստղագիտութեան պատմութեան հարցերով։ Նա Մեքսիքոյում յաճախ եղել է և հիմա էլ գտնւում է Մեքսիքոյում և այնտեղ կատարում է գիտական աշխատանք։ Թովմասեանը, որը բաւական երկար ժամանակ աշխատել է Անգլիայում և Աւստրալիայում։ Ունենք կանայք, բաւականին լաւ աստղագէտներ, ինչպէս Շահպազեան Ռոմելիա, որ Լիբանանից է եկել. նա ունի յայտնաբերուած գալագտիկաների խմբեր և նրա անունով են յիշւում՝ Շահպազեանի խմբեր, «Շահպազեան 1«, «Շահպազեան 2», և այլն։ Մարգարեանի մասին ես արդէն ասացի, նա կենդանի չէ, բայց յայտնաբերել է այնքա՛ն գալագտիկաներ։*

Հ.– Սիրելի փրոֆեսոր, աստղերէն վար իջնենք ու վերադառնանք մեր առօրեային: Մեր ժողովուրդը անկիւնադարձային շրջան մը կը բոլորէ իր պատմութեան այս հանգրուանին: Կը խորհի՞ք որ մեր պահանջատիրութիւնները մի քանին իրականան մինչև այս դարու վախճանը:

Պ.– Դժուար հարց էք տալիս: Իմ տեսակէտն այն է, որ հայերս այնքան քիչ ենք, որ պէտք չէ բազմացնենք մեր կոմիտէների թիւը. ընդհակառակը՝ պակասեցնենք և միանանք, ունենանք միայն մի խնդիր, որին պէտք ենք հասնել: Իմ տեսակէտից, մեր հիմնական խնդիրը Ղարաբաղի միացումն է Հայաստանին: Դա ամենահիմնական խնդիրն է և մենք պէտք է բոլոր մեր ուժերը տրամադրենք այդ հարցը լուծելու համար: Ուրիշ մանր բաների մասին հիմա պէտք չէ մտածել: Իմ տեսակէտը այդպէս է:

Այդ ուղղութեամբ, Ղարաբաղ կոմիտէն գործը չատ լաւ սկսեց: Բայց յետոյ ինձ թւում է մի քիչ սկսուեց ուրիշ բաներով զբաղուել, մոռանալով որ իր գոյութիւնը Ղարաբաղով է պայմանաւորուած: Եւ դրա պատճառով բաւականին մենք տուժեցինք: Եւ հիմա եթէ համեմատենք ինչպէս էր սկիզբը և ինչպէս վերջացաւ, ես կ'ասէի նոյնիսկ մենք մի քանի քայլ յետ արեցինք: Ես երբ որ մեկնեցի Խորհրդային Միութիւնից, իմացայ որոշում է հանուած, որով Ղարաբաղը բերւում է այն վիճակին, որ եղել է սրանից մէկուկէս տարի առաջ: Փաստօրէն, նորից պէտք է սկսենք ծայրից:

Միւս կողմից, կարելի է ասել, որ բաւականին յաջողութիւններ էլ ենք արձանագրել. այսպէս՝ Ղարաբաղի հետ գիտական կապերի հաստատումը,– մեր Բիւրականի աստղադիտարանը այնտեղ հաստատել է մի դպրոց, որտեղ տեղադրել ենք հաշուիչ մեքենաներ: Պէտք է գնանք և նրանց հետ կապեր ստեղծենք, դասախօսութիւններ կարդանք աստղագիտութեան վերաբերեալ: Յետոյ մեր ակադեմիան Ղարաբաղի մէջ ստեղծում է չատ փոքր ինստիտուտի պէս կազմակերպութիւններ: Այնպէս որ կապը լաւ է, տնտեսական կապերը չատ լաւ են, և ես գտնում եմ, որ այդ կապերը կասեցնել ատրպէյճանցիների կողմից անհնարին կը լինի: Դա պէտք է չարունակուի:

Իսկ թէ քաղաքական տեսակէտից որտե՞ղ պիտի լինի Ղարաբաղը, ես միչտ եղել եմ լաւատես և համարում եմ, որ այդ հարցը կը լուծուի վերջ ի վերջոյ և նա կը միանայ Հայաստանին:

Հ.– Հայաստանի մէջ ծայրայեղ երիտասարդներ կ'ուզեն ռուս ժողովուրդին հետ կապերը խզել և կը մտածեն թուրքերու հետ «կապեր» հաստատել: Ինչպէ՞ս կարելի է նման մտածելակերպ մը:

Պ.– Ի հարկէ, մեծամասնութիւնը այդ տեսակէտից չէ: Կան երիտասարդներ, որոնք լաւ չգիտեն պատմութիւնը և իրավիճակը, և իրենց թւում է, որ ազատութիւնը պէտք է օգտագործեն այնպէս՝ ինչպէս ուզում են,

առանց մտածելու։ Ես կարծում եմ, որ դա սխալ մօտեցում է։ Մենք փոքր ժողովուրդ ենք և պէտք է ունենանք մի յենարան (սըփփորթ ասում էք դուք)։ Մեր ուժերը բաւարար չեն։ Մենք պէտք է բարեկամ ունենանք։ Ես կարծում եմ, որ առաջին հերթին վրացիներն են մեր բարեկամը։ Պէտք է ասեմ, որ երկրաշարժի ժամանակ վրացիները առաջինն էին որ եկան օգնութեան, առանց որևէ բարձրախօսութեան, այլ՝ սուսիկ-փուսիկ։ Մեր յարաբերութիւնները նրանց հետ չատ լաւ են։ Վերջերս երբ չրջափակումը կատարւեց, ատրպէյճանցիները ուզեցին, որ վրացիները ապրանքներ չտան մեզ։

Ես միչտ եղել եմ այն տեսակէտից, որ հարևան երկիրը՝ Թուրքիան, հենց որ իմանայ, որ Ռուսաստանը դէպի մեզ լաւ չի տրամադրուած, անմիջապէս իրեն հարցը կը լուծի։ Գիտէք ինչ հարցի մասին է խօսքը (փանթուրանական երազը...)։ Ռուսի հետ մեր բարեկամութիւնը անհրաժեչտ է։

Բայց կան խենթ հայեր, որոնք ասում են տուէք մեզ 200 հազար զէնք և մենք կը ջարդենք ամէն ինչ։ Շատ միամիտ մօտեցում է և նման քաղաքականութիւնը ուղղակի կարող է յանգեցնել հայութեանը բնաջնջմանը։

Հ.– Իսկ ափիւռքը այս հանգրուանին ինչո՞վ կրնայ օգտակար ըլլալ Հայաստանին:

Պ.– *Գիտէ՞ք ինչ, առաջին հերթին ես կարծում եմ բարոյական նեցուկն է։ Դա մեծ նչանակութիւն ունի։ Նրանք մեզ հետ լինեն, մեր մասին մտածեն, խօսեն, մեզ հետ լինեն։ Մենք տեսնենք որ իսկապէս սփիւռքում մտահոգուած են, իրենց սրտին մօտիկ են ընդունում այն ինչ կատարւում է Հայաստանում՝ մանաւանդ ողբերգական երկրաշարժից յետոյ։ Մեր ուժերով և ձեր օգնութեամբ մենք կարող ենք աւելի լաւը անել։ Միասին կարող ենք վերականգնել մեր տնտեսութիւնը և տեխնոլոգիան։ Ասեմ, որ մենք ունենք չատ լաւ երիտասարդ մասնագէտներ. մենք միչտ էլ ընդունակ ենք ամէն ինչի (չգովեմ հիմա հայերիս)։ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիան ամբողջ Խորհրդային Միութիւնում երրորդ տեղն է գրաւում Ռուսաստանից և Ուքրանիայից յետոյ։ Ունենք պահեստի ուժեր, ունենք հնարաւորութիւն։ Պէտք է օգտագործել սրանք։*

Մեր երկուսի ուժով կը կարողանանք բարձր որակով արտադրութիւն մէջտեղ բերել, վաճառել ու դառնալ հարուստ Հանրապետութիւն։ Հիմա այդ թոյլտուութիւնը կայ։ Ես որպէս հիմնարկի տնօրէն այստեղ կարող եմ որևէ պահի որևէ ամերիկեան գիտական հիմնարկութեան հետ գիտական պայմանագիր ստորագրել, կամ որևէ գիտնականի հրաւիրել Հայաստան։

Հ.– Բիւրականի աստղադիտարանը համաշխարհային չափանիշերով ինչպիսի՞ մակարդակ կը ներկայացնէ:

Պ.– Թէ քանիերո՞րդն է, դժուար է ասել։ Բայց կարող եմ ասել, որ մեր ունեցած գիտական, տեխնիկական միջոցներով միջին մակարդակ ենք ներկայացնում։ Վերջին մէկ տարուան ընթացքում ինձ յաջողուեց Բիւրականի աստղադիտարանի համար գնել մի չարք հաչուիչ մեքենաներ, ֆաքսի մեքենաներ և դա մեր մակարդակը բաւականին բարձրացրեց։

Ի հարկէ եթէ ես կարողանամ մէկ «Սան» համակարգիչ ձեռք բերել և այսպէս կոչուած «Սի Սի Տի»ի համակարգի քամերա, որը Միացեալ Նահանգներում բաւականին լաւ ձևով օգտագործւում է աստղագիտութեան մէջ, և որը 80 հազար տոլար կ'արժէ, մենք արդէն կը լինենք չատ բարձր վիճակում։

Իսկ աստղագիտական քաղերի տեսակէտից, մենք ի հարկէ չատ բարձր ենք։ Դրա մասին խօսում է երկու փաստ, որ մենք 1986 թուականին Բիւրականի աստղադիտարանում ունեցանք Միջազգային Աստղագիտութեան Ընկերութեան պաչտօնական սիմփոզիում։ Ակտիւ գալագտիկաներով զբաղուող աչխարհի բոլոր աստղագէտները եկան Հայաստան և մասնակցեցին այդ ժողովին։ Դրա մասին տպուեց մի գիրք, որի խմբագիրներից մէկը ես էի։ Եւ այս տարի, 1989ին, մեզ մօտ եղաւ մի ուրիչ միջազգային սիմփոզիում, արդէն նուիրուած բռնկուող աստղերին, որ նոյնպէս Փրոֆ. Վ. Համբարձումեանի գաղափարն է։ Երկու փաստ ձեզ ցոյց է տալիս որ մենք ինչ մակարդակի վրայ ենք։

Քանի գալագտիկաների մասին ձեզ ասացի, առաջին ցուցակը վերջացած է և երկրորդ ցուցակին ենք մենք անցնում, որ աւելի խոր է գնում։ Աւելի թոյլ մարմինները կարողանում ենք դիտել և պէտք է ասեմ, որ ամերիկացիները սպասում են թէ դա մենք ե՞րբ պիտի հրատարակենք, որ այդ մարմինները նրանք վերցնեն և ուսումնասիրեն։ Մենք ուզում ենք չտպագրել այդ մարմինները։ Ասում ենք մենք ունենք դրանք, եկէք մեզ մօտ միասին աչխատենք, կամ մենք գանք ձեր դիտակները օգտագործենք, ձեր «Սի Սի Տի»ն օգտագործենք և միասին անենք։

Քրքնի, Նիւ Ճըրզի, 16 Դեկտեմբեր 1989

«ՊԱՅՔԱՐ», 17 Փետրուար 1990

«ԱՐԵԻ», 23 Մայիս 1990

Քէյմպրիճ-Երևան Քոյր քաղաքներու Ընկերակցութեան հրաւէրով Մարտ ամսուն Պոսթոն և ապա Նիւ Եորք ու այլ հայաշատ քաղաքներ այցելեց հայրենի բնապահական հարցերով զբաղող պաշտօնական պատուիրակութիւն մը, որուն մաս կը կազմէր նաև ծանօթ արձակագիր Կարէն Սիմոնեան: Թ.Մ.Միութեան հրաւէրով, հայրենի գրողը բանախօսութիւններու շարք մը տուաւ Պոսթոնի, Նիւ Եորքի, Ֆիլատելֆիոյ և Լոս Անճելըսի մէջ, գլխաւորաբար նիւթ ունենալով երկրաշարժին հետևանքով Հայաստանի որբացած մանուկները, ինչպէս նաև Հայաստանի այդ օրերու իրավիճակը: Պէտք է յայտնենք որ ծնողազուրկ մանուկները կնքահայրերով օգնելու նախկին պոլսահայ հայրենի մտաւորականին ծրագիրը կը վայելէր Թ.Մ.Միութեան հովանաւորութիւնը:

Սիմոնեան ծնած է 1936ին: Իր առաջին գործը՝ «Գիտա-ֆանտաստիկական պատմութիւններ», լոյս կը տեսնէ 1957-ին: Անկէ ի վեր իրմէ հրատարակուած է շուրջ 15 հատոր: Ան նոյնքան թիւով գրական գործեր թարգմանած է ռուսերէնէ և անգլերէնէ: Հեղինակած է նաև թատերախաղեր, որոնք բեմադրուած են. «Թող կատարուի քո երազանքը» (1972), «Մենանուագ Վայթհորնի համար» (ներկայացուած հեռատեսիլէն): Իր գործերը լոյս տեսած են նաև ռուսերէն, էսթոներէն, շուետերէն, քիրկիզերէն, սլովաքերէն ու հունգարերէն լեզուներով:

Եկաւ Նիւ Եորք, 19-րդ դարու մը յեղափոխականներու դիմագիծով. պզտիկ ակնոց մը երեսին, փոքրիկ մօրուք մը կզակին, արտայայտուեցաւ յեղափոխութեան մասին: Դեռ 90-ի Մարտ ամիսն էինք: Անկախութիւնը դեռ չէր յայտարարուած ու Կորպաչև տիրական դէմքը կը մնար Սովետական Միութեան, հակառակ անոր որ գիտէինք թէ ան տասը արծաթով ծախած էր Տիկին Թեչըրին ու Պարոն Ռեկընին Մարքսի, Էնկէլսի երազած ու լենինի հիմնած Խորհրդային Միութիւնը: Ժողովուրդներու թշնամին փնտռելու էին ոչ թէ Սթալինի այլ՝ Կորպաչևի մէջ...:

Ազատ իր մտածելակերպը, ու մանաւանդ ազատական ու ոամկավար իր մտածողութիւնը մեր շրջանակը տպաւորած էին: Քանի մը օրեր ան եղաւ մեր տան հիւրը: Երբ կը հիւրասիրես նման դէմքեր, աւելի մօտէն կը ծանօթանաս անոնց նիստ ու կացին, կեանքին ու մտածումներուն: Նման հանդիպումներ իմ երդիքէս տակ եղան օգտակար ու ծառայեցին այդ նպատակին: Հասցուցի զինք օդակայան: Անդամ էր Խորհրդային Միութեան Գերագոյն Խորհուրդին: Աէրոֆլոթի ընդունարանին առջև իր կուրծքի լամբակէն կախեց կարմիր դրօշը ներկայացնող շքանշանը Գերագոյն Խորհուրդի իր անդամակցութեան ու ըսաւ. «Յակո՛բ, Հայաստանի Գերագոյն Խորհուրդի պատգամաւոր ըլլալու հանգամանքը աւելի նշանակութիւն պիտի ունենայ՝ քան այս համամիութենական պատգամաւորի հանգամանքը, քանի շուտով Սովետական Միութիւնը պիտի վերանայ քարտէսէն ու փուլ գայ»: Այս եղաւ իր վերջին խօսքը: Արդէն նոյն տարուան Սեպտեմբերին Հայաստան անկախացած էր:

Ան ջերմ ջատագովը եղաւ մեսրոպեան ուղղագրութեան: Գրեց մեր թերթին՝ «Անկախութիւն»ի մէջ: Շրջան մը լոս անճելըսաբնակ կուսակցական ընկերոջս՝ Տոքթ. Գրիգոր Գրիգորեանի հետ հրատարակեց «Ժողովուրդ» ամսաթերթը, մէկ-երկու թիւ: Հայաստանի ոամկավարները երես դարձուցին իրմէ: Առանձին մնաց: Այժմ հաստատուած է Փարիզ ու երբեմն իր ստորագրութեան կը հանդիպիմ «Յառաջ»ի սիւնակներուն մէջ:

Հիասկցուեցաւ:

ԿԱՐԷՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Գրագէտ, խմբագիր, հասարակական գործիչ

Որոշակի է որ հայ ժողովուրդը ապրելով իր քաղաքացիական ու ազգային զարթօնքը, բնաւ մտադիր չէ նորից քնելու, առաւել ևս՝ թմրելու, և օգտագործելով պատմականօրէն տրուած այսօրուայ բացառիկ հնարաւորութիւնը, ձգտում է հասարակութեան մէջ ստեղծել դեմոկրատական ազատ յարաբերութիւններ, տնտեսական ազատ համագործակցութիւններ և ազատ ընտրութիւններով՝ քաղաքական իշխանութեան հաստատուն մի կառոյց:

Հ.– Միացեալ Նահանգներ ձեր առաջին այցելութիւնն է այս. կրնա՞ք մեր ընթերցողներուն ըսել թէ ի՞նչ է նպատակը այս այցելութեան:

Պ.– *Իմ այցելութիւնը Քէյմպրիճ-Երևան քոյր քաղաքների ընկերութեան հրաւէրով եղաւ և նպատակը համագործակցութեան չարունակութիւնն էր, ինչպէս նաև Զարլզ Ռիվըրն ու Հրազդանը նոյնպէս քոյրացնելը: Հանդիպեցի ընկերութեան ակտիւիստներին, մասնագէտների հետ զրոյցներ ունեցայ, եղայ նաև այն աշխատանոցներում, որտեղ մշակւում և իրացւում է Զարլզ Ռիվըրը մաքրելու ծրագիրը: Ընկերութեան գործունէութիւնը, նուիրեալ բարեկամիս՝ Ֆիլիփ Քեչեանի հետ զրոյցները, չատ օգտակար եղան՝ գոյապահպանական մեր համագործակցութիւնը խորացնելու, աւելի համապարփակ դարձնելու առումով: Եթէ կ'ուզէք՝ աւելի իրական դարձնելու իմաստով: Նշանակո՞ւմ է արդեօք, որ մինչև օրս այդ համագործակցութիւնը անիրական է եղել: Անշո՛ւշտ: Հենց այդ էլ ուզում եմ ասել: Մեր հետագայ փոխայցելութիւնները կը լինեն ժամանակի և միջոցների անարդիւնաւէտ կորուստ, եթէ մենք չարձանագրենք ճշմարիտ իրավիճակը: Բանն այն է, որ գոյապահպանական (էկոլոգիական) տագնապները թէև նոյնն են Միացեալ Նահանգներում և Խորհրդային Միութիւնում, սակայն, չգիտես ինչու, հաշուի չենք առնում, թէ այդ տագնապները ինչպիսի՞ գործընթացի*

հետևանք են... և արտաքին համարժէքութիւնը նկատի ունենալով, գոնէ Հայաստանում, պաշտօնական շրջանակները փորձում են բնութեան դէմ կատարուած յանցագործութիւնը փափկացնել, նկատելով թէ խնդիրը համընդհանուր է, թէ՝ «մեզնից բացի՝ ուրիշներն էլ են տագնապում», թէ՝ հայ ժողովրդի գլխին կախուած դամոկլեան սուրը, որպիսին է գոյապահպանական աղիտալի վիճակը, բնորոշ է ամէնուրեք... Ես ուզում եմ նկատել հետևեալը... Միացեալ Նահանգներում տեխնոլոգիական զարգացման հետևանքով ստեղծուած գոյապահպանական տագնապը բնաւ չի կարելի նոյնացնել Խորհրդային Միութեան համապատասխան տագնապներին։

Եկէք, այսուհանդերձ, չմոռանանք, որ զարգացած երկրում տնտեսական առաջադիմութիւնը նպաստում է մարդու բարեկեցութեանը, նրա ապահով ապրուստին։ Մեր երկրում գոյապահպանական տագնապը ստեղծուել է ոչ թէ տնտեսութիւնը զարգացնելու, մարդու բարեկեցութիւնը ապահովելու ճանապարհին, այլ այն տխուր իրողութեան պայմաններում, որպիսիք են տնտեսութեան կատարեալ քայքայումը և մարդկանց թշուառ վիճակը (չմոռանանք, որ Խորհրդային Միութիւնում աղքատութեան սահմանին իջածների թիւը արագօրէն մեծանում է)։ Ուստի, առնուազն անպարկեշտութիւն է, երբ Հայաստանի գոյապահպանական տագնապը դարմանելու համար առաջարկւում են գործարաններ փակել։ Ընդդիմախօսները ահազանգում են, թէ՝ ի՛նչ է, սկսելու ենք քարանձաւներում ապրել։ Բայց նկատի ունենալով մեր տնտեսական յարաբերութիւնների անհեթեթութիւնը, կարող եմ վստահեցնել, պնդել թէ տեխնոլոգիական ու տնտեսական զարգացման բարեկրթութեան առումով՝ մենք այդ «քարանձաւներից» դուրս էլ չենք եկել։ Ուրեմն, մեր համագործակցութեան արդիւնաւէտ հեռանկարների համար չատ անհրաժեշտ է միշտ նկատի ունենալ այս հանգամանքը... Այն հանգամանքը, որ գոյապահպանութեան մարզի պայքարը տարբեր զոհողութիւններ է պահանջում

Արևմուտքում և Հայաստանում եթէ դա նկատի չունենանք, ապա կը սկսուի ո՛չ միայն գործակցին խաբելու, այլև ինքնախաբէութեամբ զբաղուելու վտանգաւոր մի նոր ընթացք։ Ցիչեցնեմ... Ցիչեցնեմ, որ այն ժամանակ, երբ Հայաստանում գոյապահպանական չարժումը իր գիտական ժողովներում և Անկախութեան Հրապարակում հրաւիրուող հանրահաւաքներում բացայայտում էր ժողովրդի նկատմամբ իրագործուող ապարատային յանցագործութիւնները, այդ նոյն ժամանակ ապարատի ներկայացուցիչները և պետական հայրենասէրներն ու պաշտօնական մտաւորականները սիւնդքում հաւաստիացնում էին թէ ամէն ինչ լաւ է, ոչ մի պրոբլեմ չկայ, իսկ լուրերն էլ չարամիտներն են տարածում «հայրենի իրականութիւնը վարկաբեկելու նպատակով»։

Ի դէպ, ընդհանրապէս, իրականութեան մասին ճշմարիտ խօսքը բարոյականութեան արտայայտութիւն է։ Սուտն ու կեղծիքը կարող են միայն վարկաբեկել ամէն բան, նոյնիսկ եթէ խօսքը վերաբերուի «հայրենի իրականութեանը»։

Այս իրողութիւնը չըմբռնելու, չհասկնալու դէպքում, կարող են չատ թիւրիմացութիւններ ծնուել, որոնք էլ իրենց հերթին զարգանալով, հնարաւոր է որ փոխակերպուեն ողբերգութեան։ Շատ եմ ափսոսում որ գոյապահպանական մեր այս պայքարի թէժ ժամանակներում մեր կողքին չէ փորձառու մասնագէտ, գործնական հայրենասէր ու նուիրեալ Կարապետ Քացախեանը, որի ներկայութիւնը անգնահատելի կը լինէր ապարատի և կուսակցական բիւրոկրատների չարունակուող ասպատակութիւնների նկատմամբ իրականացուող մեր ընդդիմադրութեան համար։ Ի՞նչ արած... Ափսոս որ Կարապետ Քացախեանը ստիպուած եղաւ հեռանալ իր բռնած գործից։ Նա եղաւ Հայաստանի դաժան իրականութեան վերջին զոհերից մէկը, բայց նա առաջիններից մէկն էր, որ իր հետևողականութեամբ, իր մասնագիտական յամառութեամբ նչտարը մխրճեց թարախապալարի մէջ, արթնացրեց մեր միտքը, որ թմրած էր «ուրախ և երջանիկ կեանքի», «զարգացած սոցիալիզմի», «աչխարհում ամենադեմոկրատական երկրի» ստեղծած ցուցափեղկային կեանքի և ցինիկ քարոզչութեան իրականութեան մէջ։

Հ.– Գիտենք որ դուք նաև կը զբաղիք երկրաշարժի հետևանքով որբացած մանուկներու պարագայով...

Պ.– *Օգտուելով Միացեալ Նահանգներ այցելելու առիթից, մտածեցի որոշ աչխատանք կատարել երկրաշարժի հետևանքով ծնողներից զրկուած երեխաներին նիւթական ու բարոյական օգնութիւն ապահովելու նպատակով։ Ֆրանսիական «Հայաստան Համագործակցութիւն» մարդասիրական ու գիտաստուերեան կազմակերպութիւնը, որը ստեղծեցին Լիլիան Դաղոնեանն ու Պատրիկ Բարսեղեանը, նման աչխատանքի մեծ փորձ ունի և աչխատում է որբախնամ յանձնախումբին հետ, որը գլխաւորում են Անահիտ Ղազարեանը և Սուսան Այվազեանը՝ իրենց չուրջը ունենալով նուիրեալ մանկաբոյժներ, հոգեբոյժներ և մանկավարժներ։*

Մի քանի ամիս առաջ Հայաստանի կոոպերատորների միութիւնը իմ առաջարկութեամբ կոչ արեց կնքահայրութիւն անել մեր որբուկներին, որոնց թիւը չարունակ մեծանում է Որբախնամ Յանձնախումբի փընտուտքի հետևանքով։

Յանձնախումբը ալպոմներ է կազմել, որտեղ զետեղուած են որբերի լուսանկարները, կենսագրական տուեալներն ու ապրելու վայրը։ Կնքահայրութեան գաղափարին զօրավիգ եղաւ «Հայաստան Համագործակցութիւնը» և

Փետրուար ամսին, հերթական նպաստով ժամանելով Հայաստան, իրենց հետ բերեցին երեք կնքահայրերի, որոնք այցելեցին իրենց ընտրած որբուկներին։

Ինձ թւում է թէ կնքահայրութեան այս գործելակերպը աւելի չօչափելի կը դարձնի օգնութիւնը։ մարդիկ կ'իմանան թէ իրենց նիւթական զոհողութիւնը ում ձեռքը ինչպէս է հասնում, անմիջական կապ կ'ունենան իրենց սանիկի հետ։

Բարեբախտաբար, իմ այս ծրագիրը ոգևորեց մարդկանց, նա՛և Թէքէեան Մշակութային Միութիւնը, որը պատրաստակամութիւն յայտնեց յանձնառու լինել և իրականացնել որբախնամ մեր ծրագիրը։ Հենց միայն Նիւ Եորքում Թէքէեանի չրջանակը տարեկան 10,000 տոլարի, իսկ նոյն քաղաքի հայ ոսկերիչները առանձինն նոյնպէս 10,000 տոլարի յատկացում արեցին։

Ես վստահ եմ, որ միւս կազմակերպութիւնները և՛ Հ.Օ.Կ.-ը, Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը և ուրիշներ, իրենց մասնակցութիւնը կը բերեն մեր ազգային ապագան ապահով ձեռքերի մէջ առնելու գործին։ Ես նաև վստահ եմ, որ մանր ու խոչոր տարակարծութիւնները չեն խանգարի ընդհանուր խնամատարութեան մասնակցելուն։ ընդհակառակը, ընդհանուր խնամատարութիւնը, անկասկած, կը նպաստի, որպէսզի բացուի համագործակցութեան մի նոր ասպարէզ, ուր իշխողը կը լինեն բարոյական բարձր արժէքները ի վերջոյ՝ որպէսզի սփիւռքի քաղաքական ու մշակութային կազմակերպութիւնները համագործակցեն ոչ միայն աղէտի պահերին, այլև ժողովրդի ապագան ապահովելու։

Հ.– Խորհրդային Հայաստան կ'անցնի անորոշութեան օրերէ. անորոշութիւն, որ ընդհանրապէս արդիւնքն է այսօրուան վերին ղեկավարութեան գաղափարական և տնտեսական փնտոտուքներուն: Կը խորհի՞ք թէ այս օրերէն ետք մեր հայրենիքին մէջ կրնայ վերահաստատուիլ վստահութիւն մը դէպի կառավարութիւնը և ղեկավարութիւնը:

Պ.– *Ես այս հարցը կը բաժնէի երկու մասի։ Ուրեմն, նա՛խ անորոչութեան մասին... Իմ համոզմամբ, Հայաստանի այսօրուան կացութիւնը չատ որոշակի է, չատ աւելի որոշակի, քան երբևէ։ Ուրիշ խնդիր, եթէ ասենք որ կացութիւնը կայուն չէ։ Իսկապէս, յաճախ օրը օրին, ժամը ժամին, այդ կացութիւնը փոխւում է ամենաանսպասելի կերպով, անակնկալօրէն... Պատճառը չատ յաճախ ցանկալին որպէս իրականութիւն ընդունելն է, կամ էլ՝ պարզապէս իրականութեան զգացողութիւնը կորցնելը։ Ընդ որում, այս երկու տարբերակի գայթակղութեանը տրւում են թէ՛ ապարատն ու նոմենկլատուրան, և թէ՛ հասարակական չարժումները։ Անչուշտ, ուրիշ պատճառներ էլ կան, որոնք յաճախ թելադրւում են աւելի զօրեղ ուժերի կողմից, երբ այդ զօրեղ ուժերին պարզապէս ձեռնտու է դառնում հանրապետութիւնում ան-*

կայուն վիճակը խորացնելն ու տևական դարձնելը։ Ցամենայն դէպս, անկայուն վիճակը որպէս այդպիսին, հետապնդում է մի նպատակ՝ յուսահատեցնել ժողովրդին, կամազրկել նրան, յոգնեցնել… Եւ պատահական չէ, որ յաճախ նաև ձայներ են լսւում, թէ «այսպէս չարունակուելու դէպքում, հոգեբանների պնդումով, ժողովուրդը կը կորցնի հոգեկան հաւասարակշռութիւնը»։

Ինչ վերաբերում է ժողովրդին՝ ժողովուրդը բնաւ չի կորցնում «հոգեկան հաւասարակշռութիւնը»։ Ցամենայն դէպս, պատմութեան մէջ նման մի փաստ չի արձանագրուել։ Բայց մարդկանց իսկապէս կարելի է հանել «հոգեկան հաւասարակշռութիւնից», օգտուել անկայուն վիճակից՝ ոչ հեռաւոր անցեալի ապիկարութիւնները, յանցագործութիւնները, անօրինութիւնները չարունակելու և նուաճած իշխանութիւնը ամուր պահելու համար։

Հիմա, նորից դառնանք ձեր ասած անորոշութեանը։ Արդէն ասացի, որ կացութիւնը չատ որոշակի է։

Որոշակի է որ հայ ժողովուրդը ապրելով իր քաղաքացիական ու ազգային զարթօնքը, բնաւ մտադիր չէ նորից քնելու, առաւել ևս՝ թմրելու, և օգտագործելով պատմականօրէն տրուած այսօրուայ բացառիկ հնարաւորութիւնը, ձգտում է հասարակութեան մէջ ստեղծել դեմոկրատական ազատ յարաբերութիւններ, տնտեսական ազատ համագործակցութիւններ և ազատ ընտրութիւններով՝ քաղաքական իշխանութեան հաստատուն մի կառոյց։

Որոշակի է, որ հայ ժողովուրդը արդէն չատ յստակ է տեսնում իր ապագան։ Եւ սա վերջին երկու երեք տարիների մեր ամենախոշոր յաղթանակն է, քանի որ անցած տասնամեակների ընթացքում զրկուած լինելով իր ամբողջական ու ճշմարիտ պատմութիւնից, հայ ժողովուրդը բնականօրէն, զրկուած էր նաև ապագայից։ Ապրելով ճահճացած ու անվախճան թուացող ներկայի մէջ, որպէս ցեղ, նա արդէն իսկ դատապարտուած էր որակափոխումի։

Որոշակի է որ հայ ժողովուրդը հասունանում է քաղաքականապէս և արդէն որևէ միանշանակ ու միտումնաւոր քարոզչութիւն չի կարող նրան մոլորեցնել։ Առաւել ևս, քաղաքական այդ հասունացման ընթացքում, նա չատ յստակ է պատկերացնում որ ամբողջական բռնատիրութեան իրականութիւնից դուրս գալը դեռ չի նշանակում ազատագրուել բռնատիրութիւնից։ Ի վերջոյ, դէպքերն ու երևոյթները կարող են այնպէս զարգանալ, որ մի կուսակցական միահեծանութեան տեսակը փոխարինուի մէկ ուրիշ կուսակցական միահեծանութեամբ։

Այնուհետև, հարցի երկրորդ մասը։ Հնարաւո՞ր է արդեօք, որ Հայաստանում վերահաստատուի վստահութիւն կառավարութեան ու ղեկավարութեան նկատմամբ։

Բնական է որ պիտի հարց տամ ձեզ՝ ո՞ր կառավարութեան և ո՞ր ղեկավարութեան։

Յայտնի է որ Խորհրդային Միութեան Կոմկուսակցութեան նկատմամբ դոյութիւն ունի յստակ վերապահութիւն, եթէ չասենք՝ անվստահութիւն։ Յայտնի է նաև որ այս իրականութիւնը նկատի ունենալով, ինքը՝ Կոմկուսը առաջարկեց սրբագրել Խ.Մ.Հ.Մ. Սահմանադրութեան 6-րդ և 7-րդ յօդուածները և այդ սրբագրութիւնը կատարուեց ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների Երրորդ Համագումարում։ Հիմա, Սահմանադրութեան համաձայն, Կոմկուսը այլևս չի կարող ղեկավարող դերի արտօնութիւնից օգտուել։

Արդ, «ղեկավար դերն» ստանձնած կուսակցական ապարատը, նրա ստեղծած կառավարութիւնը այլևս ինչպէ՞ս կարող են վստահութեան արժանանալ ժողովրդի կողմից... Աւելին, տասնամեակների ընթացքում «կառավարութիւնն ու ղեկավարութիւնը» իրենց գործունէութեամբ այնպէս են վարկաբեկուել, որ չատերի առաջ նաև վարկաբեկուել է ընդհանրապէս կառավարութիւն և ղեկավարութիւն գաղափարը։ Ուրեմն, որևէ նոր ղեկավարութեան և մի նոր կառավարութեան նկատմամբ ժողովրդի վստահութիւնը վերահաստատելու համար թերևս անհրաժեշտ են երաշխիքներ։ Ժողովուրդը պէտք է երաշխիք ունենայ, որ մաքուր խղճով ու մաքուր ձեռքերով անձինք պէտք է հանդէս գան քաղաքական թատերաբեմում։ Պէտք է նաև այն երաշխիքը, թէ մի նոր ղեկավարութիւնը, նոր կառավարութիւնը, որը բազմակուսակցականութեան պայմաններում կարող է հանդէս գալ, չպէտք է լինի մշտնջենաւոր, չպէտք է լինի իշխող, չպէտք է լինի ամենայն ճշմարիտը միայն իրեն վերապահող անսխալականը։

Հ.– Անցնող երկու տարիներու ընթացքին ամենէն աւելի ի՞նչը տուժեց մեր երկրին մէջ:

Պ.– *«Պրոլետարիատի դիկտատուրայի», մենատիրական բռնատիրութեան, պոլշևիզմի տարիներին մենք չատ բան կորցրինք։ Կորցրինք մեր Ազատութիւնը։ Կորցրինք մեր Մարդկային Արժանապատուութիւնը։ Կորցրինք մեր Ազգային Գիտակցութիւնը։ Ստիպեցին, որ կորցնենք, մոռանանք դրանց գոյութեան մասին։ Որովհետև այդ միջոցով միայն հնարաւոր էր աչխարհի վեցերորդ մասում ապրող ժողովրդներին դարձնել Ստրուկ։ Որովհետև առանց Ստրուկի էլ ի՞նչ բռնատիրութիւն։ Կորցրինք կամ հեռացանք բարոյական կողմնորոշումներից։*

Արդէն մոռանում էինք պատմութիւնը։ Լեզուն մեզ համար դարձել էր միայն «հաղորդակցման միջոց» (Ժ. Մթալին)։ Իսկ որ լեզուն ազգային ինքնութիւն է, բարոյական արժէք՝ նոյնպէս մոռացնել էին տուել։

Կորցրինք աչխատանքի ու արդար վաստակի նկատմամբ հայ մարդու

նուիրեալութիւնը։ Կորցրինք ստեղծագործական միտքը... մտաւորականութիւնը, որ ազգի գլուխն է. դարճանք ստորաքարշ ու կամակատար։ Տաք ծովերի կղզեբնակների պէս հայ մտաւորականների գերակչռող մասը պատրաստ էր մի քանի փայլուն ուլունքի ու հայելու դիմաց (որին նայելով բաւարարութիւն կարող էր տալ իր սնափառութեանը) տալ իր խիղճը, հրաժարուել պատասխանատուութիւնից, գնալ դէպի պատեհապաշտութիւն...։

Ուրեմն, կորցրինք նաև մշակոյթի բնականոն ընթացքի օրինաչափութիւնը։ Հոգևոր, իմացական և մշակութային կեանքը լցուեց կեղծիքով... խաբէութեամբ։

Այս էր իրականութիւնը և, ցաւօք, այս է իրականութիւնը։

Քաղաքացիական զարթօնքի, ազգային ինքնագիտակցութեան ու արժանապատուութեան վերահաստատման պատմական այս վերջին երկու-երեք տարիներին մենք ոչ թէ տուժել, այլ ձեռք ենք բերել... նորից ենք գտել... վերադարձել ենք մեր արժէքներին, մեր արմատներին, մեր բարոյական կողմնորոշումներին...։

Մենք դուրս ենք գալիս ստրկական անիծեալ վիճակից և վերստին հաստատելով երբեմնի արժէքները՝ նորից Ազգ ենք դառնում։

Հայութիւնը նախապատրաստւում է Մեծ Թռիչքի։

Մենք, հայերս, գիտենք, որ մեր դիմաց բացւում են երրորդ հազարամեակի դարպասները։

Հ.- Ազգային քաղաքական մեր կազմակերպութիւնները (երեք կուսակցութիւնները) կը խորհի՞ք թէ մօտիկ ապագային պիտի կարենան ունենալ գործունէութեան դաշտ մը երկրին մէջ, բազմակուսակցականութեան դրութեան վերահաստատումով:

Պ.- *Շատ լաւ գիտնալով ու հասկանալով փոխադարձ անվստահութեան (մեղմ ասած) մթնոլորտից բխող յարաբերութիւնները (որի պատասխանատուները կարող եմ վստահօրէն ասել որ Մոսկուան ու Երևանն են), այնուհանդերձ սփիւռքի երեք կուսակցութիւնները համարում եմ ազգային քաղաքական մտքի բարձր արժէքներ, որոնք ոչ թէ պէտք է դրամատուն դրուեն՝ որպէս մեռեալ դրամագլուխ, այլ չըլթանառութեան մէջ պիտի լինեն յատկապէս մեր այս բարդ, հակասական, բայց և ազգային-ազատագրական փառաւոր ժամանակներում։*

Ես ոչ մի կերպ չեմ հաշտւում այն իրողութեան հետ, որ կուսակցութիւնները առ այսօր մնում են միայն սփիւռքահայ իրականութեան փաստեր։ Ես չեմ կարողանում հասկանալ, թէ ինչո՛ւ են նրանք կորցնում թանկագին ժամանակը... հենց թէկուզ վերջին երկու-երեք տարիները։ Վերջապէս, չեմ կարողանում հասկանալ, թէ նրանք ինչո՞ւ են ցանկալին

ընդունում որպէս իրականութիւն։ Այդ ի՛նչ տարօրինակ ինքնավստահութիւն է... Ի վերջոյ, մինչեւ հիմա երեք կուսակցութիւններից եւ ոչ մէկը ներկայ չէ Հայաստանի քաղաքական կեանքում։ Իսկ նրանց այս կամ այն չափով ժողովրդային լինելու համոզմունքն էլ ընդամէնը պատրանք է։ Այս է ճշմարտութիւնը, իսկ ես ցաւով եմ նշում այն։

Ու նորից չեմ հասկանում. ո՞ւմ էք սպասում, ինչի՞ էք սպասում, ի՞նչ թոյլտուութեան... Այս ի՛նչ արտակարգ բարեկրթութիւն է յատկապէս մեր ժամանակներում, երբ պիտի որոշուի Հայաստանի ճակատագիրը։ Պատկերացնո՞ւմ էք, եթէ թոյլտուութեան սպասէին գոյապահպանութեան, Ղարաբաղ Կոմիտէի, Հ.Հ.Շ., Ա.Ի.Մ., Հ.Ռ.Ա.Կ., Ս.Ի.Մ. կազմակերպութիւնները։ Հայ ժողովուրդը արդէն իսկ ոտքի տակ գնացած կը լինէր՝ ենթարկուելով այն պրովոկացիաներին, որոնք ցայսօր դեռևս չարունակւում են։

Քաղաքական պայքարը արդէն սկսուած է Հայաստանում։ Մենք քաղաքական կուսակցութիւնների ներկայ-բացակայ անելու ժամանակ հայ ժողովուրդը «բացակայ» է դնում սփիւռքի երեք կուսակցութիւններին էլ, որոնք գոնէ իրենց վզին փաթաթած կոչի տակ ստորագրելու մեղքը ապաչխարելով՝ օր առաջ հայ ժողովրդի թիկունքին կամ կողքին յայտնուելու փոխարէն, առ այսօր հսկիչութիւն են անում Հայաստանի ճախաւեր կուսակցական ղեկավարների հետ։ Այն մարդկանց հետ, ովքեր ապօրինաբար յատուկ դրութիւն մտցրին՝ ահաբեկչութեամբ ժողովրդի կամքը կոտրելու նպատակով։ Ովքեր ձերբակալեցին Ղարաբաղ և Կուռնկ կոմիտէի անդամներին։ Ովքեր առ այսօր բանտում են պահում Հ.Խ.Ս.Հ. Գերագոյն Խորհրդի դեպուտատ Արկադի Մանուչարովին։ Ովքեր յանդգնեցին Աստծոյ տուած հայրենիքից զրկել Պարոյր Հայրիկեանին։ Ովքեր ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների ընտրութիւնները անցկացրին ստով ու կեղծիքով։ Ովքեր արհամարհեցին ՀԽՍՀ Գերագոյն Խորհրդի և Արցախի Ազգային Խորհրդի 1989 թուի Դեկտեմբեր 1-ի համատեղ որոշումը։ Ովքեր այսօր էլ, որպէս պոլշևիզմի ապազգայնացուած նուիրեալներ, դաւադրում են հայ ժողովրդի դէմ։

Ուրեմն, սպասե՞նք այս անփառունակ ղեկավարների թոյլտուութեանը, որպէսզի ստանալիս էլ մի հերթական անգամ վարկաբեկուեն կուսակցութիւնները... Ինչո՞ւ էք մոռանում, որ ձեր այդ համբերատար ու քաղաքավար սպասումով փաստօրէն չարունակում էք զօրավիգ լինել Կոմկուսի ղեկավար դեր ունենալուն... Զօրավիգ լինել ԽՍՀՄ Սահմանադրութեան 6-րդ և 7-րդ կէտերին, որոնք վերանայուեցին ժողովրդական դեպուտատների Արտահերթ Երրորդ Համագումարում։ Տեսէք, որ յանկարծ գնացքը չչարժուի և դուք էլ խոնարհ սպասումի մէջ կանգնած չմնաք կառամատոյցում։

Սփիւռքի կուսակցութիւնները պէտք է, վերջապէս, կռահեն, որ կորցնում

ենք ամենից թանկը, անդառնալիօրէն... Կորցրել ու հիմա էլ կորցնում ենք ժամանակը։

Իսկ Նորին Մեծութիւն Պատմութիւնը ոչ ոքի չի՛ ների այդ տարօրինակ, չպատճառաբանուած սպասումի համար։

Հ.– Մտաւորականներէ բաղկացած ղեկավարութիւն մը յառաջ եկած էր Խորհրդային Հայաստանի մէջ անցնող երեսնամեակին. կան ծանօթ անուններ զանազան բնագաւառներու մէջ: Այսօր անոնք ի վիճակի՞ են շարունակելու իրենց առաքելութիւնը, ներկայ պայմանները նկատի ունենալով:

Պ.– *Նա՛խ նկատենք որ արդէն իսկ 30-ական թուականներից ի վեր պոլշևիզմը չատ յստակ կեցուածք որդեգրեց մտաւորականութեան նկատմամբ։ Նրանց, ովքեր ըմբոստ էին (ինչպէս և պէտք է լինի մտաւորականութիւնը, իմ կարծիքով) գլխատեցին։ Ովքեր պատրաստակամ էին՝ դարձրին ծառայամիտ։ Շքանշաննե՛ր, կոչումնե՛ր, մրցանակնե՛ր... հրապուրանքնե՛ր... Ջնչին բացառութիւններով այս ամէնի դիմաց մտաւորականութիւնը տուեց իր խիղճը, իր հոգին, իր արժանապատուութիւնը։ Այնպէս որ, անցած երեսնամեակին խ. Հայաստանի մէջ ղեկավարութիւն ստանձնած մտաւորականութիւնը փաստօրէն այն միջոցն էր, որի օգնութեամբ կուսակցական ապարատը, պոլշևիկեան սիստեմը հայրենասիրութեան և քաղաքացիականութեան պատրանքներ ստեղծելով, ժողովրդին պահում էր մոլորութեան մէջ։ Ուստի զարմանալի չէ որ երբ վրայ հասաւ իսկապէս գործելու և ազա՛տ գործելու ժամանակը, այդ նոյն մտաւորականները գերակչիռ մեծամասնութեամբ, կամ չնչին բացառութիւններով, կա՛մ քաչուեցին, կա՛մ էլ նոր գոյն ստանալով չարունակում են ազգային-ազատագրական գաղափարների չուրջ ճամարտակելով՝ պայքարել ժողովրդի ազգային-ազատագրական չարժման դէմ։*

Իսկ ամենից օրինաչափն այն է, որ նոյնիսկ նրանք, ովքեր դարձան քաղաքական ու մչակութային դիակներ, վերակենդանացման են ենթարկւում պոլշևիկեան նոմենկլատուրայի և ապարատի ջանքերով, չարունակում են մնալ իրենց տեղերում կամ յայտնւում են նոր աթոռների վրայ, և բնական է որ չարունակում են ժողովրդին լլկելու, ապազգայնացնելու փորձերը։ Անբարոյականութիւնը այն է, որ այս յանցագործ դաւադրութիւնը կազմակերպում են ազգային ու ժողովրդավարական մտքեր ու գաղափարներ չահատակելով։

Հետևաբար, ձեր ասած խումբը այլևս որևէ հեղինակութիւն չունենալով, և, անշուչտ, չարունակելով հաւատարիմ մնալ ժողովրդին թմբիրի մէջ պահելու իր առաքելութեանը, իրականութեան մէջ արդէն բացայայտուած է։

Հ.– Վերջին տարիներուն մէջտեղ եկած զանազան շարժումները և խմբաւորումները պիտի կարենա՞ն բան մը փոխել Հայաստանի տնտեսական կացութեան մէջ:

Պ.– *Հայաստանի և ընդհանրապէս Խորհրդային Միութեան տնտեսական կացութիւնը օրհասական է: Ինչ-ինչ բարեփոխութիւններով անհնար է որևէ բան շտկել: Տասնամեակներ շարունակ կուսակցական ապարատը երկիրը հասցրել է աղիտալի վիճակի, և շարունակում է ամէն կերպ պաշտպանել իր գործունէութեան տրամաբանութիւնը, իսկ այդ գործունէութիւնը փաստօրէն ուղղուած է ժողովրդի դէմ: Սեփականութեան գաղափարը անեղծօրէն ըմբռնելը, հողը իր մշակին յանձնելը, ընդհանրապէս արտադրական խորհրդային կամ սոցիալիստական յորջորջուող յարաբերութիւնները վերացնելը այն նախապայմաններն են, որոնք կարող են երկիրը դուրս բերել աղիտալի վիճակից: Յիմառանանք նաև, որ տասնամեակներ ձգուող ամբողջատիրութեան ընթացքում մարդիկ ազատ չեն եղել նաև աշխատելու մէջ, վաստակելու մէջ... Եւ հիմա, երբ միակ միջոցը, ելքը՝ սիստեմն ու ապարատը տապալելն է, Խորհրդային Միութիւնում իշխող ուժերը ամէն միջոց գործադրում են, պրովոկացիան, չանտաժն ու ահաբեկչութիւնը՝ խանգարելու, արգելքներ դնելու արտադրական տրամաբանուած յարաբերութիւնների դիմաց:*

Հենց այս առումով էլ պէտք է նկատի ունենանք, որ տնտեսական խնդիրները ընդգծուած կերպով ստանում են քաղաքական գունաւորում (անկախ այն հանգամանքից, որ բոլոր պարագաներում տնտեսութիւնն ու քաղաքականութիւնը իրարից անբաժան են): Ուրեմն, նման բաժանմունք դնել ու կարծել թէ միայն տնտեսական խնդիրներն են մեզ անհանգստացնում, նշանակում է ոչ միայն դիմացինին խաբել, այլև զբաղուել ինքնախաբէութեամբ:

Այս օրերին արդէն բազմիցս համոզուեցի, որ լրատուական առատութեան պայմաններում, սփիւռքահայութիւնը, այնուհանդերձ տեղեակ չէ կամ գրեթէ տեղեակ չէ այն անցուդարձից, որ կատարւում է Հայաստանում: Պոչատ ճշմարտութիւնները աւելի վատ են, քան խաբէութիւնը: Եւ ես խորապէս ցաւում եմ, որ Հայաստանի լրատուական միջոցները, (որոնք, ինչպէս միշտ, այսօր էլ գտնւում են կուսակցական ապարատի վերահսկողութեան տակ) փաստօրէն ապատեղեկացնում են սփիւռքահայութիւնը, չարունակելով երբեմնի ցուցքն ու չհիմնաւորուած «լաւատես հայեացքը»:

Իրականութիւնն այն է, որ Հայաստանում գործող չարժումները միայն միտինգ և ցոյց չեն անում, ինչպէս այստեղ նուաստացնում են մարդկանց: Այդ չարժումները գբաղուած են տնտեսական հարցերով և եթէ առայժմ չօչափելի արդիւնք չենք տեսնում, ապա պատճառը այն խոչընդոտներն են,

որոնք պետական մարմինների կողմից դրուում են գործունեայ մարդկանց ու կազմակերպութիւնների առաջ, ոտնահարելով թէկուզ վեհերոտ, բայց գոյութիւն ունեցող օրէնքները, մոլորութեան մէջ գցելով մարդկանց, որոնք բանից անտեղեակ են։

Ուզում եմ ասել, որ անչուշտ չատ բան կարող է փոխուել օրէնքի այն չրջանակում, որը գոյութիւն ունի... Աւելին անելը պայմանաւորուած է միութենական ընդհանուր կառուցուածքի ոլորտի փոփոխութիւններով։

Հենց այս պահից էլ ծնուում է Հայաստանի իրական գերիչխանութիւնը երաչխաւորուած տեսնելու, տնտեսական անկախութեան և քաղաքական ազատութիւնների անհրաժեչտութիւնը։

Հ.– Ինչի՞ մէջ կը տեսնէք Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան դերը այս օրերուն «վերածնած» հայրենիքի մը կեանքին մէջ:

Պ.– *Որևէ դեր ունենալու համար ամենից առաջ անհրաժեչտ է ներկայութիւն։ Իսկ ներկայ գտնուել՝ նչանակում է ունենալ ճչմարիտ տեղեկութիւններ իրականութեան ու հասարակական յարաբերութիւնների մասին, նչանակում է մասնակցել խմորումներին, նչանակում է, վերջապէս, զգալ այն սոսկալի կեանքը, որ ապրում ենք վճռական պայքարի և ապիկարութեան, քաղաքացիական ու հոգևոր զարթօնքի և ապազգայնութեան, ազատութեան ձգտումի և բռնաճնշումների իրականութեան մէջ։*

Ներկայ գտնուել՝ նչանակում է բաժանել բոլոր նրանց ճակատագիրը, ովքեր այսօր կանգնած են առաջին գծում։ Նչանակում է բաժանել պայքարի վայելքը, հնարաւոր չաղթանակի դափնիները, և նոյնքան հնարաւոր պարտութեան կապարի մի քանի գրամը։

Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը անցած ժամանակներում ջանացել է հնարաւորին չափ օգտակար լինել ժողովրդին։ Եւ մեր իրականութեան մէջ չի եղել ու չկայ ազգային որևէ կուսակցութիւն կամ միութիւն, որը գործէը ազգի դէմ... Թիւրիմացութիւններ սկսւում և չեն վերջանում այն պահից, երբ ազգային կուսակցութիւնները ինչ-ինչ դրդապատճառներով սկսում են գործակցել բռնատիրութեան հիմքերը հաստատուն պահող ապարատի ու սիստեմի հետ։

Հետևաբար, «վերածնուած» Հայաստանի կեանքում որևէ մի կուսակցութեան, իսկ մանաւորապէս Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան դերը, իմ կարծիքով, ժողովրդավարական չարժումներին զօրավիգ լինելն է, ժողովրդի հետ լինելը, քաղաքական գործունէութեան հարուստ կենսափորձը մեզ փոխանցելը, մեր չքնաղ հայրենիքը նրա ապիկար իչխանաւորների հետ չնոյնացնելը... Այլապէս մարդիկ կը կանգնեն երազների, իղձերի փլուզման փաստի առաջ։ Հենց այդ նկատի ունենալով է որ

Ապարատի և Միտեմի նուիրեալ պետական հայրենասէրներն ու պաշտօնական մտաւորականները ամէն կերպ փորձում են հայրենիքի գաղափարը համադրուած ներկայացնել վարկաբեկուած և հեղինակազրկուած «ղոջերի» հետ՝ Հայաստանի ծառայամիտ կուսակցական ղեկավարութեան հետ։

Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան, ինչպէս և ամէն մի կուսակցութեան ու չարժումի դերը տեսնում եմ մեր քաղաքական բարեկրթութիւնը դաստիարակելու, փոխադարձ յարգանքի և համագործակցութեան չատ անհրաժեշտ մթնոլորտ ստեղծելու մէջ։

Այս ամենից զատ, նորից գալով քաղաքականութեան և տնտեսական ներդաչնակութեանը, կ'ուզենայի պարզապէս հարցնել՝ մի՞թէ գոնէ տնտեսական գետնի վրայ Հայաստանում ներկայ գտնուելը դարձեալ կապուած է բազմակուսակցական դրութեան վերահաստատմանը։ Երբեք չբացառելով օգնութիւնը, երբեք չթերագնահատելով այն, միևնոյն ժամանակ չեմ կարող հաչտուել միայն օգնութիւն ցոյց տալու գործունէութեան։ Իմ համոզմամբ իսկական օգնութիւնը կը լինէր բիզնէսը, իսկական օգնութիւնը կը լինէր բացի տեխնոլոգիական ներմուծումներից՝ նաև իմացական, մտաւորական ուժեր կրթելը, իսկական օգնութիւն կը լինէր համապարփակ ծրագիր իրականացնելը։ Մի ծրագիր, որը ոչ թէ հանգրուանայինն, այլ՝ լայն ճակատով, ամբողջական ընդգրկումով, անյապաղ գործունէութեամբ զարգանալու հնարաւորութիւն տար։ Ընդ որում, այդ ծրագիրն էլ, թերևս, չպէտք է ստեղծել «հանգրուանային» սկզբունքով։ Ասենք՝ հիմա ծրագիր մշակենք, երբ տեսնենք լաւն է, նոր միայն գործենք։ Այս կերպ մենք կը դառնանք ծրագիր մշակող ու քննարկող ժողովուրդ։ Որքան գիտեմ, արդէն տարուց աւելի է ծրագրեր են մշակւում։ Իսկ Հայաստանում վիճակը արագօրէն դառնում է օրհասական։ Չկան մասնագիտական խիղճ ունեցող մարդիկ, չկան մարդասիրական զգացմունքներ ունեցող մասնագէտներ... Կամ գրեթէ չկան... Փոխարէնը չատացել են նրանք, ովքեր Ապարատի և Միտեմի հոգեվարքի այս ժամանակներում, ջանում են, չտապում են կորզել առաւելագոյնը...

Այո, քաղաքական ամէն մի կուսակցութեան դերը ուզում եմ տեսնել նրա՝ քաղաքացիական ու ազգանուէր յստակ և գործնական կեցուածքի մէջ։

Աստծոյ օգնութիւնը մեզնից չի պակասի, եթէ միայն սկսենք, վերջապէս, Գործ անել։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 31 Մարտ 1990

«ՆՈՐ ՕՐ», 7 Ապրիլ 1990
«ՊԱՅՔԱՐ», 14 Ապրիլ 1990

Երբեմնի ուժական սաղիմահայ գաղութին ներկայացուցիչներէն է Յակոբ Անդրէասեան: Մեծ Եղեռնի գաղթականներով երեսուն հազարի հասած այդ գաղութէն այսօր հազիւ երեք հազարի հասնող թիւ մը կը մնայ Երուսաղէմի և քանի մը այլ շրջաններու մէջ:

Մեր շրջանակը իր լայն առումով բոլորուած է Հայ Երիտասարդաց Միութեան (ՀԵՄ) շուրջ, կազմակերպելով իր մշակութային և ընկերային ձեռնարկները: Կը հրատարակէ վեցամսեայ իր պաշտօնաթերթը՝ «ՀԵՄ»ը, որուն խմբագրական կազմին անդամ է եղած ընկեր Յակոբը երկար տարիներ:

Երուսաղէմը կտոր մը Հայաստան է Ս. Քաղաքին մէջ, գրաւելով աշխարհաքաղաքական իր կարևոր տեղը յարաւուանութեանց ու կրօնքներու այդ մայրաքաղաքին մէջ, ուր մէկ մեթր հողի համար յաճախ անհամար արիւն են թափած արաբն ու հրեան և քրիստոնեան՝ բոլոր դաւանանքներով: Մեր իրաւունքներու պաշտպան զինուորեալներն են ՀԵՄ-ի մեր տղաքը: Եթէ կարգ մը գործեր Սրբոց Յակոբեանց միաբանները պիտի չկարենան ընել, ապա այդ աշխատանքներուն իրագործումը կը վստահուի վանքի տղաներուն, որոնք արթուն պահակներն են մեր ժառանգութեանց: Ընկեր Յակոբ ղեկավարներէն է այդ տղոց:

Ջէյթունցի Կարապետ քահանայի ընտանիքին մէջ մեծցած Յակոբ իր հօրմէն ժառանգած է ուղղամտութիւն, ինչպէս իր երկու քոյրերն ու հանգուցեալ եղբայրը:

Իր քրոջ՝ ընկերուհի Արփիին զաւակին՝ Արայիկ հարսանիքին առթիւ Յակոբ եկած էր Նիւ Ճըրզի, բաժնելու իր հարազատներուն երջանկութիւնը: Այդ առթիւ ունեցայ այս տեսակցութիւնը:

Այնուհետև, իմ յաճախակի Երուսաղէմ այցելութիւններուս ընթացքին եղանք միասին, անգամ մը նոյնիսկ արաբ-իսրայէլեան Ինթիֆատայի պատճառով ստիպուած վայելեցի իր և ազնիւ ընտանիքին հիւրասիրութիւնը իրենց տան մէջ ... մինչև համեմատական խաղաղութիւն: Եղած ենք քանի մը ընդհանուր պատգամաւորական ժողովներու մէջ, ուր անշեղօրէն ան պաշտպանած է սկզբունքային հարցեր՝ մանաւանդ օրինականութեան հետ կապուած:

Պաղեստինի հայութեան տիպար դէմքերէն է Յակոբը:

ՅԱԿՈԲ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

Ռ.Ա.Կ. Երուսաղէմի ակումբի ղեկավարներէն

Մեր սիրելի Թորգոմ Սրբազանը Երուսաղէմի Պատրիարքը չէ լոկ, այլ՝ Ազգին Պատրիարքն է:

Հայաստանեայց Եկեղեցին զօրացնելու համար անհարժեշտ է որ պատրաստուած եկեղեցականներուն թիւը աճի և այդ դարբնոցը կը խորհիմ թէ այսօր Երուսաղէմն է տակաւին:

Հ.- Երուսաղէմը և սաղիմահայ գաղութը մասնաւոր նշանակութիւն ունին բոլոր հայերուս համար: Անցնող երկու տասնամեակներուն, ինչպէս Միջին Արևելքի այլ գաղութներէն, այնպէս ալ Երուսաղէմէն, դժբախտաբար, արտագաղթ մը կայ դէպի այս ափերը: Սակայն հայաթափումը մեծ նշանակութիւն ունի մանաւանդ Երուսաղէմի համար: Հայութեան թիւին նուազումով ի՞նչ կորուստներ կրնանք ունենալ հոն:

Պ.- Երուսաղէմը ազգային կեդրոն մը եղած է գոնէ վերջին 70 և աւելի տարիներու ընթացքին: Եւ այդպէս ալ կը մնայ, որովհետև այնտեղ ունինք մեր Պատրիարքական Աթոռը, որ հաւասար իրաւունքներ կը վայելէ Յունաց և Լատինաց պատրիարքական աթոռներուն հետ: Մեր պատրիարքարանը Սուրբ Տեղեաց պաշտպանութեան իրաւունքները ունենալով, վայելած է մասնաւոր նեցուկը հայ ժողովուրդին: Միշտ ունեցած ենք տարակարծութիւններ այլ յարանուանութեանց հետ, սակայն սաղիմահայ երիտասարդութիւնը միշտ պատրաստ եղած է պաշտպանելու մեր ժողովուրդին իրաւունքները, որոնք սովորական դրամական հաշիւներով չեն գնահատուիր:

Յստակ է որ Սուրբ Տեղեաց իրաւատէրը միայն Երուսաղէմի հայութիւնը չէ, այլ՝ բովանդակ հայութիւնը:

Երուսաղէմի մեր երիտասարդները կը նկատենք ազգին գինուորները: Ու

ճիշդ ասկէ մեկնելով ալ, այդ արտագաղթը անցնող քսան տարիներուն չատ տխուր անդրադարձ ունեցաւ մեր իրաւունքներու պաչտպանութեան համար։

Անչուչտ պատճառներ կան այդ արտագաղթին համար։ Կարևորագոյնը չրջանի աննպաստ քաղաքականութիւնն է։ Հայերը որպէս օտար կը նկատուին հրեաներու և արաբներու կողմէ։ Ինչպէս աչխարհի բոլոր կողմերը, այնպէս ալ Երուսաղէմի մէջ սկսած են ազգային ինքնորոչման ծայրայեղական չարժումներ, և այդ իսկ պատճառով հայերս պիտակուեցանք մեր ազգային-ցեղային պատկանելիութեամբը և երկու կողմերէն ալ օտար նկատուեցանք։

Արտագաղթի երկրորդ պատճառը տնտեսական է. պատերազմի մէջ գտնուող երկրի մը պարագային տնտեսական տագնապը մեծ նչանակութիւն ունի մեզի նման փոքրամասնութեանց համար։ Սպիմահայութիւնը հարուստ ազգայիններ չէ ունեցած։

Երրորդ պատճառը տեղւոյն եկեղեցական իչխանութիւններու անտարբերութիւնն էր դէպի Երուսաղէմի հայոց համայնքը։ Ճիշդ է որ պատրիարքարանը 1915-ի գաղթականներուն և քառասունականներու արաբ-հրեայ պատերազմին հետևանքով ուրիչ հայ գաղթականներու յատկացուցած էր պատսպարաններ, սակայն ասիկա պատճառ եղած էր աւելի ծուլացնելու մեր համայնքի զաւակները։ Առիթներ չատ կային գործեր ստեղծելու երիտասարդներու համար՝ եկեղեցական իչխանութիւններու կողմէ, սակայն անցեալին այդ առիթները չստեղծուեցան։ Մենք յոյսով ենք որ այսօրուան եկեղեցական իչխանութիւնները այդ բացը գոցեն։

Հ.- Իսրայէլի կողմէ գրաւեալ հողերու մէջ տեղի ունեցող «Ինթիֆատա»ի (ապստամբութեան) շարժումը կը նեղացնէ՞ մեր համայնքը հոն։

Պ.- *Անչուչտ «Ինթիֆատա»ն բոլորիս կ'ազդէ։ Մենք անբաժան մասն ենք Երուսաղէմի, կը գտնուինք Երուսաղէմի կեդրոնը, մօտ ենք արաբական և հրէական թաղամասերուն։ «Ինթիֆատա»ն, որ ներկայ է ամէն օր, ճիշդ է որ երբեմն կը թեթևնայ, իր ձևը կը փոխէ, սակայն իր ազդեցութիւնը ունի միչտ բոլորիս կեանքին վրայ։ Օրինակի համար, մեր հայկական խանութները ուզեն-չուզեն պիտի գոցեն ամէն անգամ երբ հարկ ըլլայ փակելու։ Երբ արաբները գոցեն իրենց վաճառատուները, մենք կը հետևինք անոնց։ Հրէական բաժնին մէջ մենք գործատեղիներ չունինք։*

Սպիմահայերս մչակութային-գեղարուեստական գործունէութիւն չենք կրնար ունենալ։ Հանդէսներ, հասութաբեր ձեռնարկներ չենք կրնար կազմակերպել։ Ըսեմ նաև թէ երեք տարիէ ի վեր Երուսաղէմի մէջ համայնքը հասութաբեր ոչ մէկ գործունէութիւն ունեցած է, ու այսպիսով մեր ազգային կազմակերպութիւնները նիւթական չատ անճուկ վիճակ մը ունին այսօր։

Հ.– Միջադէպ մը ծագեցաւ Յոյն Ուղղափառներուն պատկան կալուածի մը հետ՝ հրեայ գաղթականներու գրաւումովը: Կրնա՞յ ըլլալ որ նման դէպք մը պատահի մեզի:

Պ.– *Կարևորը մեր դիրքն է: Մենք ինչպէ՞ս կը վերաբերինք մեր կալուածներուն հետ: Օտարը պէտք չէ որ միշտ այպանենք: Զգոյշ պէտք է ըլլանք, հսկենք մենք մեր կալուածներուն, որպէսզի ոևէ մէկը ձեռք չկարենայ դնել մեր իրաւունքներուն վրայ:*

Հ.– Թերթերը գրեցին որ Մաթոսեան կոչեցեալ հայ մըն էր յուշաց միջադէպին գլխաւոր դրդապատճառը: Անոր նման հայեր կրնա՞ն օր մը նման միջադէպեր ստեղծել մեր կալուածներուն պարագային:

Պ.– *Հարցը այն է որ այս մարդը այլևս այրեցաւ: Կը կարծեմ թէ այս մարդը մեր կողմերը չի կրնար նման նախաձեռնութիւն կատարել: Ինչպէս ըսի, զգոյշ ըլլանք և նման արկածախնդիրներէ հեռու մնանք:*

Հ.– Այս բոլոր իրադարձութիւններուն մէջ մեր կուսակցութիւններու կեանքը ի՞նչ պատկեր կը ներկայացնէ: Ռ.Ա. Կուսակցութիւնը և Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը ի՞նչ պատկեր կը պարզեն:

Պ.– *Ըսեմ թէ Հ.Ե.Մ.ը (Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը) ամբողջութեամբ տարբեր կազմակերպութիւն մըն է, որուն ամէն հայ կրնայ անդամակցիլ: Ռամկավարներս, սակայն, ընդհանրապէս երուսաղէմի մէջ կը գործենք Հ.Ե.Մ.ի անունին տակ: Հ.Ե.Մ.ը այսօր գաղութին մեծամասնութիւնն է: Ան կը վայելէ տեղական արաբական ու հրէական շրջանակներու վստահութիւնը և յարգանքը, որովհետև Հ.Ե.Մ.ի գործունէութիւնը երուսաղէմին ներս միշտ եղած է իւրայատուկ: Դժբախտաբար համայնքին քանակին պակասումովը Հ.Ե.Մ.ն ալ իր աչխոյժ անդամներէն չատեր կը կորսնցնէ: Հ.Ե.Մ.ի անդամակցութիւնը կը հասնի 500–ի, որուն կէսը գործօն անդամներ են: Ըսեմ նաև թէ մենք երուսաղէմի մէջ մեծամասնութիւն կը կազմենք: Հոն կան նաև Հ.Մ.Ը.Մ.ի ակումբը և երուսաղէմի հայոց Բարեսիրաց Միութիւնը, որ կը պատկանի տեղացի «քաղքեցի» հայերու:*

Տեղի կ'ունենան միջմիութենական հանդիպումներ, որոնց մեր կուսակցութեան էօժէն Բաբազեան Ակումբի ընկերները կը մասնակցին: Մեր կուսակցութիւնը կը վերահսկէ համայնքի ազգային–քաղաքական կեանքին:

Պատրիարքարանի ծանօթ ներքին խնդիրներուն բերումով, եօթը–ութը տարի առաջ սկսած մեր յարաբերութիւնը Դաչնակցութեան ու Հ.Մ.Ը.Մ.ի հետ վատթարացած էր: Պատճառը ներքին պայքարներն էին: Մինչև անցեալ տարի որևէ կապ չունէինք իրենց հետ: Բայց այս տարի հաչտութիւն մը գոյացաւ Հ.Ե.Մ.ի և Հ.Մ.Ը.Մ.ի միջև, և ասիկա պատճառ եղաւ որ Մեծ

Եղեռնի 75-ամեակը տօնենք միատեղ և միացեալ ուժերով։ Մեր անհամաձայնութեան պատճառը այն էր որ մեր երկու միութիւններէն անհատներ դիրքաւորուեցան այս կամ այն կողմը, այսինքն մեզմէ տղաք՝ Եղիչէ Պատրիարքին ու պատրիարքարանին հետ, իրենցմէ տղաք՝ Շահէ Արքեպիսկոպոսին հետ։ Հ.Ե.Մ.ի դիրքը չատ յստակ է. պատրիարքարանի կողքին ըլլալ, առանց նկատի ունենալու Պատրիարք Սրբազան Հօր անձը։ Մեզի համար կարևորը Պատրիարքական Աթոռն է և ոչ թէ գահակալը ինքը։

Հ.– Ընկեր Անդրէասեան, հիմա որ Երուսաղէմի Աթոռը օժտուեցաւ արժանաւոր պատրիարքով մը, ի՞նչ կը մտածէք միաբանութենէն արտաքսուած միաբանները ետ ընդունելու հարցին մասին։

Պ.– *Միաբան մը արտաքսելու կամ ընդունելու որոշումը Միաբանական Ընդհանուր Ժողովը կու տայ և ոչ թէ պատրիարքը։ Հետևաբար՝ կոչերը պէտք է ուղղուին միաբանութեան և ոչ թէ պատրիարքին։ Այս միաբանութիւնն է որ արտաքսեց կարգ մը միաբաններ։ Թերևս միաբանութիւնը արտաքսման վճիռ արձակած պահուն սխալած էր։ Ճիշդ պիտի ըլլար միաբանութենէն ակնկալել որ պատրիարքական ընտրութենէն ետք վերատեսութեան ենթարկէր իր որոշումը կամ որոշումները քանի մը անհատ միաբաններու նկատմամբ, անշուշտ միշտ հետևելով Սուրբ Աթոռին կանոնագրութեամբ սահմանուած գործընթացին։*

Հ.– Ամերիկահայութեան համար կորուստ մը եղաւ Թորգոմ Սրբազանին մեկնումը այս մեծ գաղութէն, սակայն, վստահաբար, Երուսաղէմի ու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար առաւելաբար շահ մըն է ան որ Երուսաղէմի Աթոռին վրայ բազմիլը։

Պ.– *Ըսեմ թէ ամերիկահայութիւնը կորսնցուց զայն, սակայն Ազգն է որ չհեցաւ զինք։ Ինչպէս քիչ առաջ ըսի, Երուսաղէմը չի պատկանիր սաղմահայերուն, այլ կը պատկանի ամբողջ Ազգին։ Մեր սիրելի Թորգոմ Սրբազանը Երուսաղէմի Պատրիարքը չէ լոկ, այլ՝ Ազգին Պատրիարքն է։ Ան մեծ ծրագիրներ ունի կատարելիք։ Արդէն սկսած է իրագործել իր ծրագիրներէն ոմանք։*

Վանքէն ներս պակասը կայ գիտակից մարդոց և անոնց կարգին՝ միաբաններու։ Եւ միաբաններ ու աշխարհականներ հրաւիրելու համար անհրաժեշտ է որ անոնց համար ստեղծուին հանգստաւէտ կեցութեան բնակարանային պայմաններ։ Պէտք է վերանորոգուի միաբանական «Պաղլա» թաղը։

Ժառանգաւորացի ուսուցչական կազմի մը բացը զգալի է։ Դարձեալ կարող և գիտակից ուսուցիչներու հրաւէրը կախում ունի անոնց բնակութեան պայմաններէն։ Հոն ևս չինարարական աշխատանքի կարիքը կայ։

Երրորդն է ժառանգաւորներու հարցը։ Այստեղ կ՚ուզեմ չեչտել թէ սաներու պակասը տարուէ-տարի զգալի կը դառնայ։ Պէտք է քաջալերել որ արտասահմանի բոլոր գաղութներէն կոչումի ունեցող պատանիներ ուսանողդան մեր ժառանգաւորացին։ Պէտք չէ մոռնանք որ անցնող 60-70 տարիներուն Երուսաղէմի ժառանգաւորացէն է որ ընդհանրապէս հասած է մեր ճակատին եկեղեցականութեան մեծ մասը և անոնք կը ծառայեն այսօր մեր թեմերէն ներս։

Դժբախտաբար, անցնող տասը տարիներուն, միայն չորս ձեռնադրութիւն ունեցանք, ներքին տագնապներու թէ Միջին Արևելքի վերիվայրումներու տխուր պատճառներու հետևանքով։ Հայաստանեայց Եկեղեցին զօրացնելու համար անհարժեշտ է որ պատրաստուած եկեղեցականներուն թիւը աճի և այդ դարբնոցը կը խորհիմ թէ այսօր Երուսաղէմն է տակաւին։ Այս առթիւ քաջալերանք չի բաւեր. պէտք ենք աչխատիլ ուսանող հասցնելու Սուրբ Աթոռ։

Չորրորդ, կայ մեր կալուածներու հարցը։ Ունինք չատ կալուածներ Երուսաղէմի թէ այլ քաղաքներու մէջ։ Յանկագրելու և զանոնք չահութաբեր վիճակի վերածելու հարցը կը մնայ Թորգոմ Պատրիարքին համար առաջնահերթ մտահոգութիւն։

Եւ վերջապէս տպարանը պէտք է կարգի դրուի։

Ու այս ամէնը Թորգոմ Սրբազանին առջև դրուած կուտակեալ պատասխանատուութիւններ են։ Իր միջոցներով ան պէտք է լուծէ այս դժուարութիւնները։ Իր չուրջը պէտք է խմբուիլ, որովհետև առանձինն կարելի չէ լուծումներ գտնել։

Ըսեմ նաև թէ Պատրիարքը կոչ մը ըրաւ վերջերս Երուսաղէմի մեր կալուածներուն նկատմամբ չահագրգռուողներուն համար, որպէսզի կարելի դառնայ այդ կալուածները հասութաբեր ձեռնարկութիւններու վերածել։

Վերջապէս, Թորգոմ Պատրիարքէն չատ ակնկալութիւն ունինք մենք, ինչպէս նաև սփիւռքի բոլոր գաղութները։ Անոր կը մաղթենք առողջութիւն, արևչատութիւն և կորով։

Գրեցքիլ, Նիւ Ճըրզի, 23 Յուլիս 1990

«ՊԱՅՔԱՐ», 25 Օգոստոս 1990
«ԱՊԱԳԱՅ», 15 Հոկտեմբեր 1990
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 8 Նոյեմբեր 1990

Երկարամեայ խմբագիրը ոամկավար ազատական մամուլի երիցագոյն օրականին՝ «Արև» օրաթերթին: Թերթ մը, զոր պահեց զայն հովանաւորող կուսակցութեան սկզբունքներով անշեղ, մանաւանդ ցուրտ պատերազմի օրերուն՝ երբ գաղութահայ կեանքն ալ փոթորկած էր Եգիպտոսի մէջ, ինչպէս ուրիշ ամէն անկիւն այս աշխարհի երեսին:

Կուռ հայրենասիրութիւնը և յամառ աշխատանքը կը կազմեն ընկեր Եափուճեանին գլխաւոր բարեհիշները: Խոր հետաքրքրութիւն ցուցաբերած է ան 19-րդ դարու և անցեալ դարու սկիզբի մեր եղելութիւններուն նկատմամբ, իր ուսումնասիրութիւնները իբրև թերթօն ու ապա՝ առանձին գիրք հրատարակելով: Գաղութին պարպումով, մանաւանդ նախագահ Նասերի օրերուն, ան եղաւ մեր շրջանակին այն ափ մը առաջնորդներէն, որոնք ուզեցին Եգիպտոսի գրական ու գեղարուեստական կեանքը պահել իր աւանդական բարձրութեան վրայ:

Ոմանք կ'ըսեն թէ ան ծայրայեղ ձախ է, ինչպէս նոյն տարիներուն ըսած են Գերսամ Ահարոնեանին ու Անդրանիկ Անդրէասեանին համար: Կուսակցութեան կարգ մը ղեկավարներ նոյնիսկ ըսած են թէ այս երեք խմբագիրները մեր կազմակերպութիւնը դէպի ձախ թեքիլ կու տան ... սակայն անոնք չեն անդրադարձած որ եթէ մեր մամուլը պիտի ծառայէր հայրենասիրական քարոզչութեան, մեր խմբագիրները ստիպուած պիտի ըլլային լայնօրէն շեփորահարել հայրենիքի մէջ կատարուած վիթխարի աշխատանքներն ու նուաճումները, որպէսզի կարելի ըլլար տպաւորել արտերկրի, արևմտացած ու քաղքենիանալ սկսած մեր ցիր ու ցան ընթերցողները, մանաւանդ երբ հակասովետական փրոփականտը գիշեր ու ցերեկ կը մտնէր մեր տուներէն ներս: Տակաւին հաշուի չենք առներ այն տխուր դերը, որ կը կատարէր ՀՅԴ-ն իր բոլոր միջոցներով:

Եափուճեան տակաւին կը շարունակէ իր խմբագրական աշխատանքը այս անգամ հեռաւոր Աւստրալիայէն, ուր մեկնեցաւ Նեղոսի իր այնքա՜ն սիրած ափէն, միանալու իր հարազատներուն: Ան այժմ խմբագիրն է ՀԲԸՄ-ի «Միութիւն» թերթին, որուն սիւնակներուն մէջ յաճախ կը շարունակեն տողանցել ոամկավար ազատական մեր գրիչները:

ԱՒԵՏԻՍ ԵԱՓՈՒՃԵԱՆ
Խմբագիր «Արեւ» օրաթերթի

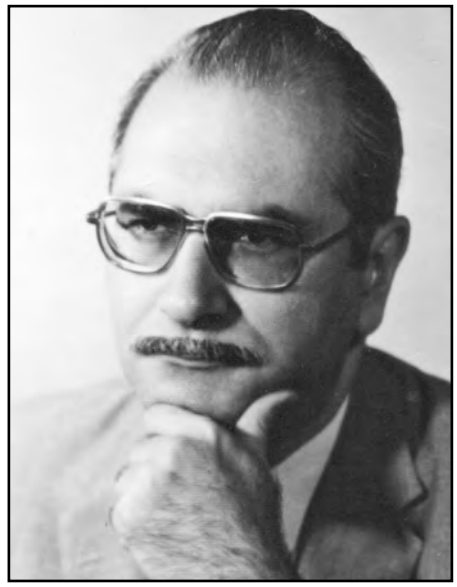

Համբարձում Գարայեանը՝ մարդ մը, որ իր շուքը կը տարածէր իր շրջապատին վրայ, ինք մնալով շուքի մէջ:

Ոչ մէկ ժամանակ, ոչ մէկ տեղ, ռամկավար-ազատական մամուլը ամբոխավարութեամբ ժողովրդականութիւն շահելու ձգտած է: Ան միշտ ձգտած է ժողովուրդը առաջնորդել ուղիղ ճամբէն, իրականութիւնները պարզած է անոր առջև, ոճգ չէ թէ երբեմն դառն եղած ըլլան այդ իրականութիւնները:

Հ.- «Արև» օրաթերթը Ռամկավար Ազատական Մամուլին ևահապետներէն ըլլալով, անոր խմբագրութեան ծառայած և թերթին աշխատակցած են մեր կուսակցութեան ծանօթ դէմքերը, գրիչները և մտաւորականները: Դուք որ այժմ նստած էք անմահանուն Վահան Թէքէեանի խմբագրապետի աթոռին վրայ, ի՞նչ զգացումներ, յիշատակներ ձեզ կը շաղկապեն անցեալէն դէպի այսօրուան իրականութիւնը:

Պ.- *Մեր ռամկավար ուսուցիչները ազգային վարժարաններէն աչակերտ որսալու սովորութիւնը երբեք չեն ունեցած. այլապէս, ես վաղ հասակիս մեր ակումբին անդամակցած կ'ըլլայի: Այնպէս որ, Վահան Թէքէեանին հետ ծանօթանալու պատեհութիւնը չեմ ունեցած: Երբ ան մեռաւ, ես 15 տարեկան դպրոցական պատանի մըն էի: Զինք «ճանչցայ» յետմահու, միայն 1946 թուականին, երբ Հայ Գեղարուեստասիրաց Միութիւնը իր մահուան առաջին տարելիցը կը նչէր և այդ առթիւ Պէյրութէն հրաւիրուած էր բանաստեղծ Վահէ-Վահեանը:*

Ուրեմն, այդ օր, հայերէնի իմ սիրելի ուսուցիչ՝ Երուանդ Զերքէզեանը, որ այժմ Երևանի Գայի անուան միջնակարգ վարժարանին ուսումնական վարիչն է, զիս հրաւիրեց ներկայ ըլլալու հանդիսութեան, որուն ընթացքին անմահանուն Թէքէեանը պիտի ներկայացնէր հայ գրական աչխարհին մէջ

արդէն անուն հանած այլ բանաստեղծ մը։ Այդ օր է որ առաջին անգամ ըլլալով ճանչցայ Թէքէեանը։

«Արև»ի չրջանակէն ներս յիշողութիւններս կ'երթան մինչև 1949 թուականը, երբ Գալուստեան Ազգային Վարժարանը աւարտելով, ընկեր՝ այն ատեն ինծի համար տակաւին պարոն՝ Վարդգէս Գարտաչեանին հրաւէրով մտայ «Արև»ի չրջածիրէն ներս։

Առաւօտ մը, ընկ. Գարտաչեանի առաջնորդութեամբ մտայ «Արև»ի գրասենեակը, ուր ներկայացուեցայ թերթի խմբագրապետին. «Մեթր Նուպար Պէրպէրեան, մեր խմբագրապետը», և այդպէս ալ, այն օրէն ի վեր, ան ինծի համար մնաց պարզապէս որպէս «Մեթր»։ Այսպէս սկսաւ մեր «Մեթր»ին հետ ծանօթութիւնը, գործակցութիւնը, նաև բարեկամութիւնը, որ անխաթար մնաց ամբողջ քառասնամեակ մը։ Հակառակ անոր որ անկէ ետք իրար աչքէ հեռու մնացինք, բայց միշտ եղանք սրտի մօտ։

Յիշողութիւններս աւելի քրքրելով, կը հասնիմ 1965 թուականը։ Տոքթ. Նուպար Պէրպէրեանը 1958 թուականին ԱՄՆ մեկնած էր՝ ստանձնելու «Պայքար» օրաթերթի խմբագրապետութիւնը։ Իր տեղը եկած էր երիտասարդ մը՝ Էտմոն Կոտալազեան անունով, որ հետագային, ԱՄՆ–ի մէջ պիտի ըլլար ծանօթ դէմք մը՝ Երուանդ Ազատեան նորընծայ անունով։ Անոր հետ չուտ չէ որ մտերմացանք, բայց անգամ մը որ կապերը հաստատուեցան, անոնք մնացին անխզելի։

Արդէն տարի մըն էր որ գիս կը համոզէր որ «Արև»ի խմբագրութեան միանամ մնայուն կերպով, որովհետև, մինչ այդ, միայն երեկոները կ'աշխատակցէի։ Մարտ 1965–ին փոխադրուեցայ «Արև»ի խմբագրութեանը։ Երկու տարի սերտօրէն գործակցեցանք իրարու հետ այնքան սիրով ու անկեղծութեամբ, որ մինչև այսօր, ամէն անգամ, երբ իր օժանդակութեան կարիքը կ'ունենամ, աչխարհի միւս ծայրէն ձեռքը կ'երկարէ ինծի։

Յիշողութիւններուս մէջ անկիւնադարձ մը կը կազմէ 1968 թուականը, երբ Սարդարապատի 50–ամեակն էր։ Մայիսի վերջերն էր, երբ օր մը ընկեր Համբարձում Գարայեանը՝ մարդ մը, որ իր չուքը կը տարածէր իր չրջապատին վրայ, ինք մնալով չուքի մէջ, խմբագրատունէն ներս մտաւ և վրդովմունքով մը պայուսակէն հանեց թերթ մը և նետեց գրասեղանիս վրայ, ըսելով.

– Ա՛ռ, նայէ՛ ինչեր գրեր են։ Այսքան ալ կարելի՞ է եղեր պատմութիւնը խեղաթիւրել։ Ասոր միայն դո՛ւն կրնաս պատասխանել...։

Անշուշտ չոյուած էի իր վերջին խօսքէն։ Թերթը Սարդարապատի հերոսամարտը իւրացնելու հատուածական փորձ մը կ'ընէր։ Բայց ուսերուս ծանր բեռ մը կը դնէր ան իր այդ խօսքով, որ պատճառ եղաւ որ պատմաբանութեան ճամբուն մէջ մտնեմ։

1973 թուականին էր որ Երեւանի մէջ պատմութեան դոկտորի գիտական աստիճան ստանալու կարելիութիւնը ստեղծուեցաւ։ Պէտք էր տասը ամիսով Երեւան մեկնէի։ Վարչութիւնը անմիջապէս իր հաւանութիւնը տուաւ։ Բացակայութեանս խմբագրութեան գործը պատուով գլուխ հանեց Ալիս Տեփոյեանը, որուն երբ դիմեցի, անմիջապէս ընդառաջեց։

«Արեւ»ի 75-ամեակի այս օրերուն, յիշողութիւններս կ'երթան այս չորս անձերուն, զորս կը յիշեմ յուզումով ու երախտագիտութեամբ։

Հ.- Եգիպտահայութիւնը շրջան մը Միջին Արեւելքի մայր գաղութներուն առաջնորդութիւն տուող գաղութ էր. կեդրոնն էր մանաւանդ մեր գաղափարական դպրոցներուն: Ի՞նչ մնացած է օրինակելի այդ գաղութէն:

Պ.- Դուք ճիշդ նկատեցիք. եգիպտահայութիւնը մինչեւ համաշխարհային երկրորդ պատերազմէն ետք, բաւական ատեն մը, եղած էր կեդրոնը մեր գաղափարական դպրոցներուն։ Եգիպտոսի մէջ է որ հիմնուած է Սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցութիւնը. Եգիպտոսի մէջ էր Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան կեդրոնը։ Սակայն, դժբախտաբար, ժամանակները փոխուեցան, ոչ ի նպաստ եգիպտահայութեան։ Եւ պէտք է ըսել որ եգիպտահայութիւնը ո՛չ միայն գաղափարական կեդրոն էր, այլեւ՝ նիւթապէս Մերձին Արեւելքի հայագաղութներուն նեցուկը։ Արտագաղթը զօրաւոր հարուած մը եղաւ եգիպտահայութեան համար։

Սակայն և այնպէս, եգիպտահայութիւնը, այսօր, նիւթական գետնի վրայ, կը գտնուի բարօր վիճակի մէջ, և երբեք չի գլանար արտագաղութային նպատակներու համար միջոցներ տրամադրել։ Այսպէս, լիբանանահայութեան տագնապալի օրերուն, անսալով մեր երկու կաթողիկոսներուն կոչին, եգիպտահայութիւնն ալ իր օգնութեան ձեռքը երկարեց։ Հայաստանի երկրաշարժի օրերուն, եգիպտահայութիւնը լայնօրէն բացաւ իր քսակը, և նոյնիսկ իր կարողութենէն վեր օգնութիւն ընձեռեց հայրենիքին։

Իսկ գալով այն աւանդութիւններուն, որոնք կը չարունակուին, հակառակ գաղութին նօսրացման, առաջին հերթին պէտք է յիշել թէ մշակութային կեանքը ոչ մէկ ընկրկում արձանագրեց։ Թերթերը, երկու օրաթերթ և մէկ շաբաթաթերթ, կը չարունակեն առաջուան նման լոյս տեսնել, դիմագրաւելով ամէն դժուարութիւն, և կանգ չառնելով որևէ զոհողութեան առջև։ Վերջին տասնամեակներուն, միայն «Սաւառնակ» երգիծաթերթն էր որ դադրեցաւ հրատարակութենէ, այն ալ, որովհետև անոր տէրն ու տնօրէնը մահացաւ և պետական օրէնքներով այլևս ոչ ոք կրնար անոր գոյատևումը ապահովել։

Եգիպտահայ մշակութային, մարզական, բարեսիրական որևէ կազմակերպութիւն չփակուեցաւ։ Բոլորն ալ կը չարունակեն իրենց գոյութիւնը և

գործունէութիւնը պահպանել, ոմանք քիչ մը նուազ տարողութեամբ, սակայն ընդհանրապէս նոյն առաջուան թափով։

Եգիպտահայ աւանդութիւններուն մաս կը կազմէ բարերարութիւնը։ Եգիպտահայ գաղութը անցեալին տուած է բազմաթիւ մեծանուն բարերարներ, որոնք անջնջելիօրէն կը մնան եգիպտահայ տարեգրութեանց մէջ։ Եւ այդ աւանդութիւնը կը շարունակուի մինչեւ այսօր։ Բազմաթիւ անձեր իրենց բնակելի չէնքերը, յաճախ մեծարժէք, այսօր իսկ կը նուիրեն Ազգային Առաջնորդարանին։ Պէտք է չեչտել որ եգիպտահայ ազգային կեանքը ամբողջութեամբ կառուցուած է բարերարութիւններու վրայ։

Վերջին տասնամեակին, եգիպտահայ Աւետարանական քոյր համայնքի նախագահ Աւետիս Զագըճեան 50,000 եգիպտական ոսկիի հիմնադրամ մը հաստատեց, որուն եկամուտը ամէն վեց ամիսը անգամ մը կը բաժնուի մեր ազգային վարժարաններուն մէջ հայագիտական նիւթեր դասաւանդող ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն։ Նոյնպէս, Գահիրէի Թեմական ժողովի նախկին ատենապետը, այժմ հանգուցեալ Բօլ Քիլիտճեանը 50,000 եգիպտական ոսկիի հիմնադրամ մը հաստատեց, որուն եկամուտը ամէն տարի կը բաշխուի եգիպտահայ երեք թերթերուն։ Այս երկու հիմնադրամները իրենց տեսակին մէջ եզակի են ամբողջ սփիւռքի մէջ։

Հ.– Ներկայիս մեր մամուլին ծառայող ամենէն տարեց և վաստակաւոր խմբագիրն էք: Ինչպէ՞ս կը տեսնէք ընդհանրապէս մեր մամուլին ուժը հայ սփիւռքի մէջ:

Պ.– *Էր երբեմն, երբ Տոքթ. Նուպար Պէրպէրեանը իմ մասին կը գրէր. «Ռամկավար Ազատական մամուլին ամենաերիտասարդ խմբագիրը»... Այժմ, դուք դիտել կու տաք թէ «մեր մամուլին ամենէն տարեց» խմբագիրն եմ... Այս երկու հաստատումներուն միջև քառորդ դարու ժամանակամիջոց մը կայ...։*

Պատասխանելով ձեր հարցումին, ըսեմ թէ ես մամուլին ուժը կը տեսնեմ օրաթերթի մէջ. չաբաթաթերթի վերածուիլը՝ նահանջի արդիւնք է։ Որքան գաղութները զօրաւոր կ'ըլլան իրենց հայկականութեամբ, այնքան զօրաւոր կ'ըլլայ մամուլը. այսինքն՝ մամուլին ուժը կը կայանայ գաղութին զօրութեան մէջ, երբ գաղութը կրնայ պահպանել օրաթերթ մը։ Երբ թերթ մը կը փակուի, կամ օրաթերթ մը չաբաթաթերթի կը վերածուի, կը նշանակէ թէ գաղութին հայկականութիւնը նահանջի մէջ է, քանի որ այլևս չի կրնար պահել ու պահպանել իր թերթերը։

Սակայն, չնորհիւ այն իրողութեան, որ սփիւռքահայ թերթերուն հրատարակիչները կազմակերպութիւններ են, և այնպիսի կազմակերպութիւն՝ ինչպիսին մերն է, որ ուխտած է մեր ժողովուրդին ծառայել, անոր բեկորները

հնարաւորին չափ փրկել ճուլումի համայնակուլ երախէն, մամուլը իր դերը ունի, իր առաքելութիւնը ունի սփիւռքահայ կեանքին մէջ, և հետևաբար ուժ մըն է ու կը շարունակէ այդպիսին մնալ։

Ուժ մըն է նաև ամբոխավարութիւնը։ սակայն, բացասական ուժ մը։ Երբ այս երկու ուժերը իրարու կը միանան, կը դառնան քանդիչ զօրութիւն մը։

Մենք մինչև հիմա վարժուած էինք սփիւռքահայ մամուլին մէջ ամբոխավարութեան հանդիպելու։ Դժբախտաբար, հիմա Հայաստանեան մամուլը վարակուած է սփիւռքէն, և հոն կը տիրէ այնպիսի ամբոխավարութիւն մը, որ խելքը գլուխը մարդիկ ծպտուն հանելու իսկ չեն համարձակիր։ այլապէս՝ «ազգի դաւաճան» խարանը պիտի կրեն իրենց ճակատին։

Մինչդեռ ռամկավար-ազատական մամուլին ուժը կը կայանայ իր անկեղծութեան, իր չիտակութեան մէջ։ Ոչ մէկ ժամանակ, ոչ մէկ տեղ, ռամկավար-ազատական մամուլը ամբոխավարութեամբ ժողովրդականութիւն չահելու ձգտած է։ Ան միշտ ձգտած է ժողովուրդը առաջնորդել ուղիղ ճամբէն, իրականութիւնները պարզած է անոր առջև, հոգ չէ թէ երբեմն դառն եղած ըլլան այդ իրականութիւնները։

Ի պատիւ ռամկավար-ազատական մամուլին, պէտք է ըսել որ ան քաջութիւնը ունեցած է սևին սև ըսելու, ճերմակին՝ ճերմակ։ Արիութիւն պահանջող գործ մըն է ասիկա։ Սակայն, միայն այդ ձևով է որ մամուլը կրնայ առաջնորդողի դերը կատարել։ Եւ ռամկավար-ազատական մամուլը եղած է ուղիղ և արի առաջնորդ մը, որ ժողովուրդը առաջնորդած է դէպի ճշմարտութիւն։ Ասոր մէջ կը կայանայ ռամկավար-ազատական մամուլին ուժը։

Հ.- Նոր Հայաստան մը սկսած է ծնիլ Արաքսի արևելեան ափին, տարբեր՝ 70 տարիներու Խորհրդային Հայաստանէն: Դուք որ պատմութեան ուսանողը եղաք, ինչպէ՞ս կը տեսնէք այս նոր Հայաստանը:

Պ.- *Ժողովուրդի մը պատմութիւնը կը կառուցուի իր անցեալին վրայ։ Շէնքը չի կրնար բարձրանալ օդին մէջ. ան հիմերու պէտք ունի։ Ժողովուրդի մը պատմութեան հիմերը իր անցեալն է։ Եթէ անոր դառնութիւններէն դասեր պիտի չքաղենք, չենք կրնար չենք բարձրացնել։*

Սթալինեան օրերուն, անցեալը մերժելու տենդ մը կար Հայաստանի մէջ։ Անցեալը կը ժխտուէր իբրև չէնքին հիմը, որուն վրայ ամէն դարաշրջան յարկ մը կը բարձրացնէ։ Սակայն եկաւ ժամանակը, երբ յեղափոխութիւնեամբ տրամադրուած տարրերը ըմբռնեցին սխալը, կամ, աւելի ճիշդը, երբ սերունդ փոխուեցաւ, մարդիկ հասկցան թէ կարելի չէ ուրանալ անցեալի պատմութիւնը. կարելի չէ ժխտել անցեալի մշակոյթը, և օդին մէջ կառուցումներ կատարել։

Հիմա, յեղաշրջում մըն է որ տեղի կ'ունենայ Հայաստանի մէջ. խաղաղ յեղաշրջում մը՝ առանց արիւնահեղութեան, և ահա նոյն այդ վերևի մտայնութիւնն է որ դարձեալ կը յայտնուի։ Կը ժխտուին անցնող 70 տարիներու ձեռքբերումները, երբ մեր հայրենիքը մշակոյթի և գիտութեան մարզերուն մէջ հասած էր համաչխարհային ճանաչողութեան։

Այդ անցեալին չնորհիւ մարդ եղած, դիրքերու հասած պատմաբաններ և գրողներ այսօր այդ անցեալը կը սևցնեն, որովհետև հովը այդ ուղղութեամբ կը փչէ այսօր։

Եգիպտոսի փարաւոնները զարմանալի սովորութիւն մը ունեցած են. ամէն նոր փարաւոն որ գահ բարձրացած է, առաջին գործը եղած է իր նախորդին արձանները փճացնել, անոր հետքերը ջնջել, որպէսզի միայն ինք փառաւորուի պատմութեան մէջ։ Պէտք է ըսել որ Խորհրդային Միութեան ղեկավարները ևս այս քաղաքականութեան հետևած են։ Ամէն նոր ղեկավար ջանացած է իր նախորդը սևցնել։

Ցաւալիօրէն, Հայաստանն ալ հետևած է այս աւանդութեան։ Եւ այսօր, մարդիկ, որոնք իրենց կեանքը զոհաբերած են հայրենիքին ու ժողովուրդին բարօրութեան համար, քիչ կը մնայ որ «ժողովուրդի թշնամի» յորջորջուին։

Միւս կողմէ, սակայն, դաշնակցական տխրահռչակ հերոսներ (մեր խօսքը դաշնակցական անձնազոհ հերոսներուն համար չէ, որոնք իրենց կեանքը զոհաբերեցին ժողովուրդին ազատագրութեան պայքարի ճամբուն վրայ. անոնք մեզի համար ազգային հերոսներ են և ոչ թէ հատուածի մը սեփականութիւնը) այնպէս մը կը փառաբանուին, որ կարծէք հայ ժողովուրդին պատմութիւնը երբեք անոնց նման հերոսներ չէ արձանագրած։

Օրինակ, Դրոն, որ զէնք վերցուց հայրենիքին դէմ, այսօր յարգանքի ու պատիւի կ'արժանանայ։ Այսինքն, մարդ կը տարուի խորհելու թէ, ուրեմն, աւելի լաւ պիտի ըլլար որ Հայաստանը ֆաշիզմի կրունկներուն տակ ճզմուէր, քան թէ խորհրդային եղած ըլլար...

Անցնող 70 տարիներու ձեռքբերումներուն ժխտումին առընթեր, կը պանծացուի Հայաստանի Հանրապետութիւնը, որուն ղեկավարներուն բացասական բոլոր կողմերը առաքինութիւններու կը վերածուին, անոնց տհաս քաղաքականութիւնը կը ներկայացուի իբրև համաչխարհային դիւանագիտութեան մէջ չտեսնուած քաղաքականութիւն։ Բոլորովին մոռացութեան կը տրուի թէ այդ քաղաքականութեան հետևանքով հայ ժողովուրդը հողային ծանր կորուստներու ենթարկուեցաւ։

Պիտի ըսուի թէ այս բոլորը կ'ըլլայ Դաշնակցութիւնը սիրաշահելու համար։ Ոչ ոք, ոչ մէկ ուրիշ կազմակերպութիւն, տարիներով, տասնամեակներով միասնականութեան կոչ ըրած է այնպէս՝ ինչպէս Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը, և ոչ մէկ կազմակերպութիւն ջանացած է

ամբողջ հայութիւնը բոլորել մայր հայրենիքին չուրջ այնքան՝ որքան Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը։ Ճիշդ է, պէտք է ճգնիլ որ Դաշնակցութիւնը այլևս անվերապահօրէն կողքին կենայ հայրենիքին, բայց ո՛չ սկզբունքներու ոտնարահրումով, պատմութիւնը նենգափոխելով, խեղաթիւրելով։ Մենք թուրքերուն համար կ՚ըսենք թէ պատմութիւնը կը նենգափոխեն, կը խեղաթիւրեն. սակայն նոյն բանը այսօր Հայաստանի մէջ տեղի կ՚ունենայ։ Պատմութեան «սպիտակ էջերը» լեցնելու պատրուակին տակ, պատմութիւնը կը խեղուի։ Պատմաբաններ, որոնք տակաւին մօտաւոր անցեալին տարբեր բաներ կ՚ըսէին, այսօր, իրենց գրածը կ՚ուրանան։ Պատկերը գարշելի է։

Առտու-գիշեր կը փառաբանուին ազատագրական պայքարի դաշնակցական հերոսները։ Թող փառաբանուին, արժանի են անոնք։ Սխալ էր որ պատմութեան մէջ կ՚անտեսուէին մինչև այսօր։ Սակայն, ո՞ւր են Վանի 1896-ի արմենական հերոսները, որոնք, 800 հոգի, նահատակուեցան անգլիական դաւին հետևանքով։ Զկան։ Անոնց մասին ոչ մէկ խօսք։ Ո՞ւր է 1915 թուականի Վանի ինքնապաշտպանութեան հերոս արմենական-ռամկավար Արմենակ Եկարեանը։ Զկայ։ Այդպիսի մարդ գոյութիւն չէ ունեցած։ Ո՞ւր է Տալվորիկի և Մուշի հերոս, կիլիկիոյ անկախութեան ազատամարտիկ Միհրան Տամատեանը։ Զկայ։ Այդպիսի մարդ չէ եղած։ Եւ տասնեակներով ուրիշներ։

Եթէ նոր Հայաստան մը պիտի կերտուի նոր հիմունքներով, այդ պէտք է ըլլայ պատմութիւնը անաչառօրէն գրելով։

Հ.- Հայրենիք-սփիւռք կապերը տարբեր նշանակութիւն ունէին քանի մը տարի առաջ: Կը խորհի՞ք որ գալիք տարիներուն Ռ.Ա. Կուսակցութեան համար աշխատանքի նոր դաշտ մը կրնայ բացուիլ մայր հողին վրայ:

Պ.- *Այո, երբ ներկայ անորոշ կացութիւնը յստականայ և ամէն ինչ իր բնական հունին մէջ մտնէ Հայաստանի մէջ, և բազմակուսակցականութեան դրութիւնը որդեգրուի, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան առջև գործունէութեան նոր դաշտ մը կը բացուի, այս անգամ հայրենի հողին վրայ։ Այդ պարագային, կուսակցութեան ամբողջ կառոյցը պիտի փոխուի, սփիւռքեան քաղաքական կազմակերպութիւն մը ըլլալով հանդերձ, պատասխանատուութիւններ պիտի ստանձնէ հայրենական քաղաքականութեան բոլոր մարզերուն մէջ։*

Առ այժմ երևոյթները ցոյց կու տան թէ այդ ուղղութեամբ կ՚ընթանայ Հայաստանի նոր պատասխանատուներուն քաղաքականութիւնը։ Այնպէս որ, այժմէն իսկ պէտք է պատրաստուիլ այդ ծանր պատասխանատուութեան բեռը ստանձնելու։ Սակայն կայ կարևոր հարց մը. հայաստանեան կուսակ-

ցութիւնները ի՞նչ համեմատութեամբ թոյլ պիտի տան որ սփիւռքեան կուսակցութիւն մը, կամ կուսակցութիւններ, ներառնուին Հայաստանի քաղաքականութեան մշակման ու ղեկավարութեան մէջ։ Որովհետեւ, այն ինչ որ պիտի թոյլատրուի, Հայաստանի Գերագոյն Խորհուրդին որոշումովն է որ տեղի պիտի ունենայ։ Կը խորհիմ թէ, այդ պարագային, սփիւռքէն աւելի կազմակերպուած ու զօրաւոր չրջանակ մը կրնանք ունենայ, որովհետեւ կուսակցութիւնը կազմուած պիտի ըլլայ հայրենի ժողովուրդին ու մտաւորականութեան տարրերով։ Կուսակցութիւն մը լիիրաւ քաղաքական կազմակերպութիւն մըն է իր հայրենի հողին վրայ, որովհետեւ յենած պիտի ըլլայ հայրենի ժողովուրդին վրայ, իր ուժը պիտի առնէ անկէ։

Հայրենի հողին վրայ ապրող ժողովուրդը հոգեկան տարբեր կառոյց կ'ունենայ, քան հայրենիքէն դուրս ապրող զանգուածները։ Հետեւաբար, եթէ մենք կարենանք հայրենի ժողովուրդին ներկայացնել ազգային այնպիսի ծրագիր մը, որ կը համապատասխանէ նոր ճգտումներուն, ազգային գերագոյն չահերուն, հայրենի ժողովուրդը կուսակցութեան անմիջապէս թիկունք կը կանգնի։ Եւ նկատի պէտք է առնել այն պարագան ևս, որ հայրենիքի մէջ ժողովուրդը կ'ապրի զանգուածաբար, և ոչ թէ սփիւռքի նման տարանջատուած է իրարմէ սահմաններով, պետական օրէնքներով, քաղաքական և տնտեսական չահերով. երևոյթներ, որոնք կը չլատեն կուսակցութեան ուժը և ներմիաւնականութիւնը։

Հետևաբար, այժմէն իսկ պէտք է պատրաստուիլ այդ հեռանկարին առջև։

Հ.– Ներգաղթ կարելի պիտի ըլլա՞յ կազմակերպել ներկայիս, երբ Հայաստան հոչակած է իր ինքնիշխան գոյութիւնը:

Պ.– *Կարծիքս այն է, որ անմիջապէս հայրենադարձութիւն չ'ըլլար։ Կարելի չէ մէկ օրէն միւսը խանդավառել զանգուածները այնպէս, ինչպէս խանդավառուած էին Համաչխարհային Բ. Պատերազմէն ետք։ Այն ատեն, խորհրդային բանակներուն չախչախիչ յաղթանակները, այդ յաղթանակներու մէջ հայ զինուորականներու գրաւած պատուաբեր դիրքերը ամբողջ հայութեան սրտերը լեցուցած էին հպարտութեամբ։ Ապա, ընկերվարութեան սկզբունքները, գաղափարաբանութիւնը խանդավառած էին զանգուածները, որովհետև մարդկութեան երազն է չահագործումէ զերծ աչխարհի մը մէջ ապրիլ, իր բոլոր բարիքներով։ Սակայն, ինչ ընենք որ տեսութիւնները տարբեր բաներ են, անոնց գործադրութիւնը՝ այլ բան։ Եւ յուսախաբութիւնը չուչացաւ։ Երբ ազատութիւն ձեռք բերին արտագաղթի, մարդիկ ինչ խանդավառութեամբ որ ներգաղթած էին, նոյն խանդավառութեամբ ալ արտագաղթել սկսան... Մօտաւոր ապագային, եթէ կարելի ըլլայ արտագաղթի հոսանքը կասեցնել, արդէն ազգային մեծ չահ մը ապահովուած կ'ըլլայ։*

Սակայն, աւելի հեռաւոր ապագային համար, ես հաւատացած եմ որ առանց նոյնիսկ գաղափարաբանական խանդավառութիւն սերմանելու, հայրենադարձութիւնը պիտի իրականանայ։ Հոդ հասնելու համար, անչուշտ նախ և առաջ, ամէն բանէ աւելի, տնտեսական ապահովութիւն պէտք է տրուի զանգուածներուն, որպէսզի անոնք հայրենիքէն դուրս հանգստաւէտութիւն չփնտռեն։ Ապագային հանդէպ ես մեծ հաւատք ունիմ։

Սակայն, մինչև այդ ապագան, սփիւռքի մէջ պէտք է հայութիւնը պահպանել։ Սփիւռքի մէջ հայապահպանման գործը օրըստօրէ կը դժուարանայ։ Ձեր նախորդ հարցումը կապելով այս մէկին հետ, կրնամ ըսել որ, երբ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը, և միւս կազմակերպութիւնները անչուշտ, հայրենի հողին վրայ որոշիչ դեր վերցնէ, սփիւռքը աւելի հեշտութեամբ կը խորհիմ թէ կարելի պիտի ըլլայ կապել հայրենիքին։ Հայրենադարձութիւն կազմակերպելու համար, հայութիւնը պէտք է որ պահպանուած ըլլայ սփիւռքի մէջ։

Հ.– Իսկ այս զարթօնքի խանդավառութենէն ետք, եթէ միջազգային դէպքերը այնպէս մը դասաւորուին, որ դարձեալ պատմութեան անիւը աննըպաստ երթալ սկսի հայութեան, ի՞նչ կը խորհիք թէ կ'ըլլայ հայ-ռուս յարաբերութեան:

Պ.– *Պէտք է զատորոշել պետութեան հետ բարեկամութիւնը՝ ժողովուրդին հետ բարեկամութենէն։ Պետութեան հետ բարեկամութիւնը կարելի է կորնցնել և հետագային վերապահել, որովհետև պետութեան հետ բարեկամութիւնը հիմնուած է շահերու յարաբերակցութեան վրայ։ Երբ երկու պետութիւններու շահերը համապատասխանեն իրարու, բարեկամութիւն կը ծագի, բայց երբ խոտոր կ'ընթանան, բարեկամութիւնը կը խզուի։*

Նոյնը չէ ժողովուրդին հետ բարեկամութեան պարագան։ Ժողովուրդին հետ բարեկամութիւնը մնայուն է, ինչպէս և թշնամութիւնը։ Ցարական վարչակարգին օրուան մասին խօսելով, կ'ըսուէր թէ երկու Ռուսաստան կայ. մին պաշտօնականը, միւսը ժողովուրդը։ Պաշտօնականը, որ կառավարութիւնն էր, բարեկամ չէր հայ ժողովուրդին, բայց ռուս ժողովուրդը, յանճինս իր մտաւորականութեան, միշտ բարեկամ եղած է հայ ժողովուրդին։

Նոյնն է պարագան այսօր։ Կեդրոնական պաշտօնական իշխանութեան հետ մեր յարաբերութիւնները բարեկամական չեն. մեր կողմէ չէ որ, սակայն, ստեղծուեցաւ այդ կացութիւնը։ Պաշտօնական իշխանութիւնը մեր բարեկամութենէն գերիվեր կը դասէ ազերիներուն բարեկամութիւնը, որովհետև իր շահը այդպէս կը պահանջէ։ Այսօր, պաշտօնական իշխանութեան հետ մեր շահերը խոտոր կը համեմատեն։

Նոյնը չէ պարագան ռուս ժողովուրդին հետ։ Պէտք է գիտնալ այս

տարբերութիւնը դնել և ըստ այնմ վերաբերիլ։ Դժբախտաբար, ի յայտ եկաւ որ մեր ժողովուրդը դիւանագիտական մարզին մէջ մնացած է հոն, ուր որ կը գտնուէր անցեալին։ Զի գիտեր բարեկամը զանազանել թշնամիէն։ Ոուս ժողովուրդին բարեկամութիւնը կորսնցնելէ ետք, հազիւ թէ կարելի ըլլայ զայն վերաշահիլ։ Սակայն, դժբախտաբար, մենք տարբերութիւն չենք դներ երկուքին միջև, և ոուս ժողովուրդը կը նոյնացնենք իշխանութեան հետ, հակառակ որ ոուս ժողովուրդէն առողջ ձայներ մեր օգտին կը հնչեն։

Եթէ դարձեալ պատմութեան անիւը աննպաստ երթալ սկսի հայութեան համար այսօր, չեմ գիտեր թէ որո՞ւ պէտք է յենիլ։ Այսօր կ'ըսեմ, որովհետև վաղը չենք գիտեր թէ մեզի ինչ վերապահած է, ինչպիսի անակնկալներ կրնան պատահիլ, ի նպաստ մեզի՞, թէ՝ ընդհակառակը, առաւել ևս ի վնաս մեզի։ Այս վերջին պարագային, պիտի կարենա՞նք առանց աղէտի հանդիպելու դուրս գալ տագնապէն։

Հ.– Եթէ վերադառնայիք ձեր 1967-ի տարիքին, երբ ստանձնեցիք «Արև»ի խմբագրութիւնը և թերթին գոյութեան մէկ երրորդ ժամանակաշրջանով եղաք ամենէն երկար ծառայող խմբագիրը, պիտի ուզէի՞ք դարձեալ ծառայել որպէս խմբագիր:

Պ.– *Գրականութեան մարզէն ներս մուտք գործած եմ երգիծանքով, երբ տակաւին 18 տարեկան էի։ Երգիծանքը իմ տարերքս եղած է։ Սակայն, այնպէս պատահեցաւ որ հրապարակագրութիւնը որդեգրեմ որպէս կեանքի ասպարէզ։ «Արև»ի խմբագրութեան գալէս ետք, անդրադարձայ որ երգիծանքը կիրարկել չատ դժուար բան է... Պէտք է մարդ Պարոնեանի մը անկախութիւնը ունենայ, և պատրաստակամութիւնը... անօթի մնալու ի հարկին։*

Խմբագրութիւնն ալ,– որովհետև ի վերջոյ գրականութիւն ունի իր մէջ, գրականութեան մէկ սեռն է հրապարակագրութիւնը,– կլանեց զիս և տարուեցայ անով։ Այնպէս որ, այսօր, մօտ քառորդ դար ետք, եթէ երբեք Հերպերթ Ուէլզի ժամանակի մեքենան գոյութիւն ունենար, որուն մէջ նստելով՝ դէպի անցեալ երթայի, պիտի վերսկսէի խմբագրութեան աշխատանքին։

Հ.– Ո՞վ է ձեզի համար Ռամկավար Ազատական տիպար խմբագիրը:

Պ.– *Գերսամ Ահարոնեան։*

Սեպտեմբեր 1990

«ՊԱՅՔԱՐ», 20 Հոկտեմբեր 1990
«ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ», 13-20 Նոյեմբեր 1990
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 21 Նոյեմբեր 1990

Նախկին Սովետական ու անոր արբանեակ երկիրները մէկիկ-մէկիկ արդէն վար առած էին խորհրդային կարմիր դրօշը ու յայտարարած իրենց անկախութիւնը: Նոյն խանդավառ օրերը կ'ապրէր հայրենիքի թէ սփիւռքի հայութիւնը: Հրամցուած անկախութեան բերած դժուարութիւններուն անտեղեակ՝ ամէն ինչ պայծառ կ'երևէր բոլորին:

Ապրիլի վերջերուն, հետաձայնը կը հնչէ: Առաջնորդ Խաժակ Սրբազանն է. «Յակոբ, Հայաստանէն հրաւիրած ենք տաղանդաւոր եարժիշտներու խումբ մը: Կը փափաքիմ որ այս խումբին ղեկավարը՝ Յակոբ Լոգեան ու իր հետ երկու պատանիներ ձեր մօտ մնան Մայիսին: Խումբի անդամները զանազան ազգայիններուն տուները դրած ենք, որպէսզի պատանիները հայկական ջերմ մթնոլորտի մը մէջ հոմի զգան և անշուշտ Առաջնորդարանն ալ խնայողութիւն մը ըրած ըլլայ»:

Ու վայելեցինք հայրենի պատանի տաղանդաւոր մեր ապագայ երաժիշտները:

Իրենց Նիւ Եորք այցելութեամբ Սրբազանը գեղեցիկ մտածում մը ունեցաւ զանոնք մկրտել հայ քրիստոնեայ: Անոնցմէ ոչ ոք մկրտուած էր: «Անկախութեան Մկրտութիւն» մը Մայիս 5-ին Քուինզի Սրբոց Նահատակաց Եկեղեցւոյ մէջ: Համաժողովրդային խանդավառութեան մէջ տեղի ունեցաւ արարողութիւնը: Ինծի վիճակած էր Սրբազանը ըլլալու կնքահայրը խմբավարին՝ Յակոբին: Պատի՛ւ էր ըրած ան, որովհետև ան լաւ գիտէր հայ մշակոյթի հետ ունեցած կապս և տարիներու վրայ երկարող ծառայութիւնս այդ ուղղութեամբ Առաջնորդարանէն ներս:

Յուզիչ եղաւ ամբողջ արարողութիւնը: Անմոռանալի:

Ուրեմն, հայ քրիստոնեայ Յակոբին հետ այդ արարողութենէն երկու օր ետք ունեցայ հետևեալ հարցազրոյցը:

Շատ-շատերու նման, Յակոբը ևս արտագաղթեց: Մնաց Նիւ Եորք: Ու այդ ամբողջ պատանիներու խումբ մը մէջտեղ բերած, մարզած ու ղեկավարած, աչքիս մեծ երևցող տաղանդաւոր այդ խմբավարը, Նիւ Ճըրզիի ճաշարաններուն մէջ ապրուստը շահելու համար, հայկական ռապիզ պարեղանակներով կէս գիհով յաճախորդները կ'երջանկացնէր: Ունեցած յարգանքս, դժբախտաբար, պակսած էր երբեմնի տաղանդաշատ «սանուկ»իս նկատմամբ: Բայց հասկնալի էր, միւս կողմէն, անոր մեկնումը հայրենիքէն... ինչպէս հասկնալի է այդ ցուրտ օրերուն բոլոր մեկնող հայերու պարագային: Անկախութեան տո՛ւրքն է որ կը վճարէինք, քանի առանց արիւն թափելու տրուած էր մեզի այդ անկախութիւնը: Շա՞տ սուղ արժեց այդ մեր ժողովուրդին, մօտ 1.5 միլիոն հայերու արտագաղթով:

ՅԱԿՈԲ ԼՈԳԵԱՆ

Ղեկավար Երեւանի Մանկական Սիմֆոնիկ Նուագախումբի

Պատասխանատուութիւն՝ որ քեզ վստահուած է, որ դու ստեղծել ես մի բան, որ ուրիշները չեն կարողացել, որ դու ի զուր չես ծնուել այս աշխարհում: Ահա՛ զգացումներս:

Հ.- Ինչպէ՞ս սկսաք ծրագրել ու կազմակերպել Մանկական Սիմֆոնիկ նուագախումբը:

Պ.- 1990 *թուի սկզբներին առաջարկուեցաւ Հէնրիկ Իգիթեանի կողմից ստեղծել սիմֆոնիկ նուագախումբ: Սկզբից էլ պարզ էր որ դժուար գործ ենք ձեռնարկում: Ջէ՛ որ չատ ժողովուրդներ նոյնիսկ մեծերի լաւ սիմֆոնիկ նուագախումբ չունեն: Ժամանակը չատ ծանր էր: Երկրաշարժը և նրա հետևանքները, հանրապետութեան ընդհանուր վիճակը, չրջափակումը՝ այս բոլորը, թուում էր, աւելի կարևոր էին:*

Բայց մենք մտածեցինք, որ միայն լացով բան չի ստացուի, վերք չես բուժի և արդէն սկսեցինք մտածել ազգի վերելքի մասին, վերածննդի մասին: Յայտարարեցինք մրցոյթ և տեսանք որ մեծ հետաքրքրութիւն կայ: Ստացանք մի անգամից 300 դիմում, որոնք ցանկանում էին մասնակցել մրցոյթին: Ընտրեցինք ամենալաւերին: Մնացածը ինքներս գնացինք դպրոցներ և համալրեցինք լաւագոյն ուժերով:

Եւ այսպէս, այսօր արդէն վստահ կարող ենք ասել, որ յաջողուել ենք:

Հ.- Ի՞նչ ծրագիրներ կը հետապնդէք նման պատանի երաժիշտներ բերելով Նիւ Եորք:

Պ.– Հենց ամենասկզբից մենք մեր առաջ երկու հիմնական նպատակ ենք դրել. առաջին՝ մանկուց դաստիարակել, սովորացնել, պատրաստել երեխաներին արդէն որպէս նուագախմբային երաժիշտներ։ Մեզ մօտ այդ բանը արւում էր չատ ուշ՝ սկսած մօտ 20 տարեկանից, այդ պատճառով մենք քիչ ունենք պրոֆեսիոնալ նուագախմբային երաժիշտներ։

Երկրորդ՝ եթէ յաջողենք և հասնենք կատարման լաւ որակի, ապա աշխարհին ցոյց կը տանք որ մենք կենսունակ ժողովուրդ ենք, տաղանդաւոր ժողովուրդ ենք։ Արդէն Ամերիկայի համերգներից յետոյ կարող ենք ասել, որ մենք ճիշդ ճանապարհին ենք։

Հ.– Ձեր համերգային անդրանիկ այցելութիւնն է Ամերիկա։ Ամերիկահայ Թեմը ինչպէ՞ս քաջալերեց ձեզ։

Պ.– Շատ պատասխանատու էր այս այցելութիւնը։ Մէկ տարուայ մէջ յաջողութեան հասանք Հայաստանի մէջ և անմիջապէս հրաւէր՝ Ամերիկայից։ Ամերիկան քննութիւն է բոլորի համար։ Ամերիկայից յետոյ վստահօրէն կարող ես նուագել ամէն մի երկրի բեմերում։ Ամերիկահայ Թեմին ամենաջերմ չնորհակալութիւններ՝ իմ և նուագախմբի կողմից։ Թեմը՝ Սրբազան Խաժակ Պարսամեանի անմիջական ղեկավարութեամբ, ամէն ինչ արեց, որ համերգները անցնեն բարձր մակարդակով։ Ամենակարևորը՝ որ մենք դարձանք համախոհներ մեր նպատակի մէջ ու ցոյց տուեցինք աշխարհին մեր փոքր, դժբախտ, բայց տաղանդաւոր ազգը։ Ամէնուր ելոյթները կազմակերպուած էին բարձր մակարդակով և մեծ թափով։ Ճիշտ եմ թէ ինչպէս էին մեզ ընդունում հանդիսատեսները՝ եւ հայերը, եւ օտարները։ Համերգները համայնքի աջակցութեամբ անցան փայլուն։ Անընդհատ զգում էինք համայնքի անդամների հոգատարութիւնը, պատրաստակամութիւնը՝ ամէն հնարաւոր և անհնարին բան անել որ յաջողենք, բազմաթիւ էկսկուրսիաները, ընդունելութիւնները, ճաշերը և ամենակարևորը՝ նպատակին ծառայելը։ Ստեղծուեց Ազգային Մանկական Սիմֆոնիկ Նուագախմբի Բարեկամների Ֆոնդը, որը կը հոգայ նուագախմբի հոգսերը, գործիքներ կ'առնի, կը կազմակերպի միւս համերգային չրջագայութիւնները։

Նորից ու նորից չնորհակալութիւնս եմ յայտնում ամբողջ Արևելեան Թեմի համայնքին, նրա առաջնորդ Խաժակ Սրբազանին, Հայկազուն հայր սուրբին (Նաճարեան), Սիրան և Գոհար Փալուեցեաններին և չատ ու չատ ուրիչ անձերի, որոնք աջակցեցին ֆինանսապէս և հոգեպէս։

Հ.– Նիւ Եորքի ելոյթով մտած եղաք միջազգային բեմ. առանձնապէս ի՞նչ եև ձեր զգացումները։

Պ.– Պատասխանատուութիւն՝ որ քեզ վստահուած է, որ դու ստեղծել ես

մի բան, որ ուրիշները չէն կարողացել, որ դու ի զուր չես ծնուել այս աշխարհում։ Հպարտութիւն՝ որ յաջողել ես, որ դահլիճները լեփ-լեցուն յոտնկայս ընդունում են քո գործը, քո ազգային գործը։

Հ.– Ի՞նչ ծրագիրներ ունիք գալիք ամիսներու համար։

Պ.– *Մրագրերը մնում են նոյնը՝ և՛ Հայաստանում, և՛ դրսում ծառայել մեր գործին։ Ամէն մէկը պայքարում է իր զէնքով։ Ձեմ կարծում որ մեր ունեցած զէնքը՝ Ազգային Մանկական Սիմֆոնիկ Նուագախումբը պակաս զէնք է, քան իսկական զէնքը։ Եկէք օգտագործենք այն։ Մրագրերը այսպիսին են. ելոյթներ Հայաստանում և նախնական ծրագրով ելոյթներ մօտակայ ամիսներին Ֆրանսիա և Սիրիա, հետագային՝ ձեր օգնութեամբ՝ Գանատա և Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ։*

Հ.– Պատանիներու մէջ կան տաղանդներ. կրնա՞ք տալ քանի մը հատին անունները։

Պ.– *Տաղանդների մասին խօսելը միշտ վտանգաւոր է և պատասխանատու, որովհետև կապուած է չատ պայմանականութիւնների հետ։ Այսօր մարդը երևում է չատ տաղանդաւոր, վաղը սպառւում է ինչ որ պատճառով։ Ես կը խօսեմ իմ նուագախմբի ընդունակ մարդկանց մասին որոշ վերապահումներով։ Դաւիթ Թերզեան, նուագախմբի կոնցերտմայստեր, զբաղւում է նաև խմբավարութեամբ, չատ հետաքրքիր անձնաւորութիւն է։ Արտակ Խախանեան, վերջերս իմ և հանրակրթական դպրոցի դասատուների մէջ վէճ կար, թէ ինչով չարունակի իր ուսումը Արտակը, որովհետև բոլոր առարկաներում ունի միևնոյն լաւ առաջդիմութիւնը՝ գերազանց։ Մարինա Անանեան, չատ կազմակերպուած անձնաւորութիւն՝ իր 12 տարեկան հասակում, զարմանալի լաւ է նուագում։ Արման Պէրպէրեան, Աչոտ Լոգեան, Ալեքսան Լոգեան, Մանան Գառուկեան, Քրիստինա Աւագեան, որոնք զանազան հետաքրքրութիւններ ունեն դասականից մինչև էստրադա, ճազ, ստեղծագործում են, նուագում, երգում։*

Հ.– Մեր թեմէն ի՞նչ կը սպասէք նուագախումբին համար։

Պ.– *Արդէն լաւ սկսածը լաւ էլ չարունակել, փորփականտել ամէնուր այս լաւ գործը։ Արդէն ձեռք բերածի վրայ աւելացնել և գտնել նոր միջոցներ՝ գործը աւելի լաւ հիմքերի վրայ դնելու։*

Պէտք է ամէն մի ծրագրուածից զատ՝ գտնել հնարաւորութիւններ, տեղաւորել տաղանդաւոր հայ երաժիշտներին ամերիկեան լաւագոյն դպրոցներում, ամերիկեան դպրոցը ուսումնասիրելու և Հայաստան բերելու համար։

Հ.– Գոհ կը մնա՞ք նուագախումբի մակարդակէն:

Պ.– *Նուագախմբի կատարողական մակարդակը արդէն գնահատուել է մամուլի, աչխարհահռչակ երաժիչտների կողմից: Ես գնահատում եմ նուագախմբի մակարդակը նոյնպէս չատ բարձր:*

Եթէ 12–17 տարեկան երեխան նուագում է ամենադժուար ստեղծագործուԹիւններ, ամենաբարձր մակարդակով, չունենալով լաւ գործիքներ և չատ նախապայմաններ, դա արդէն ֆանտաստիկ է:

Գործի հետագայ յաջողուԹիւնը պայմանաւորուած է արդէն նորաստեղծ Ազգային Մանկական Սիմֆոնիկ Նուագախմբի ֆոնդի գործունէուԹիւնից և Հայաստանում նրա համար ստեղծուելիք նոր պայմաններից:

Արդէն հարց է առալ քաչուած Հայաստանի ԿառավարուԹեան առջև՝ ստեղծել նուագախմբի հիմքի վրայ նոր տիպի դպրոց: Այդ դպրոցում, հաչուի առնելով համաչխարհային ձեռքբերումները, կը պատրաստուեն մեծ անուն ունեցող, ազգին պատիւ բերող երաժիչտներ: Այդ դպրոցի գոյուԹիւնը կ'ապահովի նոր որակեալ համալրումներով մանկական սիմֆոնիկ նուագախումբը:

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 7 Մայիս 1991

«ՊԱՅՔԱՐ», 22 Յունիս 1991
«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ», 4 Յուլիս 1991

Ղարաբաղի պարգևը՝ մարտիրոսացած Արցախին: Կամ՝ Ղևոնդ Երէցը մեր նորագոյն ազատագրական պայքարին: Ահա՛ այսպէս տեսանք Պարգև Սրբազանը: Ու այսպէս կը բնորոշենք զինք Արցախեան վերելքի մէջ:

Իր առաջին այցելութիւնն էր Նիւ Եորք 1991-ին: Լուիզ Մանուկեան-Սիմոնի հրաւէրով խումբ մը առաջնորդ սրբազան հայրեր եկած էին մեր քաղաքը: Անոնց մէջ կը գտնուէր Պարգև Սրբազան:

Ներկայ էր Վիեննայէն Մեսրոպ Արք. Գրիգորեան, որմէ խնդրեցի առանձին հանդիպում մը ունենալ քաջարի Սրբազանին հետ: Երկչոտ էր ան առաջին իր օրերուն: Հարցումներուս պատասխանեց արագ ու ժուժկալ: Կ'ուզէի բացուիլ: Անկարելի էր: Իր ալ առաջին հարցազրոյցն էր որ կ'ունենար իմ հետ հայ մամուլին համար:

Սակայն որքան Ղարաբաղի հարցը ընդարձակուեցաւ ու իր յաճախակի այցելութիւնները մեր ափերը աւելցան, այնքա՛ն մօտ սկսանք զգալ Սրբազանին: Նիւ Եորքի մէջ կազմեցինք Ղարաբաղ Կոմիտէ մը զարմիկիս՝ Անդրէաս Ռուպեանի ատենապետութեամբ: Աստուած գիտէ թէ որքա՜ն դրամ հաւաքուեցաւ այդ քանի մը տարիներուն մեր ազգայիններուն կողմէ. ոսկերիչ հայերէն մինչև կէզ սթէյշընի սեփականատէրեր, ծանօթ բարերարներէ մինչև ամենէն համեստ հայեր: Անդրէասին տունը դարձած էր հաւաքավայրը Ղարաբաղի շարժումին հաւատացող արի մեր հայերուն՝ Անդրանիկ Շահինեան, Վազգէն Սեդրակեան, Սարգիս Փասքալեան, Հրանդ Կիւլեան և ուրիշներ, որոնք Նիւ Եորքի թաղերէն ու Նիւ Ճըրզիի ապարանքներէն, գիշեր-ցերեկ դրամ հասցուցին Պարգև Սրբազանին: Ու ոչ միայն դրամ... այլև զինամթերք: Ահա՛ այսպիսի գործ տեսան համբուրելի մեր տղաքը Նիւ Եորք-Նիւ Ճըրզիի մէջ իրենց ուժը հասցնելով մինչև Ֆլորիտա ու Շիքակօ: Պարգև Սրբազան դարձած էր կուռքը այս մեծ գործին:

Իր հետ յաճախակի հանդիպումներս Մոսկուայի թէ Երևանի մէջ եղան օգտակար: Վազգէն Վեհափառին շքախումբով Մոսկուա Ալէքսէյ Պատրիարքին այցի թէ Արա Աբրահամեանի կազմակերպած Գոնկրէսի հաւաքոյթներու ընթացքին, Էջմիածնի մէջ մեր հանդիպումներով ու այլապէս մեր սէրն ու համակրանքը կրկնապատկուեցաւ անոր անատմամբ:

Հակառակ սրտի վիրահատութեան, ան կը շարունակէ իր գործը յանուն ղարաբաղեան ազատագրական շարժումին ու մանաւանդ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պայծառութեան: Աստուած նոր սիրտ մը պարգևած ըլլայ կարծես:

ՊԱՐԳԵՒ ԱՐՔ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ
Առաջնորդ Արցախի հայոց

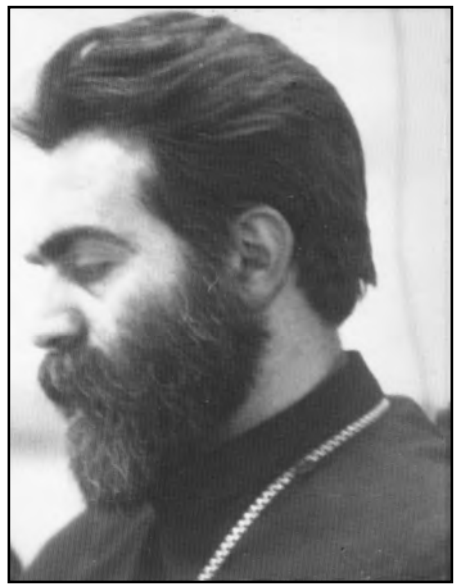

Վազգէն Ա. Կաթողիկոսը հայրապետական իր ձայնը բարձրացնում է որևէ բարդ կացութեան կապակցութեամբ մինչև վերին մարմինները:

Հ.– Հայաստանի կառավարութիւնը ի՞նչ միջոցներով օգտակար կ'ըլլայ արցախահայութեան:

Պ.– *Տնտեսապէս, բարոյապէս և ճկուն ու իմաստուն քաղաքականութեամբ:*

Հ.– Արցախի հայութիւնը, իր կարգին, որքանո՞վ օգտակար կը դառնայ մարզին շրջակայ հայաբնակ գիւղերուն:

Պ.– *Արցախից դուրս մնացել է Շահումեանի չրջանը, որի գիւղերի բնակչութիւնը կազմում է մօտ* 16–17 *հազար հայութիւն: Շահումեանի չրջանին Արցախը օժանդակ է լինում տնտեսապէս, բարոյապէս և իր կարելի միջոցներով:*

Հ.– Ի՞նչ վիճակ կը ներկայացնեն Մարտունաշէնէն, Գետաշէնէն եկող գաղթականները:

Պ.– *Գետաչէնի և Մարտունաչէնի բնակչութիւնը այսօր գտնւում է Հայաստանում և դեռ գտնւում են հիւրանոցներում և հանգստեան տներում, մինչև նոր տնօրինութիւն:*

Հ.– Խորհրդային իշխանութիւնները ի՞նչ օգտակարութիւն կ'ունենան այդ գաղթականներուն:

Պ.– *Իմ իմացած տուեալներով՝ ո՛չ մի օգնութիւն:*

Հ.– Որքա՞ն հայութիւն մնացած է այսօր Ատրպէյճանի (Պաքուի) երբեմնի մեծ գաղութէն:

Պ.– *Ստոյգ տեղեկութիւն չունեմ և կարծում եմ թէ այսօրուան վիճակում անտրամաբանական և անհնարին է որևէ հայի մնալը Պաքուում:*

Հ.– Արցախին տնտեսապէս ո՞վ զօրավիգ կը կանգնի:

Պ.– *Միայն ու միայն Հայաստանը և մարդասիրական առումով երբեմն որևէ բարեգործական կազմակերպութիւն:*

Հ.– Ծայրագոյն պարագային երբ ամէն յոյս կտրուի Հայաստանի կցուելու, ուրիշ ի՞նչ ռեռանկարներ ունի Ղարաբաղի ինքնավար մարզը:

Պ.– *Եթէ չմիացուի Արցախը Հայաստանին, մարզին տալ ինքնավար հանրապետութեան հանգամանք, առայժմ Ատրպէյճանի կազմի մէջ:*

Հ.– Ս. Էջմիածինը բարոյապէս որքանո՞վ օգտակար կը դառնայ ձեզի:

Պ.– *Բարոյապէս Ս. Էջմիածինը ամէն ինչով մեզ սատար է, քանզի այն Աստուծոյ ներկայութեան յաղթական խտացումն ու կեդրոնն է ողջ հայութեան համար: Արցախի հայութիւնը ենթակայ է Ն. Ս. Օծութիւն Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի մչտական ուշադրութեան ու հոգատարութեանը: Նորին Սրբութիւնը հայրապետական իր ձայնը բարձրացնում է որևէ բարդ կացութեան կապակցութեամբ մինչև վերին մարմինները:*

Հ.– Սփիւռքահայութիւնը կրնա՞յ ձեռք երկարել ձեր կարիքներուն:

Պ.– *Սփիւռքահայութիւնը կարող է օգտակար լինել Արցախին իր աղօթքներով ու բարոյապէս: Կարող է հնարաւորին դէպքում օգտակար լինել որոշ տնտեսական հարցերում, փորձելով համատեղ ձեռնարկներ ստեղծել, փոխադարձ փոքր-ինչ առևտրական կապեր հաստատել և ամենակարևորը՝ իր ցոյցերով, բողոքով և հնարաւոր դէպքում արտասահմանի մամուլը օգտագործելով՝ ազդել հասարակական կարծիքի վրայ:*

Նիւ Եորք, Ն.Ե., 15 Յունիս 1991

«ՊԱՅՔԱՐ», 29 Յունիս 1991
«ԱԶԳ», 13 Յուլիս 1991
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 17 Հոկտեմբեր 1991

Հասուն տարիքին ան միացաւ ռամկավար ազատական շարքերուն: Հայրը՝ Սեդրակ Գասարճեան, ծանօթ դէմքերէն Լիբանանի Բարեգործականի շրջանակին, մի՛շտ ալ եղած էր ջերմ բարեկամը մեր կուսակցութեան:

Նոյն սերունդի տղաներն էինք, երբ ՀԵԸ-ի Զարեհ Նուպարի յարկէն ներս կը գործէինք: Մեր սերունդին մաս կը կազմէին Պերճ Սեդրակեանը, Մայք Խարապեանը և միւսները, որոնք մէկ առ մէկ միացան ՌԱԿ-ի շարքերուն: Արդէն ծառայութեան դաշտը ազգային քաղաքական կեանքին մէջ մեր շրջանակին համար կը մնար մեր կուսակցութիւնը: Եթէ Մայքն ու ես մեր ուխտը առինք Պէյրութի մէջ, ապա Պերճը՝ Նիւ Եորքի ու Յակոբը՝ Փարիզի մէջ, ընկեր Հայկաշէն Ուզունեանի քաջալերանքովը:

Լիբանանի դէպքերուն հետևանքով Յակոբ տեղափոխուած էր Փարիզ ու բացած իր կօշիկի մեծաքանակ գործատեղին Կոստանեաններուն ընկերակցութեամբ: Յաճախակի այցելութիւններով կը հանդիպէի Յակոբին խառնուրդ: Մեր շրջանակէն ներս ան մի՛շտ նկատուած էր համակրելի տղան՝ թէ՛ իր բնաւորութեամբ, թէ՛ իր նկարագիրով ու ընտանեկան դաստիարակութեամբ: Գասպար Մեճնակի թոռնուհիին՝ Անիին հետ իր ամուսնութիւնը քայլ մը առաջ տարաւ զինք՝ աւելի մօտենալու մեր շարքերուն: Ան արդէն դարձած էր Փարիզի Բարեգործականի գլխաւոր մղիչ ուժերէն մին ու՝ եկեղեցւոյ կարկառուն ղեկավարներէն: Կը պակսէր այս բոլորին մէջ կուսակցականի իր հանգամանքը:

Ան դարձաւ Ֆրանսայի Շրջանային Վարչութեան ատենապետը և կարճ ժամանակի մէջ կազմակերպեց մեր շրջանակը ... Փարիզէն մինչև Վալանս ու Լիոնէն՝ Մարսէյլ: Ան հաստատեց նոր ակումբներ Պրիւքսէլ ու Ժընեվ: Հիմնեց կուսակցութեան օրկանը և մեր շարքերուն միացուց ֆրանսահայ երիտասարդներ: Աշխոյժ կուսակցական կեանք ներարկեց Ֆրանսայի մեր շրջանակին, որ Զօպանեաններէն, Դարբինեաններէն, Պօղոսեաններէն ի վեր այսքա՛ն չէր հրապարակ ելած Լոյսի Քաղաքին մէջ:

Շուտով ան ընտրուեցաւ անդամ ՌԱԿ-ի Կեդրոնական Վարչութեան ու լառնաքայի Ընդհանուր Ժողովով՝ ատենապետ: Վերադարձաւ իր ծննդավայրը, հաստատեց բարեկամութիւն Լիբանանի քաղաքական շրջանակներու հետ և շահեցաւ վստահութիւնը Ռաֆիք Հարիրիի, որուն շնորհիւ երկրորդ անգամ ըլլալով ընտրուեցաւ պետական երեսփոխան Լիբանանի. հանգամանք մը, որ տասնամեակներ ամբողջ տրուած էր Դաշնակցութեան միայն: Ան խորտակեց այդ աւանդութիւնը և այսպիսով յիսուն տարուան անջրպետէ մը ետք ահա ՌԱԿ-ին վերադարձուց խորհրդարանէն ներս որպէս քաղաքական միաւոր ներկայանալու իրաւունքը:

Յակոբին հետ յարաբերութիւններս մի՛շտ ալ մնացին սիրալիր, մանաւանդ անոր Նիւ Եորք այցելութեան առթիւ, երբ կազմակերպեցինք ընդունելութիւն. այն ատեն գիտցաւ թէ որքա՜ն ան համակրանքը կը վայելէ մեր շարքերուն: Կը շարունակենք պահել մեր ընտանեկան անկեղծ կապերը մեր տիկիններուն՝ Անիին ու Մարիայի հետ:

Տղուս՝ Հայկին, կուսակցական կնքահայրը եղաւ ան:

ՅԱԿՈԲ ԳԱՍԱՐՃԵԱՆ

Ատենապետ Ռ.Ա.Կ. Ֆրանսայի Շրջանային Վարչութեան

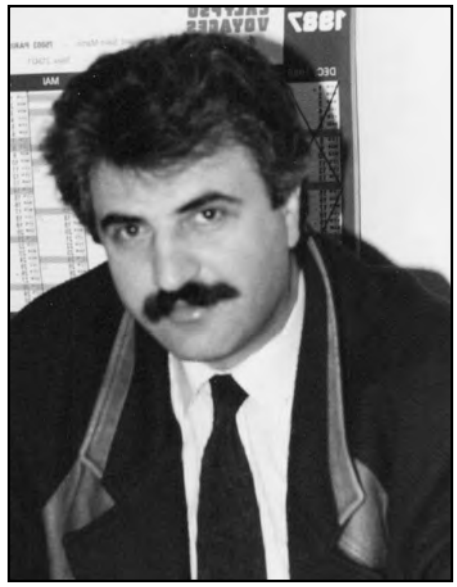

Հ.Բ.Ը.Մ.ի հետ զուգահեռ՝ Ռ.Ա. Կուսակցութիւնն ալ զօրացնելու ենք, ա՛յն քաջ համոզումով որ Բարեգործականը կը զօրանայ այն գաղութներուն մէջ, ուր ռամկավարները զօրաւոր են:

Հ.- Զօրավար Անդրանիկի աճիւններու փոխադրութեան հարցով բաւական աղմուկ բարձրացաւ արտասահմանի թէ հայրենիքի մէջ: Այս առթիւ, հատ ու կենտ լուրեր մեզի հասան: Կրնա՞ք մեզ լուսաբանել այս հարցով:

Պ.- *Անդրանիկի աճիւնները Երևան փոխադրելու առնչութեամբ, Ֆրանսահայ գաղութին մէջ չատ մը տարակարծութիւններ ծագեցան, բաւական աղմուկ բարձրացաւ: Սկզբնական չըլլանէն մինչև վերջին պահը մեր կուսակցութեան դիրքը չատ յստակ էր. հերոսին աճիւնը պէտք էր Հայաստան փոխադրել:*

Բայց և այնպէս, խնդիրները բոլորովին տարբեր հոլովոյթ մը առին: Նախ քան Հայաստանի կառավարութեան որոշումը՝ աճիւններու փոխադրութեան հարցով, Ֆրանսայի մէջ կարգ մը կազմակերպութիւններ նախաձեռնարկ եղած էին արդէն, սակայն մեր Կուսակցութիւնը որևէ յանձնառութիւն չէր առած:

Հայաստանի պետութեան պաշտօնական որոշումէն ետք, առաջին հերթին մեր եկեղեցին էր որ Փարիզի Առաջնորդ Գիւտ Սրբազանի նախաձեռնութեամբ հրաւէր ղրկեց ազգային երկու կուսակցութիւններուն միասնաբար ժողով գումարելու համար: Ժողովին համաձայն գտնուեցանք սկսելու աճիւններու փոխադրութեան աշխատանքին և սկսանք դիմելու գործնական

միջոցներու։ Մինչ այդ, սակայն, կարգ մը ազդարարութիւններ եղան բոլորիս անհատներու կողմէ, որոնք կը բողոքէին Հերոսին աճիւնին Հայաստան փոխադրութեան դէմ։ Անշուշտ այս բոլոր միջամտութիւններն ու ազդարարութիւնները որևէ արժէք չէին ներկայացներ։

Ու մենք չարունակեցինք մեր աշխատանքը Առաջնորդ Սրբազան Հօր հետ։ Բոլոր միջոցառումները ըրինք զանոնք տեղեկացնելով Հայաստանի պատկան իշխանութիւններուն։ Ու երևանէն պատուիրակութիւն մըն ալ եկաւ աճիւնին փոխադրութիւնը պաշտօնապէս կազմակերպելու համար։

Անդրանիկի ժառանգորդներէն ընտանիք մը, թելադրութեամբը անորոշ հոսանքներու, դժբախտաբար դատ մը բացաւ խափանելու համար փոխադրութեան ծրագիրը։ Ֆրանսայի մէջ օրէնք մը կայ. երբ դատ մը բացուի՝ ամէն ինչ կը սառի մինչև դատավճիռ։

Այս առթիւ մամուլը տարբեր մեկնաբանութիւններ կատարեց, սակայն կրնանք ըսել թէ այս հանգրուանին Անդրանիկի աճիւններուն հայրենադարձը միայն առկախուա՛ծ է։ Ընդունինք որ աշխատանքները ճիշդ կերպով չէին ծրագրուած։ Սկիզբէն պէտք էինք կանոնաւոր և կանոնական կերպով նախաձեռնել ու ապա հայրենական պատուիրակութիւնը ընդունիլ, որպէսզի ան ձեռնունայն չվերադառնայ։

Հիմա, այս հարցը դեռ անորոշ կը մնայ, ու եթէ նկատի ունենանք ազգային ուրիշ չատ կարևոր իրադարձութիւններ, կը թոյլատրուի ըսել թէ Անդրանիկի աճիւնին փոխադրութեան հարցը կը կարօտի որոշ ժամանակի։

Հ.– Հայաստանի Խորհրդարանի նախագահ Լևոն Տէր Պետրոսեան յաճախակի այցելութիւններ կ'ունենայ Փարիզ, և վստահաբար մեր կուսակցութեան պատասխանատուները հանդիպումներ կ'ունենան Պրն. Նախագահին հետ: Իր այս վերջին այցելութեան ընթացքին, դարձեալ տեսակցութիւն մը ունեցա՞ք:

Պ.– *Նախագահին վերջին այցելութիւնը աւելի պաշտօնական բնոյթ ստացաւ, հակառակ Ֆրանսայի պետութեան հիւրը չըլլալուն։ Ինչպէս գիտէք, ան տեսակցեցաւ Հանրապետութեան նախագահ Ֆրանսուա Միթերանի, խորհրդարանի նախագահ Ֆապիուսի, արտաքին գործոց նախարար Տիւմայի, ընդդիմադիր ճակատէն՝ Շիրաքի և ուրիշներու հետ։ Իր այցելութեան արդիւնքները մեր ժողովուրդին հաղորդուեցան մամուլով։*

Ֆրանսայի հայ կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներու և գաղութի անդամներուն հետ,– մօտ 700 հոգի,– հանդիպման, Պրն. Տէր Պետրոսեան յայտարարեց թէ պետական մարդոց հետ իր հանդիպումները ունեցած էին դրական արդիւնք։ Տպաւորութիւնը ունեցանք թէ Ֆրանսական կառավարութեան տուած խոստումներէն ան ընդհանրապէս գոհ մնացած էր։

Մեր կուսակցութեան պատուիրակութիւնը, կազմուած ընկերներ Արշաւիր Կէօնճեանէ, Հայկաշէն Ուզունեանէ, Լևոն Քէպապճեանէ, Արթօ Համբարձումեանէ և ինձմէ, տեսակցութիւն մը ունեցաւ Պրն. Նախագահին հետ մօտ մէկ ժամ տևողութեամբ։

Տեսակցութեան ընթացքին Նախագահ Տէր Պետրոսեան ըսաւ նաև թէ անկախութեան հարցով՝ Վրաստան և Ատրպէյճան մեզմէ առաջ պատրաստ են անկախութեան գաղափարին ու երբ անկախութեան պատեհութիւնը ստեղծուի, Հայաստան գոնէ տնտեսական իր ուժով պէտք է կարենայ իր պետութիւնը կանգնել։

Այդ տնտեսական ուժի կազմակերպման մէջ կարևոր դեր մը վստահուած է հայ սփիւռքին, Հայաստանի մէջ առևտրական չուկաներ ստեղծելով, ճարտարարուեստական ձեռնարկութիւններ հիմնելով և միջազգային առևտրական կապեր հաստատելով։ Այսինքն՝ որպէս գործարար մարդիկ, հայեր Հայաստան գան ու առևտրական ձեռնարկութիւններ հիմնեն, իրենց հետ բերելով Արևմուտքի իրենց փորձառութիւնը ու թեքնոլոճին։

Այս առնչութեամբ, Պրն. Տէր Պետրոսեան չափազանց գոհ է որ լաւագոյն օրինակ հանդիսացան ընկեր Ռուբէն Թէրզեանի նման ճարտարարուեստականներ, որոնք արդէն յաջողութիւն կ'արձանագրեն Հայաստանի մէջ։

Յայտնեցինք նաև մեր կարծիքը, որ Հայաստանի խորհրդարանի նախագահին արտասահման տուած այցելութիւնները կազմակերպուին տեղւոյն կարևոր հայ կազմակերպութիւններուն կողմէ, որպէսզի ան արժանանայ համազգային ընդունելութեան։ Օրինակ տուինք անոր վերջին այցելութիւնը, որ կազմակերպուած էր Պրն. Քրիստիան Տէր Մտեփանեանի կողմէ։ Նախագահը ըսաւ թէ Պրն. Տէր Մտեփանեան ունենալով լայն կապեր ֆրանսական քաղաքական իշխանութիւններու հետ, կրցած էր լաւագոյնս կազմակերպել իր չրջապտոյտը։

Ամէն պարագայի, մեր կողմէ յանձնախումբ մը մէջտեղ բերինք՝ Պրն. Ճազմատարեանէ, Տիկին Ադամեանէ և ուրիշներէ բաղկացած, որ զբաղեցաւ նաև Նախագահին այցով։ Ըսեմ նաև թէ Հ.Բ.Ը. Միութիւնը իր միջոցները լայն բացաւ Նախագահին այցելութիւնը բարձր մակարդակի վրայ պահելով։ Նախագահը խոստացաւ յառաջիկայ ամիսներուն անպաչտօն հիւպատոսներ ղրկել Ուաչինկթընը, Փարիզ ու այլ կարևոր մայրաքաղաքներ, ու անոնց միջոցով կազմակերպել նման քաղաքական տեսակցութիւններ ու ժողովրդային հաւաքներ։

Հ.- Հայաստանի մէջ դաշնակցականները ներկայ կառավարութեան ու նախագահ Տէր Պետրոսեանի քաղաքականութեան համաձայն չեն: Լսած ենք թէ անոնք շատ անգամ կը գործակցին նախկին ղեկավարներուն՝

համայնավարներու հետ: Պրն. Նախագահին Փարիզ այցելութենէն օգտուելով, Ֆրանսայի դաշնակցականները հանդիպում ունեցա՞ն անոր հետ:

Պ.- Ժողովրդային խանդավառութեան մէջ դաշնակցական չքղնակը ևս ընդունեց Պրն. նախագահը: Բայց և այնպէս, Հ.Յ.Դ. իր ղեկավարութեամբ բաւական վերապահութիւններ ունի անոր նկատմամբ: Անոնք խնդրած էին իրմէ որ իրենց Փարիզի կեդրոնին մէջ տեսակցութիւն մը ունենան, ու այս առթիւ հրապարակային հաւաքոյթ մըն ալ կազմակերպած էին: Սակայն, սեղմ ժամանակացոյցի բերումով Պրն. նախագահը չկրցաւ ունենալ այդ հանդիպումը իրենց կեդրոնին մէջ: Այսուհանդերձ, Պրն. Տէր Պետրոսեան ուզեց իրենց հետ հանդիպիլ իր իջևանած պանդոկին մէջ:

Ձեմ գիտեր թէ այդ տեսակցութիւնը տեղի ունեցա՞ւ, թէ ոչ: Գիտենք, սակայն, որ Նախագահին վերադարձէն ետք, բացայայտ ժխտական ոգիով արտայայտուեցան անոր դէմ:

Հ.- Արցախի դէպքերուն առթիւ բողոքի ցոյցեր կազմակերպուեցան Փարիզի մէջ, ու, որքան հետևեցանք հայ մամուլէն, մեծագոյն ցոյցերը կազմակերպուած էին Փարիզի մէջ: Մեր կուսակցութիւնը ի՞նչ մասնակցութիւն բերաւ կազմակերպական աշխատանքներուն, ինչպէ՞ս սկսաւ անոնք և ի՞նչ արձագանգ ունեցաւ:

Պ.- Բացի պզտիկ ու տեղական գոյն ունեցող ցոյցերէ, որոնք կը կազմակերպուին Հ.Յ.Դ.ի կամ Հայրիկեանի խումբին կողմէ, Արցախի նուիրուած յաջորդական մեծ ցոյցերը կը կազմակերպուին մեր երեք ազգային կուսակցութիւններու նախաձեռնութեամբ: Ու մեր կուսակցութիւնը, ըլլա՛յ նախաձեռնութեան, ըլլա՛յ կազմակերպութեան թէ մասնակցութեան մէջ, իր մեծ բաժինը բերած է միշտ: Ըսեմ նաև թէ միայն Փարիզի մէջ չէ որ կը կազմակերպենք ցոյցեր, այլ՝ միացեալ ձևով աշխատանք կը տանինք Ֆրանսայի ուրիշ քաղաքներու՝ Լիոնի, Վալանսի, և Մարսէյլի մէջ: Ասիկա գեղեցիկ պատկեր մը ցոյց կու տայ յաչս օտարներուն ու նաև՝ մեր ժողովուրդին:

Ֆրանսայի նման երկրի մը համար 2,000-5,000 մասնակիցներով ցոյց մը, դժբախտաբար, մեծ արձագանգ չ'ունենար: Բայց և այնպէս, քանի Հայկական Հարցը, վերջին տարիներուն, երկրաչարժին թէ Արցախի դէպքերուն առիթներով քիչ մը կը հետաքրքրէ օտար թղթակիցները, և այսպիսի ցոյցերու առիթներով կարևոր թերթեր, ինչպէս՝ «Ֆիկարօ», «Լը Մոնտ» կամ «Լիպերասիոն», գոնէ յաջորդ օրը մի քանի պարբերութեամբ արձագանգ կ'ըլլան: Երբեմն ալ հեռատեսիլը ցոյց կու տայ պատկերներ ցոյցերէն:

Հ.- Դաշնակցութիւնը և Անթիլիասը հետևողականօրէն կը շարունակեն

իրենց քաղաքականութիւնը, գրաւեալ թեմերը պահելով ու փորձելով ազդեցութեան գօտիներ ստեղծել շատ մը այլ վայրերէ ներս, հակառակ «իրարհասկացողութեան» մասին եղած փորձերուն: Կը ջանան ներգրաւել պզտիկ գաղութներ, ինչպէս փորձեցին ընել Լոնտոնի, Վիեննայի ու վերջերս ալ՝ անաղմուկ կերպով՝ Դամասկոսի մէջ: Նման փորձեր հոս ալ կ'ըլլա՞ն:

Պ.– *Ֆրանսայի պարագային, կը յիշէք անշուշտ, 60-ական թուականներուն Մարսէյլի մէջ նման աչխատանք տարուեցաւ Անթիլիասի ու Հ.Յ.Դ.ի կողմէ, սակայն անոնց ամբողջ ճիգը ապարդիւն եղաւ: Անթիլիասէն ղրկուած քանի մը կղերականներն անգամ այսօր հոն չեն գտնուիր:*

Փարիզի առաջնորդութեան նկատմամբ (որ նոյն ատեն Արեւմտեան Եւրոպայի Հայրապետական Պատուիրակն է), անշուշտ մենք օրը-օրին կը հետեւինք անցուդարձերուն, որպէսզի նման աչխատանքներ յառաջ չտարուին: Առայժմ նման աչխատանք չենք տեսներ: Այս չի նշանակեր, սակայն, որ մենք արթուն չհետեւինք մեր հոգեւոր-եկեղեցական հարցերուն:

Մեր կուսակցութիւնը և մեր լայն հոգեւոր կեանքին է, եկեղեցական վարչութիւններու մէջ աչխատանք կը տանի, ներկայ է ու թիկունք՝ բոլոր առաջնորդ հայրերուն, զանոնք պահելով գօրաւոր դիրքերու վրայ: Մենք շատ մեծ վստահութիւն ունինք մեր սիրելի Առաջնորդ Սրբազան Հօր՝ Գիւտ Արք. Նագգաչեանի վրայ, որ տարիներու իր փորձառութեամբ արթուն պահակն է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ու Ս. Էջմիածնի գերագոյն շահերուն:

Հ.– Հնգամեակ մը առաջ, Ֆրանսայի մէջ հայկական ձախակողմեան կազմակերպութիւններ ուժ մը կը ներկայացնէին ձեր գաղութին մէջ: Միջազգային յեղաշրջումներով արդեօք այդ շարժումները ի՞նչ պատկեր կը ներկայացնեն այսօր:

Պ.– *Այդ կազմակերպութիւնները միշտ գոյութիւն ունին և ներկայութիւն մըն են միացեալ կազմակերպուած համազգային հաւաքոյթներուն: Եթէ հարցումը այն է թէ ձախակողմեան այդ կազմակերպութիւնները անցեալի իրենց ուժը կը պահե՞ն, պատասխանը ո՛չ է: Ըլլա՛յ Արեւելեան Եւրոպայի յեղաշրջումները, ըլլա՛յ Խորհրդային Միութեան մէջ եղած քաղաքական և տնտեսական անցուդարձերը և ի մասնաւորի Խորհրդային Հայաստանի մէջ եղած փոփոխութիւնները՝ շատ մեծ ազդեցութիւն ունեցան մեր գաղութի և, վստահաբար, այլ գաղութներու ձախակողմեան շարժումներուն վրայ: Համակիրներու շրջանակը պակաս է և վստահ եմ թէ շարքերը տակաւին պիտի նօսրանան:*

Հ.- Անցնող տասնամեակին վերազարթօնք մը կ'ապրի Ֆրանսայի ռամկավար մեր շրջանակը: Այս զարթօնքին մէջ կարևոր դեր մը ունեցաք դուք և, ձեզի հետ, ափ մը հաւատաւոր ընկերներ: Ի՞նչ ծրագիրներ ունիք յառաջիկայ տարիներուն համար:

Պ.- *Մեր աշխատանքները սկսանք տասնամեակ մը առաջ, կարգ մը ընկերներու գործակցութեամբ: Եւրոպայի ու մասնաւորաբար Ֆրանսայի մէջ Ռ.Ա. Կուսակցութիւնը անցեալին մեծ գործունէութիւն ունեցած է չնորհիւ կարևոր ընկերներու, ինչպէս՝ Զօպանեան, Դարբինեան, որոնք բացի կուսակցութեան գործունէութենէն, կատարած են կարևոր ազգօգուտ աշխատանքներ Եւրոպայի այս կարևոր ոստանին մէջ: Ունեցած ենք մեր պաշտօնաթերթը՝ «Ապագայ»: Բայց, դժբախտաբար, պատերազմէն վերջ ու պաղ պատերազմի ընթացքին, տարբեր քաղաքական մեկնաբանութեանց հետևանքով, մեր կուսակցութիւնը չէր կրցած չարունակել հայաչէն իր լուրջ աշխատանքները:*

1981-ին երբ քով-քովի եկանք, մտածեցինք վերակազմակերպել Ռ.Ա. Կուսակցութիւնը: Խորհեցանք որ Հ.Բ.Ը.Մ.ի հետ զուգահեռ՝ Ռ.Ա. Կուսակցութիւնն ալ գօրացնելու ենք, ա՛յն քալ համոզումով որ Բարեգործականը կը գօրանայ այն գաղութներուն մէջ, ուր ռամկավարները գօրաւոր են:

Ընկեր Անդրանիկ Անդրէասեանի փարիզ այցելութիւնը խանդավառութիւն մը յառաջացուց մեր շարքերէն ներս: Ու ընկեր Մեթր Հրաչեայ Սեդրակեանի ալ ներկայութենէն օգտուելով, հիմնեցինք Փարիզի Արշակ Զօպանեան Ակումբը: Անշուշտ չենք կրնար մոռնալ առաջին օրերու աշխատանքներուն մէջ բաժին բերող ընկերները՝ Լևոն Քէպապճեան, Տոքթ. Էտուար Ադամեան, Հայկաչէն Ուզունեան և ուրիշներ:

Փարիզէն ետք, որոշում անցուցինք յաջորդաբար կուսակցութեան մասնաճիւղեր հիմնել Ֆրանսայի զանազան հայաչատ շրջաններու մէջ:

Լիոնի մէջ դեռ մնացած էր անգործ ակումբ մը քանի մը հաւատաւոր տարեց ընկերներով: Անոնց հետ գործակցաբար կազմակերպեցինք Լիոնի Միհրան Տէր Մտեփանեան Ակումբը:

Վալանսի մէջ ընկեր Անդրանիկ Քէչիչեանի հետ գործակցաբար հիմնեցինք տեղւոյն Հրաչ Երուանդ Ակումբը: Իսկ մշակութային գետնի վրայ ալ Լիոնի մէջ հիմնեցինք Թէքէեան Մշակ. Միութեան մասնաճիւղ մը, առանց որ խանգարէ տեղական Բարեգործականի մասնաճիւղին գործունէութիւնը:

Այս երեք ակումբները սկսան իրենց քաղաքական աշխատանքներուն: Ֆրանսական քաղաքական չրջանակներու մօտ ճանչցուեցանք Parti Arménien Démocrate Libéral *անունով: Մնայուն յարաբերութեան մէջ ենք տեղական քաղաքական իշխանութիւններու հետ, տեղեկացնելով մեր կուսակցութեան*

դիրքը, մանաւանդ այս օրերուն՝ Հայաստանի քաղաքական անցուդարձերու կապակցութեամբ։

Մեր այս երեք ակումբներուն միացնելով մեր հիմնած Պրիւքսէլի (Պելճիքա) Միհրան Տամատեան ակումբը, ստեղծեցինք Ֆրանսայի և Պելճիքայի Ռ.Ա. Կուսակցութեան Շրջանային Վարչութիւնը, որ վաւերացուեցաւ կեդրոնական Վարչութեան կողմէ։

Քանի մը տարի առաջ ունեցանք Եւրոպայի կուսակցութեան խորհրդակցական համագումարը, որուն ներկայ եղան Ժուիցերիոյ ու Աւստրիոյ մեր ընկերները։ Այս ժողովով որոշում առնուեցաւ որ չուտով կազմուի Արևմտեան Եւրոպայի Շրջանային Վարչութիւնը։ Դիմում ըրած էինք կեդրոնական Վարչութեան այս կապակցութեամբ և ուրախ եմ ըսելու թէ արդէն մինչև տարեվերջ պիտի կազմակերպենք Եւրոպայի Առաջին Պատգամաւորական ժողովը ու ընտրենք Արևմտեան Եւրոպայի Շրջ. Վարչութիւնը։

Մեր աշխատանքներու ծիրին մէջ ինկաւ նաև հրատարակութիւնը մեր օրկանին՝ La Lettre de l'A.D.L.*։ Եթէ մեր գաղափարները պիտի ուզէինք տարածել, մամուլը իր կարևորագոյն տեղը պիտի ունենար։ Սկզբնական օրերուն, գործակցեցանք Լոնտոն հրատարակուող Թէքէեան Մշակ. Միութեան «Էրեբունի» երկչաբաթաթերթին հետ, ունենալով Ֆրանսայի համար Ֆրանսերէն լեզուով բաժին մը։ Բայց գործնական գետնի վրայ, տեսանք թէ գործը դժուարութեանց դուռ կը բանայ։*

Անմիջապէս հիմնեցինք մեր թերթը՝ La Lettre de l'A.D.L.*։ Նկատի ունենալով որ Ֆրանսայի մէջ նոր սերունդը բացարձակ մեծամասնութեամբ ֆրանսախօս է, որոշեցինք թերթը ֆրանսերէն լեզուով հրատարակել, հակառակ մեր փափաքին՝ գոնէ երիտասարդութիւնը և ֆրանսախօս սերունդ մը մեզի կապելու, ազգային քաղաքական մեր գործունէութեամբ խանդավառելու ու հայրենիքի իրականութեան իրազեկ դարձնելու համար։ Ամսաթերթը սկսաւ լոյս տեսնել խմբագրութեամբ ընկեր Նազարէթ Թօփալեանի։ Թերթին նիւթական կարիքը հոգաց ընկեր Լևոն Քէպապճեան։*

Դժբախտաբար, առժամաբար դադրեցուցած ենք անոր հրատարակութիւնը։ Յոյսով եմ որ չուտով միջոցներ պիտի ստեղծուին մեր թերթը վերահրատարակելու։

Հ.– Հ.Բ.Ը. Միութիւնը ի՞նչ կարևոր գործունէութիւն ունի Ֆրանսայի մէջ։ Այս առթիւ կ'ուզենք իմանալ նաև Փարիզի Մարի Նուպար Ուսանողական Տան գոյավիճակին մասին։

Պ.– Հ.Բ.Ը.Մ.ը ինչպէս ամէնուրեք, կրթական ու բարեսիրական կարևոր դեր մը ունի ազգային մեր կառոյցին մէջ։ Ֆրանսայի մէջ ևս մեծ դեր մը վստահուած է Միութեան։ *Դժբախտաբար, մինչև 70-ական թուականները,*

Փարիզի մէջ կծկուած, իր Մանուկեան Ակումբի վարչութեամբ նեղ գործունէութիւն մը ունէր։ Կային միայն Նուպարեան Գրադարանը և Մարի Նուպար Ուսանողական Տունը։ Ֆրանսայի միւս քաղաքներուն մէջ անուանական տեղական մասնաճիւղեր գոյութիւն ունէին միայն։

1980-ի սկիզբը, երբ Ֆրանսայի Շրջանակային Յանձնաժողովը երիտասարդացուցինք ատենապետութեամբ ընկեր Տոքթ. Է. Ադամեանի, Բարեգործականը սկսաւ փայլիլ ու իր գործունէութեան դաշտը ընդարձակուեցաւ։ Այս աշխատանքներու կարգին մտան Փարիզի վարչութեան կազմութիւնը, Երիտասարդաց Մարմնի ստեղծումը, Լիոնի, Վալանսի, Վիենի, Սէն Շամոնի, Նիսի, Մարսէյլի վարչութիւններու կազմութիւնը։ Ֆրանսայի բոլոր հայաչատ քաղաքներու մէջ Բարեգործականը այսօր ունի գործօն մասնաճիւղեր իրենց վարչութիւններով։

Աւելցնեմ նաև թէ նոր ակումբ մը գնուեցաւ Լիոնի մէջ, որուն գնումին օժանդակեց Հ.Բ.Ը.Մ.ի Պատուոյ Նախագահ և բարերար Ալեք Մանուկեան։ Ակումբին գնումը իրականացաւ տեղական վարչութեան ատենապետ Պրն. Սանճեանի հետևողական աշխատանքին չնորհիւ։

Ֆրանսայի մէջ Բարեգործականը վարկ կը վայելէ ոչ միայն ֆրանսահայ գաղութի մօտ, այլև՝ Ֆրանսայի տեղական չրջանակներու մէջ։ Օրինակ, Փարիզի քաղաքապետարանը կարևոր ձեռնարկներու պարագային կը դիմէ Բարեգործականի նախաձեռնութեան։ Ըսեմ նաև թէ 1986-ին, երբ Հ.Բ.Ը. Միութեան 80-ամեակը տօնուեցաւ Փարիզի մէջ, քաղաքապետարանը կազմակերպեց ընդունելութիւն մը ի պատիւ հիւրերուն։

Ինչ կը վերաբերի Մարի Նուպար Ուսանողական Տան, անցնող տարիներուն Փարիզի հայ համայնքէն ներս անտեղի արձագանգներ սփռուեցան Ուսանողական Տան գոյավիճակին մասին։ Մանաւանդ մեզի ընդդիմադիր ճակատի մարդիկ որոշ չարախօսութիւններով, ըսի-ըսաւներով ու բամբասանքներով չփոթութիւն ստեղծեցին, ըսելով թէ Բարեգործականը պիտի փակէ Ուսանողական այս Տունը։ Անշուշտ բոլոր այդ ըսուածները աւելորդ էին։ Բարեգործականը դպրոցի, եկեղեցիի, ակումբի օգնած է ու միշտ ալ պիտի չարունակէ օգնել։

Ուսանողական Տան կապակցութեամբ, անշուշտ ունեցանք դժուարութիւններ, որոնք կու գային 70-ական թուականներէն։ Մեթր Շաւարչ Սեյօնքեանի առաջարկին վրայ հիմնուելով, Տան հոգատարութիւնը անջատուեցաւ համալսարանի տնօրէնութենէն, որ կը նշանակէր նիւթական յաւելեալ ծանր յանձնառութիւններու ենթարկել Բարեգործականը։

Անշուշտ որոշ առաւելութիւններ չահեցանք ամբողջութեամբ ստանձնելով Տան խնամակալութիւնը, ինչպէս՝ որոշ պայմաններ չլարցնող հայ ուսանողներ ընդունիլը։

Բայց և այնպէս, դրական քայլ մը կարծուած այդ որոշումը տարիներու ընթացքին որոշ դժուարութիւններ յառաջացուց։ Տունը վերածուած էր պարզապէս հայկական ապաստարանի մը, որուն բնակիչները ընդհանրապէս Լիբանանէն ու Պարսկաստանէն եկած գաղթականներն էին։

Ասիկա իր կարգին յառաջացուց բարոյական դժուարութիւններ Փարիզի Համալսարանի չրջափակէն ներս։ Տան տնօրէններ ընկերներ եկաւեան, Քոչունեան դժուարութիւններու մատնուեցան։ Ու այս չփոթութեան կողքին՝ նիւթական մեծ բացը չէր արդարացներ Տունը պահել այդ դրութեան մէջ։ 50–60 աշակերտի համար հարիւր հազարաւոր ֆրանքի յաւելեալ ծախսը չէր արդարանար։

Տագնապի այդ օրերուն, դիմեցինք Ֆրանսահայ գաղութին նիւթական օժանդակութեան՝ Տան ծախսերուն բացը դէթ չափով մը գոցելու խնդրանքով։ Դժբախտաբար, չօչափելի ոչ մէկ արդիւնք տուաւ մեր դիմումը։ Ու դարձեալ, Բարեգործականի վերին մարմնին ուսերուն ինկաւ Տան ամբողջական ծախսը հոգալը։

Ու Նիւ Եորքի կեդրոնական Վարչական ժողովը կտրուկ որոշումներ առաւ և չնորհիւ ընկեր Տոքթ. Էտի Ադամեանի յարաբերութեան համալսարանի տնօրէնութեան հետ, վերջապէս յաջողուեցաւ վերադառնալ 70–ական թուականի գոյավիճակին, որոշ իրաւասութիւններ պահելով հայ ուսանողներ ընդունելու գծով։

Առանց մանրամասնութեանց մէջ մտնելու, կրնանք ըսել թէ տնօրէնութիւնը պիտի չարունակէ մեր ձեռքը մնալ և նախապատուութիւն պիտի տրուի հայ աշակերտներու ընդունման, պայմանով որ անոնք համալսարանի ընդհանուր մակարդակի պայմանները ամբողջացնեն։ Բայց աստի, Բարեգործականը իրաւունք պիտի ունենայ պահելու կարգ մը սենեակներ, որոնք պիտի տրուին պարտադիր պայմանները չամբողջացնող ուսանողներու։

Հ.– Որպէս նախկին լիբանանահայ, կը խորհի՞ք որ Լիբանանի հայ գաղութը դարձեալ համեմատական չափով մը տակաւին ունի կատարելիք դեր հայ սփիւռքի մէջ, հիմա որ խաղաղութեան փորձեր կ'ըլլան երկրին մէջ:

Պ.– *Անշո՛ւշտ։ Քանի որ մինչև այսօր, որևէ չրջանի համար մեր գործիչները բերինք Լիբանանէն։ Անոնք ըլլան կուսակցական, կրթական թէ մշակութային կեանքի համար։ Մեր մամուլի բոլոր խմբագիրները կու գան դարձեալ Պէյրութէն։*

Ասիկա ի զօրու է ոչ միայն Ռ.Ա.Կ.ի ու Հ.Բ.Ը.Մ.ի համար, այլ անխտիր բոլոր կազմակերպութիւններուն։ Բոլորիս համար Լիբանանը կը մնայ ու պիտի մնայ մտաւորական պատրաստութեան դարբնոց։

Հիմա որ յոյսեր կը տրուին Լիբանանի վերադարձնելու խաղաղութիւնը,

պարտականութիւն կ'իյնայ միւս գաղութներու ուսերուն օգնելու Լիբանանին։ Բարեբախտաբար, տակաւին ազգային կարևոր հիմնարկներու կառոյցը հո՛ն է։ Ասիկա արդէն ինքնին մեծ դրամագլուխ մըն է, ու պզտիկ օժանդակութեամբ կրնայ գաղութը վերսկսիլ իր նախկին աչխոյժ կեանքին։ Հոնկէ պիտի գան նո՛ր ուժեր, որոնց այնքա՛ն անհրաժեշտութիւնը ունին միւս բոլոր գաղութները։ Ըսեմ նաև թէ չուտով Հայաստանն անգամ պէտք պիտի ունենայ նման պատրաստուած տղոց։

Հ.– Անձնական հարցում մը: Ձեր սերունդի տղաքը, որոնք լոկ Բարեգործականի շրջանակի մէջ էին, չէին գար կուսակցական ընտանիքներէ, ընդհանրապէս հեռու կը մնային մեր շարքերու անդամակցութենէն: Դուք այն քիչերէն եղաք որ զինուորագրուեցաք մեր կուսակցութեան: Այսօր ինչպէ՞ս կը գնահատէք ձեր անդամակցութիւնը մեր մէջ:

Պ.– *Նախ ըսեմ որ ո՛չ միայն ուրախութեամբ կ'արձանագրեմ այսօր իմ մասնակցութիւնս Ռ.Ա. Կուսակցութեան չարքերուն, այլև՝ հպարտութեամբ։ Հպարտութե՛մբ, քանի այսօր արդէն ապացոյցը ունինք որ իմ մասնակցած կուսակցութեանս գաղափարականով,– ռամկավար և ազատական,– է որ Հայաստանը իր ապագան պիտի կերտէ։ Ասոր ես բացարձակապէս համոզուած եմ ու կը խորհիմ թէ նոյնպէս նաև Հայաստանի ղեկավարութիւնը։*

Գալով անձնական հարցումին, ես ընտանիքի մը զաւակն եմ, որ մեծցած էի Հ.Բ.Ը. Միութեան հայրենասիրական ուղղութեամբ։ Հայրս Բարեգործականի Սուրիոյ և Լիբանանի ղեկավարներէն եղած էր։

Թէև մեր ընտանիքին մէջ չկար կուսակցական մթնոլորտ, սակայն գաղափարական զօրաւոր համոզումներ կային։ Իմ ազգային գաղափարական պատրաստութիւնս ստացած եմ հօրմէս։ Ջիս այնպէս դաստիարակած էր, որ երբ հասայ որոշ հասունութեան մը, նկատեցի թէ ազգիս օգնելու ձևը միայն մարզական, մչակութային կամ բարեսիրական միջոցները չէին։

Կար անոնցմէ աւելի բարձրը՝ մեր Ազգային Դատը, զոր հետապնդելու համար անհրաժեշտ էր քաղաքական աչխատանք։ Առանց քաղաքական աչխատանքի կարելի չէ որևէ լուրջ արդիւնքներու հասնիլ։ Այդ մեկնակէտով է որ ես որոշեցի պատկանիլ կուսակցութեան մը, որուն գաղափարականը իմ համոզումներուս կը համապատասխանէր։ Բնական հետևողողութեամբ՝ զինուորագրուեցայ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան։

Այդ օրէն սկսեալ, պահելով հանդերձ Բարեգործականի պարտաւորութիւննեը, աչխատանքս կեդրոնացուցի կուսակցական կեանքին վրայ։

Լիբանանի մէջ, այդ օրերուն, իմ նեղ չրջանակիս մէջ, կուսակցական ըլլալս այնքան ալ փայլուն պիտակ մը չէր, «բարենիչ» մը չէր. սակայն ժամանակները ցոյց տուին թէ ես իրաւունք ունիմ և միւս բարեկամներս

սխալած էին։ Ու կը կրկնեմ ամենայն համոզումով այսօր ալ՝ եթէ կ'ուզենք որևէ լուրջ աչխատանք տանիլ յօգուտ մեր ժողովուրդին ու հայրենիքին, անպայմանօրէն զինուորագրուելու ենք կուսակցական մեր չարքերուն։

Փարիզ, Ֆրանսա, 24 Յունիս 1991

«ՊԱՅՔԱՐ», 3 Օգոստոս 1991
«ԱՊԱԳԱՅ», 2-9 Սեպտեմբեր 1991
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 18-19 Հոկտեմբեր 1991

Կար ժամանակ, երբ հայ դասական արուեստագէտները լեցուցեր էին համաշխարհային գեղարուեստի բեմերը: Եւրոպայէն մինչեւ Ամերիկա ու Ռուսաստան կը հանդիպէինք հայ անուններու: Զարուհի Դոլուխանովա, Լիլի Զուքասզեան, Լուսիհ Ամարա, Արա Պէրպէրեան, Լուիզա Պոզապալեան, Սոնա Ղազարեան ու, այսպէս, այդ շարքին մէջ անպայման Էլլադա Զախոյեան: Իւրայատուկ քնքուշ ձայն մը, մարզուած ամենէն ջինջ երանգաւորումներով: Ու նոյնքան մաքուր հոգի մը՝ սերած յունահայ ներգաղթող ծնողքէ, հասակ առած՝ Հայաստան ու մասնագիտացած՝ արտասահման:

Ահա՛ այս սոխակին հետ Նիւ Եորք ծանօթանալու և յարաբերելու առիթը ընծայուեցաւ ինծի, 1990-ական թուականներու սկիզբը: Զանազան մշակութային ձեռնարկներու ներկայ կ'ըլլայինք և Էլլադան ազնուական շուքով մը ինքզինք յարգել կու տար ներկաներուն մէջ: Նուրբ իր արտաքինով, նոյնքան նուրբ իր խօսակցութեամբ՝ ան վերջապէս սիրելի ներկայութիւն մըն էր ընկերութեան մէջ:

Կազմակերպեցինք Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ, Ս. Բարդողիմէոս տաճարին մէջ, Փարք Էվընիւ, իր մենահամերգը, ուր ամբողջութեամբ կ'երգէր զանազան մեծանուն հեղինակներու «Աւէ Մարիա»ները, եկող Միջին Դարու ստեղծագործութիւններէն: Նման իրայատուկ յայտագիր երբեք չէր հրամցուած մեր քաղաքին ու մանաւանդ անոր հայկական շրջանակին կողմէ:

Իրեն կը պակսէր զօրաւոր նիւթական յենարանը, որպէսզի կարենար մտնել այս մեծ ոստանի մրցակցութեան մէջ: Ան փորձեց նաև ունենալ հրեաներու համակրանքը և նեցուկը: Սակայն բախտը տարբեր տնօրինում ունեցաւ ու առանձինն մնացած այս երգչուհին ստիպուած եղաւ միանալու ընտանեկան հարազատներուն, Լոս Անճելըս:

Ամառնային տաք օր մը, երեկոյեան, Քըրնիի տանս մէջ, գլուխ-գլխի և փիցցայի ու գինիի համեղ ընթրիքէ մը ետք կ'ունենամ այս հանդիպումը:

ԷԼԼԱԴԱ ՉԱԽՈՅԵԱՆ
Օփերայի երգչուհի

Գոհար Գասպարեանի ... ներկայութիւնը արուեստի աշխարհին մէջ կարող եմ ըսել որ գիս ներշնչած է: Ըսեմ թէ ինք անձամբ դաստիարակած է գիս. երաժշտանոցին մէջ ես իրեն աշակերտեցի: Ինք մեծ երգչուհի եղած է ու մեծ գործ ըրած է թէ՛ Հայաստանի համար և թէ՛ հայ անունը տարածելու գործին մէջ:

Հ.- Նոյեմբեր 12-ին, ձեր երկրորդ համերգը պիտի ունենաք Նիւ Եորքի մէջ և վստահաբար նոր եռանդով կը պատրաստուիք անոր: Կրնա՞ք տալ ձեր յայտագիրը:

Պ.- *Ինչպէս գիտէք, առաջին համերգս եղաւ Նոյեմբեր 14, 1989-ին, Էլըս Թըլի (Լինքըն Սենթըր) Հոլի մէջ, երբ ես նոր ժամանեցի Նիւ Եորք: Այդ համերգէն վերջ, բաւական ելոյթներ ունեցած եմ: Ժամանակը արդէն անցած է, ու տարբեր ելոյթներու կողքին պէտք է որ նման մեծ համերգ ունենամ:*

Համերգին յայտագիրը չատ հազուադէպ է: Իտալական հնագոյն երաժշտութիւն է, 16-րդ դարէն մինչև 18-րդ դար: «Պել քանթօ»ի սկիզբն է: Սա կը ներկայանայ իբրև «վոքալ» արուեստի դպրոց: Իտալիոյ մէջ կ'ըսեն. «եթէ հնագոյն իտալական երաժշտութիւնը կրնաս ճիշդ ձևով մեկնաբանել, ուրեմն դուն «պել քանթօ»ի արուեստին կը տիրապետես»: Այս յայտագիրը մասնաւորապէս պատրաստած եմ Իտալիոյ մէջ, այն օրերուն երբ ես կը սորվէի «Լասքալ Իվանա»: Աւելի ճիշդ, Խորհրդային Միութենէն ղրկուած էի որպէս լաւ երգչուհի՝ մասնագիտանալու: «Վա սքոլա փերֆեքթցոամենթէ բէր իքանթանթէ վիչի» երկու տարուան դասընթացքները աւարտեցի և Միլանոյի մշակութային կեդրոնն ու «Ճիուզեփէ Վերտի»ի անուան երաժշտանոցը գիս «աթեսթաթ» և մրցանք տուին: Այդ օրերու իմ ցանկութիւնս

էր Իտալիոյ վաղ դասական երաժշտութեան մէջ մասնագիտանալ. և հոն պատրաստեցի այս ծրագիրը։ Այս յայտագրով համերգ տուած եմ թէ՛ Խորհրդային Միութեան և թէ՛ արտասահմանեան այլ երկիրներու մէջ։ Անշուշտ, նոր երգեր ալ կան այս յայտագրիս մէջ. օրինակ՝ «Վիոլա տ'ամուր» երաժշտական գործիքով ելոյթ ունիմ։ Շատ հին գործիք է, որ համերգիս ընթացքին պիտի նուագէ երաժիշտ մը, որ Քիևի Ֆիլհարմոնիային մէջ մենանուագիչ էր։

Հ.– Ձեր երկու տարի առաջ ունեցած համերգը ինչպէ՞ս ընդունուեցաւ նիւ-եորքցիներուն կողմէ:

Պ.– *Ժողովուրդը հիացած էր։ Ներկաներուն կէսը հայեր էին։ Ու իմ առաջին համերգին կարևոր էր որ իմ ժողովուրդս ներկայ ըլլար։ Օտարները գիս չէին ճանչնար։ Անծանօթ անուն մըն էի Նիւ Եորքի համար։ «Տէյլի Նիւզ»ը գրեց թէ էլլադայի յաջորդ համերգին երաժշտասէրներ տոմս պիտի փնտռեն։*

Հ.– Այս մեր հանդիպումը պիտի ծառայէ նաև ձեզ ծանօթացնելու ամերիկահայ ընթերցողներուն: Ինչպէ՞ս սկսաք երգել:

Պ.– *Հինգ տարեկանէն սկսած եմ երաժշտութեան հետևիլ։ Հայաստանի մէջ կայ մասնակի դպրոց տաղանդաւոր երախաներու համար։ Եղբայրս և ես հոն սկսանք յաճախել։ Այդ դպրոցը աւարտած եմ իբրև դաշնակահար, բայց երգել կը սիրէի պզտիկ հասակէս։ Կը յիշեմ ամենակարևորը. երբ Գոհար Գասպարեանի երգերը կու տային ռատիոյով, ես կը բարձրացնէի ձայնս և հետը միասին կ'երգէի։ Իրեն ներկայութիւնը արուեստի աշխարհին մէջ կարող եմ ըսել որ գիս ներչնչած է։ Ըսեմ թէ ինք անձամբ դաստիարակած է գիս. երաժշտանոցին մէջ ես իրեն աշակերտեցի։ Ինք մեծ երգչուհի եղած է ու մեծ գործ ըրած է թէ՛ Հայաստանի համար և թէ՛ հայ անունը տարածելու գործին մէջ։*

Ինք ներգաղթած էր Եգիպտոսէն։ Սթալինեան չրջանին, ցաւօք, արտաքին աշխարհը իր անունը չատ չլսեց, որովհետև Խորհրդային Միութեան դռները գոց էին։ Հետագային, երբ դռները բացուեցան, ան սկսաւ ճամբորդել, բայց արդէն ժամանակը կարճ էր գնահատելու համար իր արուեստը։

Հ.– Խորհրդային Միութեան մէջ համերգներու և օփերաներու շարքով ելոյթներ ունեցած էք: Արևմտեան աշխարհի ո՞ր երկիրներուն մէջ երգած էք:

Պ.– *Եւրոպական բազմաթիւ երկիրներ գտնուած եմ՝ Իտալիա, Պելճիքա, Սպանիա, Անգլիա... Միայն Աւստրիա ու Գերմանիա չեմ գտնուած։ Ըսեմ նաև թէ համերգներ տուած եմ Հարաւ Ամերիկեան երկիրներու մէջ։*

Երգած եմ «Անոյշ»ը և «Օլիմպիա»ն՝ հայկական դասական մեր օփերաներէն։ Իսկ միջազգային օփերաներէն երգած եմ, իբրև տրամաթիք-քոլորատուր սոփրանօ, Նորմայի, Այտայի, Ռոզինայի, Վիոլէթայի, Միմիի երգերը։

Հ.– Երեք տարիներէ ի վեր Նիւ Եորք կը գտնուիք։ Պայմանները եթէ տարբեր ըլլային, կը խորհի՞ք որ աւելի շուտ արուեստի աշխարհի մէջ գետին պիտի գտնէիք։

Պ.– *Անչուշտ։ Հարցումը մի քանի կողմ ունի։ Նախ նոր եկողի համար, որ տունը կը տեղափոխէ, ոչինչ ունենալով, դժուար է։ Երկրորդ, բարեբախտաբար, ապրուստի համար ծնողներս, եղբայրս, քոյրս ձևով մը օգտակար կ'ըլլան։ Համերգային գործը լաւ է, բայց ապրուստի միջոց չէ տակաւին։*

Հ.– Հոս փոխադրուելէ առաջ գիտէիք թէ Նիւ Եորքը մրցակցութեան կեդրոն է։ Ինչո՞ւ նախընտրութիւնը այս քաղաքին տուիք։

Պ.– *Որովհետև Նիւ Եորքը աչխարհի կեդրոնն է։ Ես համարձակ ըլլալով չատ ճամբորդած եմ։ Երգած եմ Միլանի Լա Սքալային մէջ և իմ մակարդակս գիտնալով, ուզեցի Նիւ Եորքը փորձել։ Ամերիկացիները կ'ըսեն. «Եու հև դու պի լաքի» (բախտաւոր պէտք է ըլլաս), այդպէս չէ՞։ Ու կարևոր է լաւ «մենէյճըր» մը ունենալը։ Յաւօք հայերը չեն օգներ այդ մարզին մէջ։ Դրամը չատ կարևոր է։ Եթէ դրամ ունենայի, ամէն ինչ կարելի էր ընել։ Հրեաները այս առումով տարբեր են մեզմէ։*

Հ.– Ամէն երգիչի ու երգչուհիի ցանկութիւնն է երգել Նիւ Եորքի «Մեթրոփոլիթըն» օփերայէն։ Պիտի ուզէի՞ք հասնիլ հոն։

Պ.– *Այո։ Անչուշտ, անչուշտ։ Որոշ դէպքեր պատահեցան դժբախտաբար անցնող տարուան ընթացքին։ Եթէ անոնք չըլլային՝ անպայման այդ կարևոր «օտիչըն»ներուն պիտի ներկայանայի։ Անպայման պէտք է յոյսով ապրիլ։*

Հ.– Ճիշդ ըրի՞ք Հայաստանէն Ամերիկա փոխադրուելով։

Պ.– *Ես չկրցայ մնալ հոն, որովհետև պատճառներ ունէի։ Ես կառավարութեան հետ ընդհարման մէջ էի։ Մենք «դուք»ով կը խօսէինք, ոչ թէ յարգանքի իմաստով, այլ՝ հեռաւորութեան պատճառով։ Հայաստան այդ ժամանակ (յուսամ հիմա փոխուած է ու չատ բաներ դեռ պիտի փոխուին) ուրիշ էր։*

Հիմա արդէն նամակներ կը ստանամ։ Բոլորը կը գրեն որ կը սպասեն գիս։ Կ'ուզեմ վերադառնալ ու դարձեալ մեր բեմերուն վրայ ըլլալ։ Եթէ

օփերայի մէջ փոփոխութիւններ ըլլան, գործակցութեան դրութիւնը փոխուի, անպայման կը վերադառնամ։

Հ.– Վերադառնալ ու ինչո՞ւ մնալ, թէ վերջնականապէս որոշած էք երթալ ու Երևան մնալ։

Պ.– *Մնողներս, հարազատներս հոս են։ Թէև իրենք ալ կը մտածեն թէ կրնայ գալ օր մը, ուր իրենք ալ տեղափոխուին Հայաստան։ Արուեստագէտը հայրենիք ունի անպայման, բայց երկինքը ազատ է մեզի համար։ Մեծ արուեստի իմաստով, Հայաստանի վիճակը այնպէս է, որ դեռ ժամանակի կը կարօտի։ Սահմանափակ է։ Ես կ'ուզէի երթալ ու աշխատիլ Հայաստան, բայց յստակ պայմանագրով այս անգամ։ Ժողովուրդը գիս կը սիրէ ու կը սպասէ տակաւին։ Հայաստանի ռատիոն ու հեռուստատեսութիւնը իմ ձայնագրութիւններս ու վիտէոներս կը դնեն չարունակ։ Դեռ վերջերս ստացայ ամբողջովին ինծի նուիրուած ամսուան յայտագիրը։ Ցուգիչ երևոյթ էր։*

Մեծ անուններու կողքին դնելով հայու անունը, հայութիւնն է որ կ'օգտուի։ Այս կ'ըսեմ՝ իմ Նոյեմբերի համերգս նկատի ունենալով։ Թէև յայտագիրը իտալական է, սակայն ներկայացնողը հայ է, հոգ չէ թէ օտար լեզուով։

Ես կ'ուզեմ ունենալ մեծ համերգ մը միայն հայկական յայտագրով։ Ինծի համար «նոսթալճի» է այդ, բայց այդ պիտի գոհացնէ հայ համայնքը, մինչ այս համերգս ո՛չ միայն հայութեան համար է, այլև՝ օտարներու։ Նախորդ համերգիս Տիգրանեանը Տոնիցեթթիի ու Պելլինիի կողքին դրած էի, ու երբ քննադատները գրեցին, Տիգրանեանի երաժշտութիւնը իր գեղեցկութեամբ ու դժուարութեամբ բաղդատեցին, օրինակ, Պելլինիի հետ։

16–18րդ դարու իտալական երաժշտութիւնը չատ գեղեցիկ է։ *Վայելք է ան և կը յուսամ որ ունկնդիրները ուրախ պիտի վերադառնան։*

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 21 Յուլիս 1991

«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ», 24 Հոկտեմբեր 1991
«ՊԱՅՔԱՐ», 2 Նոյեմբեր 1991

Հայ երաժշտութեան վաստակաւոր երգահանին, խմբավարին և ուսուցիչին կեանքին 65 տարիները ամբողջութեամբ նուիրուած են հայ երաժշտութեան: Պէրպէրեանի ստեղծագործութիւններուն ցանկը եղած է ամենէն հարուստը մեր սփիւռքահայ երաժշտութեան տարեգրութեան մէջ: Ամենէն ճոխը՝ օփերաներով, երգչախումբ-նուագախումբի ծաւալուն գործերով, խմբերգներով, քառաձայն մշակումներով, գործիքային յօրինումներով, աշուղական խաղերով, եկեղեցական մեղեդիներով, դպրոցական երգերով, քանթաթաներով, ևայլն:

Վերը մէջբերուած անմահանուն երգահան Արամ Խաչատրեանի վկայութիւնը կը բաւէ Պէրպէրեանը դասելու հայ երաժշտութեան ամենէն երախտաւոր դէմքերու շարքին:

Բացի երաժշտական կեանքէն, ան 1924-էն ի վեր, Աթէնքէն սկսելով, ունեցած է ազգային հասարակական և մանաւանդ կուսակցական-քաղաքական գործունէութիւն: Ան երկար ժամանակ եղած է Ռ. Ա. Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութեան անդամ, ինչպէս նաև անդամ Թէքէեան Մշակութային Միութեան Հիմնադիրներու Մարմնին:

Ան եղած է ուսուցիչ հազարաւորներու: Գաղթականութեան մէջ ծնած սերունդներ Պէրպէրեանէն սորվեցան հայերէն երգել ու անոնցմէ շատեր մաս կազմեցին անոր խմբավարած երգչախումբերուն: Պուրճ Համմուտի թիթեղաշէն հիւղաւաններուն մէջ հասակ առած երիտասարդներու համար ան եղաւ իսկական ուսուցիչ, ինչպէս՝ Անթիլիասի Դպրեվանքի լաւ օրերու սաներուն, ժառանգաւորներուն...

Պահեց կապը Հայաստանի երաժիշտներուն հետ: Խանդավառուեցաւ հայրենիքի երաժշտական վերելքով: Պէյրութի, Նիկոսիոյ, Հալէպի, Գահիրէի, Պոլսոյ և Նիւ Եորքի համերգասրահներէն աւելի՝ ծափահարուեցաւ Երևանի համերգային դահլիճներուն մէջ:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Երգահան, խմբավար, կուսակցական գործիչ

Յիշատակին՝ մօրս, որ երգեց Պէրպէրեանի Երգչախումբէն

«Մեծապէս գովասանելի է, որ արևելեան երաժշտական ոճը շատ նկատելի և դիւրալի է Ձեր գործերի մէջ. մանաւանդ՝ հայկական արմատը»:
Արամ Խաչատրեան

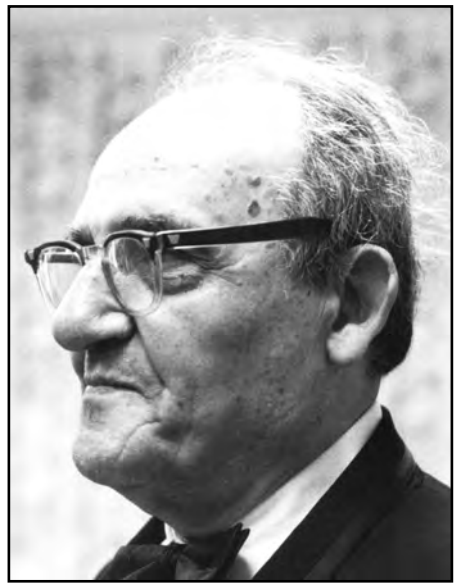

Ամենէն կարևորը հայրենիքն է ու անոր բարգաւաճումը և պահպանումը: Երկիր մը միայն զգացումներով չի ղեկավարուիր: Երկիր մը դիւանագիտութեամբ կը ղեկավարուի: Երկիր մը անկախ ըլլալու համար, իր տնտեսական ուժը զօրացնելու է: Ու խօսքով, զգացումներով չեն ըլլար այդ աշխատանքները: Ու կարևոր է տնտեսական ուժին կողքին զինուորական ուժը, պաշտպանելու մեր սահմանները և հայրենաբնակ ժողովուրդը:

Հ.– Հաճեցէք տալ ձեր կեանքի առաջին օրերու պատմութիւնը:

Պ.– *Եղեռնէն յետոյ չատ դժուար եղաւ հայուհեան վիճակը: Ու ես ալ դժբախտ չատ օրեր անցուցեր եմ այդ չրջանին: Աքսոր, տարագրուհիւն դէպի Իզմիր, ուր աղէտին հոն էի: Շատ դժուարութեամբ կրցայ ազատիլ ու վերադառնալ Ատանա: Ուսումս նախ չարունակեցի Աբգարեան Վարժարանին մէջ ու ապա Ատանայի Կեդրոնական Վարժարանը մտայ ու աւարտեցի զայն: Ատանայի պարպումով վերադարձայ Իզմիր, ուր հետևեցայ երաժշտական ուսուցման:*

Ու հոնկէ Աթէնք, 1923-ին և կը մտնեմ երաժշտանոց, որուն դասընթացքները կ'աւարտեմ 1930-ին, մասնագիտանալով յօրինողութեան ու խմբավարութեան մարզերու մէջ:

Զիս չուտով ղրկեցին Նիկոսիա, որովհետեւ Աթէնքի երաժշտանոցը ունէր մասնաճիւղ մը Նիկոսիոյ մէջ, ուր պաշտօնավարեցի տարի մը։ Այդ միջոցին Պէյրութ եկայ համերգ մը տալու համար։ Համերգին ներկայ էր Կիլիկիոյ Աթոռին Բաբգէն Աթոռակից Կաթողիկոս Կիւլէսէրեանը։ Հանդէսէն ետք զիս Անթիլիաս հրաւիրեց ու ըսաւ. «Տղաս, դուն հոս պէտք է գաս ու հաստատուիս, որովհետեւ քեզի նման երաժշտագէտի մը պէտք ունի դպրեվանքը»։

Բայց այդ կարելի չէր, որովհետեւ ես հոն մէկ տարուան պայմանով գործի համաձայնագիր մը ստորագրեր էի երաժշտանոցին հետ։ Վեհափառը կիպրոսի Սարաճեան Սրբազանին միջոցով պէտք եղած կարգադրութիւնը ըրաւ, որպէսզի ես գամ Պէյրութ։

Վերադարձայ Պէյրութ և սկսայ ուսուցչական աշխատանքի։ Ըսեմ նաև թէ Պէյրութի մէջ պաշտօնավարած եմ Սահակեան ու Մխիթարեան վարժարանները։ Հետագային՝ Դարուհի Յակոբեան, Յովակիմեան-Մանուկեան ու Նշան Փալանճեան ճեմարան։ Անթիլիաս 17 տարի պաշտօնավարեցի։

Այս տարիներուն երաժշտական ընդարձակ գործ ունեցայ՝ կազմակերպելով համերգներ։ Օրինակ, պզտիկներու համար օփերա մը գրած էի. հինգ անգամ ներկայացուեցաւ։ Ամէն տարի գրեթէ երգչախմբային համերգներ կ'ունենայինք։ Ըսեմ նաև թէ հոն ունեցանք, աւելի ուշ, օփերայի ներկայացումներ։ Առաջին անգամ ես-ինքս «Անոյշ»ը ներկայացուցի, ինչպէս նաև՝ «Կարինէ»ն, որ մէկ ամսուան մէջ 13 անգամ ներկայացուեցաւ։ Բեմադրութիւնը կատարեց Պերճ Ֆազլեանը։

Այդ օրերուն ամառները այստեղ-այնտեղ կ'երթայի, Կիպրոս, Եգիպտոս...։ Ու այդ չրջանին դասաւանդութիւնները կ'ընէին իմ տղաներս՝ Վահէն և Հրաչը։ Եգիպտոսի մէջ երկու չատ յայտնի համերգներ տուինք Գահիրէ և Աղեքսանդրիա։ Ռատիոյով ալ կրկնեցին այդ համերգները։ Պոլիս ալ եղած եմ Գարեգին Խաչատուրեան Պատրիարքին հրաւէրով։ Շատ աղուոր պոլսահայ խումբով մը տրուեցաւ այդ համերգը։ Նոյնը կրկնուեցաւ Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ մէջ։

Հ.– Երաժշտական սէրը հաւանաբար դիւրին չեղաւ արթնցնել այդ օրուան սերունդին մօտ, որ վստահաբար երգէն առաջ կարիքը ունէր ուրիշ անհրաժեշտ պէտքերու: Ինչպէ՞ս արթնցուցիք այդ սէրը անոնց մէջ:

Պ.– Ազգային տեսակէտով երգչախումբերը չատ կարևոր են։ Ազգապահպանման համար մեծ նշանակութիւն ունին։ Կ'ուզեմ ըսել թէ երբ Ամերիկա եկայ Տիրան Եպիսկոպոսի (Ներսոյեան) հրաւէրով, երգչախումբեր կազմակերպեցի։ Մասնակցողներուն մեծամասնութիւնը ամերիկածին երիտասարդներ էին, որոնք սկսան հայերէն երգել։ Եւ ես հիացայ տեսնելով

անոնց կապը հայ երաժշտութեան հետ։ Հետագային չատ հետաքրքրական երևոյթի մը առջև գտնուեցայ։ Հանդէսի մը ներկայ էի ու ամերիկածին աղջիկ մը «Եկեղեցին Հայկական»ը արտասանեց։ Շատ յուզուեցայ։

Պէյրութի մէջ ալ այդ տղոց ու աղջիկներուն հայ երգը սիրցուցի երգչախումբեր կազմակերպելով, զանոնք քով-քովի բերելով։

Հ.- Ինչպէ՞ս կը հաւաքէիք, կը կազմակերպէիք ու կը դաստիարակէիք, սկզբնական օրերուն, ձեր երգչախումբերը:

Պ.- *Պէյրութի մէջ չատ դիւրին եղաւ երգչախումբեր կազմել, նա՛խ նկատի առնելով որ այլազան դպրոցներու մէջ կը դասաւանդէի։ Այդ դպրոցներու աշակերտներն ու դուրսէն ահագին երիտասարդներ կը մասնակցէին մեր երգչախումբերուն։ Երևակայեցէք որ 120-130 հոգինոց խումբեր ունեցած եմ Պէյրութի մէջ։ Զեմ գիտեր թէ դուք կը յիշէ՞ք «Իւնեսքօ»ի մեր համերգը. չատ հոյակապ էր ատիկա։*

Յետոյ իմ մտքիս մէջ իմ յայտագիրներս այնպէս կը կազմէի, որ անոնք յիշեցնէին մեր ազգային պատմութիւնը։ Ինչպէս՝ «Վարդանանց»ը, «Եկեղեցին Հայկական»ը, ու դեռ «Ռեքուիէմ»ս, որ մէկ ժամ 35 վայրկեան տևողութեամբ Հայաստանի մէջ ալ ներկայացուեցաւ։ Հայ ժողովուրդի Մեծ Եղեռնին նուիրուած գործ է։ Յետոյ գրեցի նաև «Ս. Մեսրոպ» քանթաթը՝ Սիամանթոյի։ Մեծածաւալ գործ մըն է իրրև քորալ երաժշտութիւն՝ նուագախումբ-երգչախումբի համար։

Ինչպէս կը տեսնէք, մեծագոյն նպատակս եղած է առնել նիւթեր մեր ազգային պատմութենէն ու հայ ժողովուրդին մօտ զօրացնել ազգային զգացումը։ Ու այս նիւթերը հետաքրքրած են նաև երգչախումբի անդամները։

Քորալ երաժշտութեան կապակցութեամբ ըսեմ թէ բացառիկ երևոյթ է որ «Ռեքուիէմ»ի ու «Ս. Մեսրոպ»ի պէս գործեր ստեղծագործեցինք, որովհետև մինչև այդ մենք չունէինք այդ տարողութեամբ ստեղծագործութիւններ։ Կոմիտասի գործերը հոյակապ գործեր եղած են։ Ֆոլքլորիկ երաժշտութեան մեծ գործեր։ Ուրիշներ ալ երգչախումբի համար գործեր գրած են, բայց, ինչո՛ւ չէ, կ'արժէ հոս ըսել թէ առաջին անգամ, հաւանաբար, այսպիսի լայն տարողութեամբ, մեծ ծաւալով գործ ես-ինքս գրած եմ (ու կ'ըսէ այս համեստութեամբ)։

Ասիկա մեծ հաճոյքով կ'ըսեմ, որովհետև իրականութիւն է։

Հ.- Վահան Թէքէեանի բանաստեղծութիւնները ձեզ շատ են ներշնչած: Ի՞նչը ձեզ գրաւեց անմահանուն բանաստեղծին մէջ, որ երաժշտութեան ուզեցիք վերածել:

Պ.– Թէքէեանի բանաստեղծութիւնը չատ երաժշտական է։ Օրինակ, առէք «Սէր մը գաղտնի», «Կ՛անձրևէ տղաս»..., արդէն ինքնին երաժշտութիւն են ասոնք։ Հաճոյքով այս գործերը երգահան մը երաժշտութեան կը վերածէ։

«Վարդանանց»ի յօրինողութեան տարիներուն ես Անթիլիաս կը պաշտօնավարէի։ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսն (Յովսէփեանց) էր օրուան գահակալը ու նամակ մը ստացած էր Էջմիածնէն, որպէսզի Վարդանանց Հերոսամարտի 1500ամեակը տօնուի իր թեմերէն ներս։ Վեհափառը Անթիլիասի Դպրեվանքին ուսուցիչները ժողովի կանչեց ու ըսաւ թէ յառաջիկայ ամսուան սկիզբը Վարդանանցի տօնակատարութիւն պիտի ըլլայ Մայրավանքէն ներս։ Այս առթիւ կ՛ուզէր իմանալ թէ ի՞նչ երաժշտութիւն կար նուիրուած Վարդանի։ Այդ ժողովին ներկայ էինք Բիւզանդ Եղիայեան, Շահան Պէրպէրեան, Սիմոն Սիմոնեան, Գաբիկեան, ես և ուրիշներ։ Ըսինք թէ քանի մը չարականներ ու ժողովրդային բնոյթով քանի մը երգեր կան։

Ժողովի աւարտին, Վեհափառը ուզեց որ իր հետ հանդիպում մը ունենայ։ Իր գրասենեակը գացի ու ան խնդրեց որ տեղի ունենալիք տօնակատարութեան հասցնեմ Վահան Թէքէեանի «Վարդանանց»ը։ Ըսի թէ կը վերածեմ երաժշտութեան, սակայն բաւարար ժամանակ չկայ։ Ամիս մը ժամանակ կայ ըսաւ ու պնդեց որ սկսիմ գործի այդ գիշերուընէ սկսեալ։

Շատ հետաքրքրական էր։ տուն գացի, ողորմած հոգի կինս ըսաւ թէ տխուր կ՛երևիմ։ Պատմեցի Վեհափառին հետ եղած պատահարը։ Կինս քաջալերեց, քեզի հետ արթուն կը մնամ ըսաւ, ու այդ գիշեր իսկ սկսայ գրել «Վարդանանց»ը։ Առաջին գիշերն իսկ աւարտած էի առաջին մասը գրեթէ։ Մէկ կողմէն գրելը յառաջ կը տանէի, ու միւս կողմէն ալ խումբը կը մարզէի։ Իմ խումբիս միացուցի Անթիլիասի Դպրեվանքին երգչախումբը, ու հոյակապ նուագախումբ մըն ալ մէջտեղ բերինք այս առթիւ։

Ու հաւանաբար գիտէք, Թէքէեանի «Վարդանանց» քանթաթան 12,000ի հասնող ժողովուրդի մը առջև ներկայացուցինք 1951–ին։ Սիմոն Սիմոնեանն ալ ռատիոյէն հաղորդեց ամբողջ յայտագիրը։

Հ.– Պէյրութի աղուոր օրերուն հոն ձեզի հետ Բարսեղ Կանաչեանն ալ կը գործէր: Արդեօք «մրցակցութիւն» մը կա՞ր ձեր երկու խումբերուն միջև:

Պ.– Բացարձակապէս ո՛չ։ Ես կանաչեանին ծանօթացայ առաջին անգամ կիպրոսի մէջ, երբ հոն ինք ուսուցիչ էր։ Հոնկէ արդէն կը գործակցէինք ու բարեկամներ էինք։ Հոս պատմութեան համար արձանագրեմ որ երբ ան Պէյրութ եկաւ, իմ տանս մէջ հիւր եղաւ։ Երեք ամիս ես գինք հիւրընկալեցի տանս մէջ, իբրև գործակից։ Ինքը Համազգայինի առանձին խումբ մը ունէր։

Հ.– Կանաչեանի արուեստը վեր առնելով, ինչպիսի՞ զուգահեռական մը կը քաշէք ձեր ստեղծագործութեան հետ:

Պ.– *Ինքը ընդհանրապէս երգչախմբային երգեր արտադրած է և աւելի ժողովրդային «մոթիֆ»ի ձև տուած է իր գործերուն: Բայց չատ մը ինքնատիպ գործեր ու մեներգներ ունի: Երգչախմբային գործերը չատ լաւ են: Կանաչեան տեսակ մը կոմիտասի գործը ուզեց չարունակել: Կոմիտասի աշակերտներուն մէջ ամենէն չատ աչխատողը և յօրինողը ինքն է եղած: Վարդան Սարգսեանն ալ չատ տաղանդաւոր երաժիչտ եղած է և Թորգոմ Սրբազանը (Գուչակեան) իրեն առաջարկած է մեր չարականներու դաչնաւորումը: Վարդանը կատարեց այդ չնորհալի գործը, սակայն մեծ աչխատանք մը չտարաւ ժողովրդական երգերու առնչութեամբ: Կոմիտասի ամենէն պատրաստուած տաղանդը կը մնայ Կանաչեան. այս գոնէ կրնամ ըսել:*

«Հոյնար» մը ունի որ չատ աղուոր է: «Անոյչ»ի համար բաներ մը ուզեց գրել, սակայն չկրցաւ չարունակել: Մարսիլիոյ մէջ հիւանդացաւ ու չկրցաւ իր գործը չարունակել: Կոմիտասի սաներուն մէջ բաւական լաւ դուրս ելան Կանաչեանն ու Սարգսեանը: Կանաչեանի գործերը աւելի ժողովրդային դարձան, նկատի առնելով որ իր մէջ ամենէն աւելի հայկական նկարագիրը կար:

Հ.– Վերադառնալով ուսուցչական ձեր ասպարէզին, տարիներով Անթիլիասի Դպրեվանքին երաժշտութեան ուսուցիչը եղաք: Ծնորհալիներ կայի՞ն այդ ուսանողներէն, որոնք հետագային շարունակեցին իրենց երաժշտական կրթութիւնը:

Պ.– *Շրջան մը տեսուչ էր Շահէ Եպս. Գասպարեանը: Ան, ըսեմ որ, Անթիլիասի մէջ բաւական հիմնական աչխատանք տարաւ երաժչտութեան կարևորութեան ու ուսուցման տեսակէտով: Նախ սոլֆէժ կը սորվեցնէի, ապա հարմոնիի դաս տուած եմ: Շատեր հոնկէ սորվեցան երաժչտութիւնը, ինչպէս՝ Հայր Օշականը (Մինասեան), Գրիգոր Փիտեճեանը, Արսէն Սայեանը և ուրիչներ: Անոնք երաժչտականօրէն հոն թրծուեցան նախ, ու ապա յաճախեցին երաժչտանոցներ: Օր մը Դերենիկ Սրբազանը (Փոլատեան) ըսաւ. «Ի՞նչ է, Անթիլիասը երաժչտանոցի կը վերածէք, Պրն. Պէրպէրեան»: Ըսի, «Այս գիտելիքները անհրաժեչտ են, Սրբազան, քանի այս տղաքը կրօնական պիտի ըլլան ու մեր պատարագը ճիչդ պէտք է երգեն, ոմանք ալ ուսուցիչ պիտի ըլլան, ու մեր երաժչտութեան ծանօթ պէտք է ըլլան»:*

Հ.– Ինչպէ՞ս կը տեսնէք հայ երաժշտական կեանքը սփիւռքի մէջ:

Պ.– *Սա ըսեմ որ չատ խանդավառ երևոյթ մը չի ներկայացներ հայ երաժչտութիւնը: Մանաւանդ որ այս էսթրատային կոչուած երաժչտութիւնը*

բոլորովին ժողովուրդին ճաշակը փոխեց։ Այդ երաժշտութեան մէջ ոչ մէկ հայկական նկարագիր ու ոճ կայ։ Գրուած բանաստեղծութիւններն անգամ գրական ոչ մէկ արժէք կը ներկայացնեն։ Բանաստեղծութեան չեն նմանիր։ Այնպէս որ մեր ժողովուրդին ճաշակը խաթարուեցաւ։

Երգչախումբեր ալ չատ չմնացին։ Խոփ-խոչոր Նիւ Եորքի մէջ երգչախումբ չկայ։ Լոս Անճելըսի մէջ մէկ-երկու խումբեր կը փորձեն երաժշտական գործ կատարել, սակայն ընդհանուր առմամբ կ'ըսեմ թէ հայ երաժշտութիւնը այնքան ալ գեղեցիկ պատկեր մը չի պարզեր արտասահմանի մէջ։

Հ.– Իսկ եղածները լուրջ յօրինողական գործ կը կատարե՞ն:

Պ.– *Կան երաժիշտներ, որոնք յօրինողութիւն կը կատարեն, սակայն, դժբախտաբար, հայկական երաժշտութեան ծանօթ չեն անոնցմէ ոմանք։ Գործեր կը գրեն, որոնք ոչ մէկ կապ ունին հայկական երաժշտութեան հետ։ Այդ գործերուն վրայ կրնայ իր հայու անունը դնել, և կամ կրնայ օտար մը իր անունը դնել։ Տարբերութիւն չ'ըներ։ Երաժշտութիւնը կ'ապրի երբ իր ժողովուրդի ոգին կայ անոր մէջ։ Անիկա չի նշանակեր որ անպայմանօրէն ֆոլքլոր պիտի ըլլայ գրուածքը։ Կը դիմանայ այն երաժիշտը, որ կը զգացնէ թէ իր անձնականութիւնը դրած է գործին մէջ։ Դժբախտաբար չկան չատ։*

Ալան Յովհաննէս, օրինակ, իւրայատուկ ոճ մը ունի։ Երաժշտութեան Հեռաւոր Արևելքին թեմաները կը դնէ իր գործերուն մէջ։ Ճաբոնական, Քորէական թեմաներ, որոնք չատ ալ հաչտ չեն հայկականին։ Ջեմ գիտեր թէ ժամանակի ընթացքին պիտի դիմանա՞ն անոր գործերը իբրև երաժշտական տոկուն գործեր։

Սակայն, օրինակ, առնենք Ա. Խաչատրեանը. հակառակ անոր որ Մոսկուա ծնած է, կը զգաս թէ իր երաժշտութեան մէջ հայութիւն մը կայ։ Ես այս պատմութիւնը չեմ պատմած։ Երբ Մոսկուա հրաւիրած էին զիս 1962-ին, իրեն հետ ժամադրուած էի տեսակցելու։ Ինք է որ Հայաստանի հիմնը գրած էր, ու ... րէ միևոյն վրայ է ու ինք ֆա տիեզ գործածած է ... ինչ որ է։ Ըսի իրեն թէ մեր չարականներուն ծանօ՞թ էք, ո՛չ ըսաւ, բայց իմ մայրս չարականներ կ'երգէր ու հոնկէ օգտուած եմ Խորհրդային Հայաստանի հիմնի ստեղծագործութեան պարագային։ Հոյակապ գործ է այդ։

Իսկ արտասահմանի հայ երգահաններուն գալով, սփիւռքի մէջ ունեցած ենք տաղանդաւոր երաժշտագէտներ, ինչպէս ըսի, Վ. Սարգսեան ու Բ. Կանաչեան, ու դեռ՝ Գ. Սիւնի, Ա. Պատմագրեան, Վ. Պետելեան, Գ. Ալեմշահ, Ա. Պարթևեան, Ռ. Գրիգորեան ու Մեսումենց, որոնք իրենց բնակած երկիրներուն մէջ ունեցած են բեղմնաւոր երաժշտական գործունէութիւն։ Ապրողներէն՝ Ա. Յովհաննէս, Ալիցիա Թերզեան, Ժան Ալմուխեան, Եդուարդ Յակոբեան, Լորիս Ճգնաւորեան և Կառվարենց։

Իսկ Հայաստան ապրող երգահաններու մէջ կան չատ լաւ պատրաստուած տաղանդաւոր ուժեր ու անոնցմէ չատերուն հեղինակութիւնները արդէն ծանօթ են միջազգային երաժշտասէր հասարակութեան։ Ու ըստ իս, Արամ Խաչատրեանը քսաներորդ դարու վերջին չրջանի լաւագոյն երգահաններէն մէկը կարելի է նկատել։

Հ.– Քանի հարցը դուք դրիք, վերջերս որոշում առաւ Հայաստանի Գերագոյն Խորհուրդը «Մեր հայրենիք»ը որպէս հիմն ընդունիլ Հայաստանի նոր Հանրապետութեան:

Պ.– *Շատ սխալ որոշում։ Շատ սխալ։ Նուաստացուցիչ որոշում է։ Ես այդ ուղղութեամբ բաց նամակ մը գրած էի։*

Նախ «Մեր հայրենիք»ը իբրև երաժշտական կառուցուածք ուժ մը չի ներկայացներ։ Թոյլ է ու մանաւանդ ալ՝ երաժշտականօրէն՝ հայ երաժշտութիւն չէ։

Ձեզի այս ըսեմ։

1951-ին երբ Ամերիկա հրաւիրուած էի, չոգենաւով ճամբորդեցի ու մեզ Նաբոլի իջեցուցին չոգենաւ փոխելու համար։ Կէսօրին ճաչարան մը գացի, ու հոն չորս նուագածուներ կային և երգչուհի մըն ալ կ'երգէր։ Այլազան երգեր կ'երգէին։ Ի միջի այլոց «Մեր հայրենիք»ը սկսան երգել իտալերէնով։ Դուք կրնա՞ք երևակայել օտար երգ մը պատչաճեցուած է հայերէն բառերու... ու ան ալ այսօր մենք որպէս պետութեան մը քայլերգը պիտի ընդունինք։

Ու այդ տեսակի երգ մը իբրև հիմն ընդունիլ, ասիկա հայ ժողովուրդի համար նուաստացուցիչ պարագայ է։ Մենք բացառիկ մշակոյթ ունեցող ժողովուրդ եղած ենք անցեալի մէջ։ Ցետոյ Հայաստանի մէջ թէ արտասահմանի՝ երգահա՞ն կը պակսէր որ կարենար արժանաւոր կերպով գրել մեր հիմնը։ Անշուշտ կան։ Եւ այդ բոլոր ուժերը մոռնալ... ու երթալ «Մեր հայրենիք»ին։ Ու լսեցինք թէ բառերը պիտի փոխեն եղեր։

Ցետոյ ուրիշ բան մը ևս. «Մեր հայրենիք»ի մէջ դասական հայերէն վանկերու չեչտաւորման սխալը կայ. օրինակ (կ'երգէ սխալ տեղերը...)։ *Ամբողջ սխալ է։ Եւ կը զարմանամ թէ ինչպէ՞ս ատիկա ընդունեցին հայրենի երգահանները։*

Ես հակառակ եմ, ու պէտք է այդ հիմնը փոխել չուտով։

Հ.– Ներկայիս ի՞նչ գործի վրայ կ'աշխատիք:

Պ.– *Հաւանաբար արտասահման ապրող միակ երգահանն եմ որ երեք հատ օփերա գրած եմ։ «Շողիկ»ը, «Արեգնազան»ը* (օրաթորիօ-օփերա) *ու «Թիլթեռ»ը։ Հիմա կ'աշխատիմ նոր՝ չորրորդ օփերային վրայ «Թամար»։*

Այս վերջինը հայ ժողովուրդի կեանքէն առնուած պատմուվթեան մը վրայ գրուած է։ Մենք ժամանակին ընկեր Արիս Շաքլեան անունով գրող մը ունէինք։ Տարիներ առաջ երբ ողջ էր, մտածեր էինք նման գործի մը վրայ։ Բայց եաքէն ինք Հայաստան ներգաղթեց։ Գործը տեղ մը հասցուցեր էր։

Երաժշտուվթեան կէսը արդէն գրած եմ։ Տանս փոխադրուվթեան պատճառով չարունակուվթիւնը կը դանդաղի։ Մօտաւորապէս 100 էջ գրած եմ։ (Ցոյց կու տայ)։ Եթէ ողջ մնամ ու բան մը չպատահի, վեց-եօթը ամիսէն կ'աւարտեմ այս օփերան։ Շատ հետաքրքրական նիւթ է։

Հ.– Կուսակցական մեր տղաքը յաճախ հարց կու տան ձեզ Ռ.Ա. Կուսակցութեան քայլերգին փոփոխութեան մասին, թէ ինչո՞ւ ընկեր Պէրպէրեան մեր քայլերգը չի վերամշակեր կամ նորը չի գրեր: Ի՞նչ բան ձեզ ետ կը պահէ այդ բանը ընելէ:

Պ.– *Կուսակցուվթեան քայլերգին համար կեդրոնական Վարչուվթիւնը քանի մը անգամ դիմեց ինծի։ Ես ալ քանի մը անգամ դիմած եմ մեր մտաւորական ընկերներուն որ անոնցմէ մէկը լաւ բանաստեղծուվթիւն մը գրէ, որպէսզի ես ալ երաժշտուվթեան վերածեմ։ Ընկեր Գլըճեանը կայ, ընկեր Զարեհ Մելքոնեանը կայ և ուրիշներ...։ Դժբախտաբար այդ ուղղուվթեամբ իրենք աչխատանք չեն տանիր։ Քանի անգամներ ըսած եմ. «Քայլերգ գրելը այդքան ալ դժուար յօրինողուվթիւն կամ ժամանակ չի պահանջեր»։ Բանաստեղծուվթիւն մը պէտք է ինծի, որպէսզի քայլերգ գրեմ։*

Եղած քայլերգը չատ ամաթէօրի գործ է։ Վայել չէ մեր կուսակցուվթեան։ «Մասիս» կ'ըսէ, սակայն երաժչտականօրէն անդունդ կ'իյնէ...։ Ջ'ըլլա՛ր։ Բաւերուն իմաստին երբեք չի համապատասխաներ եղած երաժչտուվթիւնը։

Թէքէեան Մչակուվթային Միուվթեան համար ալ ընկեր Ալեք Գլըճեանը բաներ մը գրեց։ Քիչ մը վերացական էր։ Տաղանդաւոր բանաստեղծ է, բայց մէկը Թէքէեան բառը չ'ըսեր։ Ատկէ կարելի չէ Թէքէեանի քայլերգ ունենալ։

Հ.– Հայաստանի ներկայ երգահաններուն հետ ձեր յարաբերութիւնները կը շարունակէ՞ք:

Պ.– *Այո, և չատ յաճախ կը թղթակցիմ։ Շատ լաւ ու սիրալիր։ Վերջերս նամակ մը առի Երաժիչտներու Միուվթեան նախագահէն, որ կը յայտնէր որ Երաժիչտներու Միուվթեան անդամ նչանակած են զիս։ Մչակոյթի նախարար Պրն. Պերճ Զէյթունցեան նամակ գրած է ու անդամ նչանակած է զիս Ֆիլհարմոնիայի պատուոյ նախագահուվթեան։ Այնպէս որ մեր յարաբերուվթիւնները չատ լաւ են։*

Միայն թէ մէկ հարցով վչտացած եմ իրենցմէ. հիմնի առթիւ ինչո՞ւ իրենց զօրաւոր բողոքը չներկայացուցին պատկան իչխանուվթեանց։ Շատ

դժգոհ եմ։ Ես բողոքս գրեցի օրին, իրենք ալ գրելու էին իրենց բողոքը։ Արտասահմանի մէջ Բիւզանդ Եղիայեանը, Սայեանը միացած էին ինծի։ Վերջերս ընկեր Գրիգոր Քէօսէեանն ալ զօրաւոր տոմսակ մը գրեց այս առթիւ «Պայքար»ի մէջ։

Ասիկա, կը խորհիմ, ձգնաւորեանին մէկ անտեղի կարգադրութիւնն էր։ Իր տուած համերգներէն առաջ, երբեմն այդ երգը նուագել կու տայ եղեր։ Անոր սխալ ազդեցութիւնն է, դժբախտաբար։ Ժողովուրդին ալ կը պարտադրէ եղեր որ ոտքի ելլեն այդ նուագին առեն։

Ջեմ հասկնար։ Լուրջ մարդոց որոչում չէ առնուածը։

Հ.– Ազգային մշակութային վերազարթօնք մը ապրեցուցինք 60-ական թուականներուն Ամերիկայի մէջ: Ինչո՞ւ դադրեցաւ այդ մեծ ծրագիրներու իրագործումը:

Պ.– *Այդ գործը բաւական չարունակուեցաւ։ Նախ Առաջնորդարանը կանչեց զիս, Տիրան Սրբազանի օրով։ Իրմէ ետք եկող առաջնորդները այդ տարողութեամբ մեծ աշխատանք չտարին։*

Սակայն վերջը, Հ.Բ.Ը. Միութեան միջոցով կատարեցինք մեծ աշխատանք ընկեր Սարգիս Փասքալեանի հետ միասեղ։ Ամերիկայի մէջ մեծ ելոյթներ էին մեր երգի-պարի անսամպլի ելոյթները։ Նիւ Եորքէն Լոս Անճելըս, Պոսթոն, Շիքակօ, Ֆիլատելֆիա խանդավառ օրեր էին։ Վերջ ի վերջոյ, Սարգիսին անձնական խնդիրներէն յետոյ, կամաց-կամաց այդ գործունէութիւնները կանգ առին, դժբախտաբար։

Դարձեալ կը կրկնեմ, երգչախմբային համերգները ազգային մշակութային պահպանման ու տարածման համար կարևոր փորձեր են։ Ազգապահպանման տեսակէտով երգը, պարը ու երաժշտութիւնը կարևոր միջոցներ են։

Պատասխանատու մարդիկ այս ուղղութեամբ դարձեալ աշխատանք տանելու են։

Հ.– Քանի պատասխանատու մարմիններու մասին կը խօսիք, դուք Թ.Մ. Միութեան Կեդրոնական Վարչութեան անդամ էք տարիներէ ի վեր: Ինչո՞ւ Թէքէեանը իր երգչախումբը չունեցաւ որևէ քաղաքի մէջ, նկատի ունենալով որ մեր մշակութային միութեան առաքելութեան ալ մաս կը կազմէ նման նախաձեռնութիւն մը:

Պ.– *Ասիկա ճիշդ խօսք է։ Շատ տեղին խօսք է։ Դժբախտաբար այս ուղղութեամբ պէտք եղած նախաձեռնութիւնը չենք առներ։ Պէտք էինք առնել։ Օրինակ, Մոնթրէալի մէջ հսկայական խումբ կարելի է կազմել Թէքէեանի հովանաւորութեամբ։ Պոսթոնն ալ կրնայ նման խումբ մը մէջտեղ բերել։ Բայց մարդու, նախաձեռնող մարդու պակասն է, կարծէք, որ կը*

դժուարացնէ այդ գործը յառաջ տանիլ։ Տաղանդներ կան։

Հ.– Ձեր գործերէն որո՞նք ձայնապնակի վերածուած են:

Պ.– *Հայաստանի արուեստագէտներով ձայնապնակ մը հրատարակած եմ։ Կ'երգեն Շարա Տալեանը, Յովհաննէս Պատալեանը, Արմինէ Թիւթիւնճեանը, Լուսինէ Զաքարեանը։ Ձայնապնակին մէջ Պետական երգչախումբով երկու խմբերգ կը ղեկավարեմ։*

Սա ըսեմ նաև թէ ահագին նոր խմբերգներ ու մեներգներ գրած եմ Դանիէլ Վարուժանէն, Վահէ-Վահեանէն, Թէքէեանէն, Մեծարենցէն, Շիրազէն, Պ. Սևակէն..., որոնք արժանի են ձայնապնակի արձանագրութեան։

Հ.– Այս օրերուն մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելեն ազգայնաշունչ-յեղափոխական երգերը, որոնք օրուան քաղաքական անցուդարձերուն հետ կը խօսին սրտին տարաշխարհի թէ հայրենի հասարակ ժողովուրդին. ա՛յն ժողովուրդին, որ հպարտ է եղած միշտ իր հայրենիքով, ազատատենչ պայքարովը իր երիտասարդութեան ու մանաւանդ թուրքերու դէմ ցուցաբերուած ազատագրական պայքարով...:

Պ.– *Ես կ'ուզեմ նաև ազգային երգեր գրել։ Օրինակ, Ալեք Գլըճեանի «Անդրանիկ»ի նուիրուած բանաստեղծութիւնը ես երաժշտութեան վերածեցի ու սքանչելի արիա մը դուրս ելաւ։ Խմոնը՝ ընկեր Ազատեանը, ինծի ընկեր Միհրան Տամատեանի բանաստեղծութիւններէն քանի մը հատը տուաւ ու անոնցմէ երկուքը երաժշտութեան պիտի վերածեմ։ Դժբախտաբար, այդ ուղղութեամբ լուրջ բանաստեղծութիւններ չկան։*

Մտքէս անցած է նաև ազատագրական չարժումի հերոսներուն նուիրուած ալպոմ մը հրատարակել։ Դիմեցի քանի մը բարեկամ գրողներու, որ նման բանաստեղծութիւններ պատրաստեն ինծի։ Ընկեր Գլըճեանը չատ լաւ բանաստեղծ է, սակայն քիչ մը վերացական կը գրէ։

Հ.– կ'ուզեմ իմանալ Ձեր անձնական կարծիքը դասական արդիական երաժշտութեան մասին:

Պ.– *Աչխարհ այսօր այդ երաժշտութեան պոչը բռնած է։ Դժբախտաբար մեր երգահաններէն չատերն ալ կը փորձեն այդպէս ստեղծագործել... կապկել։ Բայց այդ երաժշտութեան մէջ չես կրնար գտնել ոճ մը, որ ըսէ թէ այդ հեղինակութեան տէրը հայ մըն է։ Մենք կ'ապրինք այնպիսի օրեր, ուր պէտք է աչխարհի առջև պոռանք որ երաժշտական այդ գործին ոճը հայկական է ու հայու կողմէ ստեղծագործուած է։ Ու, հաւատացէք, այդպէսով ալ այդ գործը ժամանակին պիտի դիմանայ։ Երբ գերմանական երաժշտութիւնը առնես, կը տեսնես թէ գրողը գերմանացի է։ Նոյնպէս*

ֆրանսականը, ռուսականը, իտալականը...։ Եւ ճիշդն ալ այդ է։ Ու երբ հայ քոմփոզիթորներ գրեն, պէտք է զգացնեն թէ այդ գործը, ստեղծագործուածը հայ երաժշտութեան կը պատկանի։ Ես ասոր կը հաւատամ։

Առանց ազգային երաժշտական գործերը ուսումնասիրելու, կարելի չէ ստեղծագործել ու հայկական ոճ ստեղծել։ Հայաստանի մէջ քանի մը յօրինողներ անցեալին ինծի կ'ըսէին թէ ազգայինի ժամանակը անցած է։ Սխալ են անոնք։ Ժամանակները, գալիք օրերը ցոյց պիտի տան։ Ժամանակին պիտի չդիմանան այդպիսի գործեր։

Հ.– Ի՞նչ յիշատակներ ունիք կարգ մը հասարակական գործիչներու հետ: Վստահ եմ թէ շատ-շատերու հետ եղած էք գործակից, բարեկամ ու գաղափարի ընկեր: Կեանքի այս հանգրուանին ի՞նչ յիշատակելի դէպքեր կրնաք պատմել մեզի՝ երիտասարդներուս:

Պ.– 1924-էն ի վեր ինծի ծանօթ են եղած բոլոր ղեկավարները, եկեղեցականները, մտաւորականները, գործիչները։ Յունաստանէն, Պէյրութէն, Հալէպէն, Եգիպտոսէն ու Միացեալ Նահանգներէն շատ մը յիշատակներ ունիմ։ Ունիմ նաև պատմելի գեղեցիկ օրեր Հայաստանէն։

Ինծի համար շատ հետաքրքրական էր, օրինակի համար, Մոսկուայի մէջ Արամ Խաչատրեանի հետ տեսակցութիւնս։ Ընդհանուր հայ երաժշտութեան մասին խօսեցանք։ Բացարձակապէս համակարծիք էր ինք իմ գաղափարներուս։ Ըսի նաև իրեն. «Ես կը հիանամ ձեզի, որ ձեր երաժշտութիւնը Մոսկուայի մէջ հայկական ոգիով կու տաք»։ Ու ան պատասխանեց. «Այդպէս պէտք է ըլլայ ամէն տեղ, համբարձում»։

Երբ կուսակցութեան կեդրոնական վարչութեան անդամներս Աթէնք էինք,– ընկերներ Հրաչ Երուանդ, Արտակ Դարբինեան, Յովհաննէս Պօղոսեան, Տոքթ. Էնֆիէճեան,– մտերմիկ կուսակցական գործակցութիւն ունեցանք։ Սքանչելի մարդիկ էին անոնք։ Գործակցած եմ բոլորին հետ, ու ես ամենէն երիտասարդն էի։ Այդ չըլլանին մեծ գործ կատարեցին։ Յունաստանի կառավարութիւնը փոխուեցաւ ու նորը ստիպեց որ հեռանանք Աթէնքէն։ Այս ընկերներուն հետ հաճելի օրեր ունեցած էինք։

Գարեգին Ա. Յովսէփեանց բացառիկ մարդ էր։ Սայաթ Նովայի բանաստեղծութեան վրայ ուշը երաժշտական գործեր գրած էի։ Սայաթ Նովա ինքը այդ բառերուն վրայ երաժշտութիւնն չէր գրած։ Ես գրեցի ու ներկայացուցի Վեհափառին։ Շատ սիրեց ու այդ ստեղծագործութիւնները տպել տուաւ։

Ընկեր Արչակ Զօպանեանի Պէյրութ գալու օրերուն եղանք միասին յաճախ։ Մնաց մեր տունը, ու հաճելի ժամեր անցուցինք միասին մանաւանդ «թաւլու»ի սեղանի չուրջ։ Շատ կը սիրէր նարտախաղը ու անպայման

կ'ուզէր յաղթել։ Դժբախտաբար իր ալեհեր օրերուն հանդիպեցանք մեծ հայ մշակոյթի գործիչին։

Հ.– Ձեր ունեցած մշակութային ժառանգութիւնը ի՞նչ կը մտածէք ընել օր մը:

Պ.– *Ինծի համար մտահոգիչ պարագայ է։ Ահագին ձեռագիրներ ունիմ։ Ձեզի ցոյց տամ, (... ու ցոյց կու տայ լեցուն տետրակներ)։ Հայերու մէջ ոչ մէկ երգահան ինծի չափ ծաւալուն գործեր արտադրած է։ Ասիկա հպարտութեամբ կ'ըսեմ։ ... Բացի խաչատրեանէն։ Թումանեանի «Շողիկ» օպերաս Հալէպ գրած եմ 1930–ին։*

Հայաստան ղրկեմ, կ'ըսեմ, չեմ գիտեր։ Ջուլֆակի քոնչերթոյիս ձեռագիրը ղրկեցի ժամանակին, ու չատ անպատասխանատու եղան անոր նկատմամբ։ Հիմա վստահութիւն չունիմ։ Գրեթէ կորսնցուցած էին։ Հիմա աւելի գէշ ըլլալու է։

Անցեալները նորէն դարակներուս մէջ նայեցայ ու չատ գործեր գտայ։ Առաջ աւելի արագ կը գրէի։ Այս տունս փոխադրուելով քիչ մը յոգնած կը զգամ։ Յուսամ «Թամար»ը կ'աւարտեմ։ Ձեռքս ալ սկսած է դողալ։ Է... տարիք է... «օնտան տըր»։

Հ.– Ընկեր Պէրպէրեան, կ'ուզեմ վերջացնել այս հաճելի հարցազրոյցը. կրնա՞ք մեր ղեկավար դէմքերուն մասին տալ ձեր անձնական տպաւորութիւնները:

Պ.– *Ընկեր Գերսամը (Ահարոնեան) մեծ կորուստ մը եղաւ կուսակցութեան համար ու քաղաքական գետնի վրայ ալ մեր ժողովուրդին համար։ Հասուն ու հեռատես մարդ էր։ Մտքին մէջ ծրագրածը կը գործադրէր։ Աչխատասէր էր։ Կուսակցութեան ուղղութեան մասին չատ գօրաւոր համոզումներ ունէր։ Այդ ուղղութեամբ ալ կը դաստիարակէր նոր սերունդը և մեր չրջանակին բարեկամները։ Կանուխ գնաց Գերսամը, պէտք չէր երթար։ Հիմա այս չրջանին նման ղեկավարներու պէտքը ունի հայ ժողովուրդը։ Շրջան մը կ'ապրինք որ վտանգաւոր է։ Հայրենիքը անորոշ կացութեան մը մէջ է։*

Ընկեր Բարունակը (փրոֆ. Բ. Թովմասեան) մեր սքանչելի ղեկավարը եղած է։ Ան եղաւ այն ղեկավարներէն, որ կրցաւ դիմանալ տարիներ։ Ջօրաւոր անհատականութեան տէր էր ու ղեկավարելու ուժ ունէր։ Մարդ մը՝ որ կուսակցութեան պատճառով ունեցած բոլոր կարևոր միւս պաչտօնները կորսնցուց։ Երբեք կարևորութիւն չտուաւ միւս պաչտօններուն։ Հինգ–վեց անգամ խորհրդային Հայաստան եղած եմ, ու հոն միչտ ինծի ըսած են. «Երբ ձեր առենապետը գայ (Թովմասեան) անպայման բողոքելու համար է

որ կու գայ»։ Է՜... սիրելի Յակոբ, Գերսամներու, Թովմասեաններու ներկայութիւնը չատ կարևոր էր այս օրերուն։

Ընկեր Մեթրը (Հրաչեայ Սեդրակեան) չատ բարի մարդ է, կուսակցական գաղափարներով յստակ։ Վարուելակերպ ունեցող մարդ է։ Մեթրը, զարմանալի է, որևէ խնդիր չէ ունեցած ոևէ անձի հետ։ Եթէ կուսակցական խնդիր մը ծագէր չրջանի մը մէջ, մենք Մեթրը կը ղրկէինք որ լուծէր, կարգադրէր այդ հարցը, ներքին տագնապը։ Եւ կը կարգադրէր։ Ան ալ տարիներով կուսակցութեան նուիրեց իր կեանքը։ Շատ օգտակար եղաւ կուսակցութեան, թէ՛ իբրև գործիչ և թէ՛ իբրև կեդրոնական Վարչութեան անդամ։ Յաճախակի այցելութիւններ տուած է Սուրիա, Եգիպտոս և հոնտեղի կուսակցական կեանքը կազմակերպած է, խանդավառած է։ Բարեբախտաբար դեռ ինքը ողջ է և կը չարունակէ իր աշխատանքը։

Ընկեր Մհրան Տամատեան։ Շատ մօտ եղած եմ իրեն։ Ան բացառիկ մարդ մըն էր։ Ոչ միայն մտաւորական, այլև գաղափարականի մարդ էր։ Իր համոզումները այնքա՜ն յստակ էին։ Գիտէք, ես երկու անգամ Գահիրէի Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովներուն մասնակցած եմ իբրև պատգամաւոր։ Հոն հանդիպած եմ ու եղած իրեն հետ։ Պէյրութ եղած եմ նաև իր հետ, ու երբ ընկեր Տամատեան կը խօսէր Սահակեան վարժարանի բակին մէջ, մօտաւորապէս 15,000 հայեր ներկայ կ՚ըլլային։ Հոյակապ խօսող էր։ Ֆրանսական կառավարութիւնը ստիպեց որ վերջ ի վերջոյ Լիբանանը ձգէ։ Կազմակերպող մարդ էր։ Կեդրոնական Վարչութեան ժողովներուն ընթացքին երբ ներկայ կ՚ըլլային ընկեր Վահան Թէքէեանի պէս մարդիկ, զանոնք գիտէր ղեկավարել։

Հ.– Հ.Յ. Դաշնակցութեան մասին, ձեր ազգային հասարակական երկարամեայ տարիներու փորձառութենէն մեկնելով, ի՞նչ տպաւորութիւն ունիք:

Պ.– *Ինծի համար տարօրինակ է անոնց քաղաքականութիւնը։ Երթանասուն տարի համայնավարութեան դէմ գրեցին ու գործեցին ու հիմա կը զարմանամ թէ կը գործակցին համայնավարներու հետ։ Այսօրուան Հայաստանի կառավարութեան դէմ են։*

Երբ մեզ՝ ռամկավարներս իբրև համայնավար կ՚ամբաստանէին տասնամեակներ չարունակ, հիմա անոնց հետ կը գործակցին։ Արտասահմանի բոլոր հայրենասէր կազմակերպութիւնները երբ Հայաստանի համար օգնութիւն կը փութացնէին, դաշնակցականները զրպարտեցին ըսելով թէ համայնավարներու հետ կը գործակցինք։ Այս սխալ քաղաքականութիւնը չարունակեցին միշտ։ Այսօր ալ մենք կը չարունակենք Հայաստանի օգտակար ըլլալ, մինչ բացէ ի բաց անոնք կը հարուածեն նորաստեղծ կառավարութիւնը։ Ընկեր Տոքթ. Էնֆիաճեանի առենապետութեան օրով, Ամէնքի մէջ, երբ Հայ

Օգնութեան Միութիւնը (Հ.Օ.Մ.) կազմեցինք Խ. Հայաստանի օգնութիւն ղրկելու յունական կառավարութեան միջոցով, ամէն աչխատանք տարին ընկեր էնֆիաճեանը զրպարտելու ու մեր օգնութեան աչխատանքները կասեցնելու։ Լիբանանի մէջ, Շամունի օրով ալ նոյնը ըրին պառակտելով մեր եկեղեցին, նսեմացնել ջանալով էջմիածնի ու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան վարկը սփիւռքի մէջ։ Նոյնը ըրին Շահի օրով Պարսկաստանի մէջ։

Բարեբախտաբար Պաղ Պատերազմը վերջացաւ...։

Հ.– Վերջին սրտի խօսք մը ձեզմէ, ընկեր Պէրպէրեան:

Պ.– *Ամենէն կարևորը հայրենիքն է ու անոր բարգաւաճումը և պահպանումը։ Երկիր մը միայն զգացումներով չի ղեկավարուիր։ Երկիր մը դիւանագիտութեամբ կը ղեկավարուի։ Երկիր մը անկախ ըլլալու համար, իր տնտեսական ուժը զօրացնելու է։ Ու խօսքով, զգացումներով չեն ըլլար այդ աչխատանքները։ Ու կարևոր է տնտեսական ուժին կողքին զինուորական ուժը, պաչտպանելու մեր սահմանները և հայրենաբնակ ժողովուրդը։*

Կամաց-կամաց մեր ներկայ կառավարութիւնը կեդրոնացնելու է իր աչխատանքները անոնց վրայ։

Ուոթըրթաուն, Մեսեչուսէց, 4 Օգոստոս 1991
«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ», 5-12 Դեկտեմբեր 1991
«ԶԱՐԹՕՆՔ», 24-26 Օգոստոս 1995

Նոր էի եկած Ուոթըրթաուն: Ընկեր Նուպար Պէրպէրեան կ'արտատպէր նոր լոյսին եկած «Ապագայ»էն Մասիս գրչանունով սիւնակ մը: Հարցուցի թէ ո՞վ է Մասիսը. յստակ ու մեկին պատասխանեց. «Մոնթրէալի շա՜տ համեստ մեր ընկերներէն է»: Տարի մը ետք առիթ եղաւ ծանօթանալու ընկեր Յարութիւնին, որ Մելգոնեանէն ետք անցած էր Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանը, հետևելու բժշկութեան: Բնիկ եգիպտահայ, եղբայրը՝ հայր ու ապա տէր Զաւէն, մեր հոգևորականներուն ամենէն զարգացած դէմքերէն մին է:

Ան շրջան մը վարեց Արևելեան Միացեալ Նահանգներու և Գանատայի Շրջանային Վարչութիւնը և այժմ ատենապետն է Հիւսիսային Ամերիկայի ԹՄՄ Կեդրոնական Վարչութեան: Մի՛շտ մտածած եմ որ ընկեր Դոկտ. Արշաւիր Կէօնճեանի զօրաւոր հեղինակութիւնը պատճառ եղած է որ ան մնայ շուքի տակ ու չաճի պէտք եղած բարձրութեամբ: Իր կուսակցական գիտելիքները, մտաւորականի պաշարը, նուիրումը ու մանաւանդ հաւա՛տքը մեր կուսակցութեան նկատմամբ բաւարար էին որ ան ըլլար առաջին գիծի վրայ եղող կուսակցապետը: Սակայն մնաց մի՛շտ Արշաւիրին շուքին տակ, դժբախտաբար:

Մոնթրէալի մեր պաշտօնաթերթին՝ «Ապագայ»ի անպաշտօն խմբագիրն է ան եղած տարիներ ամբողջ: Իր նուրբ արտայայտութիւններով, իր համեստ բնաւորութեամբ, միշտ ալ տպաւորած է իր շրջապատը, սակայն երբ ես գտնուած եմ իր հետ որպէս ժողովական զանազան մարմիններու մէջ, նկատած եմ որ ան ունի իր առնութիւնը սկզբունքային հարցերու մէջ, միշտ պահելով կուսակցականի իր պարտաւորութիւնը, հնազանդելով կարգ ու կանոնին: Ան իր անձը չի գերադասեր, ինչպէս շատ ուրիշներ, մեր օրէնքէն: Ան կը յարգէ մեր ծրագիրն ու կանոնագիրը: Սակաւախօս է, սակայն երբեմն վերջին հատու խօսքով կ'եզրափակէ ու կը բանաձևէ ներկայացուած հարցերը:

Ան ալ, շատ մը ուրիշ մեր սրտցաւ կուսակցականներուն նման, ապրեցաւ ցաւը մեր կուսակցութեան պառակտումին: Գիտեմ թէ փափուկ սիրտ մը պառկած կը մնայ յարգելի բժիշկին կուրծքին ներքև: Իր բժշկական մասնագիտութեան մէջ ան կը մնայ տիտաններէն մին, շարունակելով բերել իր համեստ ծառայութիւնը մեր եկեղեցիին, գաղափարական կազմակերպութեան ու մանաւանդ թերթին, որուն առաքելութեան հաւատացողներէն ու ջատագովներէն է միշտ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆ

Ատենապետ Ռ.Ա.Կ. Արեւելեան Ամերիկայի Շրջանային Վարչութեան

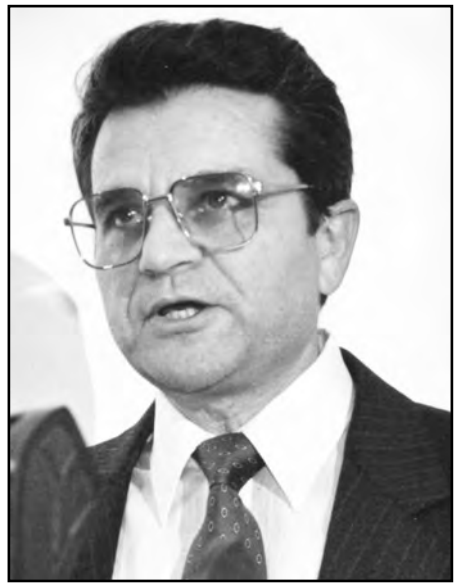

Մեր կուսակցութիւնը միշտ հաւատաց թէ օր մը ոամկավարական սկզբունքներն են որ պիտի յաղթանակեն Հայաստանի մէջ ու մենք ներկայ պիտի ըլլանք այդ շրջափոխումին:

Հ.- Կուսակցութեան 70-ամեակի հանգրուանին, Ամերիկայի մեր շրջանակին առջև դրուած են նոր պատասխանատուութիւններ, մանաւանդ Հայաստանի վերականգնումի աշխատանքներու գծով: Ի՞նչ ծրագիրներ ունի Շրջանային Վարչութիւնդ այս ուղղութեամբ:

Պ.- ***Ամերիկահայ մեր կուսակցական գործունէութիւնը մաս կը կազմէ կուսակցութեան կեդրոնական վարչութեան ընդհանուր ծրագիրներուն և գործունէութիւններուն, և այդ կապակցութեամբ ալ այսօր մեր առջև բացուած է աշխատանքի մեծ դաշտ մը հայրենիքի օժանդակութեան և վերակառուցման գծով: Կայ բաւական մանրամասնեալ գործունէութեան ցանկ մը, որուն մեր բաժինը պիտի բերենք կարելի եղած չափով: Յառաջիկայ մեր Պատգամաւորական Ժողովով այս գործունէութիւնները աւելի բիւրեղացած ձևով պիտի ներկայացուին մեր ակումբներուն, որպէսզի գործնական կերպով հետապնդուին անոնք:***

Այդ գործունէութիւնները կարելի է խմբաւորել հետևեալ բաժիններուն մէջ.

Առաջին՝ ընդհանուր առմամբ Հայաստանի մէջ սկսած ռամկավարացման գործընթացի հիմնաւորումին մեր ներդրումը բերել, ըլլա՛յ ատիկա հրատարակութիւններով, հանդիպումներով թէ սեմինարներով, որպէսզի ինչ

որ մենք հոս կը կոչենք «տեմոքրաթիկ բրոսէս» աւելի ևս հիմնաւորուի ո՛չ միայն պետական չրջանակներու մէջ, այլ նաև հասարակական և ժողովրդային մարզերէն ներս։

Երկրորդ՝ տնտեսական վերակառուցման իմաստով։ Այդ կապակցութեամբ մեր կուսակցութեան կեդրոնական Վարչութիւնը արդէն իսկ կազմած է Հայաստանի տնտեսութեան վերկանգնման խորհուրդ մը, որուն երկու գրասենեակները արդէն իսկ հաստատուած են,- մէկը Երևանի, միւսը՝ Լոնտոնի մէջ,- և այս գծով ընկեր Վարդան Ուզունեան մեծ աչխատանք տարած է։ Արդէն իսկ պաչտօնապէս արձանագրուած է այս խորհուրդը Անգլիոյ մէջ, և վստահաբար պիտի ունենայ իր գրասենեակները այլ քաղաքներու մէջ։ Այս խորհուրդի գործունէութիւնը պիտի կեդրոնանայ «ճոյնթ վենչըրր»ներու՝ համատեղ գործառնութիւններու ընդարձակումին վրայ Հայաստանի մէջ, քանի արդէն իսկ մեր Կուսակցութիւնը եղաւ առաջիններէն որ կրցաւ յաջողապէս հաստատել այդպիսի գործառնութիւններ Հայաստանի մէջ։ Որոչ փորձառութիւն մը ձեռք բերուեցաւ, ու անոր հիման վրայ չատ աւելի լայն հնարաւորութիւններ պիտի ըլլան, որպէսզի արտերկրի հայ թէ օտար գործատէրեր կարենան օգտուիլ այդ փորձառութենէն։

Երրորդ՝ ծրագիրներ պէտք է մշակուին, որպէսզի մասնագէտներու փոխանակումներ տեղի ունենան, մանաւանդ ճարտարարուեստական մեծ երկիրներէն, զարկ տալու Հայաստանի արդիւնաբերութեան. յատկապէս՝ թեքնոլոճիի զարգացման։

Ուրիչ մարզ մըն է հողամչակման կացութիւնը, քանի որ Հայաստանի ներկայ կառավարութիւնը վերջերս հայ գիւղացիին հող տրամադրելու օրէնք անցուց, սակայն այդ գիւղացին պէտք է ունենայ արդիական միջոցներ հողամչակման առաւելագոյն արդիւնք ունենալու համար։

Միւս մարզն է լրատուական ցանցի զարգացումը, մանաւանդ էլեքթրոնիք մետիայի զարգացումը, յատկապէս Հայաստանէ դուրս օտար երկիրներու հետ յարաբերութիւններու գծով։ Այս կապակցութեամբ ալ արդէն որոչ աչխատանքներ յաջողութեամբ յառաջ կը տարուին, որպէսզի համաչխարհային հանրային կարծիքը ճիչդ և յստակ գաղափար մը ունենայ Հայաստանի կացութեան մասին։

Ընդհանուր գիծերու մէջ այս ծրագիրներուն վրայ է որ աչխատանք կը տարուի և վստահ եմ որ ոչ միայն մեր կուսակցական այլ նաև մեր համակիր և բարեկամական չրջանակը պիտի խանդավառօրէն մասնակցի մեր այս ծրագիրներու իրագործման աչխատանքներուն։

Հ.- Մեր Կուսակցութեան և մեզի բարեկամ միւս կազմակերպութեանց հետ կապը ի՞նչ համեմատութեամբ այսուհետև ալ պիտի շարունակուի,

մանաւանդ Հայաստանի օգնութեան խնդրով:

Պ.- Կասկած չկայ որ գործակցութիւնը մեր բարեկամ, ի հարկին նոյնիսկ մեզի հակառակորդ ու ոչ համախոհ կազմակերպութիւններուն հետ պիտի չարունակուի: Ինչպէս անցեալին, այնպէս ալ հետագային մեր կուսակցութիւնը պիտի չարունակէ առաջնորդուիլ մեր ժողովուրդի գերագոյն շահերէն:

Անշուշտ մեզի հետ համախոհ կազմակերպութիւններու հետ, անոնք ըլլան եկեղեցական, բարեսիրական թէ հայրենակցական, անպայմանօրէն աւելի մօտէն պիտի չարունակենք գործակցիլ: Վստահաբար բոլոր հայ կազմակերպութիւններու մօտեցումը պիտի ըլլայ Հայաստանի ու հայ ժողովուրդի գերագոյն շահերուն նպաստել ու այդ ուղղութեամբ ալ անցեալի գործակցութենէն չատ աւելին կ'ակնկալուի ներկայիս:

Հ.- Հիմա որ Հայաստանի Հանրապետութեան ներկայացուցչութիւնը ունի իր գրասենեակը Նիւ Եորքի մէջ, ի՞նչ պիտի ըլլայ Ամերիկայի մեր շրջանակին կապը անոր հետ:

Պ.- Անշուշտ հոս ևս, աշխարհի մէջ տեղի ունեցող հիմնական փոփոխութիւններուն որպէս հետևանք և Հայաստանի անկախութեան գործընթացին բերումով, Հայաստանի հետ մեր յարաբերութիւնները կը մտնեն բոլորովին նոր փուլի մը մէջ: Հայաստանի հետ մեր կապերը յետ այսու պիտի ըլլան ուղղակի Հայաստանի ներկայացուցիչին հետ: Այդ ներկայացուցչութիւնը վստահ եմ չատ բան պիտի դիւրացնէ յարաբերութիւններու գծով, մշակութային կապով և ազգային ժառանգութեանց փոխանակման տեսանկիւնով: Ու հեռաւոր այս ափերուն հայապահպանումի աշխատանքը քիչ մը աւելի դիւրացուցած պիտի ըլլայ, ամերիկահայութեան ներդրումն ալ դիւրացնելով Հայաստանի վերականգման աշխատանքներուն մէջ:

Հ.- Ռամկավարութեան յաղթանակով ցոյց տրուեցաւ որ մեր կուսակցութեան գաղափարական դպրոցն է որ այսուհետև իր կամքը պիտի արտայայտէ մայր հողի քաղաքական դաշտին վրայ: Ի՞նչ են Ռ.Ա.Կ.ի ծրագիրները՝ Հայաստանի մէջ հիմնաւորելու մեր Կուսակցութիւնը:

Պ.- Անշուշտ, ռամկավար ազատականներս անսահմանօրէն երջանիկ կը զգանք որ ռամկավարական սկզբունքները ի վերջոյ կը յաղթանակեն ամբողջ աշխարհի մէջ, ու յատկապէս նաև հայրենիքի մէջ: Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը երբ հիմնուեցաւ ճիշդ եօթանասուն տարիներ առաջ, այդ սկզբունքին վրայ է որ կազմուեցաւ, հոգ չէ թէ պայմանները այնպէս մը բերին որ մեր փոքր Հայաստանը ստիպողաբար միացաւ խորհրդային կարգերուն, քանի այդ օրերուն ուրիշ ելք չունէր վերապրելու

համար։ Մեր կուսակցութիւնը միշտ հաւատացեր է որ մը ռամկավարական սկզբունքներն են որ պիտի յաղթանակեն Հայաստանի մէջ ու մենք ներկայ պիտի ըլլանք այդ չրջափոխումին։

Ուրախ ենք որ այդ օրը արդէն իսկ հասած է և այդ ուղղութեամբ Հայաստանի ժողովուրդը, որ ծարաւ ունի նման դրութեան մը հաստատման, չատ արագօրէն ընդունեց ռամկավարական գաղափարները։ Բնականաբար, մեր կուսակցութեան ժողովրդականութիւնը և վարկը Հայաստանի պետական թէ ժողովրդային չրջանակներու մէջ արագօրէն կը բարձրանայ։ Մեր կապերը չատ սերտ են Հայաստանի Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հետ, գործակցութիւնը մնայուն է ու ամբողջական, որպէսզի ռամկավարական դրութիւնը հիմնաւորուի Հայաստանի մեր ժողովուրդի մտայնութեան ու առօրեայ կեանքի մէջ։

Հ.– Այս ամենէն ետք, տակաւին սփիւռքը կայ քիչիկ մը աւելի հեռացած հայկականութենէն ու ոգիէն, ու պիտի մնայ: Անցնող 70 տարիներուն, մեր կուսակցութիւնը հասաւ գաղութահայ կեանքի բոլոր կարիքներուն, մանաւանդ սփիւռքը կազմակերպելու մեծ գործին մէջ: Ի՞նչ ընելու ենք 21–րդ դարու մուտքին՝ զօրացնելու համար հայ սփիւռքը:

Պ.– *Անցնող 70 տարիներու ընթացքին մեր կուսակցութեան գործունէութիւնը ճիշդ է որ մեծ մասամբ կեդրոնացաւ սփիւռքի կազմակերպման ու ազգապահպանման գործունէութեան վրայ՝ մամուլով, մշակոյթով, կրթարաններով (գործակցութեամբը Հ.Բ.Ը. Միութեան ու Թէքէեան Մշակութային Միութեան) և նաև Հայ Դատի հետապնդումով։*

Այսօր մեր առջև կը բացուի նոր ու ընդարձակ դաշտ մը, Հայաստանի ռամկավարացման ի հետևանք, սակայն նոյն ժամանակ ճիշդ է որ տակաւին պարտաւորութիւններ ունինք սփիւռքի մնայուն կազմակերպչական աչխատանքներուն մէջ, հայապահպանման ծիրէն ներս մանաւանդ։ Հոս անչուչտ կան կարևոր հարցեր. օրինակ՝ մեր երիտասարդ սերունդը կապուած պահել հայ կեանքին, զանոնք հետաքրքրել մեր առօրեայ հարցերով, լծել զանոնք այդ հարցերու լուծման աչխատանքին։ Հոս է որ մեզի կը պակսին զանազան միջոցներ։ Հարկ է որ մենք արդիականացնենք մեր մօտեցումի ձևերը, մեր երիտասարդութեան յանձնենք պատասխանատուութիւններ։ Գործ չատ կայ ըլլալիք։ Պէտք է որ ծրագրեալ ձևով մօտենանք հարցերուն, տանք գործելու դիւրութիւններ անոնց, որպէսզի խանդավառուին։

Անցնող 70 տարիներու ընթացքին Հայ Դատի հետապնդումը որոչ անելի մը առջև կը գտնուէր։ «Ֆրասթրէյչըն» մը կը ստեղծուէր այդ անելին առաջ, տրուած ըլլալով միջազգային դրութիւնը։ Ջայն չէինք կրնար փոխել, որովհետև մեր միջոցներէն ու կարողութիւններէն չատ աւելի բարձր էր։

Սակայն այսօր միջազգային այդ կացութիւնը ամբողջովին յեղաշրջուած է և կարծէք նոր հաւանականութիւններ, նոր հորիզոններ մեր առջև կը բացուին Հայ Դատի լուծման կապակցութեամբ։ Լրջօրէն ծրագրուած և հետևողական աշխատանքի կը կարօտի այդ հարցը հետագայ տարիներուն։

Հ.– Ցուրտ Պատերազմի հետևանքով, անցնող 40–50 տարիներուն սփիւռքահայ կեանքի մէջ լուրջ տագնապներ ստեղծուեցան ու Հայ Եկեղեցւոյ միութիւնն ալ միշտ առկախ մնաց։ Կը խորհի՞ք որ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը պիտի զիջի Նիւ Եորքի անջատեալ իր առաջնորդարանը օր մը յանձնելու օրինաւոր թեմական իշխանութեան։

Պ.– *Բաւական զգայուն կէտ մըն է որ մէջտեղ կը դնէք։ Ինչպէս որ ըսիք, կէս դարու միջազգային քաղաքականութեան հետ կապուած հարց եղաւ մեր եկեղեցւոյ բաժանումի հարցը։ Դժբախտաբար, Հ.Յ. Դաշնակցութեան գործունէութիւնը կը հիմնաւորուէր միջազգային քաղաքականութեան բերմամբ ստեղծուած կացութեամբ, Հայաստանեայց Եկեղեցին օգտագործել քաղաքական նպատակներու համար։*

Հիմա որ քաղաքական այդ կացութիւնները տարբեր երևոյթ մը ստացած են, արդէն իսկ արուեստական կերպով ստեղծուած բաժանումը ամբողջովին ժամանակավրէպ կը դառնայ և մեր յոյսն է որ ժողովուրդը պիտի կարենայ պարտադրել իր կամքը Դաշնակցութեան՝ ստեղծելու համար իրաւ միութիւնը Եկեղեցւոյ, վերադառնալով կանոնական դրութեան, վարչաձևին, ամբողջական հեղինակութեամբը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, պահպանելով աւանդական իր նուիրապետական Աթոռներու դրութիւնը, հիմնուած նոր կանոնագրութեան վրայ, որ մաղթենք թէ չուտով գործադրութեան կը դրուի։

Հ.– Եթէ ամէն ինչ գտնէ իր բնականոն իրավիճակը, կը խորհի՞ք թէ դարձեալ Ռ.Ա.Կ.ը, ինչպէս Անթիլիասի 1956-ի տխուր դէպքերէն առաջ, այսուհետև ալ Կիլիկիոյ Աթոռին պիտի ընձեռնէ բարոյական ու նիւթական օժանդակութիւն, ինչպէս տասնամեակներ ամբողջ ըրաւ Մայր Աթոռին։

Պ.– *Այո, անկասկած։ Կիլիկեան Կաթողիկոսութիւնը երբ հիմնուեցաւ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմէն ետք Անթիլիասի մէջ, երբ պարտադրուած սփիւռքի գոյավիճակը ունէինք ու հայրենիքն ալ մտած էր խորհրդային ծիրէն ներս, անհրաժեշտ էր որ Միջին Արևելքի հայաչատ կեդրոնները ունենային հոգևոր մխիթարութեան կեդրոն մը, որ եղաւ չարունակութիւնը Սսոյ Կաթողիկոսութեան (Կիլիկիոյ)։ Ասիկա եղած էր ամբողջական համաձայնութեամբը և հաւանութեամբը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի։ Մինչև* 1954 *երկու նուիրապետական Աթոռներու գործակցութիւնը սերտօրէն*

տարուած էր, որուած ըլլալով Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան սահմանումը որպէս վարչական-եկեղեցական միաւորում մը մեր եկեղեցիէն ներս։ Սակայն 1956-էն ետք հարցերը փոխուեցան։

Այս կապակցութեամբ, որպէս բարձրաձայն մտածում մը և ոչ կուսակցութեան որպէս ուղեգիծ, աւելցնեմ թէ երբ Կիլիկեան Կաթողիկոսութիւնը տեղափոխուեցաւ Անթիլիաս 1920-ական թուականներուն, կար չատ յստակ պահանջ մը՝ ունենալու երկրորդ Կաթողիկոսական Աթոռ մը Էջմիածնի կողքին։ Սակայն այսօր, երբ պայմանները ամբողջութեամբ փոխուած են, արդեօք տակաւին կա՞յ այդ պահանջը։ Նոր սահմանումի մը պէտքը կա՞յ։

Հ.- Յետադարձ ակնարկ մը երբ նետենք անցեալի ամերիկահայ կուսակցական կեանքին ու այսօրուան հետ համեմատութիւն մը ջանանք ընել, ի՞նչ փոփոխութիւններ կը տեսնէք:

Պ.- Ճիշդ է որ մեր կուսակցութիւնը ունեցած է իր հիմնական նպատակները և եօթանասուն տարի այդ հիմնական նպատակներէն չէ չեղած, այսինքն՝ զօրավիգ կանգնիլ Հայաստանին, մեր հայրենաբնակ ժողովուրդին՝ անկախաբար այդ երկրին մէջ տիրող վարչաձեւէն, հետապնդելով միաժամանակ սփիւռքի կազմակերպման ու հայապահպանման գործը։ Եւ սակայն այդ նպատակներու գործադրութիւնը միշտ ենթակայ է ժամանակի պահանջներուն, կեանքի փոփոխութիւններուն։

Ան ենթակայ է նոր ժամանակներու նոր պահանջներուն։ Այս փոփոխութիւնները պիտի չարունակուին մեր կուսակցութեան պատմութեան հետ։

Ռ.Ա. Կուսակցութիւնը միշտ եղած է գաղութահայ կեանքի կեդրոնը։ Նոյնիսկ եկեղեցական, վարչական, համայնքային կեանքի մէջ ունեցած է կարևոր դիրք մը։ Ճիշդ է թերևս որ վերջին մէկ-երկու տասնամեակներուն այս երկիրներուն համայնքային կեանքին մէջ նուազ զգալի դարձած է իր ներկայութիւնը, բայց կատարած է իր դերը և կը չարունակէ կատարել, թերևս աւելի նուազ զգացուած ու արտայայտուած ձևով մը։ Եւ ատիկա որոշ չափով ալ մեր ժողովուրդի որոշ հատուածի մը ոչ-ճիշդ, չըսելու համար սխալ մեկնաբանութեան պատճառով է, ընդհանուր առմամբ կուսակցութիւն գաղափարին մասին։ Եւ սակայն մեր յոյսն է որ կուսակցութեան մասին եղած անհիմն վերապահումները և նախապաշարումները ի վերջոյ, մանաւանդ այս նոր չրջաններուն, պիտի փարատին և ժողովուրդը աւելի լայն իր թիկունքը և օժանդակութիւնը պիտի բերէ մեր ծրագիրներուն, որովհետև Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան նպատակը տիրապետել չէ որևէ կազմակերպութեան կամ գաղութային վարչական դրութեան, այլ պարզապէս նպաստել է որ հայ գաղութները զօրանան ու հայ ժողովուրդի գերագոյն չահերը հետապնդուին։ Ատիկա կարելի չէ ընել առանց ժողո-

վրդային լայն մասնակցութեան և առանց միւս հայ կազմակերպութիւններու հետ գործակցութեան՝ եկեղեցական ըլլան անոնք թէ ոչ։ Մեր նպատակը այդ եղած է անցեալին, այդ է այսօր ու այդպէս պիտի չարունակուի։

Հ.- Ընկեր Արզումանեան, քսան տարիներու վաստակ մը ունիք այսօր Թէքէեան Մշակութային Միութեան և կուսակցութեան մէջ: Ամենէն աւելի ի՞նչը ձեզ մտահոգած է ազգային կեանքի կառոյցին մէջ:

Պ.- *Այդ մտահոգութիւնները թերևս երկուքի կարելի է բաժնել։ Առաջինը՝ մարդուժի պակասը. հոն ուր կը տեսնենք թէ կան բաւականաչափ աշխատողներ, հոն գործունէութիւնը կը կրկնապատկուի. հրաչքի համազօր իրագործումներ տեղի կ'ունենան։ Ամէն տեղ պահանջքը կայ աշխատող ձեռքերու։ Կը վերադառնամ նոյն հարցին՝ թէ մեր երիտասարդները պէտք է քաջալերուին, պատեհութիւնը պէտք է տրուի իրենց մասնակցելու հասարակական մեր կեանքին։ Սերնդափոխութեան բնական այդ ընթացքը պէտք է յաջողութեամբ կատարուի։*

Երկրորդը՝ նոյնքան կարևոր, նիւթական մեր դժուարութիւններն են։ Նիւթական այդ դժուարութիւնները միշտ եղած են, քանի որ ազգային գործը բացայայտ է որ եկամտաբեր գործունէութիւն չէ երբեք. ընդհակառակն՝ նիւթական զոհողութիւն կը պահանջէ, մանաւանդ սփիւռքի մէջ, ուր չունինք պետական թիկունք։ Կրթական, մամլոյ, մշակութային բնագաւառներ կը կարօտին անպայմանօրէն նիւթական լայն յանձնառութիւններու։

Մինչև հիմա կարելի եղած էր այդ գործունէութիւններուն հասնիլ չնորհիւ ազգային բարերարներու, որոնք ունեցած են հեռատեսութիւնը, ու մանաւանդ վստահութիւնը կազմակերպութիւններու և ղեկավարութեան նկատմամբ։ Սակայն Հայաստանի աղիտաբեր մեծ երկրաշարժէն յետոյ սփիւռքի նիւթական միջոցները բաւական մեծ չափով կ'ուղուին դէպի Հայաստան, ու բնական ալ էր որ որ այդպէս ըլլար։ Եւ այս պատճառով ալ աւելի կը դժուարանան մեր ազգապահպանման աշխատանքները։ Մեր ծրագիրները մէկ կողմէ կ'ընդլայնին, բայց միւս կողմէ նիւթական միջոցները կարծէք աւելի կը սահմանափակուին։

Մեր ժողովուրդը աւելի լայն մասնակցութիւն բերելու է այսուհետև ազգային կեանքին՝ գործնական թէ նիւթական իմաստով։

Սետըլ Պրուք, Նիւ Ճըրզի, 15 Սեպտեմբեր 1991

«ՊԱՅՔԱՐ», 28 Սեպտեմբեր 1991

«ՆՈՐ ՕՐ», 5 Հոկտեմբեր 1991

«ԱՊԱԳԱՅ», 14 Հոկտեմբեր 1991

«ԶԱՐԹՕՆՔ», 16 Հոկտեմբեր 1991

Անկախութեան դրօշը պարզած էր հայրինիքի ժողովուրդը: Հայաստանի պետական գործիչներ տևականօրէն կ'այցելէին սփիւռք ու փաստօրէն օգնութիւն կը խնդրէին աշխարհով մէկ տարածուած հայ համայնքներէն, ազգայիններէն՝ ծանօթ ու անծանօթ: Տխուր օրեր էին մեր առաջին նախագահին՝ Լևոն Տէր-Պետրոսեանի իշխանութեան առաջին տարիները: Հայրենաբնակ հայութիւնը կ'ապրէր անորոշութիւն մը, անշուշտ, համայնավարութենէն դէպի ազատ շուկայական կարգեր անցումով, շրջափակումով, ղարաբաղեան պատերազմով ու վառելանիւթի տագնապով: Ու չէր բաւեր կարծէք այս բոլորը, ընդդիմադրութեան շարժում մըն ալ ներսէն բոլորովին կ'անդամալուծէր իշխանութիւնը ձեռքին պահող Հայոց Համազգային Շարժումը (ՀՀՇ):

Գերագոյն Խորհուրդի նախագահը՝ Բաբգէն Արարքցեան կը մնար նախագահին ամենէն վստահելի քաղաքական դէմքերէն մէկը: Ղարաբաղեան շարժումին ան ևս յառաջապահ ուժերէն էր և զինակիցը՝ Վազգէն Մանուկեանի, Վազգէն Սարգսեանի, Վանօ Սիրադեղեանի և միւսներուն, որոնք դարձած էին իշխանութիւն մեր նոր պետականութենէն ներս ու ստանձնած կառավարական ու այլ պաշտօններ, շրջապատելով մեր նախագահը:

Յաճախակի այցելութիւններ Նիւ Եորք պատճառ եղան որ մօտիկէն շփուիմ այս նոր հոյլ մը քաղաքական դէմքերուն հետ. երբեմն յուսահատական, երբեմն քաջալերական ու երբեմն լաւատեսական այդ զրոյցները միշտ չէ որ ակնածանք ստեղծեցին իրենց անունին շուրջ: Նորեր էին ու դժբախտաբար չունէին անցեալէն եկող աւանդական հասկացողութիւն մը՝ գնահատելու այն մեծ աշխատանքը որ տարած էր նախորդ ռեժիմի պետական մարդոց մեծ մասը խորհրդային կարգի օրերուն: Այս նորերը ժառանգած էին հանրապետութիւն մը իր գեղաքանդակ քաղաքամայր Երևանով, Բիւրականով, Ակադեմիայով, Պետական Համալսարանով, ատոմակայանով ու երեք միլիոնէն աւելի զարգացած հայութեամբ: Որքա՞ն տարբերութիւն 1920-ի փոխանցման օրերէն: Անոնցմէ ոմանք դուրս ելան ապերախտ ու երբեք չսիրուեցան գաղթահայութենէն:

Պարոն Արարքցեան եկած էր պատուիրակութեամբ մը, որուն մաս կը կազմէին Ռաֆայէլ Պապայեան՝ Գերագոյն Խորհուրդի Մարդկային Իրաւունքներու Յանձնաժողովի նախագահ և Էջմիածնի Գերագոյն Խորհուրդի անդամ, և Արմէն Բայբուրդեան՝ նախագահի խորհրդական: Նիւ Եորքի մեր առաջնորդարանին մէջ տեղի ունեցող այս հանդիպման ներկայ էր նաև Ալեքսան Արզումանեան՝ ՀՀ դեսպանը Ուաշինկթընի ու ՄԱԿ-ի մօտ: Սկիզբը ոամկավար ազատական մամուլին համար էր որ պիտի ունենայի այս հարցազրոյցը, նկատելով որ ՀՌԱԿ-ի պատգամաւորական խմբակցութիւնը կը մնար իշխանութիւններու կողքին կանգնող ամենէն ստուար համախմբումը Գերագոյն Խորհուրդէն ներս, ՀՀՇ-էն ետք: Սակայն մտածեցի թէ յարմար պիտի ըլլար այս հանդիպման հրաւիրել այս շրջանի մեզի բարեկամ լրագրողները՝ Արսէն Ճէրէճեան՝ հինչակեաններէն, Էտի Պօղոսեան՝ «Ռիփորթըր»էն, Կարպիս Գազանճեան՝ Նիւ Ճըրզիի Հայկական Ռատիոժամէն, Ֆլորանս Աւագեան՝ «Միրըր-Սփեքթէյթըր»էն և քանի մը ուրիշներ, որպէսզի աւելի լայն շրջանակներու հասնէր Պարոն Արարքցեանի խօսքը:

Յաջորդ օրերուն ան իրեն միացող այլ պատուիրակներով ունեցաւ հանդիպում Ուաշինկթընի պետական շրջանակներուն հետ: Սկզբնական այն տարիներն էին, երբ Ռուսաստանէն անդին կամուրջներ կ'ուզէին ստեղծել նախկին Խորհրդային Միութեան երկիրներու պատասխանատուները՝ առաւելաբար Միացեալ Նահանգներու տնտեսական բարիքներէն բաժին մը բերելու նորանկախ իրենց երկիրներուն: Ամերիկան ալ, միւս կողմէ, կ'ուզէր ոտք հաստատել այդ երկիրներու մէջ, իրեն համար ռազմավարական ուժ մը ստեղծելու համար այդ շրջաններէն ներս:

ԲԱԲԳԷՆ ԱՐԱՐՔՅԵԱՆ

Նախագահ Հայաստանի Հանրապետութեան Գերագոյն Խորհուրդի

Հայաստանը իր ներքին հնարաւորութիւններով այսօր չի կարող գործել: Մենք պէտք է օգտագործենք սփիւռքի և միջազգային կազմակերպութիւնների հնարաւորութիւնները:

Պաշտօնապէս կարող եմ ասել որ Արցախի բոլոր տեսակի օգնութիւնների 99 տոկոսը անում է Հայաստանի կառավարութիւնը: Մենք հարց դրեցինք որ ուրիշ կազմակերպութիւններ ցոյց տան թէ ի՞նչ կարող են անել: Ոչ մէկը ոչ մի բան չի կարողանում ցոյց տալ:

Հ.- Ո՞րն է ձեր պատուիրակութեան ԱՄՆ այցելութեան շարժառիթը:

Պ.- *Մենք այցելում ենք ԱՄՆ-ի տեղեկատուութեան գործակալութեան հրաւէրով: Սա ոչ-պաշտօնական այց է, սակայն նախատեսւում է Ներկայացուցչական Պալատի նախագահ Պրն. Թոմաս Ֆոլի հետ հանդիպում և հանդիպում Սենատի մեծամասնութեան նախագահ Պրն. Միչըլի և փոքրամասնութեան նախագահ Պրն. Դոլի հետ: Նաև նախատեսում ենք բազմաթիւ հանդիպումներ Կոնգրէսում և Սենատում, ինչպէս նաև Ստէյտ Դեպարտամենտում և այլևայլ պաշտօնական անձանց հետ:*

Մեր պատուիրակութիւնը ներկայացրեց, բացի մեզանից, պաշտօնապէս նաև Ալեքսանդր Արզումանեանը, որ նշանակուած է արդէն ՀՀ նախագահի հրամանագրով Հայաստանի հաւատարմատար Վաշինգտոնում և ՄԱԿ-ի մշտական ներկայացուցիչ: Այս առթիւ չնորհաւորում եմ Ալիքին: Բացի դրանից, մեր պատուիրակութեան մէջ է նաև Ժիրայր Լիպարիտեանը՝ Գերագոյն Խորհրդի Լրատուութեան կենտրոնի ղեկավարը, որ վաղը մեզ կը միանայ և արդէն Վաշինգտոնում կը լինի մեզ հետ:

Նախատեսւում է, որ մենք այցելենք նաև Լոս Անջելոս, մի քանի օր հանդիպումներ ունենալու հայ համայնքի հետ: Նոյնը այստեղ էս, նիւ Եորքում, այսօր և վաղը:

Մեր գալու նպատակը հիմնականում կարող եմ երկու մասի բաժանել. առաջինը՝ Վաչինգտոնի այդ պաշտօնական այցելութիւնները, Հայաստանի խնդիրները ներկայացնելու Միացեալ Նահանգների ղեկավարութեանը, կապեր հաստատելու Սենատի, Կոնգրէսի և մեր խորհրդարանի միջև, և երկրորդը՝ հանդիպել մեր հայրենակիցների հետ, պատմել մեր իրավիճակը Հայաստանում։

Հ.– Ամերիկահայութեան կը հետաքրքրէ Արցախի հիմնահարցը, որ կը մնայ անլոյծ։

Պ.– Վերջին չրջանում, դուք գիտէք որ Արցախում գործողութիւնները աւելի զարգացան։ Հիմնականում այդ զարգացման փուլը կախուած էր երկու հանգամանքից. Ադրբեջանի կողմը, Յունուար ամսից սկսած, սկսեց ուժեղացնել հեռահար ռմբակոծումները Ղարաբաղ, օգտագործելով «Գրադ» կոչեցեալ զէնքի ձևը։ Ես չեմ ուզում մտնել մանրամասնութիւնների մէջ. ամէն ինչը գիտէք։ Երկրորդ, դա կապուած է Աղդամի պահեստների գրաւումի հետ։

Աղդամի պահեստները չատ հզօր պահեստներ են։ Դրանք կոչւում էին չրջանային ռեզերվային պահեստ ստրատեգիական նշանակութեան։ Այսինքն՝ մի ամբողջ չրջանի համար։ Անդրկովկասում չատ քիչ կան այդպիսի պահեստներ և ես կարող եմ թուերը ասել, որպէսզի դուք քանակը պատկերացնէք։ 728 վագոն արկեր էին, 245 վագոն «Գրադ»ի արկեր, 130 վագոն փամփուշտներ։ Օրինակ, «Գրադ»ի միայն արկերը գնահատւում են մօտ ութսունից հարիւր հազար արկ։

Այս իրավիճակում, պարզ է, հայկական կողմը չէր կարող անտարբեր մնալ, որովհետև Արցախը վտանգուած էր և մեր պաշտպանական ջոկատները Արցախում աւելի ակտիւացրեցին իրենց գործողութիւնները։ Հետևանքները մօտաւորապէս դուք էլ գիտէք. մի քանի կարևոր նշանակութիւն ունեցող բնակավայրեր ազատուեցին, մասնաւորապէս՝ Խոջալուն։ Խոջալին կարևոր էր նրանով, որ բացուեց օդանաւակայանը։ Ստեփանակերտի օդանաւակայանը գիտէք որ գտնւում է Խոջալուում։ Մենք որ դուրս էինք եկել Երևանից Հինգչաբթի երեկոյեան և Մոսկուա էինք ուղևորուում, այդ պահին արդէն ութ ինքնաթիռ նստեց Ստեփանակերտի օդանաւակայանը։ Գիտէք որ մինչև այդ պահը միայն ուղղաթիռներով էր կապը, իսկ ինքնաթիռների տարողութիւնը աւելի կարևոր է։ Այնտեղ հասցրեցինք վառելանիւթ, սննդամթերք։ Սա էր։

Բայց այս ընթացքում չատ ակտիւ բանակցութիւններ գնացին։ Պէտք է ասեմ որ Երեքչաբթի օրը, երեկոյեան, ես և հանրապետութեան նախագահի անվտանգութեան գլխաւոր խորհրդատու Աչոտ Մանուչարեանը Նախիջևա-

նում հանդիպեցինք Ալիևի հետ։ Մօտ վեց ժամ մենք բանակցութիւններ էինք վարում։ Եկանք որոշ պայմանաւորուածութեան։ Դա կապուած էր նախ Հայաստան-Նախիջևան յարաբերութիւններին։ Նոյնպէս մենք պայման դրեցինք որ սահմաններում պէտք է ապահովութիւն լինի, գնացքների և երթևեկութիւնների։ Նաև քննարկեցինք Ղարաբաղի հարցերը։ Պայմանաւորուել ենք որ պէտք է զինադադար յայտարարուի սկսուի բանակցութիւնների։

Նախորդ օրը դուք գիտէք որ Ասկերանի վրայ էլ էր եղել մեծ յարձակում։ Յարձակուողները կանգնեցուել էին Ասկերանում, բայց Ասկերանի և Աղդամի արանքում մնացել էին ոմանք և այնտեղի ինքնապաշտպանութեան ջոկատները յետ էին մղել, որպէսզի Ասկերանի ճամբարը վերածուի մարտիկների ապահով անցքի։ Մի քիչ աղմուկ էր բարձրացել։ Առաւօտեան չուրջ, Ջորեքշաբթի օր, զանգեր ստացանք։ Յայտարարում էին որ յարձակւում ենք Աղդամի վրայ, մինչդեռ որևէ մէկը Աղդամի վրայ յարձակուելու նպատակ չունէր, որովհետև Աղդամը որևէ տեսակէտից նպատակայարմար էլ չի։ Դա տափաստանային վայր է։ Դա Ադրբեջանի տարածք է, հնարաւոր չէ պահել, ևայլն։

Ինչևիցէ, Հինգշաբթի օր երեկոյեան արդէն այդ զինադադարը յայտարարուել էր, սակայն դրանից յետոյ, քիչ առաջ երբ Երևանի հետ էի խօսում, այսօր առաւօտեան ռմբակոծուել է Մտեփանակերտը և Խնածախը։ Կան զոհեր և վակուել է Ադրբեջանի կողմից երկաթուղագիծը։ Փաստօրէն Հայաստանը նորից չըլափակման մէջ է։

Աղդամի դէպքերում աղմուկը մի քիչ աւելի չատ էր, որովհետև փոխռմբակոծում էր եղել, սկսել էին այրուել Աղդամում գտնուող ռազմապահեստները։

Դուք գիտէք որ Թեհրանի արտաքին գործերի նախարար Վիլայէթին միջամտել է այս զարաբաղեան հարցի համար։ Նա այցելել էր Երևան և Բաքու։ Նա նոյնպէս այդ օրը մեզ հետ հեռախօսով խօսեց։ Երէկ Թեհրան էր մեկնել Հայաստանի մեր պատուիրակութիւնը՝ արտգործկոմի նախարարի տեղակալ Նաւասարդեանը և նախագահի խորհրդատու Փափազեանը և այլ մասնագէտներ, որպէսզի վարեն բանակցութիւններ։

Վաղուց էր նախատեսւում որ մեր կողմից պէտք է Թեհրան այցելէր մի մեծ պատուիրակութիւն։ Այնտեղ պէտք է լինէին էներգիայի և այլ բնագաւառների մասնագէտներ։ Արագացուեց այդ այցելութիւնը։ Պէտք էր մի քանի օր յետոյ մեկնել։

Ուրեմն այսպիսի լուրջ միջամտութիւն կայ նաև հարևան երկրների կողմից։

Հ.– Ընդհանուր գնահատական մը կրնա՞ք տալ, այս բոլոր դէպքերէն ետք, կացութեան նկատմամբ:

Պ.– *Ընդհանուր գնահատականը ես կարող եմ ասել այսպէս, որ Մութալիպովի հրաժարականից յետոյ, ես կարծում եմ որ Ադրբեջանի իշխանութիւնները հասկացան որ ուժով հարցը չի լուծուի, որովհետև վերջին ամիսների ընթացքում իրենք չնայած շատ էապէս աւելացրեցին ուժային ճնշումը Ղարաբաղի վրայ, բայց հասկացան որ ամէն մի ուժային ճնշման վրայ կայ հակազդեցութեան եղանակ: Խոջալուն, որը փաստօրէն պատճառ եղաւ որ Մութալիպովը հրաժարուի, ըստ երևոյթին դաս եղաւ, որ այս եղանակով հարց լուծել չի լինի և պէտք է փորձել գտնել այլ լուծումներ:*

Հայաստանի եւ Գերագոյն Խորհուրդը, եւ կառավարութիւնը բազմիցս հանդէս են եկել յայտարարութիւններով, որ պէտք է փորձել գտնել քաղաքական լուծումներ, լիարժէքօրէն ապահովելով մեր հայրենակիցների կեանքի անվտանգութիւնը, Ղարաբաղի ինքնավարութիւնը՝ ազգերի ինքնորոշման սկզբունքների վրայ:

Հ.– Իսկ Հայաստանի՞ իրավիճակը:

Պ.– *Ասեմ որ Հայաստանում տնտեսական իրավիճակը ծանր է: Շատ լաւ գիտէք մանրամասնութիւնները, յատկապէս կապուած աղէտի գօտու և վերջին էներգետիկ ճգնաժամի հետ: Բայց վերջին շրջանում արուել են շատ խոշոր քայլեր այս իրավիճակից դուրս գալու համար: Այդ մասին բանակցութիւններ են վարւում միջազգային կազմակերպութիւնների հետ տնտեսական ուեֆորմները արագացնելու համար:*

Գերագոյն Խորհրդում նախատեսւում է շատ արագ ընդունել սեփականաշնորհման օրէնքը և մենք նախատեսում ենք որ Մայիս-Յունիս ամիսներին պէտք է Հայաստանում լայնածաւալ սեփականաշնորհում գնայ փոքր և միջին ձեռնարկութիւնների, այնուհետև նաև խոշոր ձեռնարկութիւնների:

Գոնում ենք որ դա՛ է միակ ճանապարհը: Դրան պէտք է նախորդի գների ազատ արձակումը, բայց գիտէք որ երբ Ռուսաստանը գները ազատ արձակեց, մենք էլ ստիպուած պէտք էր գնայինք նոյն քայլին, և հիմա այդ օրէնքը մենք շատ արագացնում ենք, սակայն որոշ հնարաւորութիւններ ենք տուել Յունուարի 3-ի նիստում:

Մի հարց էս: Մարտի 3-ին ՀՀ նախագահ Լևոն Տէր Պետրոսեանը տուել է հրամանագիր Հայաստան Համահայկական Հիմնադրամ ստեղծելու մասին: Ծանօթ էք:

Հ.– Այո, լսեցինք այդ հիմնադրամին մասին: Ի՞նչ է նախատեսուածը այդ հիմնադրամին ստեղծումով:

Պ.– Դա ունի գործունէութեան իր կարգը։ Նախատեսւում է որ այս հիմնադրամը պէտք է ստեղծուի հոգաբարձուների խորհրդում։ Որո՞նք են լինելու այս խորհրդում։ Հանրապետութեան նախագահը, երկու կաթողիկոսները, Գերագոյն խորհրդի ներկայացուցիչներ, սփիւռքի և Հայաստանի կառավարութեան ներկայացուցիչներ։ Թուով մինչև քսան մարդ։

Այս հիմնադրամը պէտք է ծառայի մէկ ազգային ծրագիր իրականացնելուն։ Խօսքը նրա մասին է որ, գիտէք, ամբողջ աշխարհում, յատկապէս աղէտից յետոյ, ստեղծուել են բազմաթիւ ֆոնդեր, մեր հայրենակիցներից շատեր ցանկութիւն ունեն օգնել Հայաստանին։ Սակայն եւ այս ֆոնդերը, եւ անհատական հնարաւորութիւնները շատ սահմանափակուած են։ Մեր սեփական ծրագրերը իրականացնելու համար պէտք են խոշոր գումարներ և հիմնական նպատակը այս ամէն ինչը կուտակել է մի տեղ։ Հոգաբարձուների խորհուրդը, որը պէտք է շատ ներկայացուցչական լինի, պէտք է որոշի ի՛նչ ծրագրերի համար միջոցները պէտք է օգտագործուեն Հայաստանում։

Շուտով, այս երկու օրը, դուք կը ծանօթանաք երկու կաթողիկոսների կոնդակներին։ Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակի նախնական օրինակը տեսել եմ և շուտով կը հրապարակուի։ Գարեգին Կաթողիկոսը նոյնպէս կը հրապարակի կոնդակ, որը նոյնպէս կոչ կ՚անի միանալ այս հիմնադրամին։

Այստեղ ասեմ որ Լուսաւորչի տուրքը, որը վերջին տարիներին չի իրականացւում, Հայրապետը կոչ կ՚անի որ այդ գումարները բերուեն Էջմիածին և դրուեն այս հիմնադրամի մէջ, որպէսզի կառավարութիւնը կարողանայ տնօրինել այն։

Ասեմ որ մօտակայ, նախնական հաշուարկներով Հայաստանը այս տնտեսական ճգնաժամից դուրս հանելու համար գնահատւում է մօտ 100 միլիոն դոլար, որի կէսը մօտաւորապէս պէտք է լինի սննդամթերքի ապահովում մէկ տարուան ընթացքում, իսկ կէսը տրուի արդիւնաբերութեան վերանորոգման, արդիականացման նպատակներին։ Եթէ այս ծրագիրը յաջողուի, կարծում ենք որ կարող ենք այս խնդիրները լուծել։

Երկրորդ բանը, որ կարծում եմ պէտք է հետաքրքրի, գիտէք որ Հայաստանում կայ մեծ քանակութեամբ անաւարտ շինարարութիւն՝ դա լինի բանակի, լինի արդիւնաբերական շէնքեր։ Այսօրուան պայմաններում, երբ աղէտի գօտում ամէն ինչ դանդաղ է և ամբողջ շինանիւթը կարող է այնտեղ գնալ, Հանրապետութեան նախագահը յայտարարել է որ անաւարտ շէնքերի մեծ մասը տրուելու է վաճառքի՝ ազատ։ Հայաստանում և սփիւռքում ապրողների տրամադրութեանը ներքոյ։ Այսպէս՝ մի շէնքի 30–40 տոկոսը կառուցուած է, մարդիկ կարող են դա առնել, աւարտել շինարարութիւնը իրենց ուզած նպատակներով։ Թէ բնակարաններ են՝ կարող են վաճառել։ Թէ գործարաններ են՝ կարող են շահագործել, համատեղ

ձեռնարկութիւններ հիմնել։ Անաւարտ չինարարութիւնները ափսոս կը լինի կորցնելը։ Բերել այնպիսի վիճակի, որ չքայքայուեն՝ նոյնպէս ծախսեր է պահանջում։ Ուստի գնացինք այս ճանապարհով, որպէսզի մարդիկ կարողանան օգտագործել։ Յատկապէս սեփականաշնորհման օրէնքից յետոյ լայն հնարաւորութիւններ կը տրուեն այդ գործունէութեան համար։

Յաջորդ չաբաթուայ մէջ Հանրապետութեան նախագահը հանդէս է գալու խորհրդարանում՝ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրի հիմնահարցերով։ Մի եօթ էջանոց փաստաթուղթ է դա. մի ամբողջ համապարփակ ծրագիր։ Խորհրդարանի հաւանութիւնը ստանալուց յետոյ, արդէն մենք կ'իրականացնենք այդ ծրագիրը։

Ես կարող եմ ձեզ մի բան ասել։ Հայաստանը իր ներքին հնարաւորութիւններով այսօր չի կարող գործել։ Մենք պէտք է օգտագործենք սփիւռքի և միջազգային կազմակերպութիւնների հնարաւորութիւնները։ Նախատեսւում է որ մենք դառնանք միջազգային բանկային ֆոնդի անդամ։ Երկու չաբաթ յետոյ այստեղ կը գայ մեր փոխ-վարչապետ Հրանդ Բագրատեանը։ Նա աւելի մասնագէտ է և հնարաւորութիւն կ'ունենայ աւելի լայն մանրամասնութիւններով ներկայացնել այս ծրագիրը։ Եթէ մենք միջազգային ֆոնդի անդամ դառնանք, և պիտի՛ դառնանք, ապա մենք կը կարողանանք վարկեր ստանալ։ Սա տնտեսութիւնն է։

Հ.– Երկու խօսք ալ Հայաստանի քաղաքական իրավիճակին մասին։

Պ.– Հայաստանում քաղաքական իրավիճակը անկայուն է, սակայն դուք գիտէք որ խորհրդարանում ընդդիմադիրներ կան։ Կարող եմ ասել խորհրդարանը բաւականին բևեռացած է։ Կուսակցութիւնները ձևաւորուում են։ Մէկ չաբաթ առաջ յայտարարուեց և Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան ֆրակցիայի ստեղծումը և Հ.Յ. Դաշնակցութեան պատգամաւորական խմբակցութիւնը աւելի ընդլայնուեց։ ՌԱԿ-ի պատգամաւորական խմբակցութիւնն արդէն ունի 14 պատգամաւոր։ Դաշնակցութիւնը՝ 11 հոգի։ Հայոց Համազգային Շարժումը յայտարարեց որ իր պատգամաւորական խմբակցութիւնն ունի 56 հոգի։ Ես ի պաշտօնէ իրաւունք չունեմ ՀՀՇ-ի մասին խօսել լայնօրէն։ Ամենամեծ կազմակերպուած ուժը այսօր ինքը՝ Հայոց Համազգային Շարժումն է խորհրդարանում։

Վերջին չրջանին լինում են ցոյցեր չատ խեղճ պայմաններում։ Մասնաւորապէս Ազգային Ինքնորոշում Միաւորումն է որ ցոյցեր է անում, ընդհուպ նախագահի հրաժարականը պահանջելով։ Երեք պահանջ են ներկայացնում նրանք այսօր՝ ազգային բանակի ստեղծում, Սահմանադրական Ժողովի ընտրութիւններ և Ղարաբաղի ճանաչում։ Այս երեք հարցերի վերաբերեալ խորհրդարանում կայ յստակ դիրքորոշում։

Ղարաբաղի ճանաչման հարց։ Այս հարցը բարձրացուեց մի քանի անգամ եւ Գերագոյն Խորհրդի նախագահութիւնում, եւ Գերագոյն Խորհրդում։ Մենք այսպիսի ճանապարհով գնացինք։ Մենք հրաւիրեցինք մի լայն խումբ, Հայաստանում գործող բոլոր կուսակցութիւնների ներկայացուցիչներին։ Բոլորի միանշանակ կարծիքը հետեւեալն էր՝ Հայաստանը չպէտք է չտապի Ղարաբաղի ճանաչման հարցում. մենք պէտք է նպաստենք որ այլ երկրներ ճանաչեն ու յետոյ մենք ճանաչենք։ Դա նաեւ ղարաբաղցիների կարծիքն է։ Ելոյթ ունեցան Ղարաբաղի Գերագոյն Խորհրդի նախագահութեան անդամները ու պատգամաւորները։ Միայն Ազգային Ինքնորոշում Միաւորումը մնաց իր կարծիքի վրայ։

Երկրորդ հարցը ազգային բանակի ստեղծման հարցն է, որը վերջին Ջորեքշաբթի եւ Հինգշաբթի օրերին նոյնպէս քննարկուեց խորհրդարանում՝ այս դէպքերի հետ կապուած։ Հարցը հետեւեալն է՝ վաւերացնել զուտ յայտարարութեամբ սովետական Եօթերորդ Բանակի ազգայնացումը։ Մեր պաշտպանութեան նախարարը յայտարարեց որ եթէ բանակը ազգայնացնենք, նրա հնարաւորութիւնները կ՛օգտագործենք 10–15 տոկոսով։ Գիտէք, մենք առաջինը նախկին Խորհրդային Միութիւնում որոշեցինք որ մեր երիտասարդները պէտք էին ծառայել այդ բանակում, որ կայ Հայաստանի սահմաններում։ Այսօր, զօրամասերը, որտեղ ծառայում են հայ երիտասարդները, կարող էք համարել որ այդ զօրամասերը մերն են։ Այնպէս որ Գերագոյն Խորհուրդը այս Հինգշաբթի օր որոշում ընդունեց նա՛խ չնորհաւորել Գեներալ Ռէուտին, որ Եօթերորդ Բանակի նոր հրամանատար է նշանակուել մեզ մօտ։ Նա հաւաստիացրեց որ առանց Հայաստանի իշխանութիւնների թոյլտուութեան բանակից ոչ մի բան դուրս չի տարուի Հայաստանի տարածքից։ Եթէ փորձ արուի, այն անմիջապէս կ՛ազգայնացուի արդէն։ Մենք այսպիսի որոշում ընդունեցինք, որը հրապարակուած պէտք է լինի մեր մամուլում։

Ինչ վերաբերում է Սահմանադրական Ժողովին, այս հարցն էլ բազմիցս խորհրդարանը քննարկել է։ Քննարկել է նաեւ այն ժամանակ, երբ Գերագոյն Խորհրդի մասին օրէնք էր ընդունւում։ Ներկայ դրութեամբ, Հայաստանի Հանրապետութեան Սահմանադրութիւնը պէտք է ընդունի Գերագոյն Խորհուրդը, որ ունի համապատասխան Սահմանադրական Յանձնաժողով, որը կը նախապատրաստի Սահմանադրութիւնը։

Հարցը քննարկեցին մեր երկու յանձնաժողովները՝ իրաւական հարցերի եւ անկախ պետականութեան, եւ զեկուցեցին նախագահութեանը։ Նրանց կարծիքը նոյնպէս նոյնն էր. այսինքն՝ պէտք է Գերագոյն Խորհուրդը ընդունի ՀՀ Սահմանադրութիւնը։ Սահմանադրական Ժողովը ընտրւում է այն ժամանակ, երբ չկան պետական կառոյցներ, չկայ Գերագոյն Խորհուրդ,

խորհրդարան։ Հիմա, յատկապէս այս վիճակում, անցնել նոր կառոյցների՝ դա մենք գտնում ենք աննպատակայարմար։ Ինչևիցէ, հարցը կարող է Գերագոյն խորհրդում քննարկել, բայց նախ և առաջ պէտք է օրէնքի փոփոխութիւն կատարուի, վերացուի նախորդ օրէնքը, որ Գերագոյն խորհուրդն է ընդունում Սահմանադրութիւնը։ Եթէ այդ քայլին գնայ, ի՞նչ ձևով կ'ընդունի Սահմանադրութիւնը, դա արդէն այլ հարց է։

Հ.– Կարելի՞ է քիչ մըն ալ խօսիլ Ղարաբաղի հարցով և տալ յաւելեալ մանրամասնութիւններ վերջին դէպքերու լոյսին տակ: Օրինակ, Աղդամի մէջ խորհրդային բանակ կա՞յ:

Պ.– *Բազմաթիւ հեռաձայնային խօսակցութիւններ եղան Արթուր Մկրտչեանի և Մահմեդովի միջև։ Նման կապերը չարունակւում են։*

Գիտէ՞ք ինչ։ Աղդամի մէջ ի հարկէ խորհրդային բանակ կայ, որովհետև այդ պահեստները պահպանում է խորհրդային բանակը։ Մեր ունեցած տեղեկութիւններով, խորհրդային բանակի ներկայացուցիչներն էին որ տրամադրեցին այդ տանկերն ու մեքենաները։

Հ.– Ղարաբաղի վերջին դէպքերուն առիթով Հայաստանի կառավարութիւնը ինչո՞ւ պաշտօնապէս չհակադարձեց միջազգային մամուլի թրքանպաստ կեցուածքին:

Պ.– *Ղարաբաղում չորս տարի է որ պատերազմ է գնում։ Լինում են զանազան դէպքեր, մեծ կամ փոքր, Ստեփանակերտը ռմբակոծւում է այսքան ժամանակ և մենք գտնում ենք որ խոշալուի դէպքերը, չնայած որ այն փորձեցին ներկայացնել որպէս ներխուժում, պատերազմական գործողութիւններից մէկն է։ Ես ձեզ ասեմ որ իմ ունեցած տեղեկութիւններով, Միացեալ Նահանգներում արձագանգը աւելի վատ ստացուեց։ Եւրոպայում հարցը չատ արագ մարուեց, հերքումներ եղան յատկապէս ֆրանսիական լրագրողների կողմից և այնտեղ հասկացան որ դա արտասովոր երևոյթ չէ։ Օրինակ, այսօր, Ստեփանակերտը աւերուած է 80 տոկոսով, մարդիկ դուրս են եկել քաղաքից, կամ ապրում են նկուղներում։ Ադրբեջանական կողմը դա հերքե՞ց։ Մենք սա չենք համարում արտառոց դէպք։ Պատերազմական գործողութիւններ են պարզապէս։*

Հ.– Երկրաշարժի օրերուն միջազգային լրատուական մեծ ընկերութիւնը՝ CNN, լայնօրէն արձագանգեց. սակայն տարիէ մը ի վեր CNN-ի թղթակիցը՝ Մավիսաքալեան, Ղարաբաղէն ու Հայաստանէն ոչ մէկ լրատուութիւն կը կատարէ: Ինչո՞վ կը բացատրուի այս:

Պ.– *Այսօր Հայաստանում ունենք մամուլի ազատութիւն։* CNN-*ը ազատ*

է և ինքը պէտք է հաղորդի։ Դա ուղղակի Մավիսաքալեանն է թերանում որևէ ձևով կարգադրել։ Հայաստանում մամուլի այնպիսի ազատութիւն կայ, որ աշխարհի որևէ մէկ այլ տեղ չկայ։

Հ.– Արտասահմանի մէջ ընդհանրապէս կայ այն տպաւորութիւնը, որ Հայաստանի պետութիւնը մոռցած է Ղարաբաղը: Հետևաբար, կայ մտայնութիւն մը, թէ միայն Դաշնակցութիւնն է որ ստանձնած է Ղարաբաղի պաշտպանութիւնը: Որքանո՞վ իրականութեան կը համապատասխանէ ասիկա:

Պ.– *Այս հարցի մասին Գերագոյն Խորհրդի փակ նիստում եղաւ քննարկում։ Պաշտօնապէս կարող եմ ասել որ Արցախի բոլոր տեսակի օգնութիւնների 99 տոկոսը անում է Հայաստանի կառավարութիւնը։ Մենք հարց դրեցինք որ ուրիչ կազմակերպութիւններ ցոյց տան թէ ի՞նչ կարող են անել։ Ոչ մէկը ոչ մի բան չի կարողանում ցոյց տալ։ Կան թուեր, որոնք հրապարակման ենթակայ չեն։ Օգնութիւնները միայն ինքաթիռով և ուղղաթիռով կարելի է հասցնել։*

Եղածը բացարձակապէս յերիւրանք է։ Այլ բան է որ մենք ռեկլամի չենք ենթարկում, որովհետև ամէն մի ուղղաթիռը որ գնում է Արցախ ոչ պարզ ձևով... հասկանում էք։ Բայց քանի որ հարցը բերեցիք, ասեմ որ փակ նիստում թուեր հրապարակեցինք։ Եթէ ասեմ որ երկու օրում ուժ ինքնաթիռ է գնացել Ղարաբաղ, թող ասեն թէ այդ ուժ ինքաթիռների մէջ մէկ կիլոգրամ ալիւր ուղարկե՞լ են նրանք։

Հ.– Վերջին շրջանին թրքական բանակը հայկական սահմանին վրայ ռազմափորձեր կատարեց: Ասիկա ի՞նչ հակազդեցութիւն կրնայ ստեղծել խորհրդային Եօթերորդ Ռազմագունդին համար: Յուսամ 1917-ի նման ռուսական բանակը տուն չի կանչուիր օր մը և մենք անակնկալի առջև չենք գտնուիր...:

Պ.– *Նախ ասեմ որ թրքական այդ զինավարժութիւնները հերթական զինավարժութիւններ էին, որոնք հրապարակուեցին մամուլում։ Հայաստանը տակաւին այն համոզումի մէջ է, որ պէ՛տք է պահպանել այդ միացեալ խորհրդային բանակը, որովհետև մենք դէմ ենք ազգայնացման կտրուկ քայլերին։ Եւ եթէ մենք բանակը ազգայնացնենք, Ադրբեջանն էլ այդպէս անի, դա նշանակում է որ մեր սահմանները Թուրքիայի հետ բացւում են... ու այլևայլ հարցեր։ Ասեմ որ Յորրորդ Բանակի հզօրութիւնը չատ աւելի է քան Եօթերորդ Բանակինը։ Մենք այդտեղ չենք չահի։*

Ի հարկէ մտավախութիւն կայ որ ռուսական բանակը կարող է քաշուել։ Բայց մենք դա չենք պահանջի։ Այսինքն եթէ մենք հիմա ստիպենք որ նա քաշուի, աւելի՞ նպաստաւոր կը լինի վիճակը։ Այս հարցերը անընդհատ

քննարկում են Անկախ Պետութիւնների Ընկերակցութեան նախագահները։ Ճիշդ է որ վերջնական եզրակացութեան չեն եկել։ Ամսի 29-ին նախատեսւած է յաջորդ հանդիպումը։ Ռազմական հարցերը այնտեղ քննարկուելիք ամենից կարևոր հարցերն են։

Հ.- Իրողութիւն է որ Թուրքիա և Հայաստան տնտեսական յարաբերութիւններ ունին: Որքա՞ն յառաջացած են այդ յարաբերութիւնները և Թուրքիա որևէ պայման պարտադրա՞ծ է Հայաստանի:

Պ.- *Եթէ ձեզ յայտնի է, ամենասկզբից, երբ մենք ասում էինք որ Թուրքիայի հետ պէտք է ստեղծենք տնտեսական յարաբերութիւններ, բանակցութիւնների ժամանակ յայտարարել ենք որ տնտեսական յարաբերութիւնները ոչ մի առնչութիւն չպէտք է ունենան քաղաքական նախապայմանների հետ։ Սա բազմաթիւ անգամներ ասուել է նրանց պաշտօնական ներկայացուցիչներին։ Ասեմ որ բաւականին աշխոյժ բանակցութիւններ գնացին, բայց այս վերջին չրջանում մի քիչ աւելի դանդաղել է գործընթացը, կապուած վերջին իրադարձութիւնների հետ։ Թուրքիան որոշ չափով միջամտում է, որովհետև չահագրգռուած է Ղարաբաղի հարցերում և ըստ երևոյթին իրենց կողմից մի քիչ սառեցում կայ։ Սակայն մենք այն տեսակէտին ենք, որ պէտք է չարունակուի այդ յարաբերութիւնը։*

Հ.- ՄԱԿ-ի մէջ արդեօք ղարաբաղեան հարցը նիւթ պիտի դառնա՞յ:

Պ.- *Այսօր Անկախ Պետութիւնների Ընկերակցութիւնը իր հնարաւորութիւնները սպառել է Ղարաբաղի հարցի նկատմամբ։ Օրինակ՝ Նազարբայևի նախաձեռնութիւնը, և այլն...։ Այստեղ միայն միջազգային մակարդակով կարելի է մօտենալ հարցին։ Այսօր արդէն տեսնում ենք որ Իրանն է միջամտում, կան Ղարաբաղի լուծման Թուրքիայի առաջարկութիւնները, նախապատրաստւում է Սայրուս Վենսի այցելութիւնը։ Մենք դէմ չենք ուղղակի ՄԱԿ-ին դիմելուն, բայց դա պէտք է նախապատրաստուի, դրա անհրաժեշտութիւնը մենք պէտք է զգանք։ Հիմնական մեր հարցը եղել է Ղարաբաղի հարցը բարձրացնել միջազգային մակարդակի վրայ։ Ըստ երևոյթին այստեղ չատ քիչ ենք յաջողուել։*

Հ.- Ամէն տարի Մեծ Եղեռնի առթիւ կառավարութեան հովանաւորութեամբ տեղի կ'ունենայ սգահանդէս: Արդեօք նախատեսուա՞ծ է այս տարի ալ պետական մակարդակով ոգեկոչել ցեղասպանութիւնը: Շշուկներ կան որ նման բան մը կրնայ վնասել Թուրքիոյ հետ բանակցութիւններուն:

Պ.- *Ի՞նչ հիմքեր ունէք կասկածելու։ Ապրիլ 24-ը մեր ազգային խորհրդանիշներից մէկն է։ Այդ օրը պաշտօնապէս Գերագոյն Խորհրդի*

կողմից ընդունուած է որպէս ազգային սգոյ օր, աշխատանքի օր չի. որևէ հարց չկայ։ Ապրիլ 24-ը մի՛շտ նշուում էր, բայց մեր Գերագոյն Խորհուրդը անցեալ տարի ընդունեց որ դա պաշտօնական օր է և աշխատանքային օր չի լինի։

Հ.- Թերաճ երկիրներու պարագային ծանօթ է որ երբ 60-ական թուականներուն ափրիկեան երկիրներ իրենց անկախութեան տիրացան, առաջին հինգ թէ տաս տարիներուն, մինչև այդ երկիրներուն կազմաւորումը, երկաթեայ բազուկի տէր անձեր եկան իշխանութեան գլուխ: Մեր պարագային, հակառակ ոամկավար ազատական ըլլալուս, մտահոգութիւն կայ որ երբ Հայաստան այսքա՞ն ազատութեան և ոամկավարացումի կը բացուի, կեդրոնական ուժ մը գոյացնելը դժուար պիտի ըլլայ: Ինչպէ՞ս առաջքը պիտի առնուի անիշխանութեան:

Պ.- *Մենք որդեգրել ենք գնալ ժողովրդավարական ձևով, բայց ընդունելով օրէնքների մի համակարգ և պահպանելով այդ օրէնքները։ Անձնապէս դէմ եմ ուժեղ, տոտալիտար իշխանութեան վերականգնումին։ Գայթակղութիւնը մեծ է պահելու այդ տոտալիտար համակարգը։ Նախկին Խորհրդային Միութեան 70 տարիների փորձը ցոյց տուեց որ այդ երկրում ժողովրդավարութեան աւանդոյթներ չեն եղել։ Տոտալիտարից ժողովրդավարութեան անցելու համար պէտք է որոշ աւանդոյթներ ունենալ։ Ես գտնում եմ որ պէտք է գնալ դէպի ժողովրդավարութիւն։ Ցամենայն դէպս, եթէ դրա անհրաժեշտութիւնը լինի, ես կարծում եմ որ այսօրուայ իշխանութիւնները չեն գնայ այդ ճանապարհով։ Ազատ, ժողովրդավար ձևով պէտք է կառուցենք մեր այսօրուայ Հայաստանը։ Մեր դառն փորձը ցոյց է տալիս որ տոտալիտարիզմը ընդունելի չէ տնտեսական կամ քաղաքական հարցերում։*

Հ.- Վերադառնալով Արցախը ճանչնալու հարցին, ինչո՞ւ կը խորհիք որ Հայաստան առայժմ պէտք չէ ըլլայ Արցախը առաջին ճանչցողը:

Պ.- *Հարցը հետևեալումն է։ Մենք կարող ենք հասնել այնպիսի իրավիճակի, որ Հայաստանը ճանաչի և մնայ միակը, որ ճանաչած լինի Արցախը։ Սա բոլորովին չի նպաստի Արցախի ճանաչման հարցին, ո՛չ էլ կը լինի Արցախի ի նպաստ քայլ։ Դա կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ Արցախի հարցը միջազգային մակարդակի բարձրացնելու մեր աշխատանքին։ Միջազգային իրաւունքի տեսակէտից, ՄԱԿ-ի ոլորտում, տարածքային անբաժանելիութեան սկզբունքի և ազգերի ինքնորոշման սկզբունքի տեսանկիւնից ոչ մի նախապատիւ վիճակ չկայ ներկայումս։ Հարաւսլավիայի օրինակը լաւ գիտէք։ Գիտէք թէ այդ երկու հիմնասկզբունքներից որոնք դրուած են միջազգային օրէնքների հիմքում։ Մենք գտնում ենք որ մեր կողմից*

Արցախի ճանաչումը բարենպաստ պայմաններ չի ստեղծի Արցախի համար։

Հ.– Նախկին Խորհրդային Միութեան բանակի հրամանատարութիւնը հրահանգած է որ Ատրպէյճանէն և Հայաստանէն սահմանային ուժերը հեռանան։ Հայաստանի պարագային ո՞վ պիտի փոխարինէ այդ բանակը։

Պ.– *Այդ հրամանը եղաւ, բայց այն չի գործում։ Արծուաչէնից հանուեց մի պարեկային կէտ, այն էլ Գերագոյն Խորհրդում մենք պահանջեցինք ու բացատրեցինք։ Ուկրանիան և Ղազախստանը իրենց զինուորներին յետ էին կանչել։*

Գալով բանակի հարցին, նոր զօրամասեր կան արդէն։ Նրանք համատեղ գործում են Եօթերորդ Բանակի հետ։ Ընդունուեց պաշպանութեան օրէնքը։ Ներքին սահմանների վրայ կանգնած են ներքին գործերի նախարարութեան ուժերը։

Հ.– Հնարաւո՞ր է Հայաստանէն ցամաքի ճամբով Ղարաբաղ երթալ։

Պ.– *Լաչինի ճանապարհը կայ։ Այսօր արգելուած է, բայց մեր հիմնական հարցերից մէկը այդ ճանապարհի բացումն է։ Դա նոյնն է, ինչ այսօր Ադրբեջանից չեն կարող Նախիջևան գնալ։ Դա ռազմական խնդիր է։*

Ես մի բան եմ ուզում ասել։ Իսկապէ՛ս պատերազմ է։ Պատերազմ է դասական իմաստով Ղարաբաղում և տնտեսական իմաստով Հայաստանում։ Մենք ապրում ենք այսօր պատերազմական վիճակի մէջ։ Շատ յաճախ մեր առաջ դրւում են պահանջներ, որոնք հենց հաշուի չեն առնում որ սա պատերազմական վիճակ է։ Տնտեսութեան մէջ եղան օրեր, Դեկտեմբերի, Յունուարի վերջին, որ Հայաստանի տնտեսութիւնը կարող էր մի քանի ժամում ամբողջովին քայքայուել։ Եւ տասնեակ տարիներ չէինք կարողանայ վերականգնուել։ Սա մի այլ ձևի պատերազմ է։ Մենք կրակելով էինք հաս-կանում պատերազմը, բայց սա շատ խառն տնտեսական պատերազմ է։ Թերևս կարդացիք մամուլում, փետրուար 21-ի հանրաժողովի ժամանակ, երբ Լևոն Տէր Պետրոսեանը և ես խօսում էինք, Հայաստանը շատ ծանր իրավիճակի մէջ էր։ Կայ այսպիսի մտայնութիւն՝ Հայաստանն ստացաւ իր անկախութիւնը, ՄԱԿ-ի անդամ է, ընդունուեց աշխարհի կողմից, մենք դեսպաններ ենք նշանակում, և այլն, Հայաստանը մի քիչ տնտեսական խնդիրներ ունի և այնտեղ որևէ ուրիշ խնդիր չկայ. մեզ մնում է միայն Ղարաբաղի հարցի լուծումը գտնել և արդէն ամէն ինչ կը լրանայ։ Այդպէս չէ՛ իրավիճակը։

Հայաստանի անկախութիւնը դեռ վերջնականօրէն չէ ամրապնդուած և ինքը Հայաստանը պատերազմի մէջ է այլ իմաստով, մի քիչ էլ կրակոց-ներով։ Այսպիսին է պատկերը։ Սա պէտք է խորը գիտակցենք, որովհետև,

նորից եմ ասում, հիմա որ խօսում ենք, հարցերից տասից եօթը Ղարաբաղի մասին է։ Ղարաբաղի հարցը կարևոր է, բայց դա հիմա հարցերից մէկն է. պէտք չէ մոռանալ Հայաստանը։

Հ.– Հողային սեփականութեան օրէնքին մէջ, որքան որ հետևած ենք, չէ նախատեսուած որ սփիւռքահայը Հայաստանի մէջ կալուած ունենայ։ Քաղաքացիութեան մասին օրէնքն ալ որևէ նախատեսութիւն չունի, բայց քիչ առաջ ըսիք թէ ոևէ անձ կրնայ Հայաստան գալ և կալուած գնել։

Պ.– *Նախ քաղաքացիութեան մասին օրէնքը դեռ չի ընդունուել։ Սեփականութեան վերաբերեալ օրէնքի մէջ, այո, դա նախատեսուած չի, որովհետև խօսքը գնում է գիւղացիներին հողեր վերադարձնելու մասին։ Իմ խօսքը անաւարտ չինարարութիւնների մասին էր։*

Այսօր կայ երկու մօտեցում։ Ի՞նչ հնարաւորութիւններ պէտք է թոյլ տալ, որպէսզի սփիւռքից հայեր ստանան քաղաքացիութիւն։ Ես կարծում եմ որ խորհրդարանը կ'ընդունի կրկնակի քաղաքացիութիւնը։ Օրէնքը օրակարգի մէջ է, սա պիտի քննուի մինչև ամառ։

Պարզ ասեմ որ սեփականութեան վերաբերեալ մօտեցումները մի քիչ տարբեր են։ Մի մասը այն տեսակէտին է, որ պէտք է լայն հնարաւորութիւններ տանք Հայաստանում սեփականութիւն ձեռք բերելու։ Միւս մասը մի քիչ ասում է պէտք է որոշ սահմանափակումներ լինեն։ Սա բացատրւում է այսօրուայ մեր տնտեսական ճգնաժամով, ռուբլու անկման պատճառով։ Մտավախութիւն կայ որ սոցիալական նոր ցաւեր կարող են առաջանալ Հայաստանի համար։ Դրանք լուրջ հարցեր են և խորհրդարանը կը քննարկի։ Միւս հարցերում մենք հիմա եկել ենք այն եզրակացութեան, որ պէտք է չատ հնարաւորութիւններ ընծայենք։ Ո՛չ միայն սփիւռքի մասին է խօսքը, այլ նաև ներսի։

Հ.– Կը լսենք թէ Հայաստանի մէջ կայ կազմակերպութիւն մը, հաւանաբար պետական հովանաւորութեամբ գործող, որ կ'արձանագրէ բոլոր արտասահման մեկնիլ և աշխատիլ փափաքող անձերը, թերևս ալ օտար դրամանիշ ձեռք բերելու նախանձախնդրութեամբ։ Արդեօք այդ կազմակերպութիւնը կը վայելէ՞ պետական հովանաւորութիւն։

Պ.– *Պետական այսպիսի կազմակերպութիւն չկայ։ Անշուշտ կան բազմաթիւ մասնաւոր կոոպերատիւներ, որոնք ինչ-որ կապեր են ստեղծում, ինչ-որ պայմանագրութիւններ են կատարում։ Բայց պետական այդպիսի բան չկայ։ Այլ հարց է որ հիմա բնակցութիւններ են գնում միջազգային կազմակերպութիւնների հետ, որպէսզի ռազմական և միջուկային զէնքերի հետ առնչուած մասնագէտները, որոնք այսօր Խորհրդային Միութիւնում*

զրկուած են աչխատանքից, գնան դուրս աչխատեն, որպէսզի մարդիկ չտարածուեն ամբողջ աչխարհով և փորձ չանեն ստեղծել միջուկային զէնքեր։

Հ.– Շևարնաձէի Վրաստան վերադարձով մեր կապերը աւելի կ'ամրանա՞ն Վրաստանի հետ: Որևէ փոփոխութիւն կա՞յ:

Պ.– *Դեռ այդ փոփոխութիւնը չկայ։ Կապեր կան։ Մենք չահագրգռուած ենք որ Վրաստանում ստեղծուեն քաղաքական կայուն իրավիճակ և ժողովրդավարական ուժեր։ Բայց մենք նաև չատ անհանգստացած ենք և պէտք է հետևենք որ ինչ իշխանութիւն էլ գայ Վրաստանի ղեկավարութեան, գայ օրինական ձևով, ընտրութիւններով և սահմանադրական օրէնքներով։ Այսօր Վրաստանում դեռ չի ստեղծուել սահմանադրական ինչ-որ կառոյց։ Պետական Խորհուրդն էլ, որ ստեղծուել էր, սահմանադրական ձևի իշխանութիւն փոխել չէր, իմ ամբողջ յարգանքովը Շևարնաձէի հանդէպ։*

Սա չատ կարևոր հանգամանք է։ Մենք դեռ Յունուարին երբ խօսում էինք Վրաստանի ներկայացուցիչների հետ, ասում էինք որ մեր խորհրդարանը անհանգստացած է որ իշխանութիւնների անօրինական փոփոխութիւն չլինի։ Այդպիսի նախադէպեր չպէտք է ստեղծել։

Հ.– Կ'իմանանք որ Իրանի հետ առևտրական և այլ մարզերու մէջ կապեր են ստեղծուած: Կարելի՞ է մանրամասնութիւններ տալ:

Պ.– *Մենք դեռ վաղուց պէտք է մեր հարևան բոլոր հանրապետութիւնների հետ ստեղծէինք տնտեսական բնականոն կապեր։ Հիմնական հարևաններից մէկն է Իրանը։ Ի հարկէ չահագրգռուած ենք Իրանի հետ ունենալ տնտեսական և, ինչու չէ, նաև քաղաքական կապեր։ Հայ համայնքը չատ ուժեղ է Իրանում։ Վիլայէթիի վերջին այցելութեան ժամանակ նոյնպէս այդ հարցերը չատ լուրջ քննարկեցինք։ Դուք գիտէք որ մեր էներգետիկ հնարաւորութիւնները այսօր կախուած են միայն մեր հիւսիսային հարևաններից՝ Ռուսաստան, Թուրքմենիստան, Ւայլն։ Իրանից մենք հնարաւորութիւն ունենք ստանալ գազ։ Հայաստանի սահմաններից 60 կիլոմետրի վրայ անցնում է իրանեան մի գազամուղ, որին մենք կարող ենք չատ արագ միանալ։*

Կամուրջի հարցն է կառուցման համար դրւում։ Իրանական կողմը առաջարկում է չատ արագ ժամանակաւոր կամուրջ կառուցել։ Ալիևի հետ հանդիպման ժամանակ այդ հարցն էլ քննարկուեց և մենք ասել ենք, որ կարող ենք Ջուլֆան օգտագործել Իրանի հետ կապեր ստեղծելու համար։ Մենք կարծում ենք որ պէտք է հնարաւորութեան չափով արագ ընդլայնենք կապերը Իրանի հետ։ Ես նամակ եմ ուղարկել Իրանի Մեջլիսի նախագահին,

մեր Գերագոյն Խորհրդի նախագահութեան որոշումով, հրաւիրելով Իրանի Մեջլիսի պատուիրակութիւնը Հայաստան։ Վիլայէթին ինձ ասաց որ հրաւէրը ընդունած է և նրանք էլ պատասխան հրաւէր պէտք է ուղարկեն մեր խորհրդարանի ներկայացուցիչներին։ Կարծում եմ որ սա չատ կը նպաստի Հայաստանին։

Հ.– Նախագահ Տէր Պետրոսեանի Սուրիա այցելութեան թուականը որոշուա՞ծ է:

Պ.– *Չէ որոշուած։*

Հ.– Ի՞նչ է մամուլի դրութիւնը Հայաստանի մէջ: Կառավարութիւնը որոշ օժանդակութիւններ ըրա՞ծ է այդ ուղղութեամբ: Ապա նաև ի՞նչ կ'ըսէք Հայաստանի տնտեսութեան բարելաւման գծով գործարար մարդոց ներդրումներու մասին:

Պ.– *Ինչպէս քիչ առաջ ասացի, մամուլը Հայաստանում չատ ազատ է։ Կարող եմ ասել 30-ից աւելի թերթեր գոյութիւն ունեն Հայաստանում, որոնցից պաշտօնական տեսակէտներն են արտայայտում երկուսը՝ «Հայաստանի Հանրապետութիւն»ը և «Ազգ» թերթը։ Մնացածը բոլոր ընդդիմութեան թերթեր են։*

Ցաւօք պէտք է ասել որ ընդդիմութիւնը որոշ դէպքերում ուղղակի սխալ տեղեկութիւններով հանդէս է գալիս, հարցեր է աղաւաղում։ Փաստերը պէտք է լինեն ճիշդ, մեկնաբանութիւնները կարող են լինել կամայական։

Ես չեմ ընդունում, երբ երկու օր առաջ մամուլում տպուել է որ Հայաստանի խորհրդարանում քննարկուել է Իրանի հետ տնտեսական յարաբերութիւնների ընդլայնման հարցը։ դէմ է քուէարկել նրան Բաբգէն Արարքցեանը։ Նախ այդպիսի հարց խորհրդարանում չի քննարկուել։ Մնացածը արդէն աւելորդ է ասել։

Ինչ վերաբերւում է պետութեան օգնութիւններին, պէտք է ասեմ որ այսօր գները սարսափելի աճել են թղթի։ Շրջափակման պատճառով թուղթը չատ թանկ է և աւելի էլ թանկանում է։ Մամուլը ի՛նքը պէտք է հոգայ իր ծախսերը։ Ո՞վ ունի բաժանորդ, ո՞վ ունի միջոց։ Արդէն ազատ մամուլ է։ Պետութիւնը այսօր հնարաւորութիւն չունի օգնելու։ Մենք «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթին մի կոպէկ չենք տալիս։ Նրանք չատ ծանր վիճակի մէջ են։ Եկան մեզ մօտ և ասացինք՝ յայտարարէք որ ձեզ օգնութիւն տան։

Գալով գործարարների հարցին և բանկային դրութեան, վերջերս, ամսի սկիզբներին, նրանք հաւաքուեցին փարիզում, որտեղ դրամատուն հիմնելու առաջարկներ ներկայացուեցին։ Ցաջորդ ժողովը, ճիշդ է, մի քիչ յետա-

ձգուեց, բայց հիմա նախատեսւում է Մայիսին գումարել երեանում։ Մի քիչ դանդաղ, բայց կարծում եմ այդ գործերը նոյնպէս յառաջ կը գնան։

Կարծեմ Հայաստան Հիմնադրամի ստեղծումը նաև պիտի օգնի։

Հ.– 70 տարի շարունակ Հայաստանի մէջ գործեցին համայնավարները և անոնց մէջ, այսպէս ըսած, խելօք մարդիկ շատ կան, փորձառու մարդիկ շատ կան: Այս արագընթաց փոփոխութիւններէն ու Խորհրդային Միութեան փլուզումէն ետք, Հայաստանը վստահաբար հին ռեժիմի փորձառու գործիչներուն պէտքը պիտի ունենայ: Այդ ուղղութեամբ սկսա՞ծ էք մտածել:

Պ.– *Ոչ թէ սկսած ենք, այլ շատ էլ առաջ ենք գնացել։ Եթէ դուք այսօր նայէք Հայաստանի կառավարութեան կազմին, չնայած այդ ընդդիմախօս մամուլի մեղադրանքներին, կը տեսնէք որ մեր կառավարութիւնը կազմուած է բոլորից։ Այսօր կարէն Դեմիրճեանը Հայաստանի ամենամեծ գործարանի տնօրէնն է։ Վլադիմիր Մովսիսեանը կոմիտէի նախագահ է։ Զիֆթալարեանը պետական նախարար է, Ջանոյեանը ֆինանսների նախարար է։ Դուք կը տեսնէք որ կառավարութիւնը կազմուած է ոչ թէ կուսակցական, այլ՝ մասնագիտական սկզբունքով։ Մենք ի սկզբանէ հարցին մօտեցել ենք տարբեր մակարդակով։*

Կարէն Դեմիրճեանին որպէս քաղաքական գործիչ ես համարում եմ որ նա ուղղակի կոմունիստական վարչական քաղաքական գործիչ է, բայց նա աշխատել է որպէս մեծ գործարանի տնօրէն և ունեցել է մեծ յաջողութիւններ գործարանում։ Նա գործարան է կազմակերպել և քաղաքականութեան հետ ոչ մի կապ չունի։

Հ.– Հայաստանի իշխանութիւնները որոշում անցուցած են որ արտասահմանի աւանդական կուսակցութիւնները չեն կրնար մուտք գործել Հայաստան և առաջնորդուիլ արտասահմանեան ղեկավարութեամբ: Ինչպէ՞ս պիտի բացատրէք նման անտեսում մը քաղաքական այս կազմակերպութիւններուն հանդէպ:

Պ.– *Դա շատ կարևոր հարց է։ Ես այս հարցին անդրադարձել եմ փետրուարի 21-ին, հանրահաւաքի ժամանակ։ Այդ պատճառով էլ մամուլում շատ խիստ յօդուածներ եմ կարդացել իմ նկատմամբ։ Այո՛, Հայաստանի Գերագոյն Խորհուրդը ընդունել է օրէնք կուսակցութիւնների մասին։ Ես որպէս Գերագոյն Խորհուրդի նախագահ կարող եմ ասել, որ օրէնք է որ ոչ միայն նրանք չպէտք է դրսից ղեկավարուեն, այլ մեր օրէնքով, ինչպէս համարեա բոլոր պետութիւնների օրէնքի մէջ գրուած է, Հայաստանի կուսակցութեան անդամ կարող է լինել Հայաստանի քաղաքացին։*

Երկրորդ, գրուած է (այնտեղ շատ հարցեր կան։ Չպէտք է դրսից

ղեկավարուի, չպէտք է դրսից ֆինանսաւորուի...) որ նուիրատուութիւնը պէտք է յայտարարուի և տուրքային յարաբերութիւններով պէտք է արուի։ Այսօր այդ օրէնքները խախտուում են։ Ինչպէ՞ս են խախտուում։ Հ.Յ.Դ. կուսակցութեան կենտրոնական կոմիտէի անդամ են ընտրում Հայաստանի ոչ-քաղաքացի։ Դա արդէն օրէնքի խախտում է։ Նիւթական օգնութիւն է արուում, որը չի յայտարարուում։ Ես այս երևոյթին մօտենում եմ ոչ թէ որպէս անճ, այլ որպէս պետութեան ներկայացուցիչ Գերագոյն խորհրդից ներս։ Եթէ այդ օրէնքը անկատար է, սխալ է, եկէք փոխենք։ Բայց եթէ օրէնքը կայ, ապա պէտք է օրէնքը պաշտպանել։ Սա՛ է իմ տեսակէտը, և սա ես ասել եմ այդ ելոյթում Փետրուարի 21-ին։

Հ.- Կ'իմանանք թէ Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի ներկայացուցիչ Հրայր Մարուխեան կը գտնուի Հայաստան և կը թուի թէ դրական գործակցութիւն մը արդէն ստեղծուեր է...

Պ.- *Մի՛չտ Հայաստանի իշխանութիւնները յայտարարել են որ մենք պէտք է համագործակցենք բոլոր քաղաքական ուժերի և կուսակցութիւնների հետ՝ ի նպաստ մեր հանրապետութեան։ Մենք ունենք Հայաստան։ Կուսակցութիւններն ունեն իրենց ծրագրերը։ Այդ հանդիպումը նշմարել է ճանապարհներ, որ մի քիչ աւելի համագործակցենք։ Սակայն ես պէտք է ասեմ, դա իմ կարծիքն է, անմիջապէս այդ հանդիպումից յետոյ «Երկիր»ը հրապարակեց մի քանի յօդուածներ, որոնք նորից ոչ թէ քննադատական, այլ կուսակցական ոճի գրութիւններ էին իշխանութիւնների և անճամբ Հանրապետութեան նախագահի դէմ։*

Նիւ Եորք, Ն.Ե., 14 Մարտ 1992

Անտիպ

Նիւ Ճըրզի փոխադրուելէս երկու տարի ետք հիւրաբար Նիւ Եորք եկած էր Հայաստանի Գրողներու Միութեան նախագահը՝ Վարդգէս Պետրոսեան: Ան մտերիմն էր Հայաստանի այդ օրերու Կոմկուսի առաջին քարտուղարին՝ Կարէն Սերոբիչին (Դեմիրճեան), որով բաւականին ազդեցիկ մարդ ըլլալու էր իր կարգին: Թէքէեանի հրաւէրով իրեն կ'ընկերանար Լուսինէ Զաքարեան: Եղան մեր տան հիւրը: Գեղեցիկ զուգադիպութեամբ, նոյն օրերուն այցելաբար Նիւ Ճըրզի կը գտնուէր ընկեր Փրոֆ. Բարունակ Թովմասեան՝ ՌԱԿ-ի Կեդրոնական Վարչութեան երկարամեայ ատենապետը: Երկար ու հաճելի օրեր անցուցինք միասին: Առաջին հանդիպումս էր Պետրոսեանին հետ: Ան Նիւ Եորքի մեր առաջնորդարանին մէջ ունեցաւ հայրենասիրական կուռ ելոյթ մը ու մեղադրեց սփիւռքահայերը որ 3-4 կուսակցութիւններ ունին, պէտք ենք մէ՛կ գլուխ ունենալ:

Վարդգէս Պետրոսեան դարձեալ եկաւ Նիւ Եորք, 1993-ին, դա՛րձեալ Թէքէեանի հրաւէրով: Տարիները անցած էին: Հայաստան անկախացած էր ու ինք արդէն ոամկավար մեր շարքերուն արձանագրուած: Նո՛յն Վարդգէսը չէր: Տարբեր սերունդ մը եկած էր իշխանութեան գլուխ: Այլևս չէր պատկաներ այդ նախկին նոմենկլատուրային ու յուսախաբ էր ներկայ վիճակէն: Նիւ Եորքի Թէքէեանի Եուսուֆեան կեդրոնին մէջ ունեցանք հանդիպում ընկեր Պետրոսեանին հետ: Իր առաջին խօսքը եղաւ. «Պաշտօնապէս ներողութիւն եմ խնդրում ձեզանից. իմ առաջին այցելութեան ձեռք էի առել ձեզ թէ 3-4 կուսակցութիւններով ազգ չի ղեկավարուի: Այսօր, Հայաստանում արդէն ունենք մի 30-40 կուսակցութիւններ գրանցուած ու եթէ էդպէս շարունակենք, արդէն մինչև տարեվերջ նրանց թիւը կրկնապատկուելու է...»:

Իր առաջին այցելութենէն ետք սկսած էի կարդալ իր գործերը, մանաւանդ Թուրքիա այցը: «Կրակէ Շապիկ»ը մեծ աղմուկ էր հանած օրին խորհրդահայ գրական կեանքին մէջ: Ան մշակած էր իւրայատուկ հրապարակագրական գրականութիւն մը: Վերանայելով կարգ մը գրութիւններուս, խորհուրդ տուաւ ընթանալ իր ճանապարհով. «Մէջդ այդ ատաղձը կայ, զարգացուր: Այդ ալ գրականութիւն է»: Այսպիսով ան քաջալերեց տալով լրագրական աշխատանքը գրականութեամբ համեմելու գաղտնիքը:

Իր մեկնումի նախօրէին, խնդրեց որ Նիւ Եորք երեկոյեան մինչև առաւօտ մաս գանք: Արփին գինք շատ կը յարգէր: Քաջալերեց: Եղանք Սօհօ, Ուաշինկթըն Սքուէր... «Պու Նօթ» հանրաճանաչ ամերիկեան ճէզի սրճարանը: Երջանիկ էր: Մէկ գիներտուն էն միսը մաս եկանք: Այդ փողոցներուն մէջ կը հրամցուին տարբեր տեսակի երաժշտութիւն, ոաքէն մինչև քընդրի միւզիք, բոլորն ալ հաճելի: Ան կարծեմ լիուլի վայելած էր երեկոն ու յագեցած ալքոլով: Պոհեմական գիշեր մը, զոր լուսցուցինք գարեջուրի շիշերով:

Ամուր փաթթուեցաւ ու ըսաւ. «Ցակոբ ջան, դէ՞ վայելեցինք Նիւ Եորքը»:

Այդ եղաւ իր վերջին այցելութիւնը:

Հանգիստ իր հայու հոգիին:

ՎԱՐԴԳԷՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Գրող, անդամ Հայաստանի Գերագոյն Խորհուրդի, նախագահ Հայաստանի Մշակոյթի Ֆոնտի

Եթէ չլիներ սփիւռք-հայրենիք մազէ կամուրջը (խորհրդային շրջանին), այսօր սփիւռքի և Հայաստանի միջև այս բազմակողմանի յարաբերութիւնը գոյէ և չգոյանար:

Մեր ապրած օրերը նման են հրաբուխի, որը ժայթքել է, լաւան դեռ չի քարացել, որ դու կարենաս գրական ընդհանրացումներ անել:

Հ.- Հայաստանի անկախութեամբ նոր էջ մը բացուեցաւ հայրենիք-սփիւռք կապերու մէջ, տարբեր՝ անցնող եօթանասուն տարիներու մեր աւանդական կապերէն: Ի՞նչ կը խորհիք այս մասին:

Պ.- *Ես սփիւռքը բաւականին գիտեմ, թէւոմ է գիտեմ, որովհետև սփիւռքը իմանալը նոյնքան դժուար է որքան Հայաստանը իմանալը, ու սրանից մեկնած՝ գիտեմ թէ Հայաստան-սփիւռք յարաբերութիւնների մէջ Հայաստանի անկախութեամբ նոր էջ է բացւում ու պատմականօրէն նոր չրջան ենք թևակոխում: Նախկինում ունէինք աքանչելի յարաբերութիւն սփիւռքի և հայրենիքի միջև և կարող եմ ասել որ այդ յարաբերութիւնը մեծ օգուտ բերեց Հայաստանին: Որոշ թերահաւատների կարող ենք ասել թէ այդ յարաբերութիւնը ճիշդ է եղել, բաբախուն, և չնորհակալ ենք այն մարդկանց, որոնք պահպանել են այդ մազէ կամուրջը: Եթէ չլինէր այդ մազէ կամուրջը, այսօր սփիւռքի և Հայաստանի միջև այս բազմակողմանի յարաբերութիւնը գոյէ և չգոյանար: Այդ կապերը պահպանող մարդիկ սփիւռքում գիտէին Հայաստանի կացութիւնը, գիտէին մեր դժուարութիւնները, բարդութիւնները, բայց օգտագործում էին ամէն ինչ որ այդ կապերը չդադարեն: Եթէ մենք ուզենք արդարամիտ լինել, չնորհակալ պէտք*

է լինենք այդ մարդկանց։ Ճիշդ է թէ այդ տարիներին ամէն ինչ չէ որ մենք կարողացել ենք անել, բայց եթէ չլինէին այդ տարիները, սփիւռքը և Հայաստանը օտարացած կը լինէին։ Այդ օտարացումը տեղի չունեցաւ, և տեղի չունեցաւ սփիւռքի շատ սքանչելի կազմակերպութիւնների և մարդկանց չնորհիւ, որոնք նոյնպէս հասկանում էին թէ Հայաստանը բարդ վիճակում էր, թէ Հայաստանը անկախ չէի, չի որոշում իր քաղաքականութիւնը, իր տնտեսութիւնը և այլն, և այլն... ու այսօր արդէն անիմաստ է այդ մասին խօսելը, բայց նրանք օգտագործեցին բոլոր հնարաւոր միջոցները, որ այդ կապը մնայ, այդ մազէ կամուրջով յարաբերենք իրար հետ։ Ու նորից եմ կրկնում, եթէ չլինէր այդ մազէ կամուրջը, այսօր այս քարէ կամուրջը մենք դժուար որ ունենայինք։

Հ.– Քանի մը տարի առաջ Սփիւռքահայութեան հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի նախագահ Կարլեն Դալլաքեան կը յայտարարէր թէ վերջին հաշուով Հայաստանը պէտք չունի սփիւռքին: Այսօր այդ յայտարարութիւնը ի՞նչ նշանակութիւն կ'ունենայ, երբ սփիւռքէն այսքան օգնութիւն կը հասնի հայրենիքին:

Պ.– Ես կարծում եմ որ ոչ միայն այսօր, այլև այդ ժամանակ ևս Պրն. Դալլաքեանի յայտարարութիւնը անհեթեթութիւն էր։ Որովհետև առ հասարակ դնել մի այսպիսի խնդիր, թէ Հայաստա՞նը պէտք ունի սփիւռքին կամ սփի՞ւռքը Հայաստանին, ինքնին հարցադրումից դուրս պէտք է դրուի։ Մենք մի ժողովուրդ ենք։ Մեր մի մասը ապրում է հայրենի հողի վրայ, իր բարդութիւններով, միւս մասը ապրում է հայրենիքից դուրս, իր բարդութիւններով։ Եւ նրանք փոխադարձաբար իրար կարիք ունեն։ Այնպէս որ ես տարօրինակ եմ համարում այդ յայտարարութիւնը՝ դա երէկ լինէր թէ քսան տարի առաջ, հիմա կը լինի թէ քսան տարի յետոյ։ Մանաւանդ այսօր, մեր վերջի ապրած կեանքի տարիներին սփիւռքը աւելիով ապացուցեց, որ ինքը Հայաստանի մասն է։ Եւ կասկածել այդ ճշմարտութեան մէջ, առնուազն չհասկանալ է մեր պատմութիւնը։

Հ.– Մշակութային կապը վստահաբար անցնող երկու–երեք տարիներուն տեղքայլի մէջ է իր բոլոր երեսներովը: Անշուշտ այս դժուարին օրերը պիտի անցնին: Ինչպէ՞ս կը տեսնէք գալիք օրերը այդ գծով:

Պ.– Հաւանօրէն դու ինձ տուեցիր հայ մտաւորականի համար ամենէն ցաւալի հարցերից մէկը։ Այո, իսկապէս մշակոյթը ինչ որ մի չափով տեղքայլ կ'անի Հայաստանի մէջ։ Դա ունի հոգեբանական պատճառը։ Մենք շատ բարդ ժամանակներ ենք ապրում Հայաստանում. գրող եմ, ու արդէն հինգ տարի է որ ես ոչ մի տող չեմ գրել։ «Կրակէ Շապիկ» վէպից յետոյ,–

1986-ի վերջերին,- սկսուեց Ղարաբաղեան չարժումը և բնականաբար հոգեբանօրէն որևէ գրող իր ապրած օրերի մասին չի կարող գրել: Մեր ապրած օրերը նման են հրաբուխի, որը ժայթքել է, լաւան դեռ չի քարացել, որ դուս կարենաս գրական ընդհանրացումներ անել: Վերջին հաշուով, իմ հերոսների նախատիպերը վերցրել եմ կեանքից, իրականութիւնից: Կեանքը չատ արագ է փոխւում: Մենք այս չորս տարիների ընթացքում ունեցանք ազգային զարթօնքի սքանչելի պահեր, որ չատ աւելի նկատելի է Հայաստանում՝ քան հեռուից կարող է դա թուալ: Միաժամանակ ունեցանք հիասթափութիւններ: Մի մարդ որ ինձ երէկ հերոս էր թուում, այսօր էդքան էլ հերոս չի թուում: Ու եթէ չտապէի և 89-ին գրէի նախատիպ ունենալով այդ մարդկանց, արուեստը ինձ կը պատժէր, որովհետև պարզուեց որ ամէն մի յեղափոխութիւն ունի իր մակաբոյծները, որոնք քսւում են այդ յեղափոխութեանը, ուզում են օգտուել այդ յեղափոխութեան բերած բարիքներից:

Երկրորդ, այս չարժումը և մեր ապրած երեք տարիները ամէն ինչ երկրորդական դարձրեցին, բացի ազգային խնդրից: Ղարաբաղի չարժումը, մեր ժողովրդի անկախութեան ձգտումը ու մեզ համար,- գրող ենք, արուեստագէտ ենք, նկարիչ ենք, երաժիշտ ենք,- գլխաւոր խնդիրը համարուեց այս: Ամէն մէկս փորձեցինք մեր մասնակցութիւնը բերել այս չարժման: Սա երկրորդ պատճառն էր որ ոչ միայն ես, այլև իմ ծանօթ գրողներից ոչ ոք այս օրերին լուրջ որևէ բան չենք գրել: Դա է կորուստը: Վերջին հաշուով դա կորուստ է, բայց ուրիշ կերպ լինել չէր կարող:

Այսօր, մենք ունենք անկախ պետութիւն, իր դժուարութիւններով: Կայ ուրիշ մի պատճառ ևս: Դու գիտես որ անցնող 70 տարիներին, լաւ թէ վատ, կար մշակոյթի հովանաւորութիւն: Լաւ՝ այն առումով որ հայ արուեստագէտը գոնէ ապահով էր: Վատ՝ այն առումով որ եթէ պետութիւնը վճարում էր, այն ատեն պետութիւնը եղանակն էր թելադրում: Ստեղծուել են մի լաւ չատ գործեր, պատուէրով գրուած գործեր: Բայց միւս կողմից յիշենք լաւերը,- գրականութեան մէջ՝ Յովհաննէս Շիրազը, Պարոյր Սևակը, Խաչիկ Դաշտենցը. երաժշտութեան մէջ՝ Արամ Խաչատրեանը, Առնօ Պապաջանեանը, Էտկար Յովհաննիսեանը, Տիգրան Մանսուրեանը. նկարչութեան մէջ՝ Գրիգոր Խանջեանը, Յակոբ Յակոբեանը, Մինաս Աւետիսեանը. ճարտարապետութեան մէջ՝ Արթուր Թարխանեանի եղեռնի Յուշարձանը... Ուզում եմ ասել որ այդ տարիները հենց այդպէս չեն անցել, մենք հանգիստ կարող ենք ասել որ մենք հզօր հայկական մշակոյթ ենք ստեղծել: Այո, տեղի է ունեցել պետական հովանաւորութիւն:

Այսօր հայոց պետութիւնը, նոր ստեղծուած, պիւտճէ չունի, արդիւնաբերութիւնը չի աշխատում, մենք եկամուտ չենք ստանում, և միւս կողմից մշակոյթը ազատ է: Այո, մեր երազանքն է որ որևէ պետութիւն ունենայ

ազատ մշակույթ։ Ու ստեղծուած է մի իրավիճակ. դադարեց պետական հովանաւորութիւնը և մշակոյթը ընկաւ չուկայի, ճիշդ պէտք է ասել «պազար»ի ձեռքը։ Դա պիտի ունենայ տխուր արդիւնք։ Այսօր արդէն անհնարին է գիրք հրատարակել ոչ միայն երիտասարդ գրողների համար, այլև ամենից անուանի գրողի համար։ Գործնականում դժուար է, որովհետև 150–ից 200 հազար ռուբլի պէտք է ունենալ, որ գիրքը լոյս տեսնի։ Միւս բնագաւառներում նոյնպէս՝ նկարչութեան մէջ, երաժշտութեան մէջ։ Մեր երաժիշտները հնարաւորութիւն չունեն արդէն արտասահման մեկնելու և միջազգային մրցոյթների մասնակցելու։ Մեր մշակոյթը աչխարհից կտրուած է։ Դու տեսար որ իմ ճամպրուկի մեծ մասը երաժշտական նօթայի թղթեր են, Հայաստանում նօթայի թղթեր չկան։ Մեր նկարիչները վրձինի, ներկի կարօտը ունեն։

Սա է մշակոյթի վիճակը։ Բայց ես չեմ ուզում չատ յուսահատ կերպով արտայայտուել։ Մենք անպայմանօրէն կը յաղթահարենք այս օրերը։

Ու քանի որ այս տեսակցութիւնը լոյս է տեսնելու սփիւռքահայ մամուլում, ես կ'ուզենայի այս առթիւ ամերիկահայութեանը առջև խոնարհուել այն ամէնօրեայ ջանքերի համար, որ արւում է Հայաստանի և Արցախի համար։ Մննդամթերքի, հագուստների, դեղօրայքի համար։ Ես կ'ուզենայի որ այդ հոգսերի մէջ լինի նաև հայ մշակոյթը։ Այդ հոգսը մի քիչ աւելի ծախս է պահանջում։ Հայաստան առաքուող հազարաւոր տոննա բեռի մէջ լինեն նաև խւղաներկեր, նօթայի թղթեր, պարզապէս թուղթ։ Գիտես թէ Հայաստանում թուղթ չկայ, կամ չատ ահաւոր թանկ է։

Ինչու եմ ասում ես սրանք, որովհետև մշակոյթի կորուստները չեն վերականգնւում։ Այն գիրքը որ ես, կամ Հրանդ Մաթեւոսեանը, կամ Ռազմիկ Դաւոյեանը չենք գրել այսօր, չի գրուելու էլ ուրիշ անգամ. այն նկարը որ Յակոբ Յակոբեանը չի անում այսօր, կարող է վաղը նա չանի։ Երկրաշարժի գօտիի վրայ տները դանդաղ վերաչինւում են, բայց վերականգնւում են անպայման։ Այն գիրքը որ ես պիտի գրէի և չեմ կարողանում հիմա գրել, չեմ գրելու։ Այս է մշակոյթի կորուստը։

Ու այս մտահոգութեամբ ես դիմեցի Հանրապետութեան Նախագահին, ուշադրութիւնը հրաւիրելով մասնաւորապէս երիտասարդ արուեստագէտի ճակատագրի վրայ։ Գաղափարն այն էր որ ստեղծուի երիտասարդ արուեստագէտները հովանաւորող հիմնադրամ և մենք այն կոչեցինք Հայ Մշակոյթի Համազգային Հիմնադրամ։ Միայն երիտասարդների համար։ Ես ինչո՞ւ դիմեցի Նախագահին։ Վերջին հաշուով այդ հիմնադրամը կապ չունի պետութեան հետ։ Բայց ես ուզեցի որ առաջին յատկացումը անի Հանրապետութեան Նախագահը, որպէսզի դրանով խորհրդանշէր հայկական պետութեան ուշադրութիւնը մշակոյթին։ Ի պատիւ մեր Նախագահին՝ Լևոն

Տէր Պետրոսեանի, ասեմ որ նա անմիջապէս յատկացրեց 500 *հազար ռուբլի։ Գուցէ Հայաստանի այսօրուան պայմաններով մեծ գումար չէ։ Նաև խոստացաւ տարուան ընթացքին ևս յատկացում անել, բայց սիմբոլիկ առումով դա մեծ նշանակութիւն ունի։ Եթէ մենք կարողանանք ստեղծել այդ հիմնադրամը, կարող կը լինենք հասնել, օրինակ, Լոս Անճելըս եղող երիտասարդ արուեստագէտին և ուղարկել նրան Վիեննա մասնագիտանալու։ Այսպիսով հայ երեխան կը զգայ թէ ունի արդէն պետութիւն։ Թէ ունի երկիր, որ կարող է իրեն աջակցել, օգնել։*

Հ.– Ղարաբաղեան Շարժումը երբ գտնէ իր լրումը յաղթանակովը հայութեան, կը խորհի՞ք թէ Հայաստանի մէջ կրնան յառաջանալ տագնապներէն բխող քաղաքական անցուդարձեր, որոնք վերջ ի վերջոյ վնասեն նորաստեղծ Հայկական Հանրապետութեան խաղաղ կեանքին:

Պ.– *Հարցը չատ նուրբ է, կ'երևայ թէ այսքան հեռուում ապրելով ձեռքդ Հայաստանի զարկերակի վրայ է։ Նկատի ունենալով Անդրկովկասեան երեք հանրապետութիւնները, Հայաստանն ունի ամենակայուն ներքին քաղաքական վիճակը։ Եւ դա իրօք ուրախալի է և կարծում եմ թէ սփիւռքի համար էլ ուրախալի է։ Եւ դա իրօք բացատրւում է Արցախի վիճակով։ Հայաստանում գները անհաւատալիօրէն բարձրանում են։ Թէև տակաւին հայաստանցի հայը միւս կողմից իր ամբողջ տարեկան չահով մէկ սեղանով հիւրասիրել կը կանայ սփիւռքահայ իր եղբօր, սակայն դրսի հայը չգիտի դա։ Այսօր մարդիկ մեղադրում են մեր ղեկավարութեանը եղած ու չեղած բազում մեղքերի համար։ Ձեմ ուզում պաշտպանել այդ ղեկավարութեանը, բայց ես ունեմ մի ճշմարտութիւն. մենք ընտրել ենք և մեր սրբազան պարտքն է պաշտպանել և օգնել այդ ղեկավարութեան։ Հայաստանի Նախագահը ընտրուել է ժողովրդի բացարձակ մեծամասնութեան կամքով։ Նա երեք տարի առաջ չգիտէր որ ինքը պիտի ընտրուի։ Բնականաբար փորձի պակաս կայ, և երբեմն սխալներ կարող է անել, մեր խնդիրը չէ որ ամէն օր մատնանշենք նրա սխալները։*

Գալուցս առաջ Պարոյր Հայրիկեանի «Անկախութիւն» թերթում կարդացի «Մեղադրանք Հայաստանի Պրեզիդենտին» գրութիւնը։ Ինչի՞ մասին. որ նա Սիրիայում խօսել է արաբերէն։ Ես որ լսեցի թէ նա արաբերէն է խօսել, հպարտութիւն զգացի, որ իմ նախագահը գիտի նաև արաբերէն։ Եւ ես վստահ եմ թէ ինչ հրճուանք է ունեցել սիրիահայութիւնը։ Եւ լաւ է զգացել Սիրիայի ժողովուրդը, որ դրացի իր ժողովրդի նախագահը խօսում է իր պետական լեզուն։ Բայց ահա մարդիկ, որոնք առիթ են գտնում յարձակումի թէ ինչպէս նախագահը չի խօսում իր պետական լեզուն։ Պէտք էր դրանով հպարտանալ։ Ուրախ պիտի լինէի նաև եթէ Լևոն Տէր

Պետրոսեանը Ամերիկա գալով այստեղ Պուչի հետ անգլերէն խօսէր։ Գիտեմ նրա լեզուական կարողութիւնները, ինչպէս Ֆրանսիայում Միթերանի հետ ֆրանսերէն է խօսում։

Ես հաւատում եմ որ Ղարաբաղի խնդիրը լուծում պիտի ունենայ։ Պիտի ճանաչուի ազատարհի կողմից Ղարաբաղի Հայկական Հանրապետութիւնը։ Սա մեր հայկական երկրորդ պետութիւնն է։ Ղարաբաղի հայութիւնը նուաճել է իր պայքարով, իր կամքով։ Ես ներքին սպառնալիք չեմ տեսնում։ Աստուած չանի երթ Ղարաբաղի հարցով մենք պարտութիւն կրենք։ Բայց ես չեմ ուզում դրա մասին խօսել. չեմ հաւատում թէ պարտութիւն լինի։ Ես կարծում եմ թէ Ղարաբաղում ուրիչ ելք չկայ, մենք պիտի յաղթենք։ Մենք պատժուած ենք Ղարաբաղում յաղթելու։ Մենք անպայման պիտի յաղթենք, որովհետև պարտութիւնը հակառակ կը լինի արդարութեան, բարոյականութեան ու մանաւանդ այդ ղարաբաղցիի, անկոտրում, քնքուշ ու բիրտ ժողովրդի համար։ Կանայք զէնք են վերցրել։ Սքանչելի դերասանուհի Ժաննա Թովմասեանը ֆետայական խմբի հետ ճակատ է գնում։ Մեր լաւագոյն արտիստներից մէկը կռւում է Ղարաբաղի լեռներում։

Հ.– Քաղաքական մեր աւանդական կազմակերպութիւններուն տուն դարձով, կը կարծէ՞ք թէ Հայաստանի մէջ ռամկավարական իրաւ կառավարական կառոյց մը պիտի հիմնուի, նման՝ արևմտեան երկիրներու:

Պ.– *Ես ուզում եմ հաւատալ որ անպայման պիտի լինի, բայց անհամբեր պէտք չէ լինենք։ Ամերիկայի դեմոկրատիան,– ժողովրդավարութիւնը,– ստեղծուել է երկու հարիւր տարիների ընթացքում։ Ուզում ենք Ամերիկայի, Ֆրանսիայի կամ Անգլիոյ հարիւրամեակների անցած ճանապարհը անցնել մէկ–երկու տարում։ Այդպէս չի կարող լինել։ Գիտե՞ս ինչ, ազատութիւնը և ռամկավարութիւնը մարդու ներքին յատկանիշն են։ Մարդը ներքնապէս պէտք է ազատ լինի։ Մարդը ներքնապէս պէտք է դեմոկրատ լինի։ Որովհետև Հայաստանում, և կարծում եմ նաև սփիւռքում, ոմանք դեմոկրատիան հասկանում են հետևեալ ձևով՝ թէ ինքն է ազատը։ Ոչ. այո ինքն ազատ է, բայց իսկական ժողովրդավարութիւնը ստեղծւում է այնտեղ, երբ որ ես յարգում եմ քո ազատութիւնը։ Կարող ես ինձ հետ համաձայն չլինել, ես քո տեսակէտները չեմ բաժանում, բայց պիտի յարգեմ այն, որ դու իրաւունք ունես այդպէս մտածելու։ Դա հոգեբանական դժուար ճանապարհ է։ Բայց մենք պիտի փորձենք անցնել այդ ճանապարհից։*

Գիտես որ Հայաստանում կայ 24 գրանցուած կուսակցութիւն։ Դու ինձ այսօր յիշեցրեցիր որ տարիներ առաջ երբ ես գալիս էի Ամերիկա, դատապարտում էի սփիւռքահայերին, ասելով թէ «չատ կան հոսանքներ, տարբերութիւններ, կուսակցութիւններ, միութիւններ...», ու հիմա ինձ կ'ասես թէ

Հայաստանում չատ աւելի են այդ բանները քան սփիւռքում։ Ու դա բնական է, որովհետև կուսակցութիւնները պիտի գոյանան հողի վրայ։

Ես կ'ուզենայի ասել հետևեալը։ Մեր աւանդական կուսակցութիւնների տունդարձը մեծ երևոյթ եմ ես համարում։ Եւ ես խորհրդարանում ասացի որ մենք պարտաւոր ենք ներողութիւն խնդրելու, որովհետև այդ ժամանակ Հայաստանից արտաքսուել են նրանք։ Ու այսօրուան Հայաստանը իր չգործած մեղքի համար պիտի ներողութիւն խնդրի։ Փառք Աստուծոյ այսօր նրանք կան ու գործում են Հայաստանում։

Միակ ցանկութիւնը որ ես կ'ուզենայի, այդ կուսակցութիւնները հայրենիք չփոխադրեն սփիւռքի իրենց հակասութիւնները, վէճերը, տարաձայնութիւնները։ Եւ նաև մի բան պէտք է հասկնալ։ Խորապէս յարգելով Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեանը, Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեանը, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեանը, մենք մեզ հաչիւ պէտք ենք տալ որ Հայաստանում ստեղծուած կուսակցութիւնները սկզբունքներով լինելով նոյնը, նոյն կուսակցութիւնը չե՛ն։ Դառնալով Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան անդամը... Դու գիտես որ վերջերս անդամագրուեցի այդ կուսակցութեանը և դա բնաւ պատահական բան չէ։ Ես բոլոր այս տարիներին արդէն մօտ եմ եղած Թէքէեանին, որը մշակութային ամենից յարգելի միութիւնն է։ Ինձ համար մի օրուայ որոշում չէր կուսակցութեան միանալը։ Այնուամենայնիւ, նոյն ռամկավարութիւնը Հայաստանում ուրիշ խնդիրներ ունի լուծելիք։ Նոյնը՝ Դաշնակցութիւնը, նոյնը՝ Հնչակեան Կուսակցութիւնը։ Պէտք է հաչիւ տալ թէ հողի վրայ, երկրի մէջ ստեղծուած կուսակցութիւնը ուրիշ խնդիրներ ունի, և կրկնում եմ, չփոխադրել այդ վէճերը Հայաստան, որովհետև այդ միտումները կան։ Եւ այդ վէճերը փոխադրելը մի քիչ հակաբնական է։ Սփիւռքի մէջ կուսակցական պատկանելիութիւնը անցնում է սերնդէ սերունդ։ Հայրը դաշնակցական է, թոռն էլ դաշնակցական լինելու է։ Նոյնը ռամկավարների պարագային։ Եւ ցաւով ասում եմ թէ դուք մեծացել էք անջրպետներով, բաժանումներով, ևայլն։ Բայց Հայաստանի մէջ այսօր դաշնակցական թէ ռամկավար կուսակցականները նոյն տղերքն են, որոնք նոյն դպրոցն են սովորել, ընկերութիւն են արել։ Եւ Խորհրդարանի մէջ բնական յարաբերութիւն ունենք, նոյն դաշնակցական պատգամաւոր տղոց հետ, նոյն ընկերներն ենք։ Ես այստեղ ասեմ թէ Հայոց Համազգային Շարժումից յետոյ ռամկավարները, թուով 14 երեսփոխան, երկրորդ մեծագոյն ֆրակցիան են խորհրդարանի և յոյսով եմ որ չուտով այդ թիւը կը մեծանայ։

Մեր մէջ այդ անջրպետները չկան, նոյն տեղն ենք աչխատել և ուրեմն չի կարող գոյանալ երբեմն չպատճառաբանուած թշնամանքը։ Վերջին հաշուով այդ կուսակցութիւնները պիտի լուծեն երկրի խնդիրները։ Ո՞ր

կուսակցութիւնը ամենից յստակ, ուշալ բանն է ասում։ Հայաստանի օդը լցուած է բառերով, խոստումներով։ Տեսնենք ո՞ր կուսակցութիւնը ճշգրիտ ծրագիր կարող է առաջարկել։ Ես վստահ եմ որ Հայաստանի ղեկավարութիւնը բոլոր այդ ծրագիրները կը համադրի, ամէն ծրագրից կը վերցնի ամենից իրական, օգտակար և խելօք գաղափարները և կը ստեղծի համազգային ծրագիր։ Եւ այստեղ ոչ մի առաջնութեան խնդիր չկայ։

Այստեղ այս առթիւ ասեմ որ մենք սփիւռքի ոչ միայն ֆինանսական, նիւթական օգնութեանը պէտք ունենք, այլև՝ ինտելեկտուալ օգնութեան կարիքը ունենք։ Սփիւռքի բոլոր երկրներում մենք տաղանդաւոր, փայլուն մտքեր ունենք, պետական չինարարութեան գծով, տնտեսութեան, գործարարութեան մէջ, պիզնէսմէնների մէջ, գիտութեան, բժշկութեան մէջ, մշակոյթի մէջ։ Եւ, օրինակ, Հայաստանի մէջ երբ ստեղծենք հայ մշակոյթի համագումար, դա առանց սփիւռքի ներկայացուցիչների կարելի չէ ամբողջութեամբ յայողցնել։ Եւ ասեմ թէ հաւաքական այդ մտաւորականութեամբ մենք պիտի ստեղծենք համազգային այդ ծրագրերը։

Այստեղ հպարտութեամբ պէտք է ասել թէ Պարգև Սրբազանի ներկայութեամբ, այստեղ մեծ դրամահաւաք է եղել։ Այդ յայողցնողները արժանի են ամենայն համակրանքի։ Պարգև Սրբազանը պատկերաւորում է անցեալի մաքուր կերպարը հոգևորականութեան, որը նաև գինուոր էր։ Եւ ես վստահ եմ որ Պարգև Սրբազանը սիրեցիք, և չատ ուրախ եմ որ նրա առաքելութիւնը յայողեցրիք։

Հ.– Փափուկ հարց մը ունիմ. ինչպէ՞ս պիտի վարժուին նախկին հայ համայնավարները այսօրուան քաղաքական գոյավիճակին: Արդեօք անոնցմէ արժանաւորներ մաս պիտի կազմե՞ն այսօրուան քաղաքական ազգային կեանքին:

Պ.– Նրանք արդէն մաս են կազմում այդ կեանքին։ Բաւական նուրբ հարց է։ Ձեզ յիշեցնեմ որ Հայոց Համազգային Շարժումի առաջին համագումարի ժամանակ, իւրաքանչիւր երրորդ պատգամաւոր համայնավար էր։ Ես չեմ ուզում երկարաբանել թէ ինչու չատ հայ արժէքաւոր մարդիկ ժամանակին դարձան համայնավար։ Դա միակ գործող մեխանիզմն էր մեր կեանքում, բայց այդ համայնավարներից ոչ մէկը խնդիր չէր դրել կոմունիզմի կառուցումի։ Նրանք Հայաստանի կառուցմամբ էին մտահոգ։ Եւ այդ առումով երբ որ սկսուեց այս շարժումը, հայ համայնավարներ մասնակից եղան նրան։ Նրանք ժողովրդի զաւակներն են, որոնք այդ օրուան պայմաններում դարձեալ փորձել են օգտակար լինել իրենց ժողովրդին։ Վերջին հաշուով Հայաստան են կառուցել։

Կիսաերգիծական կերպով ասեմ թէ անտառային տնտեսութեան նախա-

րար նշանակուելուց անմիջապէս ետք, այս նորելուկը առաջին առթիւ ասում է «Բոլոր ծառերը կտրել…», որովհետեւ դա կոմունիստներն են տնկել։ Թէ նա Նորվեկիայից նոր տունկեր է բերելու և ճիշդ ձևով տնկելու է, կոմունիստները սխալ են տնկել։ Սա մի քիչ չափազանցել եմ ու ֆարսի եմ հասցրել, բայց այդ մտայնութիւնն էլ կայ։ Ու մի անգամ խորհրդարանում իմ բարեկամներից մէկին, որ յոխորտում էր, ասացի։ «Այն չէնքը, որի մէջ դու հայհոյում ես կոմունիստներին, նոյնպէս կոմունիստներն են կառուցել, նրանց ժամանակ է կառուցուել։ Ուրեմն եկէք այդ էլ քանդենք, Մատենադարանն էլ քանդենք, եկէք նաև քանդենք Եղեռնի Յուշարձանը, դա նոյնպէս այդ ժամանակ է կառուցուել»։ Ասեմ թէ այդ ժամանակուան կոմկուսի առաջին քարտուղարը ամէն քարի համար գնում էր, հետեւում թէ ճի՞շդ էին կառուցում։ Եկէք հասկանանք թէ կուսակցութիւնը նպատակ չի, այլ՝ միջոց։ Ու այդ է եղել միջոցը։ Ընտրութեան հնարաւորութիւն չենք ունեցել։ Քանի՞ չորս կուսակցութիւն չի եղել, որ ես հնարաւորութիւնը ունենայի ընտրելու թէ ես ո՞ր կուսակցութեան անդամ կարող էի լինել։

Այս առումով, ես կարծում եմ որ այսօր Հայաստանին հարկաւոր են գործը իմացող մարդիկ։ Եւ ոչ մի նշանակութիւն չպէտք է տալ թէ նախկինում ի՞նչ է եղել, համայնավա՞ր են եղել, թէ՞ հակահամայնավար։ Կարելի է աքանչելի հակահամայնավար լինել, նշանակուել գործի և տապալել ամբողջ գործը, որովհետև չի հասկանում այդ գործը։ Այդ սկզբունքով առաջնորդուել չի կարելի։ Պաշտպանում եմ մեր նախագահի այն յայտարարութիւնը, թէ քաղաքային հարցով պիտի առաջնորդուի երկու սկզբունքով. նախ պրոֆեսիոնալիզմով, այսինքն՝ գործիմացութեամբ, և նուիրումով հայ անկախ պետականութեան գաղափարին։

Մենք ապրում ենք մի ժամանակ, որ պէտք է օգտագործենք մեր ժողովրդի բոլոր կենսունակ ուժերը, ոչ մի նշանակութիւն չտալով նրա կուսակցական պատկանելիութեանը։ Ու երբ այսօր նայենք Հայաստանին, գործերը յաջող են ուր այդ գործերի գլուխը ճանապարհ անցած մարդիկ են առաջնորդում։ Ես իմ կեանքում գրեթէ չեմ հանդիպել մարդկանց, որոնց համար կոմունիստական գաղափարների հաստատումը Հայաստանի մէջ եղել է մեծ խնդիր։ Նրանք ունեցել են մի խնդիր. կառուցել Հայաստանը, քանի որ մենք այդ իրավիճակի մէջ էինք, ուրեմն այդ մեխանիզմից պէտք էինք օգտուել։ Ինչպէս որ այսօր էլ մեզ համար հեշտ վիճակ չի։ Մի կարծէք թէ երբ հռչակել ենք ժողովրդավարութիւն, մի օրում այդ տեղի է ունենում։ Այսօր էլ մեծ չափերի է հասնում կաշառակերութիւնը, խնամիութիւնը։ Կարող եմ ասել տասնեակ անգամ աւելի մեծ՝ քան անցեալին էր։ Մենք 70 տարուան մեր թերութիւնները բացատրում ենք կապիտալիզմի մնացուկներով։ Եւ հիմի էլ չեմ ուզում բացատրել սոցիալիզմի մնացուկներով։

Եկէք հաչուի առնենք աւելի կարեւոր երեւոյթները։

Հ.– Տասը տարիներ առաջ յայտարարած էիք արդէն թէ ձեզ նկատի ունենալիք Հայաստանի Թէքէեան Մշակութային Միութեան անդամ։ Ու այսօր, ահա, ոչ միայն Թէքէեանի անդամ էք, այլ նաև մեր կուսակցութեան խորհրդարանի խմբակցութեան անդամ։ Ինչպիսի՞ վիճակ կը ներկայացնէ Ռ.Ա. Կուսակցութիւնը այսօր Հայաստանի մէջ։

Պ.– *Իսկապէս, սիրելի Յակոբ, ես տասը տարի առաջ, ու նրանից առաջ նոյնիսկ, մեծագոյն համակրանք եմ ունեցել Թէքէեան Մշակութային Միութեանը։ Կարելի է ասել որ իբրև հայ գրող, իմ արտասահմանեան սփիւռքի հետ առնչութիւն ունեցող յարաբերութիւնները մեծ մասամբ եղել են Թէքէեանի հետ։ Ես խոր համակրանք ունեմ այդ միութեան նկատմամբ։ Ու առաջին անգամն է որ ես Ֆիլատելֆիայում Թէքէեանի Պատգամաւորական ժողովին մասնակցում էի որպէս միութեան լիիրաւ անդամ։ Հայաստանում ևս ստեղծուած է Թէքէեան Մշակութային Միութիւն, թէպետև ես այդ հարցում իմ տեսակէտն ունեմ՝ թէ չպէտք է լինի Հայաստանում առանձինն միութիւն, այլ լինելու է ամբողջ Թէքէեան ընտանիքի մէկ անդամը։ Մշակոյթը մէկ է, քաղաքական կազմակերպութեան օրինակի չպէտք է հետևել մշակութային միութեան պարագային։ Ես ուզում եմ Թէքէեանը նկատել իբրև համաչխարհային կազմակերպութիւն, և ինչու չէ, կամաց-կամաց հայրենիքի մասնաճիւղը դառնալու է գլխաւորը, հայրենիքում ստեղծուած Թէքէեան Մշակութային Միութիւնը։*

Իսկ գալով Ռ.Ա.Կ.-ի, ես լինելով կոմկուսի անդամ, միշտ լիբերալ Հայաստանի կողմնակից եմ եղել, կոմկուսում պարբերաբար քննադատական կեցուածք եմ ունեցել և միշտ ցոյց եմ տուել պրոբլեմները և փորձել եմ պաշտպանել այն ճշմարտութիւնը, որ որևէ կուսակցութեան պատկանելիութիւնը չի վերացնում մարդու անհատականութիւնը։ Եւ քանի որ ես ինչ որ չափով կարողացել եմ համայնավարութեան մէջ պահպանել իմ անհատականութիւնը, ուրեմն եթէ ես պիտի որոշէի որևէ մէկ կուսակցութեան անդամագրուել,- որովհետև լինել այսօր Հայաստանի մէջ ժողովրդի պայքարի մէջ ու չպատկանել որևէ կուսակցութեան նոյնպէս արդար չէ,- այդ առումով ինձ համար սրտամօտ էին ռամկավար ազատական գաղափարները։ Ամէնից առաջ համակրելի է ինձ համար իր սկզբունքներով, իր լրջախոհութեամբ։ Ու ամենից առաջ, այն կուսակցութիւնը որ չի ճնշում անհատականութիւններին, այդ Ռ.Ա.Կ.ն է։ Դէմ եմ «կուսակցական կարգապահութեան» և եթէ ինձ համոզեն, ես պատրաստ եմ ծառայելու։ Անշուշտ եթէ կուսակցութեան մէջ ես մտնում, կան օրէնքներ, բայց ոչ թէ ասելով «այսպէս են որոշել»։ Բայց Ռամկավար Ազատական կուսակցութիւնը չի

ճնշում իր անդամների սեփական դիմագիծը, յարգում է տեսակէտը, ու եթէ մի տեղ կ՚ուզենանք հասնել, իրար պէտք ենք համոզել։ Ես հաճոյքով կը հրաժարուեմ իմ գաղափարիցս, բայց պէտք է ինձ համոզել որ սխալ եմ իմ գաղափարների մէջ։

Ես ձեր հարցին չատ համակողմանի չեմ կարող պատասխանել, Հայաստանի մէջ ամէն գործ կարելի է անել, ինձ հետաքրքրում է մշակոյթը առաւելաբար, քանի ես մշակոյթի մարդ եմ։

Ես գիտեմ թէ սփիւռքահայ գործարար մարդկանց մէջ չատ մեծ մղում կայ Հայաստանի մէջ գործ անելու։ Ես ուզում եմ ասել որ է՛ւ սփիւռքը, է՛ւ Հայաստանը պիտի մտածեն որ իրենց յարաբերութիւնների համար նոր շրջան է սկսւում։ Մենք արդէն վերջ ենք տուել «փոխադարձ սիրոյ» բացատրութեանը։ Իմ կարծիքով սփիւռքի և Հայաստանի մէջ պէտք է գոյանայ պարզ «փարթնըր»ի յարաբերութիւն։ Համագործակցութեան գաղափարը։ Եւ ես գտնում եմ որ սփիւռքահայ գործարար մարդը, որ Հայաստանում ինչ որ բան է սկսում, նաև պէտք է չահ ունենայ։ Եւ ես դրա մէջ ոչ մի վտանգաւոր բան չեմ տեսնում։ Միայն հայրենասիրութեամբ այդ մեքենան չի աշխատում։ Միայն զգացմունքներով չի կարելի գործ անել։ Անչուշտ վստահ ենք թէ գործարար որևէ հայ պիտի չուզէ Հայաստանից առաւելագոյնը օգտուել, բայց նուազագոյնը պիտի ապահովուի։ Եւ սփիւռքը այդ գիտակցութեամբ մտնի Հայաստան, որովհետև եթէ մենք ազատ չուկայ ենք մըտնում, մեր իսկ չահին համար պիտի ուզենանք որ հայ «պիզնէսմէն»ը չահի։

Հ.– Գրականութեամբ լեցուն ձեր կեանքը, ինչպէս ըսիք, ուրիշ գրողներու նման, դադրեցաւ: Գրական ի՛նչ ծրագրեր ունիք:

Պ.– *Յունուարից ես սկսել եմ արդէն աշխատել։ Սկսում եմ գրել «Կրակէ Շապիկ» վէպի,– որի աղմուկները հասան սփիւռք...։ Պէտք է ասեմ որ դաժան դժբախտութեամբ թուրքերի հետ հարևան ենք ու պէտք է հաշուի նստենք նրանց հետ... ու կեանքը այսօր ցոյց տուեց թէ այդպէս էլ եղաւ։ Ճիշդ է, մերոնք մի քիչ աճապարեցին և ես ժամանակին, 90–ին, մեծ յօդուածծ գրեցի «Հոգեբանական փչալարի տարբեր կողմերում» վերնագրով, զգուշացնելով որ թուրքերը իրենց առևտրական յարաբերութիւնների դիմաց մեզնից գիջումներ են պահանջում, որ մենք ճանաչենք Թուրքիոյ հետ մեր սահմանները, այսինքն հրաժարուենք Արևմտահայաստանի մեր պահանջքից, որ մենք հրաժարուենք Մեծ Եղեռնի ոգեկոչումից, աւելին՝ որ Հայաստանը կարողանայ համոզել սփիւռքին որ դադարեցնի իր հակաթուրք պայքարը։ Ու ես այդ յօդուածով ասացի՝ արդեօ՞ք մենք պատրաստ ենք այդ գինը վճարելու հայեցի տնտեսական յարաբերութիւնների հաշուոյն։ Ոչ։ Փակենք փակագիծը։*

Կրկին համաձելով որ կարևոր է բարի դրացնուձիւնը թուրքերի հետ, ես ասում եմ որ մենք որևէ այդպիսի բան չենք կարող անել մեր ազգային մեծ չահերի հաշուոյն, բայց այսօր էլ պաչտպանում եմ Հայաստանի ղեկավարուձեան քաղաքականուձիւնը՝ յարաբերուձիւններ հաստատել հարևանների հետ։

Ինչու անդրադարձայ նրան, որ նոր գիրքը, որի վրայ աչխատում եմ, մի չափով «Կրակէ Շապիկ»ի երկրորդ գիրքը պիտի լինի։ Բայց այդ գիրքը սիրոյ մասին պիտի լինի։

Քըրնի, Նիւ Ճըրզի, 7 Յունիս 1992

«ՊԱՅՔԱՐ», 4 Յուլիս 1992
«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ», 28 Յուլիս–4 Օգոստոս 1992
«ԱԶԳ», 21 Ապրիլ 1994

«Տիր Արմինիըն Ռիփորթըր» շաբաթաթերթի խմբագիր ընկեր Էտի Պօղոսեանին հետ ժամադրուեցանք տեսակցելու Սոֆիա լոյս տեսնող պուլկարահայ «Երևան» թերթի գլխաւոր խմբագիր Կարօ Հայրապետեանի հետ:

Թերթը համայնավարական տարիներուն ծառայած էր իշխող կուսակցութեան՝ դառնալով բանբերը Պուլկարիոյ հայախօս համայնքին: Շնորհալի դերակատարութիւն մը, սակայն, միւս կողմէ, ունեցած է՝ հայրենի լուրերը հաղորդելով իր գաղութի ընթերցողներուն ու այդ լրատուութեան մէջ բաժին մըն ամպայմանօրէն ներփակելով սփիւռքի հայրենասէր ճակատի գործունէութեան:

Անշուշտ դիւրին չէր այդ տարիներուն ամենայն խոհեմութեամբ պահել հաւասարակշռութիւն մը ազգային և միջազգային յարաբերութիւններուն միջև, սակայն այդ դերը լաւագոյնս կատարեցին Սոֆիա ու Պուքրէշ լոյս տեսնող հայատառ մեր թերթերու խմբագիրները: Այդ ճկուն դերակատարներէն էր Կարոն, որ 46 տարիներէ ի վեր լոյս տեսնող իր թերթին երթը ապահոված էր անխափան:

Մեր հանդիպումը եղաւ շատ մտերմիկ: Ան մտահոգ էր այնուհետև թերթին պիտճէն հաւասարակշռելու պարտականութեամբ: Եկած էր Բարեգործականէն ու այլ ազգայիններէ ու նաև եորքաբնակ նախկին պուլկարահայ յաջողակ բարեկամներէ դրամ խնդրելու: Ճիշդ էր որ անկախութիւնը Պուլկարիա հասնելով ազատութիւն շնորհուած էր ժողովուրդին, անոնց մէջ ըլլալով փոքրամասնութիւնները, սակայն այդ անկախութիւնը ունէր տուրք մը վճարուելիք: Ու այդ տուրքը վճարելու համար ան եկած էր Ամերիկայի հարուստ այս ափերը:

Այս առթիւ, Կարոյէն իմացայ մօրս հարազատներուն մասին, որոնք կ'ապրին Փլովտիւ (թագաւորութեան ատեն այս հայաշատ քաղաքը ծանօթ էր Ֆիլիփէ անունով): Տուաւ տեղեկութիւններ: Աւելի ջերմացաւ մեր խօսակցութիւնը՝ իմանալով որ մայրս մինչև իր եօթը տարեկանը Պուլկարիա մնացած է ... մինչև ծանօթ երկրաշարժը:

Բարեխօս ուզեցի ըլլալ կարգ մը ծանօթ հայ մեծահարուստներու մօտ՝ օգնելու «Երևան»ին, սակայն Հայաստանի օգնութեան այդ օրերու եռուզեռին մէջ աննկատ մնաց խնդրանքս:

ԿԱՐՕ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ
Խմբագիր «Երեւան» թերթի

Պուլկարական Սահմանադրութեան համաձայն, երկրին մէջ ազգայնական որևէ կուսակցութիւն գոյութիւն չի կրնար ունենալ: Եւ օրէնքի այս արգիլումը կ'երևի որոշ չափով իր ազդեցութիւնը պիտի ունենայ պուլկարահայ կեանքի վրայ: Սակայն անձնապէս կը կարծեմ թէ այնպէս ինչպէս այսօր կ'ընթանայ պուլկարահայ գաղութը, կարելի է դրական արդիւնքներու հասնիլ:

Հ.– Արևելեան Եւրոպայի քաղաքական վերջին անցուդարձերը վստահաբար իրենց անդրադարձը կ'ունենան նաև պուլկարահայ գաղութին վրայ: Այս գաղութը ինչպէ՞ս պիտի կարենայ ինքզինք պահել, երբ նիւթական բեռը այսքան ծանր կերպով կը ճնշէ ձեզ:

Պ.– *Պէտք է ըսել որ ինչպէս պուլկարահայ գաղութը, այնպէս ալ պուլկար ժողովուրդը կ'անցնին որոշ դժուարութիւններէ, մանաւանդ՝ տնտեսական, որոնք հետևանք են նախորդ մենաշիրական կարգերուն և վերջին երկու տարուան ընթացքին ժողովրդավարական իշխանութեան գլուխ եկած ղեկավարներու ծրագիրներուն, որպէսզի երկիրը Արևմտեան Եւրոպայի օրինակով ընթանայ դէպի ժողովրդավարութիւն, դէպի չուկայական տնտեսութիւն:*

Ի հարկէ, այդ բոլորը իրենց անդրադարձը ունեցան պուլկարահայ գաղութին վրայ: Ճիշդ է, առայժմ, եթէ մէկ կողմէ այդ անդրադարձումը դրական է, այն իմաստով որ պուլկարահայ գաղութը կ'ապրի նոր վերածննդեան շրջան մը, կը վայելէ ազատութիւնը՝ ստեղծելու տարբեր կազմակերպութիւններ և, ամենակարևորը՝ ուսուցանելու մայրենի լեզուն, սակայն միւս կողմէ, գաղութը և ամբողջ երկիրը որոշ դժուարութիւններու առջև կանգնած են, տնտեսական և ընկերային նոր պայմաններու հետևանքով:

Այդ դժուարութիւնները իրենց անդրադարձը ունեցան եւ պուլկարահայ կազմակերպութիւններու գործունէութիւններուն, եւ յատկապէս մեր թերթին՝ «Երևան» չաբաթաթերթի գոյատեւման վրայ, որովհետեւ ժամանակին տնտեսական մեծ հոգեր չունէինք։ Պետութիւնը մեզի կու տար որոշ նպաստ մը և այդ դրամով կ'ապահովէինք թերթին գոյատեւումը՝ առանց կախեալ ըլլալու բաժանորդագրութիւններէն։ Այժմ պետական նպաստը դադրած է և խմբագրութիւնը մեծ ջանքեր կը թափէ պահպանելու համար թերթը։ Այդ դժուարութիւններէն այժմ յաջողած ենք որոշ չափով դուրս գալ։

Ես կ'ուզեմ նշել Հ.Բ.Ը. Միութեան Ժընևի մասնաճիւղին կատարած նպաստը։ Անցեալ տարի վերոյիշեալ մասնաճիւղը ընծայեց նիւթական լայն օժանդակութիւն, մօտաւորապէս 100,000 պուլկարական լև, որ կ'ընէ մօտ 4,000 տոլար, ուղարկելով երկու թոն չոքոլայ, զոր վաճառելով յատկացուցինք թերթի ծախսերուն։

Կ'ուզեմ մխիթարական ժամանակ յիշել որ թէև պուլկարահայերը նիւթապէս անցուկ վիճակի մէջ են, իրենք ևս կը բերեն իրենց նիւթական նպաստը թերթին, որպէսզի մամուլը գոյատեւէ։

Հ.– Ազգային զարթօնք մը ծայր տուած է ձեր մօտ: Մշակութային ու ընկերային կեանքի կողքին, կրնա՞ք նկարագրել հայերէն լեզուի ու հայ դպրոցի նկատմամբ ձեր գաղութին նոր հետաքրքրութիւնը:

Պ.– Պէտք է ըսել թէ վերջին երկու տարիներու ընթացքին գոյութիւն ունեցող միակ «Երևան» Մշակութային Միութեան կողքին մէջտեղ եկան այլ կազմակերպութիւններ, ինչպէս՝ Հ.Օ.Մ., Հ.Բ.Ը.Մ., Հ.Մ.Ը.Մ. և այլ երիտասարդական միութիւններ։ Ի հարկէ դեռ անոնք առաջին քայլերը կը կատարեն։ «Երևան» կազմակերպութեան կից, հայաչատ քաղաքներու մէջ, ստեղծուեցան չաբաթօրեայ կամ կիրակնօրեայ հայերէնի դասընթացքներ։ Այժմ կը տիրէ որոշ աչխուժութիւն և ուրախ եմ ըսելու թէ մեր ծնողները ուրախութեամբ կ'ուղարկեն իրենց զաւակները այդ դպրոցները։ Մեզի համար մեծ գոհունակութիւն է վերաբացումը Փլովտիւի հայկական դպրոցին՝ «Թիւթիւնճեան» իր նախկին անունով, որ ունի մօտ 350 աչակերտ։ Կը գտնուի պետութեան հովանաւորութեան տակ, և այնտեղ երեխաները կը սորվին ինչպէս պուլկարական կրթական ծրագիրը, այնպէս ալ հայերէն լեզու և գրականութիւն։

Որոշ աչխուժութիւն կայ նաև երիտասարդութեան մօտ։ Երիտասարդները, մանաւանդ Փլովտիւի «Երևան» կազմակերպութեան «Անդրանիկ» երիտասարդական բաժնին մէջ, բաւական ծաւալուն և եռանդուն աչխատանք կը տանին, հայեցի դաստիարակութեան վրայ դնելով չեչտը։ Նման աչխուժութիւն կայ նաև Պուլկարիոյ միւս քաղաքներուն մէջ, ինչպէս՝ Սոֆիա,

Վառնա, սակայն անոնք չեն կրնար հասնիլ Փլովտիւի։

Պէտք է ընդգծել ևս մէկ հանգամանք, այն՝ որ կազմակերպութիւնները կը շարունակեն ընդլայնել իրենց գործունէութիւնը մանաւանդ հայեցի դաստիարակութեան մարզին մէջ, և կ'աչխատին հայ համայնքը որոշ չափով իրազեկ պահել բոլոր այն անցուդարձերուն, որոնք կ'ըլլան Հայաստան, Ղարաբաղ և այլուր։

Երևոյթ մը ևս յատկանշական է պուլկարահայ գաղութին մասին. գաղութը նախապէս անջատուած, մեկուսացուած էր սփիւռքի միւս գաղութներէն. այժմ հակում կայ մերձենալու յատկապէս Եւրոպայի այլ գաղութներուն և մասնաւորապէս Յունաստանի, որ ամենէն մօտն է։ Միայն երեք չաբաթ առաջ Ռումանիոյ մայրաքաղաք Պուքարեսթի մէջ տեղի ունեցաւ Ռումանիոյ Հայերու Միութեան նախաձեռնութեամբ համագումար մը, որուն մասնակցեցան Պուլկարիոյ «Երևան» կազմակերպութիւնը, Պեսարապիայի, Մոլտավիայի և Հայաստանի ներկայացուցիչները։ Ընդհանրապէս մեր նպատակն է որ պուլկարահայ գաղութը ընդլայնէ իր գործունէութիւնը և կապ հաստատէ սփիւռքի այլ գաղութներու հետ։

Հ.– Արդեօք կրնա՞ք տալ «Երևան» շաբաթաթերթին մասին տեղեկութիւններ**:**

Պ.– *Թերթը գոյութիւն ունի 46 տարիներէ ի վեր։ Առաջին թիւը լոյս տեսած է 1945ին և մինչև այսօր կը գոյատևէ։ Շաբաթաթերթ է։ Ցաւօք, վերջին երկու տարիներու ընթացքին, տնտեսական պայմաններու հետևանքով ստիպուած եղանք թերթին ծաւալը կրճատել, որպէսզի կարողանանք շարունակել թերթին գոյութիւնը։ Թերթը կ'արտացոլէ ամբողջ պուլկարահայութեան կեանքը, զանազան կազմակերպութիւններու գործունէութեան արձագանգ ըլլալով, թէև թերթը «Երևան» կազմակերպութեան հրատարակութիւնն է։*

Խմբագրութեանս նպատակն է ջանք թափել, որպէսզի վերահաստատուի թերթին նախկին ծաւալը։ Օգտուելով այս առիթէն, կ'ուզեմ ամերիկահայութեան կոչ ուղղել, որ եթէ հնարաւորութիւն կայ որևէ կերպով օգնելու թերթին, մենք երախտապարտ կ'ըլլանք։

Թերթը կը հրատարակուի հայերէն և պուլկարերէն լեզուներով տասը տարիներէ ի վեր, որպէսզի նոր սերունդին հասնինք։ Ունինք մօտ երկու հազար բաժանորդ Պուլկարիոյ և 200 արտասահմանի մէջ։ Խմբագրութեան մէջ կ'աչխատին չորս հոգի։ Մենք դեռ չունինք Արևմուտքի տպագրական նորութիւնները։ Մեզի համար նիւթական պատճառներով անմատչելի են այդ նորութիւնները։

Հ.– Հայաստանի հետ անցեալին ունեցած էք շատ ջերմ յարաբերութիւն: Հայաստանի անկախութեամբ այդ յարաբերութիւնը ի՞նչ աստիճանի կը շարունակուի այսօր:

Պ.– *Յարաբերութիւնները Հայաստանի հետ այսօր ալ կը չարունակուին, սակայն, ցաւօք սրտի, պէտք է ըսել որ ո՛չ այն ծաւալով ինչպէս առաջ էր: Ո՛չ թէ քաղաքական պատճառով, այլ՝ Հայաստանի դժուարութիւններուն: Մեր նպատակն է, ինչ ալ ըլլայ, միշտ վառ պահել ընթերցողին զգացումը դէպի Հայաստան, ներշնչել հայրենասիրութիւն, փոխանցել Ղարաբաղի մտահոգութիւնը: Տալ տեղեկութիւններ Հայաստանի մասին, անոր քաղաքական, տնտեսական, ընկերային, մշակութային վիճակին մասին:*

Հ.– Լսեցինք մամուլէն որ Հ.Բ.Ը. Միութիւնը նոր մասնաճիւղեր բացած է Պուլկարիոյ մէջ: Ի՞նչ է արդեօք Բարեգործականի դերը ձեր գաղութէն ներս:

Պ.– *Ես անձամբ կը կարծեմ որ Բարեգործականը մեծ դեր պէտք է ունենայ պուլկարահայ գաղութի կեանքի մէջ: Մեր առաջարկները քանի մը տարի առաջ՝ որպէսզի վերականգնի Բարեգործականը Պուլկարիոյ մէջ, իրենց ժամանակին արդիւնքներ չտուին, կ'երևի ինչ որ առարկայական պատճառներով, սակայն վերջին երկու-երեք ամիսներու ընթացքին արդէն Սոֆիայի, Փլովտիւի և Վառնայի մէջ վերականգնուեցան Բարեգործականի մասնաճիւղերը, որոնք 46 տարի առաջ արդէն գոյութիւն ունեցեր էին Պուլկարիոյ մէջ: Իմ կարծիքով սա մեծ նպաստ է: Կարելի է մեծ օգնութիւն ցոյց տալ պուլկարահայ գաղութին, մանաւանդ դպրոցաշինութեան գործին մէջ, ինչպէս նաև երիտասարդ սերունդին՝ հայեցի դաստիարակութեան մարզին մէջ:*

Պէտք է նշել հոս, թէ չնորհիւ տիկին Սևտա Սևանին, որ Սոֆիայի մասնաճիւղին առենապետուհին է, կարելի եղաւ հաւաքել որոշ գումար մը և այդ դրամով Հայաստան առաքել 500 քիլօ կաթ երեխաներու համար: Սա կը նշանակէ որ Բարեգործականը և միւս կազմակերպութիւնները ունին իրենց տեղը և նշանակութիւնը պուլկարահայ կեանքին մէջ:

Հ.– Արդեօք ազգային կեանքի այս նոր հանգրուանին մեր դասական կուսակցութիւնները որքանո՞վ իրենց ներդրումը կը բերեն հայ քաղաքական կեանքի զարգացման:

Պ.– *Հարցը բաւական դժուար է ինծի համար, որովհետև մինչև այսօր քաղաքական պատճառներով պուլկարահայութիւնը չէ ունեցած անցնող կէս դարուն հայ կուսակցական կեանք, հայ աւանդական կուսակցութիւններու գործունէութիւններէն հեռու մնացած է: Նկատելով որ Երևանը, Բարեգոր-*

ծականը, ՀՕՄը արդէն կը ծաւալեն չնորհալի գործունէութիւն, կը խորհիմ թէ կուսակցութիւններու մասին խօսիլը առայժմ կանխահաս է։

Պէտք է նկատի առնել հանգամանք մը ևս. Պուլկարական Սահմանադրութեան համաձայն, երկրին մէջ ազգայնական որևէ կուսակցութիւն գոյութիւն չի կրնար ունենալ։ Եւ օրէնքի այս արգիլումը կ՚երևի որոշ չափով իր ազդեցութիւնը պիտի ունենայ պուլկարահայ կեանքին վրայ։ Սակայն անձնապէս կը կարծեմ թէ այնպէս՝ ինչպէս այսօր կ՚ընթանայ պուլկարահայ գաղութը, կարելի է դրական արդիւնքներու հասնիլ։

Քըրճի, Նիւ Ճըրզի, 28 Յունիս 1992

«ՊԱՅՔԱՐ», 8 Օգոստոս 1992
«ԱՊԱԳԱՅ», 24 Օգոստոս 1992

Խնամիական կապով նախ սկսած մեր ծանօթութիւնը թաւալող տարիներու ընթացքին ամրապնդուեցաւ ու վերածուեցաւ բարեկամութեան ու սերտակցութեան: Յաճախ կու գար Պէյրութ իր քրոջը՝ Ժորժեթին այցի ու ամպայմանօրէն կ'անցնէր Պուրճի վրայ գտնուող հօրս լուսանկարչատունէն, ուր շատ անգամ զինք ողջունելու առիթը կ'ունենայի: Հօրս խանութը ժամադրավայր մը ըլլար կարծես այդ օրերուն, այսպէս կոչուած, բոլոր «հայրենասէրներու»ն համար, չըսելու՝ հակադաշնակցականներուն, թէև հոն հանդիպած եմ նաև Սասունիին, Տէր Գալուստեանին և այդ օրերու քաղաքական դէմքերէն ոմանց զինակից՝ Փիեռ Ժեմայէլին, որուն դեղարանը հօրս խանութին մօտն էր:

Զաւէնը իմ քաջալերանքովս միացաւ ռամկավար ազատական շարքերուն: Երեկոյ մը, ինք, Սիմոն Սիմոնեանի մեծ մանչը՝ Յովիկը, և Պէյրութի մեր ակումբին վարչականներէն՝ ընկերներ Արթիւր Վայէճեանը, Գրիգոր Նորիկեանն ու Սեդրակ Կէօչերեանը հաւաքուած Ռաուշէի ծանօթ սրճարաններէն մէկուն մէջ, Զաւէնին ու Յովիկին խօսեցանք մեր կուսակցութեան առաքելութեան մասին: Թէև ես ալ նոր էի միացած, հազիւ երկու տարիներ առաջ, սակայն, հաւանաբար աւելի պերճախօս էի միւս ընկերներէս: Ան համոզուեցաւ որ ազգին ծառայելու լաւագոյն միջոցը կուսակցութեան մը պատկանիլն է: Եղբայրը՝ Մեսրոպ Վարդապետ, իր օրինապահ հոգևոր եղբայրներուն հետ Դաշնակցութեան կողմէ Անթիլիասէն դուրս էր նետուած 56-ի եկեղեցական դէպքերուն ու անոր ցաւը մինչև այդ օր Զաւէն կը կրէր: Ան շուտով պիտի մեկնէր Աթէնք՝ ստանձնելու տեղւոյն ՀԲԸՄ-ի նախակրթարանին տեսչութեան պաշտօնը:

Յաջորդ օր, ընկեր Գերսամին հաղորդեցի թէ Զաւէնն ու Յովիկը պիտի բերենք որպէսզի անոնց ուխտը առնէ: Զաւէնէն չկասկածեցաւ, սակայն Յովիկին մասին ըսաւ թէ ան խօսք կու տայ սակայն ներկայ չ'ըլլար: Եւ իրապէս ալ Զաւէնը առանձինն միացաւ մեր ակումբի վարչութեան, որուն ատենադպիրն էի: Զաւէն այդ օր միացաւ մեր շարքերուն ու այդ օրուընէ սկսեալ անշահախնդիր կերպով կատարեց կուսակցութեան կողմէ իրեն յանձնուած գործերը, մանաւանդ ամբողջ քառորդ դար մէն-մինակ լոյս ընծայելով Յունաստանի մեր շրջանակին պաշտօնաթերթը՝ «Նոր Աշխարհ»ը: Ան շատ անգամ կուռ խմբագրականներով ու մամուլի առճակատումով պայքարեցաւ անթիլիասական առաջնորդական աթոռին դէմ, բուռն կերպով պաշտպանելով Մայր Աթոռի գերագահութիւնն ու իրաւունքները Յունաստանի մէջ: Շրջան մը Վազգէն Վեհափառ Յունաստանի մեր թեմին համար Մեսրոպ Վարդապետը նշանակած էր պատասխանատու՝ պայքարելու համար անթիլիասական առաջնորդին՝ Սահակ Եպս. Այվազեանին դէմ, որ օծակիցն էր եղած նոյնիսկ Մեսրոպ Վարդապետին: Ի՜նչ տխուր օրեր...:

Եօթանասունական թուականներու սկիզբն էր, ընկերոջս՝ Պերճ Սեդրակեանին հետ ամառնային արձակուրդը անցուցինք Զաւէնին փոքրիկ յարկաբաժինը: Ան ամբողջ ամիս մը մեզ պտըտցուց Յունաստանի մէջ և ծանօթացուց էլլադայի հելլենական մշակոյթին ու երեկոներն ալ՝ յունական «պուզուքիայ»ի գինետուներուն: Բոլորս ալ ամուրի էինք: Սրտբաց իր ընկերական ընդունելութիւնը մինչև այսօր կը յիշենք:

Անձնական գործով Աթէնք կատարած ճամբորդութենէս օգտուելով ունեցայ Զաւէնին հետ այս հանդիպումը:

ՋԱՒԷՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Խմբագիր «Նոր Աշխարհ» շաբաթաթերթի, տնօրէն Հ.Բ.Ը.Մ.ի Արթաքի Գալփաքեան Վարժարանի

Անտրամաբանական կը գտնեմ մտածումը, թէ կարելի է ազգային ոգիով տոգորուիլ առանց հայերէն լեզուն գիտնալու…:

Ինչ որ հայ դպրոցը կը կատարէ մանկութեան և պատանեկութեան շրջանին, նոյն հոգևոր ազգային առաքելութիւնը կը կատարէ թերթը երէցներու մօտ:

Հ.– Տարիներ շարունակ կը պաշտօնավարէք որպէս տնօրէնը Հ.Բ.Ը.Մ.ի Գալփաքեան Վարժարանին: Ի՞նչ ծրագիրներ կան դպրոցը ամուր հիմերու վրայ պահելու:

Պ.– *Սփիւռքը իրականութիւն մըն է. կայ ու պիտի չարունակէ գոյատեւել: Մինչև ե՞րբ, այդ մեզմէ և մեր գործունէութենէն կախում ունի: Սակայն ինչպէ՞ս պիտի չարունակէ առանց հեռակայ ծրագիրներու, առանց նկատի առնելու Հայաստանի և սփիւռքի ներկայ ընդհանուր վիճակը: Այս հարցին մասին երբ կը խօսինք, ես նկատի ունիմ հայ դպրոցը բոլոր գաղթօճախներու մէջ, որովհետև բոլոր հայ դպրոցները ամէնուրեք, նուազ կամ առաւել չափով, կը տառապին նոյն դժուարութիւններէն:*

Կ'ուզեմ հիմնաւորել կարծիքս, ըսելով թէ սփիւռքը առանց հայ դպրոցի չի կրնար գոյատեւել: Ասիկա արևու պայծառութեամբ առարկայական ու անհերքելի ճշմարտութիւն մըն է: Մեր բոլոր միւս միութենական, ակմբային, ճամբարային ու մշակութային ձեռնարկները ու ջանքերը ապարդիւն են առանց հայ դպրոցին:

Անտրամաբանական կը գտնեմ մտածումը, թէ կարելի է ազգային ոգիով տոգորուիլ առանց հայերէն լեզուն գիտնալու…:

Ազգային ոգին մարդկային հոգիին մէջ կը կերտուի, հաղորդուելով՝ պատմութեամբ, լեզուով, մշակոյթով ու արուեստով։ Տառապելով, տագնապելով, ուրախանալով, անհանգստանալով, հպարտանալով։ Հիմնականը հաղորդուիլն է։ Այս բոլորով հոգիդ կրնայ փոթորկիլ երբ կը տիրես մայրենի լեզուիդ։

Եթէ փակենք հայ դպրոց մը, թաղած կ'ըլլանք հայ գաղութ մը։ Վկայ դարեր առաջ հովին հետ անհետացած Լեհաստանի, Ռումանիոյ և Հունգարիոյ գաղութները։

Այս առնչութեամբ կ'արժէ խօսիլ ֆրանսահայ գաղութին մասին։ Ըստ պաշտօնական տուեալներու, ֆրանսահայ գաղութը այսօր կը հաշուէ 300-400 հազար հայութիւն մը։ «Ձառայ» օրաթերթը իր 1990ի Ապրիլ ամսուան թիւերէն մէկուն մէջ ցաւ կը յայտնէր թէ Եղեռնի նուիրուած բողոքի ձեռնարկի մը առթիւ չատ ցանցառ թիւով հայեր ներկայ գտնուած են։ Փարիզի նման համայնք մը, ուր նուազագոյնը 100 հազար հայութիւն կայ, երբ մեր ազգային ամենէն կարևոր սգատօներէն մէկուն չի կրնար հազար հոգի հաւաքել, այլևս ի՞նչ կը սպասուի այդ գաղութէն։ Ֆրանսահայ գաղութին վիճակը պիտի վատթարանայ, որովհետև հայ դպրոցը նահանջի մէջ է։

Ես կը հաւատամ որ սփիւռքի բոլոր հայ դպրոցներուն ապագայի հիմնական ծրագիրը կամ մտահոգութիւնը դպրոցները նիւթական տեսակէտով ինքնաբաւ դարձնելու պարագան է։

Հ.- Քանի՞ տարեկան է Գալփաքեան Վարժարանը և ի՞նչ եղած է անոր տարիներու հունձքը:

Պ.- Կ'ուզեմ թուանշաններով և տուեալներով անդրադառնալ Աթէնքի Ա. Գալփաքեան Վարժարանի կատարած դերին մեր գաղութի ազգային կեանքին մէջ։

Աթէնքի Հ.Բ.Ը. Միութեան Ա. Գալփաքեան Վարժարանը ճիշդ 35 տարիներէ ի վեր գաղութին նուիրած է 436 չրջանաւարտ, որոնցմէ մօտաւորապէս 100ը այնուհետև աւարտած են Հ.Բ.Ը. Միութեան Կիպրոսի Մելգոնեան Հաստատութիւնը։ Գալփաքեան Վարժարանի չրջանաւարտներէն այսօր Աթէնքի մէջ ունինք փաստաբան, բժիշկ, ճարտարագէտ, ճարտարապետ, դրամատուններու փոխ տնօրէն, մեծ ընկերութիւններու մէջ կարևոր պաշտօն վարողներ, այլ մասնագիտութիւններու տէր համալսարանաւարտներ, որոնք գործօն են մեր ազգային կեանքին մէջ։ Օրինակ, Յունաստանի Հ.Բ.Ը. Միութեան ներկայ կեդրոնական Մասնաժողովի համալսարանաւարտ անդամներէն երեքը՝ ատենապետ Տիգրան Ապասեանէն սկսեալ, Գալփաքեան Վարժարանի չրջանաւարտներէն են։ Նոյնպէս՝ Մ.Ա.Կ.ի գործօն անդամները։ Նոյնը կարելի է վկայել Տիկնանց Օժանդակ Յանձնախումբերու, երիտասար-

դական չարժումներու պատասխանատու անդամներու մասին։ Ինչպէս կը տեսնէք, Գալփաքեան Վարժարանը երիտասարդ սերունդներ պատրաստած է, որոնք մեր ազգային կեանքին մէջ գործօն դերեր ստանձնած են։

Այս վիճակարգրական տուեալները առաւել ևս կը հաստատեն հայ դպրոցին հիմնական դերը գաղութներու գոյատևման մէջ, և մեր պարագային Գալփաքեան Վարժարանի կենսական կարևորութիւնը մեր գաղութին ազգային կեանքին և գոյատևման մէջ։

Հ.– Կը հաճի՞ք կարգ մը տեղեկութիւններ տալ «Նոր Աշխարհ» թերթին մասին։

Պ.– *Եկէք ընդհանրացնենք մեր խօսակցութիւնը հայ մամուլին մասին։*

Նախ հիմնական մի քանի կէտեր պարզենք, որոնք ընդհանրապէս կը վրիպին մեր ուշադրութենէն։

Հայ թերթը միջազգային տեղեկութիւններ կամ լուրեր հաղորդելու միջոց մը չէ։ Հայ թերթին առաքելութիւնը բոլորովին տարբեր ազգային առաքելութիւն մըն է։

Հայ թերթը հայրենիք, հայ եկեղեցի, մշակոյթ, հայկական իրականութիւն, հայ ոգի, Արարատի ոգին ներշնչող, հաղորդող միջոց մըն է։ Հայ թերթը հայ անհատի հոգևոր կեանքին ու գոյութեան անբաժան մէկ մասն է։ Հայ թերթը հայ դպրոցին չարունակութիւնն է։ Ինչ որ հայ դպրոցը կը կատարէ մանկութեան և պատանեկութեան շրջանին, նոյն հոգևոր ազգային առաքելութիւնը կը կատարէ թերթը երէցներու մօտ։ Հայ թերթը՝ եկեղեցին, հայրենիքը, մշակոյթը, գաղութները հայ ընտանիքին կը մօտեցնէ։ Քու տանդ մէջ կ'ունենաս այդ բոլորը և կը հաղորդուիս անոնցմով։

Հայ թերթը պէտք ունի հայ ընթերցողի և այդ ընթերցողը մեզի պիտի գայ հայ դպրոցէն։ Ինչպէս կը տեսնես, նորէն կը վերադառնանք հայ դպրոցի կարևորութեան։

Երկրորդ կարևոր վէրքը հայ թերթին նիւթական դժուարութիւնն է։ Այս հարցին մասին պէտք է ազգային հաստատութիւնները, բարերարները, անհատները և գաղութը միասնաբար ապահովեն թերթին հրատարակութիւնը։ Երբ նիւթական ապահովութիւն ըլլայ, կարելիութիւններ և միջոցներ կան հայ թերթը զարգացնելու և մակարդակը բարձրացնելու համար։

Հ.– Եկեղեցական տխուր դէպքերու բերումով ձեր թեմը անջատուած է։ Ի՞նչ նոր զարգացումներ կան այս օրերուն, երբ կը լսենք թէ Անթիլասական անջատեալ թեմը կ'ուզէ վերադառնալ Մայր Աթոռին։

Պ.– *Եօթանասուն տարիներէ ի վեր ստեղծուած արուեստական պատնէշները և պատճառները տապալեցան, սակայն տակաւին կը չարունակուի*

եկեղեցական մեր տխուր տագնապը։ Այս կը հաստատէ թէ եկեղեցական տագնապը ստեղծողներուն նպատակը ուրիշ է և տարբեր ուղղութեամբ կը գործէ։ Մէկ բան կրնանք եզրակացնել՝ թէ եկեղեցական հարցը կը չարուշնակուի հատուածական չահերու համար և թէ միացման խօսքերը հաւանաբար հայ ժողովուրդը զբաղեցնելու և ժամանակ չահելու նոր փորձեր են։

Մայր Աթոռէն անջատեալ Անթիլիասական թեմը Մարտ 1992*-ին հաղորդագրութիւն մը հրատարակեց, ուր խօսք կար թէ պատուիրակութիւն մը կը փափաքի Մայր Աթոռ այցելել։ Այդքան միայն։ Եթէ այդ պատուիրակութեան նպատակը եկեղեցական միութիւն էր, նախնական աշխատանքները պէտք է ապահովուէին Աթէնքի մէջ։ Անջատեալ թեմին Մայր Աթոռ վերադարձը Աթէնքէն կը սկսի։ Ինչպէս անցեալին անջատումը Աթէնքէն սկսաւ, այդպէս ալ՝ միացումը Աթէնքէն կը սկսի։ Այս կը նշանակէ թէ այստեղ, Աթէնքի մէջ, անջատեալ թեմը միասնաբար և համագործակցաբար մեր հետ, օրինապահ թեմի մեր ներկայացուցիչներուն հետ, և ոչ թէ դատարկ ձեռքերով Մայր Աթոռ մեկնելու էր ձեռնունայն չվերադառնալու համար։*

Հ.– Հոկտեմբերին, առաջին անգամ ըլլալով, Աթէնքի մէջ տեղի պիտի ունենայ Հ.Բ.Ը. Միութեան Տարեկան Ընդհանուր Ժողովը: Ի՞նչ կը սպասուի այս ժողովէն յունահայ գաղութին համար:

Պ.– *Մեր գաղութին համար մեծ գոհունակութիւն և ոգևորութիւն մըն է որ առաջին անգամ ըլլալով Աթէնքի մէջ տեղի կ՚ունենայ Հ.Բ.Ը. Միութեան Ընդհանուր Ժողովը։ Կը հաւատանք որ ժողովին մասնակցողները մօտէն պիտի ծանօթանան մեր գաղութին ազգային կեանքին, գործունէութեան ու կատարուած աշխատանքին։ Ու ականատես ըլլալով մեր վիճակին և դժուարութիւններուն, հաւանաբար լաւագոյն լուծումներ կը տնօրինուին։ Այս ժողովը առիթը պիտի ստեղծէ առաւելապէս ամրացնելու յունահայկական դարաւոր կապերու զարգացումը և զօրացումը։*

Աթէնք, Յունաստան, 27 Յուլիս 1992

«ՊԱՅՔԱՐ», 29 Օգոստոս 1992

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ռիշար Ժերաևեան 8
Գերսամ Ահարոնեան 14
Լուիզա Պոզապալեան 22
Բենիամին Նուրիկեան 28
Նուպար Նազարեան 34
Վարդգէս Համազասպեան 40
Սերօ Խանզադեան 46
Սիմոն Սիմոնեան 60
Մկրտիչ Շելեֆեան 90
Անդրանիկ Ծառուկեան 100
Շնորհք Արք. Գալուստեան 118
Տիրան Արք. Ներսոյեան 124
Ռուբէն Սետլըր 132
Գէորգ Խրլոբեան 142
Գարլոս Արսլանեան 182
Փոլ Կիրակոսեան 190
Վազգէն Ա. 206
Երուանդուհի Ասատուրեան 210
Պետրոս Սեմերճեան 228
Սուրէն Մանուէլեան 232
Պարոյր Աղպաշեան 236
Արա Թոփճեան 242
Գէորգ Աճեմեան 256
Ռուբէն Թերզեան 266
Սեպուհ Աբգարեան 274
Զահրատ 282
Եդուարդ Խաչիկեան 294
Կարէն Սիմոնեան 304
Յակոբ Անդրէասեան 318
Աւետիս Եափուճեան 324
Յակոբ Լոգեան 336
Պարգև Եպս. Մարտիրոսեան 342

Յակոբ Գասարճեան 346
Էլլադա Զախոյեան 358
Համբարձում Պէրպէրեան 364
Յարութիւն Արզումանեան 380
Բաբգէն Արարքցեան 388
Վարդգէս Պետրոսեան 406
Կարօ Հայրապետեան 420
Զաւէն Գրիգորեան 426

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
«ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ» ՇԱՐՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

Հատորին յաջողութիւնը այն է՝ որ ընդգրկուած նիւթերուն եւ դէմքերուն այլազանութեան մէջ, կախարդի մը նման, կրցած ես հարազատօրէն պահել յատկանշական բուն ոգին ու հայրենիքին, հողին կարօտովը տրոփուն՝ առատաբուխ զգացողութիւն եւ մեր մշակոյթին, արուեստին սէրովը թաթաւուն՝ լայնախոհ մտածողութիւն: ... Վահէ-Վահեան իր հոգիին ահաւոր մենութիւնը եւ գեղեցիկին, ազնիւին անհուն պաշտամունքը ունեցող իր սիրտին կղզիացումը երբեք չէր բացայայտած մտերմօրէն ոեւէ տեղ, բացի քեզի հետ ունեցած «Հանդիպում»էն:

Հայկ Ալլահվերդեան
Շիքակօ

Գրական եւ գեղարուեստական արժէքին զուգընթաց հատորը անտարակոյս մեծ նպաստ մը կը բերէ նաեւ սփիւռքահայ համայնքներու պատմութեան եւ բազմաթիւ ականաւոր դէմքերու, որոնց աւելի հանգամանօրէն ճանչնալու առիթը ունեցայ գրքիդ ընթերցումով:

Հենրիկ Բուդաղեան
Նիւ Եորք

Հարցազրոյցները, իրենց ընդհանրութեանը մէջ, կը կազմեն ամբողջութիւն մը՝ իրենց յարուցած խնդիրներով եւ անոնց տուն տուող մտահոգութեամբ - սփիւռքահայութեան ճակատագիրը, հայապահպանման խնդիրներ, հայութեան լինելութիւն:

Արմէն Դարեան
Պէյրութ

Կարգ մը դէմքերու, որոնց մասին միայն հատ ու կենտ տեղեկութիւններ ունէի, ճանաչման առիթ մը ընծայեցիր: Հայրենասիրական եւ յուզիչ զգացումներ ունեցայ կարգ մը դէմքերու պարագային: Աւելի ճշգրիտ տեսակէտներ ունեցայ կարգ մը անձերու պարագային, որոնց մասին կարդացած էի ամէնօրեայ մամուլի եւ պայքարներու բեմավայրէն:

Կարպիս Գազանճեան
Նիւ Ճըրզի

Ձրուցագրութիւնը գրական սեռ մը չըլլալով հանդերձ, պէտք չէ անտեսել զայն: Գրականութեան ու արուեստի պատմութեան համար օգտակար ու կարեւոր նպաստ մըն է ան՝ իր կենդանի, խօսուն եւ անմիջական վկայութիւններով, որոնք կրնան օր մը ծառայել պատմագիրներուն թէ կենսագիրներուն ներկայացնելու համար որոշ ժամանակաշրջանի մը դէմքերն ու դէպքերը: Գնահատելի աշխատանք մըն է ձերը եւ ուրեմն՝ մեծապէս շնորհաւորելի:

Ժագ Յակոբեան
Փասատինա

Եթէ բծախնդրութեամբ շարունակես, եւ հետզհետէ պարագայական նիւթն ու հանդիպմանդ ընտրած անձերդ հիմնական հետաքրքրութեան շուրջ խորացնես, շուտով Պիլլ Մոեէրս մը կրնաս ըլլալ մեր անդաստանին մէջ:

Յակոբ Ադամեան
Ուոթըրթաուն

Ապագայ գաղութահայ կեանքի ու մտածողութեան ուսումնասիրողին մէկտեղուած սկզբնական աղբիւր մը հայթայթելով, մաղթանքս է որ շարունակես շարքը նորանոր հատորներու լոյս ընծայումով:

Զաւէն Մսըրլեան
Պէյրութ

Հատորը շատ ճոխ է եւ արժէքաւոր, ան տեսակ մը գաղութահայ հանրագիտակ է եւ պատմական արժէք ունի: Մեծ համբերութեամբ եւ խղճամիտ աշխատանքի արդիւնք...

Անդրանիկ Անդրէասեան
Լոս Անճելըս

Որպէս գիրք, հրատարակութեան անօրինակ ներկայութիւն մըն է մեր գրական անդաստանին մէջ: ... հայ ազգային կեանքին, ճիգերուն, ծրագրումներուն վաւերագրութիւնն է կարծես՝ դերակատարներուն վկայութեամբ իսկ: Խիստ հետաքրքրական, հաճելի պատում , եւ միշտ ալ ուսանելի բովանդակութեամբ աշխատասիրութիւն մը ահաւասիկ: Յուշագրական անկախ գետին մը պիտի ըսէի:

Ալեք Գըլըճեան
Լոս Անճելըս

Կը յղեմ քեզի փունջ մը շնորհաւորութիւն. նախ՝ յղացումին համար նման

գործի մը, որ, ըստ իս, եզակի է իր տեսակին մէջ. երկրորդ՝ համբերատար ու բծախնդիր աշխատանքին, երրորդ՝ սփիւռքի պատմութեան վաւերագրական տուեալներ հայթայթելու նախանձախնդրութեան ու վերջապէս՝ հանդիպած անձերուդ գործունէութեան գնահատանքի բանաձեւումներուդ համար: Այս բոլորը համադրուած՝ կ'արտայայտեն հասուն մտաւորականի արժանիքներ:

Երուանդ Պապայեան
Կլենտէյլ

Ընդհանրապէս «հարցազրոյցները» կ'ըլլան չոր ու քիչ մըն ալ ձանձրացուչիչ, տեսակ մը որպէս ապսպրանք կամ պարտականութիւն կատարուած աշխատանքի մը: Սակայն մենք ուրախ ենք որ ձեր կատարած հարցազրոյցները հետաքրքրական են, ընտրուած դէմքերը այլազան եւ մեր ազգային կեանքի գրեթէ բոլոր մարզերը ներկայացնող անձնաւորութիւններ:

Խաժակ եպս. Պարսամեան
Նիւ Եորք

Տարբեր դէմքերու եւ տարբեր մտածումներու բուրաստան մը ըլլար կարծես հատորդ, տեսակ մը մերօրեայ վհոփս վհոշ ուր սփիւռքի ամէն անկիւնէն ամէ՛ն խաւի մարդիկ կու գան իրենց ծաղկահիւթը բերելու:

Յակոբ Յ. Ասատուրեան
Նիւ Ճըրզի

Հոյակապ գործ մը, որ միայն դուն կարող էիր իրագործել:

Պերճ Ֆազլեան
Պէյրութ

Ես փափաքողն եմ, որ «մեր շրջանակի», բոլոր շրջանակներու սահմաններէն դուրս ելլեն այլեւս այսպիսի գործեր, ամբողջական հայութեան ամբողջական մէկ պատկերը կարենալ ներկայացնելու համար: Աւա՜ղ սակայն, «շրջանակային» եղաւ գաղութներու մեր ամբողջ կեանքը բոլոր իր երեսներով ու կը շարունակէ այդպէս ալ մնալ:

Ժիրայր Աթթարեան
Նիւ Եորք

Մաղթանք՝ նոյն խանդով եւ նուիրումով շարքը շարունակելու:

Թորգոմ Պատրիարք
Երուսաղէմ

Կարեւոր եւ շնորհակալ աշխատանք մըն է. ձեւով մը կը հարստացնէ նաեւ մեր կուսակցական գրականութիւնը, որուն այնքան պէտք ունին մեր երիտասարդ շարքայիններն ու համակիրները:

Մեթր Հրաչեայ Սեդրակեան
Մոնթրէալ

Ազգանուէր աշխատանքի հաւատաւոր եռանդով օժտուած գործիչ մըն է Յակոբ Վարդիվառեանը, որուն ուսուցիչը հանդիսանալու երջանկութիւնն եմ ունեցած երկար տարիներով: Շրջաւ գիս յուսախաբ: Կը մնայ պայքարի ճակատին վրայ անսասան: Համբոյր իր քրտնափայլ ճակատին:

Վահէ-Վահեան
Պէյրութ

Հեղինակին հասցէն՝

HAGOP VARTIVARIAN
314 LYDECKER STREET
ENGLEWOOD, NJ 07631
U.S.A.
E-mail: hvartivarian@aol.com